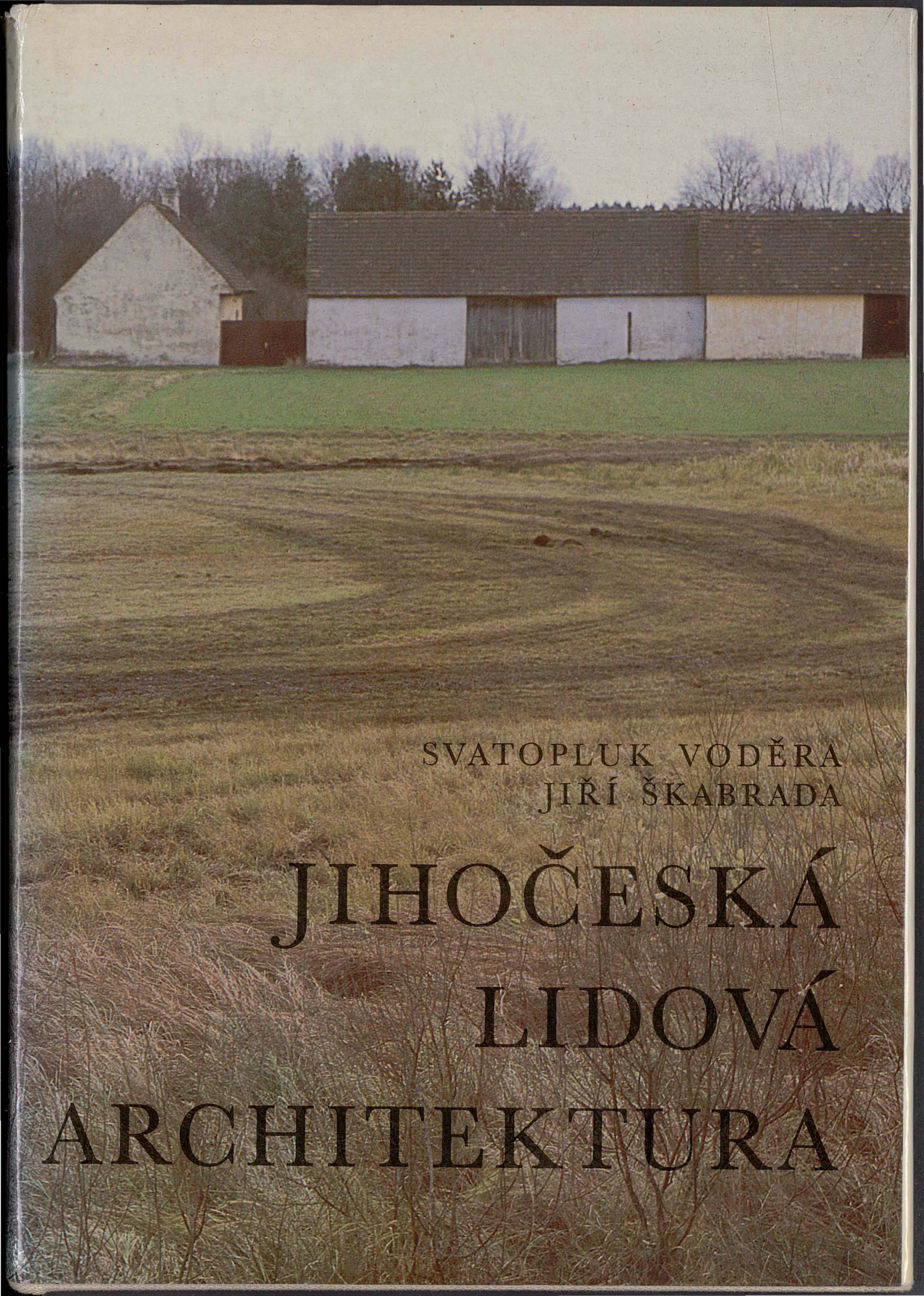

SVATOPLUK VODĚRA
JIŘÍ ŠKABRADA

JIHOČESKÁ LIDOVÁ ARCHITEKTURA

JIHOČESKÁ LIDOVÁ ARCHITEKTURA

JIHOČESKÁ LIDOVÁ ARCHITEKTURA

SVATOPLUK VODĚRA
JIŘÍ ŠKABRADA

AUTORSKÉ ZASTOUPENÍ

SVATOPLUK VODĚRA

I/1 Osídlení jižních Čech
I/2 Půdorysné typy sídel
I/3 Formy sídel v jihočeské oblasti
II/7 Stodola
II/8 Kůlna
II/9 Ohrazení a vjezdy
II/10 Kovárna
III/2 Architektura vesnických staveb v 18. a 19. století
III/3 Architektura staveb na přelomu 19. a 20. století
IV/1 Blata
IV/2 Třeboňsko a Jindřichohradecko
IV/4 Písecko, Táborsko, Pacovsko
Předloha pro cizojazyčná resumé

JIŘÍ ŠKABRADA

I/4 Sociální rozlišení zástavby
II/1 Usedlost
II/2 Dům a chalupa
II/3 Dům s patrovou sýpkou
II/4 Roubená klenba a lepenec
II/5 Sýpka
II/6 Šíje
III/1 Nejstarší objekty
IV/3 Pošumaví a Šumava
V. Památky a současná vesnice
Místní rejstřík

OBSAH

Úvod

I. Jihočeská vesnice

I/1 Osídlení jižních Čech 11
I/2 Půdorysné typy sídel 12
I/3 Formy sídel 21
I/4 Sociální rozlišení zástavby 30

II. Objekty a konstrukce

II/1 Usedlost 41
II/2 Dům a chalupa 43
II/3 Dům s patrovou sýpkou 61
II/4 Roubená klenba a lepenec 67
II/5 Sýpka 73
II/6 Šíje 78
II/7 Stodola 87
II/8 Kůlna 96
II/9 Ohrazení a vjezdy 99
II/10 Kovárna 103

III. Architektura

III/1 Nejstarší objekty 109
III/2 Architektura vesnických staveb v 18. a 19. století 124
III/3 Architektura vesnických staveb na přelomu 19. a 20. století 142

IV. Územní okruhy lidové architektury

IV/1 Blata 149
IV/2 Třeboňsko a Jindřichohradecko 165
IV/3 Pošumaví a Šumava 176
IV/4 Písecko, Táborsko, Pacovsko 191

V. Památky a současná vesnice

Literatura 213
Resumé 217
Místní rejstřík 233

© DOC. ING. ARCH. SVATOPLUK VODĚRA, CSc., 1986
© ING. ARCH. JIŘÍ ŠKABRADA, CSc., 1986

Lidová architektura v jižních Čechách je pojem i v širší veřejnosti poměrně známý. Snad každému se hned v představě vybaví bílé štíty a červené střechy vesnických budov v krajině, která má zvláštní zadumané kouzlo, umocněné hladinami rybníků. Začneme-li se však o jihočeské vesnické stavby zajímat blíže, zjistíme, že problematika jejich vývoje, konstrukčního a tvarového uspořádání je daleko zajímavější a složitější, než se na první pohled zdá. Možná proto se o její zachycení v celé šíři dosud nikdo nepokusil.

V našem historickém vesnickém stavitelství (nejen jihočeském) je dosud mnoho nepoznaného. I odborný zájem se dosud soustřeďoval spíše na vnějškovou stránku staveb, výzdobu průčelí, a ve vnitřním organismu domu na charakteristiku půdorysu. Hlediska stavebně historická a stavebně technická zůstávala často stranou, přestože právě ona mohou vrhnout světlo i na problémy, považované už třeba za známé, vyřešené.

Velké rezervy jsou také v dalším základním metodickém hledisku — pojímání lidové architektury jako spojité součásti vývoje stavební tvorby v rámci celé společnosti. Domníváme se, že *lidovou* a *oficiální* slohovou architekturu je možné oddělovat jen za cenu značných ztrát vypovídacích schopností obou těchto oblastí stavební tvorby.

Jako architekti jsme se snažili při zpracování materiálu zaměřit pozornost právě na uvedená, dosud opomíjená metodická hlediska. Naším pramenem poznání byly především samy stavby — jejich průzkumy a dokumentace. Na katedře teorie a vývoje architektury fakulty architektury ČVUT v Praze se v této oblasti za pomoci posluchačů systematicky pracovalo už od padesátých let pod vedením prof. ing. arch. Antonína Ausobského a později doc. ing. arch. Oldřicha Dostála. Ve Státním ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, středisku 03, se touto problematikou zabývá specializovaný ateliér průzkumu a rekonstrukce vesnických staveb.

Pracovali jsme především metodou srovnávací a k materiálu přistupovali s vědomím, že vesnická stavba je cenný, velmi objektivní pramen poznání života lidu, jeho ekonomické a sociální situace, technické vyspělosti a výtvarného, uměleckého cítění.

Ani naše práce pochopitelně nemohla obsáhnout vymezenou problematiku v plné šíři i hloubce. I když jsme se snažili získat co největší přehled ve starších poznatcích, není nepochybně návaznost na dosud publikované i nepublikované práce (například materiál, soustředěný v regionálních muzeích) dostatečně vyčerpávající. Nedostatky jistě shledají odborníci příslušných profesí i tam, kde čerpáme z výsledků dalších vědních disciplín (historie, sídelní geografie, archeologie). Neobsáhli jsme také rovnoměrně celé území dnešního Jihočeského kraje, zvláště jeho okrajové části na severu, východě a jihu. Na druhé straně ale přinášíme i materiál z oblastí za hranicemi kraje, pokud sledovaný jev tyto hranice přestupuje a materiál je důležitý pro srovnání. Největší přesah zkoumaného území je v jihozápadních Čechách směrem do Západočeského kraje, na Horažďovicko a Klatovsko, kde vesnické stavitelství spojitě navazuje na šumavské a také pošumavské území jihočeské. Děkujeme proto Krajskému středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni za možnost publikování materiálů, zpracovaných v SÚRPMO při průzkumech vesnic v této oblasti.

Rukopis byl uzavřen a předán nakladatelství na počátku roku 1980 a nemohl tak přihlédnout k literatuře, která vyšla později — zejména k syntéze V. Mencla Lidová architektura v Československu, Praha 1980.

Cílem práce je poukázat na velké hodnoty, které představuje dnes rychle zanikající tradiční zástavba vesnice nejen jako hmotný historický pramen, ale i jako mimořádně cenná součást životního prostředí, kterou je třeba v největší možné míře využít a chránit. Domníváme se, že bez porozumění nejširších vrstev lidí a zvláště obyvatel venkova nemohou mít snahy o záchranu těchto hodnot vyhlídky na úspěch. Proto je naše kniha, podobně jako starší práce *Vesnické stavby a jejich úprava* určena především těm, kteří mají rádi venkov, ať už na vesnici bydlí stále, nebo sem jenom dojíždějí za rekreací.

Autoři

ÚVOD

Zkoumáme-li a porovnáváme-li jihočeskou lidovou architekturu v kontextu vývoje vesnického lidového stavitelství v Čechách, na Moravě, ale i šířeji, shledáváme řadu odlišností a specifik, ale současně řadu obecných, společných znaků. Zemědělské obydlí, usedlost, dům a vše, co vytváří prostředí vesnického života, úzce vyvěrá z utilitárních potřeb a je přímým obrazem potřeb a životního způsobu venkovských obyvatel. Jelikož vývoj zemědělské výroby má u nás v podstatě shodný proces a směr jako v ostatních sousedních oblastech evropských, je i vesnické prostředí a zemědělské výrobní jednotky v řadě primárních znaků příbuzný. Nevydělují se tedy jižní Čechy v základní skladebné struktuře svých sídel ani v základním utváření usedlosti a obytného domu z obecných zvyklostí a znaků ostatních zemí. Jejich specifika spočívá možno říci ve spontánním uchopení stavebního materiálu, konstrukce a jejich zhodnocení v lidovém výrazu a architektonické formě. Jestliže i v jiných oblastech státu (i zemí přilehlých) přináší 19. století přechod lidové stavby na materiálově stabilnější stavební tvorbu, neděje se tak rezolutně; ještě velice dlouhou dobu existují vedle sebe stará roubená a nová zděná stavba, a to jak paralelně na vzájemně sousedících stavbách, tak v rámci stavby jediné. Vlivem řady svébytných podmínek však velmi záhy zde v jižních Čechách pozorujeme rychlé opuštění dřevěné stavby, přičemž zejména v jádrových oblastech území netrvá tato výměna déle než půl století. Faktory, které tento spontánní přerod ovlivnily, jsou hledány v řadě příčin: v nedostatku lesů a cenové nedostupnosti dřeva; ve vlivu, který zde v jižních Čechách působil z jižnějších oblastí a kde je zděné stavitelství doménou i v tradici. Zděná, speciálně kamenná stavba, zde již staletí zakořenila v podhorských oblastech Krumlovska, Prachaticka a zejména Horažďovicka. Jistě všechny tyto skutečnosti svým způsobem přispěly ke konečnému vykrystalizování a obecnému uplatnění zděné stavební technologie; lze snad přibrat i další, tentokráte společenskou příčinu — pozvolné uvolňování a posléze zrušení nevolnictví, které dalo vesnickému obyvatelstvu podstatně optimističtější a jistější životní perspektivu. Navíc zde byla snaha zabezpečit majetek proti požárům, což se již v období staršího vývoje roubené stavby projevilo výstavbou zděných částí stavby, odloučením skladovacích prostorů — komor a sýpek mimo hmotu domu atd. To všechno navodilo rychlou přestavbu jihočeských vesnic a jejich materiálovou a tím i základní kompoziční a architektonickou tvářnost, která se stala ve srovnání s řadou dalších regionálních oblastí našeho státu jiná a výrazně specifická.

Proto dnes lidová architektura v jižních Čechách představuje značně svébytný lidový projev, který podtržen specifikem krajinného obrazu, ale i bohaté historie, je ve vědomí lidí povyšován na synonymum českého vesnického prostředí. Díky odlišnému vývoji v průběhu 19. století, kdy jižní Čechy zůstávají stranou industrializačního procesu, se zde zachovalo mnoho vztahů a podmínek z předcházejících vývojových fází a útvary vesnických sídel včetně své architektury jsou skutečně neporušenou ukázkou české vesnice dřívějšího období. Předkládaná práce se chce tímto lidovým stavebním projevem blíže zabývat a přiblížit jej čtenáři.

I. JIHOČESKÁ VESNICE

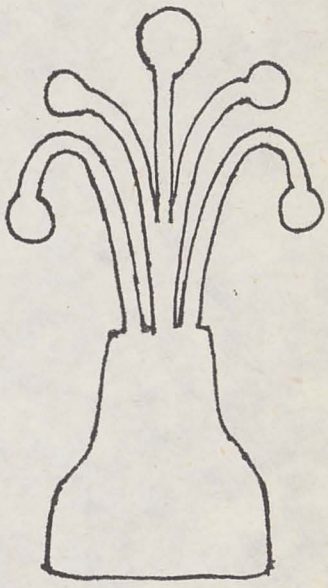

I/1

OSÍDLENÍ JIŽNÍCH ČECH

Je zajímavé, že území jižních Čech, pro které je tolik dokladů o předhistorickém osídlení i o řadě kultur, zůstává prvá století utváření českého státu hlubokým neosídleným hraničním hvozdem, kterým prochází jen několik významných obchodních stezek. Ty na sebe váží jen doprovodné osídlení s několika hlouběji položenými správními centry, jakými byly Bozeň a Prácheň a dále Doudleby, Chýnov a Netolice. V podstatě celý prostor jižních Čech leží nad kótou 400 m, a proto zájem o jeho kultivaci nebyl zpočátku silný. Teprve třináctého století začíná intenzívněji rozrušovat přírodní hegemonitu jihočeského prostoru a v kontextu s obecným nástupem středověké kolonizace, jak vnitřní tak vnější, dochází k sídelnímu naplňování celé jihočeské kotliny. Nejprve to byly oblasti bezprostředně související se starým sídelním územím, a posléze rozšiřující se prostor kolem klášterních center. Kolem nově vysazených měst dochází k rozhojnění cestní sítě a kolem ní vznikají řetězce sídel. Nastupuje kultivace prvních pásem podhůří Šumavy — Strakonicko, Volyňsko, Prachaticko a Českokrumlovsko — a nakonec, podle prvních pramenných zmínek o tamních vesnických lokalitách, dochází k postupné kultivaci jádrové mokřinaté oblasti Třeboňska, Soběslavska a Vodňanska, jejichž zemědělská exploatace byla nejobtížnější.

Tento osídlovací proces trvá po celé 13. a 14. století. Z této doby sledujeme v jižních Čechách užití celého rejstříku půdorysného utváření vesnických útvarů — od drobných vísek s několika parcelami a nepravidelného půdorysu až po větší obce. Velká sídla s lokátorsky organizovaným půdorysem,se dvěma až čtyřmi desítkami usedlostí, jsou obyčejně ještě pozdějšího založení. Sledování vývoje osídlení celé oblasti jižních Čech by si zasloužilo soustředěnější pozornost, nežli jakou může tato práce věnovat. Před badateli je zde ještě mnoho práce. Zkoumání, zejména v jádrových oblastech blatských, je ztíženo výraznými krajinnými, hospodářskými a tím i sídelními proměnami zejména v průběhu 16. století, které tvářnost zdejší krajiny velmi změnily. Zdejší oblast podlehla v průběhu 16. stol. i velkým proměnám vlastnickým. Drobná feudální sídla se dostávají postupně pod panství novohradské a třeboňské a často zanikají. Pro obraz středověkého osídlení této oblasti svědčí tak výrazně řada územních okruhů, například Horažďovicka, Písecka a Volyňska, ve kterých sídelní struktura, dnes jistě řidší nežli po přelivu kolonizační vlny, dokládá, že v době vrcholící gotické architektury existovaly v jihočeském regionu již všechny základní varianty půdorysné sestavy zemědělských sídel, které vznikaly na půdorysných schématech od shlukového uspořádání až ke geometricky pravidelnému, téměř centrálnímu typu návesnímu. Jsou zde zastoupeny všechny velikosti obcí, převážně však obce menší, v důsledku velké hustoty zde založených lokalit i malé prosperity zdejších polností. V těchto územních okruzích byl v té době předvytvořen současný obraz celé krajiny, která v důsledku pozdějšího vývoje byla jen mírně korigována.

Podrobné zkoumání urbánních záznamů nám dokládá stav, kdy renesanční období, období nástupu vlastního režijního šlechtického podnikání, zánik desítek zemanských panství, zakládání velkostatků a rybničních soustav*) a rušení zemanských poplužních dvorů, tvrzí i vsí, které ustupují hospodářským úpravám, znamená radikální proměnu sídelní sítě a celého obrazu kraje.

K tomuto procesu se přidružuje i obecný vývoj a důsledky třicetileté války, kdy v některých oblastech (a to platí i pro oblast jižních Čech) zpustlo několik dalších desítek obcí. Ve 2. polovině 16. století začal ustupovat výnos z poddanských platů v relaci k výnosu jednotlivých odvětví velkostatků. Proto při zakládání velkostatků a rybníků nebyl brán ohled na eventuální zániky vesnických sídel a jejich polností. Přesto ale dostávali poddaní za zábor půdy náhradu, neboť peněžní renta byla vyměřována z půdy a usedlosti. Hlavním producentem živočišné i rostlinné výroby byl stále poddaný. Sondami ale bylo prokázáno, že pro trh byli schopni produkovat pouze větší zemědělci, zejména celoláníci, zatímco nižší vesnické vrstvy byly schopny produkovat pouze pro svoji potřebu. Tím se sociální diferenciace více a více prohlubovala. V průběhu 16. stol. dochází k další vlně německé infiltrace v jižních Čechách. Jde o území novohradské a pak o ostrov kolem Rudolfova, kam byli zváni kolonisté k důlní činnosti. Stejný proces probíhal na Táborsku, kde vznikala důlní činnost v okolí Ratibořských Hor.

Ke konsolidaci osídlení dochází tedy v jižních Čechách až v 18. století, kdy se ustálily sídelní vztahy mezi zemědělskými a panskými sídly a statky. Jižní Čechy se dostávají do držení Černínů, a zejména Schwarzenberků a Buquojů. Ti pokračovali v režijním hospodaření svých zemědělských velkostatků. Dochází k vysoušení dalších území, šlechta začíná podnikat i v hraničních lesních hvozdech, kde vznikají hamry, sklárny a pily. Je budována Schwarzenberská stoka, spojující Vltavu s Dunajem a umožňující plavení šumavského dřeva do Vídně. V rozvoji jejich podnikatelské činnosti vzniká po krajině a v sídlech řada nových komponentů — pivovarů (začasté využívající starých stavebních fondů tvrzí a zámků, např. ve Lnářích), v krajině se objevují panské

*) V 2. pol. 16. stol. bylo v Čechách 78 000 rybníků.

špejchary, u rybníků nové baštýrny, zvětšují a rozmnožují se panské barokní velkostatky. Nová zemědělská sídla již v tomto období v podstatě nevznikají.

Na pronajatých volných plochách mezi rybníky, kromě těch, které na náhradních půdách vznikly již v 16. století, vzniká řada charakteristických prvků jihočeské krajiny — jednot, samotových usedlostí, které jsou chalupnickými, zahradnickými hospodářstvími nebo obydlími zaměstnanců rybničního panského hospodářství. Nejvíce těchto samotových usedlostí a dvorů vzniká v rybniční oblasti budějovické a na Třeboňsku. Je charakteristické, že nová sídla, zakládaná ojediněle ve vyšších polohách Jindřichohradecka a Šumavy (Malý Jindřichov založen 1789 pro dřevorubce a voraře) jako sídliště nezemědělská, mají volnou řetězovou či rozptýlenou formu. Poslední velká „kolonizační vlna" — raabizace — se v jižních Čechách uplatnila sice stejně jako v jiných krajích, avšak v podstatně omezeném rozsahu (Žďárské chalupy u Vodňan — 1790, Svatý Jan nad Malší — 1786, Janov u Tábora — 1814, Jelenov u Klatov — 1790) a vesměs nikoli na tak schematických půdorysných vzorcích, jako například na Moravě.

Následující vývoj se v prostoru jižních Čech neodehrává vznikem nových obcí, ale spíše dalším zánikem stávajících osad a zejména jejich proměnou strukturální a formovou. Přírůstek obyvatelstva se odráží vznikem chalupnických enkláv při vsích, zástavbou občin a návsí a konečně, po naplnění volných ploch, dochází souběžně s nástupem průmyslu k emigraci obyvatelstva do průmyslových měst, ale i do zahraničí. Jižní Čechy jsou tímto vystěhovalectvím nejpoznamenanější oblastí Čech vůbec. Dochází k silné diferenciaci na vesnicích, kdy se ostře vyhraňuje vrstva bohatých sedláků, vrstva malých hospodářů a vrstva zemědělského proletariátu, plně závislého na námezdní práci. Tento stav se udržuje a prohlubuje po celou druhou polovinu 19. století a v podstatě končí až druhou světovou válkou.

Novou historii jihočeského vesnického prostoru začalo tvořit až období po roce 1945 a zejména nástup kolektivizace, která výrazně upravuje nejen sociální vztahy na vesnici, ale velice rychle se zapisuje i do obrazu sídel. Toto nové období, přinášející zcela novou kvalitu ve všech oblastech venkovské práce i života, se odehrává na pozadí existujících hodnot, vytvořených předcházejícími generacemi. Jelikož však svou progresí znamená i urychlení vývojově platného procesu vytlačování starého novým, dochází rychle k překrývání starého, v podstatě feudálně kapitalistického životního prostředí vesnice.

Při vědomí správnosti a nezbytnosti tohoto procesu vzniká proto tato studie, která chce přispět k poznání vzniku a utváření tohoto prostředí, jež představuje nejen vysoké výtvarné a kulturní hodnoty, ale reprezentuje i hmotný doklad mezilidských vztahů, životní filozofii, vztah vesnického člověka k přírodě a materiálu — celou historii života vesnických obyvatel.

I/2
PŮDORYSNÉ TYPY SÍDEL

Vzájemné vazby usedlosti — jejich řazení, pravidelnost atd. — jsou jedním ze základních faktorů, ovlivňujících finální kompozici prostorů sídla. To z hlediska urbanistického a architektonického. Z jiného pohledu dává tento rozbor možnost zpětně usuzovat na dobu vzniku a způsob založení celého sídla. Jde tak o jiný zorný úhel na problematiku a příklady, rozváděné v předcházející stati. Více si proto povšimněme prvně uváděného cíle — vlivu půdorysného uspořádání vesnice na charakter a formu utváření usedlosti, její kompozici, hmotové seskupení a vnější výraz.

Z hrubě načrtnutého obrazu vývoje osídlení je zřetelné, že celá jihočeská oblast nebyla pokryta sítí sídel naráz, že kolonizace a osídlení jednotlivých oblastí a částí území se dála postupně a v rozdílných dobách. Vsi vznikaly jak plánovitě, tak postupným narůstáním často náhodného krystalizačního počinu. Tyto skutečnosti ovlivnily charakter sídla, speciálně jeho skladbu a urbanistický rozvrh. Rozdíly mezi sídly pak jsou patrné jak z výrazu a charakteru vnitřních prostorů, tak z uspořádání půdorysného plánu, a jsou jednou ze základních motivací výtvarné svébytnosti a specifiky jednotlivých vesnic. Zcela rozdílným dojmem působí nepravidelná forma uspořádání obce Újezdce u Bělčic (okr. Strakonice) nebo Radomilic (okr. Č. Budějovice), jasná prostorová skladba např. Zálší na soběslavských Blatech (okr. Tábor) nebo s obdélníkovou osnovou Jemnice (okr. Strakonice), okrouhlicová podoba Mohuřic či Něchova (okr. Č. Budějovice) atp.

V přímé vazbě na půdorysnou organizaci vlastního sídla byla často osnována i organizace *plužiny* — alespoň v nejbližším okolí (tzv. místní trať), která vázala (nedošlo-li k pozdější výstavbě dalších pořadí domů za humny) na jednotlivé usedlosti.

Ve výčtu základních typů utváření vesnického půdorysu záměrně vynecháváme složitou variabilitu typů plužin, která se v průběhu dalšího vývoje měnila. Zastavíme se zejména u tzv. typů *normových*, včetně příslušné plužiny. Přitom budeme sledovat tyto typy od nejméně pravidelných ke zcela pravidelným (tedy podle hlediska, které se zcela nekryje s historickou posloupností). Hodnocení a časovému řazení byla již věnována dlouhá řada historiografických studií v naší a německé vědecké literatuře; pro sledování obrazu architektury není toto hledisko primární.

Za jeden z nejstarších typů skladby vsí se pokládají tzv. vsi *shlukové* nebo *hromadné**).

V jihočeské oblasti můžeme těchto obcí — v porovnání s jinými částmi našeho území — jmenovat nepatrně. Prokazatelně starého data je jen obec Hejná, jmenovaná k r. 1045, kdy byla Břetislavem připisována Břevnovskému klášteru, eventuálně krystalizační jádro Putimi,**) kde však již přilehlý prostor kolem hřbitovního kostela sv. Vavřince napovídá vyšší, *návesní* formu.

U příkladu Hejné nacházíme všechny znaky tohoto hromadného uspořádání: Nepravidelná vzájemná vazba jednotlivých usedlostí, sídlo bez výraznějšího centrálního prostoru či jednotící páteře, jíž byla obyčejně cesta, v půdorysu figuruje soustava nepravidelných, zbylými prostory vedených cest. Rovněž plužina nemá zřetelnou vazbu na organizaci sídla. Jednotlivá pole centrického tvaru (čtverce, kosočtverce, lichoběžníky) — tzv. *úseky* — nevážÍ bezprostředně na všechny usedlosti. Přitom půdorys, až na několik objektů, neprokazuje znaky dlouhodobého postupného narůstání.

Půdorysný útvar takové vsi pochopitelně ovlivnil i organizaci jednotlivých usedlostí. Ty, nevázány jednotící parcelační osnovou, jsou v převaze nepravidelné, nemají společné hraniční čáry, ale prochází mezi nimi obyčejně cesta do polí. Jelikož zde není jednotící a organizující komunikační páteř, nevytváří strany usedlostí žádné fronty, ale spíše nepravidelná malebná zákoutí, do nichž usedlosti přispívají tu průčelní, tu boční stranou, ohradní zdí atd. Navíc jsou v jednom „hroznu" hmot a prostorů prostoupeny všechny skladebné typy usedlostí.

Velice příbuzná podobou je řada sídel *dvorcového* charakteru — vesnic vzniklých na jiném organizačním základu. Jde o soustavu oddělených, vzájemně více vzdálených usedlostí volně rozložených podél cesty či vodoteče, nebo i volně položených k obhospodařovanému terénu. Dojem podobnosti zde podporuje často pozdější zahuštění drobnější zemědělskou či chalupnickou zástavbou. Příkladem mohou sloužit Opalice nebo Radostice (okr. Č. Budějovice)***) nebo pozdější pokolonizační nepravidelný dvorcový útvar v horní části Horní Stropnice, zv. Bedřichov (okr. Č. Budějovice) a řada dalších. Charakterizují dvě fáze osídlení. Dvorcové vsi jsou v převaze, je-li k nim vázána úseková nebo traťová plužina zbytkem raně středověké osídlovací formy, které v průběhu 12. stol. začaly zanikat postupným zakládáním sevřených osad, nebo naopak jsou průkazem mladého založení na mladém sídelním území nejvyšších poloh. Tyto mladší vsi jsou vždy rozeznatelné většími rozestupy jednotlivých usedlostí a jejich vnitřní pravidelností a jsou doprovázeny v převaze lánovou plužinou. Začasté se setkáme s vesnickými útvary, které rovněž jsou nápadné nepravidelností a nepřehledným uspořádáním, ale při bližším zkoumání půdorysného vzorce zjistíme, že jde o vsi návesní s později zastavěnou návsí drobnou nepravidelnou zástavbou.

Vesnice *návesní* jsou nejrozšířenějšími typy vsí. Tento souhrnný název však zahrnuje celou dlouhou řadu základních forem, odlišovatelných začasté i časově. Mezi nejstarší patří nesporně tzv. *silniční vsi.**) Organizační páteří těchto sídel je průběžná komunikace, která se v prostoru obce rozšíří ve víceméně pravidelnou širokou ulici, vytvářející veřejný prostor, do kterého jsou všechny usedlosti orientovány nejčastěji svojí průčelní stranou. U těchto vsí, příslušejících nejstaršímu období (konec 11. a 12. stol.), nacházíme vesměs průběh front usedlostí nepravidelný — stejně jako šířka návsi je proměnná. Největší dimenze dosahuje nejčastěji uprostřed a půdorys lze charakterizovat jako tzv. *vřetenovku.* Svým výskytem jsou vázány na staré sídelní území v nižších polohách. Plužina obyčejně navazuje v oblasti vlastního sídla na jednotlivé usedlosti a má charakter úsekový nebo traťový.**)

Velké stáří silničních vsí dosvědčuje i ta skutečnost, že je často nacházíme vřazené do sídelního organismu později přeparcelovaného a založeného městského útvaru. Náves takové staré vsi na sebe vzala funkci náměstí nového sídla — jak je tomu např. u Třeboně, Dolní Stropnice (okr. Č. Budějovice) nebo Vyššího Brodu (okr. Č. Krumlov), nebo nalézáme vedle sebe paralelně starou ulicovku a nové lokační náměstí, jak je tomu u Vodňan, Netolic a pravděpodobně i u Č. Krumlova, kde dnešní Široká ulice navozuje domněnku původní raně středověké osady pod vítkovským hradem.

Forma *ulicových vsí* byla při zakládání vesnických sídel velice oblíbená, a proto se s ní setkáváme v řadě časových období. Charakteristickým znakem starších forem je zmíněná nepravidelnost,

*) V německé literatuře, která se touto problematikou nejvíce zabývala — Meitzen nebo W. Fridrich — jsou nazývány *Haufendorf.* W. Fridrich 1912; Die historische Geografie, Abhandlaugen der K. K. Geograph. Gesellchaft 9, Wien 1912

**) Kostel putimský, zasvěcený sv. Vavřincovi, je připomínán k r. 1205. Putim jako sídlo je jmenována již za knížete Břetislava II., kdy ji i s dědinami věnoval klášteru ostrovskému. Srov. J. Profous, Místní jména v Čechách III., str. 504, Praha 1951
Půdorys Putimi — viz kapitola IV/4 — Táborsko, Písecko, Pacovsko.

***) Srovnej půdorys obce v kapitole I/4

*) Srovnej Zd. Boháč: Újezdy a Lhoty, Historická geografie 12/74

**) Příkladem můžeme uvést obce Skůdra u Strakonic, Boršov, Radostice (okr. České Budějovice), Rovná u Strakonic a předlouhou řadu dalších, vesměs staršího data založení.
Srovnej F. Říkovský: Základy k sídelnímu zeměpisu Československa, Brno 1939, str. 72

1 Radomilice (okr. Č. Budějovice). Půdorysné schéma obce z roku 1837 reprezentuje v podstatě neorganizovanou půdorysnou osnovu a její plužinu. Jasnějším „centrem" je zhruba obdélný návesní prostor před panským dvorem, vytvořeným však — soudě podle drobného měřítka usedlostí, — až v souvislosti s výstavbou dvora v 17. stol.

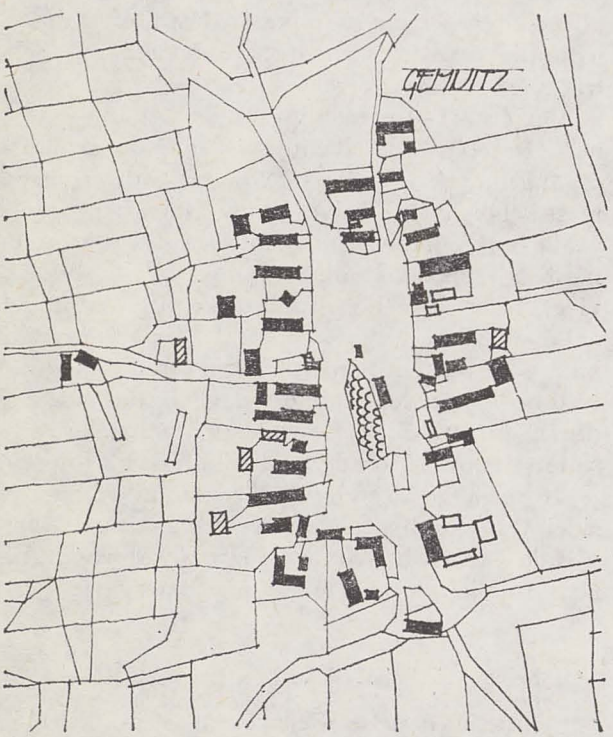

2 Jemnice (okr. Strakonice). Zřetelné znaky jednorázového, v podstatě pravidelného založení, vykazuje půdorysné schéma plánu obce z roku 1837.

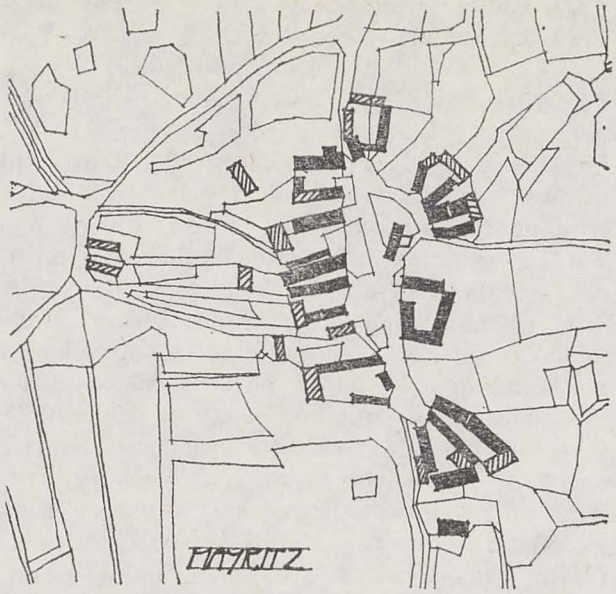

3 Mohuřice (okr. Č. Budějovice). O organizačním záměru při založení lze hovořit i u tohoto příkladu s návsí čočkovitého charakteru. Na značné stáří vysazení ukazuje i dochovaná nepravidelná úseková plužina po celém obvodě obce. Půdorysné schéma podle plánu Stabilního katastru z roku 1827.

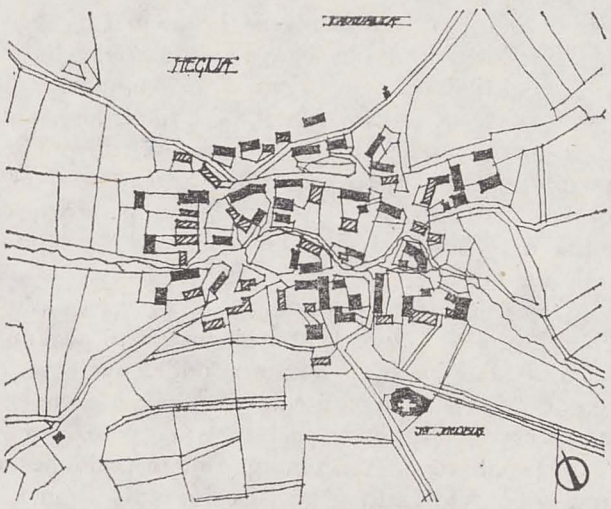

4 Hejná (okr. Klatovy). Na nákresu podle plánu z r. 1837 nelze ani po podrobnějším zkoumání vysledovat jasnější řád v zástavbě. Téměř všechny usedlosti stojí izolovaně, bez jednotící osnovy kominukační či prostorové.

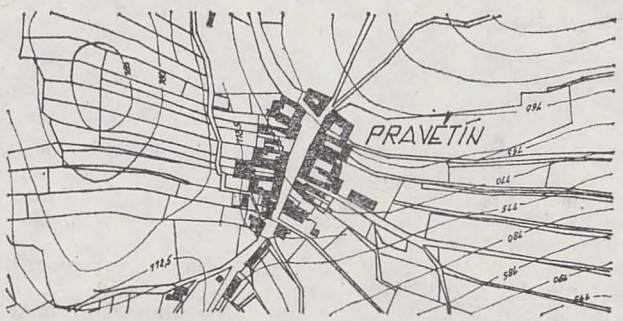

5 Pravětín (okr. Prachatice). Půdorysný útvar s ústředním ulicovým návesním prostorem a jasnou záhumenicovou plužinou reprezentuje již mladší kolonizační osidlovací fázi. Půdorys dle současného stavu.

6 Peršlák (okr. J. Hradec). — Půdorys obce podle současného stavu. Jednosměrně traktované území katastru a volná zástavba obce v údolí či při vodoteči jsou charakteristikami kolonizačního lánového typu vsí založených ve 14. a 15. století, zejména v jihozápadním a severním pohraničí.

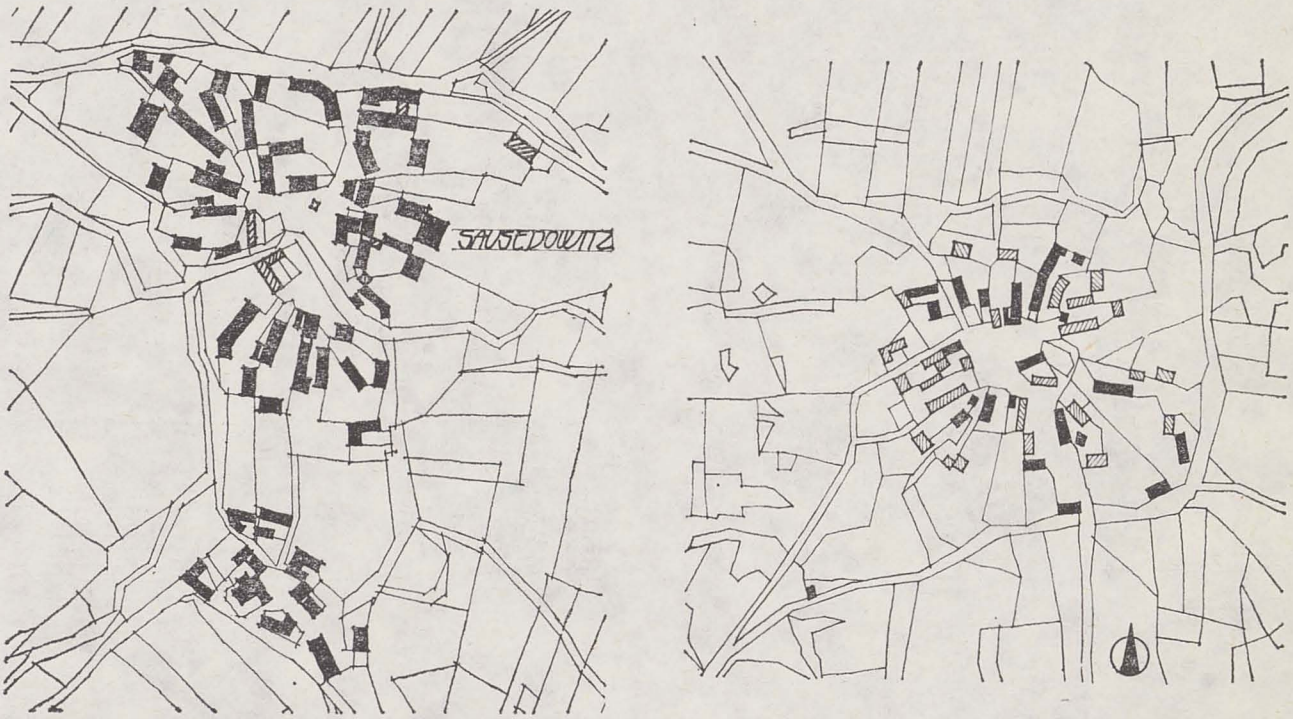

7 Sousedovice (okr. Strakonice). Půdorys obce podle plánu stabilního katastru z r. 1837. I když mnoho znaků dovoluje zařadit tento typ sídla mezi nepravidelné — shlukové, lze v něm vysledovat pravidelnější okrouhlý útvar, jako výsledek záměrného založení.

8 Lažánky (okr. Strakonice). Ještě zřetelnější záměr formování okrouhlého půdorysného útvaru je patrný na půdorysu z r. 1837 u této obce. Na značné stáří obce napovídá nejen tvar půdorysné osnovy, ale i forma úsekové pluziny.

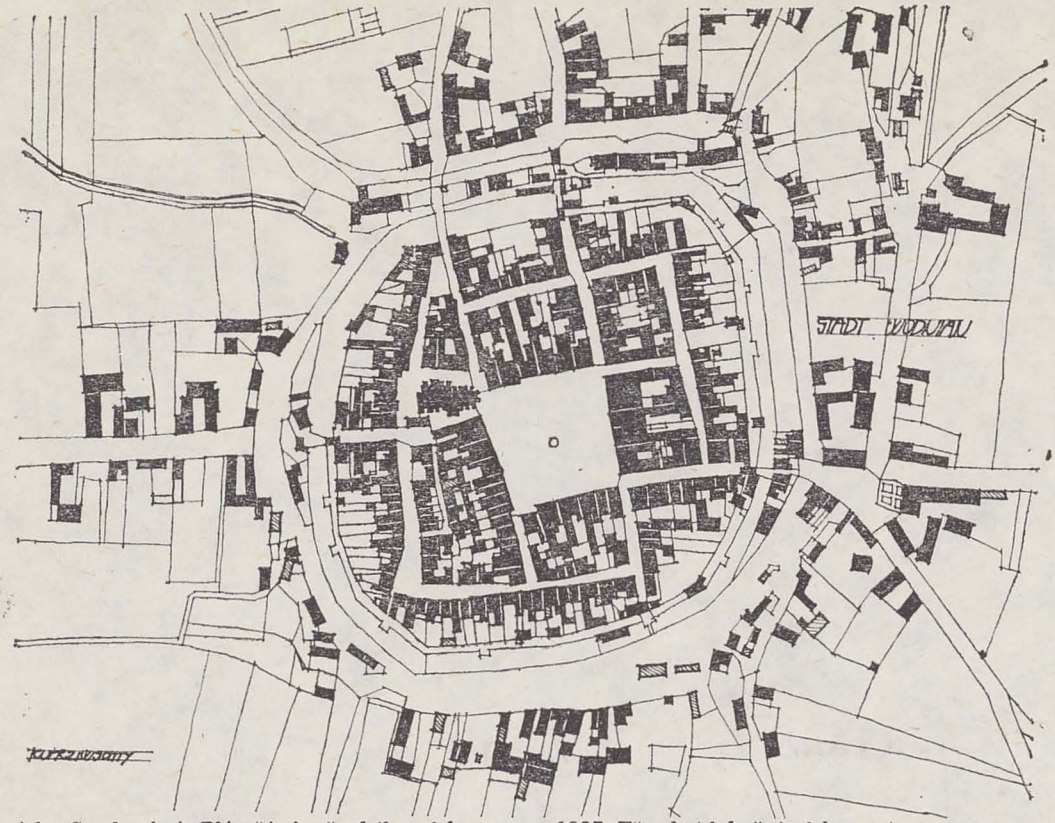

9 Vodňany (okr. Strakonice). Plán části městského půdorysu z r. 1837. Zřetelný lokační půdorysný tvar, v tomto případě sídla městského typu. Značná nepravidelnost v jinak zcela pravidelné ortogonální půdorysné osnově je patrná po celé západní straně, kde lokátor respektoval starší sídelní vesnický útvar — severojižně orientovanou ulicovku.

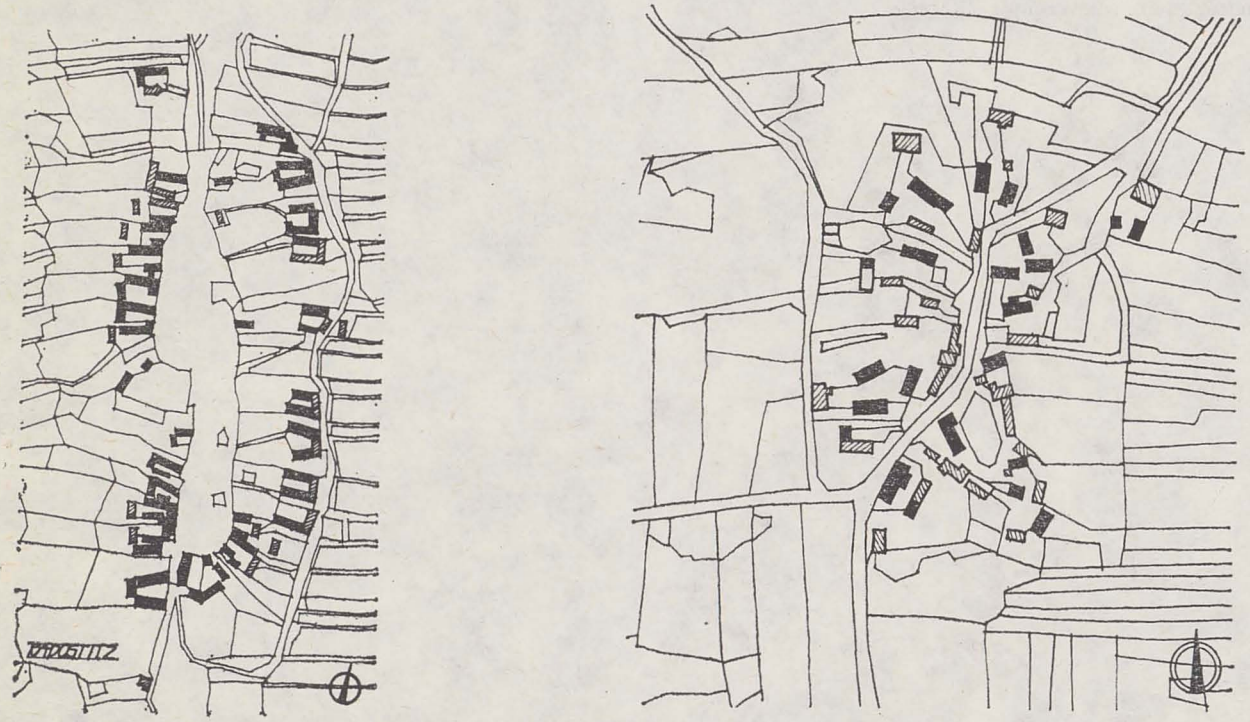

10 Radostice (okr. Č. Budějovice). Schéma půdorysu obce podle plánu stabilního katastru z r. 1827 prokazuje, že i vnitřní kolonizace 14. a 15. století používala lánového systému, avšak často se zde promítl vliv sevřeného utváření vlastní obce, a tak se lánová parcelace uplatnila jen v návaznosti na zástavbu.

11 Drahenický Málkov (okr. Strakonice). Radiální osnova parcelace a plužiny na severním konci ulicového útvaru prozrazuje, že byla vysazena jako lesní návesní ves. (Další příklady tohoto typu srovnej na jiném místě — Opatovice, Pravětín.)

relativní krátkost a typ plužiny. Obec pak je položena zhruba uprostřed katastru. To platí i o pravidelných, již kolonizačních krátkých ulicovkách, které se od prvé skupiny liší jasnější pravidelností a přímočarým průběhem protiležících návesních front. Příkladem může sloužit půdorysný útvar Rybovy Lhoty, Plané nad Lužnicí (obě okr. Tábor), nebo malé vsi Opatovic u Hluboké nad Vltavou (okr. Č. Budějovice), patřící 14. století.

Oba typy, silniční vsi i krátké ulicovky, nesou jednoznačně charakter záměrného založení a organizování zástavby. Z toho pramení i značná parcelační vázanost — u prvého typu menší, u kolonizačního typu již absolutní — pro stavbu jednotlivých usedlostí a pro jejich hmotovou koncepci. Zde je možné spatřovat jeden ze základů přirozené typizace, která je u usedlostí našich jihočeských vesnic tak charakteristická. Potřeba maximální sevřenosti sídla navodila situaci s orientací usedlostí užší stranou k ulici či návsi; z typizace vlastního uspořádání statků vyšla orientace obytného domu užší stranou k veřejnému prostoru. Boční strany usedlosti byly obráceny k sousedovi, a proto většinou zůstaly slepé, bez architektonizace a úpravy.

Posledním typem dvouřadé vsi v této posloupnosti, který však již nelze řadit pod souborný název vsí návesních, je typicky kolonizační útvar *lánové vsi*, užívaný ve 14. stol. při kolonizaci pohraničí německým obyvatelstvem. Jde vesměs o potoční údolní vsi, táhnoucí se řadu kilometrů, kde jedna přechází v druhou. V jihočeském prostoru se tato kolonizace neuplatnila v takové míře jako v západním a zejména severním pohraničí a lze ji doložit jen málo příklady.

Charakteristickou ukázkou je obec Peršlák na Jindřichohradecku, jejíž katastr přímo tvoří hranici s Rakouskem, podobně Klažary u Trhových Svinů (okr. Č. Budějovice) a některé obce na Kaplicku a Novohradsku. Základním znakem lánové vsi je velikost tohoto sídelního útvaru, kdy obec údolím prostupuje celou plochou katastru a jednotlivá pole — lány procházejí v příčném směru vzhůru do strání na boční linii katastrálního území. Vlastní zástavba netvoří souvislé fronty, ale jde o volné, řetězové zastavění, ve kterém jsou usedlosti volně situovány na svém pozemku poblíž komunikační páteře a vodoteče. Celá koncepce zástavby a sídla odpovídá postupnému osídlování proti toku vodoteče — založení tudíž není jednorázovým lokačním podnikem, jako tomu bylo u ostatních půdorysných typů. Absence lánových vsí v řadě hraničních oblastí Českokrumlovska, Prachaticka atd. svědčí o relativně raném osídlení vnitřní středověkou kolonizací ve 12. a 13. stol. Rozvolněnost a současně obyčejně vnitřní uzavřenost usedlostí se u tohoto typu vsí projevuje i jejich rozdílnou skladbou a architektonickým výrazem. Převládají proto dvorcové, troj či čtyřstranné usedlosti se dvěma vjezdy a vysokými ohradními zdmi. Obec v podstatě nevytváří vnitřní prostory; architektonické centrum je tvořeno souborem kostela, fary, hospody, školy.

Zvláštní charakter mají tzv. *lesní návesní vsi* v koncové poloze cesty, kde komunikace dále vsí neprobíhala. Tyto obce mají na jedné straně slepou ulicovou náves, často kyjovitě rozšířenou. Jako příklad možno připomenout již jmenované Opatovice u Hluboké nebo Pravětín u Prachatic (1. zm. 1359), s charakteristickou vějířovou plužinou při závěru, dále Božejov (okr. Č. Budějovice) a další.

Druhou větev návesních vsí tvoří obce se skutečnou, v podstatě uzavřenou koncentrickou návsí. Detailnější odlišení lze provést toliko podle míry pravidelnosti — té obyčejně odpovídá i časové zatřídění. Na prvním místě stojí tzv. *okrouhlice*. Jejich genezí, výskytem a národnostní příslušností se zabývá dlouhá řada historických a historicko-geografických prací a literatury. Převládá názor, že jde o jeden z nejstarších slovanských sídelních útvarů, který se vyskytuje na pomezí starého slovanského sídelního území s územím německého etnika. Častý je proto v Meklenbursku, Braniborsku, Sasku, Horním Falcku, v Lužici a také v západních Čechách, ale i v jiných evropských oblastech. Z toho je často dedukována i obranná funkce této sevřené formy sídla.

Okrouhlice jsou převážně sídla velice drobná, s počtem usedlostí od 6 do 12, zřídka větší, organizovaná kolem kruhové, okrouhlé či kapkovité návsi. Obec měla původně jediný komunikační vjezd, který snad byl uzavíratelný. Svědčí pro to i některé místopisné názvy tratí a lesních úseků jako *za branou, u brány* aj.*)

I v jihočeské oblasti lze doložit řadu příkladů tohoto uspořádání. Klasickým příkladem je Něchov u Trh. Svinů (okr. Č. Budějovice — 1. zm. 1186), okrouhlý útvar s jedním vjezdem o 13 usedlostech. Do jisté míry i Mohuřice (okr. Č. Budějovice — 1. zm. 1186) a Sousedovice (okr. Strakonice — založená Bavorem ze Strakonic k r. 1243).**) Rané zmínky potvrzují, že tato okrouhlicová forma přísluší nejstaršímu osidlovacímu proudu i na jihu Čech. Ostatní okrouhlé útvary — rozsahem podstatně větší — jsou jen reminiscencí na tento půdorysný útvar v pozdějším období (jako např. Mažice na soběslavských Blatech — okr. Tábor —, které vznikly až po vysušení rašelinových močálů a zřízení Blatské stoky, tedy ne před r. 1300).

Pro podobu a zejména půdorysnou strukturu usedlostí má okrouhlicová forma tu zvláštnost, že vytváří klínové, lichoběžníkové parcely, směřující

*) Srovnej Fr. Říkovský: Základy k sídelnímu zeměpisu Československa, Brno 1939, str. 86—87

**) Srovnej J. Profous—J. Svoboda: Místní jména v Čechách IV., 1957, str. 138

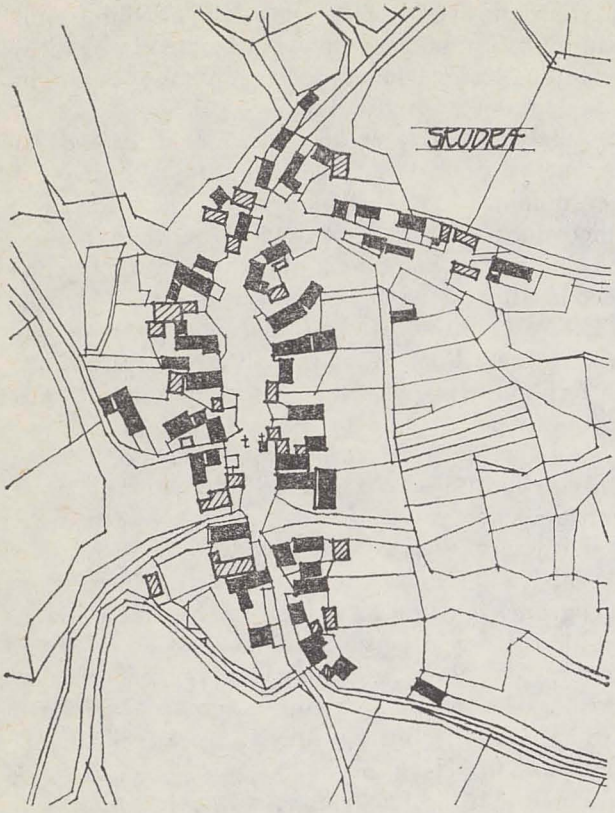

12 Škůdra (okr. Strakonice) — plán z roku 1837. Jedna z nejstarších doložených obcí na jihu Čech reprezentuje značně volnou formu ulicového vřetenového typu.

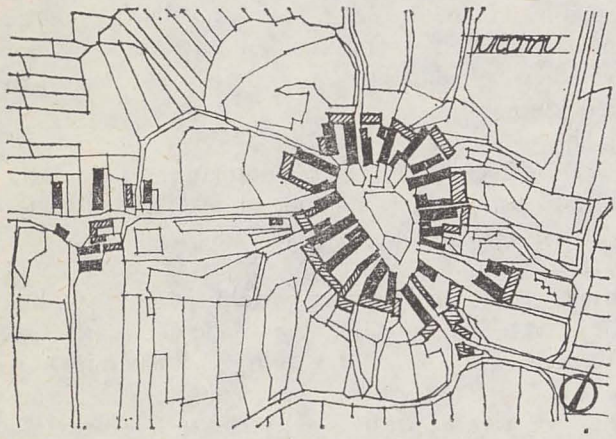

13 Něchov (okr. Č. Budějovice). Půdorysný útvar, jak jej dokumentuje zobrazení podle stabilního katastru z r. 1827, je přímo školním příkladem okrouhlice starého založení. Zástavba je tvořena 14 usedlostmi; patrný je jediný vjezd od jihovýchodu. Není bez zajímavosti, že v době měření byla kromě stodol veškerá zástavba nespalná — zděná.

16 Olešník (okr. Č. Budějovice). Čistý okrouhlý tvar má i ústřední prostor této vsi, jak dokládá plán z roku 1827. Hegemonie selské zástavby byla někdy v 17. století rozrušena vřazením mohutné hmoty panského velkostatku. K datu zaměření zde již existovala převaha zděné zástavby.

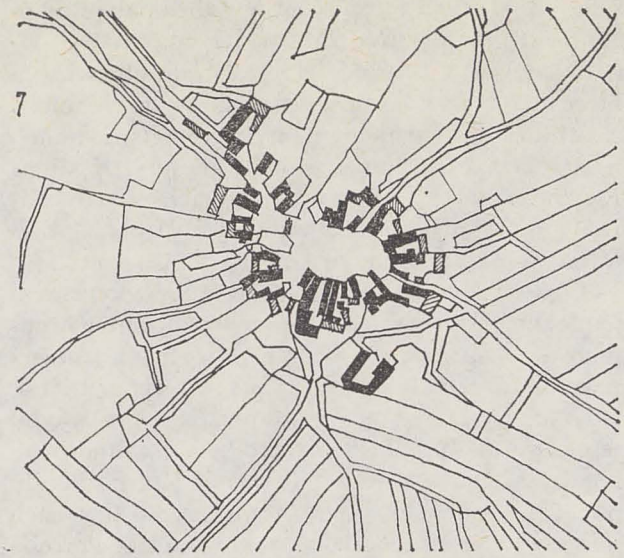

14 Plešovice (okr. Č. Budějovice) — schéma podle plánu z r. 1827. Podobně i tato okrouhlicová forma dokládá jasný záměr při utváření vnitřního centrálního prostoru.

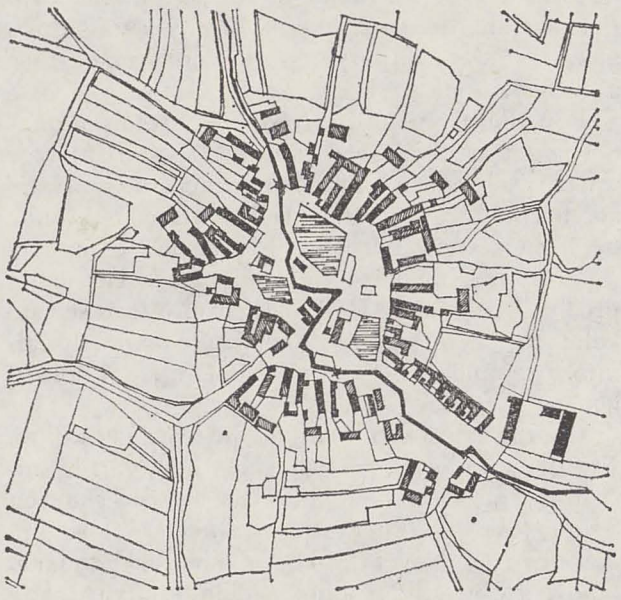

15 Mažice (okr. Tábor). Půdorysně obdobný, avšak podstatně rozlehlejší útvar této blatské vsi s několika desítkami usedlostí nutno zařadit (i na základě jiných historických skutečností) až k přelomu 14. a 15. století.

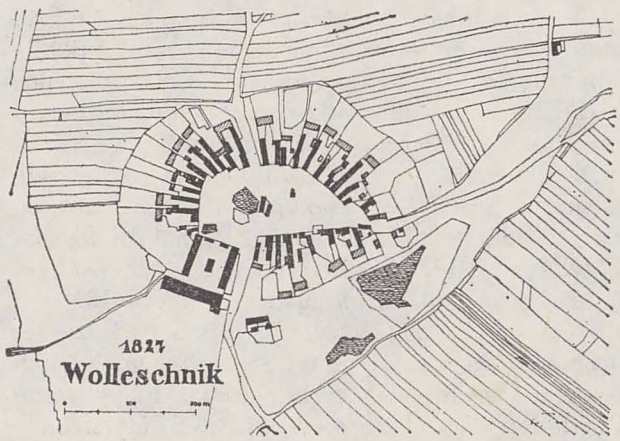

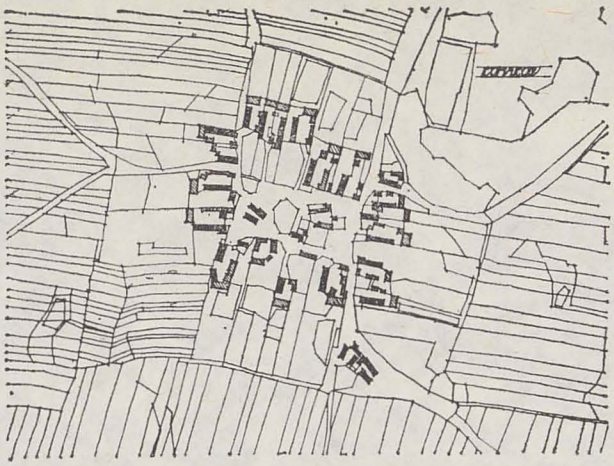

17 Komárov (okr. Tábor). Půdorys podle plánu z r. 1828 reprezentuje již vyspělou půdorysnou formu ortogonální. Relativní „mládí" založení je doloženo rozvolněností zástavby a izolovaností parcel, zejména na jižním okraji návsi

18 Borkovice (okr. Tábor). Na tomto půdorysném schématu rovněž z roku 1828 je zřetelná sevřenější, zato však méně pravidelná osnova. (Srovnáním půdorysů řady soběslavskoblatských obcí můžeme podle jejich barevného pojednání konstatovat, že v Borkovicích nastoupila „zděná" stavební činnost nejdříve v širokém záběru u převahy stavebních druhů.)

nejužší stranou do návsi. Čelo tvoří štít obytného domu a vjezd. Sýpka jen zřídka, nebo je mírně zasunuta za hranici parcely. Plužina většinou bezprostředně navazuje na parcelaci, ale je úseková a od místní trati (intravilánu) je oddělena záhumenní propojovací komunikací. To opět potvrzuje názor o starém vzniku okrouhlice.

Nejpravidelnější usedlosti pak nalézáme u dalšího typu vsí — *návesního pravidelného*. Tyto obce, pocházející ve velké většině z 13. a 14. stol., byly založeny za velké urbanizační konjunktury středověkou kolonizací a jsou v jižních Čechách součástí krajové charakteristiky, zejména jádrových oblastí, které byly osídleny v převaze až v této době. Jejich pravidelná forma prozrazuje organizované, promyšlené vysazení pro předem určený počet osadníků. Lze sledovat i určitý projev demokratismu — všechny usedlosti, byť sociálně diferencované, jsou orientovány do návsi. Přípravu, výběr místa, rozměření parcel a poté i získání osadníků bylo svěřeno *lokátorovi*, který se obyčejně stal rychtářem obce a získal největší výměru půdy. To však platí i pro jiné kolonizační typy sídel. Návsi čtvercového nebo obdélného tvaru jsou zpravidla sevřeny čtyřmi pravidelnými frontami usedlostí. Tento racionální útvar umožnil pravidelné rozvržení parcel a dovolil pravoúhlé organizování jednotlivých statků. Řada příkladů se může prokázat návsí větší rozlohy, nežli mají náměstí velkých měst. Za předlouhou řadu příkladů uveďme alespoň Kámorov (okr. Tábor), Katovice (okr. Strakonice), Jemnice (okr. Strakonice), Sedlice atd. Zde již nalézáme zřetelnou traťovou plužinu za jednotlivými usedlostmi. V obraze vnitřní návsi se usedlosti uplatňují pouze průčelní stranou; vnější obraz obce vytvářejí táhlé hmoty stodol, uzavírající usedlosti. Pravidelná půdorysná podoba sídel tak vytvořila optimální předpoklady pro pravidelné uspořádání statků i drobných usedlostí a jejich postupnou hmotovou a provozní typizaci. Ta byla posléze podržena i u ostatních následných a méně pravidelných půdorysných variant.

Následující vývojová období neznamenají po stránce půdorysného utváření obcí v podstatě nic nového; usedlost se dále vyvíjí jak po stránce skladby, tak co do sortimentu a velikosti objektů. V podstatě však na stabilní, středověkem určené parcelaci. To znamená, že následný vývoj osídlení po období středověké kolonizace nepřináší, než na krátké období raabizace na konci 18. století, nové urbanistické formy sídel.

19 Sedlice (okr. Strakonice). Vesměs pravidelné půdorysné formy nacházíme u trhových vsí a městysů (byly v převaze plánovitě zakládány nebo často přeměřeny). Půdorys Sedlice z roku 1837 s pravidelnou návsí ukazuje na další vývojovou charakteristiku, která se u zemědělských obcí projevila méně často — postupné narůstání zástavby podél výjezdních komunikací.

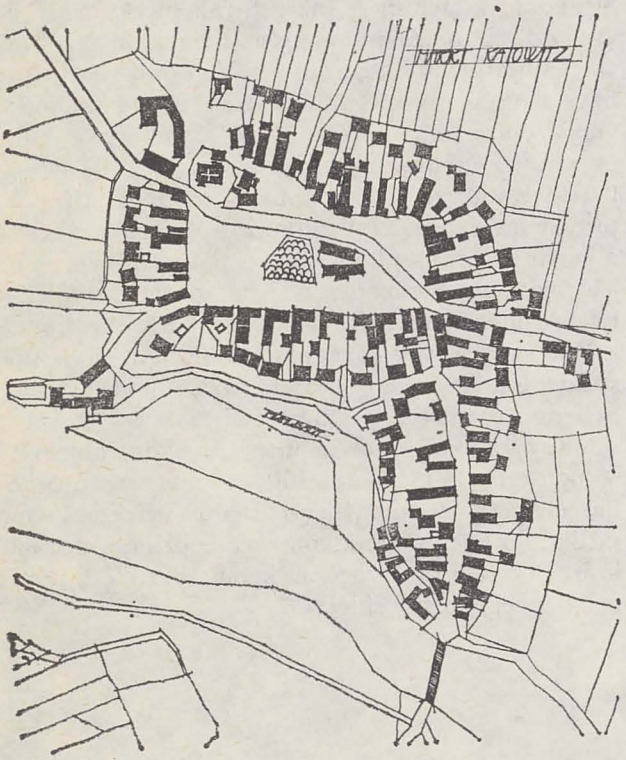

20 Katovice (okr. Strakonice). Stejnou charakteristiku jako u Sedlice lze použít u tohoto příkladu. Půdorysné schéma z roku 1837 i zde prozrazuje postupné rozrůstání půdorysu jižním směrem k brodu a pozdějšímu mostu.

I/3

FORMY SÍDEL

Do regionu jižních Čech nutno zahrnout netoliko jádrovou, rovinatou oblast vlastní jihočeské kotliny, ale je nezbytné pojmout do něho i širokou oblast šumavského podhůří, podhůří Novohradských hor i vlastní horské útvary Šumavy. Na severu sem patří i jižní hrot Brdského masívu, jižní oblast Středočeské vrchoviny i jih vrchoviny Českomoravské. Celá tato územní enkláva má řadu společných znaků jak v otázkách zeměpisných (území min. 400 m. n. m., a proto osídlené značně později než jiné oblasti území) a osídlovacích, tak ve výrazu sídel a lidové architektury.

Jihočeský region má kromě vysokohorské téměř všechny formy a typy krajin a terénních reliéfů— od relativní nížinné (s průměrnou nadmoř. výškou 400 m a malými spády) před zvlněné kopcovité podhůří v oblasti Strakonic, Netolic, Písku, Tábora a Jindřichova Hradce až k vyšším polohám Novohradska, Českokrumlovska, Prachaticka a Sušicka. Již sama tato skutečnost — rychle se měnící charakter krajiny na relativně malém územním prostoru — je jednou ze základních determinant charakteru celé jihočeské oblasti. Tato krajinná mnohotvárnost, od rozlehlých vodnatých rovin třeboňské a budějovické pánve přes mělce modelovanou scenérii vyšších terénů podhorských a kopcovitých krajů až k lesním hvozdům Šumavy a kopanicím Táborska, není jen modelujícím faktorem krajinného obrazu, ale přímo podmiňujícím činitelem sídelní struktury co do hustoty, typů a ve většině případů i pro absolutní velikost vesnic.

V jihočeském sídelním okruhu se rozvinula obdobně jako v jiných oblastech státu celá paleta strukturárních forem vesnických útvarů a celá jejich vývojově a časově podmíněná řada variant. Přesto však si jihočeská krajina, kopcovitá, ale zejména ona typická rovinná, vytvořila své výrazové specifikum, jemuž se může přiblížit pouze snad oblast západních Čech. Tato specifika je dána součtem řady skutečností, které nejsou pro jiné oblasti našeho území tak charakteristické. Je možno hned na počátku této úvahy říci, že je to relativně málo lesů (v centrální blatské oblasti). Dále veliké množství většinou malých vesnic, jejichž síť je ještě zahuštěna velikým množstvím samotových dvorů — jednot, dále je to pestrá paleta půdorysných struktur sídel v podstatě na principu návesních, uličních či shlukových vsí, a konečně obecné užití štukových bílých či pastelově tónovaných povrchů staveb, završené táhlými plochami taškových či prejzových střech. To vše spolu s krajinnými specifikami dalekých průhledů přes oparem zamžené táhlé horizonty rovin, olemované pozvolna se zvedajícími hřbety hraničních či vnitrozemských hor a kopců, vytváří podivuhodnou, jinde neexistující atmosféru jihočeského venkovského prostoru, tolikrát už v literatuře popsanou a opěvovanou — naposledy v poutavém díle Ladislava Stehlíka.

Chceme-li se v této dílčí stati blíže orientovat v pestré paletě sídelních vesnických útvarů tohoto sídelního regionu, vyjděme ze základního dělení podle dvou kritérií. Za prvé z kritéria a hlediska *časového* (pokud nám to dostupné materiály z hlediska časové identifikace dovolí, nebo kde nebude srovnání zkresleno pozdějšími strukturálními úpravami*) celého vesnického sídla). Druhým hlediskem bude organizace *půdorysu obcí* — tedy kritérium, podmíněné hlediskem prvým.

Provádíme-li dnes na základě dochovaných půdorysných útvarů srovnávací studium, je potřebné mít neustále na mysli, že jen zcela ojediněle máme co dělat s útvarem, který odpovídá rozlohou, parcelací i zástavbou — a to co do hustoty a skladby usedlostí i stavebního druhu — původnímu založení, tedy výchozímu stavu. Dá se říci, že jde spíše o výjimku. Zejména u nepravidelných vsí, kde utváření základních jednotek vesnického půdorysu — usedlostí — není omezeno od počátku jasnou půdorysnou organizací vsí, je permanentní vývojová proměna půdorysného uspořádání pravděpodobnější, nežli u téměř geometricky koncipovaných půdorysných struktur.

Avšak ani tento předpoklad nelze absolutizovat. Tak jako známe vsi nepravidelné, které se po dlouhou dobu udržely pravděpodobně v nejzákladnější kompozici,**) jsou indentifikovány vsi, které byly v pozdější vývojové fázi, nepochybně na základě předem stanovené koncepce, přeměněny a zpravidelněny,***) obdobně jako tomu bylo celkem pravidelně při fundaci městského útvaru z původní vsi.****)

Z uvedeného vysvítá, že všechna srovnání a vývody jsou tedy do značné míry relativní; že přesnější odpovědi by mohla dát teprve historická archeologie. Avšak prozkoumání takového množství vzorků, aby mohl být učiněn alespoň

*) Je obecně známa častá pozdější úprava či rektifikace půdorysné skladby starších osad v novodobější fázi, např. při změně vysazení na českém právu na právo emfyteutické (německé).

**) Např. obec Kaletice (okr. Č. Budějovice), sestávající v podstatě ze 3 statků. Obdobně Krnín, Štěkře (okr. Č. Budějovice), prvně zmiňované k r. 1339.

***) Srovnej např. Bělčice (viz Škabrada, Smetánka: K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice, Památková péče 34, Praha 1974, nebo západočeská Lipnice apod.).

****) Viz např. jasný případ Vodňan, kde původní vesnická ulicovka je zřetelně zapojena do nového městského půdorysu. Stejně tak Netolice, kde jde o teritoriální posun nového lokačního útvaru jižně od původní vsi kolem kostela sv. Václava; Třeboň, kde původní vřetenová náves zůstává centrálním městským prostorem; J. Hradec, kde vesnická struktura (podhradí) kolem městského kostela ovlivnila lokační útvar atd.

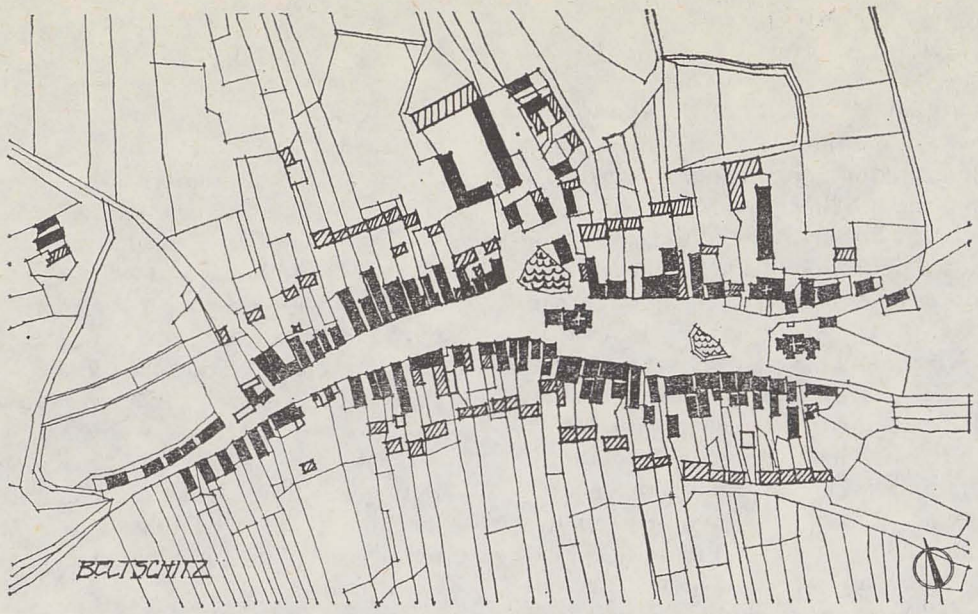

21 Bělčice (okr. Strakonice). Půdorysné schéma trhové vsi ulicového půdorysu později povýšené na městečko. Půdorys podle plánu stabilního katastru z roku 1837.

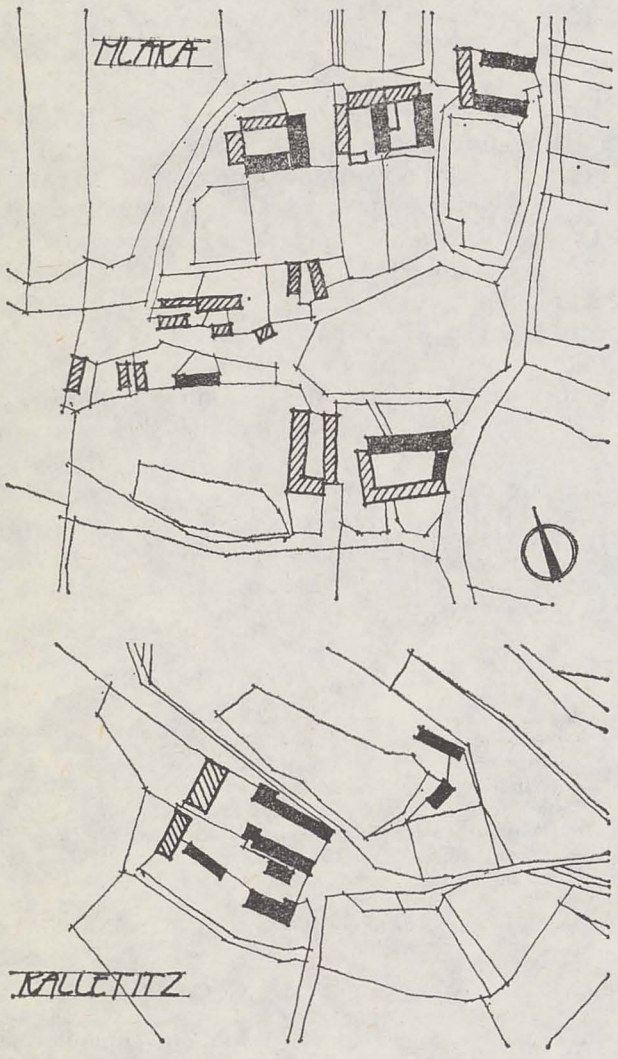

22 Mláka (okr. J. Hradec). Plán z roku 1827 reprezentuje volný půdorysný útvar vsi, patřící svým vznikem do pokolonizačního období. (První zmínka o vsi se vztahuje k roku 1518.)

23 Kaletice (okr. Strakonice). Schéma půdorysného utváření drobné osady podle plánu stabilního katastru z roku 1837.

24 Újezdec u Bělčic (okr. Strakonice). Půdorysný plán z r. 1837 prozrazuje dvě vývojové fáze výstavby obce. Jižnější a patrně starší krátkou ulicovku, orientovanou k sídelní dominantě — raně středověkému kostelu, a mladší severnější část, která se rozvinula při průjezdní komunikaci k Bělčicím.

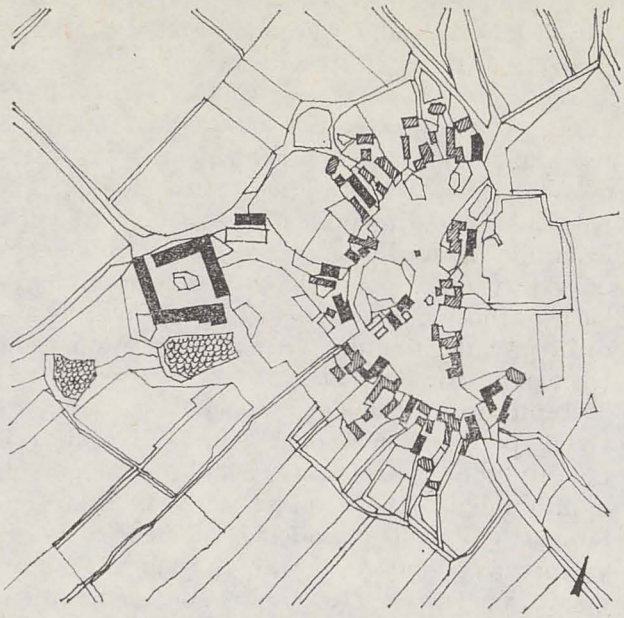

25 Dub (okr. Tábor). Nesmírně zajímavou formu představuje půdorys této obce, nakreslený dle plánu z r. 1828. Srpkovitá podoba návsi byla jistě podmíněna terénní situací. Za pozornost stojí 5 zřetelných polygonálních stodol u usedlostí.

kusý objektivní obraz, je dosud úkol téměř neřešitelný.

Při vědomí těchto úskalí a určité míry relativnosti pokusíme se nyní o naznačení průřezu vesnickými půdorydnými typy v oblasti jižních Čech.

Jak již v úvodu naznačily některé poznámky, nutno jihočeský region pro období raného středověku chápat jako území velice skromně osídlené. Existovala zde řada církevních a feudálních újezdů se skupinami vsí,*) bylo zde nepochybně doprovodné osídlení při obchodních mezinárodních i transversálních — vnitrostátních stezkách. Teprve od poloviny 13. století lze zaznamenat nástup silné kolonizační vlny, vyvolané bezesporu i obrácením zájmu panovníka k této územní oblasti. Plného vyznění zde kolonizace dosáhla na přelomu 13. a 14. století.

Vesnická sídliště z raného osídlovacího období byla, usuzováno podle nejstarších příkladů, velice malá, a byla svým charakterem osadami s volným seskupením několika usedlostí. Z nich lze tuto formu dokumentovat na půrodysech obcí např.

*) Újezd Zátoňský, darovaný knížetem Břetislavem I. (1037—1055) benediktýnům Ostrovského kláštera, nebo Újezd Putimský, později pak Újezd Boletický (později darovaný zlatokorunskému klášteru, kde vsi jako Boletice, Přelštice, Kladné, Kájov jsou k r. 1263 jmenovány jako již existující).
Srov. Profous: Místní jména v Čechách I.—IV., Praha 1951—57

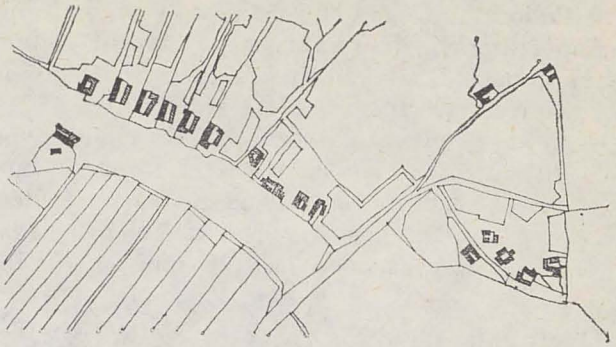

26 Nová Hlína (okr. J. Hradec). Půdorys podle plánu z r. 1827. Vznik obce spadá až do renesančního období.

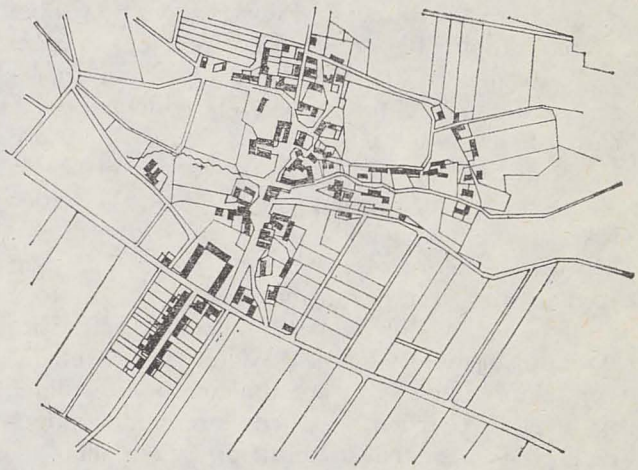

27 Skryje (okr. Č. Krumlov). Dvě vývojové fáze vsi jsou patrné z tohoto půdorysného schématu podle současného stavu. Na jižním okraji krátké uliční návesnice středověkého založení byl vybudován panský velkostatek, na jehož podélné ose vznikla později krátká deputátnická ulicovka — obydlí dělníků panského velkostatku.

Újezdec u Bělčic,*) Němčice u Volyně (1227), Něchov a Mohuřice u Trh. Svinů (1186), Putim (1205). Vznikala v místech pro zemědělské hospodaření terénně i klimaticky nejpříhodnějších; úlohu však mohly při založení hrát i jiné faktory — především územní vlastnická příslušnost a potřeba hospodářského zázemí vyšších fundací. Důležitým znakem téměř všech nejstarších sídel je přístupný zdroj vody, nezbytný jak pro život obyvatel, tak pro chov dobytka. Nejčastěji jde o vodoteč, která je pak i určujícím a organizujícím faktorem půdorysu obce. Postupné zpravidelňování půdorysu obcí lze sledovat s postupující osídlovací vlnou směrem k předělu 13. a 14. století. Tento jev je logickým vyplynutím postupného hromadění zkušeností se zakládací činností a potřebou do určité míry „ztypizovat" lokátorskou činnost s cílem dodržení základních podmínek a potřeb pro život vesnického celku.

*) První zmínka z r. 1352, ale existence raně gotického kostela na románském základě hovoří o mnohem starším původu obce.

Půdorysná uspořádání vesnic se v podstatě liší stupněm pravidelnosti a hustoty zastavění. Přitom při stanovení základních kritérií pro dělení jde v hrubých rysech o dvě velké skupiny:

— vesnice s převažující *nepravidelností* v půdorysné struktuře a skladbě, jejichž rozložení je buď více koncentrované (jako např. Hejná, Újezdec, obě okr. Strakonice), nebo více či méně rozvolněné, ukazující na postupné narůstání sídla;

— vsi, v jejichž půdorysném uspořádání se zračí zřetelný záměr po *koncepčním zformování*. Zde jde převážně o formy koncentrické, sevřené, ale patří sem i zřetelně longitudiální útvary pozdně kolonizační. Převážná většina obcí této skupiny byla založena plánovitě, záměrně.

Podívejme se na některé z typických reprezentantů obou těchto skupin. Nepravidelnou obec, často nazývanou *shlukovou* (v něm. literatuře *Hauffendorf*), lze dokumentovat řadou příkladů. Vezměme například jmenované Hejnou,*) Újezdec (okr. Strakonice) nebo Dolní Ostrovec (okr. Písek). Tyto zcela nepravidelné útvary, často s určitým náznakem po centrálním nepravidelném prostoru zejména při vodoteči, patří patrně k nejstarším sídelním formám v zemi.**) Jediným organizujícím faktorem zde bývá komunikace nebo vodoteč (v případě Újezdce obojí), dále terénní konfigurace, jíž je rozložení usedlostí plně podřízeno.

Obecně se dá říci, že jedním z charakteristických znaků raných, nepravidelných útvarů vsí je maximální využití terénních nepravidelností, zlomů, roklí, atd. pro založení sídla. Vedlo k tomu mnoho důvodů. Šetření rovinatých ploch polností, ochrana sídla před větry i hlediska viditelnosti (strategická) atd.

Pro kompozici a architektonickou tvářnost vnitřních prospektů má nepravidelná kompozice — neschematické řazení objektů a usedlostí — vliv na utváření malebných zákoutí a pro utváření neopakovatelných motivů, podpořených často řadou srostlicových stavebních forem.

Obvykle na nepříznivých terénních tvarech, zvláště v málo úrodných podhorských kamenitých polohách, se nepravidelná sídliště rozvolňují a od sevřenějšího centra se oddalují izolované, možno říci dvorcové usedlosti do rozptýleného osídlení. Tento typ sídla vznikl oproti předcházející formě později; velmi záhy však začal stagnovat. Za příklad mohou posloužit obce Radostice, Opalice nebo Svébohy (okr. Č. Budějovice), Krnín (okr. Č. Krumlov).

Motivující faktor tohoto způsobu sídlení lze spatřovat ve snaze obdělávat polnosti ležící nejblíže při usedlosti či naopak — postupné rozšiřování těžko zúrodňované půdy v okolí izolovaně položeného zemědělského domu.

Častá terénní situace — vodoteč v sevřeném údolí — byla také častým motivujícím faktorem pro vznik údolního, nepravidelného typu zemědělského sídla.*) Tento útvar často střídá charakter shlukového a rozptýleného zastavění. Skladba jednotlivých usedlostí i jejich malých shluků, obvykle v údolí potoka doprovázeného komunikací, naznačuje v některých případech nejjednodušší pravidelný útvar vesnice — prostou řadu (Kovanín, okr. Prachatice).**)

Tento útvar se objevuje ponejvíce v souvislosti s cizí, převážně německou kolonizací některých oblastí; zde v jižních Čechách jde především o příhraniční oblast Nových Hradů. Reprezentantem této málo pravidelné, nicméně záměrně vytvořené půdorysné formy, je lánová údolní ves sice s pevně vyměřenou plužinou, ale s volným řazením usedlostí jak ve smyslu vzájemných odstupů, tak co do vlastní dispoziční skladby. Příkladem může být např. Peršlák*** (okr. J. Hradec) těsně při rakouské hranici asi 3 km od Nových Hradů, obec Klažary u Trhových Svinů aj.

V časovém souběhu se vznikem vsí nepravidelných, rostlých, lze prokázat existenci vsí vyznačujících se záměrným formováním půdorysného útvaru. V prvé řadě jsou to vsi ulicového založení — ulicovky****) — nikoli však geometricky přesné, ale s volným průběhem obou front zástavby. Za příklad může sloužit řada vsí, jako Boršov nad Vlt.,*****) dále původní část Vodňan******) — ulicovka vřetenového tvaru, dnes zakomponovaná do lokačního půdorysu města, nebo výrazně ulicová nepřímočará — ves Škůdra u Strakonic.*******) Vsi tohoto nejjednoduššího schématu byly zakládány i v období následném, jak lze opět doložit dlouhou řadou příkladů. Za všechny uvádíme alespoň obec Přešťovice rovněž na Strakonicku, obec s výraznou ulicovou „návsí", o které se v pramenech hovoří až k roku 1379, Vyšší Brod (k r. 1259), Žáru u Trh. Svinů (k r. 1136) aj.

*) První zmínka z r. 1045, kdy byla v držení Břevnovského kláštera. Od r. 1543 patřila pánům z Rýznburka.

**) První zmínky dle Profouse jsou zde relativně velmi pozdní, což je dáno mj. tím, že zde nejsou církevní stavby.

*) Zde již nelze tak jednoznačně časově vznik sídla zařazovat, neboť údolí vždy v řadě období formu založení ovlivňovala.

**) Založeno 1315, srov. Profous II. str. 344, Praha 1949 (odkaz na Regesta Bohemiae et Moraviae — Erben — Emler)

***) První zmínka 1334—42, Profous III. str. 344, Praha 1951

****) V jižních Čechách ve starší době jsou daleko méně časté než v jiných oblastech, zejména na Moravě.

*****) Obec připomínána prvně k r. 1261; v roce 1290 je zde jmenován raně got. kostel sv. Jakuba Většího. (Srovnej Umělecké památky Čech I. Praha 1977)

******) První zmínka — ale již o městě, které na podkladě staré vsi vzniklo, pochází k roku 1327.

*******) Ves je jmenována k roku 1045, kdy byla knížetem Břetislavem I. dána břevnovskému klášteru. (Srovnej J. Profous — Svoboda: Místní jména v Čechách IV. — str. 286, Praha 1957)

Za nejvyspělejší půdorysnou formu plánovitě zakládaných vsí nutno považovat formy návesní. I ty se však liší stupněm pravidelnosti. Jejich základem jsou nejpravděpodobněji okrouhlice — návesní útvary s oválným, kruhovým — obecně okrouhlým centrálním návesním prostorem, kolem kterého byly původně soustředěny všechny usedlosti obce. Příkladem mohou být obce jako Mažice na Soběslavsku*) nebo na Strakonicku — Sudkovice (prvně jemenované k r. 1253), Střítěž (1315), Sousedovice (založené Bavorem ze Strakonic k roku 1243) a řada dalších — mladšího i staršího založení, jako Božejov u Trhových Svinů, jasná okrouhlice, jmenovaná dle Profouse prvně až k r. 1390. Vyšší kvalitu urbanistické koncepce pak reprezentují obce s pravidelnou, často přímo ortogonální obdélnou či čtvercovou návsí, které opět nacházíme po celém území jižních Čech. Klasickým příkladem je obec Katovice na Strakonicku, Komárov na soběslavských a Zliv na hlubockých Blatech (poprvé připomínaná až na poč. 15. stol.), Záší u Soběslavi (1354), Křtětice u Vodňan, Sedlice (okr. Strakonice) 1352 atd.

Je specifikou jižních Čech, že právě zde převládají návesní vsi s návesními prostory všech půdorysných modifikací. Vedle uvedených příkladů by bylo možné připomínat i řadu přechodových typů mezi ulicovou a návesní koncepcí, jako Jinín (poprvé připomínaný k r. 1303, ale svým založením, soudě podle raně gotického kostela z 2. půle 13. stol. hodně starší) nebo zajímavý útvar obce Dub na Táborsku, koncipovaný na půdorysu měsíčního srpku (nebo rohlíku); bylo by možné připomenout útvary s jednou frontou otevřenou k vodoteči, jako známou obec Plástovice (okr. Č. Budějovice, 1. zm. 1360); pravidelnou obdélnou obec Opatovice na Hlubocku (připomínaná až k roku 1378), Jemnici na Strakonicku aj.

Jestliže v souvislosti s návesními typy vsí hovoříme o specifice jižních Čech, nemáme na mysli toliko půdorysnou formu. Architektonické klady návesních prostorů, přehlednost, intimnost kompozičně uzavřeného vyrovnaného vnitřního prostoru, malebnost, často zpestřená plochou rybníka a zelení, patří k cenným aktivům, vytvořeným na vesnici v minulosti, ale stále platným a hodnotným z hlediska životního prostředí. Příznivý charakter prostředí interiéru návesního typu se svým specifickým měřítkem a vysokou hodnotou obyvatelnosti patří k nejlepším výsledkům, dosaženým ve vývoji společenských sídlišť obecně. Koho by neupoutaly průhledy návesními prostory v Záší u Soběslavi, návsí v Kolencích a Novosedlech na Jindřichohradecku, hmotová vyváženost zástavby front návsí v Holašovicích (okr. Č. Budějovice) a další a další. Všechny uváděné půdorysné varianty, celá jejich formová škála je tak výsledkem utváření sídel v průběhu středověku. Již nikdy později v následujících století se nesetkáváme s takovou intenzitou lokací. Urbanizační éra na českém jihu a nejen zde v podstatě končí nástupem husitského období.

Chceme-li i nadále sledovat vývoj utváření a tvorby vesnických sídel, je potřebné mít na paměti, že se jedná již více o dílčí, ojedinělé zakládací podniky, podnícené nebo vyvolané většinou jiným důvodem, než potřebou exploatovat nová území. Zejména zde v jižních Čechách to byly důvody podnikatelské, vyvolané hospodářskou činností šlechty — ať již v rybničních nebo lesních oblastech.

Následná vývojová etapa nepřinesla koneckonců mnoho nového ani pokud se týká půdorysné a strukturální organizace založených vsí. Až na výjimky jde spíše o návrat k urbanisticky méně vyspělým formám, nežli jakými operovalo pozdní 13. a celé 14. století. Především je potřebné alespoň v krátkosti připomenout období 15. a 16. století, z nichž obě měla právě pro jihočeskou oblast velký význam. 15. století se do obrazu jihočeské sídelní sítě zapsalo retardačním způsobem a přispělo ke zmenšení počtu vesnických sídel. Období husitských válek předznamenalo pro celou naši oblast důležitý předěl — pozvolný přechod od horečného zakládání obcí k jejich selekci. Samotné válečné události znamenaly násilnou variantu tohoto procesu, po nich následoval samovolný proces evoluční, řízený ekonomickou prosperitou a majetkoprávními podmínkami.

Již v závěru tohoto století dochází k proměně životního stylu šlechty, k jejímu přechodu k vlastnímu režijnímu hospodářství. Vrchnost přechází k budování vlastních statků, možno zde již hovořit o velkostatcích, a nastupuje období postupného soustřeďování ekonomické moci do velice omezeného počtu feudálních rodů. Zejména zde v jižních Čechách lze tuto velmi rychlou „ekonomickou konkurenční válku" sledovat na relativně sevřeném prostoru.*) Nejuceleněji vidíme tuto proměnu rozptýlených feudálních jednotek do několika velkopodniků v záznamech k roku 1575, kdy byly do nových zemských desek ukládány nové zápisy majetkového vlastnictví a kde již výrazně dominují panství novohradské, krumlovské, třeboňské, strakonické a pochopitelně zůstává staré zboží církevních újezdů.

Režijní podnikání šlechty se však neprojevilo jenom vznikem panského velkostatku a soustřeďováním větších a větších dominií. Šlechta byla nucena hledat nové a nové zdroje příjmů, které by ekonomický přínos klasické zemědělské výroby

*) První zmínka je velmi pozdní, až z roku 1354.

*) Řada pramenů i prací (např. J. Janáček — Doba předbělohorská, Praha 1971) ukazuje na rychlý zánik zemanských podniků a jejich začleňování do „ekonomického trustu" rožmberských větví.

doplňovaly. Zde na jihu Čech se tyto nové formy velice brzo našly a jejich ekonomický přínos byl tak výrazný, že pro velmi dlouhou dobu jim byla dána přednost před vlastní živočišnou a rostlinnou zemědělskou výrobou.

Bylo to *rybníkářství*, které se později (a platí to dodnes) stalo synonymem jihočeské pánve. Přechod na rybniční hospodaření zde vyřešil dva potřebné a sledované aspekty naráz. Zmíněný ekonomický přínos — a na druhé straně byla zhodnocena rozlehlá mokřinatá a slatinná pánev, která se do té doby nedala pro klasické zemědělství plnohodnotně využít.

Zkušenosti se zakládáním rybničních soustav se pochopitelně shromažďovaly postupně. Jednak již v období středověku je zde známa dlouhá řada rybníků po celém území; byly zde zkušenosti ze zavodňovacích pevnostních a fortifikačních zařízení (Švihov, Žumberk, Vodňany, Č. Budějovice). Za jeden z prvních podniků vodohospodářských můžeme pokládat zřízení Blatské stoky,*) která vlastně umožnila vysazení věnce blatských obcí — Záluží, Borkovic, Klečat, Mažic atd. Ale i v následujícím období, na sklonku 15. a poč. 16. století, sledujeme dlouhou řadu záznamů o odvodňovacích pracích a zakládání rybníků. Klasická éra této činnosti pak spadá do období 1. třetiny 16. stol., kdy nastupuje do služeb rožmberského rodu, jmenovitě třeboňského panství, známý vodohospodář Štěpánek Netolický,**) zakladatel řady významných rybničních podniků.

Snad nejznámější stavitelskou autoritou jihočeského renesančního období byl Jakub Krčín z Jelčan, jehož nástup ke správě třeboňského panství se datuje od r. 1570. Byl zakladatelem nesmírně důmyslných a podnikatelsky nákladných rybničních a odvodňovacích soustav. Nejznámějšími jeho podniky bylo vybudování rybníka Nevděk (Svět) na místě celého svinenského předměstí Třeboně v létech 1576—78,***) vybudování panského velkostatku Dvorec 1569—70, stavba roubeného patrového letohrádku Dobrá mysl u Klece,****) rybníka Rožmberka budovaného od r. 1583 do r. 1585 a řady dalších významných akcí.*****) V této době prodělalo rybníkářství významný vzestup, doprovázený technickým a ekonomickým pokrokem. Obdobně jako v jižních Čechách lze sledovat tento podnikatelský elán na řadě dalších panství, jmenovitě na Pardubicku, Poděbradsku, Tovačovsku a jinde. Bylo však podnikem natolik finančně náročným, že jej bylo možné podnikat pouze u mocných dominií. Drobnější šlechta, která ještě do té doby nepodlehla konkurenci, jej nebyla schopna financovat.

Načrtnutá situace v panském podnikání měla tedy přímý vliv na obraz krajiny, a navíc i strukturu sídelní sítě. Vysoký význam těchto panských podniků nutno spatřovat ve velkorysém způsobu kultivace rozlehlého území, které tak bylo zapojeno do hospodářských zájmů člověka. Je pochopitelné, že se neobešel bez zásahu do stávajících hodnot. Podrobným studiem by bylo možné dojít k dosti vysokému číslu, reprezentujícímu počet zrušených vsí, jež musely ustoupit nově budovaným vodním dílům (ale i jiným panským podnikům).* V té době by to však bylo značně oslabilo příjmy šlechty, které byly z velké části závislé na peněžní rentě. Jelikož ta se vypočítávala z usedlostí, je více než zřejmé, a je to doloženo řadou zpráv,**) že poddaní dostávali za zabranou půdu i zaniklé usedlosti náhradu v podobě nových pozemků.

Zde je možné vytvořit hypotézu, že tato praxe dávání poddaným náhradu vytvořila podmínky pro vznik charakteristických jihočeských samot — jednot, situovaných často na zbytkových pozemcích mezi rybníky, kanály a vodotečemi.*** Skutečnost, že z období renesance máme jen zcela ojedinělá vročení o vzniku zemědělských sídel, tuto myšlenku jen podtrhuje. Například záznam třeboňského archívu (viz pozn. ***) ukazuje, že náhrada v půdě nebyla soustředěna teritoriálně a neumožňovala tak výstavbu nové vsi.

Ale i tam, kde výstavbou rybničních podniků byla postižena půda jiného panství, byla náprava vedena opět náhradou určitého počtu osedlých, protože zde opět bylo nebezpečí ztráty peněžní renty z poddanské půdy.

Zlatá stoka není dílem v celém rozsahu novým. Její provedení spočívalo v doplnění starých sítí struh novými úseky. Vznikla tak vodohospodářská osa, propojující síť rybničních zdrží na levém břehu Lužnice. Od té se odpojovala na jihu u obce Sv. Máří Magdalény a po prostupu celou rybničnou sníženinou se do ní opět vracela u Lomnice nad Lužnicí. Velmi záhy se ukázalo, že ani

*) Její přesné vročení není známo, ale vyskytuje se v pramenech koncem 13. stol.

**) r. 1538. Jeho nejznámějším dílem bylo vybudování Zlaté stoky, melioračního a současně napájecího kanálu rybniční soustavy od Třeboně po Veselí nad Lužnicí.

***) Jméno Nevděk bylo rybníku dáno Krčínem na znamení obtíží, s nimiž se mezi třeboňskými pány setkal při stavbě.

****) Dobrá mysl u Klece dokončena k r. 1583.

*****) Údaje srovnej A. Sedláček: Popis třeboňského panství v Hrady a zámky království českého — Budějovicko, Praha 1881

*) V r. 1579 bylo zrušeno několik vesnic pro založení obory zámku Kratochvíle — jako např. obec Ročovice (srov. Profous III. nebo Sedláček: Hrady a zámky — Budějovicko, str. 766).

**) Srovnej Archiv Třeboň k r. 1603—13. Petr Vok odškodnil ztráty pro stavbu Rožmberského rybníka (daroval *pouští i kostelík sv. Magdalény s grunty ornými a lučnými, lesy a porostliny...*).

***) Srov. Sedláček III. R. 1518: *při zvětšení Opatovského rybníka bylo zatopeno mnoho... vyplatil postižený klášter platy ve vších Branné, Břilicích a Slavošovicích.*

tato důmyslná akce není s to zabezpečit odtok jarních vod, a proto byla prokopána tzv. Nová řeka, nový umělý kanál, propojující Lužnici s Nežárkou. Ten odbočoval od Lužnice u Nových Splavů (jméno dle stavidel regulujících přepouštění vody), tekl přes Stříbřec, kolem Stráže nad Než. a do Nežárky vyústil mezi Plavskem a Novosedly nad Nežárkou. Tak vznikla možnost, aby bohaté vody Lužnice tekly k severu dvěma koryty — Lužnicí a Nežárkou. Celá rybniční oblast Třeboňska je tak od 16. stol. chráněna před živelností nepravidelných jarních vod a současně jsou hráze založených rybníků chráněny před protržením.

Náhradou za zrušené grunty a obce, ale pochopitelně i z jiných důvodů, vzniklo v celém jihočeském regionu, zejména ve všech jeho rybničních panstvích Třeboňska, Českobudějovicka, Vodňanska a Blatenska těchto jednot několik set. Co bylo řečeno o panském podnikání na třeboňském panství, bylo by stejně možné sledovat i na kultivační činnosti ve vodňansko—budějovické pánvi. V celé centrální jihočeské oblasti se zvětšilo hospodářské využití území způsobem, který se kryje s jeho přírodními geografickými podmínkami. V rybnících byl zaveden výnosný chov ryb, odvodnila se půda vhodná pro louky, místy se zlepšily podmínky i pro jiné využití zemědělstvím, zvláště pak pro lesní hospodářství. Neobyčejně se rovněž zvýšila přístupnost a prostupnost jihočeského prostoru, zlepšilo se místní klima a zdravotní poměry.

V kontrastu k těmto velkorysým podnikům stojí v jižních Čechách skutečnost, že ve sledovaném období 16. století vzniklo nezvykle málo nových zemědělských vsí. Znamená to, že období předcházející v podstatě sídelní síť jihočeského regionu dotvořilo, a období renesanční bylo soustředěno k podnikatelské, režijní činnosti šlechty. Proto více než sídla zemědělská, jako např. Frahelž (okr. J. Hradec), vysazená k roku 1549 jako Německá Lhota a Mláka u Lomnice nad Luž., o které je v pramenech hovořeno k r. 1518, nebo Chuděnín na Klatovsku (1578) byla zakládána *nezemědělská sídliště* při hamrech, pilách a dalších výrobních panských zařízeních. Toto založení z hlediska nových urbanistických forem mnoho nového nepřineslo.

Stejně tak málo aktivní pro vývoj sítě osídlení v jižních Čechách bylo 17. a prvé dvě třetiny 18. století. Tento fakt měl celou řadu výrazných příčin.

Hospodářství země bylo po třicetileté válce rozvráceno. V důsledku dlouholetého válečného konfliktu výrazně ubylo obyvatelstva; v řadě krajů se uvádí tento pokles o celou třetinu až polovinu. Dochází k přesunům obyvatelstva zejména směrem z pohraničních oblastí do vnitrozemí (i když tento moment se právě v jižních Čechách výrazněji neprojevil). V důsledku válečných událostí zanikl i značný počet vesnic. Proto po skončení třicetileté války dochází nejprve k regeneraci hospodářství, k obnově vesnic, ale souběžně pokračuje i kolonizace dalších volných území, pochopitelně méně úrodných a pro zemědělství méně vhodných. Více se tento proces projevuje zakládáním velkých panských statků, jejichž výstavbu doprovází jen drobná, často nejprve nezemědělská sídla, nebo jsou zakládány nové drobné vsi často nepravidelného rozvrhu. Jako příklad nově organizovaného, byť starého území, může sloužit oblast mezi Liderovicemi a Jistebnicí na Táborsku, kde ve vysoké poloze bylo založeno pět velkostatků, propojených alejemi a soustavou rybníků.

Kontinuálně pokračuje rozšiřování hospodaření šlechty ve vlastní režii. Rozvoj a výstavba velkostatků však nezůstává jediným projevem tohoto trendu, ale ve větší míře nežli v předcházejícím století pokračuje zakládání panských *hamrů, skláren, pil* a jiných výrobních zařízení. Vše je zaměřeno na maximální využívání venkovského prostoru, známého nerostného bohatství a lesů.*) Z nově založených panských režijních podniků lze pro ilustraci rozsahu i druhovosti uvést alespoň heslovitě následující výčet založení:

Osada Pec u Kdyně, založená okolo r. 1652 v souvislosti se založením pece a huti Lamingenovým správcem Aschenbachem (Trhanovský hamr, k němuž se váže v poznámce uváděná stížnost); Pokovy Hutě u Kdyně, založené okolo roku 1686 jako sídliště dělníků při sklárně — zakladatel Jindřich Boch; Prášil — skelná huť u Hartmanic na Sušicku, založená 1750. Nové Hutě (1707) rovněž pro zaměstnance sklárny; Capartice u Domažlic, založené jako sídliště pro 12 dřevorubeckých rodin, které sem z Horní Falce přizval k r. 1705 Jan hrabě ze Stadionu, *aby pro huti, peci a hamry dříví opatřovaly;* Stříbrné Hutě na Kaplicku (1782), rovněž při sklárně. Na Buquojském panství vzniká v té době kolem 15 nových skláren, jako Janovy Hutě u Kaplice (1777) a řada dalších.

Ve sledovaném období, následném po zmatcích a rozvratech válečných let, se utvářením absolutistického centralizovaného státu upevňuje panovnická moc a nastupuje s tím ruku v ruce prohlubování znevolnění vesnického poddaného lidu. Nová, v převaze cizí vrchnost nabývá stále neomezenější moci nad poddanými. Životní poměry lidu se tak stále zhoršují. Nejvýraznější podíl na

*) Toto časté drancování dalo často podnět i ke stížnostem poddaných, jak o tom svědčí např. zápis o stížnosti chodských vsí na založení hamru.
Srovnej Profous: Místní jména v Čechách III. Praha 1951

28 Janovy Hutě (okr. Č. Krumlov). Plán z roku 1826 reprezentuje nepravidelný útvar sídla, vzniklého živelně jako shluk dělnických obydlí kolem jádra — hamru a slévárny. Hamr a slévárna byly založeny k roku 1777; dnes je již osada zaniklá.

této skutečnosti mělo saturování potřeby nových a nových pracovních sil pro rostoucí a zakládané vrchnostenské statky a podniky cestou ukládání vyšších a vyšších robotních povinností. Robota se na některých panstvích zvyšuje do té míry, že je vymáhána téměř denně po většinu roku; navíc jsou pro 1. pol. 18. stol. doloženy příklady, že poddaní jsou nuceni odvádět téměř celý výtěžek práce na vlastním hospodářství — polovinu státu, z druhé poloviny větší část vrchnosti, menší (desátek) faráři.*) Tyto drastické skutečnosti jsou proto podnětem pro sérii selských nepokojů, bouří a povstání, kterými je charakterizováno celé období konce 17. a 1. pol. 18. století. V jižních Čechách, kde ve srovnání s jinými kraji bylo selských povstání méně, to byly revolty na Českokrumlovsku (1631, 1648), Lnářsku a Blatensku (1680), v témže roce na Písecku a Horažďovicku. Velká povstání byla na Třeboňsku (1775), Vodňansku a Jindřichoradecku (1735) a na řadě dalších míst.**)

Dotváření struktury osídlení jihočeského území novou kolonizací není proto pro 17. a 18. stol. tak výrazné, jako řada dalších činností a podniků. Přesto známe i z této doby řadu nových vsí, neboť přes úbytek obyvatelstva trvá stále hlad poddaných po půdě a obhospodařování nových neúrodných ploch je vrchností velmi vítáno. Ze známých fundací lze jmenovat Cerhonickou Oboru u Mirovic, založenou k roku 1697—8, Dvoreček (okr. J. Hradec), založený 1633, Křišťánov u Chvalšin, založený krátce před r. 1694, Maxov u Kdyně, založený hrabětem Maxmiliánem W. z Lamingenu k r. 1665, Nepomuk u Březnice, založený okolo r. 1727 pro 20 bavorských rodin — tedy cizí kolonizace i v této době, Jednoty u Kaplice z r. 1705 aj. V průběhu tohoto období se radikálně mění obraz stávajících sídel a pokračuje i proměna krajiny — obojí v protisměrném vývoji. Je to dáno již zmíněnými faktory a důsledky dlouhotrvajících válečných událostí třicetileté války; to znamená potřebu reprodukce hospodářství jak šlechty, tak poddaných, nutností obnovy stavebního fondu prostředky danými dobou. Naproti tomu se zde promítá potřeba církve, která upevňuje svůj vliv na ideologickou nadvládu, silně stiženou vlivem husitských událostí a reformačního hnutí předcházejícího období. Proto zatímco zemědělská usedlost poddanská se obnovuje nejzákladnějšími formami, většinou srubovou konstrukcí, rostou ve vsích nové honosné *církevní stavby*, kostely, fary; dochází k plánovité přestavbě středověkých kostelů do barokní podoby.

Vedle toho šlechtické podniky přinášejí svými robustními hmotami dvorů a statků nová měřítka; nastupuje budování státních, císařských *silnic*, které narovnávají a nově trasují vybranou síť vnitrozemských komunikací. Tyto cesty jsou lemovány výsadbou stromových alejí, jsou pohledově směrovány na dominanty nových a přestavovaných kostelů, budují se při nich hostince a přepřažní stanice (u dálkových mezistátních tras). Stavební tvorba se tak začíná odpoutávat od sídel a výrazně nastupuje organizování volné zemědělské krajiny.

Do výrazu vesnického prostoru se zapisuje i osvícenské období výstavbou panských, ale zejména kontribučních *sýpek*, nového stavebního typu, který se na vsi objevuje. Jejich výstavba, jako trezorů obecních obilních fondů, byla doporučena systemálním patentem z roku 1748.

V této době již dochází v řadě míst k mírnému uvolňování poddanských vztahů, zejména pak po roce 1781. Toto se obráží i na rozvoji výroby a stavební prosperitě poddanských usedlostí. Dochází nejen ke kvalitnější výstavbě, ale množí se i stavební druhy v usedlosti i ve vsi. Růst populace má za následek rozšiřování obcí o domkářské části, dochází k odprodeji obecních pozemků, zvláště na návsích a po okraji zástavby. Tato doba má tak za následek znejasnění původního půdorysného obrazu sídel.

Bylo-li poukázáno na rozšiřování sortimentu stavebních druhů na vesnici, lze konkrétně jmenovat *kovárnu*, pracovní prostor pro nejstarší řemeslo na vsi, vznikají *pazderny* na sušení lnu, v zahradách usedlostí se objevují *pece, udírny, sušárny ovoce* a šíří se rozvíjí výstavba *mlýnů, ovčínů*, už vzpomenutých obecních sýpek atd.

V pokračování osvícenských snah se ke konci

*) Srovnej Přehled čs. dějin ČSAV, Praha 1953
**) Srovnej Atlas čs. dějin, Praha 1965

18. století zařadí tzv. *Raabova reforma,* prováděná v českých zemích v období let 1781—1810. Zjednodušeně řečeno šlo o zakládání a výstavbu nových zemědělských obcí na půdách a pozemcích zrušených řádů, zejména jezuitského, a na konfiskovaných pozemcích feudálních.

I když se toto poslední organizované „lokační" období více dotklo jiných oblastí Čech a Moravy (zejména severovýchodních Čech, střední a jižní Moravy),*) přesto i pro jihočeský region lze uvést řadu zajímavých příkladů. Výpočet uvádíme opět pouze heslovitě s nejdůležitějšími údaji.**)

Raabova reforma byla prováděna dvojí formou. Při založení nové vsi na rozdělených pozemcích má většina obcí přísnou, až geometricky přesnou půdorysnou skladbu podle některého obecně užívaného půdorysného vzorce (viz např. Sv. Jan nad Malší). Druhou cestou je fyzické rozdělení a přestavba panského statku — dvora — na soustavu dílčích usedlostí, jak je to patrné na příkladu dvora v Žumberku (okr. Č. Budějovice). Pochopitelně z tohoto schématu se vymyká řada příkladů jiných. Jmenovitě Nové Kestřany u Písku jsou vysazeny na originálním půdorysném obrazci. V podstatě jde o lomenou ulicovku, částečně obemykající vyměřené a obdělávané emfyteutizované pozemky. Jinde, jako u Homolova (okr. Tábor), se setkáváme se zcela nepravidelnou formou.

Celé toto období je poznamenáno pocitem konečného uvolnění poddanských poměrů. Řada státních investic, zejména výstavba císařských cest, přináší poddaným i finanční přínos, a toto vše potřebný pocit životní jistoty. I když velmi diferencovaně, v závislosti na majetkových poměrech vesničanů (velikost gruntu), životní úroveň přece jen stoupá. Proto zaznamenáváme od 80. let 18. století nástup silné stavební vlny na vesnicích a na českém jihu zejména. Obecněji je

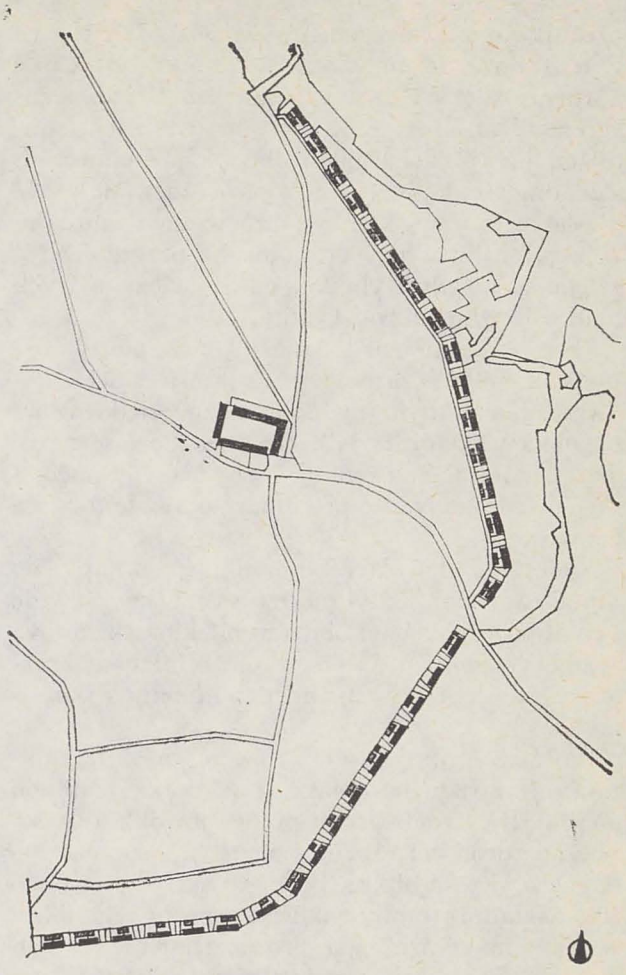

29 Nové Kestřany (okr. Písek). Jednu z nejpozoruhodnějších půdorysných forem v rámci geometrických raabizačních půdorysů v Čechách a na Moravě představuje tento příklad. Obec a její zástavba vznikla po obvodě polností zrušeného panského dvora (na půdorysu ještě vyznačen). Plán pochází z roku 1837 a dokládá zděnou výstavbu typových dvojdomů vzájemně izolovaných.

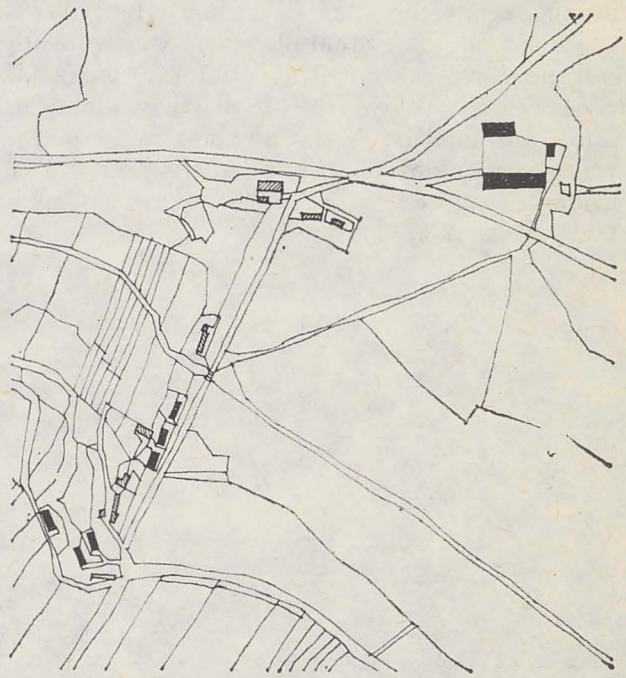

30 Hráz (okr. Klatovy). K nezvyklým příkladům lokace nového vesnického sídla je založení této osady na úbočí hráze dnes zrušeného rybníka.

*) Srovnej mapu Čech v Atlase československých dějin.

**) Nové Kestřany u Písku — založ. kol. r. 1800 na pozemcích zrušeného panského dvora; Sv. Jan nad Malší, založený k roku 1786, kdy byly rozprodány pozemky pro založení vsi kolem poutního kostela; Homolov u Mladé Vožice, založený po r. 1787, kdy byl homolovský dvůr emfyteutizován a jeho pozemky rozděleny mezi 13 dominikalistů; Heřmaň u Č. Budějovic vznikla emfyt. rozdělením dvora, který se jmenoval Lhotka. (Dostala jméno od vyšebrodského opata Heřmana Kurze (1767—1795], za něhož byla k r. 1787 založena); Františkov u Mladé Vožice vznikl r. 1786 na pozemcích panského Nového dvora, který byl k uvedenému datu zrušen; Fleišheim (Horní Planá), založená r. 1808 knížetem Jos. Schwarzenberkem, když okolní močálovitá krajina byla vysušena a proměněna v ornou půdu. R. 1790 byly osídleny lesní pastviny u Č. Krumlova a založena obec Bor; roku 1789 založen Bočkov na rozdělených pozemcích vracovského dvora a další.
(Příklady vybrány z řady pramenů a literatury zejména J. Profous — Místní jména v Čechách I. — IV., Praha 1949-1957, dále Umělecké památky Čech I., Praha 1977 a další.

přistupováno k nové zděné výstavbě. Tak teprve v této době je napojena kontinuita kamenné a zděné stavby, která v jihočeském regionu zakořenila, jak ukáží příklady v následujících kapitolách, již v předcházejícím obdobích. Znamená to základní obrat v utváření obrazu sídel, ale i celé jihočeské krajiny, která se proměnila v mozaiku bělostných hmot nových domů na pozadí čerstvé zeleně se zrcadly rybníků, odrážejících ve svých hladinách tuto novou kvalitu.

Touto proměnou rovněž končí pestrý tok událostí, které formovaly strukturu sídel jihočeské oblasti. Bylo by dále možné sledovat na několika příkladech další korekce, které se několika pozdními založeními v převaze nezemědělských sídel udály, ale pro finální obraz je to zcela nepodstatné.

Celé 19. století, které je na jihu Čech naplněno silnou stavební aktivitou na vsích, kdy se zde vytvořila svérázná a osobitá architektonická mluva zednických mistrů, je po stránce osídlení charakterizováno ještě jednou, neopominutelnou skutečností.

Počátek průmyslového rozvoje, nástup kapitalismu, se různých oblastí státu dotkl rozdílnou měrou. Byly zachváceny především oblasti s bohatými zdroji nerostného bohatství, jako Ostravsko, severočeská oblast, Plzeňsko aj. Na jihu Čech tyto základní stimuly chyběly, a proto celá oblast setrvává na agrární bázi. Pro rozšiřující se populaci zde není dostatek pracovních příležitostí — ani na vesnici, ani ve stagnujících městech —, a tak nastoupil, zejména po roce 1884, prudký proces vylidňování venkova. Celé rodiny odcházejí do vznikajících průmyslových center v představě snadnější obživy, řada obyvatel odchází do zahraničí, zejména do Ameriky a Kanady.

Zůstalí, ale zaopatření obyvatelé využívají dočasného povolení k dělení gruntů a pokračují v zastavování volných ploch ve vsi,*) ale často vznikají i oddělené shluky usedlostí mimo jádrovou obec. Zmnožuje se tak samotový charakter některých jihočeských území — zejména Českobudějovicka a Třeboňska.

*) Viz řádka usedlostí při humnech u Vlastiboře (okr. Tábor), Sedlec u Vodňan (okr. Č. Budějovice) aj.

I/4
SOCIÁLNÍ ROZLIŠENÍ ZÁSTAVBY

Častá složitost a nestejnorodost půdorysného obrazu zástavby vesnice je výsledkem nejen dlouhého vývoje, ale především odrazem výrazného sociálního rozvrstvení jejích obyvatel. Tato diferenciace je zachycena už ve středověkých písemných pramenech. Základní složkou vesnického obyvatelstva byli *sedláci,* kteří z jednotlivých usedlostí obhospodařovali různou výměru zemědělské půdy. Zvláštní postavení zaujímali zpravidla sedláci, obdaření zvláštní výsadou (rychtáři), nebo provozovatelé výnosnějších *řemesel* s monopolním postavením v rámci určitého sídelního okrsku (mlynáři). K nejchudším patřili lidé bez zemědělské půdy — *podsedci, podruzi* a *čeleď,* odkázaní na práci u sedláků. Z nich opět ti výhodněji situovaní mohli mít i vlastní chalupu, ti nejubožejší pak jen kout na přespání někde v usedlosti. Historická zástavba vesnice a především struktura půdorysu vydává o těchto skutečnostech zcela objektivní a zajímavé svědectví. Poslední archeologické nálezy pak potvrzují údaje písemných pramenů o rozvrstvení vesnických obyvatel už pro středověké období.

První soustavný odkryv zaniklé středověké vesnice byl proveden ve východní části jižních Čech. Osada Pfaffenschlag u Slavonic (okr. J. Hradec) byla zničena a opuštěna na začátku 15. století a poskytla tak příležitost nahlédnout do života vesnice vrcholného středověku.*) K zajímavému typu půdorysu odkrytých domů se ještě později vrátíme. Teď nás budou zajímat jen základní odlišnosti v jejich situaci, velikosti a vybavení. Pozoruhodná však je i orientace domů vůči světovým stranám.

Osou urbanistické situace byl potok, protékající od severozápadu k jihovýchodu. Téměř zcela pravidelná je zástavba řádky usedlostí na pravém břehu potoka. Domy jsou tu řazeny rovnoběžně, s podélnými osami kolmými k potoku. Vstupy do domů jsou vesměs na slunné jihovýchodní straně, takže přední průčelí hledí na severovýchod k potoku a na chladný, deštivý a větrný severozápad se dům obrací směrem do sousedovy parcely (dvora) zadní podélnou stěnou bez otvorů. Podle dnešních názorů na obytnou kvalitu příbytku by byla pro domy jistě výhodnější situace opačná, s obytnou místností na jihozápadní straně. Dům by se ale potom obracel k veřejnému prostranství svou částí zadní, hospodářskou, a to zřejmě nebylo žádoucí. Požadavek na těsnější vazbu obytné části domu a návsi ostatně trvá až do současnosti, jak se můžeme stále přesvědčovat na množství adaptovaných návesních obytných průčelí domů,

*) V. Nekuda: Pfaffenschlag, Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno 1975

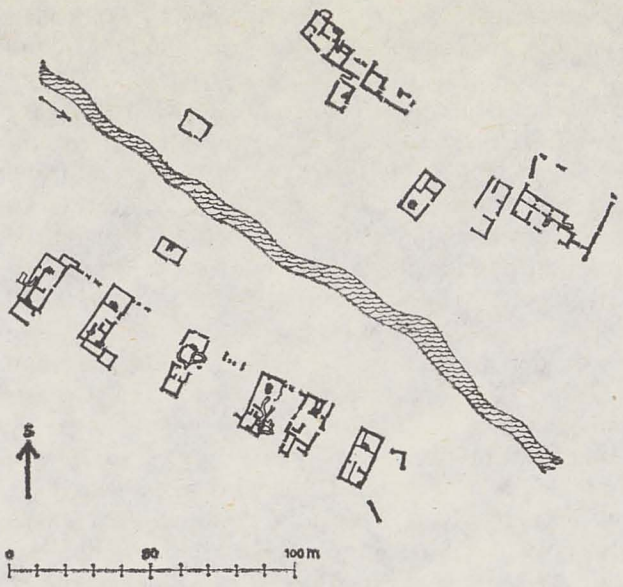

31—32 Pfaffenschlag (okr. J. Hradec). Půdorysy objektů, odkrytých v zaniklé středověké vesnici (podle V. Nekudy). Na druhém obrázku je šipkami vyznačeno umístění vstupů do domů včetně vstupu do obytné místnosti (orientace „pravá" nebo „levá").

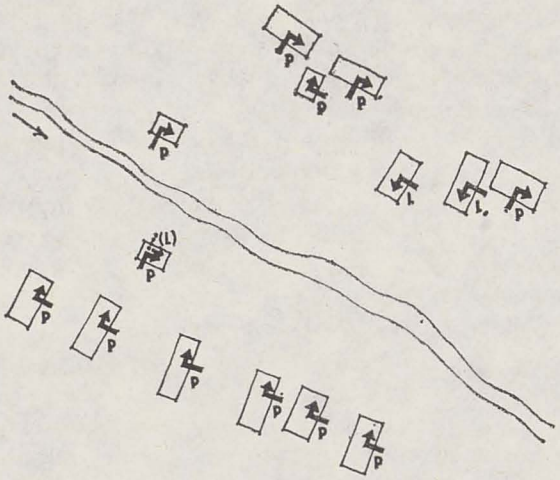

zatímco bývalé části hospodářské v situaci určitě klidnější a co do oslunění třeba i výhodnější zůstávají pro bydlení nevyužité.

Na protější straně návsi, tvořené vlastně jen mělkým žlebem s potokem, byly podobným způsobem situovány jen dva domy. Schéma jejich půdorysu je (řečeno podle dnešní geometrické představy) převrácenou dispozicí pravobřežních domů podle osy potoka. Vstupy jsou tedy opět v jihovýchodní podélné stěně, průčelí obytných místností hledí na jihozápad k potoku. Jestliže se tedy do obytných místností šesti odkrytých pravobřežních domů vstupovalo ze síní (od směru vstupu do domu) doprava, v těchto dvou domech to bylo doleva. Z hlediska dnešních kritérií pro oslunění obytných domů byla situace těchto dvou objektů rozhodně výhodnější. Zajímavá je situace dalších tří domů usedlostí na levém břehu. Jsou položeny svou podélnou osou k ostatním domům kolmo, rovnoběžně s tokem potoka. Při použití terminologie běžné u popisu mladších staveb bychom řekli, že leží při návsi podélně. Tato situace se v návesních jádrech jihočeských vesnic neobjevuje příliš často ani v mladším období. Situace vůči slunci je shodou okolností u těchto objektů v Pfaffenschlagu nejvýhodnější. Průčelí obytné části je obráceno k jihovýchodu, vstupní podélná strana na slunnou a teplou jihozápadní stranu, do návsi. Povšimněme si ještě orientace obytné místnosti vůči síni: vstupuje se do ní ze síně opět doprava. Z jedenácti domů usedlostí nemají tedy tuto orientaci jen dva. Tento výrazný nepoměr je zajímavý — zdá se, že se v Pfaffenschlagu při stavbě domů přednostně uplatňovala „pravá" orientace obytné místnosti vůči síni.

V půdorysu vesnice zbývají ještě tři domy či spíše chalupy, o kterých jsme se dosud nezmínili. Dvě stojí volně v prostoru návsi, třetí je (rovněž vysunutá kolmo do návsi) poblíž velkého domu při severním okraji zástavby. Objekty jsou jen dvoudílné, pouze se vstupní síní a obytnou místností. Nemají tedy prakticky žádné hospodářské prostory, což zřejmě souvisí s ekonomickou situací jejich obyvatel — podsedků, kteří drželi jen velmi málo zemědělské půdy nebo spíše vůbec žádnou. V pozdějších středověkých a mladších pramenech se tito chudší obyvatelé vesnic nazývají také *chalupníci, zahradníci* a *domkáři*. Pro situaci v Pfaffenschlagu je příznačné, že všechny tři chalupy podsedků mají opět „pravou" orientaci světnice vůči síni, přičemž u jedné z nich (před jižní frontou usedlostí) byla odkryta starší fáze s orientací „levou".

Pro poznání proměn struktury vesnice v pozdně středověkém období 15.—16. století jsme většinou odkázáni na výklad dochovaných písemných pramenů. Ty dokládají opět existenci vrstvy relativně zámožných vesničanů, kteří si mohli dovolit i náročnou výstavbu obytných nebo hospodářských objektů. Zjišťování poměrně značného počtu těchto dochovaných staveb nebo alespoň jejich pozůstatků patří k závažným badatelským ziskům posledních let; budeme se jimi podrobněji zabývat v jedné z dalších kapitol.

Od poloviny 17. století je možné sledovat strukturu vesnic díky souhrnným zjištěním hospodářské situace usedlostí — takzvaným *katastrům*. Pořizovaly se pro potřeby vyměřování *berní* — daní

a jsou charakteristickým dokladem postupně narůstající centrální úlohy státu, zpočátku ještě v souladu s feudálním správním systémem jednotlivých panství.

Nejstarší katastr provedený na celém českém území je takzvaná *Berní rula*, která zachytila stav země na počátku konsolidace po skončení třicetileté války v polovině 17. století (1654). Zachytila i usedlosti pusté či znovu osazované, takže je zároveň obrazem dopadu válečného období na venkovské hospodářství. Usedlosti jsou diferencovány podle rozsahu k nim příslušné půdy na sedláky (osedlé), chalupníky a zahradníky. Seznámíme se pro ilustraci alespoň s běžněji dosažitelnými údaji katastrů u jedné typické vesnice. Březany (okr. Klatovy) v jihozápadních Čechách byly v minulosti typickou ryze zemědělskou vesnicí a dochovalo se v nich dodnes množství cenných staveb. S poznatky o objektech v této vesnici se proto budeme nadále setkávat častěji (rovněž proto, že v obci byl proveden stavebně historický průzkum).*)

Berní rula uvádí v Březanech celkem dvacet selských usedlostí *(rolníci, jenž gualitates osedlého mají)* s výměrou zemědělské půdy od 15 do 31 strychů. *Rolníci na živnosti skažení* byli čtyři (výměra půdy těchto usedlostí měla 15—28 strychů), *rolnický grunty pustý* dva — „Hladkýho" s 28 strychy a „Mužíčkovský" s 31 strychy. Oba byly *dokonce pustý, role ladem leží.* Kromě sedláků byli v obci ještě tři *chalupníci, jenž čtyři za osedlého:* Šimon Straka (7 strychů), Jan Chalupník (11 strychů) a Jakub Hudeček (12 strychů). Souhrnná charakteristika jejich možností ve zdejší písčité a kamenité krajině říká: *Tito jeden druhému na pomoc prostředně obstáti mohou. Půda žitná, hubená, musejí opravovat.***) Vidíme, že poměrně stejnorodá struktura usedlostí, která měla jistě středověký původ, nebyla ještě příliš rozrušena. Tento systém trvá bez podstatných změn ještě téměř o století později, jak můžeme soudit z takzvaného *tereziánského katastru* z první poloviny 18. století. V Březanech bylo tehdy celkem 29 usedlostí, z nich ale dvě jen s velmi malou rozlohou půdy. Počet sedmadvaceti středních a větších usedlostí (13 s výměrou mezi 15 a 30 strychy, 14 mezi 30 a 60) je prakticky shodný s těmi dvaceti šesti (20 + 4 + 2), které zachytila Berní rula.

Tereziánský katastr uvádí i vesnické řemeslníky. V Březanech byl jeden krejčí a jeden kolář, v přiznání (takzvané *fasi*) z počátku 18. století byly uvedeni jeden kovář a obecní pastýř.*) Farností příslušeli Březanští do 3,5 km vzdáleného Malého Boru s románským kostelem, kde byla i škola.**)

Od 2. poloviny 18. století je sledování struktury vesnice i přesná lokalizace jednotlivých usedlostí, zachycených v písemných pramenech, podstatně snadnější, protože postupný růst zasahování státních institucí do života všech vrstev obyvatelstva vyvolal pořizování dalších souhrnných a přehledných materiálů. Velký význam pro snadnější orientaci v rozsahu vesnice má první *číslování domů*, provedené najednou v letech 1770—71 (většinou 1771). Toto číslování takzvanými *popisnými čísly* nebylo pak ve většině obcí měněno, takže je mnohdy dodnes stále přítomným historickým dokladem a pramenem poznání minulosti obce. Obyvatelé vesnic se někdy domnívají, že nízká popisná čísla označují v obci nejstarší objekty. Mají pravdu jen zčásti. Pokud je v obci zachováno první číslování, označují nejnižší čísla či spíše uzavřený okruh nejnižších čísel ty objekty resp. usedlosti, které existovaly roku 1771 — a to bez ohledu na to, zda šlo o statek středověkého původu nebo chalupu, vysazenou třeba jen několik let předtím. V Březanech začalo číslování v souvislé řadě usedlostí v horním, severozápadním koutu návsi. Těžko dnes můžeme říci proč, neboť začínat se mělo u objektů panských či jinak významných (například u fary); ty však v obci nebyly. Časté jsou i případy, že číslování začalo u jednoho z přirozených okrajů zástavby, i když šlo třeba o zcela bezvýznamnou chalupu. Číslování postupovalo po obvodu návsi, po směru chodu hodinových ručiček, a k popisnému číslu 1 se v případě Březan vrátilo číslem 50.

Při konfrontaci prvního číslování s mladšími mapovými záznamy rozsahu obce vidíme, že chudší chalupnické a domkářské enklávy na jihovýchodním a jihozápadním okraji obce byly v této době teprve na samém počátku svého vývoje. Zachyceno bylo několik zjevně rozdělených statků (například drobná usedlost čp. 2 oddělená z čp. 1) a větší počet chalup při návsi před průčelími statků (čp. 10 a 12 před čp. 11, čp. 14 před čp. 13). Jejich situace připomíná chalupy podsedků, zachycené už ve středověkém Pfaffenschlagu. V mladším období vznikaly takové chalupy i jako samostatné objekty pro výměnkáře nebo sourozence, kteří nedědili usedlost.

Zhruba patnáct let po číslování domů byl pořizován další katastr, takzvaný *josefínský*. V jeho protokolu stavebních parcel jsou už domy uvedeny s popisnými čísly, takže můžeme snadno sledovat počet a také umístění nově vysazených objektů.

*) Březany, okres Klatovy — stavebně historický průzkum, zpracovali J. Škabrada a Z. Němcová, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, 1976, pro Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody Západočeského kraje v Plzni.

**) A. Haas: Berní rula 27 — kraj Prácheňský I, Praha 1954, str. 234

*) Tereziánský katastr český, svazek 2. Praha 1966, str. 231

**) Tereziánský katastr český, svazek 3. Praha 1970, str. 362

33 Holašovice (okr. Č. Budějovice). Plochy štítových průčelí, vjezdů a sýpek jihočeských statků se staly místem pro plné uplat nění invence lidových zednických mistrů.

34 Nuzín (okr. Strakonice). Panoráma pošumavské krajiny.

35 Pfaffenschlag (okr. J. Hradec). Prostředí zaniklé středověké vesnice. Pohled k jihovýchodu, přes řadu domů usedlostí na východním břehu potoka.

36 Dubné (okr. Č. Budějovice). Typickým krajinným prvkem téměř celé jihočeské kotliny jsou samotové dvorce — jednoty. Skupina jednot u obce Dubné.

37 Okolí Blatné s krajinnou dominantou tvořenou mohutnou, ale vyváženou hmotou panského špýcharu z konce 18. století.

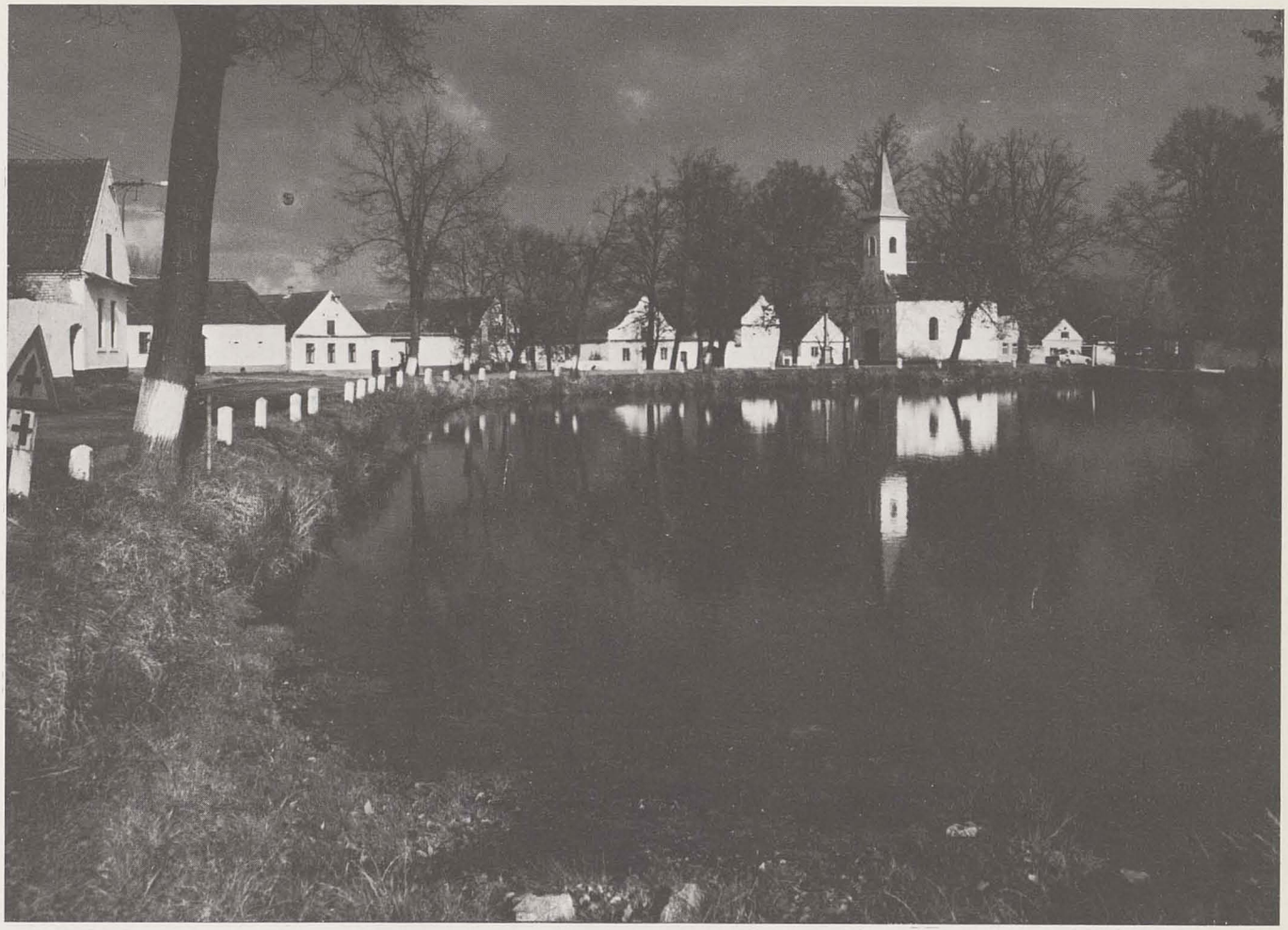

38 Mažice (okr. Tábor). Nesmírně poutavé prostředí vytváří okrouhlý útvar návsi v Mažicích s řadou zajímavých dochovaných architektur, zrcadlících se na hladině rybníčka.

39 Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor). Pohled do uzavřeného okrouhlého prostoru návsi jedné z nejznámějších blatských vesnic.

40 Holašovice (okr. Č. Budějovice). Západní fronta pravidelné obdélné návsi pozoruhodně dochované vesnice, která jako celek je ukázkou prostředí jihočeské vsi konce 19. století.

41 Hartmanice (okr. Tábor). Východní fronta obdélné svažité návsi obce, která zprostředkovává přenos výrazu architektury soběslavskoveselských blat do okruhu vltavotýnského.

42 Mažice (okr. Tábor). Častý funkční i výtvarný prvek jihočeských návsí — rybník umocňuje vnímání celého návesního prostoru a jeho zástavby.

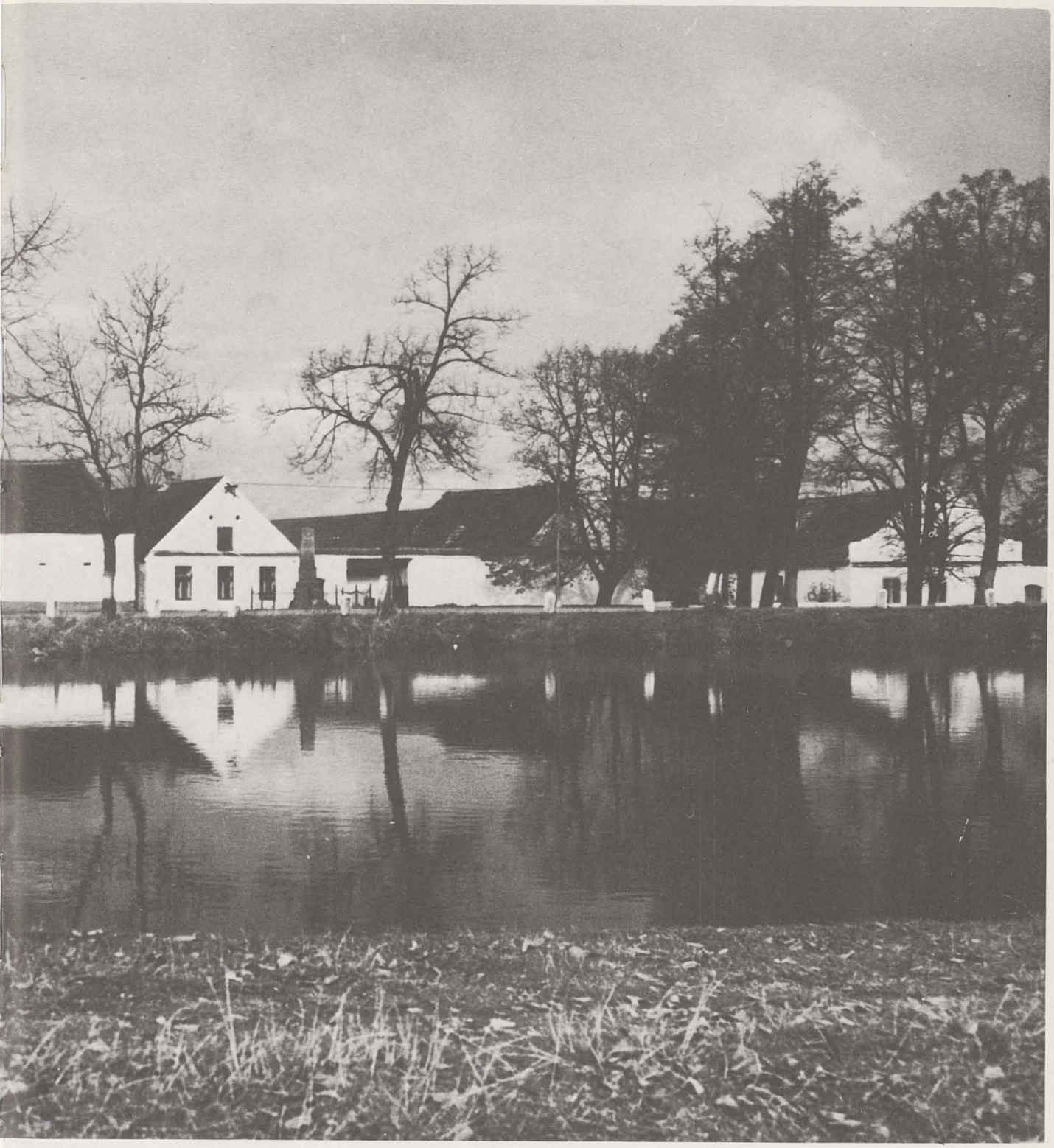

43 Plástovice (okr. Č. Budějovice). Průhled k východu zajímavým útvarem ulicového prostoru na severním okraji obce. Severní stranu ulice tvoří drobná domkářská zástavba, protější stranu pak stodoly velkých statků, orientovaných svými obytnými částmi do návsi.

44 Březany (okr. Klatovy). Východní strana návsi s chalupami, vysazenými před návesním průčelím starých usedlostí. V popředí čp. 10 a 12, za nimi uprostřed „mateřská" usedlost čp. 11.

45 Březany (okr. Klatovy). Shluk drobných usedlostí mladšího původu, vysazených uvnitř prostoru návsi. Pohled k jihu, uprostřed čp. 30.

46 Pole čp. 2 (okr. Strakonice). Drobná domkářská chalupa s malým chlévem a kolmo přisazenou stodůlkou zůstala dodnes ukázkou roubené výstavby v prostředí, které u majetnějších vrstev záhy přijalo zděnou technologii.

47 Pole čp. 5 (okr. Strakonice). V sousedství předcházejícího objektu stojí dosud formově ještě archaičtější příklad obydlí nejchudší vrstvy vesnického obyvatelstva. Je postavena vedle rybníčku „na obči*n*ě" — bez vlastního zázemí. Zajímavá je valba nad prostým štítem a přiznání povalového stropu v konstrukci štítového průčelí.

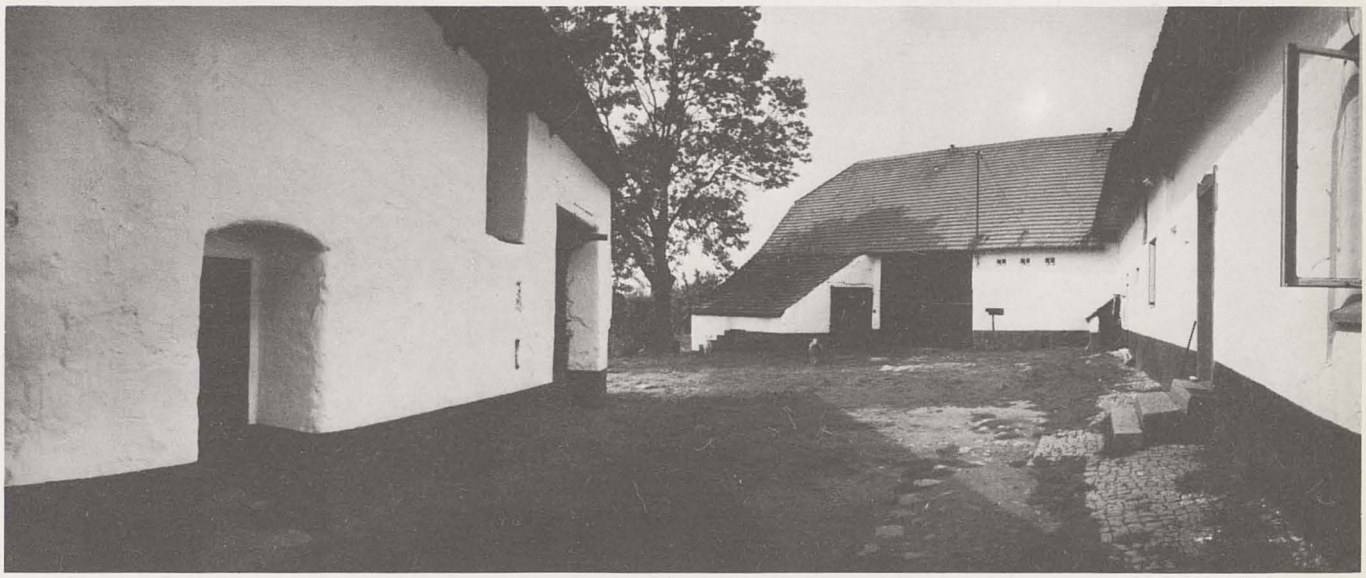

48 Čečelovice čp. 15 (okr. Strakonice). Pohled do dvora usedlosti od stodoly k vjezdu. Vlevo chlívky a sýpka, vpravo od vjezdu mladší patrová část domu a starý přízemní dům s roubenou světnicí a zděnou, v patře klenutou sýpkou, která se projevuje sestavou štěrbinových okének.

49 Březany čp. 41 (okr. Klatovy). Pohled od vjezdu do dvora usedlosti. Vlevo sýpka a za ní napojená mladší kůlna, vpravo dům, vzadu stodola, šikmo napojená za chlévy domu.

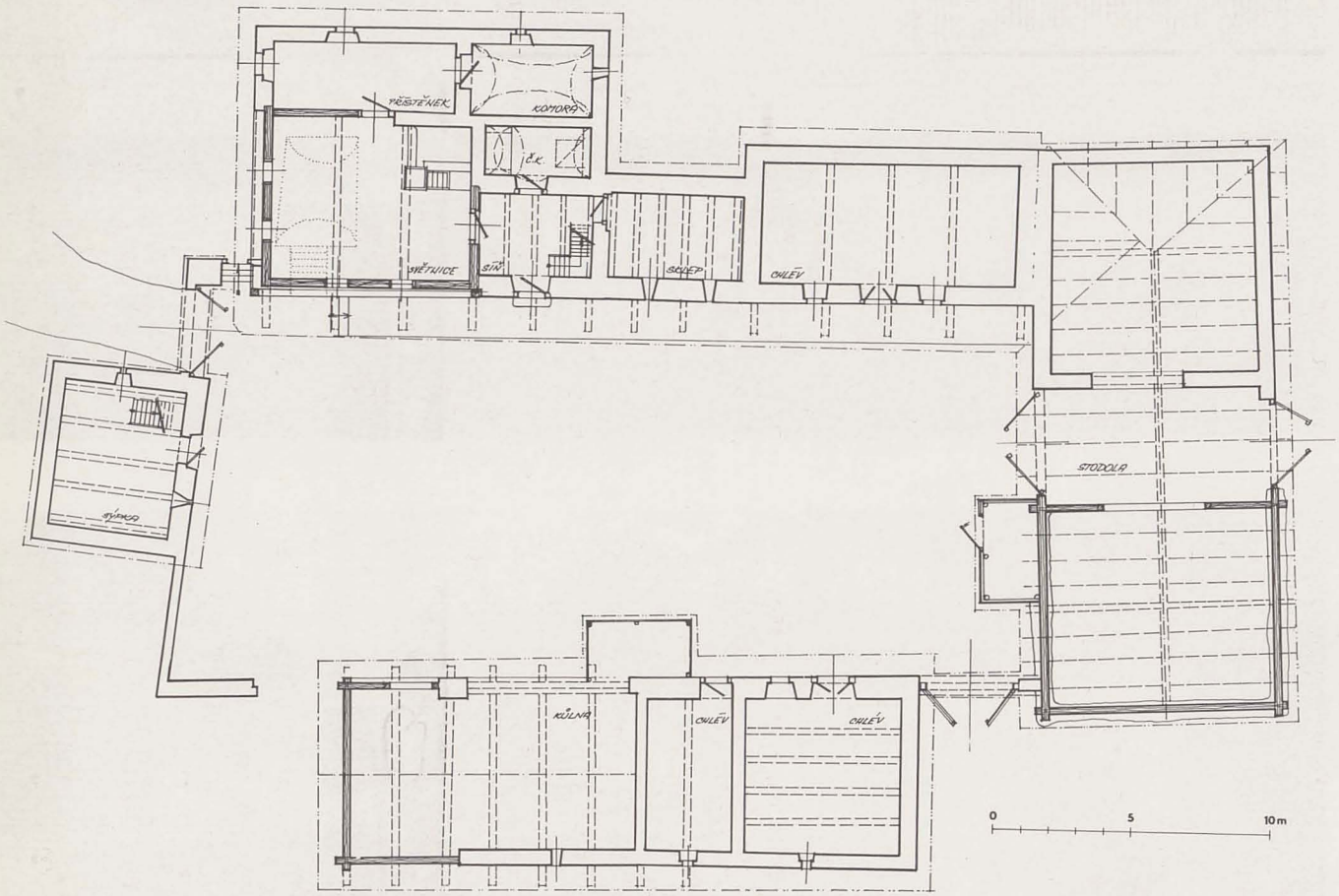
PŘÍSTĚNEK
KOMORA
Č.K.
SVĚTNICE
SÍŇ
SKLEP
CHLÉV
SÝPKA
STODOLA
KŮLNA
CHLÉV
CHLÉV
0
5
10m

50—52 Zdíkovec čp. 7 (okr. Prachatice). Půdorys usedlosti s dvorem obestavěným ze čtyř stran, s objekty vesměs značné památkové hodnoty. Na fotografiích jsou panoramatické pohledy od vjezdu (vlevo dům, vzadu stodola) a v opačném směru, od stodoly.

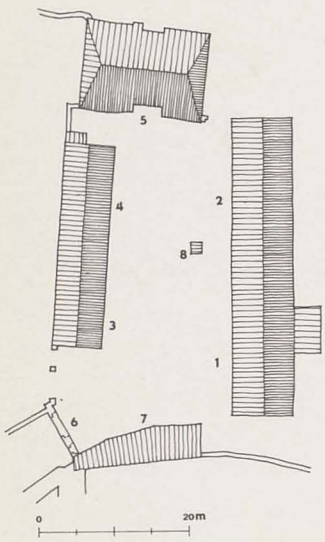

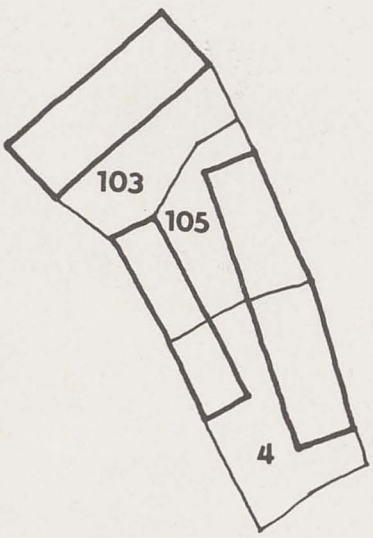

53—54 Boubín čp. 8 (okr. Klatovy). Usedlost s objekty různého stáří — panoramatický záběr a situace. 1 — dům, 2 — chlévy, 3 — sýpka, 4 — kůlna, 5 — stodola, 6 — brána, 7 — dřevník, 8 — záchod.

55—56 Březany čp. 4 (okr. Klatovy). Usedlost, rozdělená někdy kolem poloviny 19. století na tři menší usedlosti. Původní číslo 4 zůstalo v přední návesní části (na panoramatickém snímku v popředí), nová popisná čísla dostaly usedlosti zřízené v zadní části dvora a v bývalé stodole.

57—58 Březany (okr. Klatovy). Půdorys vesnice podle mapy stabilního katastru z r. 1837. Černě jsou vyznačeny plochy v originále červené (zděné budovy), šrafovaně žluté (dřevěné budovy). Na prvním obrázku jsou takto pojednány a popisnými čísly označeny ty usedlosti a chalupy, které byly zachyceny prvním číslováním domů roku 1771 (čp. 1—50). Druhý obrázek zachycuje objekty, vzniklé mezi prvním číslováním a stabilním katastrem v letech 1771—1837 (čp. 51—91).

Protokol totiž zachycuje objekty podobně jako číslování v přirozeném místním pořadí (i když často nezačíná u popisného čísla 1). V Březanech začal popisným číslem 5 a skončil číslem 4.*) Jsou uvedeny i krátké charakteristiky objektů, takže se dovídáme o některých objektech tvořících vybavenost obce — číslo 19 byla obecní kovárna, číslo 23 obecní chalupa, pastouška. Domy židů nedostaly popisná čísla, takže jsou v josefínském katastru uvedeny jen číslem parcely. V Březanech bydlel „Žid Löbl" v domě s parcelním číslem 51 mezi číslem popisným 53 (parcela č. 50) a číslem 31 (parcela č. 52). V tomto domě (později dostal popisné číslo 94) v jižní části návsi je dnes pohostinství. Zmíněné popisné číslo 53 je shodou okolností nejvyšší zachycené josefínským katastrem — od prvního číslování tedy přibyla jen tři čísla. Příznačné je, kde jsou tyto nové objekty. Dva (čp. 51 a 53) uvnitř návsi a čp. 52 na okraji obce jihovýchodně od návsi.

Nejznámější z historických katastrálních soupisů je takzvaný *stabilní katastr*, pořízený v Čechách postupně během 2. čtvrtiny 19. století — tedy na samém závěru pomalého a plynulého feudálního vývoje, před novodobým nástupem průmyslových proměn krajiny a osídlení. Na rozdíl od starších katastrů byly jako jeho součást pořízeny přesně měřené mapy v měřítku 1 : 2880. Tyto mapy zachycují i vesnice, a to nejen situaci zástavby, ale i základní materiálovou charakteristiku jednotlivých budov. Objekty zděné měly být značeny červeně, dřevěné žlutě. Konfrontací s dochovanými historickými objekty se ukazuje, že toto dělení nemohlo být a také nebylo zcela jednoznačné, ale přesto jsou mapy stabilního katastru cenným dokladem pro zjištění tehdejšího stavu počátků rozvoje zděného vesnického stavitelství. V Březanech je sice většina objektů značena červeně, ale například u řady obytných domů víme, že až do nedávné doby měly roubené nejméně světnice. Žlutě jsou značeny vlastně jen některé stodoly a drobné hospodářské objekty.

Jako jinde v českých zemích je i v Březanech období mezi josefínským a stabilním katastrem, poznamenané řadou sociálních a ekonomických reforem, dobou prudkého sídelního rozmachu. Stabilní katastr tu zachycuje celkem 91 popis-

*) Státní ústřední archiv Praha — josefínský katastr č. 3261

ných čísel — tedy vzrůst téměř na dvojnásobek oproti stavu, zachycenému jen zhruba o půl století dříve. Protokol stavebních parcel,*) který začíná u čp. 74 — chalupy na jižním okraji zástavby obce, uvádí stručně charakteristiky jednotlivých usedlostí od nejbohatších *sedláků* (např. čp. 4, 8, 17, 46—50) přes *půl statku* (čp. 30, 32, 33) až k *chalupníkům* (např. čp. 2, 18) a *domkářům*. Těch posledních, kteří měli jen své chalupy a žádnou půdu, bylo už v obci nejvíce — charakteristika *Häusler* je u více než dvou třetin popisných čísel (protokoly stabilního katastru jsou na rozdíl od katastrů starších už psány německy). Chalupy domkářů vyplnily v této době už do značné hustoty mladší okrajové enklávy na jihovýchodním a jihozápadním okraji obce a začínají tvořit další skupinu na severním okraji, za usedlostmi čp. 7 a 8.

Protokoly i mapy stabilního katastru byly po polovině 19. století doplňovány. Záznam poskytuje podrobný obraz o změnách zástavby v období, které se obecně vyznačovalo značnou stavební aktivitou. Písemně byly tyto změny zachyceny ve zvláštním protokolu, graficky vkreslením do takzvané *indikační skicy* — čistopisného konceptu mapy stabilního katastru.**) Indikační skicy zastavěného území vesnice byly často pro přehlednost vyneseny ve dvojnásobném měřítku (1:1440). Pokud byl dům například přestavěn jako zděný, byla ve skice provedena přebarvením změna jeho materiálové charakteristiky, nově založené domy byly vkresleny. Potíže dělaly především situační změny uvnitř zastavěného území, protože pak se geometři uchylovali i k méně šetrným zásahům: stržení vrchní vrstvy papíru a vkreslení a vybarvení situace nové. Původnější indikační skica se pak stává spíše pramenem pro změny zástavby kolem poloviny století a stav v době pořízení katastru je sledovatelný na originále a kopiích původních map.***)

Úprava indikační skicy mapy stabilního katastru poskytla mimořádně zajímavý materiál například u obce Plástovic (okr. Č. Budějovice) na hlubockých Blatech. Tato vesnice patří k nejznámějším jihočeským lokalitám především pro malebnost své zděné architektury s výraznými štíty právě z doby kolem poloviny 19. století. Bezprostřední příčinou této stavební vlny byl zničující požár obce 3. září 1859. Nebyla to však příčina jediná, jak dosvědčují o něco starší data na objektech bohatších usedlostí, které byly přestavěny už dříve (například 1857 na štítě domu usedlosti čp. 1, 1856 na čp. 18). Obecnější ekonomické předpoklady proměny zástavby v této

*) Státní ústřední archív Praha — stabilní katastr, kraj Prácheňský, č. 59

**) Indikační skicy map stabilního katastru jsou uloženy ve Státním ústředním archívu v Praze.

***) Uloženy v ústředním archívu Geodézie a kartografie Geodetického ústavu NP Praha

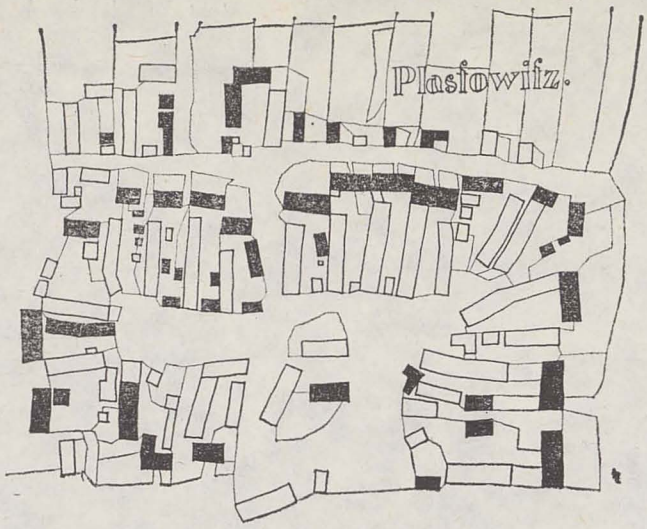

59 Plástovice (okr. Č. Budějovice). Situace zástavby obce podle tzv. indikační skicy mapy stabilního katastru. Vyčerněny jsou budovy (většinou hospodářské), u nichž byla při doplnění indikační skicy po polovině 19. století vyznačena závažnější přestavba.

době dosvědčuje i řada podobných přestaveb v okolních obcích, které podobná živelná pohroma nepostihla. Na indikační skice Plástovic*) (provedené oproti zachycení celého katastru ve dvojnásobném měřítku 1:1440), byly pak zachyceny změny zástavby, provedené po ohni. Radikálně byly přestavěny především téměř všechny objekty hospodářské, zvláště velké stodoly, které byly do té doby vesměs dřevěné. Přestavby domů můžeme na této mapě sledovat jen obtížně, protože domy byly jednak už předtím značeny vesměs červeně, jednak byly úpravy zpravidla provedeny bez situační změny půdorysu.

Na indikační skice Plástovic si rovněž můžeme povšimnout několika charakteristických rysů struktury obce. Jsou tady tři objekty obecní — čp. 27, 28 a 29, všechny uvnitř návsi. V několika případech ukazuje zachycená situace na existenci samostatných chalup v popředí usedlosti (například v čp. 23 a zřejmě i jinde). Větší počet takových objektů byl ale po požáru zrušen (u čp. 24, 7, 8, 9). Někdy mají tyto chalupy před usedlostmi charakter miniaturních usedlostí s vlastními hospodářskými objekty (čp. 26 před usedlostí čp. 25). Na půdorysu Plástovic je nejzajímavější samostatná řádka těchto chalup či drobných usedlostí, které postupně vznikaly na severním obvodu zástavby na začátku polí za někdejší záhumenní cestou. Některé z nich byly ještě přímou součástí svých „mateřských" usedlostí a měly tedy i jejich popisná čísla (čp. 18, 19, 21, 22), někde byla už tato druhotná usedlost natolik vyvinutá, že z ní opět odštěpená chalupa dostala už roku 1771 své samostatné číslo (chalupa čp. 13 v usedlosti čp. 12).

*) Státní ústřední archív Praha — stabilní katastr, kraj Budějovický, č. 260

Zatím uváděné příklady skladby jihočeských vesnic se týkaly obcí poměrně velkých, výrazně zemědělských a se starým, středověkým původem. O mladších malozemědělských nebo řemeslnických obcích, vysazovaných většinou během 18. a počátkem 19. století, jsme se už zmínili dříve. Zbývá tedy ještě nahlédnout do struktury vesnice, v níž bylo feudální sídlo nebo panský dvůr. Existence takového stavebního komplexu, příslušného třídně odlišným stavebníkům, se samozřejmě odrazila na půdorysu i skladbě obyvatel obce. Jako názorný příklad takové vsi mohou sloužit třeba Drahenice, ležící na severním pomezí jihočeské oblasti.*)

Nejstarší písemné zprávy zachycují obec v první polovině 13. století jako majetek pražského Svatojiřského kláštera. Později, ve 14.—16. století, se podle výskytu feudálního přídomku „z Drahenic" nebo „na Drahenicích" dá soudit, že v obci existovala tvrz nebo dvorec.**)

Existence sídla a správy panství se odráží v polovině 17. století v záznamech Berní ruly poměrně vysokým počtem zahradníků a chalupníků. *Rolníci, jenž gualitates osedlého mají* byli jen čtyři, *rolníci na stavení skažení* tři, *rolnický gruntové pustí* také tři. Chalupníků, *jenž čtyři za osedlého* se uvádí pět, zahradníků, *jenž osm za osedlého*, dokonce sedm. Nikde na celém panství, které mělo více než deset vsí, není tolik chalupníků a zahradníků, zato v několika vesnicích je více sedláků. Zajímavá jsou i jména resp. příjmení chalupníků a zahradníků, svým charakterem odlišná od příjmení sedláků: Krb, Mokropes, Mlatec, Zahradník, Marštalíř (Martin), Truhlář, Kovář, Sládek, Marštalíř (Jiřík), Myslivec, Krčmář, Ront. V naprosté většině jsou nepochybně odrazem někdejších (a možná tehdy ještě současných) zaměstnání svých nositelů, k nimž byla příležitost právě jen v panských objektech centra feudálního velkostatku. Podobný charakter většiny příjmení vykazují i blízké Draheničky, v nichž jsou zachyceni pouze zahradníci: Pekař, Myslivec, Švec, Nejedlej, Mráz, Jezbera, Krčmář.***)

O necelé století později zachytil tereziánský katastr v obci, kde se mezitím tvrz a dvorec změnily v barokní zámek s přilehlým dvorem, celkem 19 drobných usedlostí s výměrou mezi 5 až 15 strychy, dvě střední usedlosti (15—30 strychů) a šest usedlostí větších (30—60 strychů). Vrchnost uvádí, že robotní den je šestihodinový, v zimě většinou pracují pěší robotníci při kácení dříví. Po ustejňování pozemků roku 1688 svedla na sebe vrchnost zbývající půdu, z níž neplatila příslušné berně. Omlouvá se, že za to zase odpouští poddaným větší díl vrchnostenských úroků, že za ně zaplatila berní dluh přes 3000 zlatých a že jim poskytuje nedostávající se obilí na chléb i osivo. Z řemeslníků jsou uvedeni 1 švec, 1 kolář, 1 kovář a 1 tkadlec. Ve fasi ze začátku 18. století jsou ještě šenkýř, bednář, mlynář, panský myslivec, porybný, panský sládek, tři podruzi (obecní pastýř mezi nimi) a dva židi (jeden z nich vinopalník a draslař, druhý řezník.*)

Josefínský katastr pomáhá přesněji lokalizovat řadu funkcí a živností, vázaných na provoz správy panství. Uvádí i bohatou charakteristiku přilehlých parcel, převážně užitkových zahrad. Dovídáme se například, že u *Jana Perautky* v čp. 45 byla *zelni sspatna zahradka*, podobně v čp. 48 *Těch dwauch (Jana Bürhansla a Matěge Prokopcze) sspatna suchoparna zahradka* nebo že *u Jana Spalle N* (numera) *13* byla *ostěpni a trawni zahrada okolo wlastni stodoly*. Protokol začíná na jihovýchodním okraji obce, kde je zaznamenán *Dům panske stawenj N 15 pro panskego mislywcze*, o několik chalup dále *Dům panskey N 19 pro panskego bednarže*. Popisné číslo 2 má *Panskey dwůr*, číslo 1 *Zamek wrchnostenskey*. Poblíž je *Dům panskey w welkey zahradě pro zahradnika N 3*. Hned za číslem 4 je uvedena *Zahradka obecni trawni a zelni za panskau zahradau, kterau obecni pastyrž k swe mzdě užiwa*, následuje *Dům obeczni Pastauska N 46*. Parcelní čísla 104, 105 a 106 měla *Panska zahrada, Panskey Ribniczek a Panska zahrada w stareg chamelniczy za Wogtěcha Schmatlaka chalupau, až k staweni vrchniho aurždnika*. Toto *Panske staweni* mělo popisné číslo 5, truhlář měl chalupu čp. 6. V sousedství *dům Löbla Isaca Žida N II plati wrchnosti ročzni čzinži*, dále byla *Panska winopalna N I*, pak *Panske staweni N 12 pro duchodniho*. Nechyběl ani *Dům panska chalupa pro panskeho Musguetyra N 9.***)*

Při pohledu na mapu stabilního katastru Drahenic z roku 1830 vidíme, že většina panských objektů byla soustředěna ve východní části obce, kde je také zámek (čp. 1) s dvorem (čp. 2). V této části obce bylo rovněž několik posledních větších statků, zatímco menší bývalé zahradnické a chalupnické usedlosti tvořily vlastně samostatnou nevelkou obec západně od historického jádra. Povšimněme si ještě na této části Drahenic zvané Hradčany nebo Račany, jak cenným pramenem pro sledování sídelního vývoje posledních staletí je dochované první číslování domů a jeho postupné další doplňování.

*) Drahenice, okres Příbram — stavebně historický průzkum, zpracovali J. Vajdiš, J. Škabrada a P. Zahradník, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, 1978, pro Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje v Praze.

**) A. Profous: Místní jména v Čechách I, Praha 1947, str. 399

***) A. Haas: Berní rula 27, kraj Prácheňský I, Praha 1954, str. 200

*) Tereziánský katastr český, svazek 2, Praha 1966, str. 228

**) Státní ústřední archív, josefínský katastr, č. 3206

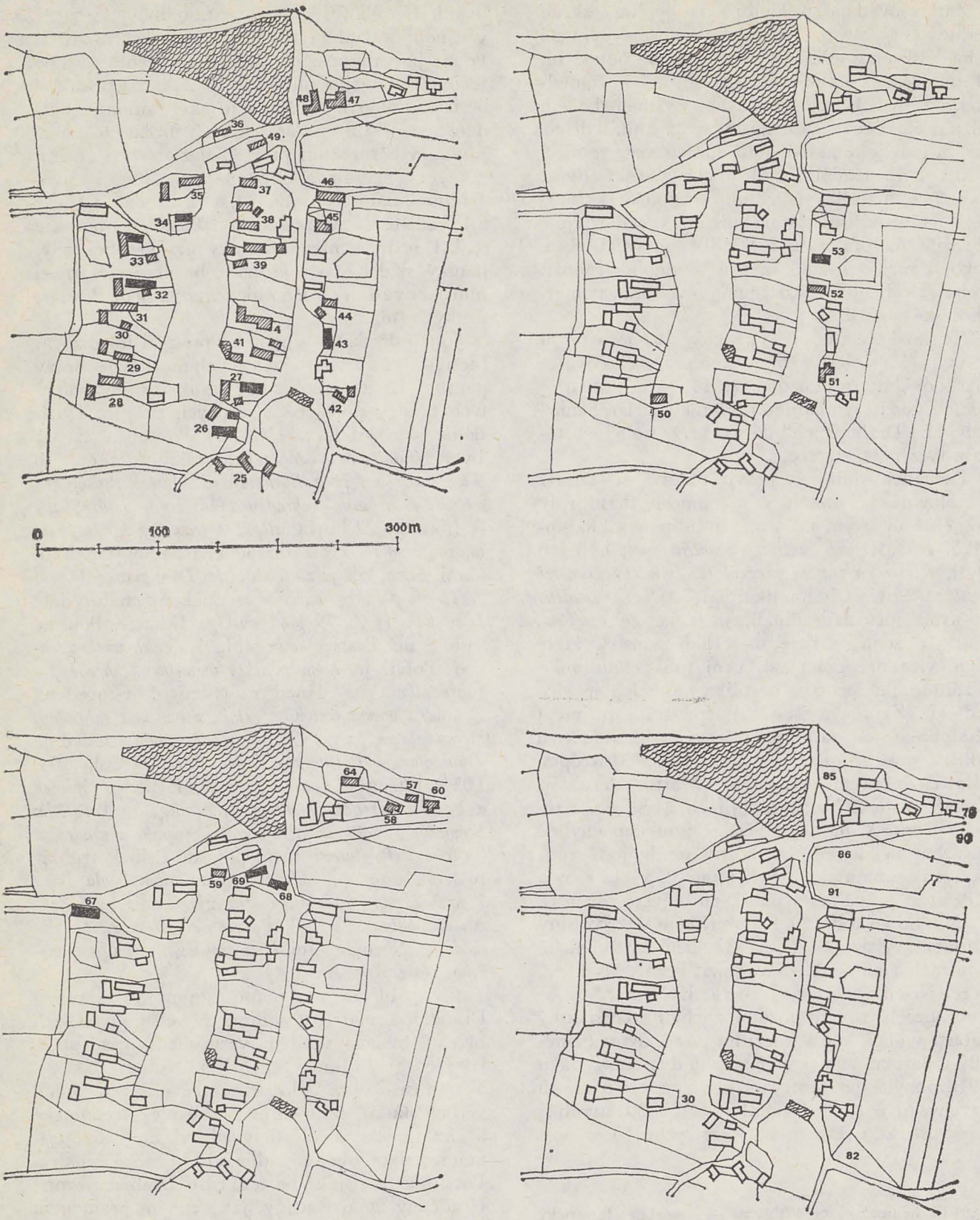

60—63 Drahenice (okr. Příbram). Půdorys části vesnice podle mapy stabilního katastru z roku 1830. Objekty v originále červené jsou kresleny černě, žluté šrafovaně. Na jednotlivých kresbách jsou takto vyznačeny usedlosti podle doby svého vzniku: do prvního číslování roku 1771, mezi prvním číslováním a josefínským katastrem, mezi josefínským katastrem a stabilním katastrem, od stabilního katastru do přelomu 19. a 20. století (vyznačena jsou jen nová popisná čísla v místech vysazených objektů).

Roku 1771 se první číslování dostalo z východní části obce popisným číslem 25 na jižní okraj zástavby a postupovalo k severu západní stranou návsi (čp. 28—33), vrátilo se k jihu východní stranou návsi (čp. 38—41), otočilo se opět k severu východní řádkou chalup (čp. 42—46) a skončilo třemi chalupami při hrázi rybníka (čp. 47—49). Zmíněná východní řádka chalup (čp. 42—46) je zřejmě mladšího původu, protože je vlastně „za humny" návesních chalup čp. 38—41. Popisné číslo 50 v jihozápadním koutu návsi se už z tohoto plynulého sledu vymyká, vzniklo tedy až později. Josefínský katastr tu zachytil zhruba po patnácti letech ještě další tři nové objekty (čp. 51—53), které doplnily právě východní stranu zástavby. Do stabilního katastru roku 1830 přibylo celkem osm chalup (čp. 57—60, 64, 67—69), vesměs severně od návsi a pod hrází rybníka.

Zajímavá (a příznačná) je historie někdejšího čp. 30 — chalupy, která byla postavena v usedlosti čp. 31 na západní straně návsi a dostala tu roku 1771 své vlastní popisné číslo. V protokolu stavebních parcel josefínského katastru je uvedena jako *Dům Josepha Huly N 30 na jeho wlastni půdě stogiczy*, právě tak jako *Dům též Josepha Huly N 31*. Tuto situaci zachytila v usedlosti ještě roku 1830 mapa stabilního katastru. Zástavba byla dřevěná, vlastní dům v poměrně výhodné situaci byl při severní straně dvora a na protější straně malá chalupa čp. 30. Existence druhé obytné chalupy s vlastním číslem v areálu usedlosti nebyla zřejmě považována za perspektivní výhodu, a tak byl nový půvabný zděný dům usedlosti čp. 31, stavěný v polovině 19. století a dodnes dochovaný, postaven na místě chalupy čp. 30, v situaci vůči slunci mimořádně nepříznivé: ranní slunce má jen štítové průčelí domu, podélná strana se vstupy a okny se obrací k severu, jižní strana bez oken je zabořena do stoupajícího terénu a směřuje do pozemku sousedního čp. 29. „Uvolněné" popisné číslo 30 pak dostala chalupa vestavěná do jižního okraje návsi vedle čp. 50.

II. OBJEKTY A KONSTRUKCE

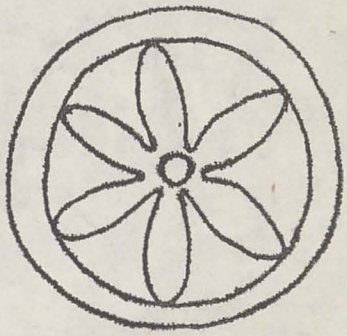

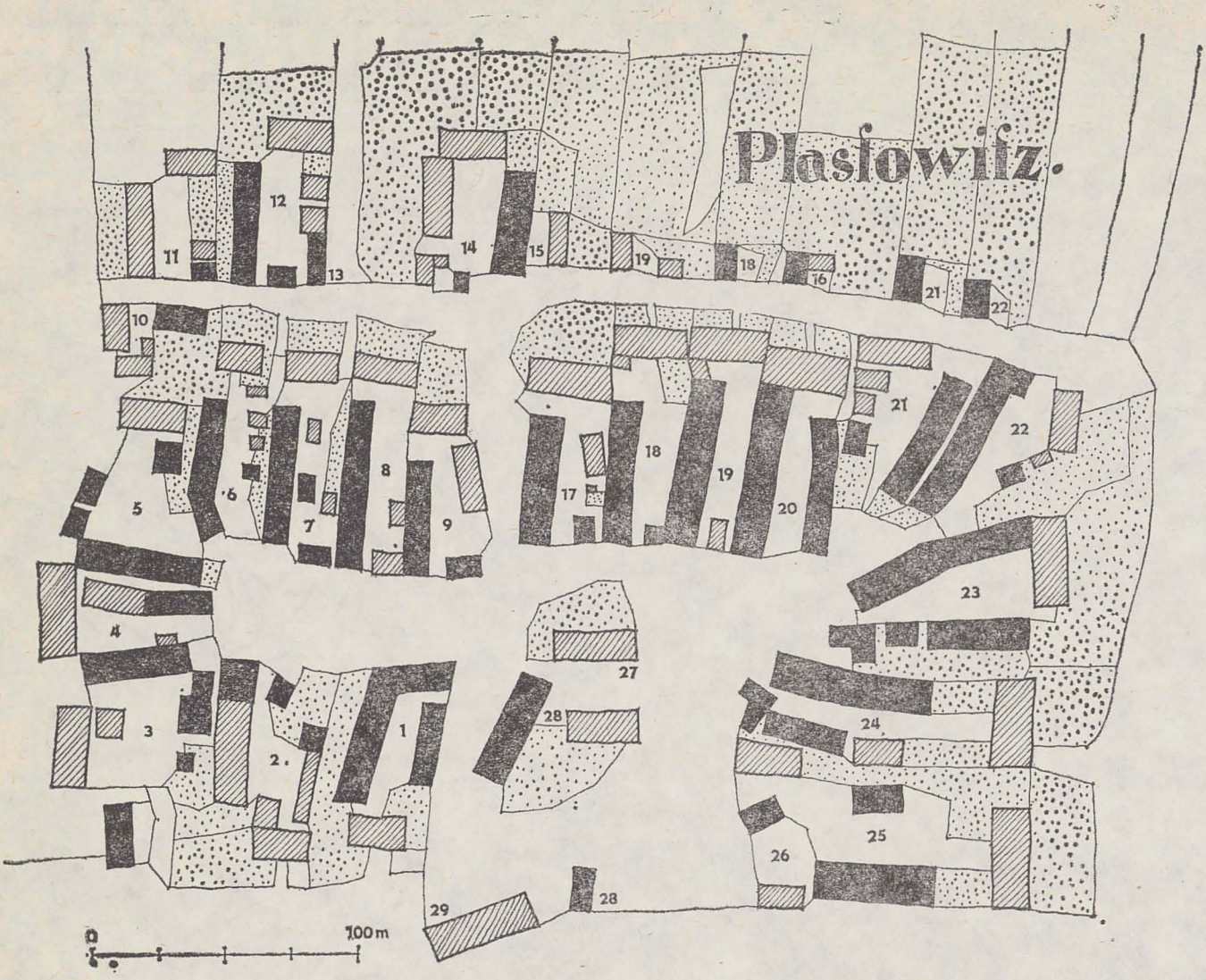

64 Plástovice (okr. Č. Budějovice). Takzvaná indikační skica mapy stabilního katastru z roku 1828. Černě — plochy v originále červené (zděné budovy), šrafovaně v originále žluté (dřevěné budovy), tečkovaně — zelené (zahrady). Vyznačena jsou popisná čísla.

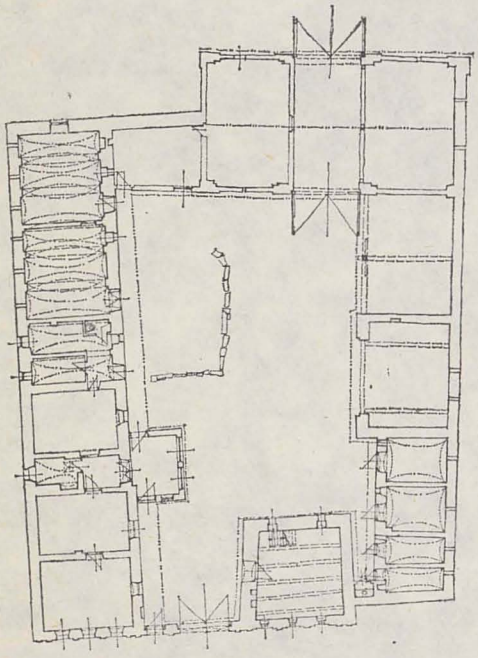

65—66 Komárov čp. 7 (okr. Tábor). Půdorys a průčelí usedlosti se třemi štíty, jejichž datování prozrazuje postupnou zděnou přestavbu budov během 2. poloviny 19. století.

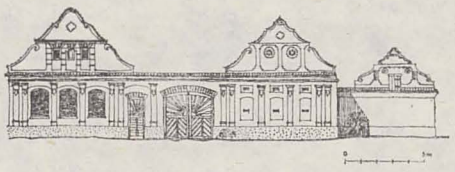

II/1
USEDLOST

Zemědělská usedlost byla v minulosti základní jednotkou struktury vesnice ve smyslu hospodářském a tudíž i sídelním a stavebním. V historickém období, které můžeme sledovat prostřednictvím existujících hmotných či písemných pramenů, se skládala zpravidla z více objektů, diferencovaných podle své funkce a provozu. Ve výlučných podmínkách — v jižních Čechách zvláště v horských oblastech Šumavy — se však můžeme setkat i s koncentrovaným řešením, kdy je prakticky celý provoz usedlosti soustředěn pod jednou střechou ve hmotě domu a provoz usedlosti je proto v drsných podmínkách dlouhé zimy poněkud usnadněn. Podobně koncentrované řešení hospodářských provozů pod jednou střechou domu bývalo i tam, kde se na omezeném prostoru bývalé výměnkářské nebo podružské chalupy postupně osamostatnilo drobné hospodářství, které pak potřebovalo sice minimální, ale v souhrnu úplný rejstřík základních hospodářských prostor (komora, chlívek, stodůlka).

V zemědělské krajině je velikost a skladba usedlosti závislá na řadě okolností. Jejich nejzávažnější skupinu můžeme shrnout pod pojem *situace vesnice* — patří sem vztah usedlostí k návsi a komunikacím, velikost a tvar parcel, charakter terénu, vztah ke světovým stranám. Viděli jsme už v předešlé kapitole, že řada těchto momentů mohla být ovlivněna dobou vzniku, případně reorganizace vesnice a její pluziny. K nejzávažnějším podmínkám velikosti a členění usedlosti patřilo její sociální postavení — tedy vlastně množství zemědělské půdy, které rolník resp. jeho rodina a čeleď, případně námezdní síly obdělávali. Pro ilustraci se můžeme vrátit k indikační skice stabilního katastru obce Plástovic (okr. Č. Budějovice) z roku 1828 a srovnat rozlohu a členění usedlostí — nejbohatších statků (například čp. 5, 25), statků „tříčtvrtečních" (čp. 3, 23) a „polovičních" (např. čp. 8, 9). Ještě menší chalupnické usedlosti (v německém protokolu stavebních parcel je jejich majitel nazýván *Chalupper)* měly ještě určitou nevelkou výměru půdy a tudíž i hospodářské objekty, byť minimální (např. čp. 10, 11). Nejchudší domkáři bez půdy pak měli jen chalupu. Jako samostatná domkářská chalupa je v Plástovicích označeno jen čp. 15, ale tento charakter měly i již dříve zmíněné další chalupy, vedené však stále jako součásti usedlostí, na jejichž pozemcích byly postaveny (čp. 18, 21, 22).

Zástavbu usedlosti mohly ovlivňovat i další místní poměry, zvláště půdní a klimatické, které ovlivňovaly jednak zámožnost obyvatel a tedy stavební možnosti, jednak převažující složku výroby — rostlinnou nebo živočišnou a tomu odpovídající druhy objektů. Usedlost se samozřejmě vyvíjela i v čase — mohlo se měnit sociální postavení a také individuální schopnosti hospodářů, v souladu s obecným vývojem i skladba pěstovaných plodin a jejich výnosy. V 18. století například zaujaly významné místo rychle se rozšiřující brambory, což mělo vliv na požadavek růstu kapacity sklepů. Bez vlivu na usedlost nebyly ani obecné poměry politické a sociální, případně náboženské, válečné události a také situace na panství, kvalita jeho správy. Opomenout nelze ani události nahodilé, které mohly mít vliv jak na ekonomickou základnu usedlosti (období sucha, krupobití), tak přímo na objekty (požáry).

Základní, zpravidla samostatné druhy objektů v usedlosti byly: *dům, chlévy* (ty nejčastěji ve spojení s domem), *sýpka, stodola* a *kůlna*. Dříve než se budeme v dalších částech kapitoly těmito stavebními druhy zabývat jednotlivě z vývojového hlediska, seznámíme se na několika případech s nejobvyklejším uspořádáním objektů v rozvinuté výstavbě usedlosti a všimneme si také základní skutečnosti, se kterou se běžně setkáváme při stavebně historických průzkumech vesnické zástavby. Jen málokdy je totiž celá usedlost dílem jedné stavební etapy. Časté jsou zejména případy, kdy je dochovaná zástavba usedlosti dílem postupné výstavby nebo přesněji řečeno znovuvýstavby a přestavby starších objektů z období, které bylo v té které oblasti pro stavební aktivitu příznivé. Setkáváme se však i s usedlostmi, kde je rozpětí vzniku jednotlivých objektů značné — někdy i více století. Je tomu tak zvláště u těch usedlostí, jejichž prosperita měla během doby klesající tendenci, takže staré objekty (pokud byly ve své době vybudovány důkladně a neměnily se provozní požadavky na ně kladené — tedy například sýpky nebo stodoly) byly jen udržovány a nemusely nebo ani nemohly být nahrazeny novostavbami s větší kapacitou.

Podívejme se například do dvora usedlosti čp. 41 v Březanech (okr. Klatovy), která leží při jižním okraji návsi a jejíž zástavba vytváří jakýsi ostrůvek obklíčený komunikacemi z návsi k polím a do jižní domkářské části obce. Při pohledu od vjezdu vidíme vlevo, vpravo i přímo před sebou objekty z bíleného kamenného zdiva, na nichž nemusí být pro nezasvěceného pozorovatele patrné výraznější časové rozpětí. Vezmeme-li na pomoc mapu stabilního katastru a prohlédneme podrobněji jednotlivé objekty, začne být situace složitější, ale zároveň srozumitelnější. Vlevo od vjezdu stál roku 1837 jen blok kamené sýpky (na panoramatické fotografii je zcela vlevo její vstup), takže prodloužení sýpky o navazující trakt kůlny s úložným podstřeším je mladšího původu, zřejmě ze závěru 19. století. Dům vpravo svou situaci nezměnil, i když byl od záznamu stabilního ka-

tastru rovněž upravován, zato místo dnešní velké zděné stodoly v pozadí dvora proti vjezdu je na mapě dosud bez zástavby. Stodola je skutečně novodobá, až ze začátku 20. století. Starší stodola stála už roku 1837 v jihozápadním cípu zahrady, kde jsou dodnes jako součást kamenné ohradní zdi dochovány úseky jejího nízkého obvodového zdiva s charakteristickými štěrbinovými průduchy.

Příklad usedlosti, kde je stodola naopak nejstarším dochovaným článkem usedlosti, můžeme uvést z Boubína čp. 8 (okr. Klatovy) u Horažďovic. Všechny hospodářské objekty v této usedlosti jsou pro svůj stavební charakter a architektonickou kvalitu natolik významné, že se s jejich dokumentací setkáme ještě později. Stodola je téhož konstrukčního typu a nepochybně i stáří jako podobné objekty v této oblasti, z nichž nejstarší byly datovány do druhé poloviny 17. století. Dům (na snímku vpravo) je v dochované podobě dílem 19. století, většinou jeho druhé poloviny. Jádro sýpky, která tvoří přední část dlouhé hospodářské budovy proti domu, je nepochybně z 18. století, i když alespoň její horní část byla zřejmě upravena v souvislosti s napojením dlouhé zděné kůlny. Stavbu tohoto výrazného objektu někdy po polovině 19. století prozrazuje užití plochých valených kleneb v interiéru i ostře nasazené oblé klenutí jejích vjezdů.

Podíváme-li se obráceným směrem (tedy ze dvora k návsi) například v usedlosti čp. 15 v Čečelovicích (okr. Strakonice), uvidíme obraz zástavby rovněž vývojově mnohotvárný. Nejstarším dochovaným objektem je starý přízemní dům (později se s ním také seznámíme podrobněji), který je na snímku vpravo od vjezdu. Za ním (tedy zcela vpravo) jsou napojeny mladší chlévy. Sýpka v popředí usedlosti vlevo od vjezdu patří svým stavebním typem nepochybně do druhé poloviny 18. století, nejpozději do doby kolem roku 1800. K ní přilehlé kotce s charakteristickou asymetrickou sedlovou stříškou na kurníkové nástavbě jsou příznačné pro období zhruba o století mladší — přelom 19. a 20. století. Zajímavou a netypickou součástí zástavby je mohutný obytný patrový blok domu, který byl někdy ve druhé polovině 19. století postaven směrem do návsi přímo před štítové průčelí obytné části domu původního.

Na pravidelnějších parcelách zhruba obdélníkového tvaru bývá od návsi vjezd a při jedné boční straně dům. Situace domu — tedy jeho poloha na jedné či druhé straně dvora — bývá často (ale ne vždy) ovlivněna možností oslunění jeho průčelí — štítového a vstupního bočního se zápražím. Chlévy zpravidla navazují na dům v prodloužení jeho hmoty. Na parcelách s širší návesní stranou bývá obvykle místo sýpky rovněž v popředí při vjezdu, proti průčelí domu. Nejobvyklejší místo stodoly je naopak vzadu, kde uzavírá dvůr a je s výhodou průjezdná tam, kde za dvorem usedlosti případně zahradou přímo navazovaly polnosti.

Ukázkou takového typického rozvrhu může být například situace objektů v usedlosti čp. 4 ve Zdíkovci (okres Prachatice). Dům je tu na málo výhodné jižní straně dvora, svým zápražím obrácen k severu. Vstupní branka je v zalomení ohradní zdi při nároží domu, sýpka svírá spolu s domem vjezd a je výrazně vysunuta z obrysu usedlosti. Chlévy navazují na dům až za jeho úzkou zadní komorou. Další dva prostory pro ustájení dobytka jsou v západním zděném dílu hospodářského stavení proti domu. Východní část této budovy tvoří ještě zčásti roubená kůlna. Dvůr uzavírá na západní straně velká stodola, jejíž severní polovina rovněž náleží ještě starší stavební fázi, provedené archaickým roubením s přesahy zhlaví trámů v nárožních vazbách.

Zemědělský a technický pokrok v 19. století způsobil zvýšení výnosů a tedy i požadavky na vzrůst kapacity objektů hospodářských; ruku v ruce však samozřejmě postupovaly i vyšší nároky na prostorovou a kvalitativní úroveň obytných částí domů. Na parcelách usedlostí, kde byly dány meze rozsahu zástavby už odedávna, proto můžeme pozorovat tendenci k postupnému zaplňování obvodu srůstajícími novými většími hmotami objektů. Charakteristickým dokladem může být například půdorys usedlosti čp. 7 v Komárově (okres Tábor) na soběslavsko-veselských Blatech. Přestože má parcelu mimořádně širokou (například ve srovnání s již dříve uváděnými parcelami usedlostí na návsi v Plástovicích), byl její dvůr během druhé poloviny 19. století obestavěn téměř kompaktně novými zděnými budovami. Všechny tři do návsi obrácené štíty jsou shodou okolností datovány, takže můžeme proces přestavby sledovat včelku pohodlně (samozřejmě s přihlédnutím ke stavebnímu charakteru jednotlivých objektů). Nejstarší datování (1862) má nízký štít vepřína v průčelí usedlosti vpravo, v linii oproti mladším sousedním objektům poněkud zasunuté. Jeho interiér s obdélnými plackovými klenbami je s tímto datováním v souladu. Stejným typem kleneb se do období kolem poloviny 19. století ještě hlásí i zadní část domu s rozlehlými chlévy a stájemi. Datování 1888 na štítě domu, i když je v souladu s jeho tvaroslovím a zvláště „nádražním" typem oken s oblými, ostře nasazenými záklenky, je však pro tyto klenby už příliš pozdní. Situaci nepochybně vysvětluje částečný „odskok" boční vstupní stěny domu v její přední obytné části. Zadní část byla zřejmě do dochované zděné a klenuté podoby přestavěna dříve, zatímco obytná část až roku 1888, a přitom oproti zadní části provedena poněkud širší. Nejmladší datum (1892) nese štít sýpky. V této době je jeho tvarosloví už poněkud anachronické, ale

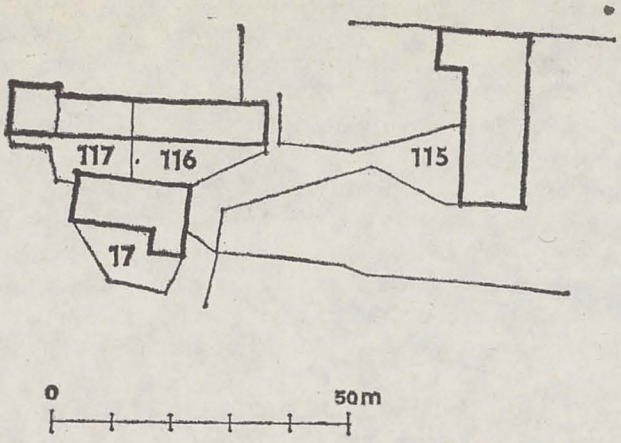

67 Březany čp. 17 (okr. Klatovy). Usedlost, rozdělená ve 2. polovině 19. století na čtyři díly. Staré popisné číslo 17 zůstalo na místě výměnku či hospodářského stavení, dům byl rozdělen pro dvě nová čísla a další dům byl upraven ze stodoly.

zachovává zřejmě žádanou jednotu výrazu průčelí celé usedlosti. Stavbě objektu skutečně v této době svědčí jak poměrně subtilní profily stropních trámů, tak zvláště přiznání horního sýpkového podlaží v návesním průčelí jen plochými obdélnými okénky, obvyklými u tehdy oblíbených půdních polopatrových nástaveb. Zástavbu dvora uzavírá rozlehlá stodola s kůlnou. Mapa stabilního katastru Komárova z roku 1828 zachycuje usedlost ještě před celkovou přestavbou ve druhé polovině 19. století. Červeně je tu značen jen dům, oproti dochované situaci podstatně kratší. Hospodářská stavení ve dvoře, značená žlutě, byla tehdy ještě dřevěná, zčásti v odlišné situaci. Zástavba zachycená stabilním katastrem byla ještě podstatně volnější, objekty vesměs menší.

Na závěr pojednání o možných variantách skladby usedlosti se ještě dotkneme dvou příkladů druhotného rozdělení usedlostí v Březanech (okr. Klatovy). K jejich zjištění a pochopení opět přispěla mapa stabilního katastru, protože dělení se odehrálo až po polovině 19. století. Usedlost čp. 4 na severní straně návsi byla roku 1837 zachycena ještě jako jedna z největších v obci. Dům byl zřejmě nedlouho předtím náročně přestavěn v klasicistním duchu, s plackovými klenbami i v celé své obytné části včetně světnice. Usedlost byla pak rozdělena na tři díly, přičemž v čp. 3 zůstaly jen dvě třetiny domu, z nichž zadní část (původně asi komora a část chlévů) byla upravena na stodůlku. Ze zadní části domu byl upraven nový objekt čp. 105 a ve stejné době nebo nedlouho předtím adaptována i oddělená bývalá stodola vzadu v zahradě na dům s popisným číslem 103. Tento objekt má dosud hmotu pro dům netypickou a také z jeho dispozice je zřejmé, že byl vestavěn do staršího kamenného obvodového zdiva. Obdobně jako dům byla tedy i stodola nepochybně nově postavena nedlouho před rozdělením usedlosti, protože mapa stabilního katastru ji zachycuje jako žlutou — tedy ještě zřejmě dřevěnou. Úpadek usedlosti byl tedy asi dosti náhlý. Podobnou situaci můžeme sledovat v areálu bývalé velké usedlosti čp. 17 v jihovýchodním koutu návsi, zachycené roku 1837 rovněž ještě v nenarušeném rozsahu s dlouhým domem, hospodářským stavením jižně od domu (oba objekty značeny červeně) a v zahradě s velkou, nepochybně ještě dřevěnou stodolou (značena žlutě). Nové příbytky tu vznikly celkem čtyři. Staré číslo 17 má někdejší menší hospodářský objekt na jižní straně bývalého dvora. Bývalý dům usedlosti byl rozdělen na dva objekty — popisná čísla 116 a 117. Mohutný rozdělený prostor klenutého chléva starého domu je dosud součástí obou těchto objektů. Čtvrtý samostatný obytný dům vznikl adaptací někdejší stodoly.

II/2
DŮM A CHALUPA

Nejjednodušší typ historického obytného domu je objekt, který obsahuje jen vlastní obytnou místnost, takže je *jednoprostorový*. Takové objekty, známé především z archeologických výzkumů slovanských sídlišť, se budovaly až do středověku a ojediněle i později. Jejich prostor mohl být více nebo méně zahloubený pod úroveň terénu — pak hovoříme o *zemnici* nebo *polozemnici*. Sestup do místnosti zprostředkovala klesající chodbička, shora nepochybně krytá přístřeškem.

Vzácný a v jižních Čechách zatím ojedinělý doklad takového objektu poskytl archeologický výzkum zaniklé středověké osady Kravín poblíž Turovce (okr. Tábor) v letech 1965—67. Osada zanikla na začátku 15. století (asi roku 1420) odchodem obyvatel do husitského Tábora. Vznik objektu je možné předpokládat někdy ve 2. polovině 14. století.*) Půdorys místnosti, k níž byl na severní straně dodatečně připojen ještě další menší prostor a velká chlebová pec, byl zhruba čtvercový, o vnitřních rozměrech průměrně 5 × 6 m, zahloubený 110—140 cm. Stěny objektu byly (alespoň ve zjištěných spodních částech) zděné z lomového kamene na maltu. Zbytky zdiva, silného 60—80 cm, se zachovaly

*) Z. Smetánka: Archeologické výzkumy zaniklých středověkých osad v Čechách v letech 1956—1971, Archeologické rozhledy roč. 24 — 1972, str. 417—427. Dr. Zdeněk Smetánka, CSc. z AÚ ČSAV v Praze poskytl podrobnou dokumentaci a informace o odkrytém objektu.

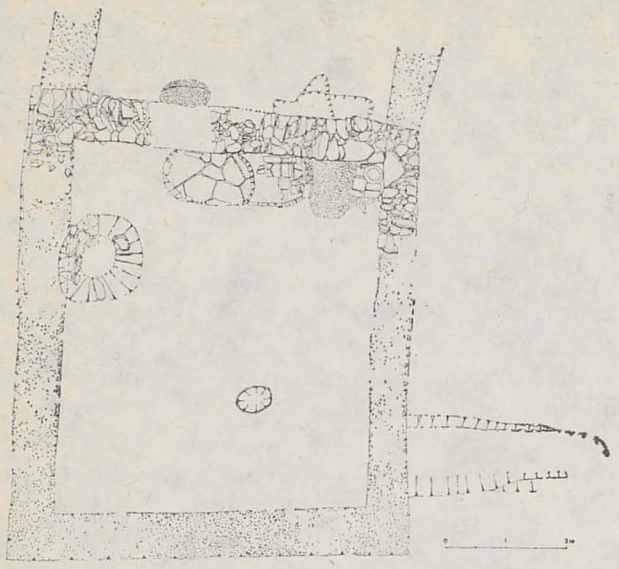

68 Kravín (zaniklá středověká osada, katastr obce Turovec, okr. Tábor). Půdorys jednoprostorového zahloubeného obytného objektu ze 14. století, odkrytého archeologickým výzkumem (podle Z. Smetánky).

nejlépe na severní straně, kde místy dosahovaly až 110 cm nad podlahu. Na zbývající většině půdorysu stěn se dochovalo jen maltové lože nebo negativ základů, když byl kámen později vybrán. Vstup do objektu byl v jižní části východní stěny, kde byla zvenčí zachycena stopa sestupné chodbičky.

Nejzajímavější součástí domu byly zbytky poměrně složitého otopného zařízení, umístěného při východní polovině severní stěny. Zhruba uprostřed stěny byla oválná předpecní jáma, zahloubená proti podlaze o 20 cm, pečlivě vydlážděná plochými kameny. Odtud se obsluhovala pec, z níž bylo zachyceno dno, vyložené keramickými dlaždicemi, a zbytky klenby zřejmě cihlové. Za pecí pak bylo otevřené ohniště. V koutě za ohništěm se ve zbytku cihlového obložení dochovalo dno velké tuhové nádoby, která tu byla nepochybně zabudována jako zásobník na teplou vodu. Celé otopné zařízení včetně předpecní jámy bylo při šířce 80—100 cm dlouhé 3,7 m, největší průměr dochované spodní části nádoby na vodu byl 32 cm.

Nádoby pro ohřev vody, zabudované do tělesa otopného zařízení (ve starším období do zdiva pece), se ve vesnickém prostředí dochovaly až do současnosti. Pro zajímavé srovnání se středověkým topeništěm z Kravína můžeme uvést třeba dochovanou obytnou místnost dokonce z blízkého historického jádra města Tábora, které si díky specifickému vývoji v posledních staletích dochovalo nejen mnoho pozůstatků hlavně pozdně středověké výstavby z 15.—16. století, ale i svébytný, do určité míry vesnický charakter obytného prostředí. V domě čp. 98 se v obytné místnosti dochovalo velké hranolové těleso pece. V boční stěně pece, obrácené k oknům, jsou vedle sebe zabudovány dvě okrouhlé nádoby pro ohřev vody. Toto řešení, svým původem na našem území středověké, bylo pak s vývojem otopného zařízení, kdy vytápěcí funkce pece ustupovala kamnům, nahrazováno různými typy nádob pro ohřívání vody v kamnech (odkud je teprve dochovaný název kamnovec).

Oproti jednoprostorovému příbytku je složitější, pokročilejší *dvoudílné řešení* domu s obytnou místností a vstupní síní. Takové řešení je nepochybně předstupněm vyvinutého uspořádání *třídílného*, které zřejmě převládalo už během vrcholného středověku. V historickém materiálu můžeme proto dvoudílné řešení domu sledovat spíše na objektech hospodářsky slabších vesničanů, kteří nevlastnili půdu, a jejich domy tudíž neobsahovaly příslušné hospodářské prostory. Zmínili jsme se už o dvoudílných chalupách, odkrytých v zaniklé středověké osadě Pfaffenschlag (okr. J. Hradec) u Slavonic. Nejzachovalejší z nich byla uvnitř návsi na pravém břehu potoka.*) Vstup byl jistě v menší, převážně zděné síni; jeho přesné umístění se zjistit nepodařilo. Větší obytná místnost čtvercového půdorysu o rozměrech 5 × 5 m byla asi dřevěná, zřejmě roubená, na kamenné podezdívce. V jejím severním rohu byla pec s kamennou spodní částí a ústím vymezeným dvěma žulovými deskami, s klenbou nepochybně z hliněné mazanice. Vymazaná byla i podlaha obytné místnosti.

S dvoudílným řešením obytných domů se můžeme setkat i tam, kde stísněnost parcely nebo i další okolnosti způsobily nemožnost rozvinutí dispozice trojdílné. Například chalupa čp. 35 v Lažanech (okr. Tábor) je sice o několik století mladší než objekty v Pfaffenschlagu, ale princip jejího dvoudílného řešení je v podstatě stejný. V souvislosti s obecným vývojem domu a zvláště topeniště je tu už pec otočená svým obslužným otvorem do zadní části síně, změněné v malou kuchyň. Zcela minimální dvůr usedlosti je těsně obestavěn hospodářskými objekty, tvořícími hospodářskou výbavu.

Základním typem domu nejen v jižních Čechách, ale i jinde v Československu a v přilehlých slovanských oblastech, je *trojdílný dům komorový*, ve kterém je k síni na opačnou stranu proti světnici připojena hospodářská, úložná a případně také obytná místnost — komora. Povšimněme si ještě takového uspořádání u drobných chalup — zají-

*) V. Nekuda: Pfaffenschlag, Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno 1975, str. 78

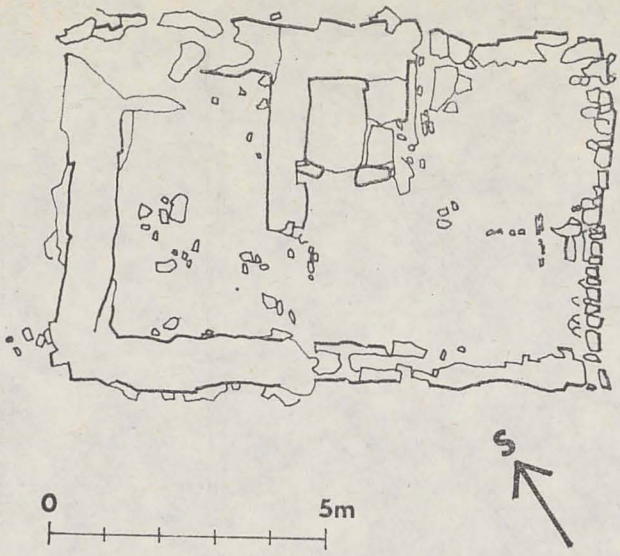

69 Pfaffenschlag (okr. J. Hradec). Příklad dvoudílného půdorysu středověké vesnické chalupy. Masívnější základ naznačuje zděnou výstavbu vstupní síně, obytná místnost s pecí v koutě byla zřejmě roubená na kamenné podezdívce (podle V. Nekudy).

mavé dvojice vůči sobě symetricky zrcadlově otočených chalup čp. 6 a 8 v osadě Račí u Nišovic (okr. Strakonice). Při dokumentaci roku 1952 byly části světnic a síní roubené. Za síní byla v obou případech valeně klenutá černá kuchyně, odkud se v levém domě obsluhovala ještě dochovaná pec, umístěná ve světnici. Ze síně proti světnici je vstup do komory. Základní dispozice byla pak doplňována přístavky, v obou případech opět obdobným způsobem. Ke komoře byl z boku připojen malý chlév, přístupný z krytého zápraží. Zděné přístavby, rozšiřující obytnou kapacitu světnic, jsou před jejich čelními stěnami. Mezeru mezi komorovými částmi domů vyplnily dvě drobné stodůlky. Postupně tak vznikly sice minimální, ale diferenciací svých hospodářských prostor vlastně úplné usedlosti, soustředěné pod jednou střechou.

Hlavně ve výše položených oblastech s výraznějším podílem živočišné výroby je v jižních Čechách zastoupen i takzvaný *dům chlévní*. Tento půdorysný typ se vyznačuje napojením chléva přímo za síní, kde tudíž není komora. Zvláště v oblastech, kde v posledních staletích převažovalo obyvatelstvo německé národnosti, byly chlévy přímo ze síně i přístupné, což sice usnadňovalo jejich obsluhu, ale z hygienického hlediska zřejmě nebylo toto přímé spojení obou částí domu právě nejvhodnější. Příznačná pro národnostní cítění této odlišnosti v domovém půdorysu je například doložená skutečnost, že po válce při osidlování německých vesnic na Horšovotýnsku noví čeští usedlíci z Domažlicka často jako první v domě zazdívali vstupy do chlévů ze síní.*) „České" cítění chlévního typu můžeme

*) I. Heroldová—F. Vančík: Vytváření domova v novoosídlenecké pohraniční vesnici, Český lid roč. 42 — 1955, č. 5, str. 196

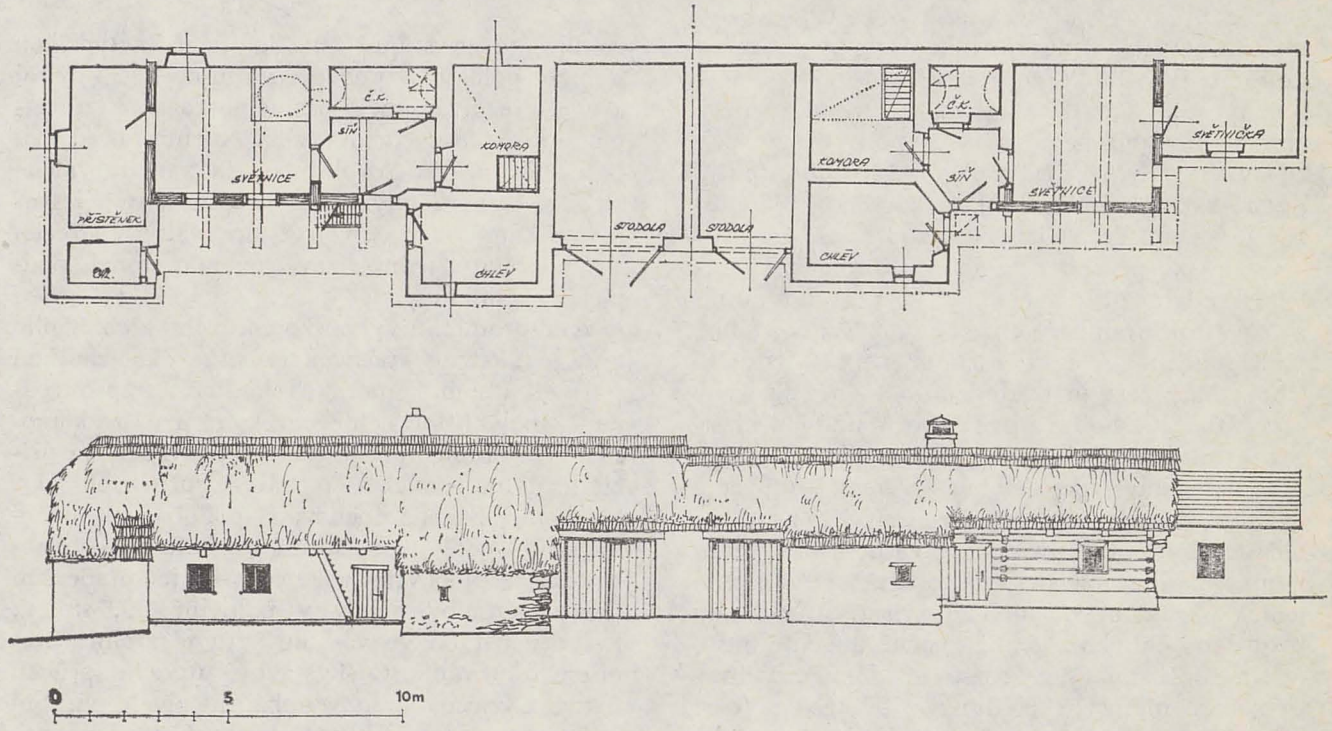

70 Račí čp. 6 a 8 (okr. Strakonice). Dvojice drobných chalup, jejichž jádra byla postupně doplňována přístavky. Obytný prostor byl v obou případech rozšířen přístavbou před štítovou stěnou světnice.

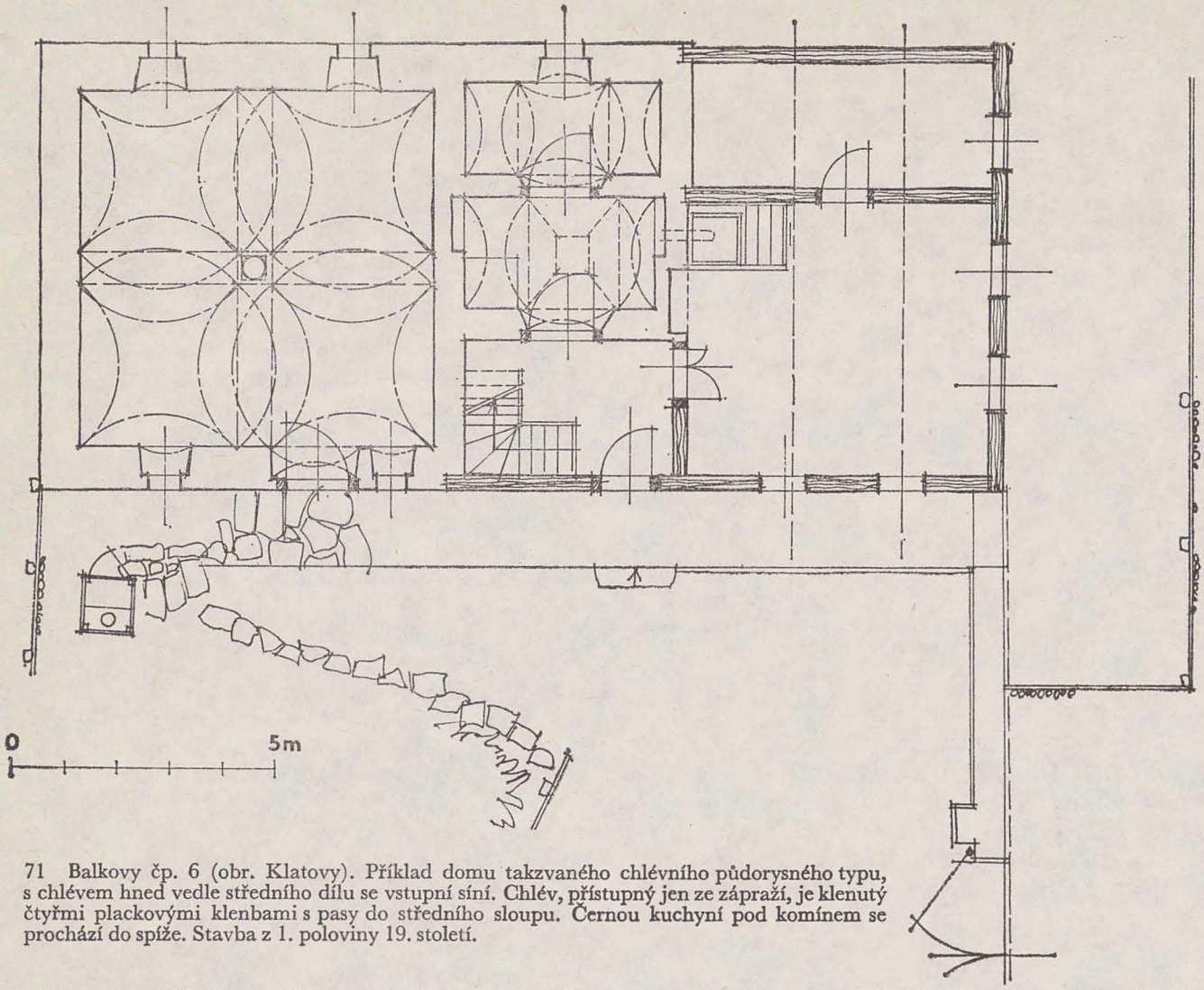

71 Balkovy čp. 6 (obr. Klatovy). Příklad domu takzvaného chlévního půdorysného typu, s chlévem hned vedle středního dílu se vstupní síní. Chlév, přístupný jen ze zápraží, je klenutý čtyřmi plackovými klenbami s pasy do středního sloupu. Černou kuchyní pod komínem se prochází do spíže. Stavba z 1. poloviny 19. století.

ukázat například na dokumentaci domu usedlosti čp. 6 v Balkovech (okr. Klatovy). Chlév, přístupný ze zápraží a nikoli ze síně, je klenutý náročným způsobem čtyřmi poli plackových kleneb s pasy, svedenými do středního pilíře. Zděná a klenutá je i většina středního dílu domu, kde je za síní černá kuchyně pod komínem provedena jako průchozí do zadního, rovněž klenutého světlého dílu kuchyně. Obytná část domu a síň jsou roubené, omazané, pravděpodobně však současné s částí zděnou. Dům a zvláště jeho zděná část je dokladem náročné výstavby z počátku 19. století, ovlivněné soudobou klasicistní stavební tvorbou.

S chlévním typem domu se rovněž můžeme setkat u drobných chalup, a to především proto, že obživa obyvatel výměnkářské či podružské chaloupky mohla být do značné míry vázána na užitek z krávy nebo i menších zvířat. Situaci, kdy bylo dáno chlívku v domě značně důležité místo (zřejmě při mladším rozšíření domu), vidíme třeba na půdorysu chalupy z Koječína (okr. Strakonice), která byla před zánikem už v době dokumentace roku 1952. Chlívek v zadní části domu je zděný a podstatně širší než stará roubená světnice, takže vstupní stěna do síně má netypickou šikmou polohu a podepřen musel být i okraj krovu. Přezdívání mělo zřejmě pokračovat i u světnice, jak dosvědčuje silná plenta před její čelní stěnou. Pec se obsluhovala z malé valeně klenuté černé kuchyně. Za pozornost stojí i tvarování kamen u pece ve světnici, valbová střecha a typ krovu s jednou zavětrovanou stolicí, podpírající hambalky.

Kompromisem výhod komorového a chlévního typu je takzvaný *půdorysný typ smíšený*, kde zaujímá třetí díl domu komora a chodbička, zprostředkující spojení síně s chlévem, který je až za komorou. V dokumentaci je tento typ uveden na příkladu domu usedlosti čp. 23 v Čepřovicích (okr. Strakonice), jehož dochovaná podoba, jak můžeme soudit podle tvaru štítu a také kleneb — plackových a plochých valených — je především dílem výstavby někdy v polovině 19. století. Letopočet 1785 ve vrcholu štítu je zřejmě přepisem datování starší stavby, úprava průčelí (okna a vjezd) je novodobá, meziválečná. Síň i komora jsou klenuté plackovými klenbami, chodba ke chlévu, který je přístupný i zvenčí ze zápraží, je klenutá plochou valenou klenbou.

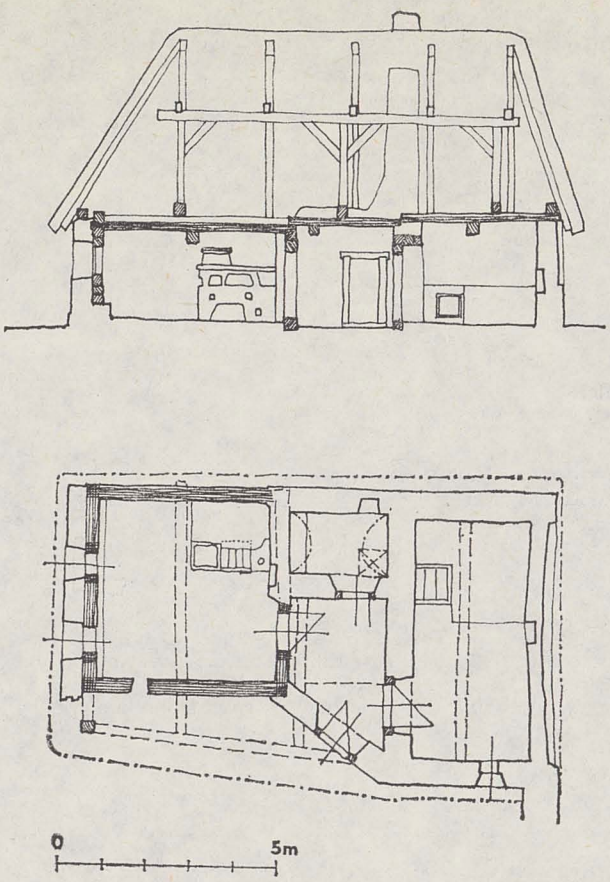

72 Koječín (okr. Strakonice). Postupné přezdívání a zvětšování původně drobné roubené chalupy. Půdorysný typ chlévní, s chlévem přístupným ze síně.

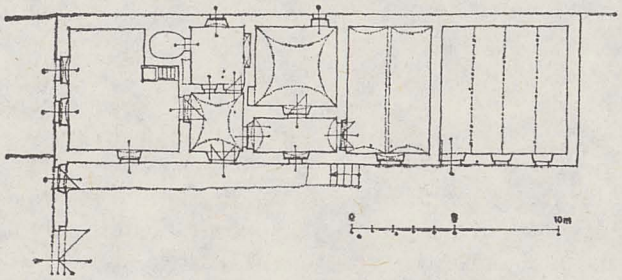

73 Čepřovice čp. 23 (okr. Strakonice). Příklad takzvaného půdorysného typu smíšeného, v němž zadní část trojdílného půdorysu jádra domu zaujímá komora a spojovací chodba ke chlévu.

V této souvislosti se zmíníme i o chlévech jako takových, protože je v historickém domovém materiálu zastihujeme zpravidla v těsném spojení s domem. Bývají často zděné a klenuté i v případě, že obytná část domu, zvláště světnice, byla stále dřevěná. Je to výsledek stejného přístupu, jaký mívali hospodáři i k přednostním zděným přestavbám sýpek — zabezpečit důkladně především základní hospodářský potenciál usedlosti. Dřevěný materiál chlévů také trpěl provozem podstatně více než stěny suchých a vytápěných světnic. Dřevěný chlév (a v něm sláma a seno) v blízkosti domu byl navíc stálým zdrojem nebezpečí požáru, protože k dobytku se muselo často chodit se světlem.

O historických počátcích samostatných chlévů na našem území víme zatím jen málo. Pokud to byly ze začátku jen lehčí dřevěné stavby, mohou být jejich stopy obtížně zjistitelné i při archeologickém výzkumu. Domy v zaniklé středověké osadě Pfaffenschlag (okr. J. Hradec) například neobsahovaly chlév jako součást svého jádra, jen v některých případech je možné jako o chlévech uvažovat o některých přístavcích ve složitějších dispozicích. Možná, že by s uvažovanou lehkou výstavbou středověkých vesnických chlévů mohla souviset značná velikost středních částí domů — síní, které by v zimním období mohly sloužit k přechodnému ustájení dobytka.

Na uváděné dokumentaci mladších domů se setkáváme s chlévy v řadě variant, které se liší dobou vzniku, velikostí i náročností provedení. K jednodušším patří prostory sice zděné, ale ještě s trámovým stropem. Jedno z nejnáročnějších a možná i nejstarších dochovaných řešení je za klasicistním domem smíšeného půdorysného typu ze začátku 19. století v usedlosti čp. 2 v Rožnově u Českých Budějovic. Chlévy jsou tu klenuté cihlovými lunetovými klenbami jako dvoulodí do kamenných pilířků s okosenými hranami. Existence hospodářského stavení z druhé poloviny 16. století v této usedlosti, o které se ještě později zmíníme, by lákala k domněnce o časovém zařazení chlévů případně už do této doby, která je na samém začátku časového rozpětí, do něhož je tento typ kleneb zařaditelný. Je ale také možné, že chlév nebo jeho klenby jsou až z doby poslední přestavby domu a jejich archaický charakter byl způsoben souhrnem provozních požadavků (potřeba co nejvolnějšího řešení půdorysu při velké šířce budovy) a dovedností zedníků a kameníků v období, které při klasicistní výstavbě směřovalo i k novorenesančnímu ladění staveb včetně typů užitých konstrukcí. Pilířky mohou být užity i druhotně, ze starší stavební etapy. Náročné dvoulodní řešení chlévů se třemi středními podporami je i ve významném domě usedlosti čp. 27 ve Zbudově (okr. Č. Budějovice), kde je zděná přestavba domu datována ve štítě rokem 1850.

S *lunetovými klenbami* se jinak ve vesnickém prostředí setkáváme zpravidla při barokně laděné výstavbě náročnějších objektů v 18. století. Předcházejí nejhojnějším klenbám chlévů z období klasicistního rozvoje zděné výstavby konce 18. a první poloviny 19. století, která je charakterizována *valenou klenbou s pětibokými lunetami* a především *plackovou klenbou do pasů*, prováděnou nad obdélným, případně čtvercovým půdorysem. Rozvoj vhodných podmínek pro zděnou a klenutou vesnickou stavbu v tomto období názorně dokládá dvorský dekret ze 4. února 1819, kterým se přiznává poddaným právo vyrábět cihly na svých pozemcích pro vlastní potřebu i na prodej.*) Po polovině století se plackové klenby zplošťují a přecházejí do *plochých valených kleneb*, zpravidla ještě podpíraných pasy. S rozvojem železářské výroby se pak do závěru 19. století objevují valené klenbičky do traverz, nazývané právě pro jejich výlučné užití ve venkovském prostředí *stájové klenby*.

Nejstarší jihočeské vyvinuté trojdílné domy komorového typu reprezentuje soubor půdorysů domů zemědělských usedlostí, odkrytých v zaniklé středověké osadě Pfaffenschlag u Slavonic (okr. J. Hradec). K nejzajímavějším poznatkům výzkumu patří však nejen doložení tohoto vyvinutého půdorysného typu na jihočeské vesnici už pro 14. století (osada byla zničena na začátku 15. století), ale také skutečnost, že toto půdorysné schéma nebylo pro tuto dobu zachyceno jako postupně se formující, nehotové, ale naopak mnohdy ve složitější sestavě, vzniklé při postupném rozšiřování domu. Například velký dům na jihovýchodním okraji levobřežní řádky usedlostí má spárami oddělené rozšíření při celé své zadní podélné stěně, a také další místnost, přistavěnou k průčelí domu v prodloužení jeho podélné osy přímo před světnici. Tři prostory jádra domu — síň, vpravo obytná místnost a vlevo komora — byly zhruba stejně velké, čtvercového půdorysu o stranách zhruba 5 × 5 m. Stěny obytné místnosti byly roubené na podezdívce nebo alespoň vyložené srubem ve zděné plentě. V koutu obytné místnosti stála velká pec, obrácená svým ústím ke vstupu. Upravená plocha (zřejmě pro ohniště) byla i před ústím pece. Příčka mezi síní a obytnou místností byla asi dřevěná, protože se po ní dochovalo jen málo stop.

Velmi podobná situace byla zjištěna u několika dalších objektů. Všimněme si blíže alespoň domu, uzavírajícího pravobřežní frontu usedlostí na severozápadní straně. I tady byl dům ve výsledné podobě řešen jako dvoutrakt, s užším prostorem za každou ze základních tří místností. Podle spojitosti zdiva mezi širší a užší částí domu se

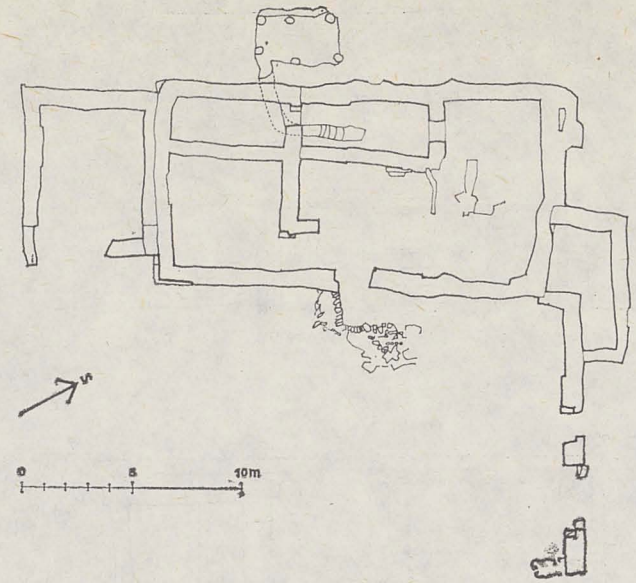

74 Pfaffenschlag (okr. J. Hradec). Půdorys jádra středověké vesnické usedlosti s trojdílným dvoutraktovým domem s přístavky vzadu i do návsi. K nároží obytné místnosti je připojena ohradní zeď s vjezdem a vstupní brankou (podle V. Nekudy).

dokonce zdá, že dům mohl být v rozvinutém dvoutraktovém uspořádání stavěn i najednou. Užší prostor vedle obytné místnosti (oddělený od ní pravděpodobně dřevěnou stěnou, po níž se nezachovaly stopy) známe z mladších domů jako menší boční světničku, přístupnou ze světnice. Tady byl prostor zřejmě opět přístupný z úzké místnosti za síní, tedy z míst, kde v mladším vývoji zaujala své místo obsluha pece v černé kuchyni. Z místnosti za síní (přístupné ze síně dveřmi, po nichž se dochovaly jen schůdky) se dalo chodbou sestoupit do hlubokého sklepa, jehož vlastní prostor už byl mimo dům.

Zdivo domu bylo z lomového kamene vázaného hliněnou maltou. Zachováno je místy do značné výšky, někdy včetně dokladů zednického provedení otvorů. V kamenné destrukci před vstupem do síně se podařilo zjistit podstatnou část zříceného ostění vstupu včetně jeho překlenutí oblým, v patkách ostře nasazeným pasem. U většiny domů se půdorys obytné místnosti nedochoval tak kvalitně, protože byl zachycen jen ve zbytcích podezdívek pod stěnami původně zřejmě roubenými. Otvory vstupů ve stěnách už měly známou formu odstupněné šířky vlastního užšího vstupu a následujícího širšího průchodu s šikmými, rozšiřujícími se stěnami, kam se otevíraly dveře. Před jizbou směrem do návsi a za domem byly odkryty půdorysy hospodářských objektů, pravděpodobně dodatečně přistavěných.

O běžném jihočeském vesnickém domě 15. až 17. století toho zatím víme jen velmi málo; můžeme spíše jen odhadovat spojitosti mezi

*) J. Kalousek: Archiv český, díl 25, Praha 1910, str. 547

75 Zahořany čp. 26 (okr. Písek). Celkový pohled na zadní podélnou stranu velkého roubeného domu.

76 Skalice čp. 8 (okr. Příbram). Roubený dům „daný do kožichu" je projevem přizpůsobování se staré roubené zástavby nové mladší zděné „módě", která se od konce 18. století usazuje na českém venkově.

77 Zbudov čp. 27 (okr. Č. Budějovice). Plackové klenby, svedené pasy do středních pilířů dvoulodního prostoru chléva v zadní části obytného domu z poloviny 19. století.

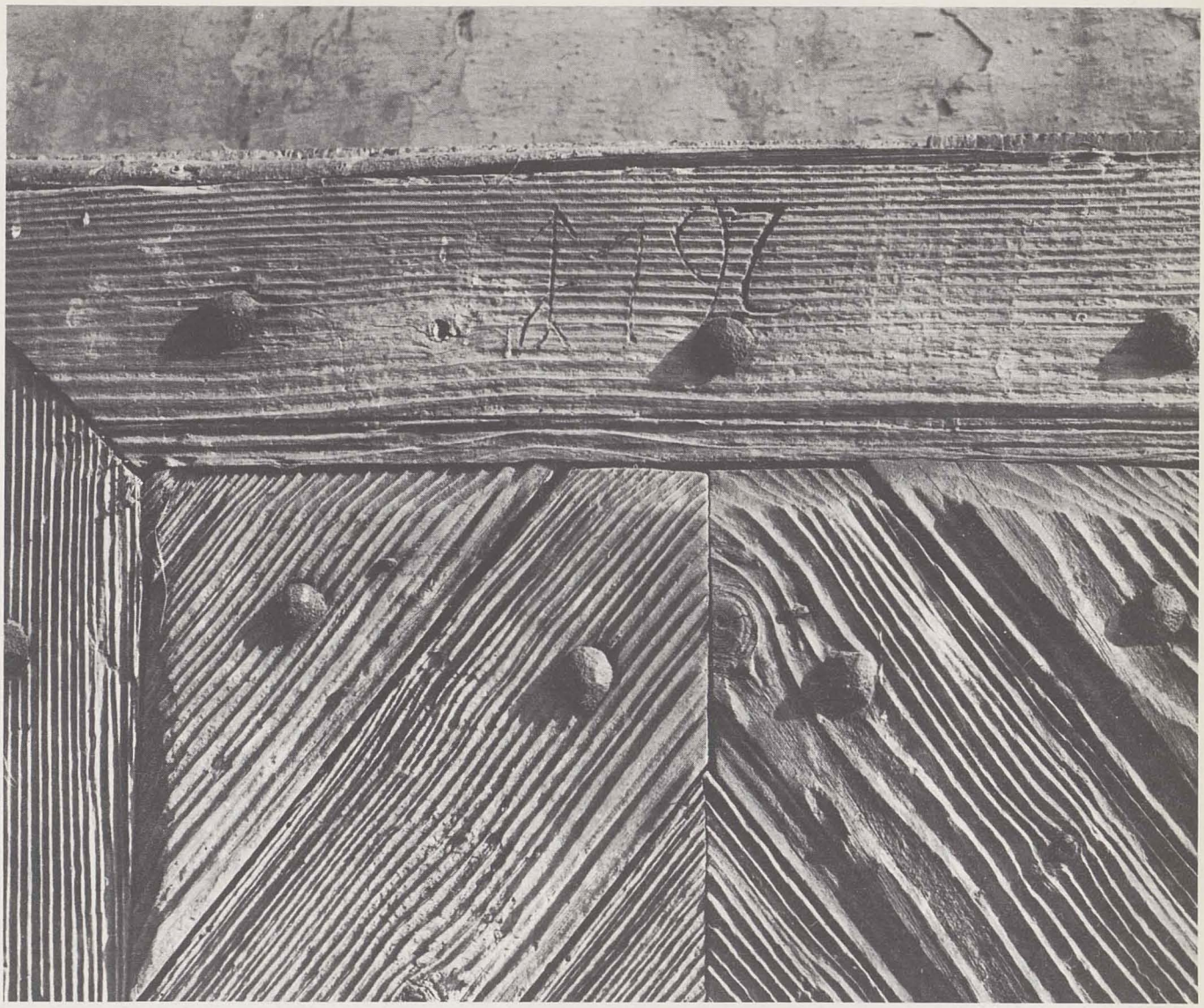

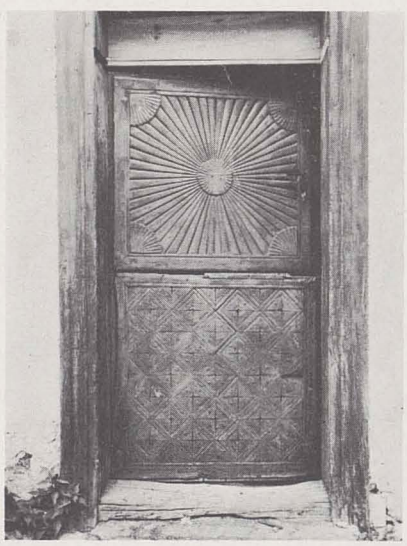

78 Březany čp. 46 (okr. Klatovy). Detail dveří s rámem a šikmo skládanými výplněmi, probitými kovanými hřeby, s datováním 1792.

79 Březany čp. 46 (okr. Klatovy). Dvoudílné dveře do domu ze 2. poloviny 19. století.

80 Rabí čp. 86 (okr. Klatovy). Síň domu, klenutá plochou valenou klenbou, charakteristickou pro 2. polovinu 19. století.

81 Smrkovec (okr. Klatovy). Prostor chléva v zadní části domu, klenutý plackovou klenbou s pasy. 1. polovina 19. století.

82 Svéradice čp. 23 (okr. Klatovy). Chlév, klenutý valenou klenbou s trojbokými lunetami. Přelom 18. a 19. století.

83 Kroměždice čp. 7 (okr. Klatovy). Sestup do sklepa pod stodolou z 1. poloviny 19. století, provedený z nasucho kladeného kamene, získaného v nejbližším okolí.

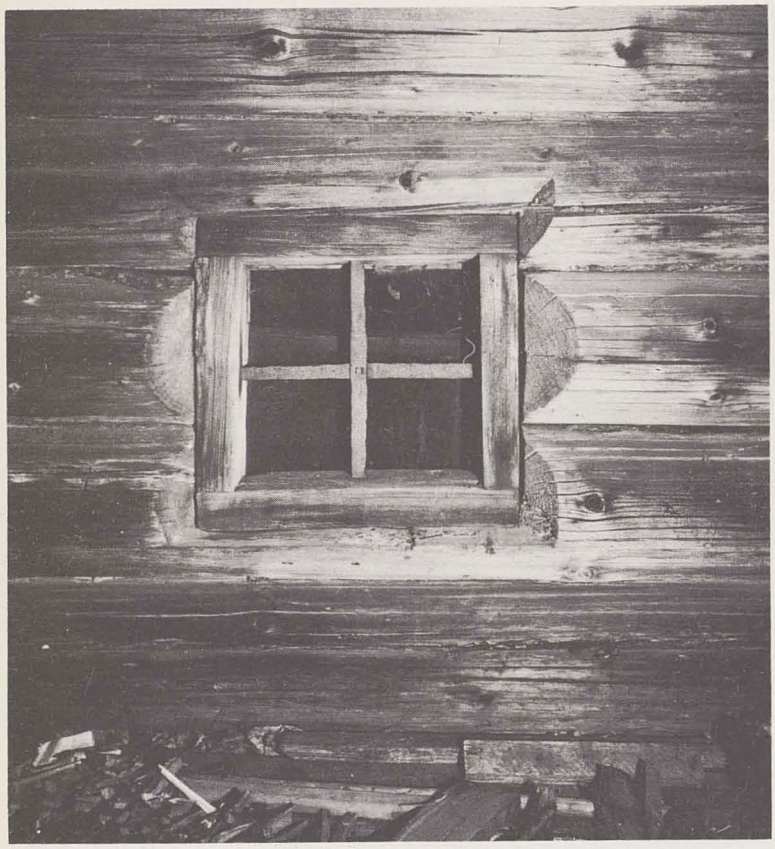

84 Stachy-Chalupy čp. 101 (okr. Prachatice). Nevelké zamřížované okno s trámkovým ostěním, vsazené v roubené stěně do otvoru ve třech trámech s šikmo seříznutými špaletovými okraji.

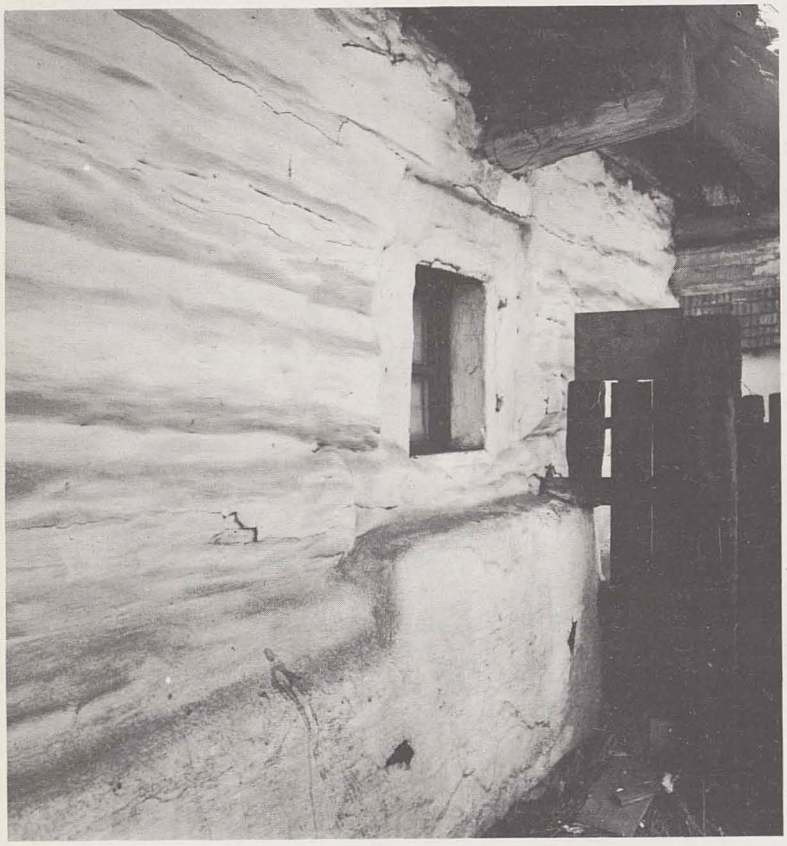

85 Smetanova Lhota čp. 23 (okr. Písek). Opakované vápenné bílení srubu vytvářelo vrstvu, v níž se postupně vytrácely tvarové detaily roubené konstrukce.

86 Zhoř čp. 11 (okr. Písek). Roubení z trámů jen zčásti ztesaných, vázaných na rybinu se značně šikmými zářezy a nepravidelnými přesahy zhlaví, pravděpodobně z 1. poloviny 18. století.

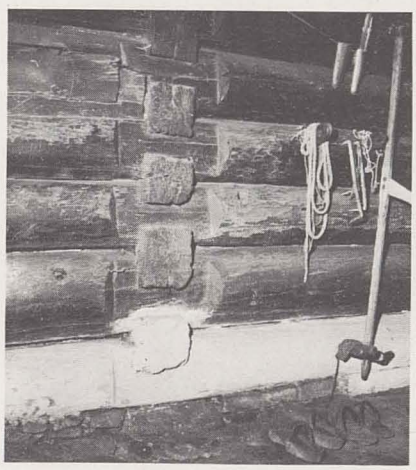

87 Stachy-Chalupy čp. 101 (okr. Prachatice). Roubená vazba kolmých stěn s částečným ztesáním probíhajících trámů jen v místě proniku. Spodní trám roubení má vápenný konzervační nátěr.

88 Řetenice čp. 4 (okr. Prachatice). Roubená konstrukce s kmenem, jehož vyčnívající zhlaví bylo ponecháno v původní podobě, vzniklé při kácení stromu sekerou.

89 Polánka čp. 16 (okr. Plzeň-jih). Otopné zařízení ve světnici drobné chalupy z 2. poloviny 18. století. Vpravo těleso pece, v popředí pod mnohonásobnými vápennými nátěry kachlová kamna s dodatečně upravenou plotnou a troubou. Vlevo u dveří nika s poličkami — původně nástěnný osvětlovací krb.

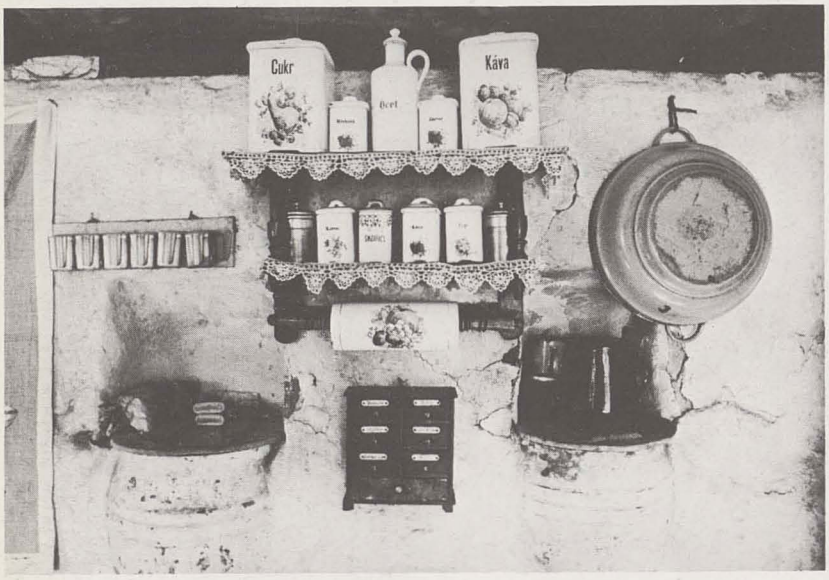

90 Tábor čp. 98. Těleso pece ve světnici s částečně zapuštěnými nádobami pro ohřev vody.

91 Stachy čp. 71 (okr. Prachatice). Vnitřek černé kuchyně — pohled na stěnu s obslužným otvorem pece a vyústěním kouřovodů.

92 Stachy-Kůsov čp. 199 (okr. Prachatice). Vzácná barevná malovaná výzdoba profilace stropního trámu šumavské chalupy z konce 18. století.

93 Vimperk (okr. Prachatice). Obdobný typ malované výzdoby na zbytku původní úpravy středověké věže kostela.

94 Velký Bor čp. 70 (okr. Klatovy). Krov s hřebenovou vaznicí, nesenou zavětrovanými sloupky.

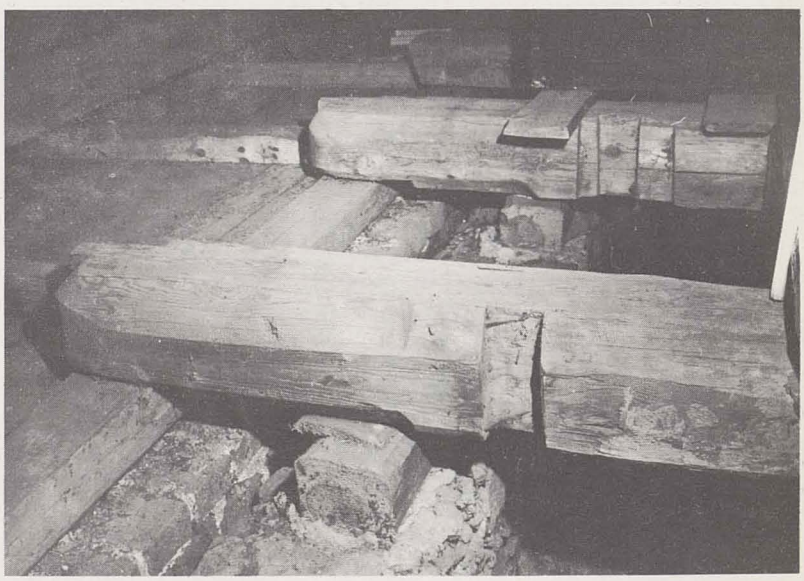

95 Strašice čp. 56 (okr. Strakonice). Druhotně užité dřevo, informující o charakteru starší etapy výstavby domu. Stropnice s konci, vysunutými v původní roubené chalupě nad zápraží, použité v krovu mladší zděné chalupy z 2. poloviny 19. století.

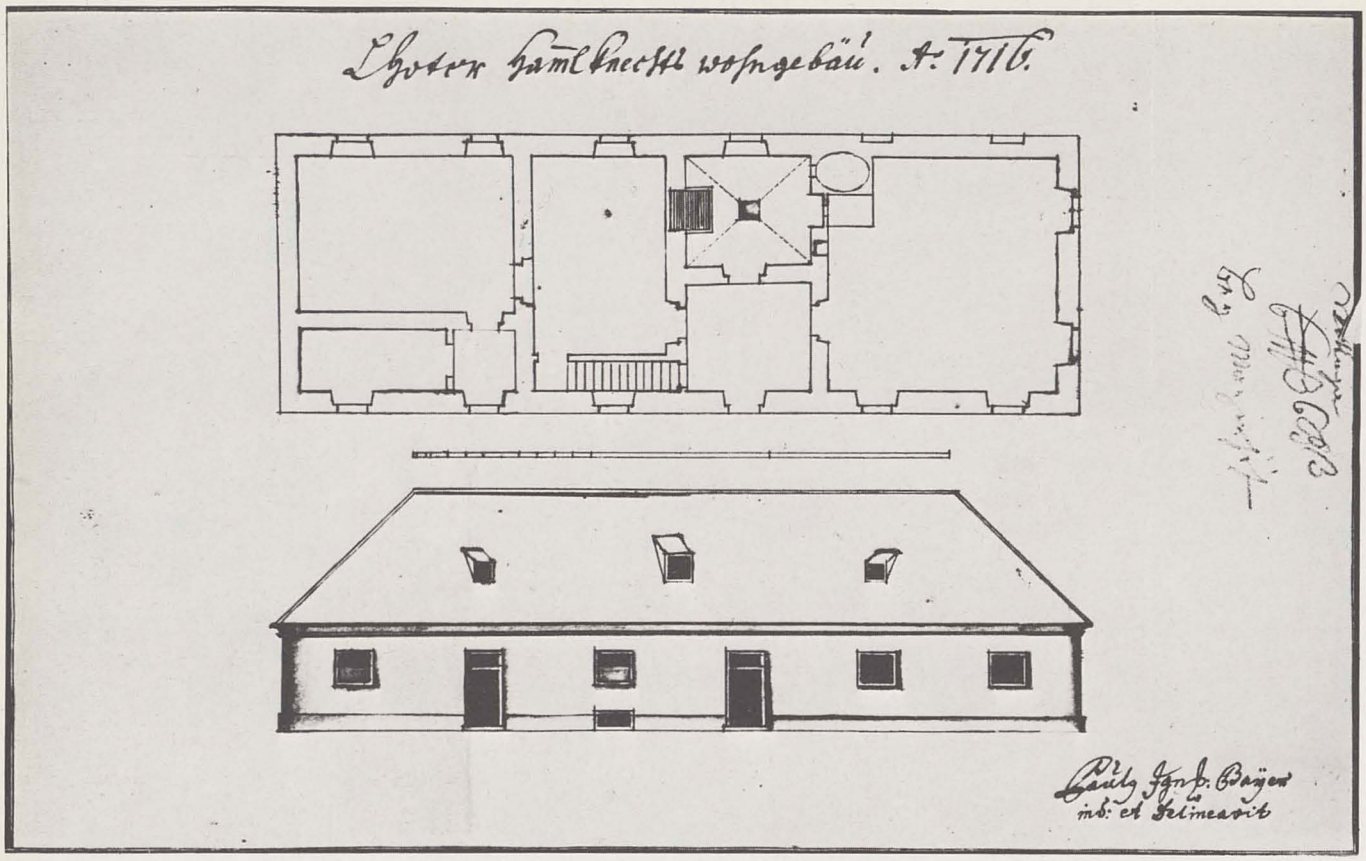

96 Návrh architekta Pavla Ignáce Bayera na chalupu ovčáka ve Lhotě na třeboňském panství z roku 1716.

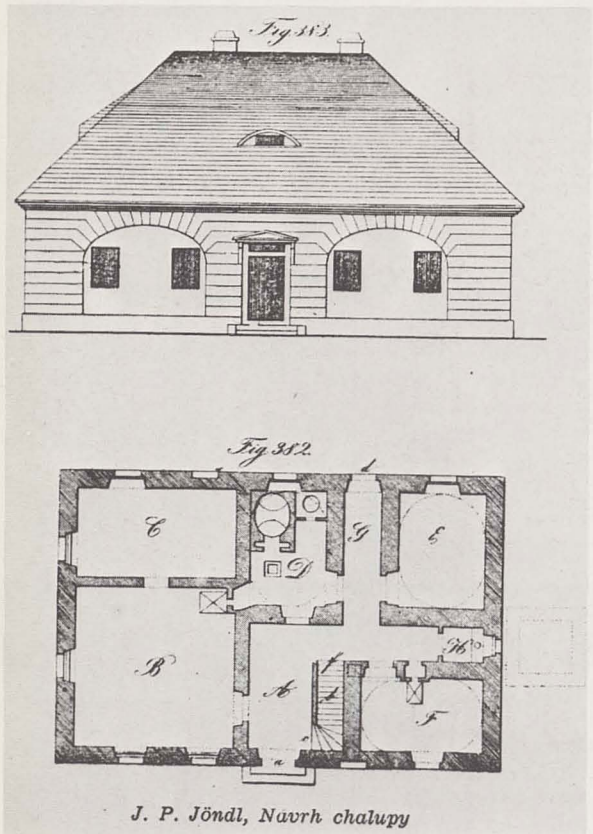

J. P. Jöndl, Navrh chalupy

97 Návrh zděného vesnického domku od J. P. Jöndla z 1. poloviny 19. století.

98 Dlouhá Ves (okr. Klatovy). Nejzachovalejší část zástavby Nové Dlouhé Vsi, vysazené roku 1800 jako řada typových dvojdomků, orientovaných štítovou stěnou do silnice.

99 Česká Lhota čp. 37 (okr. Č. Budějovice). Obytné stavení pro rodiny zemědělských dělníků, které nechal někdy na přelomu 19. a 20. století postavit jako řadový trojdomek majitel nejbohatšího statku.

100 Číčenice čp. 24 (okr. Strakonice). Vrata se sluníčkovým motivem v horních dílech z padesátých let 19. století.

101—102 Březany čp. 27 (okr. Klatovy). Trámový strop s fošnovým překládaným záklopem a dřevěná okenice, součásti původní stavební výbavy jádra domu z 18. století.

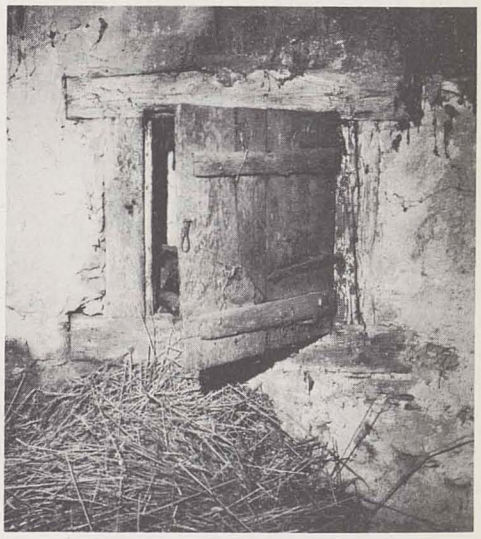

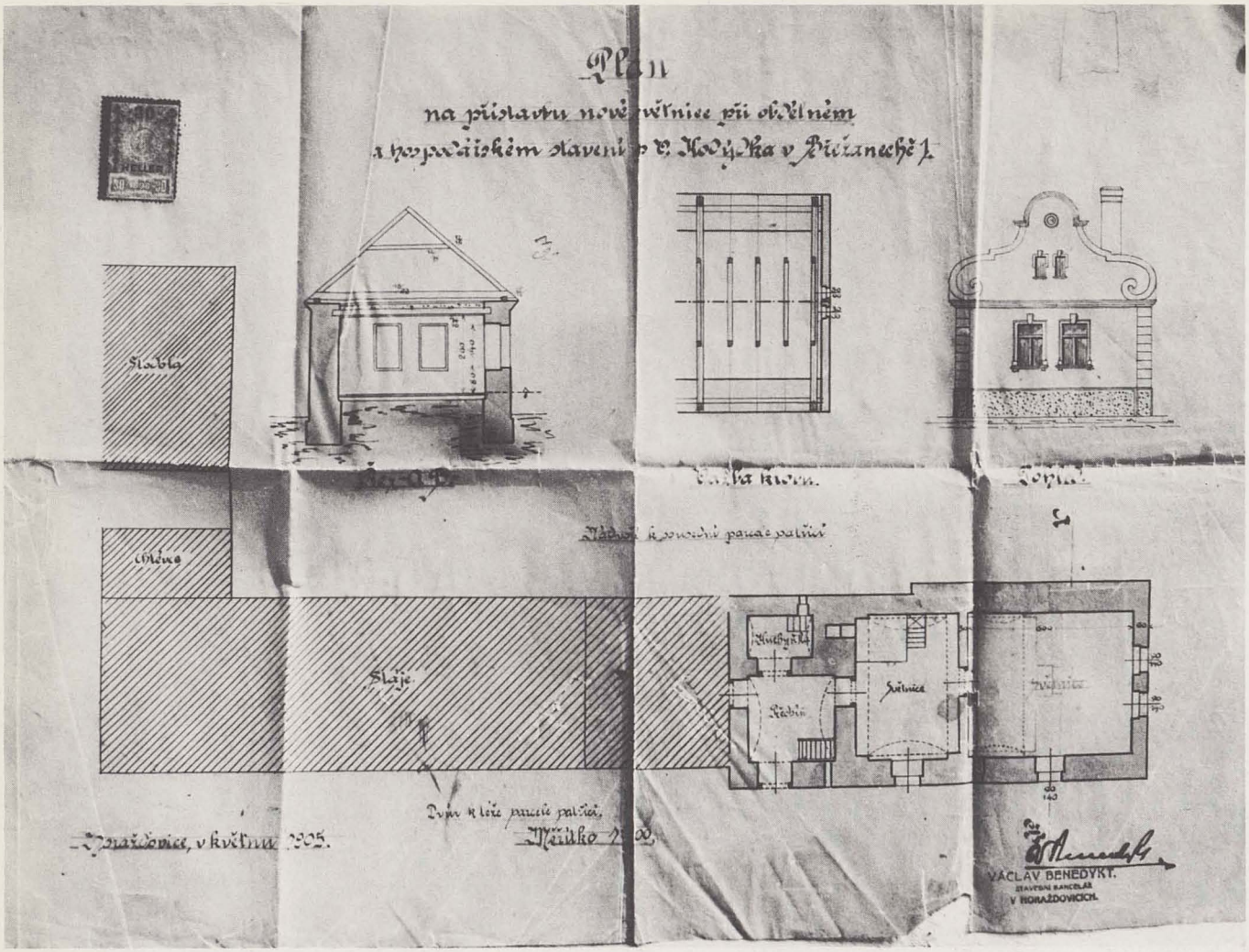

103—104 Březany čp. 1 (okr. Klatovy). Plán přestavby domu z roku 1905 a pohled na dům ze dvora, v popředí s nejstarší patrovou komorovou částí.

prvními poznatky archeologů o stavbách z předhusitského období a dochovanými mladšími objekty, které jsou vesměs z 18. a 19. století. Uvidíme ještě, že přes značný počet nejstarších vesnických dochovaných staveb většinou ze 16. století nemohou zatím tyto objekty mnoho říci o stavebním charakteru tehdejších obytných domů nejen proto, že je mezi nimi úplněji dochovaných obytných staveb jen málo, ale také z toho důvodu, že se z té doby dochovaly zpravidla objekty nejbohatší, které nemohou ukázat tehdejší průměrnou stavební úroveň.

Malé jsou rovněž dosavadní vědomosti o tehdejší zástavbě malých měst, která byla do značné míry dřevěná, jak je vidět například na známém zobrazení Netolic z roku 1686, kde jsou na náměstí i domy s dřevěným loubím, zachycené mladším zobrazením ještě o století později.*) Ojediněle dochované dřevěné městské domy mají s nejstaršími vesnickými objekty mnoho společného, jak ukazuje například vzácný dům čp. 11 na předměstí ve Vimperku (okr. Prachatice). Dům má na svažitém terénu zděný suterén a nad ním předstupující roubený objekt přístupný z bočního zápraží obvyklým „vesnickým" způsobem do středního dílu síně. Srub je omazaný, zhlaví trámů se v horní třetině výšky stěn na nároží přesahují. Střecha je valbová. Všimněme si ještě značné výšky obytného podlaží, s níž se ještě setkáme jako s jedním z charakteristických znaků nejstarších dochovaných domů.

Při hypotetických rekonstrukcích stavební charakteristiky nedochovaných starých objektů si také vypomáháme zpětným promítáním jednodušších, primitivních stavebních a technologických způsobů, které se do mladší doby udržovaly jednak na méně náročně provedených objektech, které nebudovali profesionální řemeslníci, jednak na jednoduchých, málo proměnných stavebních typech (sýpky, stodoly), kde se proto mohly dlouho udržovat archaické konstrukce. Tak můžeme ještě ojediněle narazit na mimořádně starobylou konstrukci srubu, na jehož nároží se přesahují nepravidelně špičaté konce kmenů, kácených jen sekerou (například ve spodních částech roubení hospodářských budov v usedlostech čp. 4 v Řetenicích a čp. 152 ve Stachách-Churánově (obojí okr. Prachatice). Při starších, jednodušších způsobech provádění rohových vazeb roubených stěn měly přesahy zhlaví důležitou funkci, protože zabraňovaly vysunutí trámu z vazby. V ojedinělých případech se v jižních Čechách ještě můžeme setkat se sruby, na jejichž nároží vystupují přesahy zhlaví po celé výšce stěny (například bývalý obytný dům usedlosti čp. 14

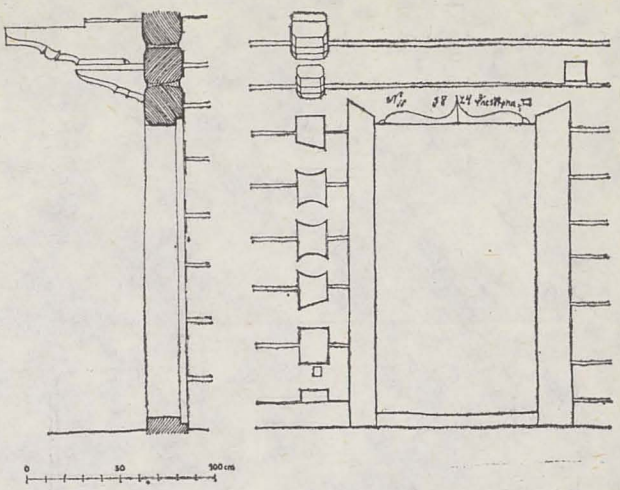

105 Kamýk čp. 11 (okr. Klatovy). Roubená vazba stěn, v níž je čelo každého pronikajícího trámu tvarováno jiným způsobem — ojedinělý doklad virtuózního zvládnutí tesařského řemesla. Výjimečný je i obsáhlý nápis s přesným datováním: N 11 (numero — popisné číslo) 1814 dne 5 srpna.

v Číčenicích, okr. Strakonice). Do mladšího období, kdy posuvům ve vazbách zabraňoval už tesařsky vyspělejší systém ploch šikmých (takzvaná rybina) nebo ještě později zalamovaných (tzv. zámky), se přesahy udržely jen v horní části stěn, pokud podpíraly vysunutý štít nebo okraj střechy.

Nejstarší typ plochého stropu je zřejmě *strop povalový*, s povaly kladenými ve směru bočních stěn tak, aby je mohl při větším rozponu podepřít příčný trám či průvlak. Nejstarší povalové stropy mají tloušťku povalů v podstatě shodnou s tloušťkou trámů ve stěnách. U zvlášť archaických roubených místností můžeme dokonce sledovat náznaky plynulého, oblého přechodu kuláčů stěny do povalového stropu. Odtud je už jen krůček ke starobylým formám dřevěného klenutí, o kterém se ještě dále zmíníme podrobněji. V průběhu staletí se materiál stropů stále více diferencoval: povaly se ztenčovaly, pod nimi přibývaly hraněné stropní trámy. U vyvinutých trámových stropů jsou povaly nahrazeny deskovými záklopy, ještě později jen opletenými a omazanými poválky, což byl způsob jednodušší a z požárního hlediska bezpečnější. Neodmyslitelnou součástí stropu nad obytnou místností v přízemním domě je horní tepelná a požární izolace z hliněné mazaniny.

Cenným a zatím jen málo využitým pramenem poznání relativní chronologie dřevěných konstrukcí jsou staré části dřevěných konstrukcí, které byly druhotně užity v mladších přestavbách. Jejich rozborem můžeme získat zajímavé informace o nedochované starší podobě objektů. Pro ilustraci uvádíme snímek vazných trámů pod krovem domu drobné usedlosti čp. 56 ve Strašicích (okr. Strako-

*) F. Mareš, J. Sedláček: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Prachatickém, Praha 1913, str. 184

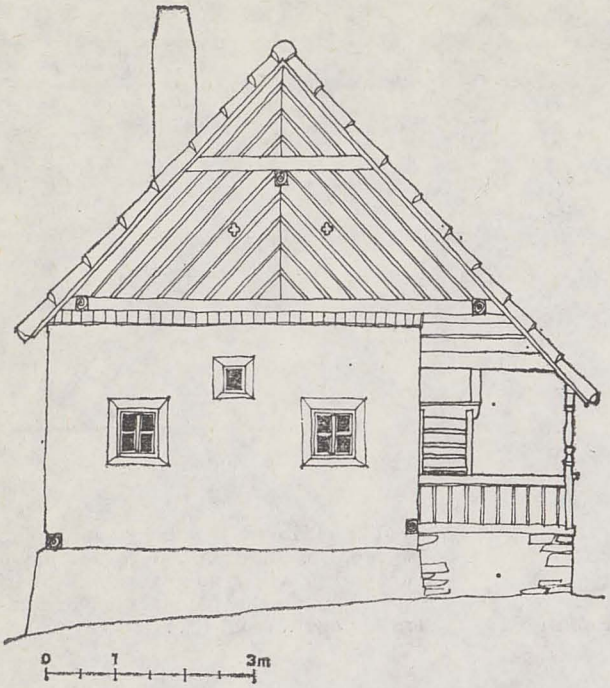

106 Živohošť čp. 22 (okres Benešov). Štítové průčelí vesnického domu z roku 1617. Roubená a omazaná obytná místnost vysoká více než 3 m měla ve štítové stěně kromě oken ještě horní větrací otvor.

nice)— původně stropnic trámového stropu, které přesahovaly profilovanými konci nad zápraží. Se zajímavými doklady druhotně užitých starých konstrukcí se ještě seznámíme při popisu hospodářských staveb.

K nejdůležitějším částem domu patří otopné zařízení, jehož postupný vývoj měl pronikavý vliv na celkové uspořádání objektu. Základem vytápěcího systému byla v minulosti *pec,* ve středověku v obytné místnosti nejen situovaná, ale odtud i obsluhovaná, pro menší přípravu jídel (a zřejmě i osvětlení) doplněná otevřeným ohništěm. Při takovém uspořádání nebylo dost dobře možné zbavit obytnou místnost dýmu z topeniště ani v případě, že byl nad ním vybudován alespoň dymník, který odváděl kouř zpočátku jen nad zastropení do prostoru krovu. Obytná místnost se pro toto období nazývá *jizba* a její vytápěcí provoz je (podle toho, kolik kouře se do ní dostává) více nebo méně dymný — odtud *dymná jizba.* Je zřejmé, že takové obytné místnosti musely mít větší výšku, aby kouř, který v jizbě stoupal s teplým vzduchem nahoru, vadil co nejméně i stojícím osobám. U nej-

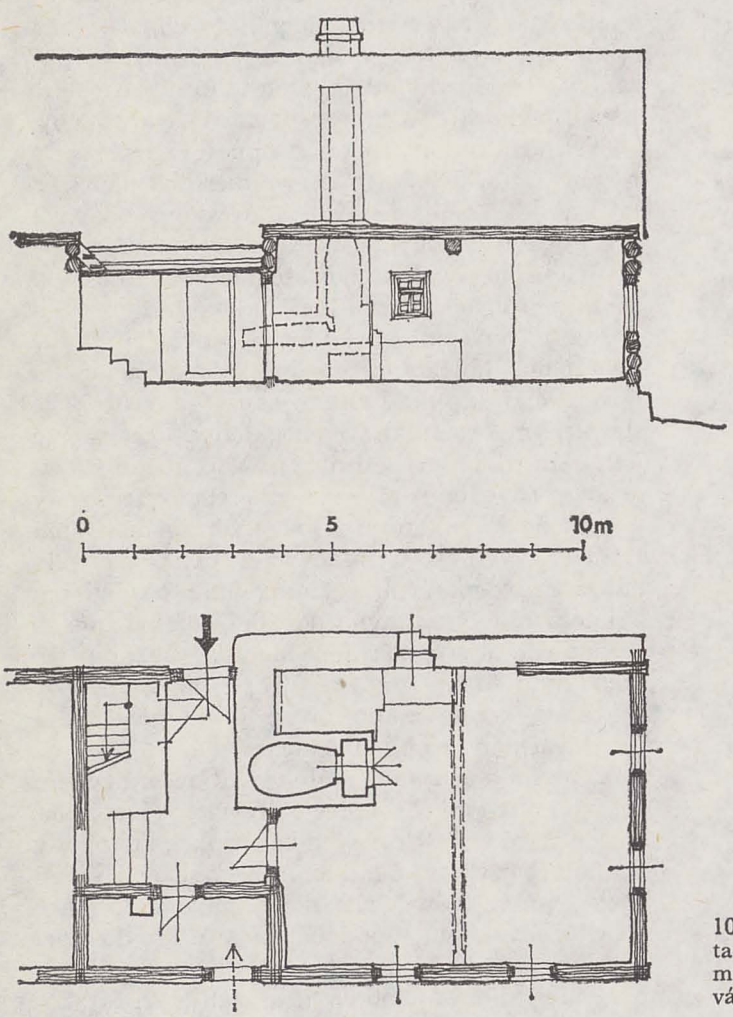

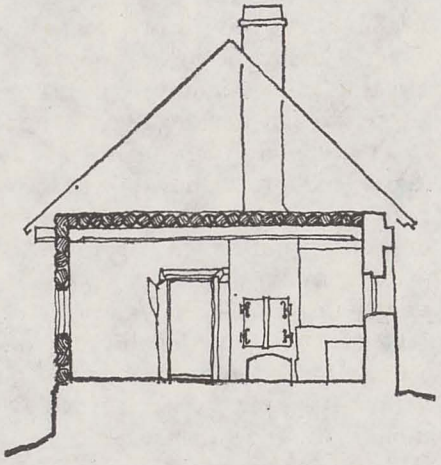

107 Zahořany čp. 26 (okr. Písek). Kresebná dokumentace obytné části roubeného domu, v němž je pec i s komínem umístěna ve světnici a je odtud rovněž obsluhována.

starších dochovaných obytných místností se proto často můžeme jako s pozůstatkem těchto systémů setkat s výškou prostoru, která je podle dnešních zvyklostí značná, a také s větracími otvory v horní části stěn, zpravidla v čelní nebo boční stěně uprostřed nad okny.

Pro představu o uspořádání náročnější venkovské obytné místnosti v pozdním středověku může sloužit dokumentace nedávno zaniklého domu čp. 22 z Živohoště (okr. Benešov). Živohošť leží už sice mimo jihočeskou oblast, ale měla s ní těsné spojení jako vltavská vorařská stanice, takže srub domu byl nepochybně postaven z jihočeského, šumavského dřeva. Obytná místnost byla roubena z nehraněných oblých trámců dosti mohutného profilu (průměrná tloušťka více než 30 cm). Místnost měla značnou rozlohu i výšku prostoru (průměrně 600 × 655 cm, výška 315 cm). Zastropení bylo povalové, kladené podélně (ve směru bočních stěn), s trámci jen o málo slabšími než v bočních stěnách (průměr profilu 28 cm). Uprostřed rozpětí byl strop podepřen příčným hraněným průvlakem (profil 26 × 32 cm); tento trám je dochován. Výrazné okosení jeho spodních hran je ve střední části, podobně jako při krajích, ukončeno oblými náběhy s šikmými páskovými výstupky. Na takto vzniklé větší střední plošce je vyřezán letopočet 1617. Zastropení místnosti bylo shora opatřeno silnou izolační vrstvou hliněné mazaniny. Bílenou vrstvou omazávky byla roubená místnost opatřena i navenek, přičemž kolem okenních otvorů byla omazávka upravena do formy šikmých, vně rozevřených špalet. Ve štítové stěně byl nad dvěma obvyklými okny (světlost otvorů 66 × 77 cm) ještě uprostřed obdélný otvor třetí, menší (36 × × 42 cm). Mezi spodními okny a tímto otvorem probíhal jeden nepřerušený vazný trám. V této výškové úrovni (180 cm nad podlahou), ve vzdálenosti asi 0,5 m od čelní stěny probíhalo přes místnost bidlo (průměr 12 až 13 cm), zapuštěné v obou bočních stěnách.

Neobyčejně zajímavé řešení větracího otvoru v téže situaci — uprostřed nad okny v čelní stěně — je v provozní části budovy mlýna čp. 71 ve Stachách (okr. Prachatice). Otvor s půlkruhovým překlenutím však tentokrát nepatří okénku, ale je přímým vyústěním krátkého komínového sopouchu, který prochází stěnou od nástěnného osvětlovacího krbu, umístěného v čelní stěně mlýnice.

Stále „čistší“ vytápění obytné místnosti se pak vyvíjelo velmi dlouho a úplně ho bylo dosaženo vlastně až s bezspalinovým provozem osvětlení. V souladu s tím se můžeme setkat s nejmladšími odvětrávacími otvory nad okny v čelních stěnách světnic ještě kolem poloviny 19. století. Například opět v horské oblasti Šumavy ve Stachách — Šebestově má roubený dům čp. 105, datovaný na trámu pod povalovým stropem světnice rokem 1851 a vybavený mohutnou zděnou černou kuchyní s komínem, miniaturní horní otvor uprostřed nad čelními okny právě tak, jako nedaleký už zděný dům čp. 106, postavený zhruba v téže době (na mapě stabilního katastru z roku 1837 je zachycena ještě jeho starší dřevěná výstavba).

Příčné bidlo k zavěšování předmětů, zabudované do bočních stěn, je jedním z doprovodných znaků starobylého uspořádání obytných místností. Ojediněle se můžeme setkat alespoň s jeho pozůstatky, jako například v roubené světnici domu čp. 15 v Předním Chlumu (okr. Příbram), v usedlosti na pravém břehu Vltavy pod hrází Orlické přehrady.*) Zachované konce uříznutého bidla o průměru 10 cm jsou od čelní stěny i povalového stropu, podepřeného jedním hraněným trámem, vzdáleny cca 40 cm.

Po konstrukční stránce je s živohošťským domem srovnatelný například pozoruhodný, možná jen o málo mladší dům čp. 26 v Zahořanech (okr. Písek), také s mimořádně rozlehlou a vysokou obytnou místností (půdorys 5,7 × 7 m, výška 280 až 298 cm). Profily nehraněných trámů ve stěnách se pohybují kolem 30 cm, povaly stropu (podepřené rovněž jedním hraněným průvlakem) mají průměry i více než 25 cm. I nad okny čelní stěny tu snad původně byl další otvor, upravený později pro umístění svatého obrázku a dnes zabedněný. V obytné místnosti existuje dosud pec, odtud i obsluhovaná.

Tato situace je zcela mimořádná, protože takto umístěná a obsluhovaná pec je možná z posledních nejen v jihočeské oblasti. Zdá se však, že tu situace pece může být způsobena vedlejšími provozními okolnostmi, protože střední část domu se síní bývala v příčném směru kdysi průchozí (v domě prý bývala také hospoda), a tak třeba nebylo možné umístit obsluhu pece v síni nebo bylo nutné ji odtud odstranit. Nejasná je i existence bloku zdiva vedle pece až v samém koutě světnice, tedy v místě pro pec obvyklém. Možná, že tam skutečně ještě je skryta starší pec.

Komín nad ústím pece prostupuje tedy v tomto případě stropem světnice. Takové uspořádání můžeme předpokládat (s ohledem na srovnávací materiál z odlehlejších oblastí ve východních částech republiky) u nejstarších zařízení na odvod kouře, dřevěných a hlínou omazaných dymníků s širokým otevřeným ústím dole, které zpočátku odváděly kouř nebo spíše jen jeho větší část z jizby alespoň nad strop, do prostoru krovu. Pravděpodobným pozůstatkem nějakého takového zařízení by mohl být dnes už zaplněný otvor nad topeništěm, prořízntutý v povalovém stropu starobylé vysoké obytné místnosti domu čp. 15 ve Vitějovicích (okr. Prachatice).

*) V. Pražák: Lidové stavby v oblasti vodního díla Orlík ve středním Povltaví, Český lid roč. 52 — 1695, str. 223

Někdy na přelomu středověku a novověku došlo k radikálnímu zlomu ve vývoji topeniště vesnického domu, protože v mladším období, v 18. a na počátku 19. století, zastihujeme už pece sice ještě umístěné ve světnicích, ale otočené svým ústím do zadní části síně a odtud obsluhované. Zařízení pro odvod kouře bylo tedy už nad zadní částí síně, při stěně obytné místnosti. Podnětem k této důležité změně bylo nepochybně zavádění komínů či spíše stále ještě dymníků, které už ale vystupovaly nad střechu a měly tudíž výraznější větrací účinek.

Dřevohliněné komíny byly sice oproti starší dymné etapě provozu jizeb pokrokové, ale představovaly stálé nebezpečí požárů. Musely se často zbavovat nánosu sazí a udržovat s neporušenou hliněnou vymazávkou. Nařizovaly se proto jejich časté kontroly, jak ukazují třeba nařízení žichovického panství na horní Otavě, vydané za Oldřicha Františka Libštejnského z Kolovrat roku 1649 (článek 32): *„V jedné každé vsi rychtář má jisté osoby nařiditi, kteří by vždycky po 4 nedělích po sazích k sousedům chodili, komíny, krby spatřovali, obzvláště v maštalích a chlívech, aby se saze začasté vymetaly a komíny dobře opatřeny byly, aby skrze to voheň, čehož Bože uchovej, uveden nebyl, a lidé skrze týž oheň v chudobu a zkázu nepřišli.**)

Z jižních Čech však o této důležité etapě ve vývoji topeniště a domu nevíme téměř nic, protože další vývoj, ovlivněný už zpřísněnými protipožárními nařízeními, vedl k přestavbám obslužné části topeniště v zadní části síně ve zděném materiálu s klenbou a zděným komínem. Tento prostor se nazýval *černá kuchyně*, protože nemíval okno a byl začerněný sazemi a dýmem, který stoupal od vyústění sopouchů topeniště ke klenbě a dále do komína. Zděné kuchyně byly klenuty přes celou šířku síně, což umožnilo ještě další významný pokrok ve zkvalitnění obytného využití domu. Do komína bylo pak totiž možno odvést kouř i z místnosti za síní, takže bývalá komora se mohla stát další obytnou, otopnou místností.

Otočením pece se teprve obytná jizba zbavila dýmu a stala se místností skutečně světlou — *světnicí*. Její vytápění pak stále častěji (hlavně v bohatších domech) obstarávala *kachlová kamna*, přistavěná ve světnici k peci a obsluhovaná dlouho rovněž z černé kuchyně. Protože hlavně častá manipulace s vařením byla v černé kuchyni obtížná, ujímají se od 19. století ve světnici ještě *sporáky s plotnami*. Byly přistavěny k otopnému zařízení a vařilo se na nich. Kamna pak byla v provozu spíše v zimním období a pec jen při pečení chleba a pečiva.

Specifickou součástí otopného zařízení v jižních a také západních Čechách byly *nástěnné krby*, umístěné ve světnici ve stěně vedle vstupních dveří směrem k peci. Používaly se především k osvětlení a měly samostatné kouřové sopouchy, vedené stěnou rovněž do černé kuchyně. Užívaly se však zřejmě už dříve, než se rozšířily klenuté černé kuchyně, jak svědčí zmínka o krbech v již citovaných nařízeních z žichovického panství z poloviny 17. století.

Základní stavební technologií historické jihočeské vesnické stavby je *dřevěná konstrukce roubená*. V jižních Čechách se více než v jiných českých oblastech udržel starobylý charakter srubu, provedeného jen z nehraněných, oblých trámců. Spáry mezi trámy byly ucpané a vymazané hliněnou mazanicí. Nevíme ale zatím mnoho o dalších historických povrchových úpravách, především o tom, zda byly sruby v minulosti opatřovány ještě souvislou omazávkou, případně zděnou plentou, která by tak pro vnějšího pozorovatele do určité míry zastřela charakter dřevěné konstrukce. Na většině jihočeského území (vlastně všude kromě nejvýše položených horských oblastí) byly v posledních staletích tyto úpravy nebo alespoň bílení srubů vcelku obvyklé. Omazávka je někdy provedena tak důsledně, že obaluje například i vystupující čela stropnic (Vitějovice čp. 18, okr. Prachatice). Nám známé dochované nebo dokumentované objekty však vznikly vesměs v mladším období, kdy na úpravu jejich povrchů už mohla působit snaha o napodobení nastupujících bohatších zděných staveb. Od poloviny 18. století se také začíná uplatňovat vliv protipožárních a stavebních řádů, které se snažily stále výrazněji potlačit spalné konstrukce u objektů obytných i hospodářských.

Zcela minimální jsou vědomosti o barevné, malované výzdobě starých roubených staveb v jižních Čechách. Jako ojedinělé zjištění je uvedena rekonstrukce malované výzdoby okosení stropních trámů nad zápražím ve Stachách-Kůsově (okr. Prachatice) na chalupě čp. 199, postavené zřejmě na konci 18. století. Zpráškovatělé malování se dochovalo v jen slabě znatelných stopách na místech, chráněných i před větrem přístavbou u zápraží. Na okosení byla červeně malovaná vlnovka, doplněná uvnitř obloučků zelenými tečkami. Pro srovnání, nabádající k úvahám o společných historických kořenech jednoduchých výzdobných motivů v různém prostředí, můžeme uvést středověký doklad z blízkého Vimperka (okr. Prachatice), kde se na věži městského kostela objevil nedávno pod spadlou omítkou v zásadě obdobný „cikcakový" barevný malovaný rámec.

Tvar střechy souvisel u obytných domů nepochybně rovněž s vývojovým stupněm otopného zařízení. Původem starší je zřejmě *střecha valbová*, jejíž prostor je ze všech stran uzavřen krytinou. Jejímu stáří nasvědčuje i častý výskyt alespoň nad obytnou částí u těch starých jihočeských domů, kde nebyl v mladším období vyměněn krov. Tento tvar střechy byl tedy asi obvyklý, dokud dým

*) J. Kalousek: Archiv český, díl 29, Dodavek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388—1779, Praha 1913, str. 245

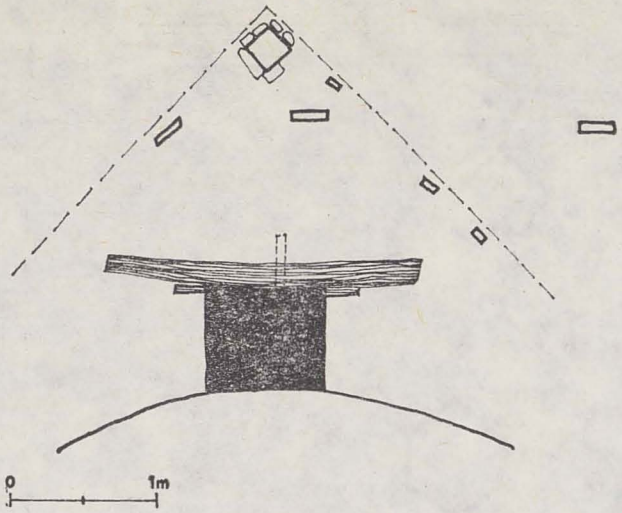

108 Zbynice (okr. Klatovy). Pravděpodobně nejstarší doklad krovu s hřebenovou vaznicí, nalezený v románsko-gotickém kostele z 1. poloviny 13. století. Pohled z klenby kněžiště na východní stranu štítu nad vítězným obloukem s otiskem zastřešení původního krovu. Pod vrcholem bývalé střechy je kapsa po zazdění masívní hřebenové vaznice.

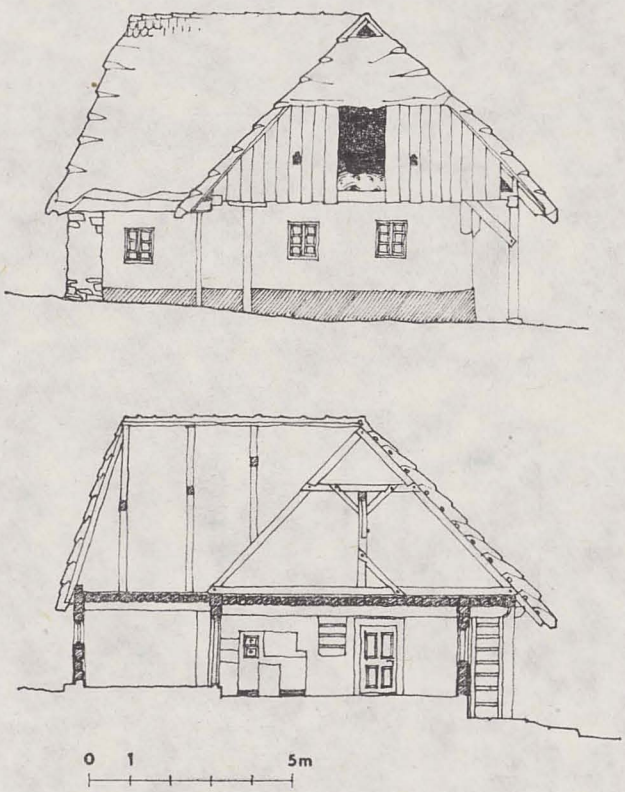

109 Chvaletice čp. 27 (okr. Písek). Roubená obytná část domu s dodatečně kolmo připojenou světničkou. Přístavba má zastřešení valbové, nad původní světnicí je polovalba s podávacím otvorem a krov s hambalkovou vaznicí, podpíranou zavětrovanými sloupky. Jádro domu je pravděpodobně z 1. poloviny 18. století.

z topeniště unikal krátkým dymníkem do prostoru krovu, který tudíž nebylo možné využívat například jako prostor úložný. Teprve vývoj komína, který odvedl dým až nad střechu, umožnil začít využívat i její vnitřní prostor. Mezistupněm od valby k sedlové střeše se štítem je nepochybně řešení *polovalbové*. Tento tvar střechy je příznačný pro oblast Šumavy. Spodní část štítu, zpravidla bedněná, mohla být využita například pro umístění dveří k podávání sena. Dveře ve štítě jsou na vesnici běžné i u menších, nižších objektů zděných, kde často souvisí s hospodářským využitím podružných prostorů chudších chalup.

S tvarem střechy těsně souvisí problematika *krovu*. Jihočeská oblast je na výskyt historických konstrukcí krovu ve vesnickém prostředí neobyčejně bohatá, jak ještě uvidíme i na dokumentaci některých typů objektů hospodářských — sýpek a stodol, kde jsou také dochovány nejstarší doklady konstrukcí krovů. Staré krovy na domech s nimi mají společný základ konstrukce — hřebenovou vaznici, zpravidla zdvojenou další níže položenou vaznicí do soustavy, kterou bychom dnešní terminologií označili jako příhradový vazník. Základem konstrukce jsou sloupy, postavené zpravidla nikoli nad čelními stěnami, ale v určité vzdálenosti od nich, aby bylo možné řešit střechu jako valbovou. Krovy s hřebenovou vaznicí se v jihočeské oblasti nazývaly „na kobylu", na Chodsku „na vosla". Stejně se tu nazýval i původem mladší hambalkový krov s hambalky podvlečenými jednou střední vaznicí podpíranou sloupky, který byl zcela běžný zvláště v 18. století ve středních a severních Čechách. Jako doklad tohoto typu krovu uvádíme řez obytnou částí domu čp. 27 ve Chvaleticích (okr. Písek). Nosná soustava hambalků, vaznice, sloupků a vazných trámů je vzájemně propojena zavětrováním šikmými pásky. Střecha nad světnicí má polovalbu s bedněnou spodní štítovou částí s podávacími dveřmi, nad mladším obytným přístavkem (na řezu vlevo) je strmá valba, nesená jednoduchým hambalkovým krovem. V některých oblastech (zvláště v jihozápadních Čechách) se zdá, že tu byl typ krovu s hřebenovou vaznicí, navazující nepochybně na středověké a možná ještě starší tradice, střídán od druhé poloviny 18. století přímo novověkými krovy se dvěma stojatými nebo ležatými stolicemi, které už byly schopny nést těžší krytinu.

Na závěr pojednání o základním půdorysném a konstrukčním uspořádání domů a také jako doklad běžného užití krovů s hřebenovou vaznicí v jihozápadních Čechách můžeme uvést historický popis chalupy, jak se zachoval ve spisech kolovratského panství Týnec mezi odhady, které pořizoval zednický mistr Václav Šperl. Inventář se týká chalupy čp. 13 v Chlístově (okr. Klatovy) po

zemřelé Anně Švecové a byl pořízen 27. května 1847:*) *Při tom stavení jest jedna sednice a forhaus, kuchyně sklenutá, komín, chlebová pec od pálených cihel na hlínu, sou jedny kamna, jeden kamnovec, jedna trouba hr|n|čená, vdole půda, nahoře strop překládanej od falcovních prken, na forhauzu je poval kulatej položenej, pak je podál jedna světnice, jedna komora, to pozůstává v jednej linii, sednice je na tři strany od stěn vysekanejch vybroubena a ostatní od kamene na hlínu vystaveno, dýlka 6 sáhů, 2 střevíce, šířka 3 sáhy. Krov je na tom pod kobylou, šindelem a doškem přikryto, nad sednicí je sejpka od falcovních prken na špunt, nalevo západní strana je maštal přistavena od kamene na hlínu, na ní je poval na štyry strany vosekanej a položenej, při tej maštali sou dva malý chlívce ode dříví na tři strany vybroubené, na maštali je krov pod kobylou, šindelem a doškama přikryto, dýlka tý maštale jest 4 sáhy, šířka 3 sáhy, pozůstává to (v) prostředním stavu, zednické dílo a tesařské dohromady 195 zl. 45 kr. Stodola ta stojí na 12ti sloupích, má jedny vrata, jeden mlat, jednu pernu, na tři strany vybroubena, nahoře s prknama zapeřena, při ní je malá kolnička. Krov je na tom naveskrz pod kobylou šindelem i doškama přikryto, tesařské dílo dohromady 256 zl. 0 kr.*

O nejstarším utváření *oken* je zase známo jen málo, takže můžeme jen předpokládat, že jednoduché tvary nevelkých otvorů, užívané i v mladším období v neobytných prostorech, se mohly dříve užívat v místnostech obytných. Za nejstarší formu okenních otvorů se tedy považují nevelké výřezy v jednom anebo spíše dvou sousedících trámech roubení. Pro zvýšení světelného účinku se boky těchto otvorů řezaly šikmo, takže připomínají šikmé špalety okenních otvorů středověkých staveb.

Mimořádně stará okenní křídla z mladších, vyspělejších typů oken se dochovala jen ojediněle. Vzácný nález se podařil nedávno ve změti odložených věcí na půdě čp. 11 ve Zhoři u Milevska (okr. Písek). Podařilo se tu zachránit podstatné části dvou okenních křídel, zasklených skleněnými šestihranky do olova. Takto náročné okno si asi mohli někdy v 17. nebo v první polovině 18. století dovolit právě v bohatším statku nebo — jako v tomto případě — ve mlýně.

Středověké architektonické tvarosloví připomíná i základní forma dřevěného portálu, který se v kamenném gotickém provedení nazývá „sedlový". Svislé sloupky jeho bočních ostění jsou zapuštěny do průběžného trámu, tvořícího překlad. Pokud je překlad ještě vybrán pro zvýšení průchozího profilu, ponechávají se při koutech otvoru výběhy různého tvaru, které tu musí zůstat pro upevnění bočních sloupků. Základní

*) J. Kramařík: Krovy „na kobylu" na Klatovsku v první polovině 19. století, Český lid roč. 47 — 1960, str. 204

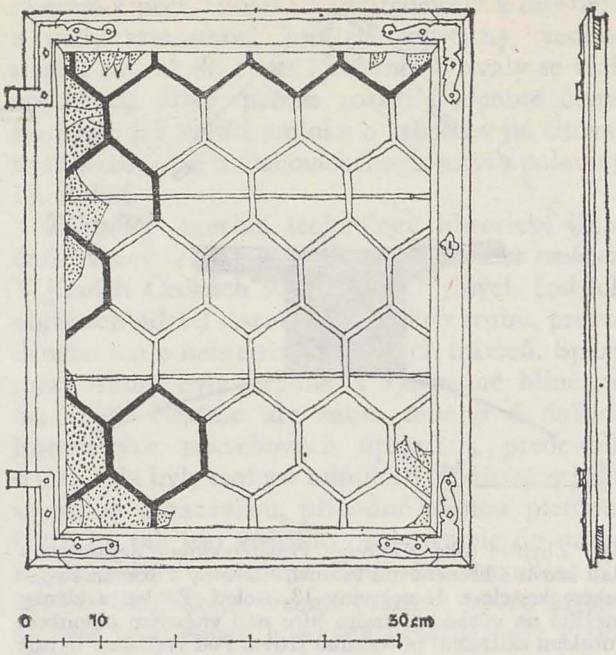

110 Zhoř čp. 11 (okr. Písek). Náročně provedené křídlo okna ze 17.—18. století, zasklené šestihranky do olověných spojů. Černě a tečkovaně jsou zvýrazněny dochované fragmenty olova a skla.

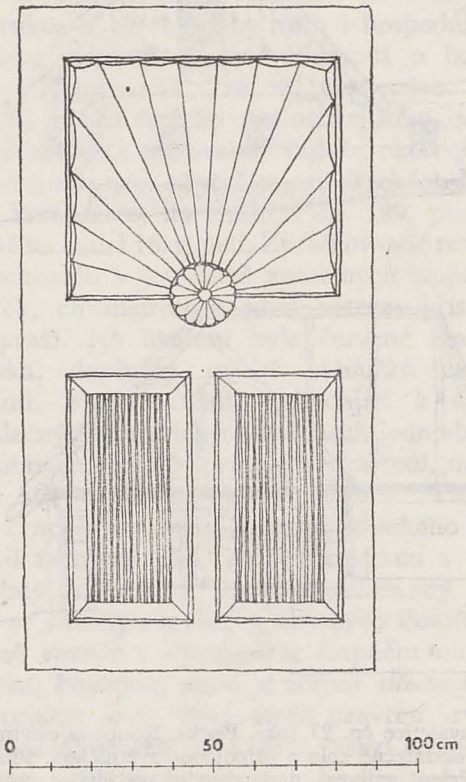

111 Svéradice čp. 18 (okr. Klatovy). Dveře s vějířovým motivem v horní části z poloviny 19. století.

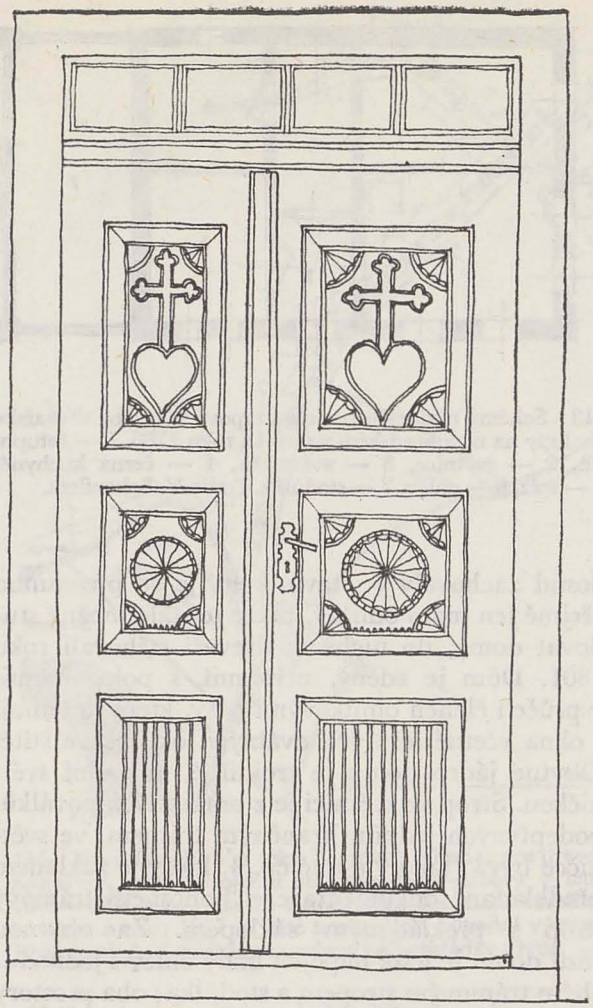

112 Studenec čp. 1 (okr. Prachatice). Dvoukřídlé vstupní dveře do domu s řezbářsky zpracovanými výplněmi z poloviny 19. století.

dekorace takového ostění — okosení hran a případné ozdobné vruby — je opět stejná jako u jednodušších portálů gotických. Můžeme se dokonce domnívat, že vzhledem ke skladebnosti celého útvaru je u ostění tohoto typu dřevo materiálem původnějším a „gotická" forma kamenného portálu je spíš přepisem starší skladebnosti dřevěné.

Podobně jako v případě oken se u obytných domů jen vzácně dochovala starší křídla dveří, která tu podléhala častějším výměnám. Řadu starobylých dveří budeme moci uvést ve stati o sýpkách. Na domech se ojediněle setkáme alespoň s křídly barokního a klasicistního zpracování, někdy i s náročnější řezanou výzdobou. Krásným příkladem jsou třeba dvoukřídlé dveře asi z poloviny 19. století na chalupě čp. 1 ve Studenci u Stach (okr. Prachatice). Za pravděpodobně starší dveře domu můžeme někdy považovat dveřní křídla užitá druhotně na hospodářských objektech. Tak byly v sýpce usedlosti čp. 46 v Březanech (okr. Klatovy) dveře se vzácným datováním 1792. Sýpka je ale mladší, protože ještě nebyla zachycena mapou stabilního katastru roku 1837. Z obytného domu je zřejmě i dveřní křídlo s oblíbeným klasicistním „sluníčkovým" motivem ve vrcholu, umístěné dnes ve vstupu do sklepa pod sýpkou v usedlosti čp. 18 ve Svéradicích (okr. Klatovy). Někdy jsou staré dveře přesněji datovatelné jinými souvislostmi — například původní dveře v Nové Dlouhé Vsi u Sušice (okr. Klatovy) jsou nepochybně vesměs z roku 1801, kdy byla vesnice založena a postavena.

Srovnání nejjednodušších forem úprav otvorů ve vesnickém a středověkém stavitelství naznačilo, že proces vzájemného ovlivňování takzvané lidové architektury a na druhé straně architektury oficiální, slohové, není možné chápat jako jen jednostranný, ve směru od panských staveb na vesnici. Tento vliv tu samozřejmě byl, ale mohl se projevit vždycky až v okamžiku, kdy celková ekonomická a sociální úroveň poddaných dosáhla stupně, při kterém mohlo k přejímání určitých vymožeností dojít. Když například nařizovala kněžna Schwarzenbergová z Krumlova na své orlické panství už roku 1734, aby poddaní nadále stavěli všechny nové budovy zděné, kamenné,*) mělo to na tamější vesnickou výstavbu jen malý vliv, protože ekonomické a další podmínky, hlavně kvalita otopného zařízení, k takovému pokroku ve výstavbě ještě nedozrály.

Přesto je zvláště na vývoj otopného zařízení a tím celkové úrovně životního prostředí v obytné části domu vliv panských staveb nesporný. Zřejmé je to zvláště u těch objektů, které se stavěly přímo ve venkovském prostředí a s nimiž vesničané přicházeli do styku. Zvláštní postavení měly v tomto ohledu budovy v panských dvorech, kam se mnoho poddaných dostalo alespoň občas, například při robotních povinnostech. Mnohé z těchto často užitkových, obyčejných staveb navrhli i věhlasní architekti, pokud byli právě angažováni jako panští stavitelé. Mezi roky 1706 a 1721 například působil v jižních Čechách jako schwarzenberský knížecí stavitel pražský barokní architekt Pavel Ignác Bayer.**) Pro naše úvahy je z jeho projektů zajímavý zvláště návrh na byt ovčáka ve Lhotě na bývalém třeboňském panství. Na dochovaném plánu***) je půdorys a pohled na přízemní zděný dům s valbovou střechou. Základní dispo-

*) J. Kalousek: Archiv český, díl 24, Praha 1908, str. 172 až 173

**) V. Naňková: Architekt a stavitel Pavel Ignác Bayer — představy v literatuře a skutečnost, Umění roč. 22 — 1974, str. 224—261

***) Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Státního oblastního archivu Český Krumlov — fond býv. panství Třeboň.

zice je trojdílná. Vstupuje se do čtvercové síně, za níž je stejně velká kuchyně s klenbou, stoupající ke komínu. Z kuchyně (nikoli zcela černé, protože má v zadní stěně okno) se obsluhovala pec, vsunutá obvyklým způsobem do světnice, a také kamna vedle pece. Mezi dveřmi a kamny je zakreslena nika — nepochybně nástěnný krb. Ve světnici jsou čtyři okna, po dvou v čelní a boční stěně. Vedle síně je komora s odděleným prostorem se schody do sklepa a na půdu. Za komorou je připojen ještě čtvrtý, provozní díl domu s místnostmi, přístupnými zvenčí i z komory. Ostění oken jsou zhruba čtvercová, portály obdélné s nadsvětlíkem. Jednoduchá fasáda je vymezena soklem a římsou, ve střeše jsou tři vikýře. Snaha po barokní iluzívní pravidelnosti se projevuje navržením slepých oken u světnice na zadní boční stěně.

Zděný materiál domu, otopná soustava i pravidelnost půdorysu nám na první pohled nepřipadají ani pro vesnické prostředí nijak výlučné, pokud si neuvědomíme, že naprostá většina takto vybavených vesnických domů pochází z období podstatně mladšího. Na počátku 18. století byla dosud klenutá kuchyně se zděným komínem na české vesnici ještě poměrně vzácná.

V systému otopného zařízení vzrůstal během doby význam *kamen,* která se postupně zdokonalovala a vytlačovala ze světnice pec. Zvláště v západních a severních Čechách se pece už ve druhé polovině 18. století dokonce vysouvaly z kuchyní mimo obrys domu, nepochybně proto, že jejich vytápěcí účinek už nebyl potřebný. Běžné jsou ale i případy situování celé pece uvnitř černé kuchyně.

Takto umístěnou pec můžeme doložit na dalším, mladším datovaném projektu historické vesnické stavby z roku 1786, podle kterého byly stavěny chalupy plavců dřeva v Novohradských horách.*) Černá kuchyně byla oddělena ve větší zadní části poměrně úzkého středního dílu síně. Pec byla v jejím levém zadním koutu. Z černé kuchyně se obsluhovala i kamna ve světnici, vedle níž byla ještě druhá menší světnička. V zadní části třetího, hospodářského dílu domu byla vzadu spíž, do které se procházelo černou kuchyní, a vpředu chlév, přístupný jen ze síně. Na tomto konci byl ke zděnému domu připojen ještě díl stodůlky s dřevěnými výplněmi, upevněnými do zděných pilířů.

S pecí v černé kuchyni se setkáváme i v domech v Nové Dlouhé Vsi (okr. Klatovy). O její výstavbě z panské iniciativy a podle projektu Jana Libory**) jsme se už zmiňovali. Některé objekty se

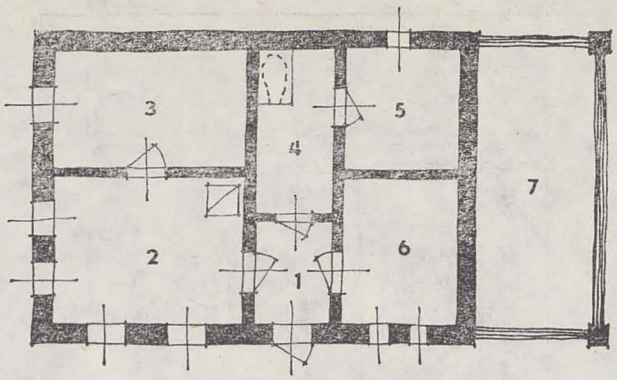

113 Schéma půdorysu projektu typové výstavby dřevařské chalupy na novohradském panství z roku 1786. 1 — vstupní síň, 2 — světnice, 3 — světnička, 4 — černá kuchyně, 5 — spíž, 6 — chlév, 7 — stodůlka. Podle V. Scheuflera.

dosud zachovaly ve stavu, který je od původního zřejmě jen málo odlišný, takže je stále možné studovat domy, do nichž se dřevaři stěhovali roku 1801. Dům je zděný, přízemní, s polovalbami, v průčelí členěn omítkovými pásy, které tu lemují i okna včetně ležatých oválných okének ve štítě. Obytné jádro domu je trojdílné, se zadní světničkou. Strop ve světnici je z omazaných poválků, podepřených jedním hraněným trámem, ve světničce bývá (jako v domě čp. 4, který je základem předkládané dokumentace) i honosnější trámový strop s překládaným záklopem. Za obytnou částí domu je ještě napojen malý chlév s jednoduchým trámovým stropem a stodůlka; oba prostory jsou přístupné z dvorní strany. Schody na půdu snad byly v koutu síně za vstupem, pokud se nepočítalo jen s vnějším výstupem do vikýře.

Nejzajímavější na domech v Nové Dlouhé Vsi je však to, že byly budovány jako zrcadlově symetrické dvojdomky, přiložené k sobě podélnou stranou. Nad společnou střední zdí mají vždy společný komín, usazený nad černou kuchyní, klenutou v příčném směru valenou klenbou. Obdobné vysazení nové části obce z dvojdomků, zřejmě o něco starší, je někdejší Nová Dobev, dnes součást obce Dobev (okr. Písek).

S dvojdomy podobného typu se můžeme setkat v jižních Čechách častěji, vesměs jsou však mladší. Prakticky totožné jsou dvojdomy čp. 25 a 43 v Černěvsi (okr. Strakonice) a čp. 22 a 23 v nedalekých Radomilicích (okr. Č. Budějovice). Síň prochází napříč celou šířkou domu až k dělící zdi. Z tohoto zadního koutu síně se obsluhovala pec ve světnici, takže komín je opět společný. Celý přední díl domu zabírá světnice, zadní díl je rozdělen na kuchyni a komoru. Prostor společné sedlové střechy je pod hřebenem rozdělen prkennou stěnou. V obou vesnicích přiléhají vždy k oběma dílům dvojdomu ještě malé dvorky s hospodářskými objekty.

Dvojdům tohoto typu je i v Plástovicích (okr.

*) V. Scheufler: Lidové stavby z roku 1786 v Novohradských horách, Český lid roč. 43 — 1956, str. 42—43

**) V. Scheufler: Lidový stavitel Jan Libora ze Šumavy, Československá ethnografie roč. 4—1956, str. 267—8

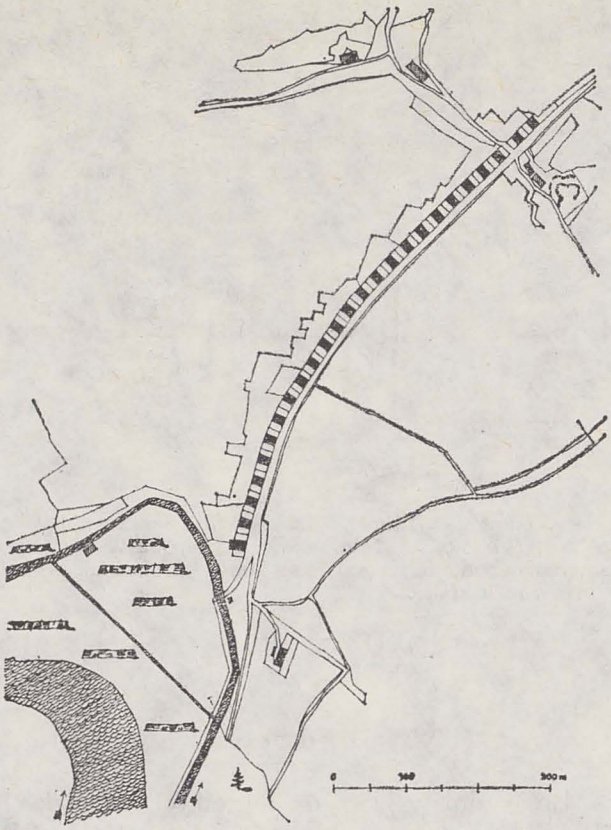

114 Nová Dlouhá Ves (okr. Klatovy). Vesnice pro dřevaře, postavená podle projektu stavitele Jana Libory v letech 1800—1801 jako řada 25 dvojdomků. Na mapě stabilního katastru z roku 1837 je ještě nenarušená původní výstavba. Jihozápadně od vsi jsou zakresleny velké skládky dřeva.

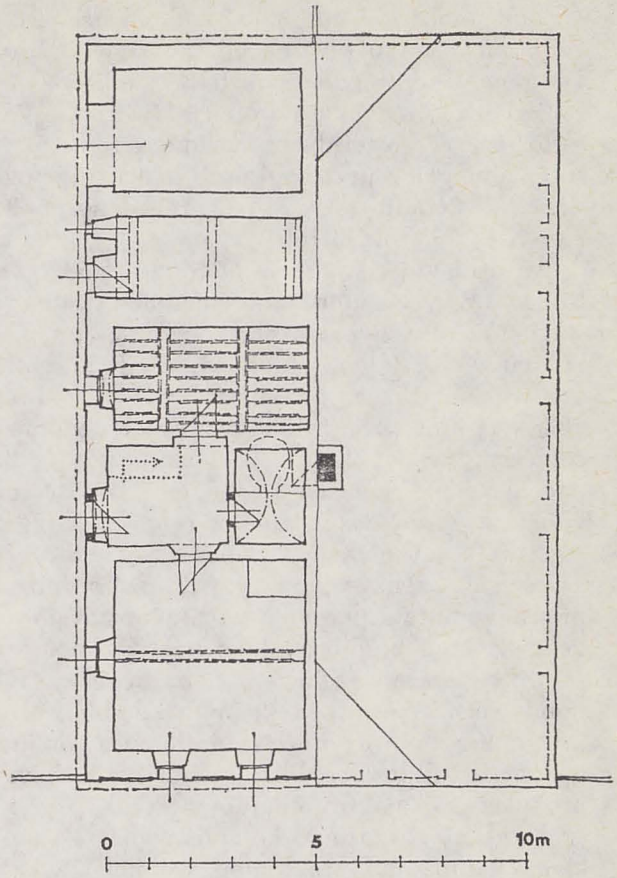

116 Nová Dlouhá Ves (okr. Klatovy). Rekonstrukce půdorysného schématu původní výstavby dvojdomků z roku 1800—1801.

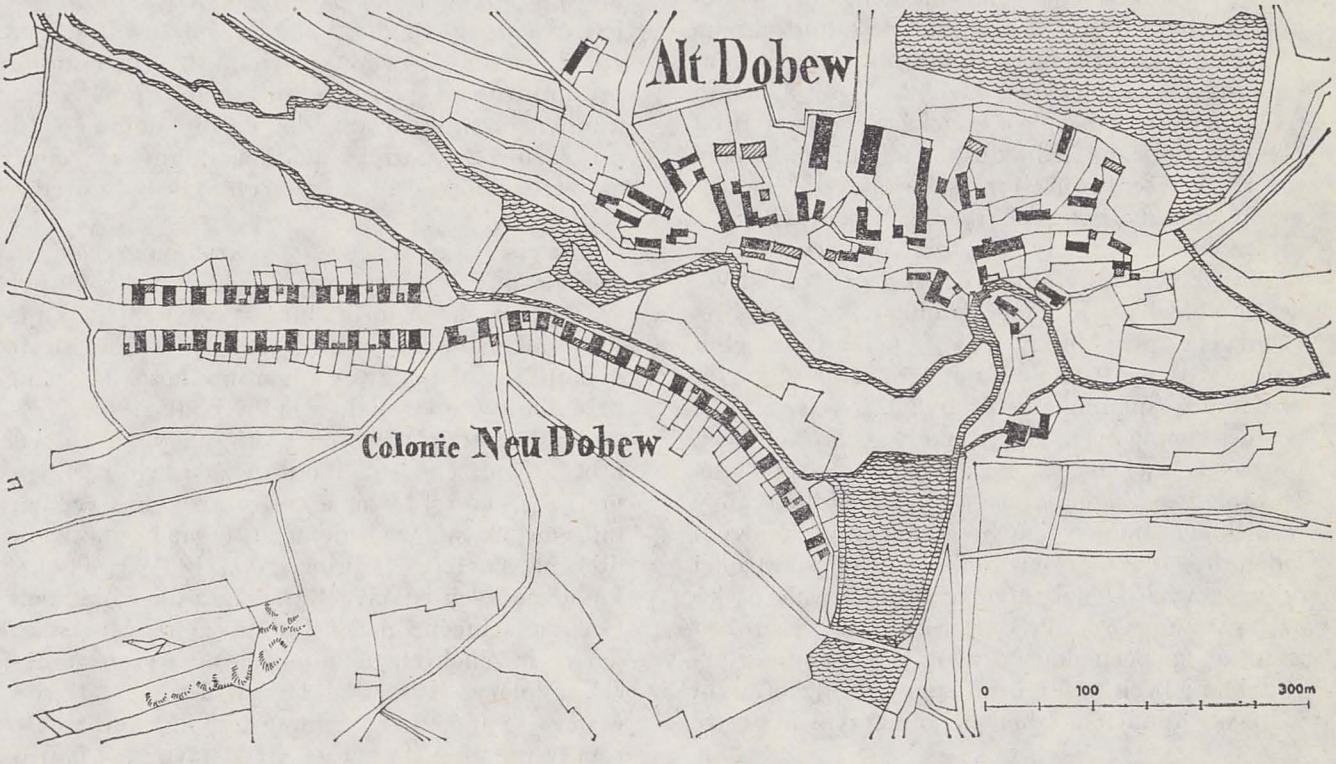

115 Dobev (okr. Písek). Mapa stabilního katastru z roku 1837 zachycuje obě části obce — starou Dobev středověkého původu a mladší část, vysazenou zřejmě v poslední čtvrtině 18. století z typových dvojdomků.

Č. Budějovice), v chalupnické a domkářské frontě za humny statků severně od návsi. Jeho štít je komponován důsledně symetricky, takže v něm jsou vedle sebe dvě ležatá obdélná větrací okénka a dřevěné podávací dveře. Každá světnice má ve štítě jedno okno, uprostřed proti dělící zdi je okno slepé. V ose štítu je ve štuku provedeno popisné číslo (34) a datování 1864.

Názornou ukázkou vzrůstající státní péče o kvalitu výstavby i zájmu profesionálních, školených stavitelů — inženýrů o vesnickou výstavbu v první polovině 19. století, je dílo J. P. Jöndla „Die landwirtschaftliche Baukunst" (I.—III. Praha 1828—1830).*) Další Jöndlova práce podobného zaměření vyšla roku 1840 současně i v češtině pod názvem „Poučení o stavitelství pozemním vůbec a zvláště vzhledem na privátní a obecní stavení ve venkovských městech, městečkách a vesnicích". Díky obrazovým přílohám můžeme představy autora porovnat s reálným stavem tehdejší stavební produkce. Jako naprosto neúčinný se třeba ukázal podnět k netradiční výstavbě domu větší usedlosti se složitým kombinovaným přízemním a patrovým řešením domu, s komínem uprostřed dispozice. Bližší tehdejší dochované produkci jsou návrhy chalupy a domku, ale i ty jsou značně dispozičně komplikované — například chalupa má pro malou světničku zvláštní komín a kromě síně ještě dvě další chodby. Záchod už je v domě, vyznačena je i (zřejmě zděná) žumpa. V základním otopném zařízení se však oproti starším typům vcelku nic nemění — v klenuté kuchyni je pec a obsluhují se odtud kamna ve světnici. Celkem ve třech místnostech je v chalupě navržena placková klenba. V dispozičním řešení tedy navazovala vesnická stavební tvorba i v této době na jednodušší tradiční půdorysný rozvrh. V řešení průčelí se však slohové klasicistní prvky ujímaly poměrně rychle. Vodorovné pásování, slepé arkády i svislé pilastry patřily k rejstříku vesnických stavitelů často už dříve, než se objevily v Jöndlově publikaci.

Stručné připomínky vlivu oficiální stavební tvorby 18. a 19. století na vesnickou výstavbu uzavřeme připomínkou staveb užitkových a zřejmě proto opomíjených, které měly velký vliv na pokrok vesnického stavitelství ve druhé polovině 19. století — *nádražních budov.* Jejich široký typový rejstřík většinou s novorenesančním slohovým laděním a hlavně celou řadou nových konstrukcí od neckových kleneb přes užití železných prvků až po vaznicové krovy nalezl na venkově širokou a dosud nedoceněnou odezvu; vzpomeňme z architektonických motivů alespoň na dekorativní užití vystupujících cihel nebo na typický ostře

*) J. Kramařík: Z nejstarších návrhů na stavby venkovských budov v Čechách, Český lid roč. 42 — 1955, str. 210—216.

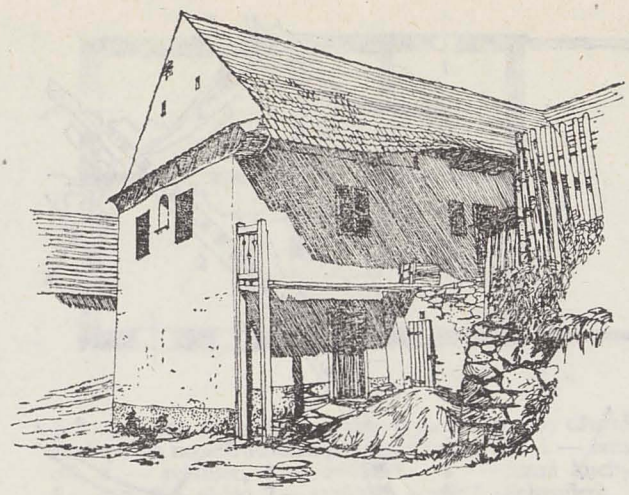

117 Podolí (okr. Tábor). Příklad domu s nepravým patrem — zděná chalupa ve svahu s částečně hospodářsky využitým suterénem pod horním podlažím, které však obsahuje běžnou „přízemní" dispozici.

nasazený oblý záklenek okenních a dveřních otvorů.

Dosavadní výklad o jihočeských vesnických domech se týkal výlučně objektů přízemních, protože *patrový dům* se tu v historickém vesnickém stavitelství uplatnil před polovinou 19. století jen zcela výjimečně. Jako charakteristickou ilustraci můžeme uvést příklad z Plástovic (okr. Č. Budějovice), kde byly do patrové podoby přestavěny jen dva domy usedlostí na severní straně návsi, čp. 18 a 19. Zjevnou příčinou byl nedostatek prostoru, neboť dvory těchto usedlostí jsou v celé frontě nejužší. Datování 1856 na štítě domu čp. 18 prozrazuje, že patrová podoba domů je zřejmě až z této doby. V obou patrech však byly především sýpky.

Častější jsou objekty s takzvaným *nepravým patrem,* původně zpravidla okrajové chalupy, usazené v méně příhodném, svažitém terénu. Při zdokonalování jejich výstavby v souvislosti s potřebou vybudování menšího hospodářského příslušenství se využilo spodní podlaží pro výstavbu hospodářských místností, sklepů a chlévů a běžné „přízemí" obytné dispozice bylo postaveno až v patře. Vzácně se v jižních Čechách můžeme na takových domech setkat i s motivem dřevěné pavlače (Klisinec čp. 19, okr. Písek). I v německých enklávách jižních a jihozápadních Čech se skutečně patrové domy budovaly spíše jen ve specifických podmínkách některých městeček (Volary, Kašperské Hory). Kromě far jsou častější výjimkou jen budovy mlýnů, kde se ale rovněž uplatňovala náročnější výstavba a k patrovému řešení i v obytné části přispívala nutnost dloupodlažního řešení hospodářské části s mlýnicí.

Na dokumentaci půdorysů některých domů ze zaniklé středověké osady Pfaffenschlag jsme viděli, že už ve středověku mohly být vesnické domy výsledkem postupných úprav při několika stavebních etapách. Tím spíše mohou být výsledkem složitého vývoje objekty, zachované až do dnešní doby. Seznámíme se proto na závěr pojednání o domech se dvěma takovými vývojově složitějšími a zajímavými příklady domů z Březan (okr. Klatovy) u Horažďovic.

Dům čp. 27 v okrajové jihovýchodní části obce je zajímavý už svou situací. Nepatří totiž zřejmě ke středověkému jádru obce a nepatří k němu asi ani usedlost čp. 26, při níž leží dům čp. 27, podobně jako chalupy, oddělované dodatečně od svých usedlostí „mateřských". Situován je na poměrně vysoké terénní hraně nad dvorem usedlosti čp. 26, ale svou vstupní podélnou stranou je od ní odvrácen i za cenu, že tato jeho stěna směřuje téměř přímo k severu. Zachycen byl už prvním

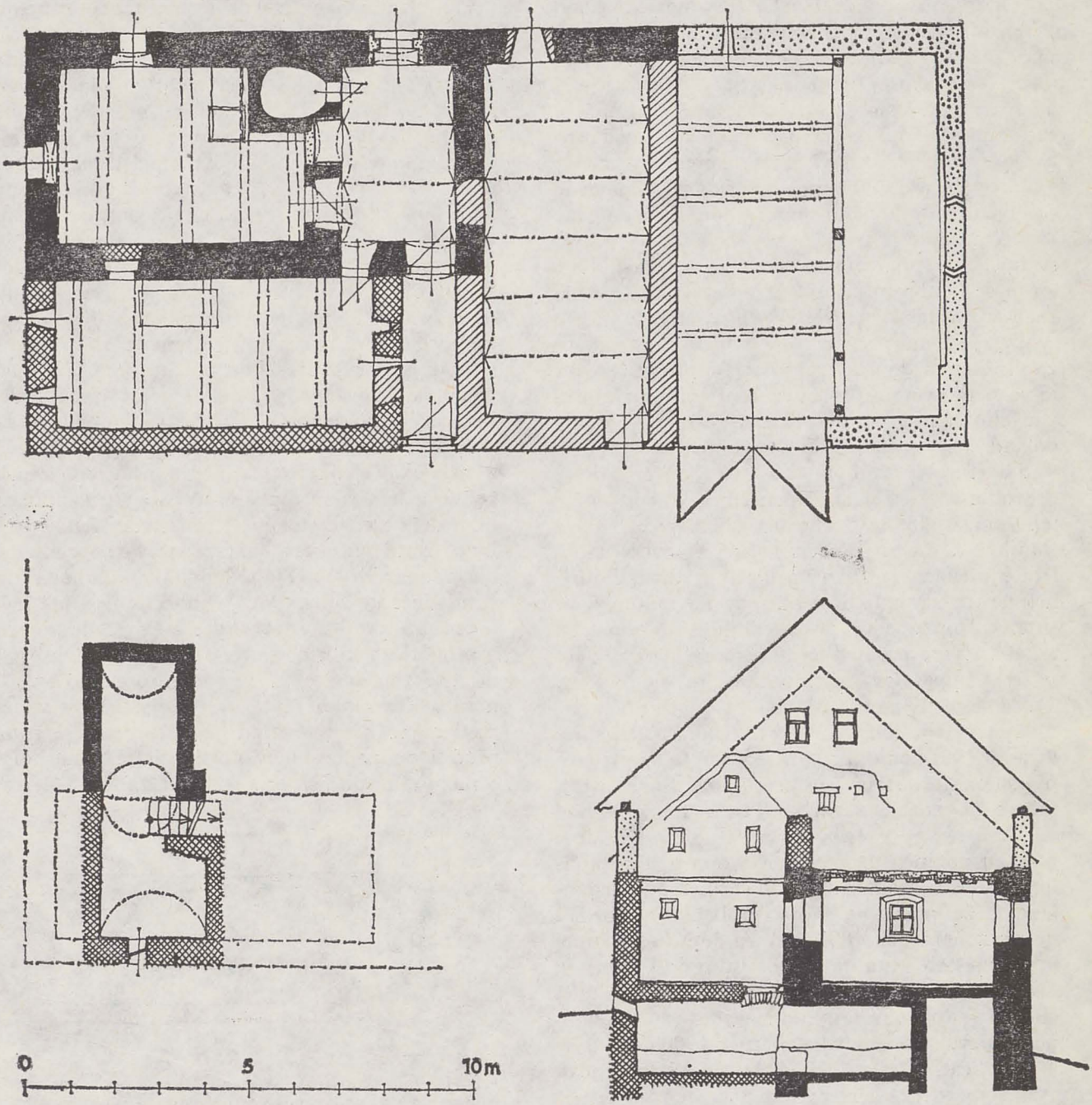

18 Březany čp. 27 (okr. Klatovy). Dokumentace složitějšího případu stavebního vývoje vesnického domu. Na půdorysech a v řezu je černě vyznačena nejstarší etapa z 18. století, křížkovaně přístavba sýpky nejpozději z doby kolem roku 1800, šrafovaně zdivo nejpozději z třetiny 19. století, tečkovaně zdivo novodobé.

číslováním domů roku 1771 a na mapě stabilního katastru z roku 1837 je jeho obdélný, poměrně široký půdorys vybarven červeně.

Šířka domu, zachycená stabilním katastrem, je zachována. V obytném průčelí však tuto šířku tvoří dva prostory či spíše objekty rozdílné funkce a stáří. Základem je přední obytná část, jako celý dům z kamenného lomového zdiva, se světnicí, která měla ve třech svých stěnách po jedné okenní ose. Ve světnici je dosud pec s kamny a mohutný trámový strop s překládaným záklopem, dnes už jediný sledovatelný strop tohoto typu v celé obci.

V sousedství čelního okna světnice se ve štítovém průčelí domu uplatňují úzká štěrbinová okénka. Jejich situace je pochopitelná při pohledu na půdorys. K boku světnice staršího domu byla totiž dodatečně připojena sýpka. Toto spojení je značně netypické a bylo zřejmě podmíněno extrémní situací, stísněnými poměry usedlosti. Sýpka má jen tři stěny, takže u předního nároží světnice je dobře sledovatelné její dodatečné připojení k omítanému nároží domu. Dodatečné rozšíření domu je patrné i ve sklepě, který je pod světnicí a sestupovalo se do něj ze zápraží. Jeho vstup se ocitl v přízemní komoře sýpky a zůstal zachován, ale sklep byl zvětšen i pod celou šířku sýpky, přičemž napojení obou fází je možné ve zdivu kleneb dobře rozpoznat. V přízemí sýpky je ve stěně světnice dochováno ostění okna z dřevěných trámků včetně okenice, zřejmě vzácný doklad staré vnější úpravy okenního otvoru.

Stavení sýpky bylo patrové, kryté nahoře dřevohliněnou izolací, lepencem. Po odstranění jeho konstrukce se dochovaly boční pozednicové trámky s dlaby pro osazení krokví a zbytky napojení hliněné omazávky na korunu zdiva. Fošny, nesoucí mazaninu, byly osazeny na výstupky ve štítě. V kamenném jádru předního štítu je patrná asymetričnost profilu horního patra sýpky, které se zřejmě podřizovalo kompozici štítu celé budovy, široké téměř 10 metrů. Možná, že v době přístavby sýpky trvala ještě nějaký čas původní menší šířka v zadní části domu, protože v zadní stěně přízemní komory jsou stopy většího otvoru, zřejmě dveří, teprve dodatečně zazdívkou změněné v drobné okénko. Na větší šířku byl však dům v celém rozsahu doplněn už před pořízením mapy stabilního katastru roku 1837. Můžeme tedy předpokládat, že přístavba sýpky proběhla nejpozději někdy kolem roku 1800 a jádro domu se světnicí je tedy ještě podstatně starší. Vstup do komory je dnes až ze síně, která je podobně jako následující chlév krytá klenbičkami do traverz pravděpodobně při úpravách někdy kolem roku 1900 nebo spíše až na začátku 20. století. Zadní díl stodoly, nově vystavěný rovněž někdy v této době, je však k staršímu zdivu chléva připojen na spáru, takže obvodové zdivo chléva může být starší. Typ půdorysu je tedy chlévní, ale zjevně podmíněn atypickou situací komory. Zmíněné poslední úpravy, k nimž patří ještě krov a štíty, historický vývoj domu uzavřely.

Dům čp. 1 leží na úzké, pravděpodobně rozdělené parcele v řadě usedlostí na návsi. Nejstarší částí domu je tentokrát komora se sýpkou v patře, pozůstatek starého úzkého domu s patrovým řešením komorové části. V komoře je trámový strop, nad sýpkou je dřevohliněná izolační konstrukce (lepenec) neobvyklého asymetrického průřezu s charakteristickou pyramidovitou sestavou tří větracích otvorů nikoli ve štítové, ale v boční stěně. K nejstarším částem domu zřejmě patří některé trámky konstrukce lepence, protože nesou stopy staršího užití v jiném místě stavby. Za komorou navazují ve stejné šířce chlévy, zaklenuté někdy v první polovině 19. století plackovými klenbami do pasů. Klenulo se pravděpodobně do staršího obvodového zdiva, protože střední část domu a světnice, přestavované v téže době, byly rozšířeny směrem do dvora, takže stěny mezi komorou a síní se vlastně jen dotýkají svými rohy. V síni i v kuchyni jsou ploché valené klenby, ve světnici byly dvě velké placky. Na začátku 20. století bylo rozhodnuto obytnou kapacitu domu dále zvětšit, a tak byla stržena přední polovina světnice a nová místnost (už s omítaným stropem) vysunuta dále k návsi, do plochy předzahrádky. Nebýt dochovaného projektu této úpravy, asi bychom těžko uvěřili, že zcela tradiční štít je až z roku 1905. Výstavba tohoto štítu je zajímavá z několika hledisek. Předně je pravděpodobné, že štít je záměrnou replikou staršího štítu klasicistního domu z 19. století a jeho zopakování zřejmě bylo záměrem stavebníka, který nepochybně nechtěl narušit tehdy ještě souvislou, dlouhou řadu štítů břežanských statků. Výjimečný cit však měl i zedník, protože navrhující stavitel neprojevil v proporcích štítu dostatečnou míru vkusu a přesné dodržení projektu by asi nedopadlo zvlášť dobře. Zedník měl však zřejmě starý štít v paměti a možná ještě před očima, pokud se staré průčelí po dobu stavby nového ještě ponechalo, a mohl se inspirovat i na štítech okolních.

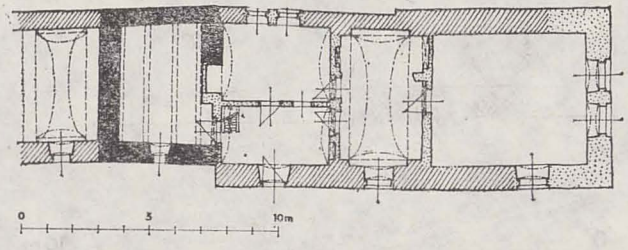

119 Břežany čp. 1 (okr. Klatovy). Rozbor půdorysu domu, jehož nejstarší dochovanou částí je patrová sýpka v zadním dílu obytného jádra domu. Klasicistní přestavba a rozšíření domu z doby před polovinou 19. století je značeno šrafovaně. Tečkované je zdivo nového, dopředu posunutého štítového průčelí, pro které se dochoval projekt z roku 1905.

II/3
DŮM S PATROVOU SÝPKOU

Symbolická představa jihočeské lidové architektury je dvojice světlých štítů svírajících klenutou bránu, přičemž jeden štít patří domu a druhý patrové sýpce. Takové situování sýpek však není v některých částech jižních Čech nikterak běžné a také v minulosti, jak se zdá, bylo těchto sýpek spíše méně. Rozšířené však zřejmě byly patrové sýpky, spojené s domem v jeden celek.

Takto uspořádaný dům byl trojdílný komorového typu, přičemž nad komorou bylo nejméně ještě jedno další úložné podlaží. Objekt můžeme chápat i jako spojení dvoudílného přízemního obytného jádra (jizba a síň) s patrovým útvarem sýpky; nevíme však zatím, zda uvedený typ domu skutečně vznikl tímto spojením a kdy k němu došlo. Takto uspořádané domy je možné doložit ve zděné podobě rovněž z jiných oblastí Čech a také Moravy, Slovenska i dalších území.

Nejstarší známé objekty tohoto typu jsou však opět z jižních Čech, ze zaniklé středověké osady Pfaffenschlag (okr. J. Hradec) u Slavonic. Domy této vesnice zřejmě z větší části patřily právě k tomuto typu a skutečně se zdá, že uvedeným spojením dvou částí také vznikaly. Podívejme se podrobněji například na první odkrytý dům v osadě, který leží na jihovýchodním okraji zástavby (poslední vpravo na pravém břehu potoka).*) Dům má trojdílný půdorys s velmi rozlehlou síní, z níž se za vstupem šlo doprava do obytné jizby a vlevo do části hospodářské. Dům byl, nepochybně dodatečně, rozšiřován při své zadní podélné stěně, takže za jizbou je drobná obytná místnost a užší prostor je i vedle komory. Blok komory je však oddělen spárou nejen od rozšíření domu, ale i od vstupní stěny síně. Zdá se tedy, že komorou stavba domu začala. Oproti ostatnímu domu byla podlaha komory asi o 1 metr zahloubena a v jejím jižním rohu byly zachyceny stopy ohniště. Spáry mohou být dokladem postupné výstavby domu po jednotlivých ucelených částech, jak bylo ve středověku běžné třeba i u staveb kostelů, a nemusí znamenat dlouhý postupný vývoj. Pro srovnání můžeme vzpomenout na mladší již uvedené domy z Nové Dlouhé Vsi (okr. Klatovy) u Sušice, stavěné najednou a podle projektu v roce 1801, na jejichž zdivu je rovněž možné sledovat spáry mezi jednotlivými díly stavby. Zajímavější je v tomto ohledu stopa ohniště, protože jistě nevznikla ojedinělým zatopením, a přitom v době plné funkce komory, u níž můžeme předpokládat nad trámovým stropem ještě sýpkové úložné patro, by tu bylo rozdělávání

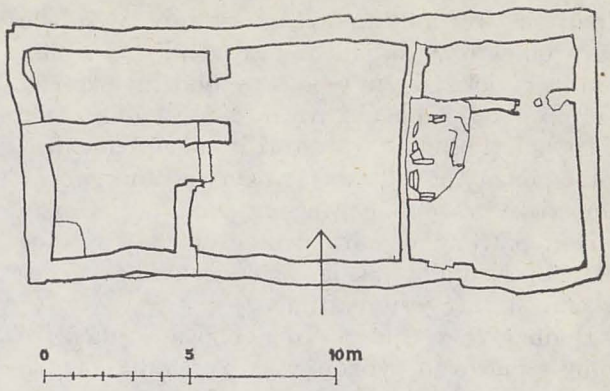

120 Pfaffenschlag (okr. J. Hradec). Půdorys vesnického domu ze 14. století. Šipkou je vyznačen vstup do síně. Vpravo obytná místnost (v koutě se zbytky otopného zařízení), vlevo poněkud zapuštěný a sparami oddělený blok komory, v koutě se stopami ohniště (podle V. Nekudy).

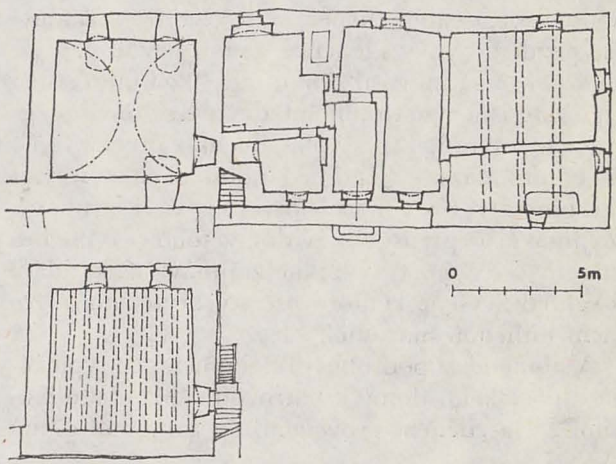

121 Písečné nad Dyjí čp. 32 (okr. J. Hradec). Půdorysy domu, k jehož pozdně gotickému jádru ze 16. století patří zejména zadní patrová komorová část, vybavená pozdně gotickou kamenickou prací (podle J. Herouta).

ohně asi dost nebezpečné. Spáry a ohniště v komoře by byly vysvětleny za předpokladu, že tato část domu, vybudovaná nejdříve, sloužila například jako provizorní část obytná pro první přezimování.

Komory domů v Pfaffenschlagu se v několika případech odlišují od ostatních částí půdorysu domu kvalitnějším provedením zdiva a větším množstvím kamenné destrukce, takže je možné předpokládat patrovou výstavbu v této části domu. Jeden z nejstarších dochovaných jihočeských domů tohoto typu stojí shodou okolností nedaleko v Písečném nad Dyjí (okr. J. Hradec). Dům čp. 32,*) jehož přední přízemní obytná část je dílem řady mladších úprav, má v zadní části svého půdorysu dochován mohutný blok patrové sýpky. Její přízemí je valeně klenuté,

*) V. Nekuda: Pfaffenschlag, Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno 1975, str. 40

*) J. Herout: Zděné špýchárky v Písečném nad Dyjí, Památková péče roč. 24 — 1964, str. 17—22

v patře je strop s hustě řazenými trámy. Výstavbě jádra objektu v 16. století nasvědčují především pozdně gotická ostění v patře — obdélný okosený vstupní portál a okénka rovněž s okosením, navíc se spodní římsou. V usedlosti jsou porůznu druhotně použity ještě další fragmenty pozdně gotické kamenické práce. K nejstarším domům s patrovou sýpkou patří také jádro dvorce čp. 3 v Krníně (okr. Č. Krumlov), k jehož nepochybně středověkému stáří se ještě vrátíme.

Dodnes ve větším počtu dochované jihočeské domy s patrovou sýpkou však zpravidla nemají ve hmotě svého zastřešení patrný výraznější výškový předěl, což je dáno jednak možnou menší výškou podlaží v komorové části, a také způsobem provedení horní sýpky. Ta má mezi zděnými štíty dřevěnou konstrukci s bedněním, krytým hliněnou izolací. S významem a variantami této důležité konstrukce, zvané lepenec, se ještě blíže seznámíme později. Sýpky s lepencem se projevují ve štítě (u sýpek v zadní části domu tedy v zadním štítě) charakteristickým trojúhelníkovým seskupením větracích otvorů, zpravidla dvěma otvory dole a jedním nahoře. Zatímco dolní okénka mívají štěrbinovitý tvar, horní otvor bývá i kruhový. Zajímavé je představit si domy tohoto typu bez střechy, kdy teprve vynikne zajímavé uspořádání i vzhled zvýšené komorové části, kryté shora izolační hliněnou mazanicí.

Všimněme si podrobnější dokumentace typického jihočeského domu s patrovou sýpkou v mladším, zcela zděném provedení, na zaměření domu čp. 33 v Březanech (okr. Klatovy) u Horažďovic. Dům byl do výsledné podoby přestavěn až někdy v polovině 19. století, jak dosvědčuje placková klenba v síni, plochá valená klenba v černé kuchyni i omítaný strop s fabiónem a kruhovým štukovým zrcadlem ve světnici. Z komory s trámovým stropem je vnitřním schodištěm přístupné sýpkové patro, kryté dřevohliněnou konstrukcí lepence, nesenou konstrukcí hambalkového typu mezi dvěma zděnými štíty. Z přízemní komory je v tomto případě šikmými dveřmi a schodišťovou chodbičkou přístupný ještě valeně klenutý sklep, vysunutý z obrysu domu. Na domě stojí rovněž za pozornost, že se touto zadní částí obrací do návsi, zatímco obytná část směřuje dozadu do zahrady. Otočení domu tohoto typu k veřejnému prostranství pevným blokem sýpky je v jihočeské oblasti častější. Z objektů, které tu uvádíme, jsou takto situovány například domy usedlostí čp. 3 v Krníně (okr. Č. Krumlov) a čp. 27 ve Chvaleticích (okr. Písek).

Zvláště v jihozápadních Čechách je možné pozorovat, že typ domu s patrovou sýpkou byl na zdejších vesnicích základním typem domu, zatímco samostatné patrové sýpky jsou tu většinou až mladšího původu. Tak například v Březanech (okr. Klatovy) je zachována v řadě domů (někde alespoň ve zbytcích) patrová sýpka s lepencem (například čp. 1, 11, 13, 33, 47), zatímco samostatných sýpek je jen málo a většina z nich navíc ještě ani nebyla zachycena mapou stabilního katastru roku 1837 (v čp. 15, 42, 46, 48). Domů

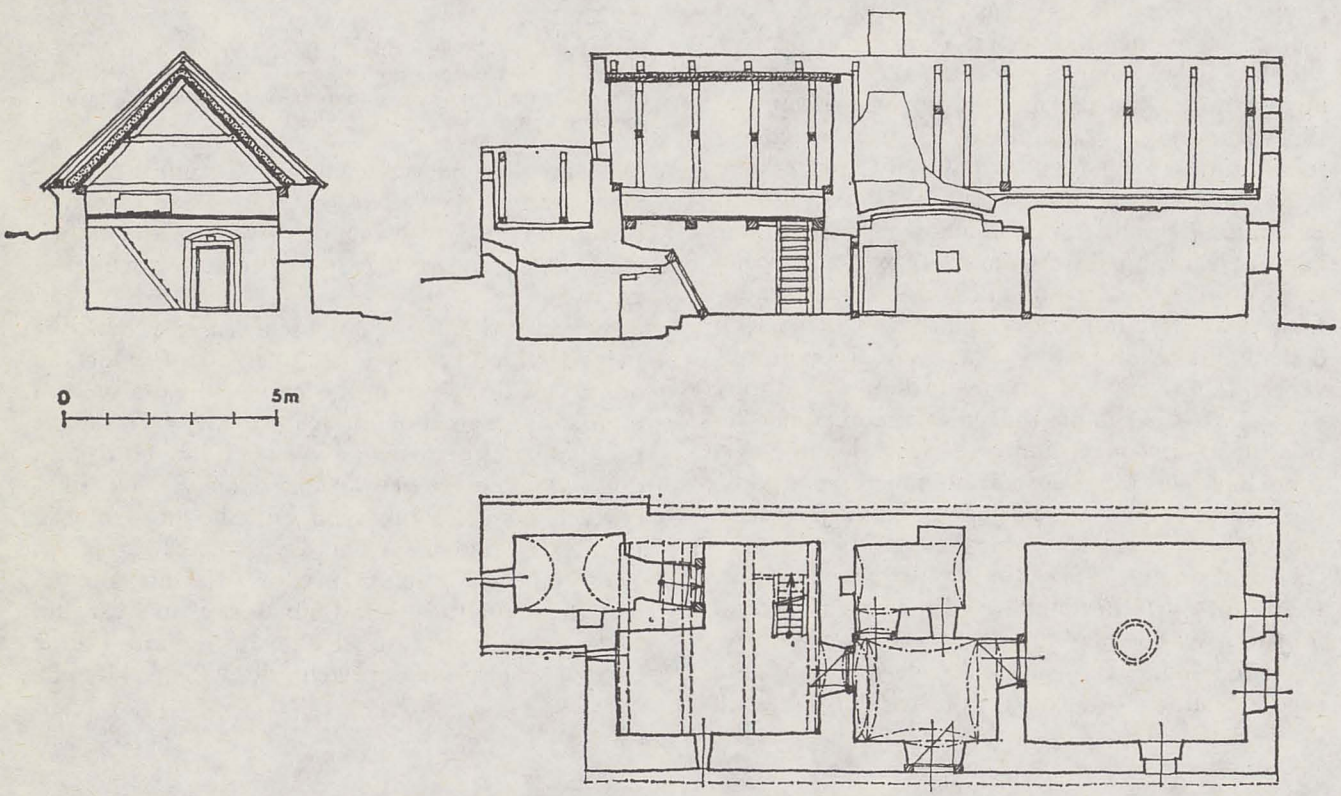

122 Březany čp. 33 (okr. Klatovy). Dokumentace typického kamenného domu s patrovou sýpkou z Horažďovicka. Dům se do návsi obrací zadním štítem sýpky, z něhož ještě vystupuje blok sklepa, přístupného šikmými dveřmi z komory.

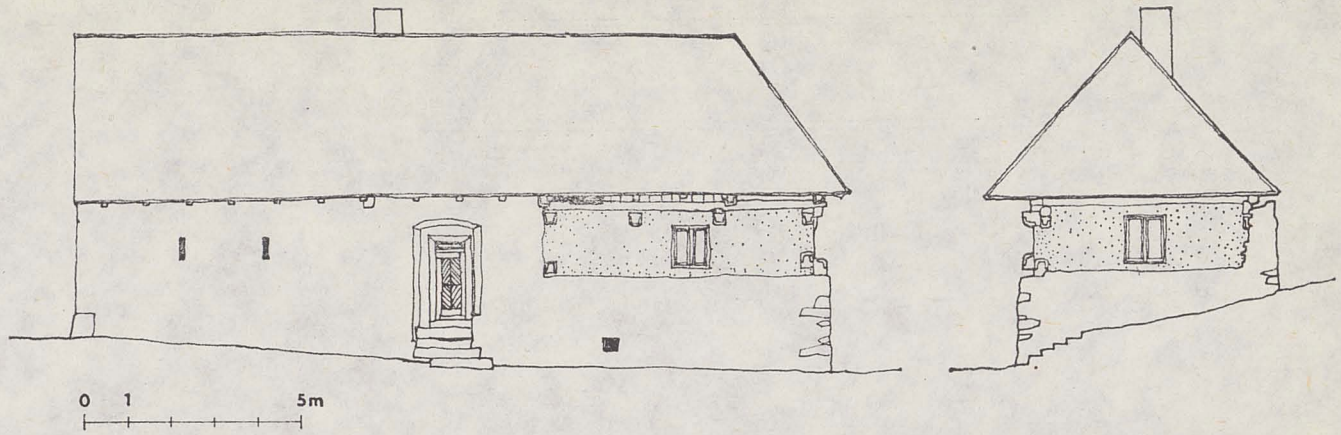

123 Babín čp. 27 (okr. Klatovy). Pošumavský dům charakteristické materiálové i dispoziční skladby. Hospodářská část s patrovou, lepencem krytou sýpkou je zděná, světnice (pravděpodobně ze starší stavební etapy) je roubená, omazaná. Střecha nad obytnou částí je valbová.

s patrovou sýpkou bylo v minulosti v Březanech ještě asi podstatně více, protože tohoto typu jsou prakticky všechny domy, které mají dochováno jádro výstavby z doby starší než z první poloviny 19. století. Jsou tedy samostatné sýpky v Březanech svým původem mladší, vzniklé vesměs až v době, kdy zobytnění komory v domě vytlačovalo i sýpku nad ní, a současně pokrok v zemědělské výrobě vedl ke zvyšování výnosů a tím ke zvýšení nároků na úložné hospodářské prostory.

Důkladnou hliněnou izolaci prostoru sýpky v domě je zřejmě možné považovat nejen za ochranu zrna proti běžným výkyvům teploty. Celý útvar se zděným štítem i proti obytné části domu je vysvětlitelný jako pozůstatek domového uspořádání s primitivnějšími systémy topenišť v obytné části domu, kdy bylo třeba sýpku chránit před požárem i stálou přítomností dýmu v krovu. Tato hypotéza je v souladu se středověkým stářím typu vesnického domu s patrovou sýpkou a přispívá i k doplnění představ nadzemního uspořádání domů v Pfaffenschlagu. Možnost dvoupodlažního řešení sýpky byla v této souvislosti nepochybně ovlivněna nutnou větší výškou jizby, takže dvě nižší úložná podlaží v zadní části domu pod touž střechou bylo řešení i zcela ekonomické.

Starší jihočeské vesnické domy s patrovými sýpkami měly vesměs obytnou část domu nebo alespoň světnici ještě dřevěnou, roubenou. Tuto materiálovou skladbu zřejmě měla už většina domů odkrytých v zaniklé středověké osadě Pfaffenschlag. K nejcharakterističtějším dokladům starobylého vzezření takového domu patří dodnes třeba dům (či spíše chalupa) čp. 27 v Babíně (okr. Klatovy) u Horažďovic. Má světnici ze silných trámů, zarovnaných hliněnou omazávkou, a v čelní i boční stěně světnice jen po jedné okenní ose. Na kamenné komorové části s lepencem se vně uplatňují jen úzké štěrbinové průduchy. Zadní ukončení domu tvoří štít sýpky, nad obytnou částí domu je valba.

Starobylost uspořádání domu s patrovou sýpkou a přízemní částí obytnou potvrzuje řada objektů, v nichž je podle sledu přestaveb zřejmé, že patrová zadní část je z dochovaných etap nejstarší. Vzpomeňme v této souvislosti třeba na již uvedený dům čp. 1 v Březanech. Instruktivním dokladem je například sýpka v zadní části domu čp. 16 v Nahořanech (okr. Strakonice). Je podsklepená, celkem třípodlažní, s drobnými okénky ve zvýšeném přízemí s trámovým stropem i v sýpkovém horním podlaží s lepencem. Sýpka je zbytkem starého užšího domu. Jeho přední obytná část byla stržena a nově vystavěna někdy v první polovině 19. století, jak je zřejmé z jejího štítu a plackových kleneb. Přestavba se zastavila před sýpkou, takže mezi oběma částmi domu je výrazný „odskok". Podobnou situaci můžeme sledovat i na domě usedlosti čp. 4 ve Zdíkovci (okr. Prachatice). I tady je nejstarší dochovanou částí domu jeho zadní poměrně úzká patrová sýpka, která má nad svým přízemím strop z mohutných hustě řazených trámů a nahoře dnes už položřícený lepenec. Přední obytná část je díky mladším přestavbám a přístavbám podstatně širší, s charakteristickým „šumavským" povysazením bedněného štítu pod polovalbou.

Starobylost uspořádání domu s patrovou sýpkou se někdy prozradí i méně nápadným způsobem. V Liběticích čp. 1 (okr. Strakonice) má dům velkou, zčásti podsklepenou roubenou světnici, za ní síň s kuchyní a pak valeně klenutý průchod k chlévům, rovněž valeně klenutý sklípek — spíž a výstup do horní, plackou klenuté komory. V zadní polovině domu jsou dva prostorné chlévy, klenuté plackovými klenbami. Klasicistní klenby chlévů jsou nejpozději z doby kolem poloviny 19. století a zadní chlév případně mohl být i novou přístavbou teprve z této doby. Drobná okénka v horní části stěny nad prvním chlévem ale naznačují, že tu mohla zůstat po starším řešení zadní části domu se sýpkovým patrem.

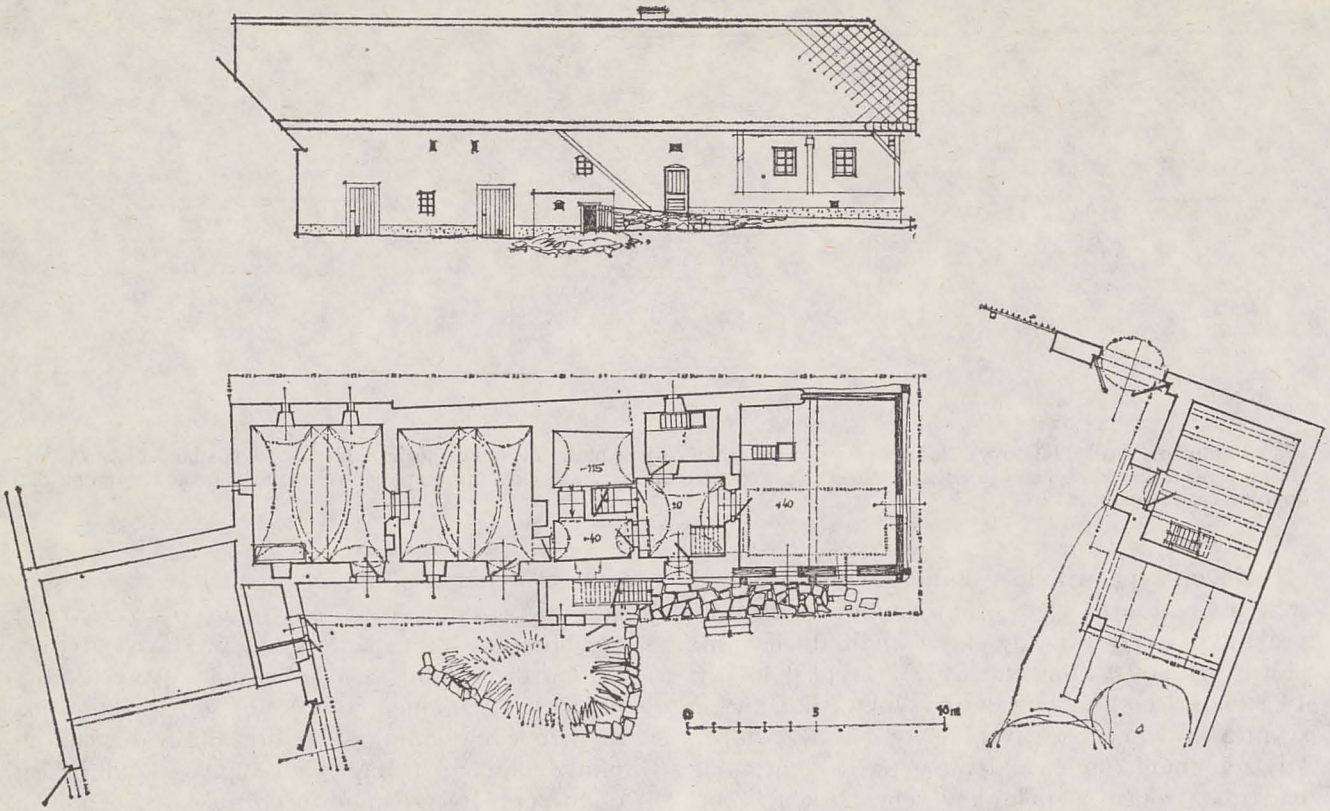

124 Libětice čp. 1 (okr. Strakonice). Dům, na jehož dvorní fasádě nad předním chlévem prozrazují štěrbinová okénka někdejší patrovou sýpku.

Takto uvažovaná složitá, v zadní části domu dvoupodlažní dispozice připomíná mimořádně významný a starobylý dům čp. 15 ve Vitějovicích (okr. Prachatice), rovněž s roubenou přední obytnou částí (navíc v celém rozsahu podsklepenou) a dvoupodlažní zadní částí hospodářskou, kde je řada prostor klenutých, s trámovými stropy i složitým lepencem.

Všimněme si ještě blíže zajímavého mohutného kamenného domu čp. 150 ve Volyni (okr. Strakonice). Obrací se do uličky podélně, jednoduchou monumentální fasádou, v níž je dílem mladších úprav jen krov a okna obytné části. Kamenným perónem se vstupuje do síně, největšího prostoru v domě. Tato síň je krytá trámovým stropem s průvlakem, podepřeným sloupy u sestupu do sklepa pod zadní částí domu, odkud se dále sestupuje do spodních sklepů s chodbou a studnou. Nad terénem má komorová část dvě podlaží s trámovými stropy. Patro s trámovým stropem je i nad síní, takže přízemní je jen část obytná. Dům má proto charakteristický podélný řez, v němž je nejlépe patrné, jak úroveň stropu vysoké světnice dosahuje téměř do poloviny výšky prostoru horní síně. V této souvislosti můžeme opět vzpomenout na dům čp. 22 z Živohoště (okr. Benešov) s datováním 1617 v roubené obytné místnosti, protože jeho podélný řez s dvoupodlažní částí komunikační a komorovou byl velmi podobný.

Většina krovů starších vesnických domů s asymetrickým řešením podélného řezu je již upravena pro novodobou krytinu a přitom zpravidla došlo k vyrovnání střešních ploch, nejčastěji půdní nadezdívkou nad nižší obytnou částí (tato úprava byla provedena i v domě čp. 150 ve Volyni). Tam, kde je v ojedinělých případech na takovém domě ještě zachována tradiční došková krytina, můžeme sledovat v místě přechodu z přízemní části k patrové sýpce plynulé zvýšení střechy, které pak velmi připomíná například formu zastřešení obdobných typů domu z oblasti moravské. Z jižních Čech můžeme tyto tvary ukázat již vlastně jen na mimořádně cenném domě čp. 27 ve Chvaleticích (okr. Písek). Dům má roubenou světnici a mladší světničku, která vystupuje z obrysu domu a je zastřešena jako kolmé křídlo se strmou valbovou střechou. Zděná část domu je napojena způsobem, který by v tomto případě nasvědčoval spíše jejímu mladšímu původu, protože je na vstupní straně více než o metr širší. Dvoupodlažní sestava komor v zadní části domu je neobyčejně složitá, v přízemí dokonce se třemi prostorami, rozdělenými lepenicovými příčkami s kostrou z dřevěných sloupků.

Ojediněle se můžeme setkat i u sýpek v domě se zděnou valenou klenbou v horním podlaží. V krovu domu se pak místo štítů a hlínou krytých ploch tvaru sedlové střechy uplatňuje plocha půlválcová. Takto je sýpka provedena v již dříve

125 Krnín čp. 3 (okr. Č. Krumlov). Pozdně gotický dům, jehož levou zvýšenou třípodlažní část tvoří komorový blok s podkrovní sýpkou, krytou mohutným lepencem. Obytná část domu byla přestavěna na začátku 20. století. Vlevo u západního vjezdu do usedlosti stojí další samostatná sýpka.

126 Písečné nad Dyjí čp. 32 (okr. J. Hradec). Pozdně gotická patrová sýpka ze 16. století v zadní části domu.

127 Břežany čp. 33 (okr. Klatovy). Zadní štít domu s patrovou sýpkou, obrácený do návsi, s nižší hmotou vysunutého sklepa

128 Nahořany čp. 16 (okr. Strakonice). Starší užší třípodlažní komorová, lepencem krytá zadní část domu. Zleva se napojuje širší část obytná, která je dílem přestavby z 1. poloviny 19. století.

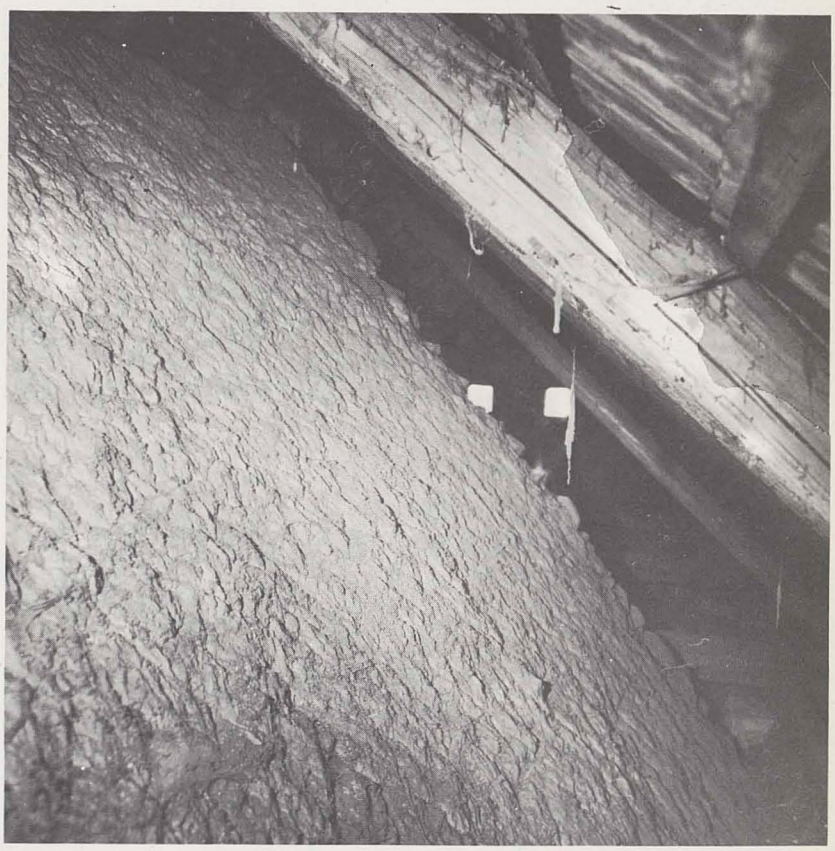

129 Březany čp. 47 (okr. Klatovy). Průhled mezerou mezi hliněnou izolací lepence nad sýpkou v zadní části domu a krovem směrem k přednímu štítu.

130 Volyně čp. 150 (okr. Strakonice). Mimořádně rozlehlý kamenný dům s jádrem snad ze 17. století. Vstupní portál je přístupný po jednoduchém kamenném perónu, v sýpce a horní síni jsou štěrbinová okénka.

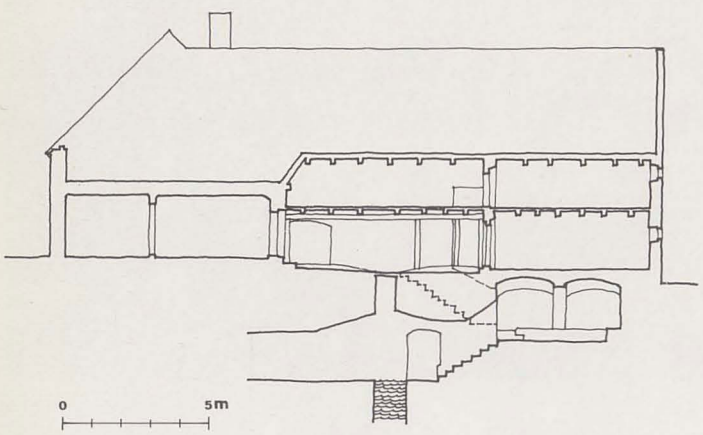

131 Volyně čp. 150 (okr. Strakonice). Charakteristický podélný řez domu s patrovou zadní hospodářskou částí a vysokou obytnou místností vpředu. Ve složitém systému podzemních prostor je studna, z níž se čerpala voda přímo do rozlehlé vstupní síně.

132 Čečelovice čp. 15 (okr. Strakonice). Prostor krovu nad síní (vlevo komín nad černou kuchyní) s pohledem dozadu na horní část zděné, v patře valeně klenuté sýpky.

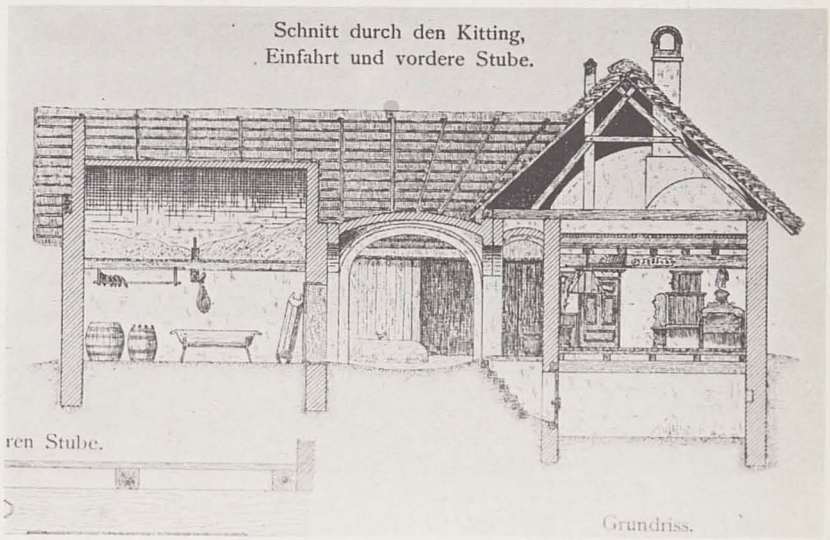

133 Oberschützen. Řez zděnou usedlostí v rakouském Burgenlandu. Vlevo sýpka s valeně klenutým patrem, vpravo dům, v jehož podkroví se uplatňuje za klenbou kuchyně a komínem valená klenba patra zadní, komorové části domu (podle sborníku Das Bauernhaus in Oesterreich — Ungarn, Wien 1902).

134 Čečelovice čp. 12 (okr. Strakonice). Příklad usedlosti, kde byla roku 1835 nově vystavěna širší a vyšší přední část domu se světnicí s lepencem krytou sýpkou v podkroví. Sýpka se ve štítě projevuje lichoběžníkově uspořádanou pěticí větracích okének. Vpravo za vjezdem zůstala zachována starší samostatná kamenná sýpka.

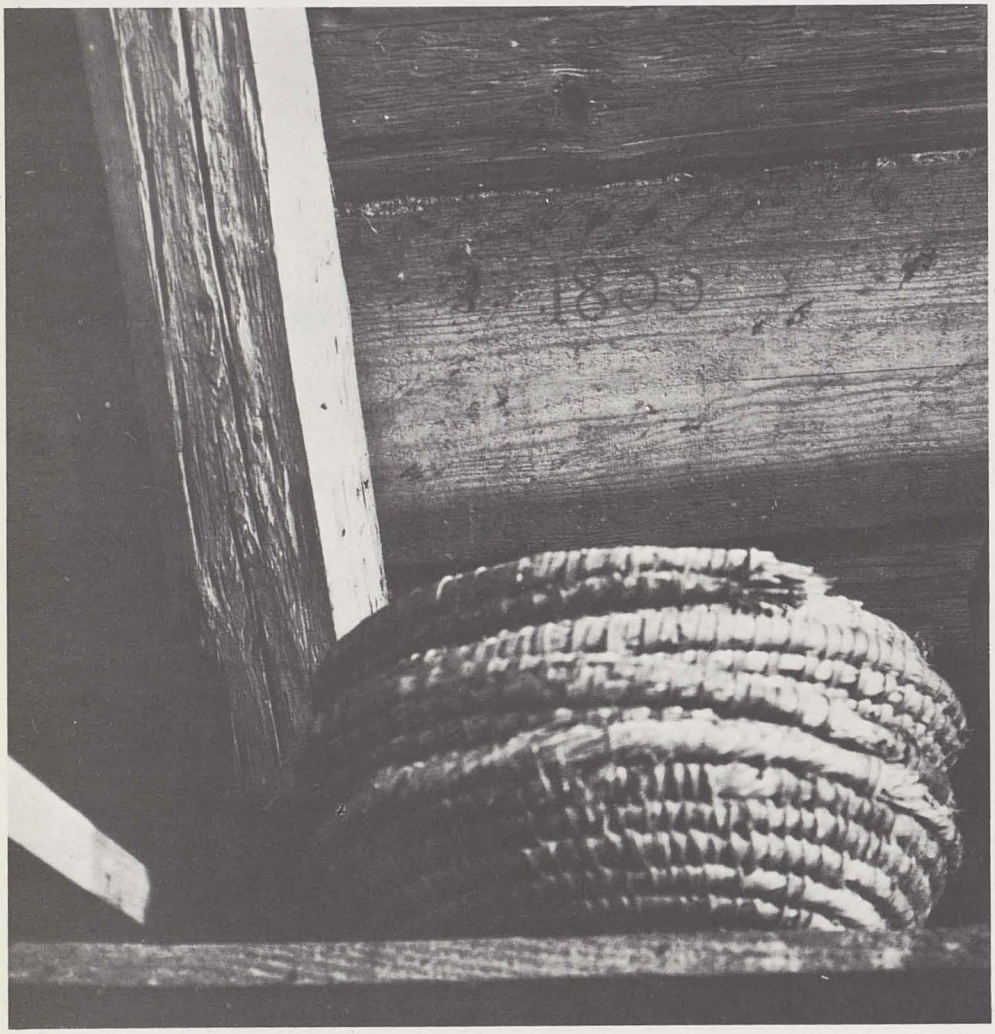

135 Čečelovice čp. 12 (okr. Strakonice). Datování přestavby přední obytné části domu se sýpkou v podkroví, napsané na prkně bednění lepence.

136 Kašperk (okr. Klatovy). Detail boční strany niky, zbylé po zasunutí dřevěné obytné místnosti ve zdivu hradního paláce z 2. poloviny 14. století. Na maltě, vyteklé při obezdívání dřevěné konstrukce ze zdiva, se dochovaly zbytky hliněné mazanice, tvořící původně vnější izolaci dřevěné konstrukce.

137 Borotín (okr. Tábor). Otisk čelní stěny dřevěné obytné místnosti se třemi pyramidovitě seskupenými okny v pozdně gotické části hradu. Přizdívalo se přímo k roubení, takže po nehraněných profilech zbyly dobře patrné žlábkovité otisky. Pozdně gotická část hradu.

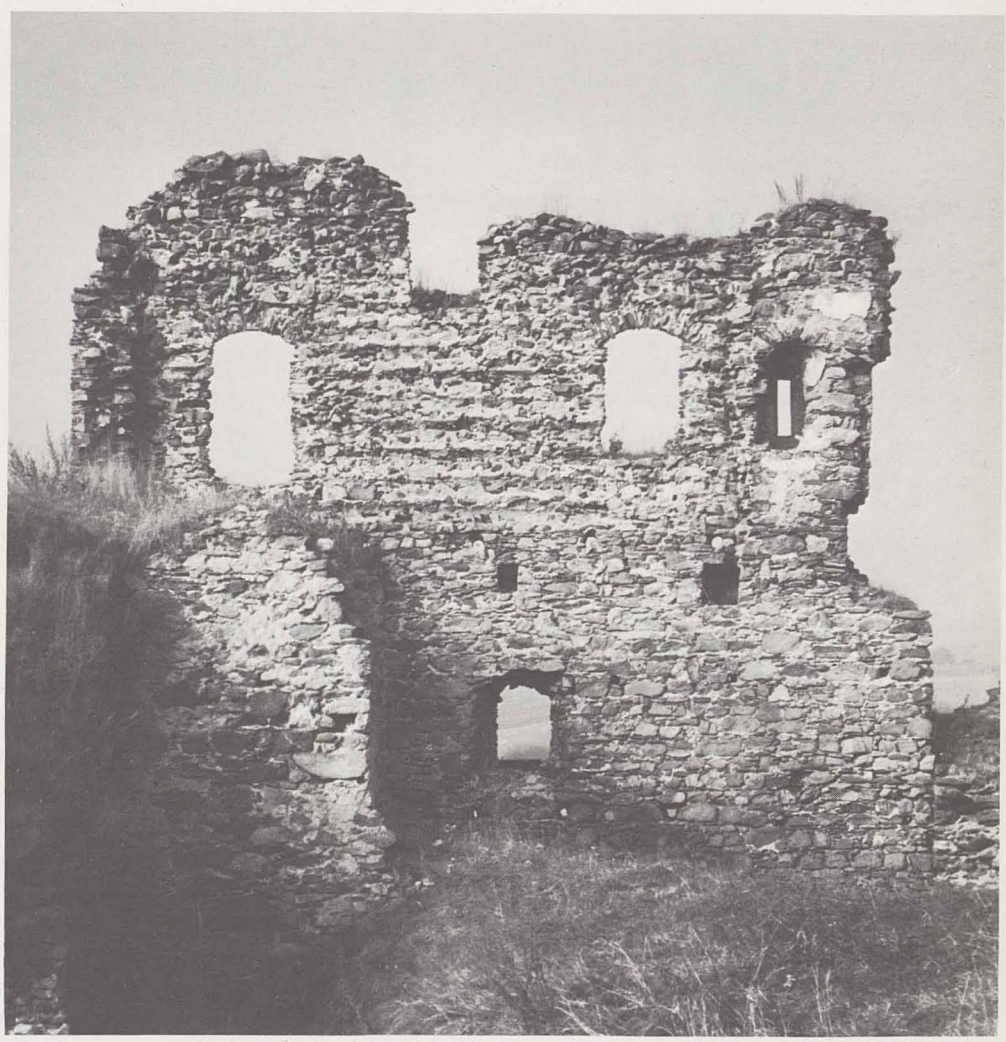

138 Čachrov (okr. Klatovy). Otisk čelní stěny vysoké dřevěné obytné místnosti, dochovaný ve zdivu věžové tvrze z 2. poloviny 14. století. Místnost byla zčásti „zasunuta" do zdiva, trojúhelníkově seskupená okénka mají směrem ven se rozšiřující špalety. Kapsy po trámech ve středu výšky místnosti jsou až z doby přeměny tvrze na sýpku.

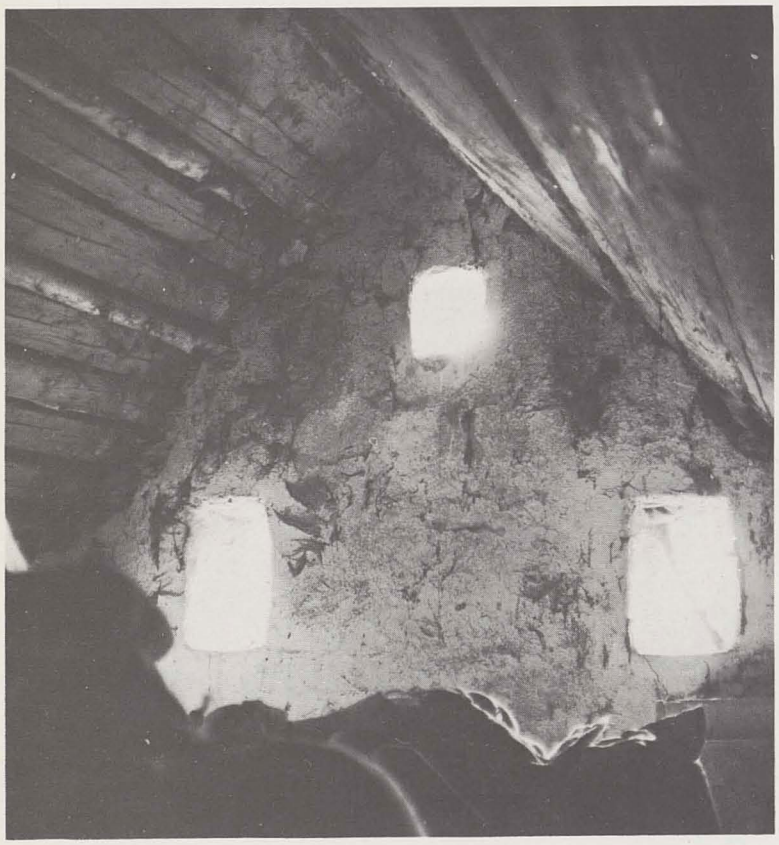

139 Svojšice čp. 15 (okr. Klatovy). Prostor sýpky, vymezený pod střechou dřevohliněnou izolační konstrukcí, usazenou na ústupky ve zdivu štítů, s trojicí okének v čelní stěně.

140 Středověké městské domy, jejichž obytné místnosti mají roubenou valenou klenbu a v čelních stěnách trojúhelníkové sestavy osvětlovacích a větracích otvorů. Detail z ilustrace, zobrazující zkázu města Sodomy, z tzv. Velislavovy bible z 1. poloviny 14. století.

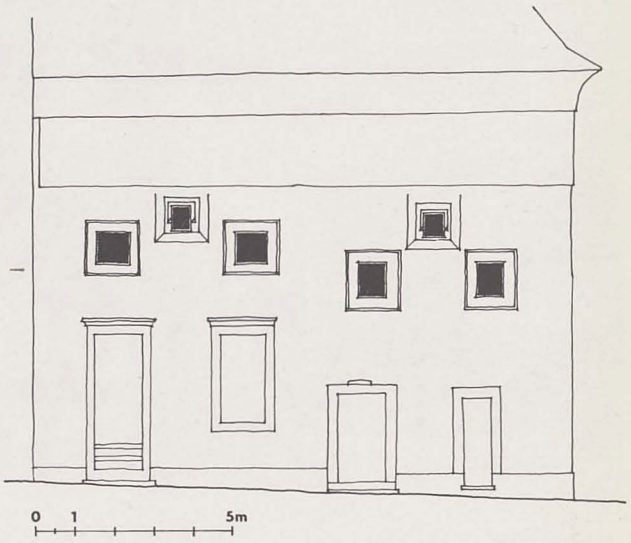

141—142 Český Krumlov-Latrán čp. 53, 54. Dokumentace trojúhelníkově seskupených otvorů obytných místností na pozdně středověkém měšťanském domě. U horních větracích otvorů je patrné, že sestavy oken přísluší ještě pozdně gotické malované fasádě — jsou tedy starší než renesanční sgrafitování z poloviny 16. století.

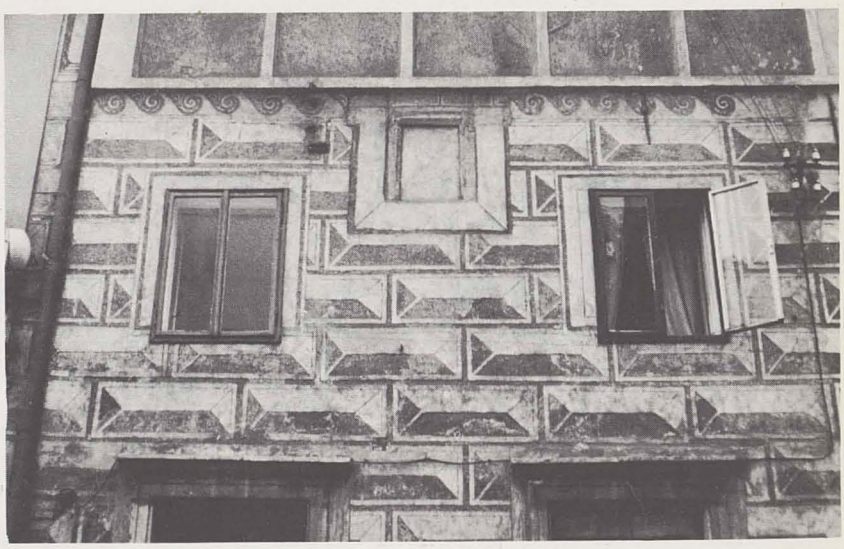

143 Švejcarova Lhota čp. 12 (okr. Strakonice). Detail archaické roubené konstrukce obytné místnosti, kde profily boční stěny přecházejí téměř plynulým obloukem do povalů stropu. Roubení je provedeno velmi hrubě, s přesahy na nárožích a s hliněnou omazávkou. Datováno 1721.

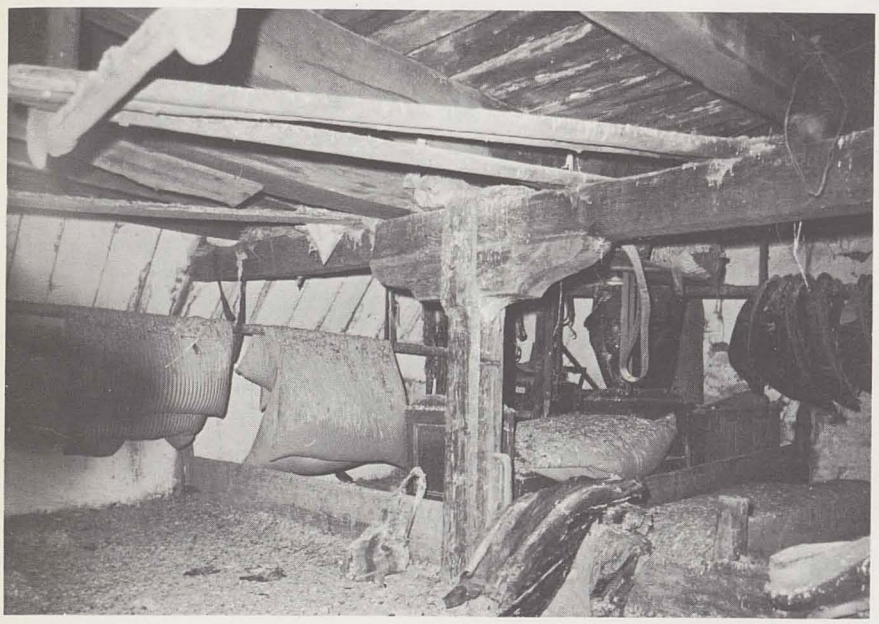

144 Vitějovice čp. 15 (okr. Prachatice). Masívní, náročně provedená konstrukce lepence nad patrovými komorami v zadní části domu. Horní trámy jsou v příčném směru podvlečeny průvlakem se sloupkem a profilovaným sedlem.

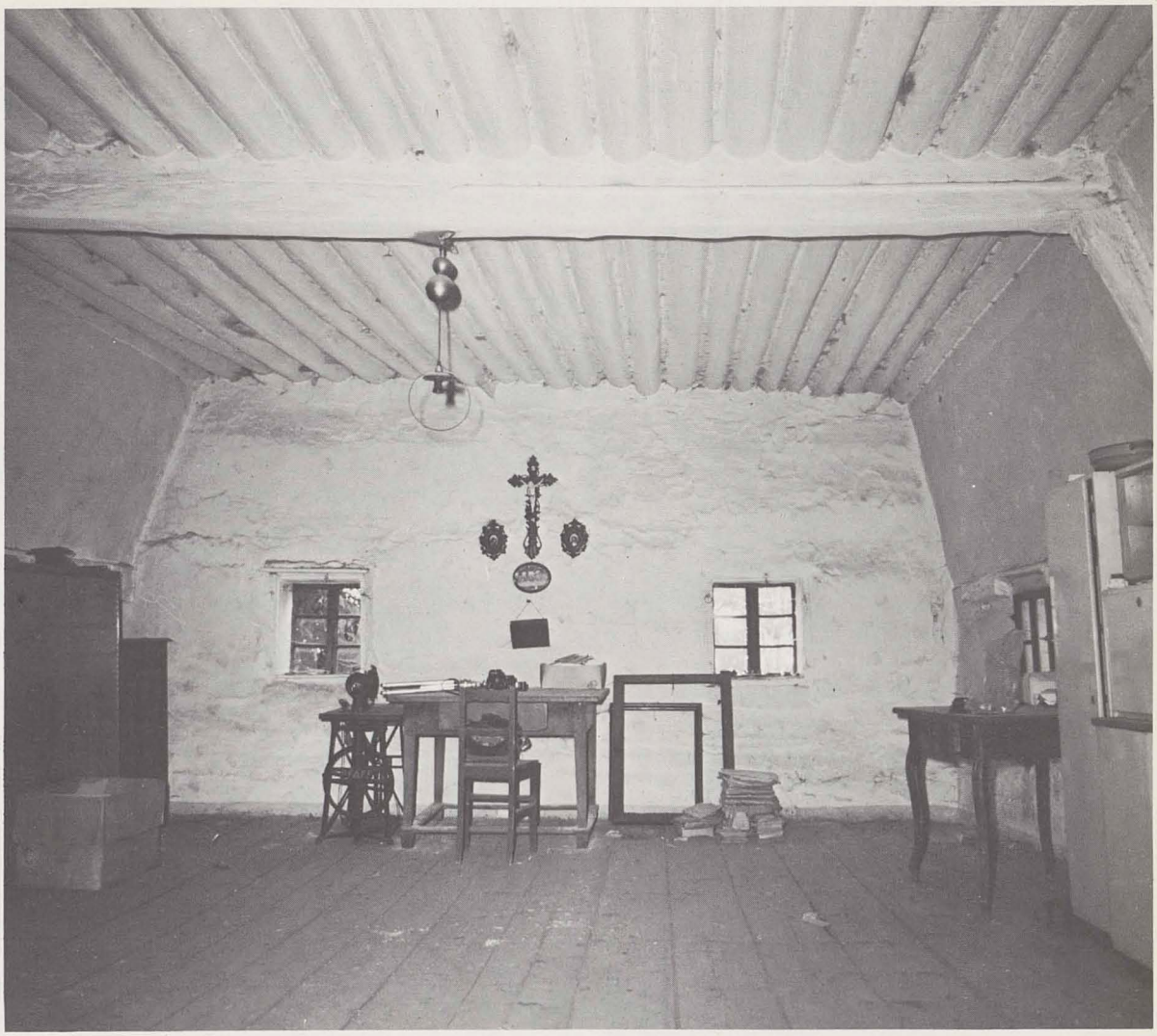

145—146 Vitějovice čp. 15 (okr. Prachatice). Vysoká roubená obytná místnost s šikmými horními úseky bočních stěn. Shora je na povalech stropu zvlášť silná vrstva izolační hliněné mazanice. Jeden z nejstarobylejších vesnických obytných prostorů v Čechách, navozující představu vysokých středověkých obytných místností.

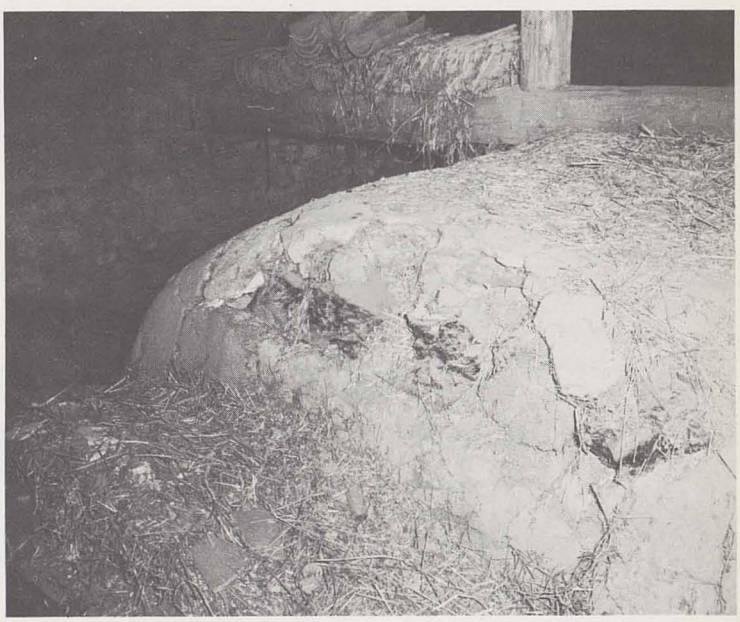

147 Plástovice čp. 3 (okr. Č. Budějovice). Prostor středního ze tří podlaží zděné sýpky. Lepenec má konstrukci s hambalky, podvlečenými střední vaznicí. Ta je ve štítových stěnách podepřena zazděnými a zavětrovanými sloupky, upevněnými do trámů roubeného věnce, založeného v obvyklé výšce nad podlahou (která je v tomto případě spolu s trámovým stropem přízemí odstraněna).

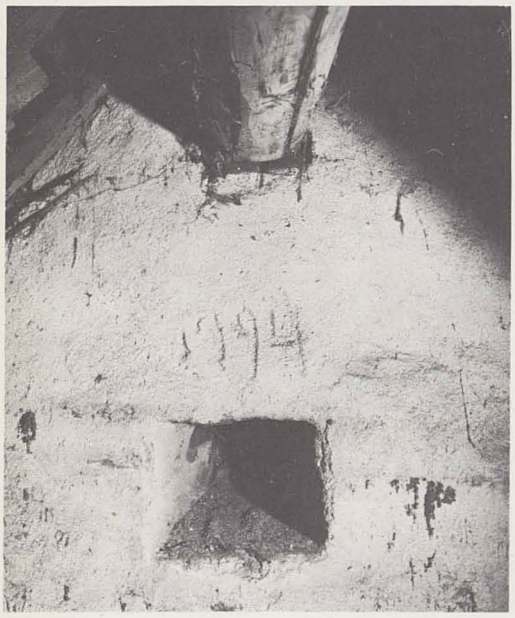

148 Třebomyslice čp. 23 (okr. Klatovy). Datování 1794, vyryté do omítky v horním prostoru zděné věžové sýpky, pod hřebenovou vaznicí dnes už odstraněného lepence.

149—150 Třebomyslice čp. 41 (okr. Klatovy). Horní část štítu sýpky s datováním 1776, uvnitř s masívní tesanou vaznicí pod vrcholem lepence.

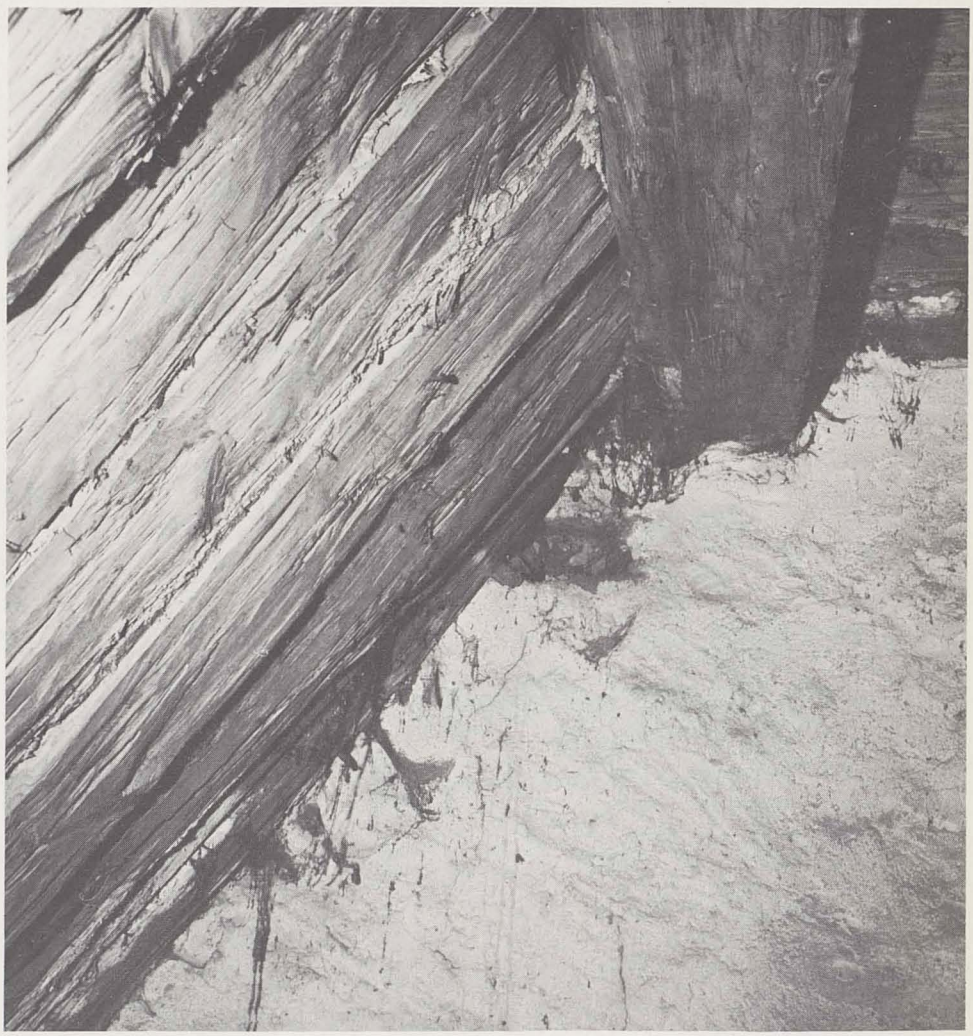

151 Strunkovice čp. 18 (okr. Strakonice). Masívní štípané půlpovaly boční strany těžkého lepence, jehož horní vodorovné překrytí je podpíráno třemi trámy, zapuštěnými do zdiva štítů dvoupodlažní sýpky.

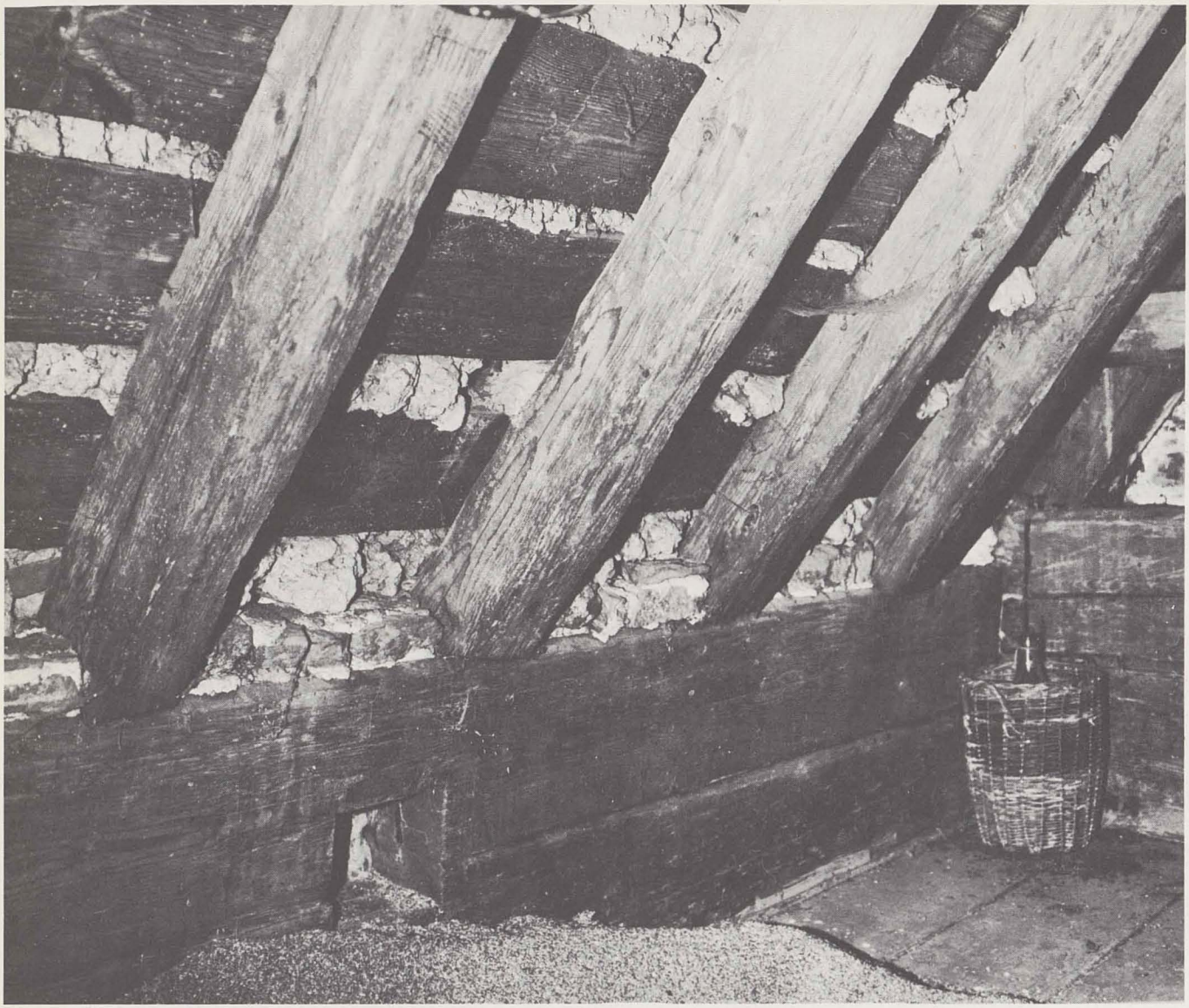

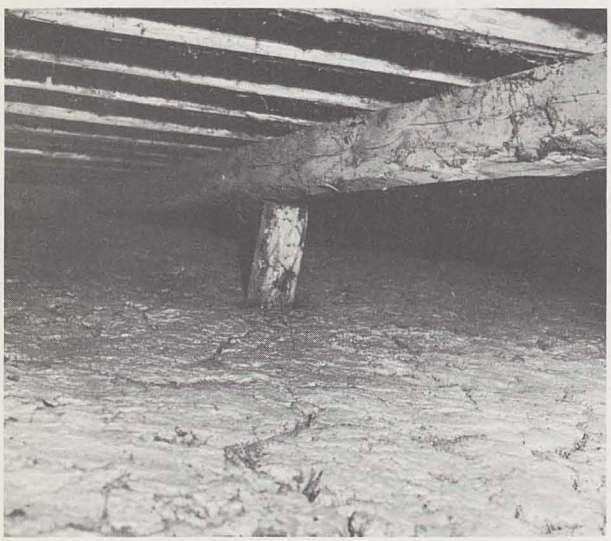

152—153 Krnín čp. 3 (okr. Č. Krumlov). Mimořádně masívní konstrukce lepence nad sýpkou v zadní části domu snad z konce 15. století. Do roubeného věnce jsou v hustém sledu vsazeny hraněné krokve, mezi řídce pokládanými krajinami vystupuje hliněná mazanina. Na druhém záběru je vnějšek konstrukce — pohled vzhůru mezerou mezi lepencem a krovem.

154 Střelskohoštická Lhota čp. 3 (okr. Strakonice). Lepenec, na jehož dřevěné konstrukci z krajinek je silná hliněná mazanina, a přímo na ní jsou položeny krokve krovu s krytinou.

155 Česká Lhota čp. 12 (okr. Č. Budějovice). Vnitřek horního prostoru zděné sýpky, klenutého (asi v polovině 19. století) cihlovou valenou klenbou půlelipsového profilu se ztužujícími pasy.

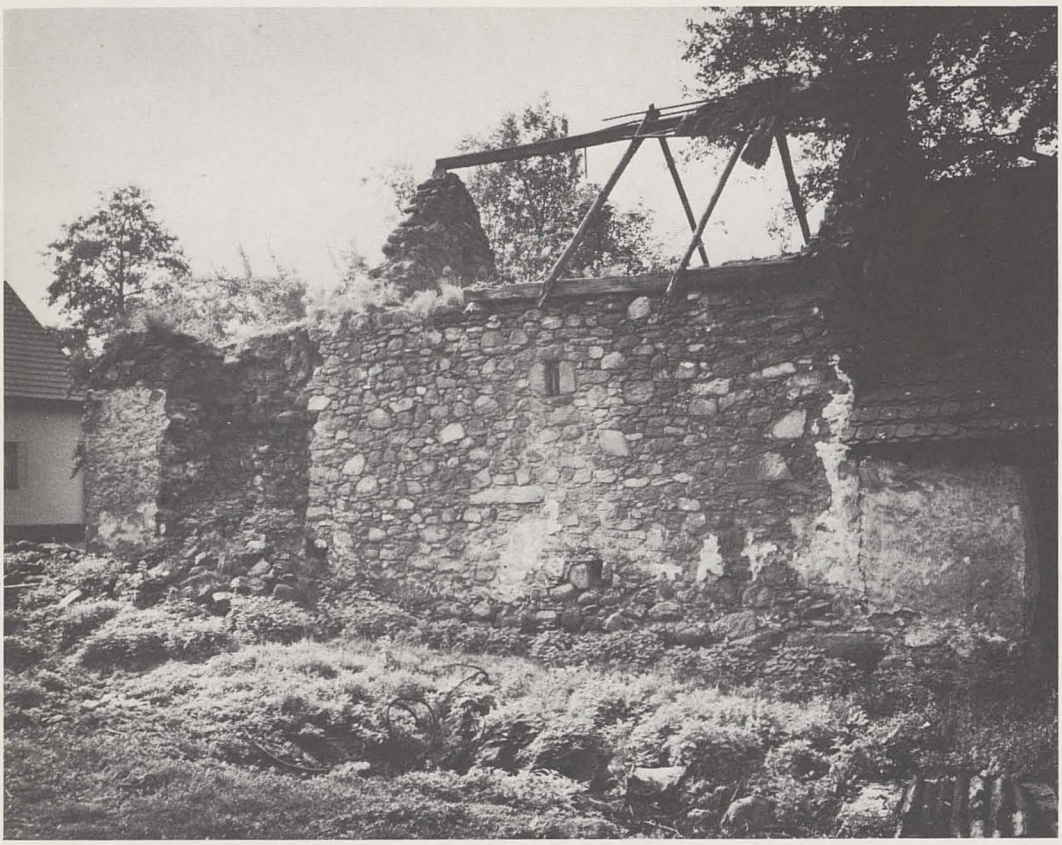

156 Strážovice čp. 10 (okr. Klatovy). Zbytek patrové sýpkové zadní části domu s původním typem krovu pro doškovou krytinu: hřebenová vaznice na vrcholech štítů a lehké zavěšené krokve. Bednění lepence bylo usazeno na ústupcích při vnitřní hraně štítů.

157 Bližanovy čp. 39 (okr. Klatovy). Zbytek zcela ojedinělého valbového ukončení lepence ve zděné sýpce se dvěma pozdně gotickými portály.

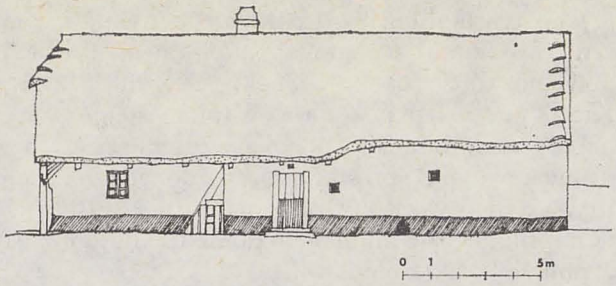

158 Chvaletice čp. 27 (okr. Písek). Dům s ojediněle dochovanou původní doškovou krytinou, která se plynule zvedá v místě přechodu k vyšší zadní části s patrovou sýpkou.

zmíněném domě usedlosti čp. 15 v Čečelovicích (okr. Strakonice). Těsné paralely tohoto řešení byly rovněž užívány například na středním Slovensku (Liptov; pro srovnání uvádíme dokumentaci typického domu s roubenou obytnou částí z Vlkolínce u Ružomberka). Podobným způsobem byly budovány i zděné domy s klenutými sýpkami v rakouském Burgenlandu, kde se až do mladší doby udržela silná složka slovanského obyvatelstva. Uvádíme odtud část dokumentace usedlosti z Oberschützen, kde má dům, vybavený při zápraží typickým arkádovým loubím a datovaný na průvlaku pod trámovým stropem ve světnici 1818, ve své zadní komorové části, nad světničkou, valeně klenutou sýpku. Valeně klenutá je i samostatná sýpka, napojená do úhlu k domu střechou, kryjící vjezd do dvora mezi domem a sýpkou.

Od druhé poloviny 18. století se postupně i na vesnicích stále více uplatňují státní nařízení, *požární* a později i *stavební řády,* které se snaží omezit dřevěnou výstavbu a odstranit především nejčastější zdroj požárů — dřevěné komíny. Pod tlakem těchto příkazů se postupně stává typickou součástí domů zděná a klenutá černá kuchyně, nesoucí důkladný zděný komín. Černá kuchyně, provedená na celou šířku síně, v sobě vlastně přinesla počátek zániku řešení domu s patrovou sýpkou. Pod klenbu černé kuchyně bylo totiž možné napojit i vytápění prostorů na druhé straně síně, což bylo v souladu se snahou o postupné zvyšování obytné kvality i kapacity domů. Komo-

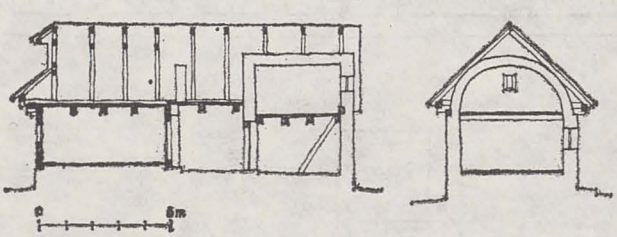

159 Vlkolínec (okr. Liptovský Mikuláš). Typický dům ze slovenského Liptova — roubený, vzadu se zděnou, v patře valeně klenutou sýpkou.

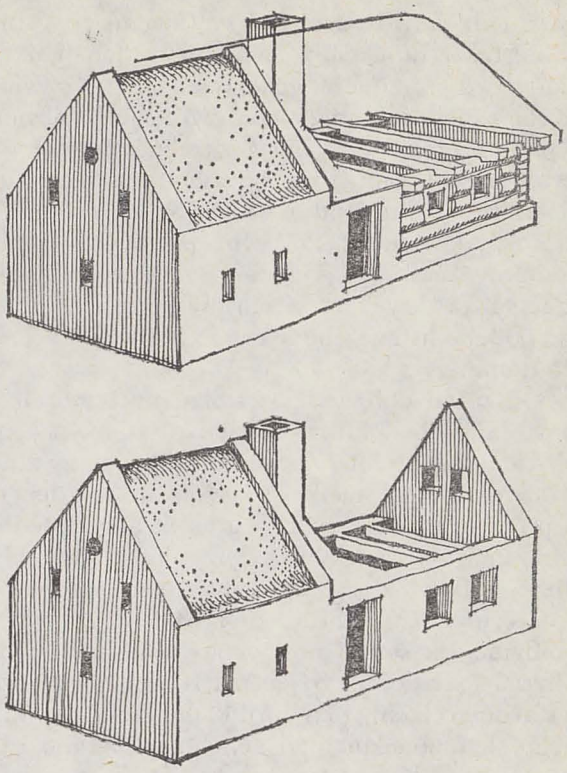

160 Možnosti tradičního umístění patrové sýpky v domě. V prvním případě je obytná část domu roubená, patrová sýpka krytá lepencem je v zadní části domu. Na druhém obrázku je stejné uspořádání, ale zděný je celý dům.

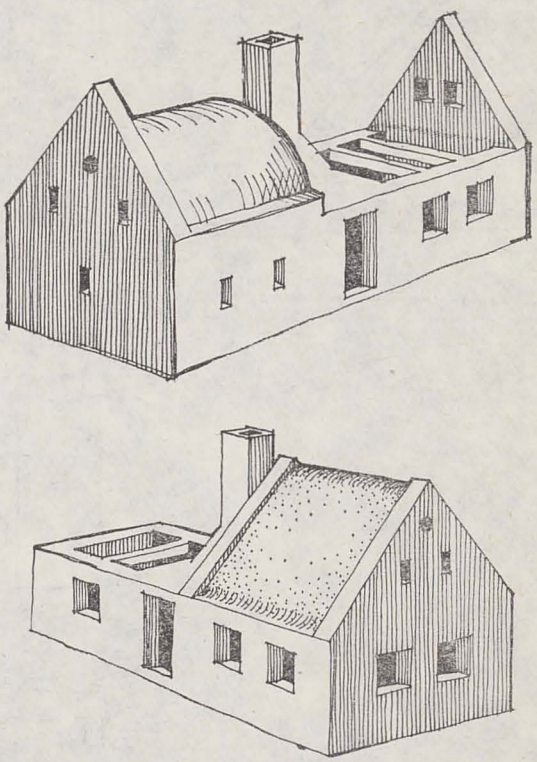

161 Umístění sýpky je stejné jako na předešlých obrázcích, ale horní podlaží sýpky má pokročilejší úpravu se zděnou valenou klenbou. Poslední varianta ukazuje uvolnění komorové části domu pro obytné využití, lepencem krytá sýpka je nad světnicí.

ry se tedy stávaly druhými světnicemi či světničkami, takže dům mohl nadále lépe sloužit například bydlení dvou generací. Obytné využití bývalé spodní komory ale vytlačovalo i horní sýpku, protože dole bylo potřebné nejen zvýšit strop, ale odstranit i vnitřní schodiště. Jako s mezičlánkem ústupu od patrové sýpky v domě se proto setkáváme s takovým patrovým řešením komorové části, kdy je dole světnička a nahoře ještě sýpka, krytá lepencem mezi štíty, přístupná ale po schodišti ze síně dveřmi ve štítě, obráceném do domu.

Od první poloviny 19. století můžeme ale na novostavbách domů sledovat i přesun sýpek nad obytnou část domu. Zpočátku, až do doby kolem poloviny století, měly tyto sýpky ještě i lepenec a projevovaly se nadále, tentokrát ale v předním štítě, charakteristickým seskupením otvorů. Uvádíme příklad domu z cenné usedlosti čp. 12 z Čečelovic (okr. Strakonice), kde byla v první polovině 19. století postavena nová, širší a vyšší obytná část domu. Sýpka za štítem se projevuje sestavou celkem pěti průduchů tehdy oblíbeného, byť poněkud opožděného barokního kasulového tvaru. Lepenec (a tím nepochybně i celá tato část domu) je datován nápisem na bednění pod mazanicí rokem 1835. V Březanech (okr. Klatovy) se lepenec nad světnicí (stejně starý nebo o málo mladší) dochoval v usedlosti čp. 51, situované uvnitř prostoru návsi; donedávna jich tu však bylo více. V Drahenicích (okr. Příbram) je například v již zmíněném domě usedlosti čp. 31 z poloviny 19. století.

Během doby byl dům stále bezpečnější proti ohni, protože s rozvojem zděné stavby, kleneb i zabezpečení otopného zařízení nastupovaly i nové konstrukce krovů (ležaté a stojaté stolice) a hlavně nespalná, keramická krytina. Tyto úpravy rovněž přispěly k postupnému vytlačování podstřešních sýpek krytých těžkým lepencem, protože ochrana zrna taškovou krytinou byla považována za vcelku dostatečnou. Pokud zůstala sýpka i po likvidaci lepence v domě, měla už vybudovány jen fošnové přihrádky na zrní přímo na podlaze půdy, pod krovem. Tento způsob provedení sýpky v podstřeší uzavírá jednu z nejzajímavějších kapitol vývoje uspořádání jihočeského vesnického domu.

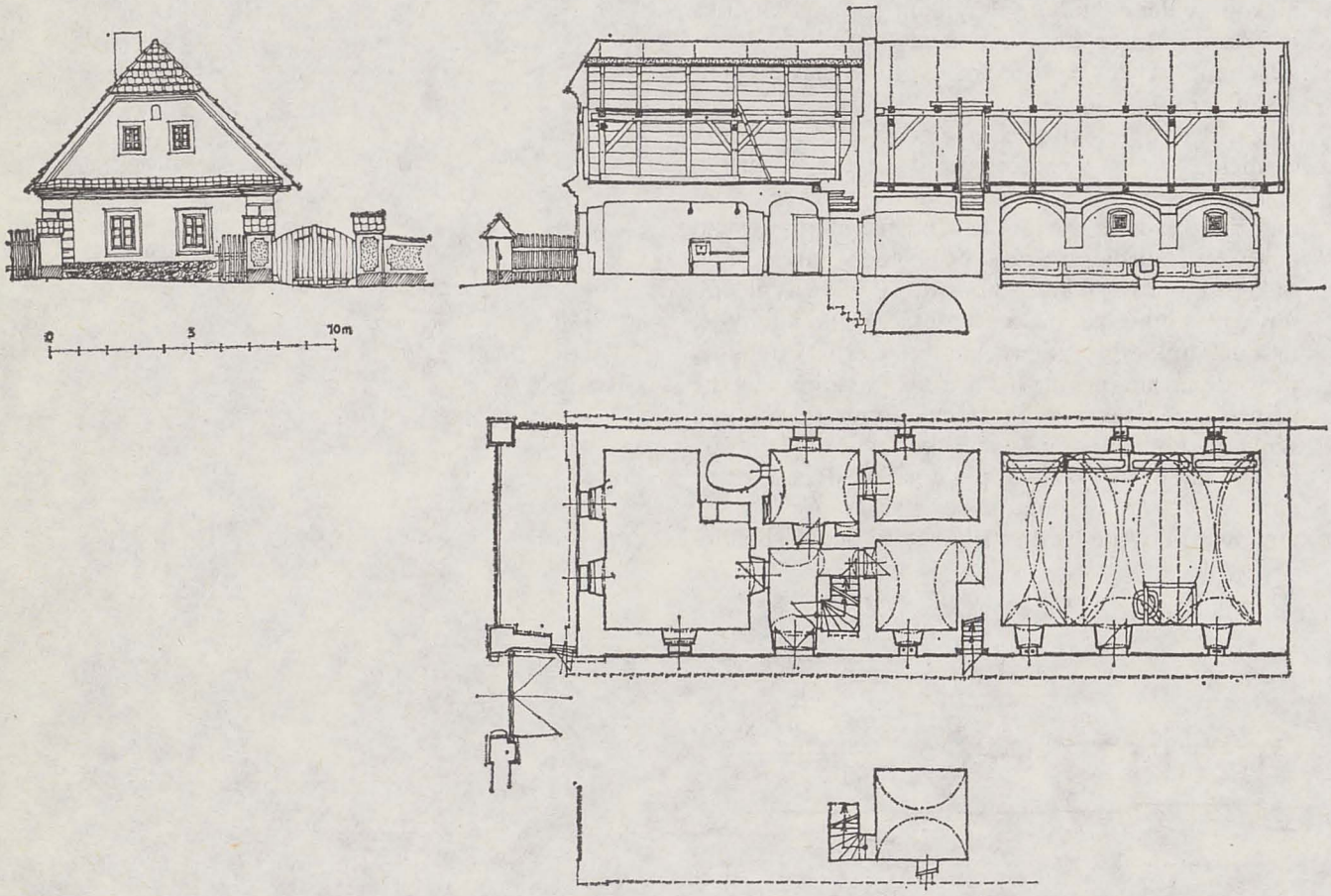

162 Drahenice čp. 31 (okr. Příbram). Klasicistní zděný dům z poloviny 19. století, z větší části klenutý a s průčelím, charakteristickým pro styčnou oblast jižních a středních Čech. V podkroví nad síní a světnicí je sýpka s lepencem, sledujícím tvar střechy.

II/4

ROUBENÁ KLENBA A LEPENEC

Jižní Čechy jsou stále nedoceněným zásobníkem archaických stavebních zvyklostí a konstrukcí. K nejstarobylejším a nejzajímavějším a přitom zcela opomíjeným patří *dřevohliněné klenby* — různé způsoby provedení vzepjatého završení prostorů, složené ze spodní dřevěné konstrukce a horní hliněné izolační vrstvy, omazávky. Konstrukce tohoto typu jsou známy u mnoha národů. Nejstarší zachovaný popis takové konstrukce — roubeného, hlínou omazaného objektu zřejmě čtvercového půdorysu, jehož stěny se směrem vzhůru postupně skláněly dovnitř jako u jehlanu nebo spíše na způsob klášterní klenby, je antického původu, ve Vitruviových Deseti knihách o architektuře.*) Na našem území se můžeme s roubenými kupolovými jehlanci ještě setkat na starobylých sýpkách na východním Slovensku.

V Čechách je základním typem v rejstříku těchto kdysi hojných konstrukcí *roubená valená klenba.* Vzniká tak, že ve dvou protilehlých stěnách srubu se trámy postupně zkracují, takže boční stěny se plynule přiklánějí ve tvaru dvou proti sobě postavených čtvrtválců. Nejnázornější středověké zobrazení této konstrukce je v takzvané *Velislavově bibli* z první poloviny 14. století, kde velké roubené buňky s touto klenbou tvoří nepochybně obytné místnosti městských domů. Vidíme tu dobře i charakteristické pyramidovité seskupení otvorů, které je téměř nepostradatelným doprovodným znakem všech těchto konstrukcí až do novověku. Obliba užití takových konstrukcí u středověkých obytných místností nepochybně souvisí s tehdejším ještě více či méně dymným charakterem vytápění (a také osvětlení) obytné místnosti. Znečištěný teplý vzduch, který se dostal do prostoru místnosti, stoupal ke klenbě, a při koloběhu se studeným vzduchem, který přicházel níže položenými okénky, dveřmi apod., „tekl" obráceným korytem klenby k hornímu větracímu okénku, kterým odcházel. Místnosti byly nejméně o metr vyšší než u novověkých světnic s čistým provozem vytápění, protože horní okénka byla v takové výši, aby nečistý vzduch v horní části prostoru nevadil ani stojícím osobám.

Zmínili jsme se už dříve o jizbě domu čp. 22 z Živohoště (okr. Benešov) z roku 1617 jako o reprezentantu pozdně středověké obytné místnosti, která je už plochostropá, ale stále s abnormální výškou a horním větracím okénkem. Jako plochostropé byly tyto místnosti někdy konstruovány už ve 14. století, jak dosvědčuje například dochovaný otisk čela takové místnosti ve zdivu hradního paláce na Kašperku (okr. Klatovy). Ve zdivu zřícenin gotických hradů se dochovalo množství otisků, svědčících o častém vkládání takovýchto zřejmě teplých místností (snad ložnic nebo obytných místností žen) do staveb hradních budov. Pozůstatkem po množství takových vysokých místností jsou nálezy zbytků horních větracích oken při úpravách fasád středověkých městských domů. Větší počet jich je dnes odkryt například v Českém Krumlově, zvláště na renesančních i starších průčelích domů v podhradní čtvrti Latránu.

K nejzajímavějším a dosud zřejmě nepovšimnutým pozůstatkům místnosti na hradě Kašperku patří zbytky hliněné mazanice, promísené rostlinnými zbytky, které jsou zachyceny na nejlépe chráněných místech negativu odstraněné dřevěné konstrukce na styku s maltou, proteklou ze zdiva při obezdívání zasunutého čela místnosti. Tyto zbytky se na své nynější místo nemohly dostat odjinud než z povrchu dřevěné místnosti a uchovat se tím, že se přimkly k zasychající maltě a přetrvaly tam zánik dřevěné konstrukce. Lidé, kteří dřevěnou místnost stavěli, ji tedy zedníkům k obezdění předali včetně hliněné omazávky. I když to mohlo mít i na hradě svůj význam požární a tepelně izolační, nebylo to hlavně z prováděcího hlediska — pokud můžeme soudit — nikterak logické. Na staveništi mohutného kamenného hradu bylo jistě k dispozici tolik vápenné malty, že by snad bylo pohodlnější užít pro těsnící a vyrovnávací vnější omazávku tento materiál. Lze tedy soudit, že opatření takové dřevěné obytné místnosti hliněnou omazávkou byl už tehdy starý zavedený postup. Ten jistě neměl svůj původ v prostředí královské stavební hutě, ale byl spíše obecnou stavební zvyklostí, doprovázející tehdy všude běžné dřevěné obytné místnosti. Existence takových často různě barevně líčených i jinak zdobených omazávek pomáhá pochopit množství středověkých vyobrazení zvláště městských domů, jejichž obytné prostory jsou budovány způsobem, který naznačuje základní dřevěnou konstrukci, a které mají v čelních stěnách charakteristické trojúhelníkové seskupení otvorů.

S náznaky roubeného klenutí se můžeme v jižních Čechách v obytných místnostech domů setkat už jen ojediněle, zpravidla však u domů mimořádného stáří. Tak zanikající dům usedlosti čp. 12 ve Švejcarově Lhotě (okr. Strakonice) byl ve své přední části, na stropním trámu v síni datován 1721. Kulaté nehraněné trámce bočních stěn jeho roubené světnice přecházely plynulým oblým průběhem do povalového stropu. Šestiúhelníkový tvar má příčný řez obrovské roubené a omazané obytné místnosti domu čp. 15 ve Vitějovicích (okr. Prachatice). Horní šikmé úseky bočních stěn jsou podepřeny trámky, propojený-

*) Vitruvius: Deset knih o architektuře, Praha 1953, 1. kapitola druhé knihy.

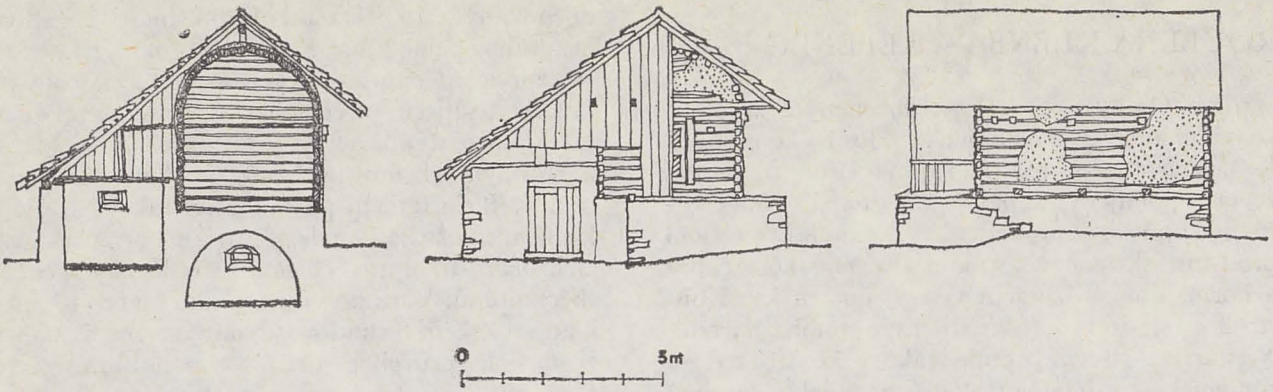

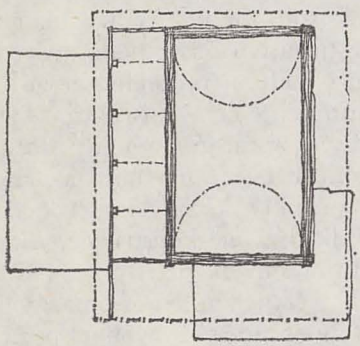

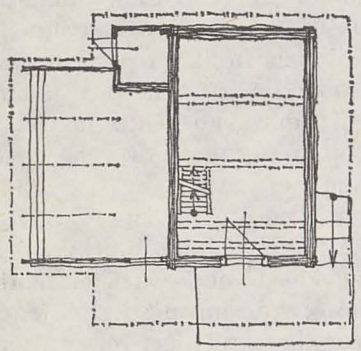

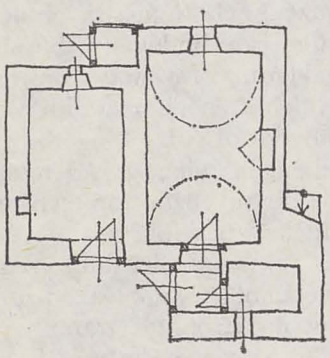

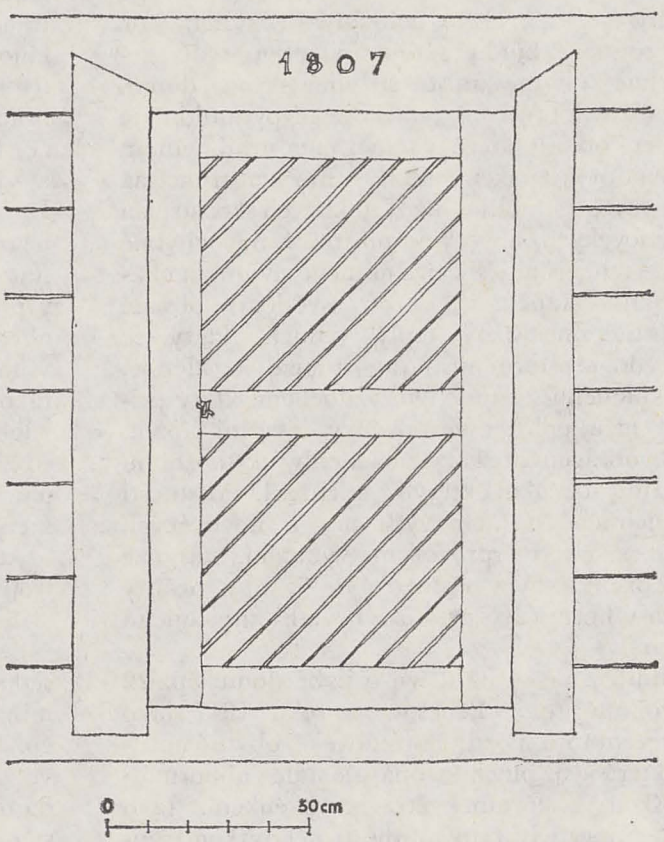

163 Dolany čp. 14 (okr. Klatovy). Roubená a zděná sýpka složitější prostorové skladby, jejíž horní podlaží bylo klenuté roubenou valenou klenbou půlkruhového profilu. Objekt je z roku 1807, jak svědčí věrohodné datování nad vstupními dveřmi. Odvoz polozřícené roubené konstrukce péčí Krajského střediska památkové péče Západočeského kraje se stal první stavební akcí v přípravě šumavského skanzenu.

mi s horním průvlakem pod povaly stropu.

Ve vesnickém stavitelství se roubené klenby užívaly až do 19. století především na budovách sýpek, kde chránily cenný obsah horního podlaží, především zrní pro spotřebu i osev. Z celých Čech se dochoval největší počet roubených klenutých sýpek v jižních a zvláště jihozápadních Čechách, i když v posledním období i tady velmi rychle zanikají. Půlkruhový profil valené klenby je poměrně vzácný. Má jej například polozřícená vzácná třípodlažní sýpka v usedlosti čp. 14 v Dolanech (okr. Klatovy), datovaná na portále dveří do roubené části rokem 1807. Častější je jen částečné oblé sklenutí bočních stěn, doplněné pak ve střední části rovným poválkovým stropem. Měla je horní roubená část nedávno zbořeného „srubu" usedlosti čp. 20 v Újezdě (okr. Domažlice). Tento objekt je zajímavý také tím, že díky publikování jeho schematického příčného řezu už koncem 19. století putuje toto vyobrazení *klenutého chodského spýcharu* až dodnes evropskou literaturou o vesnickém stavitelství zpravidla jako jediný uváděný doklad roubené klenby z českých zemí.

Nejčastější typy roubených kleneb jsou ty, které se tvarem a sklonem bočních stěn přizpůsobují spádu střechy. Horní podlaží pak má profil rovnoramenného lichoběžníku anebo trojúhelníku, pokud jsou šikmé stěny dovedeny bez zalomení až ke vzájemnému spojení ve vrcholu.

Roubení klenutých sýpek bylo zvenčí opatřeno hliněnou omazávkou. S technologickou stránkou provedení srubu se dnes vlastně můžeme tak dobře seznamovat proto, že při postupné ztrátě zájmu o tyto objekty se omazávka přestává udržovat a opravovat. U archaického provedení roubené konstrukce s přesahy zhlaví trámů se můžeme setkat i s tím, že omazávkou jsou obalena i vystupující zhlaví trámů stěn a klenby, která pak vytváří souvislý vystouplý lem čelní stěny (Petrovice čp. 6, okr. Klatovy). Někdy bývá na lichoběžníkovém profilu roubeného horního prostoru dosaženo teprve silnou vrstvou omazávky „klenbové" završení oblé. Je tomu tak například na sýpce usedlosti čp. 39 v Žinkovech (okr. Plzeň-jih), kde je nad horním otvorem čitelné i datování omazávky srubu, provedené zřejmě přímo prstem do ještě měkké mazanice: 18 6/9 66.

Za přechod k neroubeným variantám konstrukce můžeme považovat systémy se zděnými štíty a šikmými bočními stěnami z vodorovně kladených trámků, usazených do ústupků na krajích zdiva štítů. Takto je konstruováno například podstřeší sýpky ve Svojšicích čp. 15 (okr. Klatovy) u Sušice. Tato sýpka je zajímavá i tím, že je přes své archaické vzezření poměrně mladá, až z poloviny 19. století, protože ještě nebyla zachycena mapou stabilního katastru.

Nejběžnější jihočeské varianty konstrukce jsou neroubené, takzvané *lepence,* při nichž je dřevěná

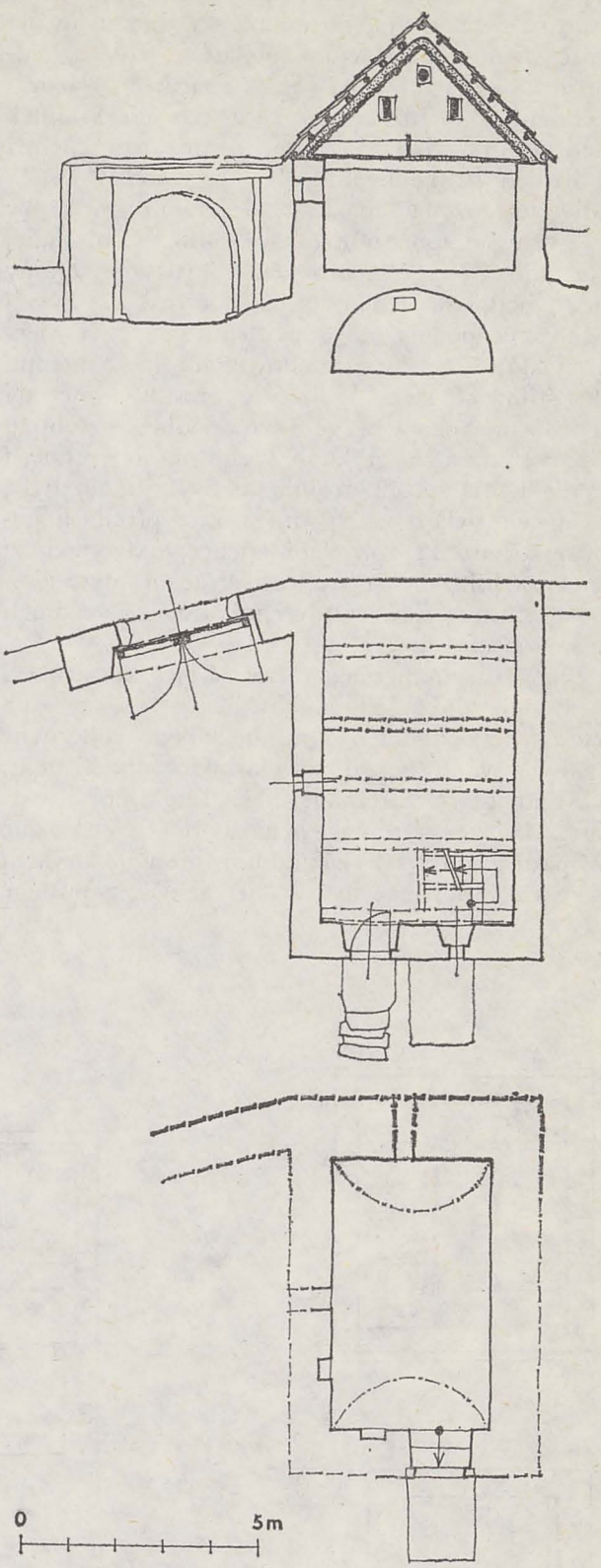

164 Svojšice čp. 15 (okr. Klatovy). Dokumentace třípodlažní zděné sýpky, jejíž horní prostor je shora vymezen dřevěnou a omazanou konstrukcí, usazenou na ústupky štítových stěn. Ve stěně do návsi je trojúhelníková sestava otvorů.

konstrukce pod vrstvou omazávky diferencována na části nosné, zpravidla spojené se štíty, a bednění, na než je kladena *hliněná omazávka (lepenice)*. Bednění z fošen, častěji ze štípaných krajinek nebo půlpováků, je osazeno do ústupků při vnitřních stranách štítů, kde je souvisle až na zdivo protažena omazávka. Horní prostor sýpky má vždy alespoň půlmetrové svislé boční stěny. Na vnitřní hraně těchto stěn jsou usazeny trámy jako podklad pro osazení konstrukce. Bývají někdy propojeny do souvislého věnce (i vícevrstvého) s trámy, zabudovanými při vnitřním líci štítových stěn. Jestliže je prostor vymezený lepencem rozdělen ve dvě podlaží, stoupají šikmé stěny až ke styku ve vrcholu a nejvrchnější podlaží má profil trojúhelníkový. Jinak bývá lepencem vykryt jen spodní prostor profilu lichoběžníkového. Při rozdělení lepence ve dvě podlaží se zpravidla dělí i trojice větracích otvorů — horní zůstává pro část vrchní, dvojice spodních v širší části dolní.

Na štítech nejméně závislá je konstrukce, provedená jako jednoduchý *hambalkový krov,* na kterém je bednění pod hlínu kladeno vodorovně jako laťování (například Plástovice čp. 21, okr. Č. Budějovice, Střelskohoštická Lhota čp. 3, okr. Strakonice — tato sýpka je už zbořena). Ve většině případů jsou však základním nosným prvkem konstrukce lepence dvě boční vaznice, zapuštěné do zdiva štítů. Ojediněle je do nich opřeno bednění, směřující vzhůru až do vrcholu konstrukce (Těchonice čp. 26, okr. Klatovy). Často užívané je řešení, při němž jsou vaznice využity jako nosné pro bednění, vymezující horní lichoběžníkovou část prostoru tak, že do vaznic byly boční desky opřeny ze stran a horní položeny shora (Švejcarova Lhota čp. 12, okr. Strakonice). Mezi vaznicemi pod základem lepence bývá výjimečně i třetí trám, jako například ve staré a mohutné sýpce usedlosti čp. 18 ve Strunkovicích nad Volyňkou (okr. Strakonice) nebo v sýpce již zmíněného domu čp. 27 ve Chvaleticích (okr. Písek).

Důkladněji provedené lepence mají nosnou konstrukci kombinovanou, v níž je nosný „krov" hambalkového typu ještě podpírán vaznicemi, upevněnými do štítů — a to jak bočními vaznicemi zpravidla pod kraji hambalků, tak někdy i vaznicí vrcholovou pod stykem krokví. U menších rozponů stačí někdy vaznice vrcholová (například nehraněná hřebenová vaznice kruhového profilu pod vrcholem lepence nevelké sýpky v usedlosti čp. 46 v Březanech, okr. Klatovy). Nejdůkladnější lepence mají pod krokvemi všechny tři vaznice, jako třeba ve věžové sýpce usedlosti čp. 23 v Třebomyslicích (okr. Klatovy) u Horažďovic, kde je v omítce přímo pod hřebenovou vaznicí napsané datování 1794, nebo v téže obci v usedlosti čp. 41 (původně čp. 26), kde je datování 1776 v omítce na vnější straně štítu.

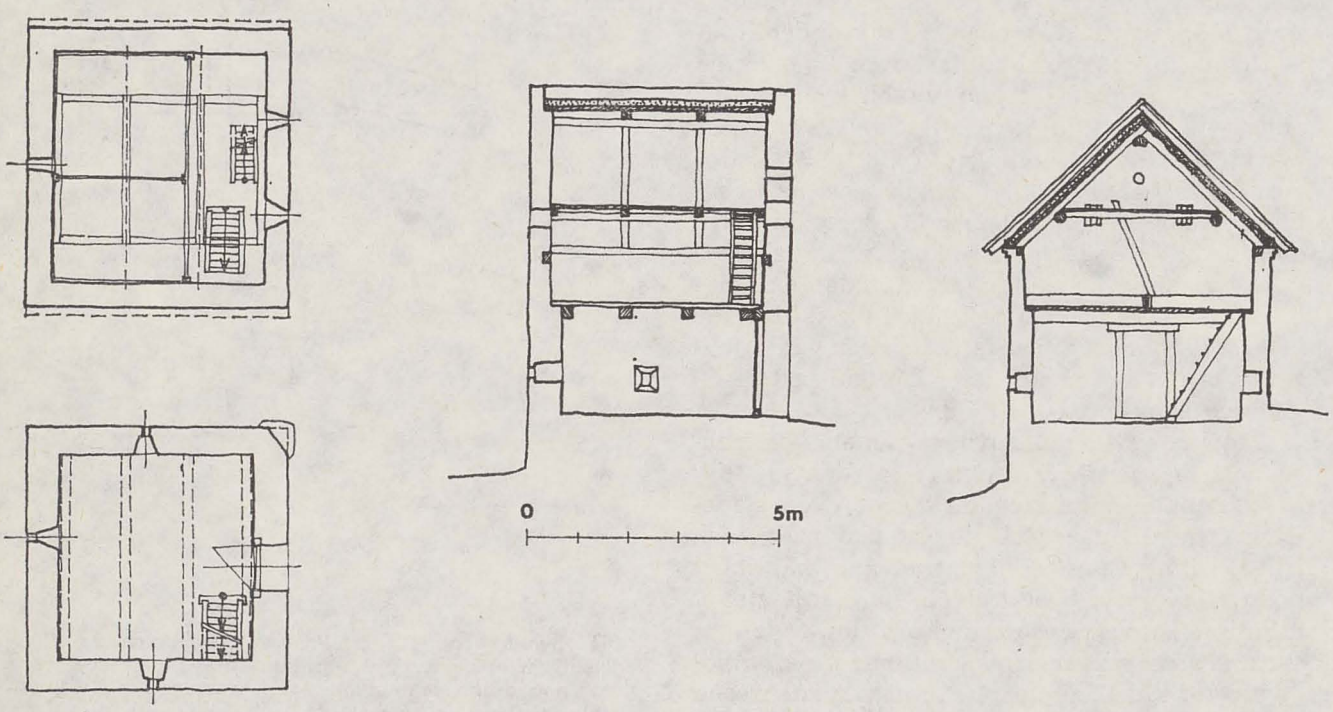

165 Třebomyslice čp. 41 (okr. Klatovy). Dokumentace třípodlažní zděné sýpky, datované na štítě 1776. Konstrukce lepence je podpírána při krajích hambalků a pod stykem krokví vaznicemi, zapuštěnými do zdiva štítů. Spodní vaznice jsou nehraněné, oblé, horní je ztesána do hrubého trojúhelníkového profilu.

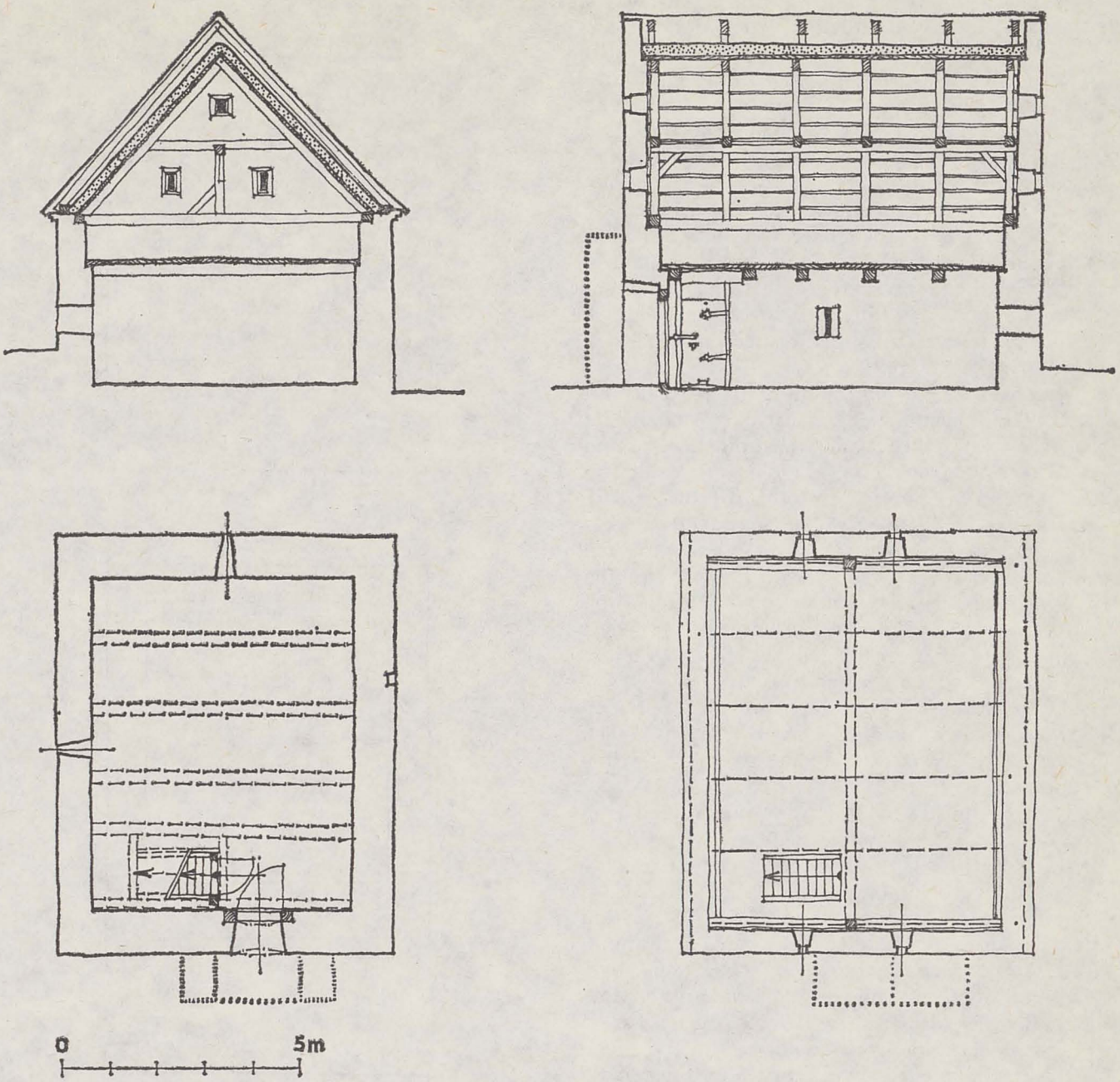

166 Babín čp. 2 (okr. Klatovy). Zaměření zděné dvoupodlažní sýpky s lepencem, jehož hambalky jsou podvlečeny střední vaznicí. Obvyklá mladší výměna horního krovu s pozednicemi a cihlovými římsami, prováděná pro nespalnou, taškovou krytinu.

Hambalková konstrukce pod lepencem může být také podpírána jednou střední vaznicí, která je buď pouze zapuštěná do štítů, nebo bývá po způsobu krovů oblíbených hlavně v 18. století podpírána sloupky, které jsou rovněž využity k zavětrování konstrukce šikmými pásky. Díky částečné devastaci interiéru, v němž jsou vyřezány všechny trámy stropu nad prvním podlažím, můžeme tento typ konstrukce dobře sledovat v cenné sýpce usedlosti čp. 3 v Plástovicích (okr. Č. Budějovice), kde se dochovaly i dveře s datováním 1777 a monogramem WK.

Typově nejmladší jsou zřejmě v lepencích konstrukce typu krovu se dvěma stojatými stolicemi pod okraji hambalků. Sledujeme je spíše na mladších objektech z doby, kdy už krovy tohoto typu převažovaly i na stavbách domů. Zajímavé datování se u takového lepence vyskytuje rovněž v Plástovicích v sýpce usedlosti čp. 12. Není však přímo na konstrukci lepence, ale na trámku, který probíhá mimo ni v podélném směru a váže oba štíty; nezdá se však, že by tento trámek byl třeba pozůstatkem po starším, vyměněném lepenci. Na tomto trámku je patrno několik pokusů vyřezat

datování z 90. let 18. století, pravděpodobně 1797.

K nejpozoruhodnějším lepencům v jižních Čechách patří především konstrukce v horním podlaží sýpky v domě usedlosti čp. 3 v Krnině (okr. Č. Krumlov). Na dvouvrstvém roubeném věnci má konstrukci s hustě řazenými krokvemi tak mohutnými, že by se za jejich profily nemusely stydět ani stropní trámy. Široké fošny či krajinky pod bedněním jsou kladeny s mezerami, takže silná hliněná mazanice mezi nimi poněkud „vyhřezává" dovnitř. Sýpka patří ke starému jádru domu pravděpodobně pozdně středověkého stáří, se kterým se ještě setkáme při úvahách o nejstarších dochovaných stavbách.

Mladší, ale co do mohutnosti a náročnosti provedení s krnínským lepencem srovnatelná je konstrukce v patře sýpky již zmíněného domu čp. 15 ve Vitějovicích (okr. Prachatice). Vzhledem ke značné velikosti prostoru tu bylo užito řešení se složitější nosnou soustavou. Horní šikmou část bočních stěn tvoří desky, opřené nahoře do krajních trámů, jejichž soustava probíhá ve směru podélné osy domu. Tyto trámy jsou v příčném směru podvlečeny průvlakem, jehož zatížení je svedeno profilovaným sedlem do sloupu. Konstrukce je nejpozději z doby po polovině 18. století, jak svědčí dvě datování (1762 v přízemí a 1765 v patře), vyřezaná na dřevěných částech konstrukcí v zadní části domu, nikoli však přímo na konstrukci lepence.

Mimořádně stará je snad i sýpka se dvěma pozdně gotickými portály v usedlosti čp. 39 v Bližanovech (okr. Klatovy). Lepenec, který je tu dochován, je zcela ojedinělý tím, že měl a z větší části dosud ještě má tvar valby. Ta už sice není zvnějšku patrná, protože na straně, kde je valba zachována, je kryta mladší zástavbou a směrem k domu byla její čelní stěna pod vrcholem odříznuta při doplnění cihlového štítu a sedlové úpravě střechy.

Podobně jako u sýpek v domech se jako ojedinělé zdokonalení lepenců objevuje i v horním podlaží samostatných sýpek *zděná valená klenba*. Má ji už zmíněná původně samostatná sýpka usedlosti čp. 8 v Boubíně (okr. Klatovy) u Horažďovic, ale dostala ji zřejmě až při úpravě horní části stavby v souvislosti s napojením kůlny někdy po polovině 19. století. Klenba je cihlová, 15 cm silná, na rubu s vystupujícími ztužujícími pasy. Zděná klenba sýpek se jako mladší varianta vyskytuje i v ostatních bližších oblastech s výskytem dřevohliněných kleneb — na Slovensku nebo v Burgenlandu (vzpomeňme na samostatnou sýpku v již uvedené dokumentaci usedlosti z Unterschützen; v sýpce bylo na stropním trámu datování 1781).

Horní krov nad dřevohliněnou klenbou, který nesl krytinu, býval na spodní konstrukci nezávislý a co možná lehký. Krytina byla vesměs došková, a tak záleželo i na tom, aby v případě požáru bylo možné krytinu co nejsnáze strhnout. Na mnoha

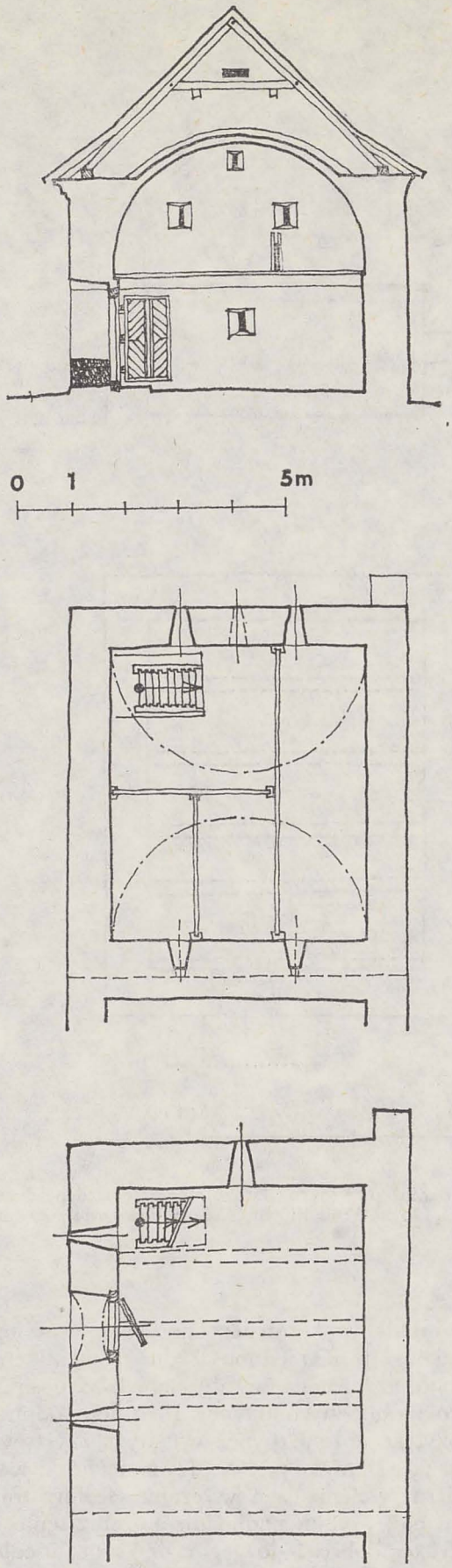

167 Boubín čp. 8 (okr. Klatovy). Zděná sýpka, jejíž horní podlaží má cihlovou valenou klenbu s vystupujícími ztužujícími pasy na rubu.

místech se také traduje, že sýpky s lepencem skutečně přečkaly požár bez pohromy — v jižních Čechách to bylo například při velkém požáru Plástovic (okr. Č. Budějovice) 3. září 1859.

Nad roubeným klenutím byl krov zpravidla zavěšen na hřebenové vaznici. Ta byla u skutečně klenutého nebo lichoběžníkového profilu, kde nad lepencem ještě zbývá volné místo, podpírána krátkými sloupky, u profilů vyroubených až nahoru prostě položena na vrchol klenby. Mezera mezi lepencem a krovem je pak minimální. Vyskytují se ale i případy, kdy jsou mezery větší a nad lepencem zbývají i dosti značné volné prostory. Dosti velký skrytý prostor zůstává ve vrcholových částech tam, kde je lepencem vykryt jen spodní lichoběžník.

Hřebenová vaznice byla zřejmě původně častá i u krovů nad lepenci ve zděných sýpkách se štíty. Nasvědčují tomu alespoň poslední, zpravidla už zanikající objekty s doškovou krytinou. Na snímku ze Strážovic (okr. Klatovy) vidíme zbytek zadní části domu usedlosti čp. 10 — patrovou sýpku z kamenného lomového zdiva se štíty —, na jejichž ústupky byla usazena konstrukce lepence. Na vrcholech štítů dosud spočívá hřebenová vaznice a přes ni jsou zavěšeny krokve lehkého krovu se zbytky laťování s doškovou krytinou. Při mladších výměnách krovů pro nespalnou krytinu byly většinou na koruny bočních zdí při výběhu hliněné omazávky lepence osazeny pozednice, a do nich obvyklým způsobem zadlabány nové krokve, čepované ve vrcholu.

Na závěr pojednání o dřevohliněných klenbách se zmíníme ještě o některých názvech, které s nimi souvisejí. Tak ve slově *lepenec* je zakotvena důležitá složka konstrukce, její „lepení" hliněnou omazávkou. Lidé, kteří ve středověku zpracovávali hlínu, užívanou zvláště ve stavebnictví velmi často, se nazývali *hliná̋ci, hlinomazové, mazači* nebo *lepiči*. Německý název, užívaný pro roubené klenuté sýpky v Rakousku, hlavně v Burgenlandu, je *Kitting*. „Kitt" je lep, takže název Kitting je v němčině ekvivalent českého lepence.

Z historického jazykového hlediska je velmi zajímavý název *sklep*, užívaný v jihočeské oblasti pro kamenné sýpky, které jsou většinou nepodsklepené, s trámovým stropem nad přízemím a nahoře opatřené dřevohliněnou klenbou. Ve středověké češtině byla tímto slovem označována klenba a pak i každá klenutá místnost, která byla tudíž považována za pevnou, bezpečnou před požárem i lupiči. Teprve od 16. století se postupně význam slova sklep přesouvá na klenuté místnosti podzemní, které byly do té doby většinou plochostropé, neklenuté a nazývaly se *pivnice*.*) Znamená to tedy, že jihočeský název pro vesnické sýpky je středověkého původu, že tudíž takové objekty už ve středověku existovaly a byly považovány za pevné, ohnivzdorné úkryty. Na těchto vlastnostech se zřejmě výrazně podílely i dřevohliněné klenby, protože bez nich by se na běžné vesnické sýpky, kryté spalnou doškovou krytinou, nepochybně nemohl středověký název „sklep" přenést.

*) Přehled užití slov *sklep* a *pivnice* ve středověkých písemných pramenech poskytl dr. Josef Macek z oddělení středověké archeologie Archeologického ústavu ČSAV v Praze.

II/5
SÝPKA

Sýpka nebyla největším objektem v zemědělské usedlosti, ale její výstavbě se vždycky věnovala značná pozornost. Uchovávalo se v ní totiž to, co bylo v usedlosti nejcennější — především osivo, zrno a mouka, ale také některé potraviny, šatstvo a nářadí, na které v domě nebylo místo nebo vhodné prostředí (mohly by tam třeba zvlhnout nebo načichnout kouřem). Sýpky proto musely být pokud možno pevné, zabezpečené proti vloupání a hlavně proti požáru. Na sýpkách se také (zvláště v letních měsících) přespávalo. Zvětšila se tak obytná kapacita usedlosti a sýpka byla lépe střežena. Kvůli uloženému zrní musela mít stavba značnou tepelně izolační schopnost, která by zamezila výraznějším výkyvům teploty. Viděli jsme už, že různé varianty dřevohliněných kleneb a lepenců plnily dobře tuto úlohu, včetně zabezpečení proti požáru, a podílely se zřejmě i na specificky jihočeském názvu sýpky „sklep", v němž se odráží středověké pojetí pevného, dobře zabezpečeného klenutého prostoru.

Umístění sýpek v usedlosti bývá velmi rozdílné a záleží na řadě okolností, především na situaci usedlosti — její velikosti, tvaru, umístění vjezdů a domu, vztahu ke komunikacím. Při širší parcele bývá sýpka nejčastěji postavena v návesní frontě proti domu, takže obě hmoty resp. jejich průčelí svírají vjezd. Poměrně častá je i situace sýpky v pozadí dvora, zpravidla v jednom z koutů ohrazení (Plástovice čp. 1, okr. Č. Budějovice, Čertyně čp. 11, okr. Č. Krumlov).

Sýpky však bývají i volně ve dvoře — v rozlehlých dvorech uvnitř jejich plochy (Modlešovice čp. 1, okr. Strakonice, Třebomyslice čp. 23, okr. Klatovy), na užších parcelách při boku, zpravidla proti domu (Draženov čp. 5, okr. Domažlice). Najdeme je ale také i v jedné řadě s domem — za ním anebo také před ním. Může to být způsobeno buď velmi úzkou parcelou, nebo vztahem k již zmíněnému způsobu stavby sýpek v rámci domu. Sýpka v jedné řadě s domem, stavěná však směrem do návsi, bývá někdy považována za specifickou zvláštnost výstavby vesnic chodských (Draženov čp. 8, okr. Domažlice). Můžeme se setkat i se sýpkami v čele domu před světnicí (například

Jiřetice čp. 12, okr. Strakonice — o tomto domě se zmíníme v souvislosti s tvorbou Jakuba Bursy).

Zvláště u některých starých objektů bývá pevné provedení stavby sýpky a její umístění v usedlosti tak výrazné, že vzbuzuje domněnku o záměrně obranném charakteru stavby. Některé sýpky, situované při vjezdech do dvorů, bývají například postaveny tak, že svým půdorysem poněkud předstupují před linii ohrazení a jejich štěrbinové „střílnovité" průduchy pak umožňují aktivní kontrolu prostoru před bránou. S takto vysunutými sýpkami se setkáváme zvláště u starých a zřejmě významnějších, bohatších usedlostí (Krnín čp. 3, okr. Č. Krumlov, Putim čp. 15, okr. Písek, Draženov čp. 9, okr. Domažlice, Zdíkovec čp. 4, okr. Prachatice). Tento způsob je známý ve vojenské historické terminologii jako *flankování* a byl hojně užíván ve středověku (hradební bašty se poněkud vysouvaly před linii hradby pro možnost ostřelování útočníků při hradbách i z boků). Oprávněnost takového srovnání dosvědčuje (resp. až do svého nedávného zboření dosvědčovala) například stavba starobylé kamenné sýpky v usedlosti čp. 10 v Ostřeticích (okr. Klatovy), situovaná při bývalé bráně a vysunutá natolik, že štěrbinové okénko by při běžném směrování ztratilo s vnější stranou brány přímý kontakt. Otvor byl tudíž proveden tak, že jeho osa nebyla k linii stěny kolmá, ale šikmá směrem dozadu, k bráně. Že ani u střílnovitého charakteru průduchů nemusí jít o podobnost jen náhodnou, dosvědčuje například pro rok 1534 stížnost paní Anny ze Zakšova na Chody z jejích vesnic v okolí Přimdy, kteří ji prý ohrožovali na životě ze *střílnic,* zřízených ve srubu u lázně. Chodové argumentovali mimo jiné tím, že *díry k střelbě* potřebují, že ostatně ve srubu u lázně byly už dávno, a že *i jinde lepší sruby mají*...*)

V jižních a jihozápadních Čechách se můžeme setkat s bohatým rejstříkem materiálově konstrukčního řešení a vertikálního uspořádání sýpek. Rozdílná bývá samozřejmě i velikost a tedy kapacita sýpky od velkých několikapodlažních budov až k miniaturním jednoprostorovým útvarům, vždy v souvislosti s velikostí usedlosti, její hospodářskou kapacitou. Půdorysná schémata ale bývají spíše jednoduchá, často jen s jednoprostorovým půdorysem. Výrazné zato bývá vertikální vyvinutí sýpek, protože třípodlažní řešení není nikterak výjimečné. Některé dochované sýpky mají i výrazně věžový charakter (Ostřetice čp. 4, okr. Klatovy, Třebomyslice čp. 23, okr. Klatovy).

Pokud je nad spodním podlažím trámový strop, bývá schodiště do horní úrovně vedeno vnitřkem budovy, ale není tomu tak vždy. Samostatné

* M. Bělohlávek: Sociální nepokoje na Plzeňsku v XVI. století, Život Plzeňska, roč. 2 — 1951, str. 73

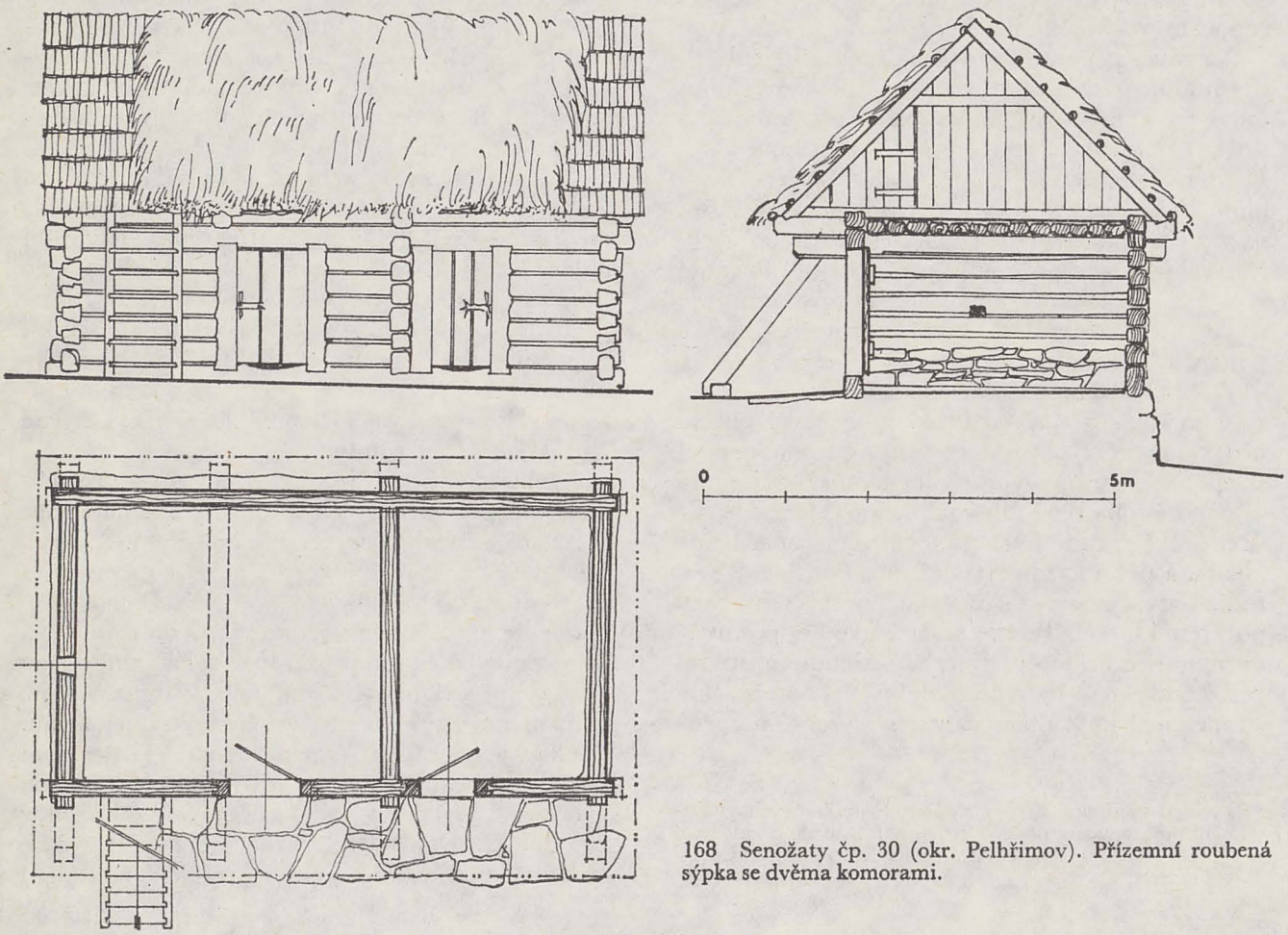

168 Senožaty čp. 30 (okr. Pelhřimov). Přízemní roubená sýpka se dvěma komorami.

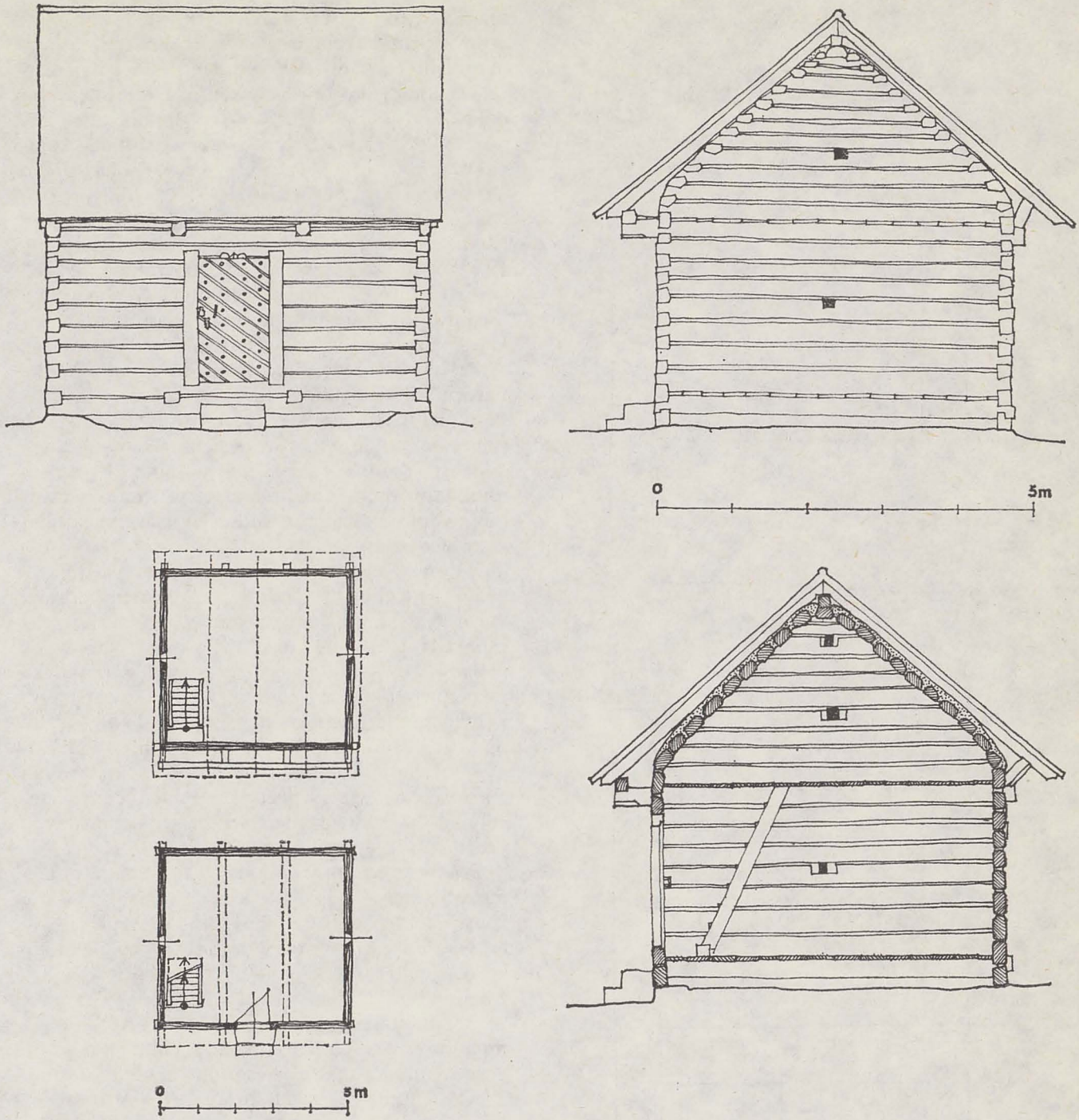

169 Kokšín čp. 20 (okr. Klatovy). Dokumentace typické roubené sýpky — „sroubku" z Klatovska. Horní podlaží má roubené klenutí, průřezem odpovídající tvaru střechy. Hliněná izolační mazanina většinou odpadla, takže konstrukce je dobře patrná.

vstupy do obou úrovní jsou časté i při trámových stropech, pravidelné jsou samozřejmě v případech, kdy je spodní podlaží klenuté. Oba vstupy mohou být i v téže stěně vedle sebe, ale častější je jejich situování nad sebou. Podrobněji budeme hovořit o zajímavostech nástupových útvarů, které tím vznikají, v následující stati. K umístění obou vstupů v sousedících, případně i protilehlých stěnách, se zpravidla využívá terénní situace tam, kde stojí sýpka ve svahu. Někdy je takovýto terénní rozdíl dotvořen (nebo i zcela vytvořen) uměle, vybudováním masívního perónu.

Stavební charakter sýpek se vyvíjel v různých částech jižních Čech poněkud odlišným způsobem. V severní části jižních Čech, na Táborsku, Písecku a Blatensku se setkáváme s útvary sýpek, blízkými přilehlé oblasti středočeské. Sýpky jsou roubené, výlučně plochostropé (tedy bez dřevohliněných kleneb), někdy ještě s valbovými nebo dokonce stanovými střechami. Časté je užití pavláček, mnohdy s náročně profilovanými sloupky i další výzdobou. Roubené sýpky jsou pak častější až na západním pomezí jižních Čech, na Klatovsku. Tady je ale naopak zcela důsledné užití roubených

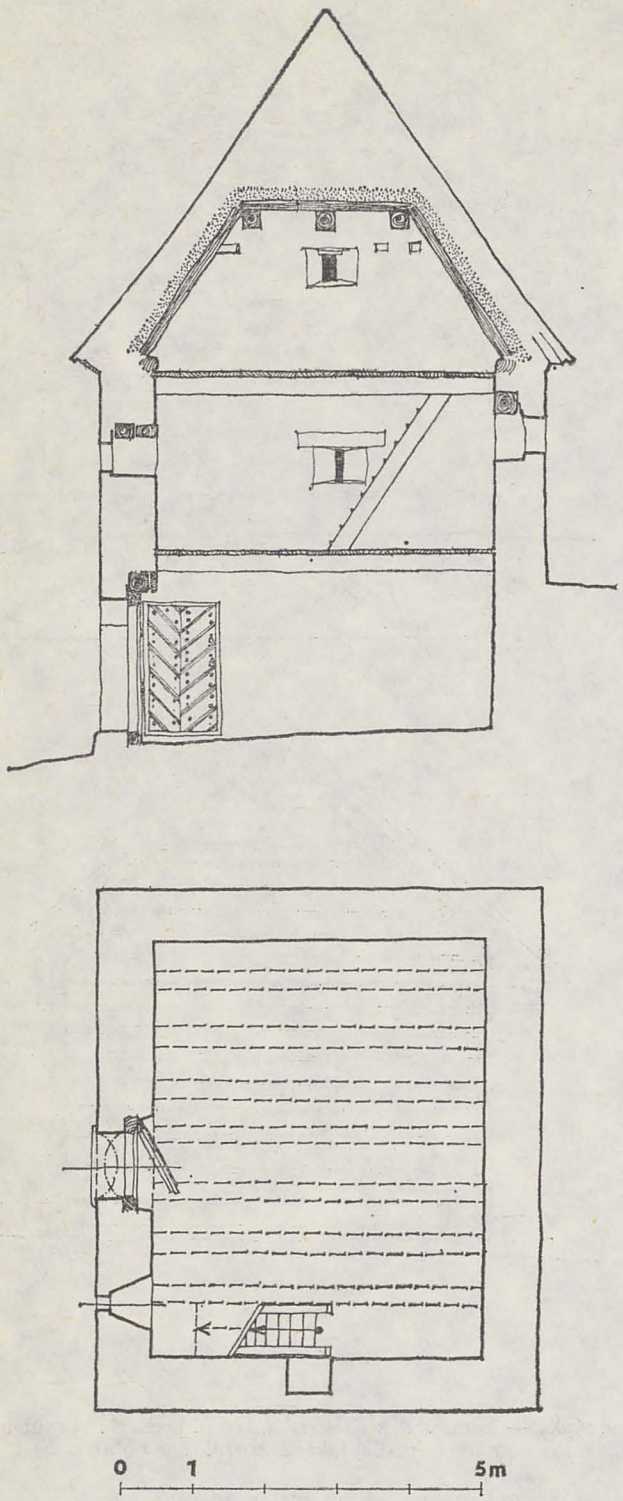

170 Strunkovice čp. 18 (okr. Strakonice). Zděná třípodlažní sýpka s masívními dřevěnými konstrukcemi stropů, překladů a lepence, postavená pravděpodobně v 17. století. Nad hliněnou izolací lepence je značný prostor, přístupný jen shora, při sejmutí krytiny.

kleneb, a to i na objektech zděných. Pokud mají sýpky zděné i štíty, mohou se u nich uplatňovat neroubené varianty dřevohliněných kleneb, lepence. Zděné sýpky dnes převažují v celé centrální oblasti jižních Čech, ale starší dokumentace dokládá, že i tady byly dříve častější méně kompaktní způsoby konstrukce, využívající dřevo a hlínu (Hlavatce čp. 10, okr. Č. Budějovice). Dřevohliněné klenby postupně ustupovaly plochým stropům horních podlaží zhruba od poloviny 19. století, kdy proniká na novostavby sýpek v širší míře keramická krytina. V bohatších usedlostech však mohla být důkladná nespalná krytina (zpravidla prejzy) na sýpkách už podstatně dříve, jak ještě uvidíme na příkladech několika náročnějších objektů ze 16.—17. století.

Sýpka má mezi ostatními druhy vesnických staveb mimořádné postavení jako nositel archaických stavebních znaků. Je to dáno především minimální proměnlivostí požadavků na její utváření. V obytné části usedlosti lze stavební archaismy sledovat o poznání obtížněji, protože například dům prodělal během posledních staletí značný vývoj a technický pokrok se na něm odrazil výrazněji. Tradičním požadavkům vyhovující uspořádání a konstrukce byly do typů sýpek vtěleny již dávno, a jestliže po staletí prakticky neměnnému účelu budovy vyhovovaly dobře, nebylo nutné je měnit a mohly proto být v jen málo proměňované základní podobě reprodukovány i v mladších novostavbách. Sýpky tak mohou zprostředkovávat svědectví o jednoduchých stavebních a konstrukčních typech jinak už dávno překonaných a zapomenutých.

Prakticky jenom v nejstarších sýpkách se můžeme v jižních Čechách setkat třeba s archaickou konstrukcí schodiště, jehož stupně tvoří nikoli fošny, ale nahrubo přitesané trámce trojúhelníkového profilu (Modlešovice čp. 1, okr. Strakonice, Zbudov čp. 1, okr. Č. Budějovice). Trámové stropy nejstarších sýpek nás často překvapí jak mohutností svých profilů a ručním tesařským opracováním, tak i hustotou kladení trámů, a zvláště tím, že bývají při obdélných profilech kladeny naplocho — z hlediska možného průhybu tedy nesprávně. Fošny či spíše desky pod izolační vrstvou hliněné mazaniny nejstarších lepenců bývají rovněž jen štípané a přitesávané (Strunkovice nad Volyňkou čp. 18, okr. Strakonice). U zděných kamenných sýpek bylo běžné i používání trámkových dřevěných překladů nad otvory ve zdivu a další archaické dřevěné výplně otvorů, například dřevěné mřížky (zpravidla svislé tyčky), zabudované hned při stavbě do otvorů okének horních podlaží, což jsou stavební zvyklosti, užívané běžně už ve stavbách románských kostelů a gotických tvrzí. Středověkého původu je i způsob zabezpečování otvorů ve zdivu kamennými překlady, ať už širokými plochými deskami, nebo

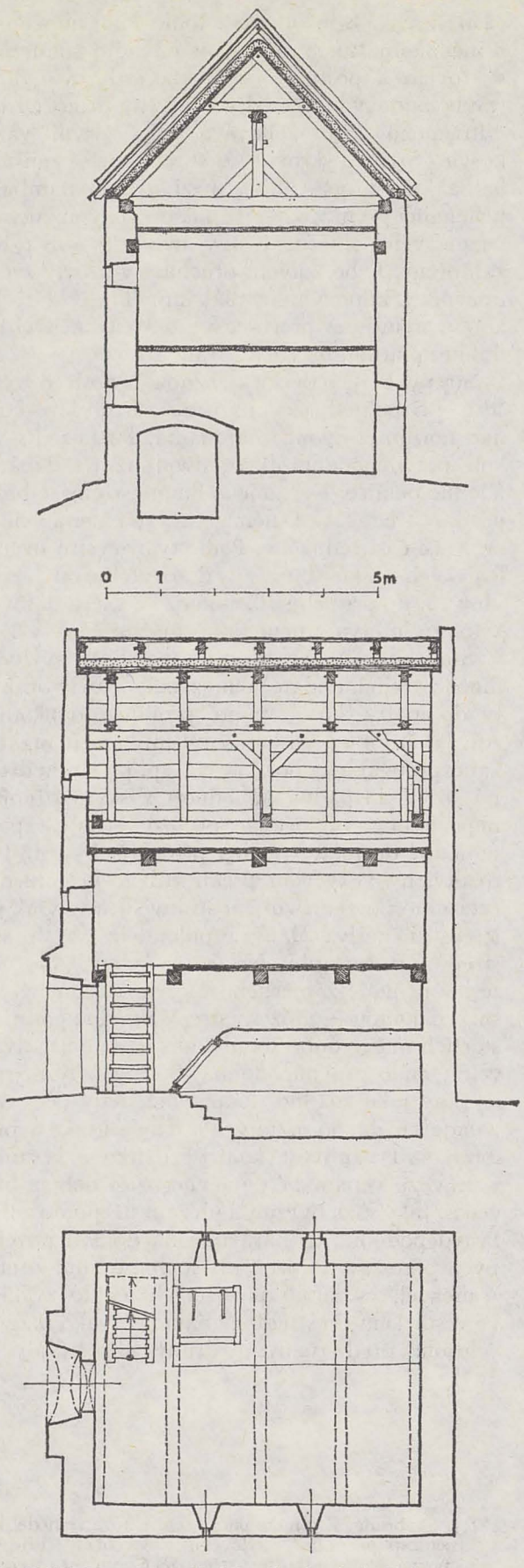

171 Velká Turná čp. 11 (okr. Strakonice). Dokumentace zednicky i tesařsky kvalitně provedené třípodlažní sýpky s dodatečně vestavěným segmentově klenutým sklípkem. Sýpka má vstupní šíji a masívní lepenec s hambalkovou vaznicí, vzepřenou sloupky a zapuštěnou do štítů.

sestavou většího počtu kvádrů. Ke starým stavebním motivům patří i niky ve stěnách, opět zpravidla přeložené kamennou deskou. O starobylých krovech (a zvláště hřebenové vaznici) se zmíníme podrobněji ještě na jiných místech.

Pokud byla v přízemí větší okénka, bývala zabezpečena mříží, často s plochým profilem s nasekanými výběhy nebo i složitějším řešením. Po zabezpečování dveří zevnitř nacházíme často ve zdivu dutiny po zasouvacích závorách. Mimořádná pozornost byla věnována řemeslnému zpracování vstupních dveří, a to i v případech, že celý objekt byl jinak stavebně a architektonicky vybaven zcela střídmě. Truhlářsky náročné dveře s profilovaným a geometricky skládaným pokrytím právě tak jako jejich výbava kvalitním kováním a zámečnickou prací nejsou nikterak výjimečné (například krásný barokní zámek dveří sýpky v usedlosti čp. 30 v Třebomyslicích, okr. Klatovy, u Horažďovic). Ojediněle se na sýpkách ještě setkáme i s dřevěným zámkem (Jetenovice čp. 25, okr. Klatovy). Často se také můžeme, zvláště v ostění z lomového zdiva, setkat se zazděným trámkem, který zřejmě sloužil k uchycení oka petlice visacího zámku.

Naprostá většina zvláště zděných jihočeských sýpek byla provedena beze všech zbytečných ozdob. Přesto, nebo právě proto, působí výrazně svou strohou monumentalitou, hladkými stěnami, členěnými jen vstupem a štěrbinovými otvory průduchů. Mnohé sýpky, zvláště mladší stavby z 19. století, však byly zdobeny i výrazným architektonickým dekorem. Díky častému datování ve fasádách nebo alespoň srovnáním tvarosloví si můžeme ověřit, že zděná přestavba sýpky v usedlosti zpravidla předcházela zděné přestavbě domu. Je to jistě dáno i tím, že tepelně izolační vlastnosti zvláště roubených stěn byly dlouho považovány za nejvhodnější pro obytnou místnost, ale dokládá to i přednostní snahu zabezpečit stavebně sýpku a předměty v ní ukládané co nejlépe.

S datováním a tedy nepochybně i náročnější vnější úpravou však byly někdy zřejmě budovány i starší sýpky ze 17. až 18. století, které byly radikálně upravovány nebo nově stavěny ve století devatenáctém. Můžeme tak soudit z ojedinělých dvojích datování na průčelí sýpek, kde starší vročení je nepochybně reprodukováním nápisu na sýpce starší, jako například na mohutné (sešlé, ohrožené) sýpce usedlosti čp. 8 v Borkovicích (okr. Tábor) z roku 1856, kde je na štítě i datování z počátku 18. století.

Konec budování samostatných sýpek přichází se závěrem 19. století, kdy tvrdá krytina a nové typy krovů vyúsťují v rychle se rozšiřující budování půdních polopatrových nadezdívek nad obytnými domy i hospodářskými objekty, které úlohu samostatných sýpek postupně přebírají.

II/6
ŠÍJE

Na řadě jihočeských vesnických staveb se můžeme setkat se zajímavým architektonickým útvarem při vstupu do objektu. Po stranách vstupních dveří vystupují kolmo ke stěně dvě zídky, uzavřené shora přímým překladem nebo (častěji) klenutím. Tento útvar dobře znají badatelé i široká veřejnost, ale zatím nikoli z jižních Čech. Pod užitým názvem *žudro* je nejlépe znám z jižní Moravy. Snad i proto, že na jižní Moravě byla žudra často opatřována výrazným malovaným ornamentálním dekorem, stala se díky národopisné literatuře i řadě výtvarných děl takřka neodmyslitelnou součástí obecného povědomí o tamější lidové architektuře. Jižní Čechy nejsou u nás jedinou oblastí, kde žudra zatím unikají patřičnému odbornému zájmu. Ani na Slovensku se nevyskytují jen v rovinaté jihozápadní oblasti, navazující na dolní Pomoraví. Opomíjení jihočeského výskytu tohoto motivu patří přesto k nejcharakterističtějším dokladům dosavadního často jen povrchního zájmu o lidovou architekturu, soustředěného spíše jen na vnějškovou atraktivitu domovních průčelí.

Nemůžeme ale tvrdit, že by se o žudrech v jižních Čechách nevědělo vůbec. Dosavadní znalosti však nepřekračují lokální rámec, případně základní evidenci památkové ochrany. Některé objekty vybavené žudrem jsou součástí chráněných usedlostí či součástí navrhovaných chráněných souborů (například sýpka v usedlosti čp. 1 v Zechovicích u Volyně, okr. Strakonice). Podívejme se proto blíže na památky v jižních Čechách, vybavené tímto útvarem. Začneme objekty pravděpodobně největšího fyzického stáří, jejichž žudra patří nepochybně k nejstarším i mimo rámec jihočeské oblasti.

Chráněná (a přesto velmi ohrožená) je mohutná sýpka v usedlosti čp. 9 v Radošovicích (okr. Strakonice). Usedlost i sýpka měly v minulosti zřejmě v rámci obce výjimečné postavení, které dodnes dokládá rozsáhlé hrazení dvora a zahrady oválnou kamennou ohradní zdí. Stavba je patrová, v jižní části ještě s částečně zapuštěným suterénem. Má obdélný půdorys o stranách 14,50 × 7,15 m, se zdivem v přízemí více než 1 m silným, se strmou sedlovou střechou, krytou prejzy. Vstupní žudro je situováno zhruba uprostřed podélné vstupní stěny; z obrysu budovy vystupuje více než 80 cm. Jeho boční zídky jsou nahoře spojeny plochým, v patkách ostře nasazeným klenutím. Pultová stříška je dnes dílem mladší úpravy, která však zřejmě sleduje původní tvar. Již dříve předpokládané mimořádné, pozdně středověké stáří sýpky*) bylo nedávno potvrzeno zajímavým způsobem — nálezem shluku keramických střepů ve zdivu jižního štítu budovy. K objevu přispěl kritický stav této části stavby. Štít, zděný z lomového kamene na hliněnou maltu, ztratil svou původní soudržnost s krovem a postupně se vyklání. Krov byl při stavbě budovy vztyčen dříve než štít, protože zdivo odtrženého štítu uchovává otisk první vazby krovu. Spojení krovu se štítem bylo zajištěno jednak prostupem zdiva mezi dvojici hambalků přiléhající první vazby, jednak dřevěnými kotvami vaznicového směru. Kotvy byly do zdiva buď zapuštěny, nebo zdivem procházely a byly zvenčí upevněny klínovými zarážkami. Tři čela těchto kotev (uvnitř už přerušených a odstraněných) se dosud uplatňují na vnější straně štítu.

Střepy byly nalezeny zhruba uprostřed výšky štítu, při pohledu zevnitř u otvoru po levé kotvě nad horním z dvojice hambalků. Pocházejí s velkou pravděpodobností ze dvou až tří džbánků a jedné poklice. Keramická hmota střepů je běžná pozdně středověká hrnčina. Část je pálena oxidačně, větší část redukčně. Podle tvarových i technologických znaků jsou střepy datovatelné od 2. poloviny 15. do průběhu 16. století. Přesnější datování v tomto intervalu není zatím možné.**)

Stavební situace střepů spolehlivě vylučuje možnost jejich dodatečného zazdění; byly otisknuty do malty, která spojitě probíhá do okolního zdiva, většinou přitisknuty větším kamenem, který zabezpečoval levý bok kapsy resp. prostupu dřevěné kotvy. Případná náhodnost výskytu střepů je nepochybně vyloučena, protože střepy, spadlé náhodně do malty při její přípravě, by jistě byly rozptýleny ve větším úseku zdiva. Při ohledání ostatního povrchu vnitřní strany štítu se však jiné střepy nenašly. Další problém je vztah stáří střepů a stáří stavby. Nelze sice vyloučit možnost, že i v případě záměrného uložení střepů byly — snad náhodou — uloženy střepy z nádob podstatně starších než je doba stavby, ale tato alternativa je velmi málo pravděpodobná. Střepy byly nejspíše sebrány jako snadno dosažitelné, tedy „čerstvé", z nádob nedávno rozbitých a tedy asi také nepříliš starých. Trvanlivost tehdejší užitkové keramiky v provozu venkovské domácnosti asi nebyla příliš velká. Jaký však byl smysl uložení střepů do zdiva? Pravděpodobně tu narážíme na doklad pověrečných představ a zvyků při stavbě domu. Z etnografických výzkumů pozůstatků těchto zvyklostí ve vesnickém prostředí je známo, že jako magická ochrana před různými druhy zla bývaly při

*) J. Škabrada, Z. Smetánka: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice), Archeologické rozhledy roč. 26 — 1974, č. 3, str. 236—270

**) Posudek Dr. Zdeňka Smetánky, CSc., z Archeologického ústavu ČSAV v Praze.

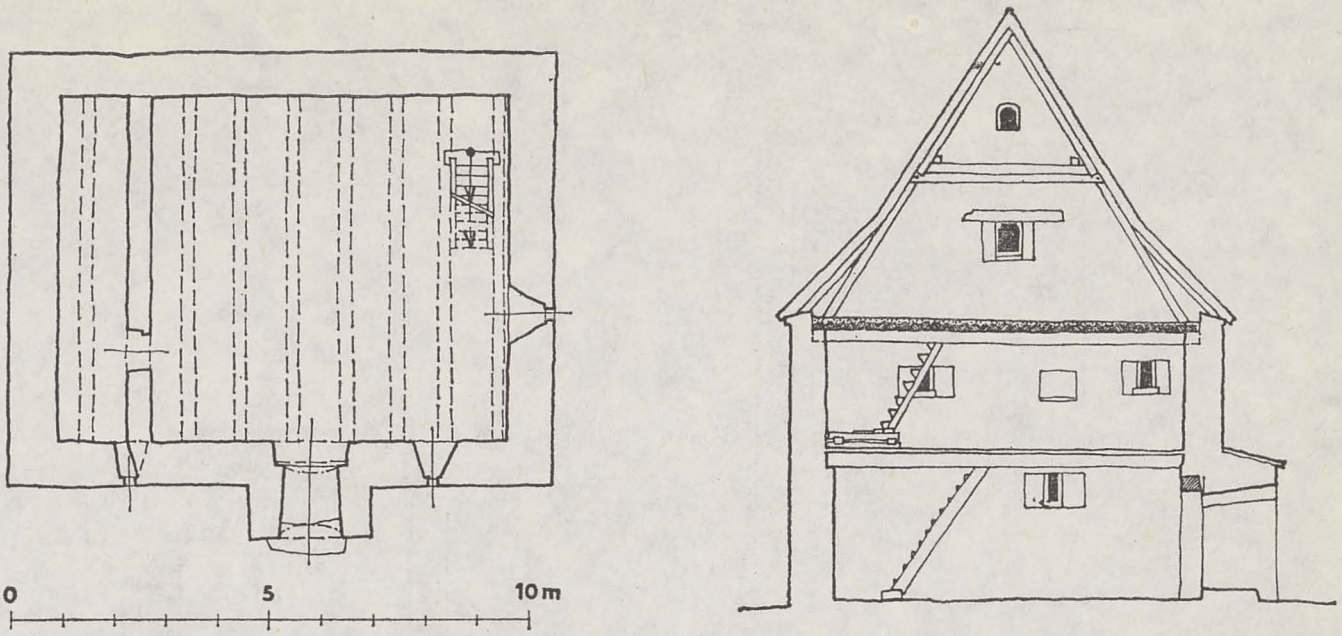

172 Modlešovice čp. 1 (okr. Strakonice). Zděná třípodlažní sýpka se strmou sedlovou střechou, postavená zřejmě v 16. století. Masívní vstupní šíje je v boční stěně, obrácené k domu. Ohrožená, opuštěná budova představuje unikátní soubor starobylých stavebních zvyklostí zednických i tesařských.

stavbě do stěn a základů ukládány různé předměty, mezi nimi i nádoby. Tento smysl snad mohlo mít i uložení pouhých střepů; ostatně představa „střepů pro štěstí" je živá až do současnosti. Nelze tedy vyloučit ani záměrné rozbití nádob, čímž by se rozdíl stáří keramiky a stavby zmenšil na zanedbatelné minimum. Taková „oběť" byla ale zpravidla ukládána ve spodní části stavby, při jejím započetí. Střepy ve štítě, uložené u kotvení zdiva štítu s krovem, můžeme snad vykládat jako výraz zvláštní oběti při stavbě řemeslně nejnáročnější části objektu, vystavené pak také největšímu vlivu povětrnostních podmínek.

Usedlost čp. 9 v Radošovicích je jedno z míst, kde se v jižních Čechách dodnes můžeme také setkat se zdejším tradičním názvem motivu vstupního žudra — nazývá se *šíje, šija*. Tento název budeme používat při popisu dalších dochovaných památek.

V nedalekých Modlešovicích (okr. Strakonice), v usedlosti čp. 1, v minulosti rovněž v rámci obce nepochybně významné, stojí uprostřed dvora — tedy v situaci podobné jako v Radošovicích — sýpka svým stavebním charakterem a jistě i stářím velmi podobná. Neudržovaná památka je i v tomto případě navzdory své mimořádné hodnotě ohrožena zánikem. Budova je opět patrová, se strmou sedlovou střechou krytou prejzy. Obdélný půdorys má rozměry 10,5 × 8,5 m, tloušťku zdiva v přízemí kolem 85 cm, v patře 73 cm. S dalšími starými, pozdně středověkými objekty spojují modlešovickou sýpku některé znaky (forma okének, úprava omítky), o kterých se ještě podrobněji zmíníme v další kapitole. Šíje je znovu uprostřed podélné stěny. Narušení zdiva umožňuje sledovat, že je provázaná se zdivem vlastní budovy. Boční zídky vystupují 95 až 105 cm, oblý profil klenutí vstupu je vyšší než v Radošovicích. Krov je jednodušší, ale pravděpodobně původní. I tady jsou ve štítu kapsy těsně nad úrovní hambalků, které je zřejmě možné považovat za pozůstatky někdejšího vzájemného propojení krovu se zdivem štítu.

Izolovanou polohou uprostřed dvora je oběma předešlým sýpkám blízký „sklep" v usedlosti čp. 23 v Třebomyslicích (okr. Klatovy) na Horažďovicku. Sýpka má výrazně věžový charakter (včetně horního podkroví celkem čtyři podlaží), podtržený ještě poměrně malým čtvercovým půdorysem (584 × 578 cm). Mohutný opěrák na severozápadním nároží je zřejmě dodatečný. Šíje opět v podélné stěně proti domu je však relativně mohutná — boční zídky silné kolem 70 cm vybíhají více než 1,5 m. V levé stěně šíje, tam, kde se manipulovalo se zámkem vstupních dveří, je odkládací nika se zajímavým více než dvaceticentimetrovým zahloubením dna oproti úrovni vnějšího otvoru. Sýpka nemá — alespoň při zběžnější prohlídce — problémy s časovým zařazením. Datování v omítce ve vrcholu vnější strany jižního štítu, byť s nečitelnou nejdůležitější druhou číslicí (1?94), je nepochybně stejné jako jasné datování 1794, provedené v omítce vnitřní strany pod vrcholem štítu proti-

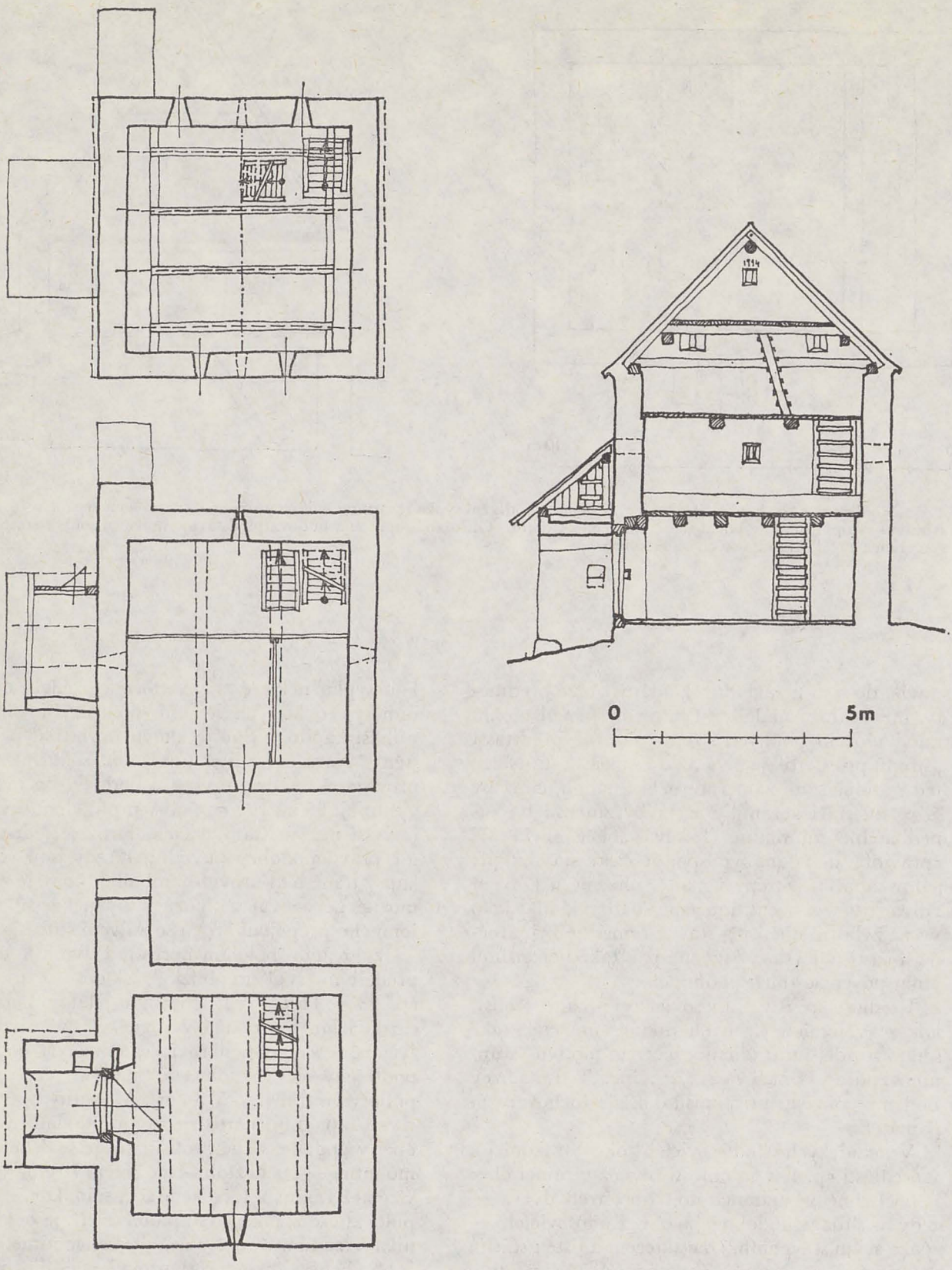

173 Třebomyslice čp. 23 (okr. Klatovy). Věžová zděná sýpka pravděpodobně se starým jádrem, upraveným roku 1794, s mimořádně mohutnou vstupní šíjí.

174 Třebomyslice čp. 23 (okr. Klatovy). Sýpka věžového charakteru je umístěna volně ve dvoře.

175 Čertyně čp. 11 (okr. Č. Krumlov). Příklad zděné sýpky, situované v zadním koutu dvora, postupně sevřené mladšími hospodářskými objekty.

176 Putim čp. 15 (okr. Písek). Mohutná starobylá sýpka, předsunutá před vjezd do usedlosti.

177 Zdíkovec čp. 4 (okr. Prachatice). Jiný příklad předsunuté sýpky, z níž je možné kontrolovat prostor před vjezdem do usedlosti.

178 Čertyně čp. 11 (okr. Č. Krumlov). Mohutné, hustě a většinou naležato kladené stropní trámy ve staré zděné sýpce ze 16.—17. století.

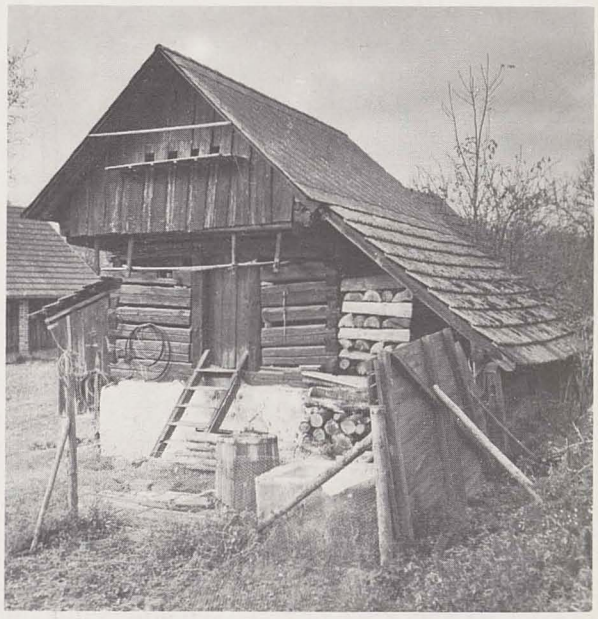

179 Dražice (okr. Tábor). Přízemní roubená sýpka na podezdívce, charakteristická pro severní část jihočeské oblasti.

180 Ostřetice čp. 14 (okr. Klatovy). Štěrbinové „střílnové“ okénko, přeložené kameny, v patře sýpky ze 16. století.

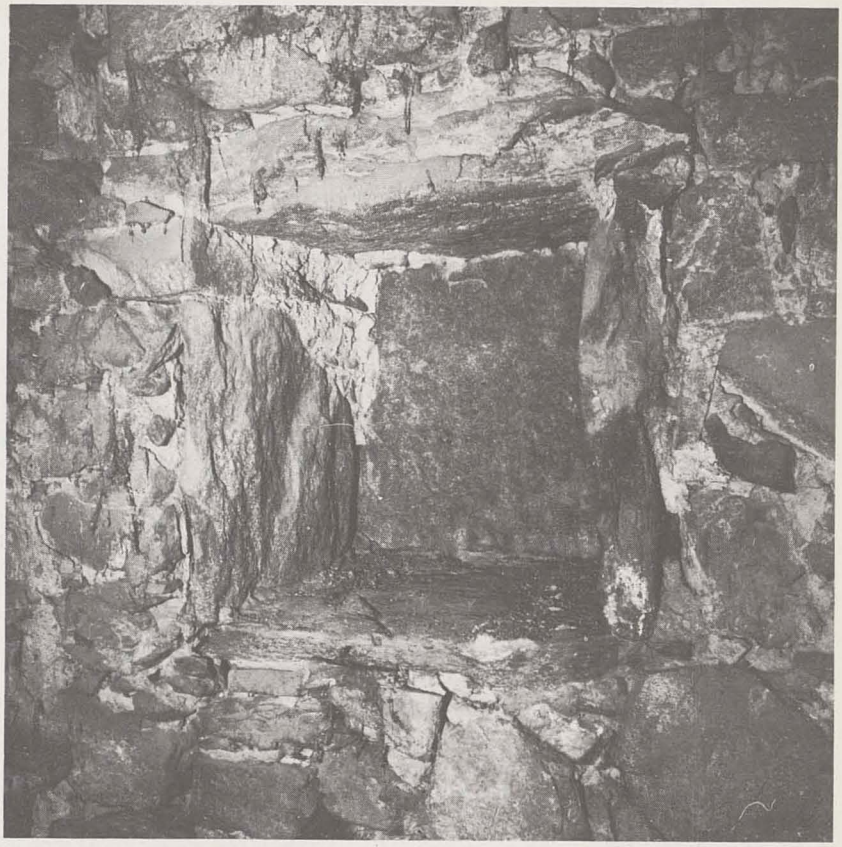

181 Ostřetice čp. 14 (okr. Klatovy). Krychlová odkládací nika ve zdivu, přeložená kamennou deskou.

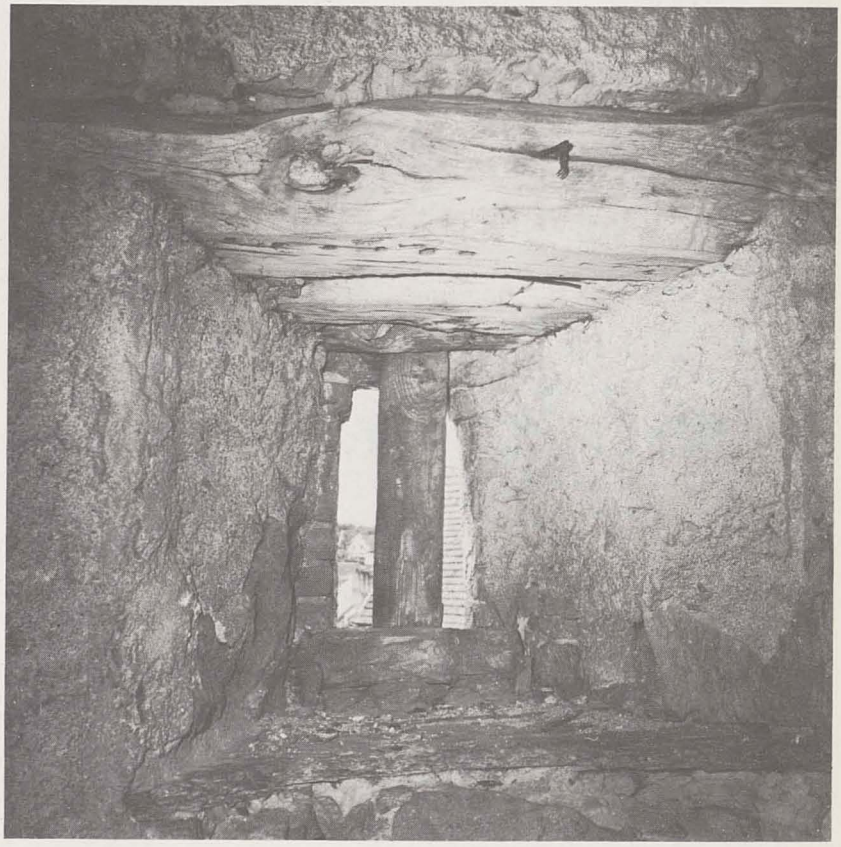

182 Modlešovice čp. 1 (okr. Strakonice). Okénko sýpky zřejmě ze 16. století s trámovými překlady a parapetní fošnou, s jednoduchou „mřížkou" z dřevěné desky. Cihlové ostění otvoru je nahoře zúžené na způsob konzol sedlového portálu.

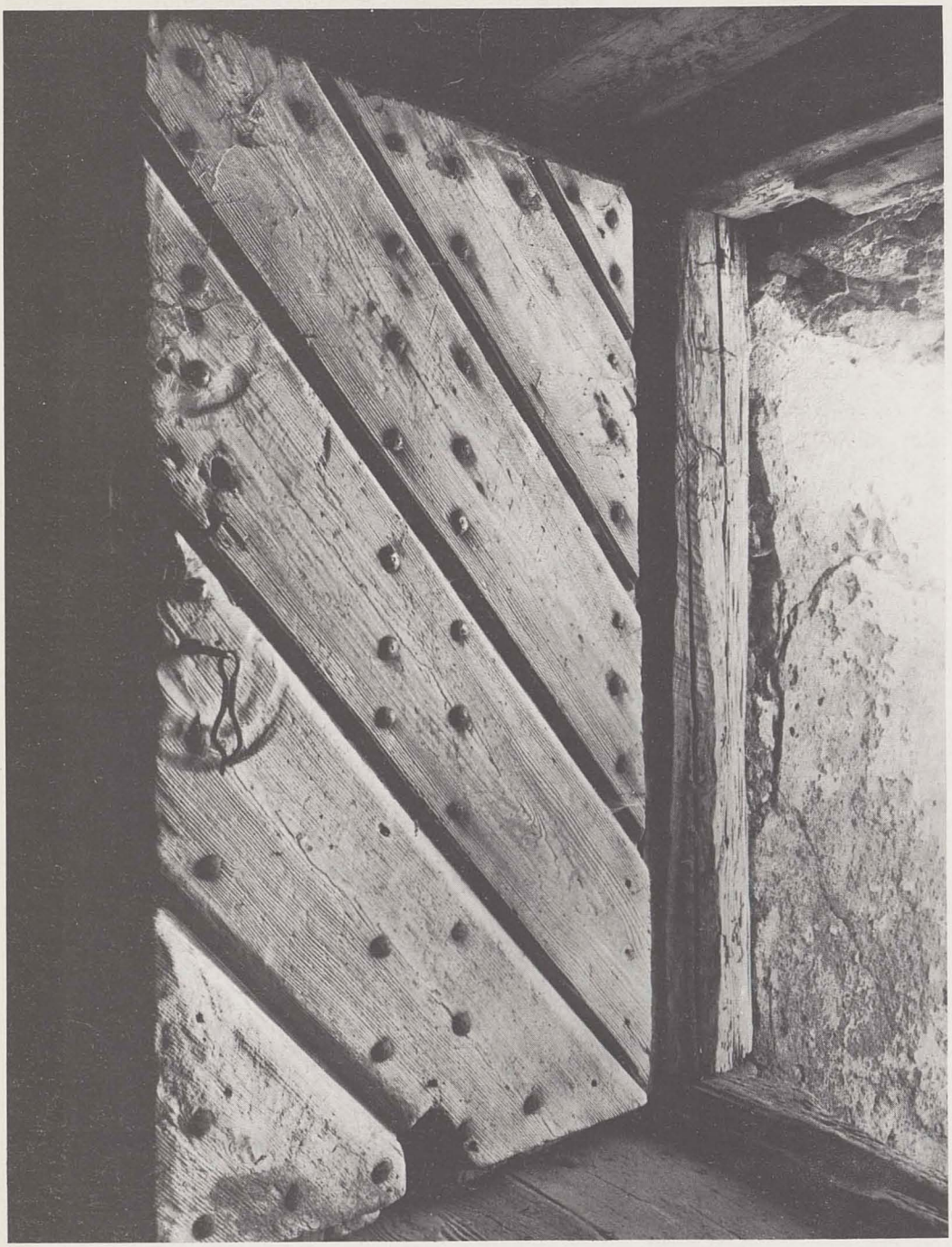

183 Nákří čp. 11 (okr. Č. Budějovice). Náročně provedené dveře sýpky zřejmě ze závěru 18. století.

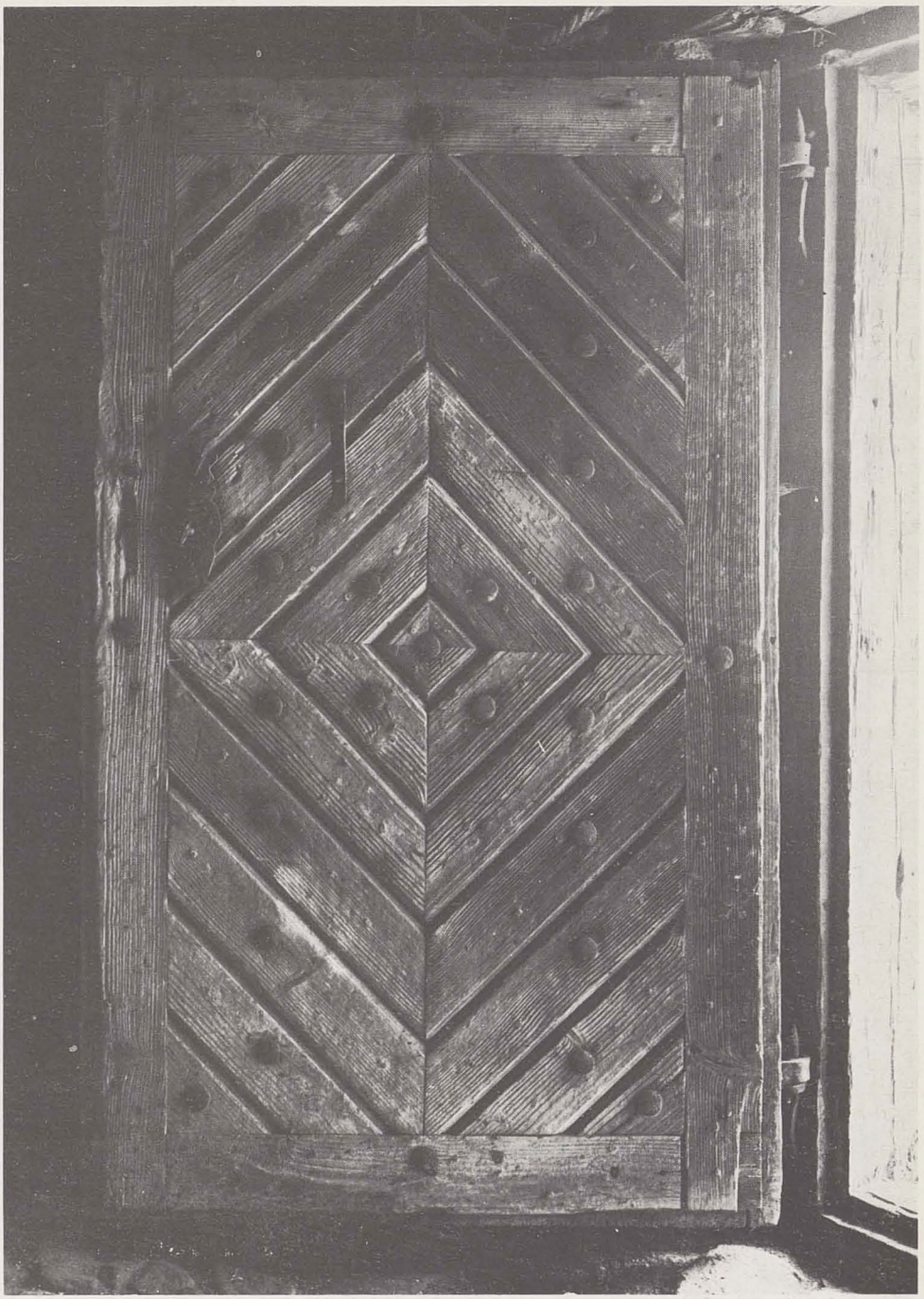

184 Zavlekov čp. 20 (okr. Klatovy). Dveře sýpky, 18. století.

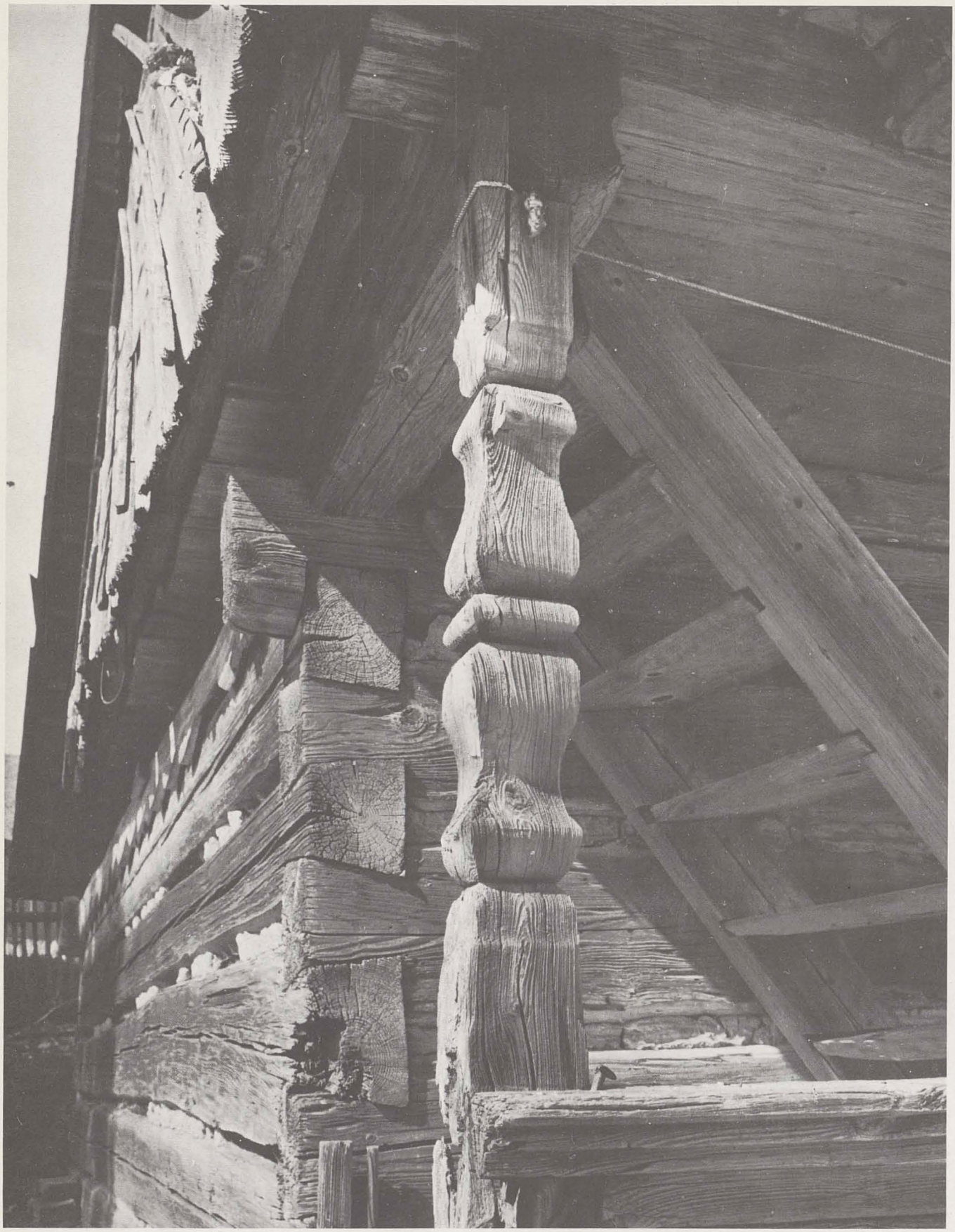

185 Zhoř čp. 9 (okr. Písek). Profilovaný sloupek pavláčky, doklad náročnější tesařské výzdoby přízemní roubené sýpky.

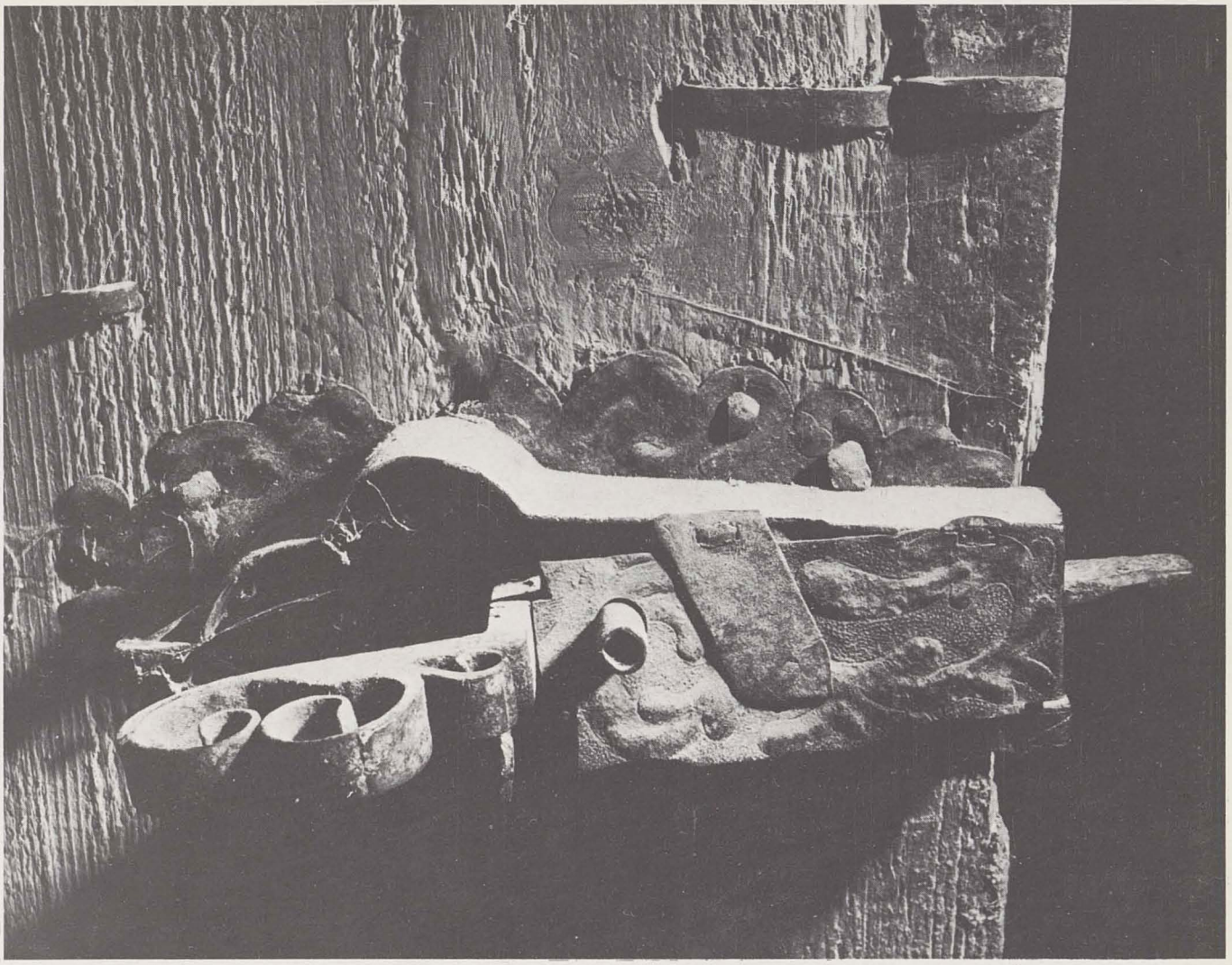

186 Třebomyslice čp. 30 (okr. Klatovy). Kovaný barokní zámek na vstupních dveřích sýpky z 18. století.

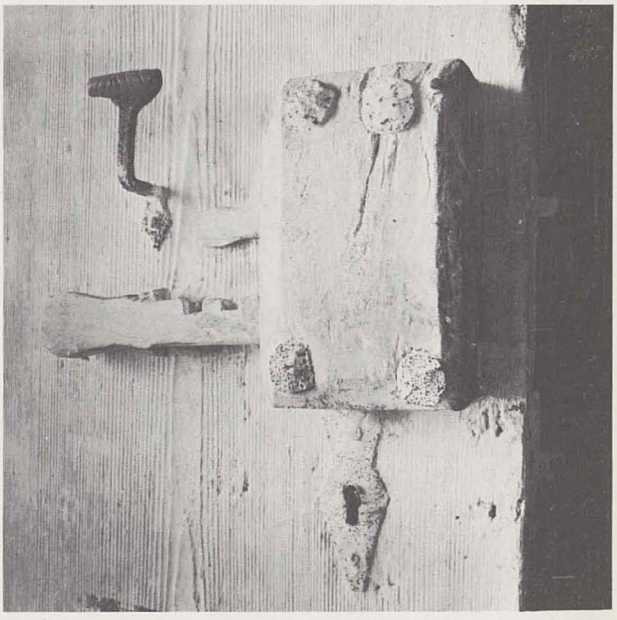

187 Jetenovice čp. 25 (okr. Klatovy). Vzácný příklad dřevěného zámku na vstupu do sýpky.

188 Zbudov čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Starobylá masívní konstrukce schodiště se stupni z nakoso půlených trámů ve zděné sýpce.

189 Zbudov čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Příklad mimořádně staré a mohutné zděné sýpky významné rychtářské usedlosti. „Šmorce" na pravém okraji brány naznačují, že sýpka měla být zřejmě stržena už při náročné klasicistní přestavbě usedlosti v polovině 19. století. K jejímu zachování možná přispěla tradice historické osobnosti zdejšího rychtáře Jakuba Kubaty.

190—192 Radošovice čp. 9 (okr. Strakonice). Zděná třípodlažní sýpka se vstupní šíjí na boční stěně, obrácené do dvora k domu. Na vnitřní straně štítu strmé sedlové střechy byly ve zdivu zjištěny střepy, které pomáhají datovat stavbu do 16. století. Na obrázcích je celkový pohled na sýpku, pohled na vnitřní stranu štítu s označením místa nálezu a detail shluku střepů ve zdivu.

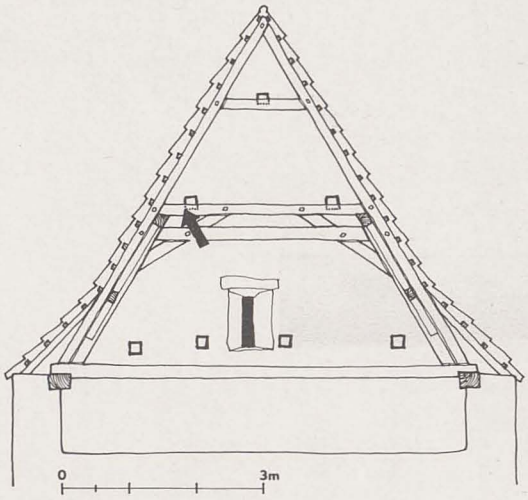

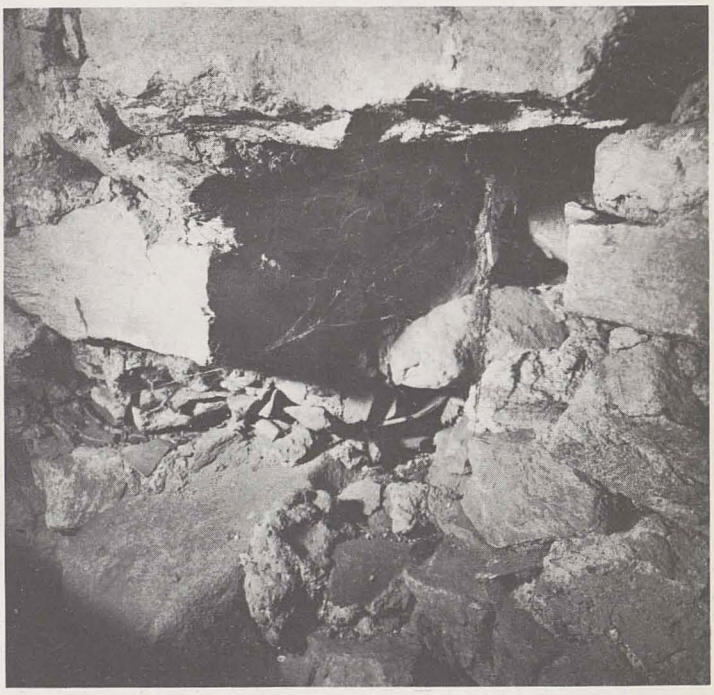

193 Modlešovice čp. 1 (okr. Strakonice). Celkový pohled na starobylou sýpku s šíjí, stojící volně ve dvoře.

194 Třebomyslice čp. 23 (okr. Klatovy). Mohutná vstupní šíje věžové sýpky.

195 Bílsko čp. 5 (okr. Strakonice). Boční strana zděné sýpky s šíjemi vstupů. Do nadzemních podlaží se vstupuje po schůdcích do vysunuté šíje, kryté pultovou stříškou, vlevo dole je rovněž poněkud vysunutá šíje s šikmými dveřmi sestupu do sklepa.

196 Plástovice čp. 21 (okr. Č. Budějovice). Dobře zachovaná zděná dvoupodlažní sýpka se vstupní šíjí a lepencem v podkroví, se zbytky původní ryté úpravy omítek.

197 Zavlekov čp. 20 (okr. Klatovy). Klenba vstupní šíje v boční stěně zděné dvoupodlažní sýpky, provedená z lomového kamene a krytá jen protaženou střechou.

198 Novosedly nad Nežárkou čp. 17 (okr. J. Hradec). Šíje s vysokou nadezdívkou, klenutá valenou klenbou profilu stlačené půlelipsy. V šíji je rampovitý sestup do poněkud zapuštěného přízemí.

199 Ražice čp. 14 (okr. Písek). Zdvojená šíje na boční stěně zděné třípodlažní sýpky. Levá šíje, připojená snad dodatečně, kryje sestup do sklepa.

200 Libětice čp. 1 (okr. Strakonice). Zděná sýpka s lepencovým podkrovím, s šíjí v boční stěně.

201 Plástovice čp. 23 (okr. Č. Budějovice). Segmentově klenutá šíje v boční stěně velké dvoupodlažní zděné sýpky, krytá pultovou stříškou.

202 Svéradice čp. 3 (okr. Klatovy). Jednoduchý útvar šíje, kryjící sestup do sklepa pod zděnou sýpkou. Boční zídky jsou překryty kamennou deskou, podepřenou ještě trámkem.

lehlého. Toto datování je v souladu s charakterem horní části stavby. Je tu dochována nosná konstrukce někdejšího, dnes už odstraněného lepence stejného typu, jako pod dochovanými lepenci dvou sýpek v sousedství. V usedlosti čp. 41 (původně čp. 26) je sýpka datována v omítce štítu 1776 a v sousedním čp. 30 (tato menší sýpka má neklenutou šíji v boční stěně) je nepochybně rovněž z druhé poloviny 18. století. Krokve těchto lepenců jsou podpírány třemi vaznicemi, vetknutými do zdiva štítů. Dvě jsou v koutech pod styky krokví s hambalky, třetí je nahoře jako vrcholová vaznice. Dřevo takto uspořádané horní části sýpky v čp. 23 je podobně jako v lepencích sýpek čp. 41 a 30 poměrně svěží, velmi odlišné od mohutných zčernalých stropních trámů spodních dvou podlaží. Tyto trámy leží většinou naplocho a mají profily 26—29/ 21—26 cm. Na sýpku neobvyklé je i jejich pravidelné oboustranné okosení s pečlivými oblými výběhy, oddělenými žlábkem. Zdá se tedy, pokud tu nejsou staré stropnice užity v novostavbě druhotně, že tu na konci 18. století došlo jen k přebudování horní části starší stavby. Možná, že i šíje patří až k mladší etapě. Nasvědčovalo by tomu přizdění trojúhelníkového bočního štítku její pultové stříšky ke starší omítce stavby. Tato stříška také překryla západní okénko v patře, které bylo zazděno. I v horní části bočních zídek šíje je patrné jejich přizdění k tělu stavby, což ovšem nemůže být považováno za důkaz její dodatečnosti. Dřevěná zárubeň těžkých a náročně zpracovaných vstupních dveří je osazena v líci stavby; klenáky šíje byly přiloženy přímo k hrubému trámovému překladu této zárubně. Pokud by tu šíje původně nebyla, honosné dveře situované shodou okolností na větrné a deštivé západní straně by byly zcela vystaveny nepřízni povětrnosti. Nelze tedy vyloučit, že šíje tu byla od samého počátku, a to jen s nižší pultovou, případně sedlovou stříškou.

Starý majitel usedlosti Jan Němec, narozený roku 1890, uvedl pro vstup do sýpky název „šíje". Mladší obyvatelé sousední usedlosti čp. 30, kde mají rovněž sýpku — „sklep" se šíjí, si už žádný název pro její vstup nepamatují. Také v této sýpce zasluhují pozornost i dveře a hlavně jejich kování — splétané držadlo a především zámek s krásnou barokní tepanou výzdobou.

S nejmladšími stavbami vybavenými šíjí se setkáváme v době kolem poloviny 19. století a po ní. K jejich zjištění napomáhají přímá datování objektů a také nepřítomnost záznamu těchto objektů v mapách stabilního katastru z druhé čtvrtiny 19. století. Na mapě z roku 1837 není ještě například v Březanech (okr. Klatovy) zachycena sýpka v usedlosti čp. 48. Objekt je nevelký, přízemní se sýpkovým podkrovím, situovaný přes dvorek rovnoběžně s dvorem. Šíje v podélné vstupní stěně obrácená směrem k domu je relativně velká. Má pultovou stříšku, spojitě navazující na sklon střechy vlastní sýpky. Objekt je nově upravován, lepenec je už odstraněn. Zcela podobná je sýpka v nevelké usedlosti čp. 68 v nedalekých Svéradicích (okr. Klatovy) a také v Krči (okr. Písek) u Vodňan, v usedlosti čp. 26. Velikostí i typem rovněž podobná, ale nepochybně starší a zatím intaktně dochovaná, je sýpka v usedlosti čp. 1 v Liběticích (okr. Strakonice), situovaná štítem při zadním vjezdu do dvora, šíjí v boční stěně proti štítu domu, který je tu položen podélně v zadní frontě usedlosti. Po polovině století jsou datovány dvě velké patrové sýpky na soběslavsko-veselských blatech v Borkovicích (okr. Tábor). Rokem 1856 je datována neudržovaná sýpka s rozpadající se šíjí v usedlosti čp. 8. Na protější straně návsi stojí v usedlosti čp. 16 vzorně udržovaná sýpka s datováním jen o dva roky mladším — 1858. Obě stavby jsou v rámci usedlosti situovány podobným způsobem, předznamenávajícím počátky souvislých, bezštítových průčelí usedlostí v této době. K návsi se obracejí boční stranou, vstupní šíje jsou ve dvorním štítovém průčelí směrem k domu. Na soběslavsko-veselských Blatech má šíji ještě sýpka v čp. 52 ve Svinech (okr. Tábor).

Příkladem volného umístění sýpky v zadní části dvora může být situace v usedlosti čp. 19 v Jiníně (okr. Strakonice). Šíje vystupuje ze štítového průčelí sýpky jen asi 0,5 m a má jen velmi ploché klenutí (spíše jen deformované ploché přestropení). Lepenec v podkroví je už odstraněn. V autentické, byť značně sešlé podobě, je dochována sýpka v usedlosti čp. 6 ve Svéradicích (okr. Klatovy), rovněž vzadu na dvoře při někdejším zadním vjezdu do usedlosti. Šíje ve štítové stěně je kryta pultovou stříškou.

V několika dochovaných případech bylo horní završení šíje provedeno výtvarně náročnějším způsobem. Ve Velké Turné (okr. Strakonice) stojí za domem v usedlosti čp. 11 poměrně vysoká, celkem čtyřpodlažní sýpka. Má sklep klenutý plochou valenou klenbou (zřejmě mladší, dodatečný), přístupný z přízemí, patro a ještě sýpkové podkroví s dochovaným lepencem. Šíje vystupuje ze štítové stěny ještě méně než v Jiníně. Má ploché, ostře nasazené klenutí vstupu i vlastního portálu, odsazeného oproti šíji v ostěních i nadpraží. Horní ukončení šíje, překryté naplocho kladenými cihlami, se nad klenutým vstupem v plynulé křivce zvedá. Stejně provedené překrytí šíje (opět ve štítové stěně) má i sýpka v usedlosti čp. 12 ve Svéradicích (okr. Klatovy). Tyto tvary jsou názorným dokladem vysokého výtvarného účinku, dosahovaného ve vesnickém stavitelství pomocí vytříbeného užití nejjednodušších stavebních materiálů a forem.

Předložená dokumentace šíjí není výsledkem systematického sběru a zachycuje velmi pravdě-

podobně jen část dochovaného fondu. Dnes existující šíje jsou zase jistě jen malým zbytkem jejich někdejšího počtu z doby před začátkem novodobé redukce hospodářských staveb v bývalých zemědělských usedlostech. Přesto jich v některé obci můžeme i dnes zachytit ještě několik. Čtyři příklady uvedeme z Plástovic (okr. Č. Budějovice) na hlubockých Blatech. Obec patří k nejznámějším pokladnicím jihočeské lidové architektury, ale zatím (jako obvykle) spíše díky mladším atraktivním štítům; starší a někdy i zajímavější prosté budovy sýpek, některé s unikátními šíjemi, tu zatím rovněž unikají pozornosti. Všechny uváděné plástovické sýpky s šíjemi jsou zachyceny mapou stabilního katastru z roku 1828. Pokud můžeme odhadnout podle této mapy, bylo v té době samostatných sýpek v obci alespoň patnáct. Dochováno je z nich nejméně šest, z toho čtyři s šíjí u vstupu.

Sýpka v čp. 6 v severozápadním koutu návsi je datována ve štítě rokem 1820. V protokolu stavebních parcel stabilního katastru*) je roku 1828 usedlost charakterizována jako *půl statku*. Sýpka stojí volně proti domu, zhruba uprostřed dlouhého úzkého dvora. Šíje ve štítovém průčelí má obvyklé ploché klenutí a pultovou stříšku, dosud s prejzovou krytinou. Podle charakteru stavby je zřejmě podobného stáří i sýpka v drobné usedlosti čp. 14, roku 1828 uváděná jako chalupnická, v mladší frontě severně od návsi. Sýpka i dům jsou ke komunikaci obráceny štíty, mezi nimi je klenutý vjezd. Sýpka zhruba o polovinu své délky předstupuje před úroveň štítu domu, takže pilíř vjezdu navazuje přímo na levou zíďku šíje v podélné boční stěně sýpky.

Největší plástovická sýpka s šíjí stojí v usedlosti čp. 23 v severovýchodním koutu návsi (1828 — *třičtvrtě statku*). Je stejného typu jako předešlá, přízemní se sýpkovým podkrovím, s šíjí v podélné boční stěně proti domu. Nemá už lepenec, ale jako krov slouží dosud jeho nosná konstrukce hambalkového typu s vaznicemi, zakotvenými přímo do zdiva štítů. Objekt je pravděpodobně starší než oba předešlé; relativně velký statek potřeboval a také si mohl dovolit důkladnou výstavbu sýpky dříve než menší usedlosti. Barokní kování dveří by napovídalo výstavbě ve druhé polovině 18. století. Sýpka už není udržována, její východní štít hrozí zřícením.

Stejného typu a situování je i čtvrtá, menší a dobře udržovaná sýpka rovněž v severovýchodním koutu návsi, v usedlosti čp. 21 (1828 — *půl statku*). Objekt s půdorysem jen lehce obdélným (616 × 689 cm) má vstup téměř přesně uprostřed podélné stěny proti domu. Jasné proporce má i půdorys šíje: šířka vstupu 109 cm, šířky bočních zídek 56 cm — tedy téměř přesně poloviční. Klenutí šíje je velmi ploché, provedené z cihel. Sýpka je zajímavá i pozůstatky své původní omítané úpravy. Do hladké omítky, zřejmě ještě nezatvrdlé, byly na nárožích vyrýsovány pravidelné kvádry. Rýsovaný vodorovný pás je i na štítové stěně, kde odděluje spodní stavbu od plochy štítu. Zbytky takového pásu jsou v Plástovicích sledovatelné i na sýpce v malé usedlosti čp. 12 (1828 — *půl statku*) na severozápadním okraji obce. Zmiňujeme se o tom proto, že v této sýpce je na vazném trámu datování z konce 18. století, které pravděpodobně datuje stavbu a přispívá tedy rovněž k názoru, že dochované zděné sýpky v menších plástovických usedlostech byly stavěny už kolem roku 1800.

Uváděné příklady šíjí byly zatím většinou z centrálních oblastí jižních Čech — Českobudějovicka a Strakonicka. Západním směrem můžeme sledovat zbytky plynulého výskytu šíjí u zděných sýpek — „sklepů" až na Klatovsko, respektive Horažďovicko. Tady se můžeme setkat i s asymetrickým umístěním šíje při okrajích stěny, podmíněným nepochybně situací vnitřního schodiště do patra či podkroví. Zřejmě nejstarší z této skupiny sýpek stojí v usedlosti čp. 8 v Mečíchově (okr. Strakonice). Také v této usedlosti se (díky Bohumilu Křížovi, narozenému 1915), setkáváme s ještě živým starobylým názvem *šíje*.

Sýpka v čp. 8 se obrací do návsi štítem a vstupní šíji má v zadní štítové stěně, poblíž nároží směrem k domu. Dveře bylo možné zevnitř zajistit dlouhou závorou, po níž zbyla ve zdivu dutina. Krov je masívní ležatá stolice, schopná nést nespalnou krytinu. Zřejmě proto nemá tato sýpka obvyklý lepenec v podkroví pod střechou, ale jen hliněnou mazaninu na stropě patra. Bohumil Kříž upozornil i na to, že v Mečíchově byly donedávna ve třech případech (čp. 12, 37 a 56) šíje rovněž u vstupů do domů, zanikly však zřejmě bez dokumentace. Na stáří výskytu šíje u obytných domů upozorňují nejen archeologické výzkumy středověkých objektů, ale také ikonografické doklady — z jihočeského prostředí zejména vesnický dům v popředí známého vyobrazení Vimperka od J. de Verle z 2. poloviny 17. století.

Mohutnou šíji až při samém nároží štítové stěny má i velký „sklep" v usedlosti čp. 1 v Horažďovické Lhotě (okr. Klatovy). Šíje je vysunutá 80 cm z obrysu budovy, zčásti klenutá a zčásti jen přeložená trámky. Dochován je lepenec, jehož hambalky jsou podepřeny střední vaznicí, zapuštěnou do zdiva štítů.

K pravděpodobně mladším objektům tohoto typu patří nevelká sýpka v čp. 25 v Jetenovicích

*) Státní ústřední archív Praha — stabilní katastr, kraj Budějovický, č. 260

(okr. Klatovy). Na mapě stabilního katastru z roku 1837 je v místě dnešní nevelké kamenné sýpky zachyceno hospodářské stavení, značené žlutou barvou — tedy zřejmě ještě dřevěné (pokud nejde o jednu z poměrně častých nesrovnalostí v barevné charakteristice). Sýpka má šíji (dnes s nově upravenou sedlovou stříškou) vzhledem k velikosti stavby značně mohutnou, posunutou až k levému nároží štítové stěny. Hned za pravým ostěním vstupu začíná schodiště, situované při štítové stěně. Na dveřích je dochován dřevěný zámek.

Zcela jistě původní je málo obvyklé sedlové zastřešení šíje mohutné sýpky bývalé usedlosti čp. 12 v Újezdě u Chanovic (okr. Klatovy). Objekt už byl zachycen mapou stabilního katastru roku 1837 a podle stavebního charakteru vznikl zřejmě někdy na přelomu 18. a 19. století. Půvabné vstupní dveře (pokud jsou tu na původním místě) by mohly nasvědčovat spíše starší fázi tohoto časového rozpětí. Šíje je uprostřed štítové stěny. Situace odkladní niky v levé boční zídce šíje dobře dokládá, že její zdivo je provázané a tudíž současné s ostatní stavbou. Díky sešlému stavu povrchových úprav stavby můžeme sledovat i konstrukci klenutí šíje z plochých lomových kamenů, doplněnou a dozděnou pak do tvaru sedlové stříšky, na níž byla přímo položena krytina. Podobnou šíji měla donedávna i sýpka usedlosti čp. 2 v Babíně u Horažďovic (okr. Klatovy). Po jejím odbourání můžeme dnes (dokud ještě stojí alespoň vlastní sýpka s dobře zachovaným lepencem) sledovat jen stopy sedlového zastřešení šíje při šikmém slunečním světle.

Z východního okraje jižních Čech — Jindřichohradecka — můžeme uvést doklad šíje u sýpky z Novosedel nad Nežárkou (okr. Jindřichův Hradec), z usedlosti čp. 17. Šíje je poměrně mohutná a kryje vstup, respektive sestup do spodního podlaží, které je poněkud zapuštěné pod úroveň dvora. Je v podobné boční stěně, s pultovou střechou navazující na sklon střechy vlastní stavby, podobně jako u několika již zmíněných malých sýpek. Klenutí šíje má profil zhruba elipsovitý, s plynulým nasazením výběhů.

Přes novosedelskou šíji u poněkud zapuštěného přízemí se v uváděných případech dostáváme k šíjím, zprostředkujícím přístup k prostorům pod úrovní okolního terénu — tedy sklepům (v dnešním smyslu slova — viděli jsme už ve výkladu o sýpkách, že v minulosti mělo toto slovo jiný význam). Podívejme se na sýpku krásné usedlosti čp. 14 v Ražicích (okr. Písek). Do návsi hledí bohatým štítem v sousedství vzácnou zděnou balustrádou zdobené brány a podobného štítu domu. Letopočty ve štítech upozorňují i tentokrát, že zděná výstavba či přestavba sýpky o něco předcházela přestavbě domu — sýpka je datována 1837, dům 1842. V podélné boční stěně směrem

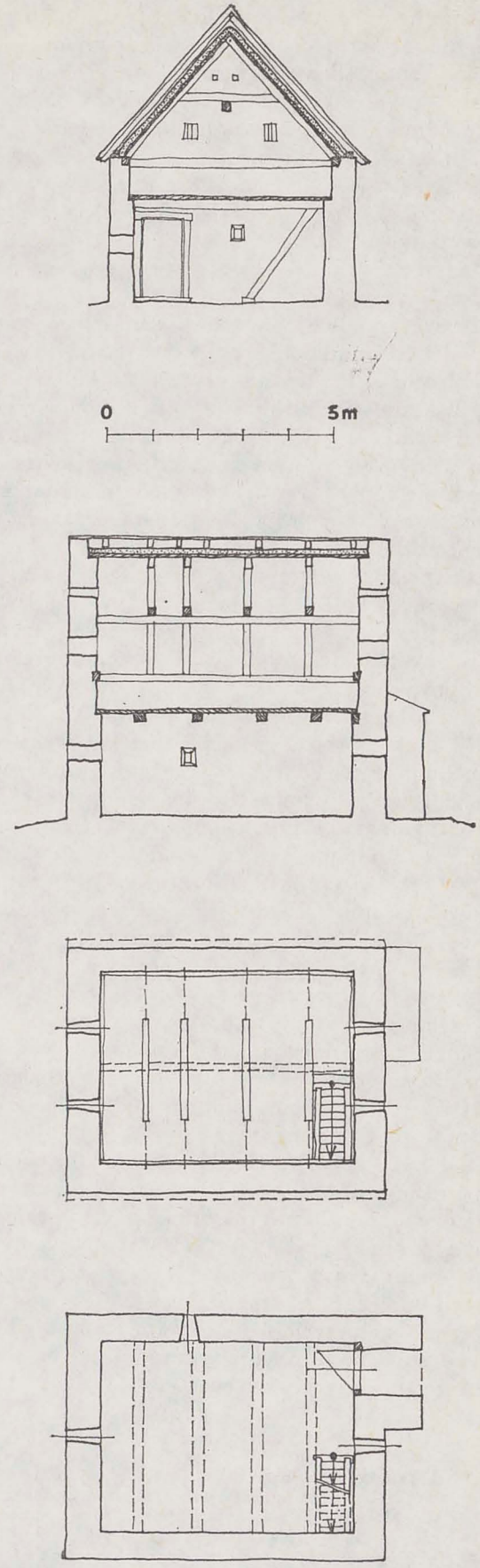

203 Horažďovická Lhota čp. 1 (okr. Klatovy). Zděná dvoupodlažní sýpka s velkou šíjí, umístěnou asymetricky při kraji štítové stěny.

k domu není ale v tomto případě šíje jedna, nýbrž dvě, nebo lépe řečeno je tu šíje zdvojená — se dvěma vstupy, které mají společnou střední boční zídku. Architektonickým ztvárněním s plochými ostře nasazenými klenbičkami se šíje zřejmě hlásí k datu na štítu; rozhodně není starší. Snad vznikla i postupným vývojem, protože zadní boční zídka, jak se zdá, není provázaná se zdivem budovy a byla možná přistavěna později. Přední šíjí se po čtyřech schodech vystupuje do zvýšeného přízemí sýpky a odtud vnitřním schodištěm do podkroví krytého lepencem, zadní kryje sestup do valeně klenutého sklepa pod sýpkou.

Položme si při této příležitosti otázku o smyslu a původním účelu žudra — šíje. Z čeho tento útvar vznikl a jaký vývoj prodělal, než dospěl k uváděným vyvinutým útvarům, kde už většinou převažuje funkce výtvarná a původní smysl není nijak patrný? Tyto problémy zřejmě nejsou jednoduché. Etnografové i historikové umění si takové otázky kladli v souvislosti s dosud známými žudry po několik generací, aniž bylo dosaženo uspokojivého vysvětlení. Jediným styčným momentem starších výkladů je smysl výtvarný, ozdobný, s různými verzemi původu (románský motiv, přenesený německými kolonisty na Moravu,*) antický portikus, provedený byzantským klenebním způsobem**). Věcnější argumenty se objevují teprve v mladší době (ochrana vchodu před nepohodou i slunečními paprsky, využívaná také jako příjemné místo k besedování a odpočinku***)). Výstižné je shrnutí této problematiky v národopisné části Československé vlastivědy z roku 1936: ...*Je tedy žudro dekorativním, krásným vstupem do selského domu. Jeho původ není domácí, nýbrž byl převzat již ve velmi dávných dobách.*****)

S těmito výklady se spokojit nemůžeme, protože většinou postrádají základní funkční smysl. Přitom u vesnického stavebního útvaru značného stáří (jak už tušíme alespoň podle nejstarších existujících dokladů) a také velké oblasti rozšíření nebude správný žádný výklad, který se nedopátrá původní společné funkce takového útvaru. Přesto snad není tento základní smysl tak zakletý, jak by se mohlo zdát; je však třeba se zamyslet nad všemi tvarovými i funkčními variantami útvaru společně a nenechat se zavést pouhým výběrem nejvyzrálejších objektů, které už se původnímu smyslu věcí mohly vzdálit ve prospěch preferování funkce výtvarné.

Klíčem k řešení problému jsou nepochybně právě sestupy do prostor zahloubených, protože (a teď je to sice jednoduché, ale důležité) nějaký útvar krytý stříškou nad vnějším vstupem respektive sestupem do zahloubeného prostoru je třeba zcela nutně vytvořit prostě proto, aby dolů nezatékala dešťová voda. Taková hypotéza je zajímavá i proto, že navozuje možnost původu motivu i názvu v hluboké minulosti (nejméně ve středověku), kdy bylo budování zahloubených příbytků zcela běžné. Nebýt dekorovaných a různě ztvárněných nejmladších žuder u domů, které odváděly pozornost úvahami o původu svých architektonických detailů, ukázal by tu zřejmě správnou cestu i známý materiál moravský, pokud by se bral v úvahu i vztah ke starobylému názvu *šija*. Tento termín se totiž v moravském rejstříku názvů pro *žudro* vyskytuje také, a to v situaci zajímavé a poučné. Jako *šíje, šija* se na Moravě označují dva typy stavebních situací. Především žudra architektonicky nevyvinutá, zpravidla s delšími bočními zídkami, zásadně u zahloubených prostor — sklepů. Ve druhém případě se tento název ustálil pro chodbovitý sestup ke sklepu, který například u vinných sklepů tvoří samostatný, zpravidla klenutý prostor s klesající podlahou — rampou či schodištěm. Jihočeská šíje, přestože dosáhla rovněž mladších, redukovaných podob u nadzemních vstupů tak jako moravské žudro, si zachovala jediný, nepochybně původní název, a tím oproti Moravě poněkud zjednodušila situaci novodobého bádání o svém původu.

Podívejme se ještě, jak je původ slova šíje respektive šija vysvětlován etymologicky a jak v tomto výkladu obstojí hypotéza, která byla právě předložena. V Etymologickém slovníku je jako pravděpodobně původní význam uveden krk, hrdlo (ta část krku vola, kde tlačilo jho — odtud tvrdošíjný).*) Ve významu chodbičky u sestupu do sklepa včetně jejího nadzemního vyústění se slovo šíje objevuje už ve středověku, tehdy ale ještě jako *šíje pivničná,* protože podzemní prostory se dosud nazývaly *pivnice.***)

Vidíme tedy, že hypotéza o starobylosti názvu šíje a původu zděného vyvinutého či spíše redukovaného útvaru v dávných dobách u překrytí sestupů do zahloubených objektů je v souladu s etymologickým výkladem tohoto slova. Pro úplnost je třeba ještě uvést, jak si máme představovat nejstarší typy šíjí u takových zahloubených objektů — zemnic. Instruktivní doklad jednoduchého, ještě zcela užitkového typu zděné šíje,

*) Z. Wirth: Československá vesnice, str. 25 (textová část knihy: Bohumil Vavroušek, Dědina, Praha 1925)
**) V. Mencl: Lidová architektura, Zprávy památkové péče roč. 9 — 1949, str. 19
***) V. Frolec: Lidová architektura na Moravě a ve Slezku, Brno 1974, str. 100
****) K. Chotek: Lidová kultura hmotná československého lidu, str. 168: Československá vlastivěda — Národopis, Praha 1936

*) V. Machek: Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968, str. 607
**) Přehled užití slova *šíje* ve středověkých písemných pramenech poskytl Dr. Josef Macek z oddělení středověké archeologie Archeologického ústavu ČSAV v Praze.

jaký si můžeme představit jako přímý předstupeň vyvinutého útvaru zcela nadzemního, je možné opět doložit z jihozápadních Čech.

Ve Svéradicích (okr. Klatovy) na Horažďovicku stojí ve dvoře usedlosti čp. 3 zděná podsklepená sýpka se samostatnými nástupy do sklepa i zvýšeného přízemí. Do horní úrovně se nastupuje po čtyřech schodech k portálu, zasunutému v nice (k této formě vstupu, kterou můžeme rovněž považovat za jednu z modifikací šíje, se ještě vrátíme). Z přízemí pak bylo vnitřním schodištěm přístupné sýpkové podkroví s lepencem, který je dnes už odstraněn. Pro nás mimořádně zajímavý je však sestup do sklepa. Až k prvnímu stupni schodiště vybíhají před stěnu objektu dvě hrubé zídky z lomového kamene, překryté nahoře jen jednou velkou žulovou deskou, podepřenou ještě hrubým trámkem. Útvar je zcela základní, užitkový, jeho funkce je jasná, v jeho konstrukci není jediný zbytečný prvek. Přesto je i výtvarně velmi účinný a — jak ukazuje vývoj šíjí — skrývá možnosti pro další konstrukční i architektonické ztvárnění.

Podobné uspořádání je možné sledovat například u dvojice vstupů do sýpky z roku 1862 v opuštěné a devastované památkově hodnotné usedlosti čp. 1 v Komárově (okr. Tábor). Po zřícené šíji u sestupu do sklepa tu jsou už jen zbytky a otisk na stěně budovy. Pouze dokumentace už dokládá původní uspořádání mimořádně cenné srostlice hospodářských objektů v usedlosti čp. 4 v Blatence (okr. Strakonice) u Blatné. Jádrem objektu byla sýpka, jejíž roubené patro bylo nasazeno na zděné spodní části. Ta obsahovala klenutý prostor, do kterého se vstupovalo prostou šíjí, jejíž mohutné boční zídky nesly pavláčkový nástup do roubeného patra. Oba vstupy byly nad sebou, ve štítovém průčelí. Objekt byl při levé straně zřejmě dodatečně rozšířen o další sklep, přístupný opět jednoduchou, rovně přeloženou šíjí.

Zatím nejstarší šíje s vysunutými kamennými bočními zídkami jsou doloženy ze středověku shodou okolností opět z jihočeské oblasti, v odkrytých půdorysech domů zaniklé středověké osady Pfaffenschlag u Slavonic (okr. J. Hradec). Již zmíněné sýpky v těchto domech měly v řadě případů před vstupy krátké boční zídky, které nepochybně můžeme považovat za pozůstatky šíjí.

Vývojově starší jsou nepochybně šíje ve tvaru delších chodbovitých sestupů. Archeologické výzkumy přinášejí jejich doklady v podobě spodních částí těchto chodeb, zahloubených do terénu, někdy i s pozůstatky schodišťových stupňů. Při náročnější výstavbě byly boky těchto chodbiček zpevněny kamennými zídkami. Jeden z nejnázornějších dokladů poskytuje opět jihočeský materiál. Archeologický výzkum zaniklého před-

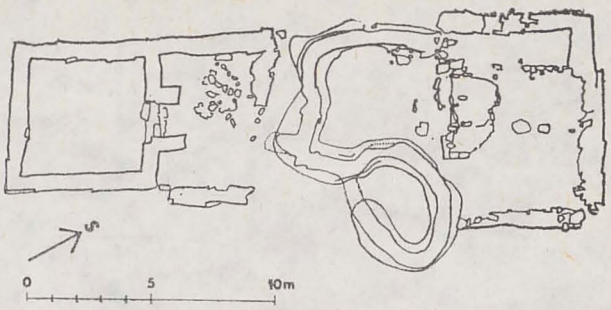

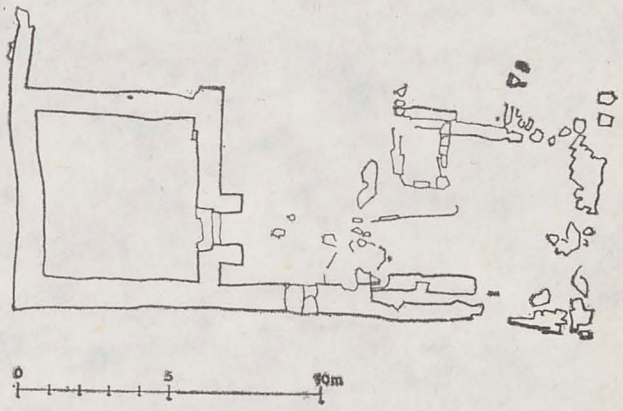

204—205 Pfaffenschlag (okr. J. Hradec). Půdorysy středověkých vesnických domů ze 14. století. U vstupů do zadních komorových částí domů jsou výrazné zbytky šíjí (podle V. Nekudy).

městí Sezimova Ústí (okr. Tábor), opuštěného svými obyvateli zřejmě roku 1420, přinesl doklady častého užití takového zpevňování šíjových sestupů k zahloubeným prostorům. Pokud vedly tyto sestupy zvenčí, musíme nad nimi předpokládat stříškovité překrytí.

Archeology odkrývaný základní typ obydlí ve starším středověku (a také pravěku), charakteristický zvláště pro první staletí slovanské přítomnosti na našem území, je zahloubený objekt obdélníkového půdorysu (s různou formou zpevnění stěn a konstrukce střechy, s ohništěm či pecí), přístupný sestupnou chodbičkou — šíjí. Pokud si v hypotetické rekonstrukci představíme nadzemní tvářnost takového objektu (v podstatě širší pahrbek zastřešení vlastní místnosti a užší hřeben přístřešku nad šíjí), je zajímavé si znovu vzpomenout na předpokládaný nejstarší význam slova šíje. Při pohledu zvenčí upomíná tato dvojice hmot na význam, uchovaný do mladší doby ve smyslu tvarovém: šíje jako úzký hřeben — hřbet například u přístupu ke hradu, nebo na hřebenovitý tvar šíje — krku dobytčete, než se zapojí do širší hlavy.*) Postup šíje — jizba je blízký vztahu

*) V. Machek: Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1968, str. 607

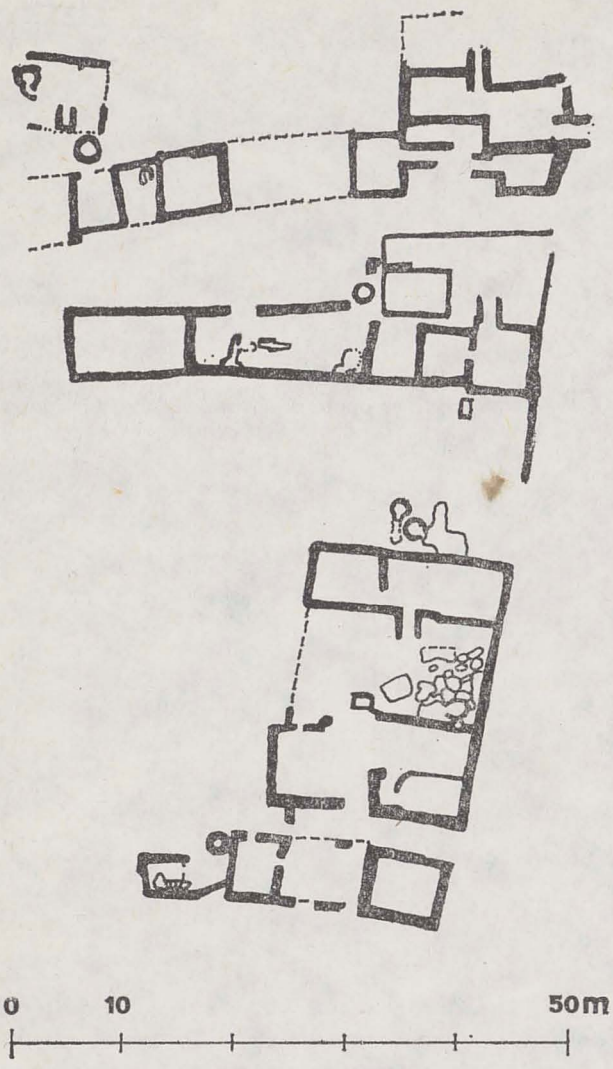

206 Sezimovo Ústí (okr. Tábor). Půdorys řádky středověkých usedlostí řemeslnického předměstí, opuštěného na začátku 15. století. U řady vstupů jsou výrazné pozůstatky šíjí v podobě bočních zídek různé délky (podle M. Richtera).

krk — hlava nejen z hlediska vnějškového, ale koneckonců i v představě prostorové včetně významu, důležitosti jednotlivých článků: úzký krk — šíje zprostředkuje přístup k prostornější hlavě — jizbě, nejdůležitějšímu článku obydlí.

Instruktivním dokladem funkce šíje může být zajímavý, rozvinutý a větší útvar před vstupem do sýpky usedlosti čp. 11 v Mečíchově (okr. Strakonice) na Horažďovicku. Šíje před štítovou stěnou sýpky je tu vybudována jako menší samostatná klenutá místnost dokonce už i s malým okénkem; směr nástupu se v ní lomí. Dnes je zvýšená o mladší cihlový nástavec, původně však zřejmě měla pultové překrytí kamennými deskami přímo na klenbě. Zmiňujeme se o této šíji jednak proto, že potvrzuje funkci ochrany vstupu, ale také z toho důvodu, že její rozvinutí do samostatné místnosti upomíná na další velký a zatím nedořešený problém v oboru bádání o vývoji obydlí na našem území: vznik základní dvouprostorové obytné jednotky, v níž se k otopné jizbě připojila chladná vstupní síň. Z toho, co jsme právě uvedli o zemnicích, je zřejmé, že alespoň zahloubená jednoprostorová obydlí vlastně tak docela jednoprostorová nebyla. Existovala u nich vstupní šíje, sice nevelký, ale důležitý prostor, který mohl být a pravděpodobně také byl přirozeným zárodkem vývoje mladšího už nadzemního, zpočátku dvouprostorového řešení obytného domu s jizbou a síní.

Vraťme se ale zpět k rejstříku mladších redukovaných šíjí, se kterými se setkáváme v jihočeském vesnickém prostředí. Zděná podoba šíje s bočními zídkami a překlenutím či rovným překrytím není jediná úprava vstupu, která se vyvinula ze sestupů do zemnic. Do rodiny šíjí starobylého původu je třeba počítat i ten vstup do zahloubeného prostoru, který nad zemí začíná šikmými dveřmi. Rozšířen je opět v řadě oblastí našeho území včetně jižních Čech. Pokud si představíme, jaké pozůstatky takového vstupu by mohly být odkryty archeologickým výzkumem zaniklého objektu, dojdeme opět ke dvěma bočním zídkám. Je tedy možné, že část starých šíjí odkrytých archeology mohla mít i tuto podobu. I když se s touto formou setkáme i u vstupu zvenčí, je (jistě pro možnost zatékání na šikmé dveře) užívána spíše tam, kde se do zahloubeného prostoru vstupuje už z jiné zastřešené místnosti. V jižních Čechách se s šíjí s šikmými, ven otevíranými dveřmi — poklopem setkáme nejčastěji při vstupech do sklepů, přístupných z komor či jiných prostor v domě (Březany čp. 33, okr. Klatovy, Rožnov čp. 2, Č. Budějovice) či samostatné sýpce (Velká Turná čp. 11, okr. Strakonice), ale i při vstupech do prostor nezahloubených (spodní podlaží patrové sýpky v domě čp. 4 ve Zdíkovci, okr. Prachatice). Ve staré věžové sýpce v usedlosti čp. 14 v Ostřeticích (okr. Klatovy) vede šíje s šikmými dveřmi ke klenutému sklepu, zatímco hned vedle se vstupuje vyvýšeným nekrytým portálem do prvního nadzemního podlaží. Zajímavá je situace u sýpky v usedlosti čp. 5 v Bílsku (okr. Strakonice), kde jsou v téže podélné vstupní stěně užity oba druhy šíjí. Téměř uprostřed průčelí je vystupující šíje s ostře nasazeným klenutím, krytá pultovou stříškou. Sbíjené dveře, jejichž prkna jsou diagonálně skládána do nakoso postavených čtverců, určují pravděpodobnou dobu výstavby někdy kolem roku 1800 či spíše do počátku 19. století. Sýpka stojí ve svahu (do zmíněné šíje v přízemí se vystupuje po čtyřech schodech), takže do levé poloviny stavby bylo možné zapojit ještě samostatný klenutý sklep. Ten je přístupný jednodušší šíjí s šikmými zídkami. Střecha přilehlé kolny je sem přetažena, aby na vstup do sklepa nezatékalo.

Při popisu jednoduché šíje ze Svéradic na Horažďovicku jsme se už dotkli formy vstupu do

tamějšího nadzemního podlaží sýpky jako jedné z variant vstupní šíje. Na takovém vstupu, v jižních Čechách zvláště u mladších sýpek poměrně běžném, není na první pohled nic zvláštního, pokud si neuvědomíme, že tradiční sestava portálového útvaru je tu budována obráceně. Za normálních okolností je totiž v líci stěny zděné nebo kamenné tesané ostění či dřevěná zárubeň vlastního vstupu, v jehož zadní hraně jsou osazeny dovnitř otevírané dveře. Pak teprve následuje zpravidla klenutý, u starších nebo jednodušších objektů ploše přeložený průchod zbytkem tloušťky zdi s rozšiřujícími se bočními stěnami. Ve zmíněných případech je však situace obrácená. Portál se otevírá směrem ven mírně se rozšiřujícím a klenutým či rovně, kamennou deskou nebo trámky přeloženým prostorem vstupu. Teprve za ním, často až při úrovni vnitřního líce stěny, je vlastní ostění vstupu s dveřmi, otevíranými však stále směrem dovnitř. V Nahořanech čp. 5 (okr. Strakonice) u Volyně se můžeme setkat i se situací, kdy je v přízemí vstupní štítová stěna sýpky směrem ven zesílená, krytá zvláštní stříškou, a to nepochybně jen proto, aby krytý prostor vstupu před dveřmi měl požadovanou hloubku. Pokud bychom se chtěli pokusit diferencovat stručnými názvy jednotlivé typy šíjí, byla by šíje s vnějšími, shora překrytými bočními zídkami *šíje vysunutá,* šíje se zídkami s šikmým poklopem třeba *šíje šikmá* a poslední zmiňovaný vstup například *šíje zapuštěná.*

Na závěr pojednání o šíjích můžeme uvést ještě jednu funkční pohnutku, která mohla přispět k užívání šíje s horním překrytím — tedy vysunuté či zapuštěné — u nadzemních vstupů do sýpek. Souvisí s již zmíněnou vstupní manipulací s dveřmi nebo spíše zámky. Na sýpkách se totiž přespávalo (viz zasouvací závory), uchovávalo se v nich množství cenných předmětů a zřejmě se tedy často odemykaly i pozdě večer. K tomu bylo potřebné světlo (proto zřejmě odkládací niky vždycky poblíž zámků). Světlo znamenalo v minulosti plamen a pokud by prostor u vstupu nebyl shora překrytý nespalnou překážkou, musel by nejméně po dobu manipulace se zámkem světelný zdroj hořet někdy i dost blízko pod přečnívajícím okrajem doškové střechy. V závětří šíje byl plamen i klidnější, chráněný před větrem a deštěm; to se samozřejmě týká i jeho nositele. Vidíme tedy, že při pátrání po původu základních vesnických stavebních zvyklostí zpravidla dokážeme najít vysvětlení vyplývající ze základních provozních funkcí, aniž bychom se museli uchylovat k úvahám o jejich původu cizím, výtvarném či prostě nevysvětlitelném.

II/7
STODOLA

Neustále se zvyšující prosperitou zemědělské výroby v průběhu vývoje vznikal velký tlak na výstavbu skladovacích prostorů. Nejobjemnějším produktem bylo vždy obilí, které nebylo možné při ruční technologii zpracovávat souběžně se sklizní. Proto vznikala potřeba výstavby objemových skladů — stodol, kam se obilí uložilo a poté, po ukončení sklizňových prací nebo ještě později, se mlátilo a zpracovávalo.

Výstavba stodol na vesnicích spadá velice hluboko do středověku, přesný počátek však nelze vysledovat. Je možné vyslovit několik předpokladů ohledně konstruktivní formy, která se sice postupně, ale velmi pomalu vyvíjela pro relativně neměnné hospodářské podmínky užívání a vzniku. Nejstarší forma „stodoly" je nejpravděpodobněji blízká útvaru, který je zaznamenán v iluminaci tzv. *Velislavovy bible.* Jde v podstatě o „oboroh", který se sice v jižních Čechách již nepodařilo identifikovat, ale který ještě v roce 1961 sloužil v obci Opatovice na Mnichovohradišťsku v Pojizeří; do doby zcela nedávné byl užíván u balkánských Slovanů. Oboroh byl nejčastěji jednoduchý přístřešek, sestávající ze 4 svislých vysokých kůlů, po kterých se ve svislém směru posunovala jednoduchá došková stanová stříška, kryjící obilí či slámu, ukládanou do prostoru vymezeného nárožními kůly. Ve Velislavově bibli je dále znázorněna vyplétaná obvodová stěna, která tento skladovací prostor vymezovala. I když se obecně užívání oborohu v našich zemích, tedy i v jižních Čechách, nedochovalo, ani je nelze doložit, dá se

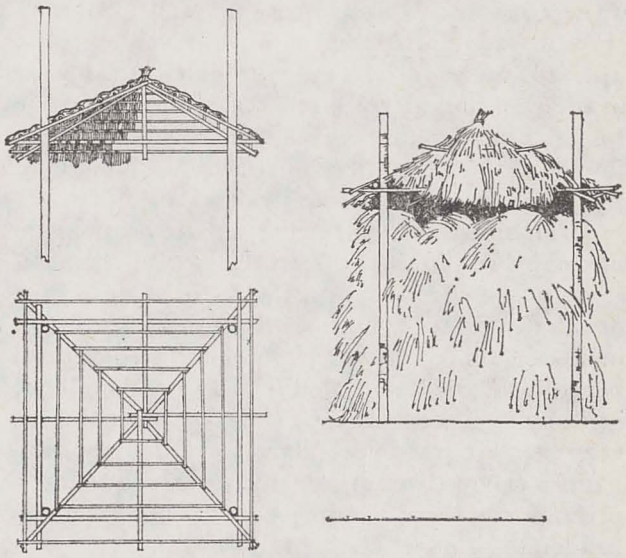

207 Opatovice (okr. Jičín). Pravděpodobně nejstarší forma úložného prostoru pro obilí či seno byl *oboroh,* známý již z vyobrazení na iluminaci Velislavovy bible. Schematická dokumentace pochází ze severovýchodních Čech, kde byla pořízena již v r. 1960.

jeho užívání předpokládat pro velmi dlouhou dobu. Lze tak usuzovat ze skutečnosti, že při několikráte již připomínaném archeologickém průzkumu obce Pfaffenschlag nebyly v jediné usedlosti objeveny pozůstatky kamenné stavby nebo kamenná podezdívka, které by bylo možné pokládat za zbytky stodoly.

Z druhého pohledu proto lze vyslovit názor, že základní prvky oborohu se staly stimulujícími pro vznik nám známých nejstarších typů stodol. U nejstarších, donedávna ještě dochovaných staveb tohoto druhu, nacházíme sloupovou konstrukcí vynášenou střechu, a s prostorem půdorysně vymezeným nízkou, v podstatě nenosnou kamennou stěnou. Tyto stodoly se podařilo zaměřit v několika lokalitách jihozápadních Čech a sahají svým původem do poloviny 17. století — patří tak k nejstarším dokladům vesnického stavebnictví jihočeského regionu. I u nich můžeme sledovat konstrukční a prostorový vývoj v čase, který je završen stodolami z konce 19. století — s velkorysými hmotami střech na vysokých bílých obvodových stěnách.

V úvodu je potřebné se zmínit o postavení stodoly v organismu usedlosti. To vycházelo z provozních a současně i bezpečnostních hledisek (máme na mysli především stále hrozící nebezpečí požárů, což u skladovaného výtěžku celoroční práce bylo jistě rozhodující). Mapy stabilního katastru i postavení všech nejstarších stodol dokumentují, že objekt stodoly sice pohledově uzavírá prostor dvora, ale je od ostatních budov odsunut, dokonce v řadě případů je stodole vymezena poloha uprostřed či v konci zahrady (jak to dosud vidíme u moravských vesnic). Tak to můžeme vidět, použijeme-li již dříve uváděných půdorysných schémat u obcí Opatovic (okr. Č. Budějovice), Újezdec u Bělčic (okr. Klatovy), u městečka Bělčic, u Klečat, Kundratic (okr. Tábor), u Sedlic na Strakonicku atd.

Druhým poznatkem, který je patrný z pohledu na mapy stabilního katastru, je *spalná konstrukce* stodoly — jde tedy o stavby dřevěné (žluté označení v mapě). Odsunutí stodoly do zahrady mělo pochopitelně přednosti pokud jde o požární bezpečnost, přisazení stodol k záhumenní cestě jistě i výhody provozní, kdy velké, vysoko naložené vozy nebylo třeba protahovat vjezdovými branami a celým dvorem, ale bylo možné, zejména při záhumenicové plužině, pohodlněji svážet zahradou.

Dispoziční uspořádání stodol, hovoříme-li o těchto stavbách při velkých a středních usedlostech, bylo v podstatě typové. Stodola měla uprostřed *mlat*, tj. plochu zpevněnou hliněnou mazaninou pro výmlat, a po obou stranách dvě *perny (perně)*, oddělené nízkými roubenými přepážkami — vlast-

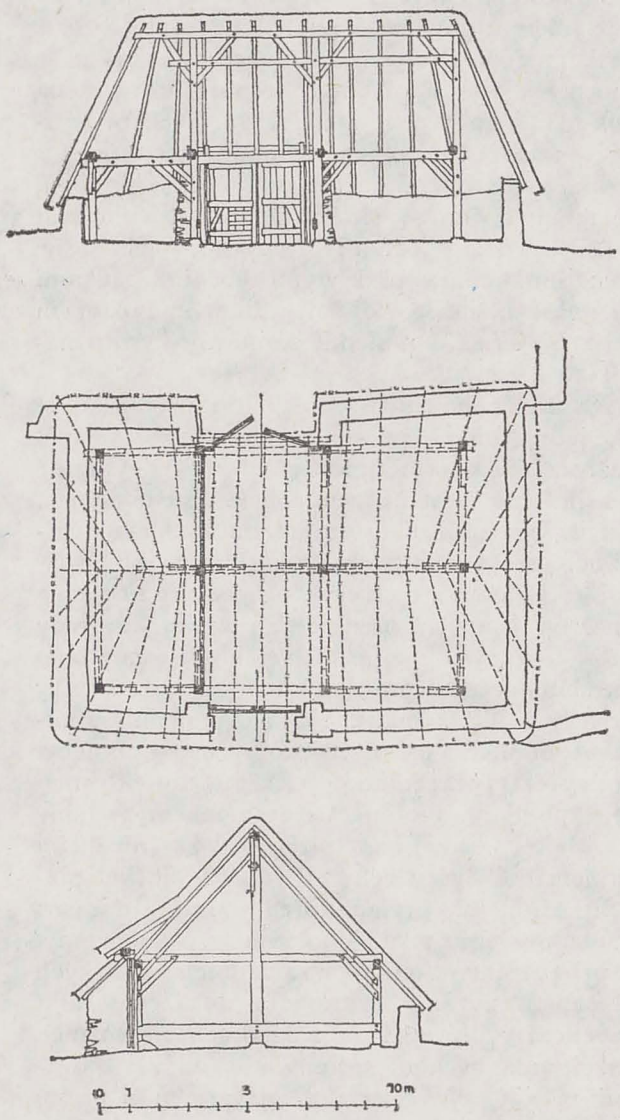

208 Boubín čp. 8 (okr. Klatovy). Půdorys, podélný a příčný řez stodolou usedlosti. Na řezech je patrné, že obvodová kamenná stěna nemá ve vztahu ke konstrukci střechy nosnou funkci.

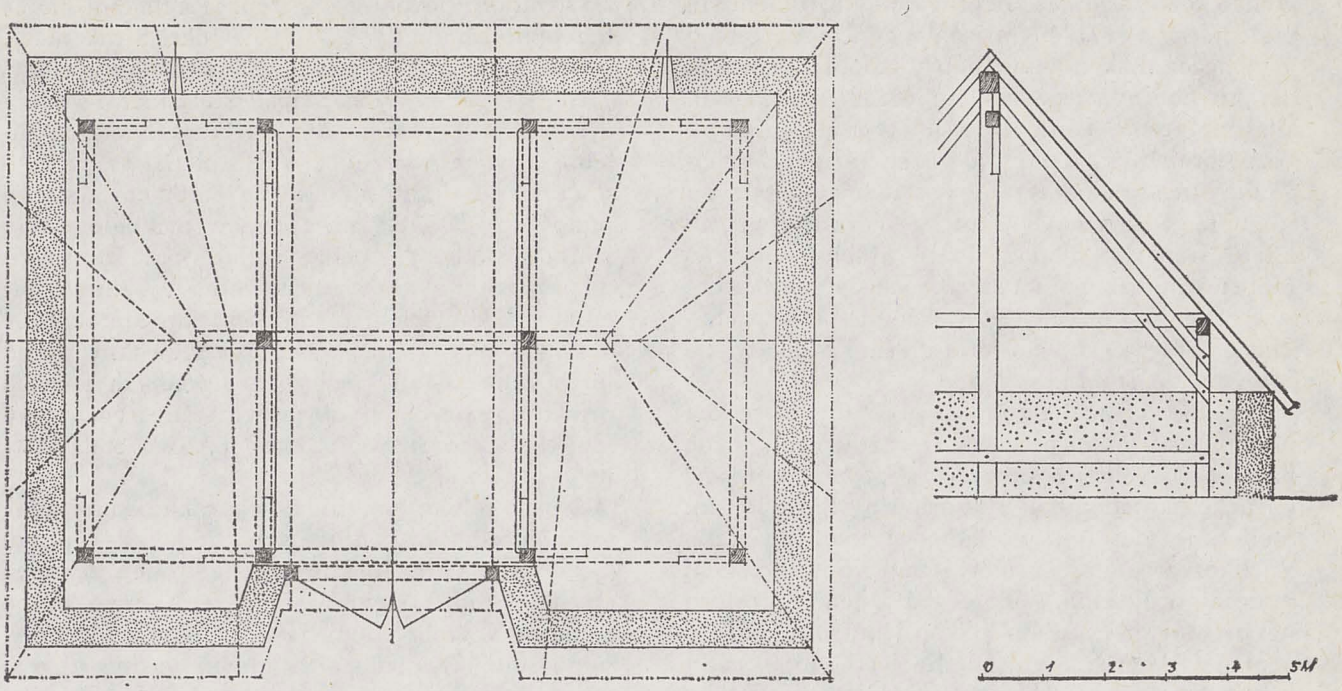

209 Velký Bor čp. 21 (okr. Klatovy). Půdorys a část příčného řezu archaickou stodolou.

ní skladovací prostory pro obilí a po výmlatu pro slámu. Mlat sloužil u většiny stodol současně i jako průjezd ze dvora do zahrady a do polí. Toto uspořádání bylo praktické i provozně, protože při zavážení obilí a slámy nebylo nutno vypřahovat potah či couvat s těžkými vozy. U vyšších staveb bylo často nad prostorem mlatu zřizováno skladovací patro — *vodr*, zřízené položením soustavy prahů (povalů) přes horizontální prvky krovu.

Stodoly patří k nejstarším stavebním dokladům vesnické stavební tvorby. Díky své konstrukční a materiálové solidnosti a možnosti větrání celého prostoru jejich stavební materiál nepodléhal zkáze a dochovaly se do současné doby. Mezi nejstarší příklady patří nesporně stodola při čp. 8 v obci

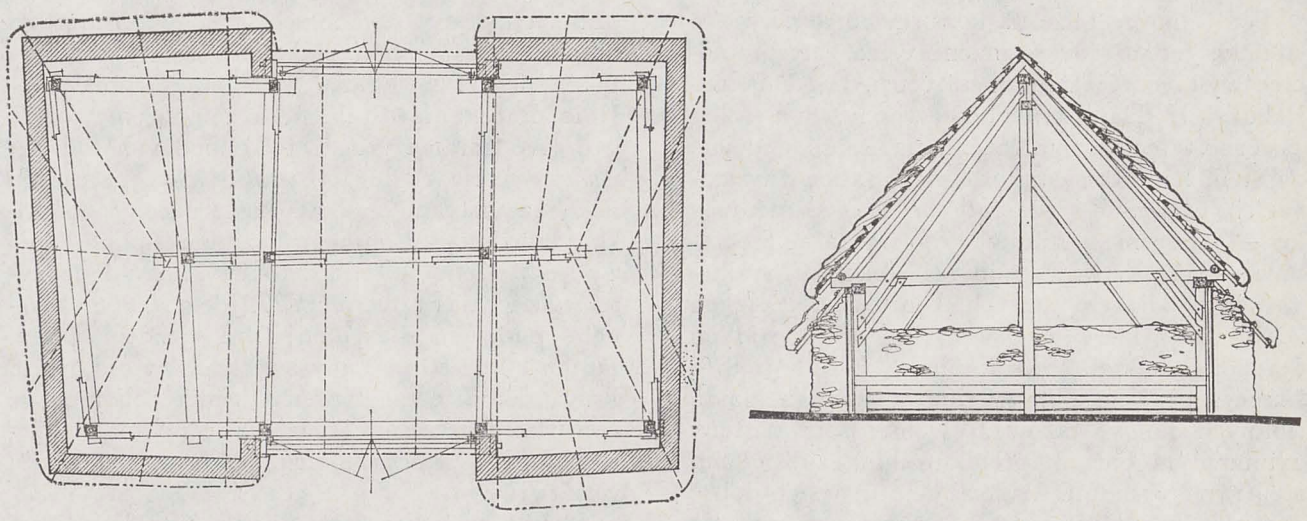

210 Klínovice čp. 5 (okr. Strakonice). Průjezdná stodola s kamennou podezdívkou vyzděnou do větší výšky pro zisk většího skladovacího prostoru. Její funkce ve vztahu ke konstrukci střechy je však stále ještě nenosná.

Boubín (okr. Klatovy) u Horažďovic. Jde o velice archaickou formu s nepravidelným obdélným půdorysem a zaoblenými rohy. Půdorysný obvod je vymezen nízkou kamennou zídkou, spíše možno říci „rovnaninou", výrazně nenosného charakteru. Vlastní nosná konstrukce je tvořena silnými, hrubě hraněnými sloupy, odsazenými nepravidelně od obvodu stodoly, které vynášejí obvodovou ztužující a nosnou vaznici. Uprostřed stran mlatu stojí dva hlavní sloupy (sochy), nesoucí hřebenovou vaznici, na které jsou zavěšeny všechny krokve. Stodolu lze datovat, soudě podle archaických forem a srovnáním s dalšími příklady, do poloviny 17. století.

Nejblíže příbuzná tomuto příkladu je stodola při čp. 26 v Mečíchově na Horažďovicku. I zde nacházíme velice nepravidelný obvod ve formě mírného kosodélníku o rozměru 12 × 15 m. Stodola je odsunuta do koncové polohy parcely, a jelikož za zadní hranicí nenásledují pole, není stodola průjezdná. Obvod úložného prostoru stavby je opět vymezen nízkou kamennou zídkou nemající konstruktivní úlohu. Hlavní součást stavby — střecha, omezující vnitřní objem stodoly, je nesena opět masívními hraněnými svislými trámci, usazenými nepravidelně od obvodové zídky a podpírajícími horizontální stolici, na níž jsou osedlány dolní části krokví. Hřebenová vaznice je vynášena dvěma středními sloupy po kraji mlatu. Sloupy jsou zde (a bylo to zvykem u starých stodol) opatřeny vydlabanými hrotitými „kapličkami" k postavení osvětlovacích lampiček pro práci za soumraku. Nad kapličkou bývá často letopočet postavení stavby — v tomto případě 1769. Úprava kapličky a letopočtu je patrná na fotografii sloupu ze stodoly v Černoticích čp. 1 na Voticku, datované 1698. Otvory pod kapličkou sloužily pro zasunutí roubíků při zpracování povřísel nebo snopků pro doškovou krytinu.

Podívejme se blíže na konstrukční detaily této stodoly. Jelikož jde o značně veliké střešní plochy, vystavené jak působení větru, tak vnitřním tlakům při skladování obilí a slámy, byla velká pozornost tesařů soustředěna na dobré a pevné zajištění kolmosti a tuhosti spojů řadou zavětrovacích prvků. V prvé řadě to jsou šikmé pásky — *panty* mezi sloupy a horizontálními břevny — ať příčnými trámy či stolicí. Charakteristickým znakem starých konstrukcí je jejich zdvojování, které nacházíme u všech starých i mladších stodol, ale i u kůlen atd. Dále jsou to šikmé vzpěry, propojující sloupy stolice a hlavní sloupy vrcholové vaznice. Všechny jsou opatřeny rybinovitým bočním přeplátováním, zajišťujícím spoj proti vysunutí. V detailu je to velice dobře patrné u středního sloupu a sloupů nárožních na interiérové fotografii z mladší stodoly z Řetenic (okr. Prachatice) u Stachů při čp. 4.

Vzrůstem produkce zemědělské práce docházelo postupně i ke zvětšování prostoru stodoly zvyšováním obvodových stěn. Příkladem může být stodola z osady Račí čp. 7 (okr. Strakonice), kde kamenná „podezdívková" zídka je zřetelně vyšší — cca 2 m, nebo neprůjezdná menší stodola při čp. 21 ve Velkém Boru u Horažďovic, vročitelná rovněž na konec 17. století. Stěny této stodůlky dosahují průměrné výše 160 cm a svírají půdorys 11,5 × 8,5 m. Hezkým příkladem této „mladší stodoly", pocházející z 1. pol. 18. století, je průjezdná stodola stojící volně v zahradě při čp. 5 v Klínovicích na Strakonicku, kterou jsme dokumetovali v roce 1966. Nese všechny dosud jmenované znaky všech připomínaných starších příkladů, pouze její obvodové stěny, ve vztahu k základní konstrukci střechy a krovu stále ještě nenosné, dosahují výše 2 m.

Nutno ještě upozornit na charakteristický znak všech dosud připomínaných stodol — úpravu vjezdových vrat. Jelikož střecha stodol, zejména starších, sahala bezmála až k zemi, bylo nutno ustoupit s vraty hlouběji do půdorysu stodoly, v podstatě až pod stolici hlavní vazby, aby se získala potřebná podjezdná výška. V důsledku toho obvodové zdi stodol při vjezdu vytvářejí zapuštěnou šíji, vymezující vjezd a současně z boku kryjící vrata. Střecha je ukončena o toto zapuštění dříve a je často ve svém spádu podlomena, čímž se vytváří charakteristické *návratí*, typické pro tento stavební druh i v jiných oblastech státu. Tohoto podlomení nebo změny spádu se dosahuje přetažením krovových příčných trámců při mlatu přes obvod krovové stolice a položením přídavného trámce *pozednice*, lépe tzv. *nadvedení* na jeho krakorce. Boční uzavření tohoto návratí a vlastní roviny střechy se provedlo buď přechodem doškovou střechou, nebo svislým obedněním nad sebou ležících krokví.

Dosud jsme hovořili jen o „kamenných" stodolách, tedy o stodolách, jejichž prostor byl ohraničen kamennou zídkou. Všechny příklady také pochází z výrazně „kamenné" oblasti — Horažďovicka a Strakonicka. Vedle nich však v časové paralele existovaly donedávna i *stodoly roubené*, kde skladovací prostor byl ohraničen několika vrstvami srubové konstrukce. Jako příklad uveďme starou neprůjezdnou stodolu opět z obce Mečíchov (okr. Strakonice), která donedávna stála v závěru dvora čp. 27. Jde o stavbu obdélného půdorysu s asymetrickým vjezdem, přisunutým k levé straně, aby byl zhruba v ose dvora. Pravá perna je tak tvořena dvěma poli krovové konstrukce, hřebenová vaznice je podpírána třemi sloupy — *sochami*, z nichž jedna stojí ve středu větší perny.

Stavba je velice stará, podle ústního sdělení majitele usedlosti nesla nad kapličkou středního sloupu letopočet 1623 nebo 1627. Objekt byl v počátku 70. let snesen. Obvodové stěny jsou

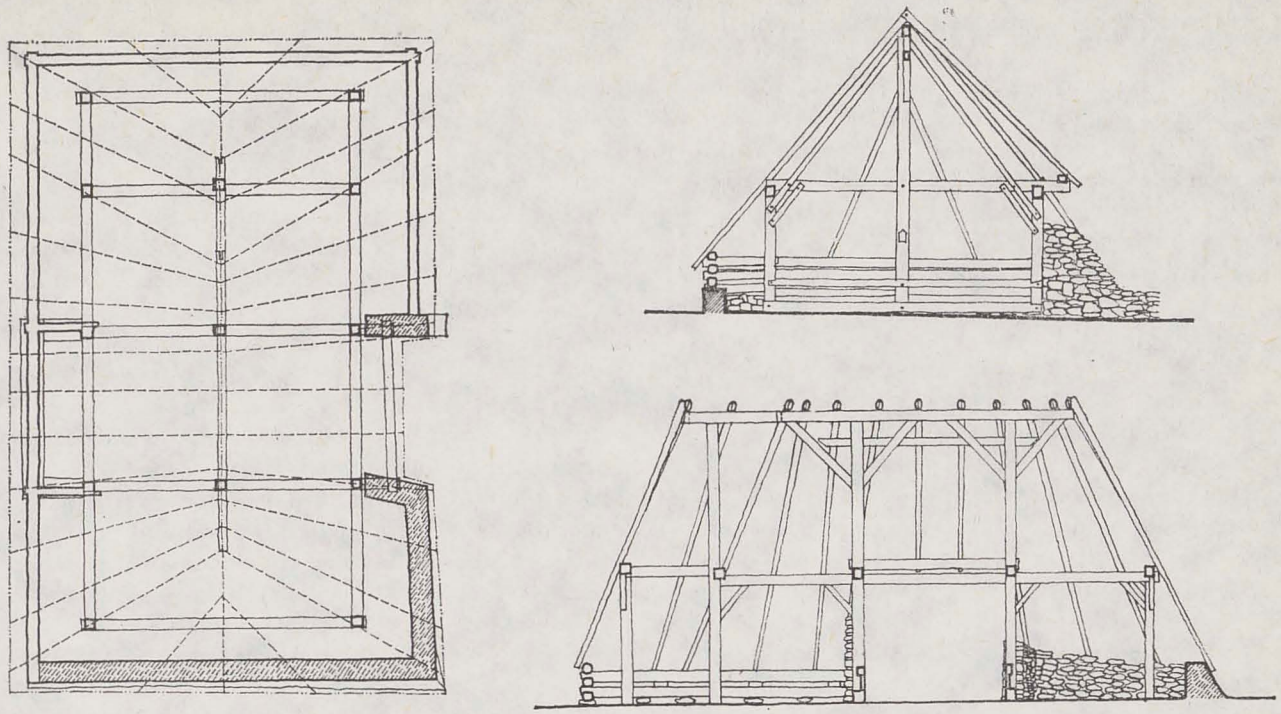

211 Mečíchov čp. 27 (okr. Strakonice). Příklad adaptace staré stodoly v důsledku zvýšené potřeby skladovacích prostorů. Kamenná podezdívka byla dříve nesporně po celém, ale menším obvodě. Jedna strana byla odbourána a zvětšený obvod vytvořen dvěma a třemi vrstvami srubu; hřebenová vaznice byla naplátována a podepřena třetí *sochou*, která stojí uprostřed perny.

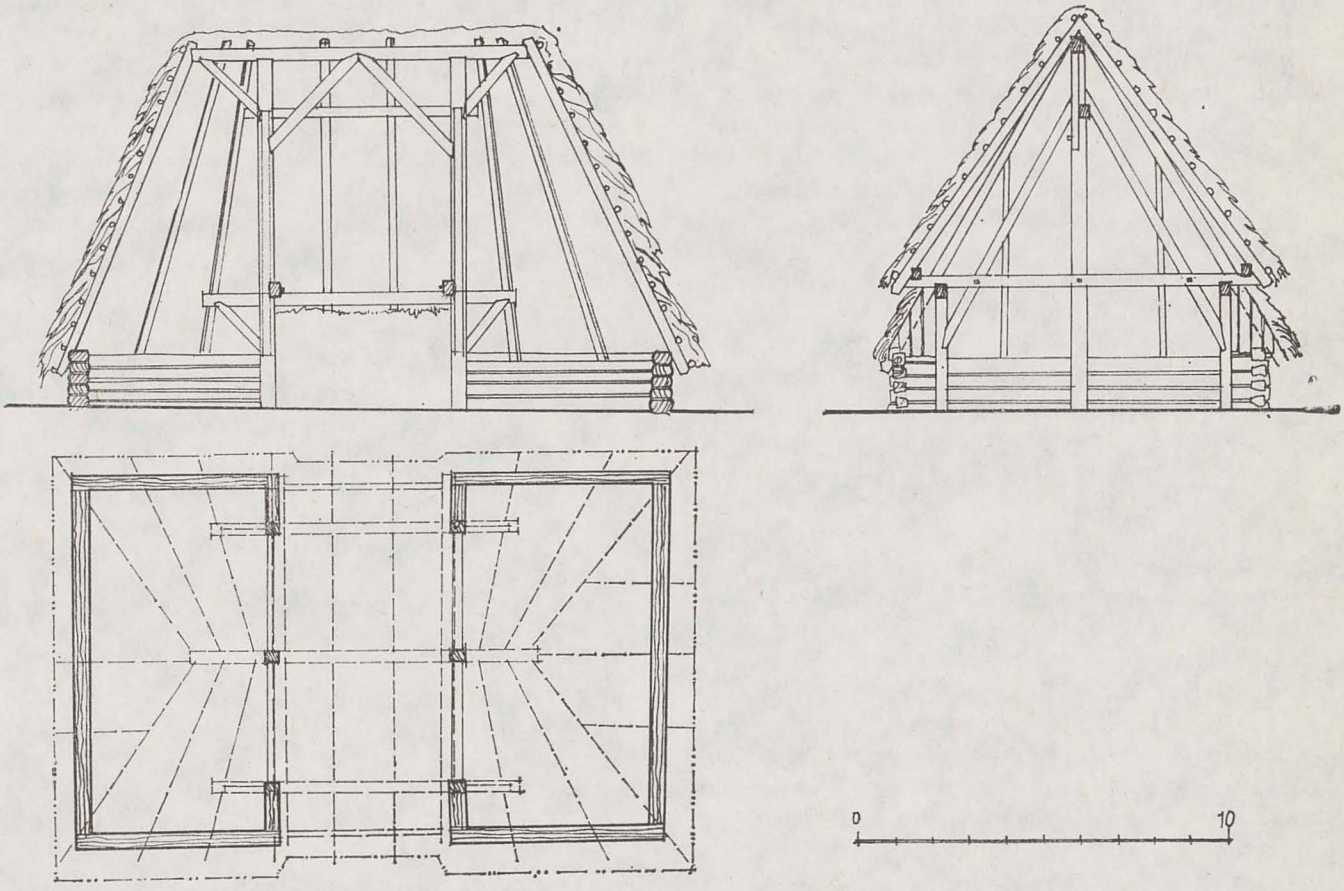

212 Samšín čp. 6 (okr. Pelhřimov). Hezký příklad malé ortogonální stodoly s ještě nízkou obvodovou roubenou stěnou, která však je již zapojena do nosné funkce ve vztahu ke krokvím.

z menší části kamenné, zadní obvod tvoří 2 trámy a boční 3 trámy roubené, tedy opět stěny velice nízké.

Obdobně možno připomenout stodolu v Čejeticích při čp. 22 (okr. Strakonice), rovněž obdélnou s roubenými stěnami, nebo konečně podrobně dokumentovanou stodolu z Horusic na soběslavských Blatech při usedlosti čp. 10 (okr. Tábor). Tato stavba reprezentuje soubor tzv. polygonálních, tedy vícebokých stodol, které byly i zde v jižních Čechách zajisté velice časté, jako donedávna na Voticku. Odtud je i stodola, přenesená do Muzea české vesnice u Kouřimi z obce Durdice (okr. Tábor), která je datována rokem 1648. Z této severní oblasti jihočeského regionu si připomeneme několik dalších ukázek v kapitole o oblasti Táborska a Písecka.

Jmenovaná stodola z Horusic není datována, ale pro určité řemeslně pokročilé tesařské detaily ji lze časově zařadit k polovině 18. století. Stodola je opět asymetrická, průjezdná. Levá polovina — levá perna — je téměř čtvercového půdorysu o rozměrech 7 × 8 m, průjezdný mlat má plochu 3,2 × 5,5 m a pravá perna má základní rozměr 2,5 × 8 m. Boční stěnu má prolomenou do dvou roubených směrů, čímž získává jakýsi šípový tvar. Obvodové stěny jsou roubené z 5 a 6 vrstev trámců o celkové výšce 110 cm. I když základní nosná konstrukce je obdobná jako u všech předcházejících (nosné sloupy, obvodový stolicový věnec, střední sochy, vrcholové vaznice, zdvojené zavětrovací pásky atd.), má řadu nových, konstrukčně a tesařsky propracovaných detailů. Předně jde o střední vaznice. Krokve nejsou osedlány na vrcholové vaznici a obvodové stolici, ale jsou souběžně uloženy na stolici a na krakorcích „vazných" trámů. Vaznice podpírají mezilehlé krokve v „prázdných" vazbách. Dlouhé volné konce krokví se opírají o roubenou stěnu. Obvodová stěna je tak zde poprvé zapojena do nosné funkce. Ještě dále v tomto směru jde veliká stavba stodoly při čp. 18 v Libějovicích na Strakonicku. Na její relativní mladost ukazuje jak poloha — je přímo přisazená k souboru budov usedlosti a uzavírá na severní straně rozlehlý dvůr —, tak její konstrukce, která již plně propojuje starou sochovou soustavu se srubovou konstrukcí domů, tehdy už plně rozvinutou. Konstrukce stodoly se tak zhruba v polovině 18. století jeví jako značný anachronismus.

Libějovická stodola, postavená původně na půdorysu 8,6 × 18,6 m a později o 3 m prodloužená, je ohraničena roubenými přímočarými stěnami 3 m vysokými (10 a 11 vrstev trámů) a nemá již obvodovou vaznicovou stolici nesenou sloupy. Má pouze střední sloupy (sochy) vrcholové vaznice (dokonce opatřené dlabanými kapličkami).

Příčné trámy, které u původní vazby propojovaly sloupy obvodové vaznice, se staly skutečnými vaznými trámy. Na nich je na krátkých sloupcích, propojených kleštinami, samostatná vaznicová stolice se šikmými vaznicemi. Tato soustava je pak již základem i dalších, mladších stodol, stavěných i jinými, zděnými technologiemi.

Roubené, kamenné, pravoúhlé i polygonální stodoly byly v podstatě u všech usedlostí a udržely se dlouho. Jak jsme již poznamenali, převaha obcí má tyto objekty na mapách stabilního katastru značeny žlutě. Na některých, zejména na indikačních skicách k tomuto mapování, prováděných obyčejně ve větším měřítku, lze vysledovat i polygonální formy. Na skice půdorysu obce Pašice (okr. Č. Budějovice) z roku 1828 je u čp. 4 zřetelně zakreslena stodola s jednostranným pětibokým polygonálním závěrem. Dalším pramenem pro průkaz četnosti starých forem stodol je řada prvků druhotně užitých na stavbách mladších, jako jsou sloupy, trámce z obvodového vaznicového věnce nebo i vrcholová vaznice. Znamená to ale pozorné prozkoumání řady mladších staveb, které však obyčejně jsou mimo zájem průzkumu. Jako jeden příklad za všechny je možné uvést stodolu v čp. 3 v Plástovicích (okr. Č. Budějovice), kde je v krovu druhotně použit trám; podle čtveřice zdvojených dlabů (plátů) po zdvojených zavětrovacích páscích lze soudit, že původně sloužil jako hlavní hřebenová vaznice starší sochové stavby. Rovněž výskyt polygonálních stodol v ekonomicky slabších a teritoriálně málo tangovaných oblastech, jako na Voticku nebo dále na východ na Pelhřimovsku a na Vysočině, obecně dokládá jejich obecné používání. Jako příklad desetiboké stodoly připomínáme uváděnou stavbu z Miletína u Humpolce čp. 10 s nevídanou, tesařsky náročnou konstrukcí.

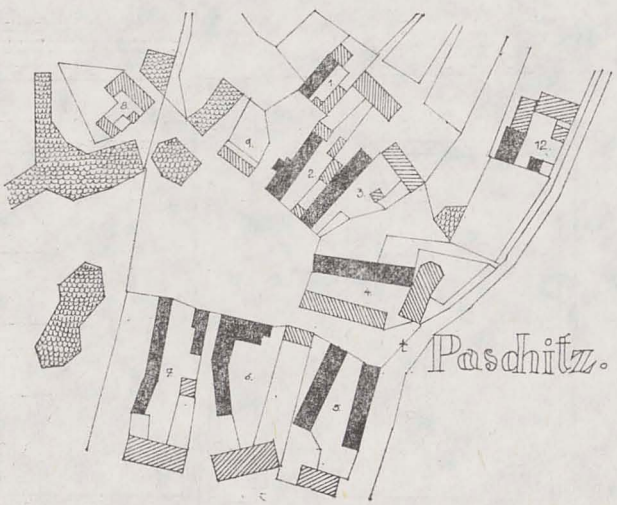

213 Pašice (okr. Č. Budějovice). Na mapách stabilního katastru je často vyznačena i forma stodol. Při čp. 4 v Pašicích stála dřevěná stodola s jednostranně polygonálním závěrem. (Na zákres polygonálních stodol na stabilních katastrech jsme upozornili u obce Dub — ilustrace č. 25)

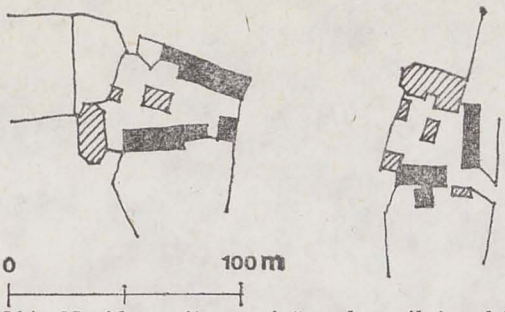

214 Není bez zajímavosti, že polygonální stodoly nacházíme především u největších statků ve vsi. Tak je tomu i u příkladů z České Lhoty čp. 17 (okr. Č. Budějovice) a u čp. 6 v Nákří (okr. Č. Budějovice)

Zajímavé je, že nemá vrcholovou vaznici ani obvodový stolicový věnec, ale pouze dvě příčné plné vazby o třech sloupech, které vynášejí dvě podélná břevna, vzpíraná mohutnými šikmými zdvojenými vzpěrami. Zavětrování je opět zdvojenými pásky. Stěny stodoly již podpírají konce krokví.

Bylo by možné hovořit dále o řadě zvláštností, které lze dosud či donedávna bylo možné nalézt — jako vjezd do stodoly z kratší strany (Kadov u Blatné), o různých druzích roubených stodol již bez valby, ale se svislým bedněným štítem (Zdíkovec), u dvou stodol v Komárově (okr. Tábor), v Plánici na Klatovsku atd., o kůlových stodolách s vnějším pláštěm obitým prkny, o mladších rámových konstrukcích atd. Tyto vesměs menší a mladší stavby nalézáme v různých konstrukčních a materiálových modifikacích zejména u malých usedlostí a chalup. Výstavba dřevěných či nízkých kamenných stodol s doškovými střechami končí v podstatě (soudě dle datací) nástupem zděné stavební produkce. Zejména po pol. 19. století, při konjunktuře zemědělského podnikání, nastupuje nová vlna výstavby stodol již novou technologií, umožňující podstatné zvětšení objemu skladovacích prostorů. Současný přechod na nespalné krytiny omezil do značné míry nebezpečí požárů, a proto při nové výstavbě dochází již k bezprostřednímu přiblížení stavby stodol k areálu hospodářského dvora. To mělo jistě značné výhody provozní: stelivo bylo podstatně blíže svému upotřebení; zcelení plochy zahrady naopak umožnilo její intenzívnější využití bez rušivých zásahů provozu tohoto skladovacího zařízení.

Hmoty nových stodol se od nejstarších připomínaných příkladů výrazně odlišují. Svými půdorysnými rozměry jsou vesměs větší, obvodové stěny, plně již zapojené do konstrukčního systému stavby, jsou velmi vysoké, 2,8 m až 5 m. Nad nimi se zvedá

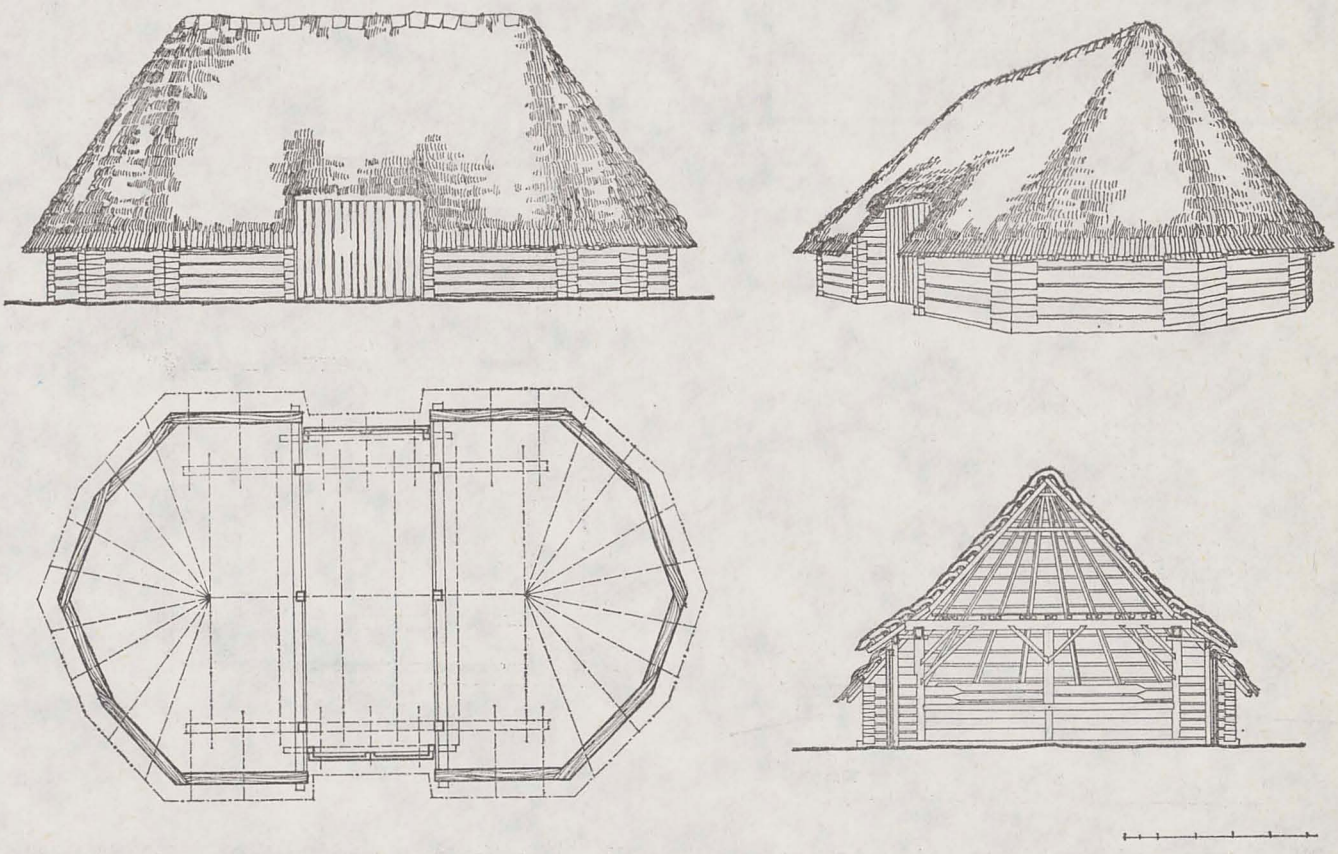

215 Miletín čp. 10 (okr. Pelhřimov). Pozoruhodná, velká polygonální stodola — ale mladšího data, bez hřebenové vaznice, je dokumentována půdorysem, řezem, pohledem a axonometrií.

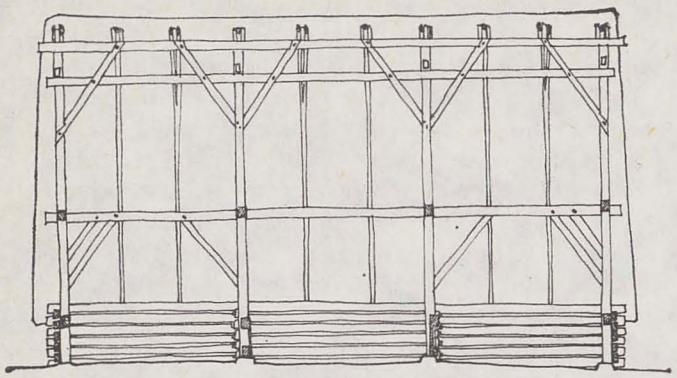

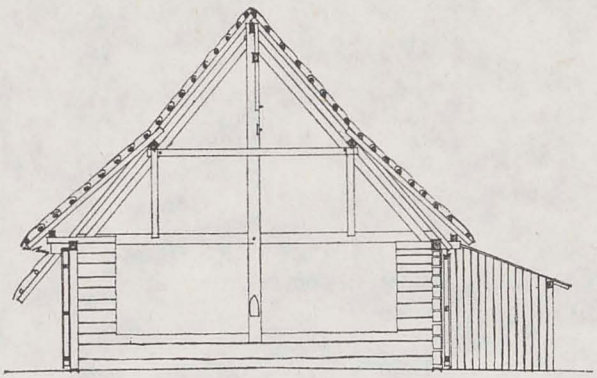

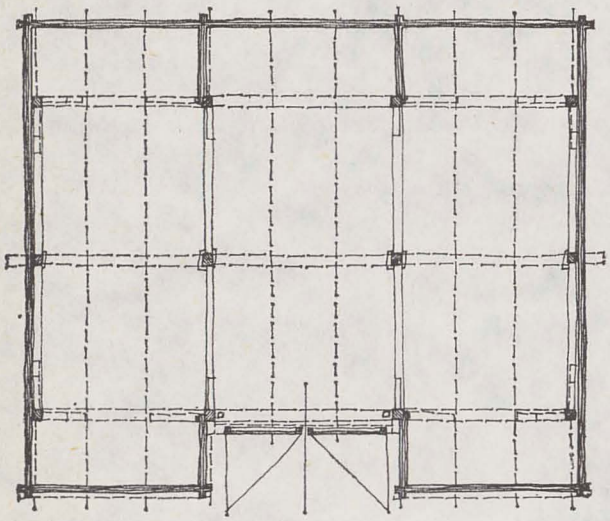

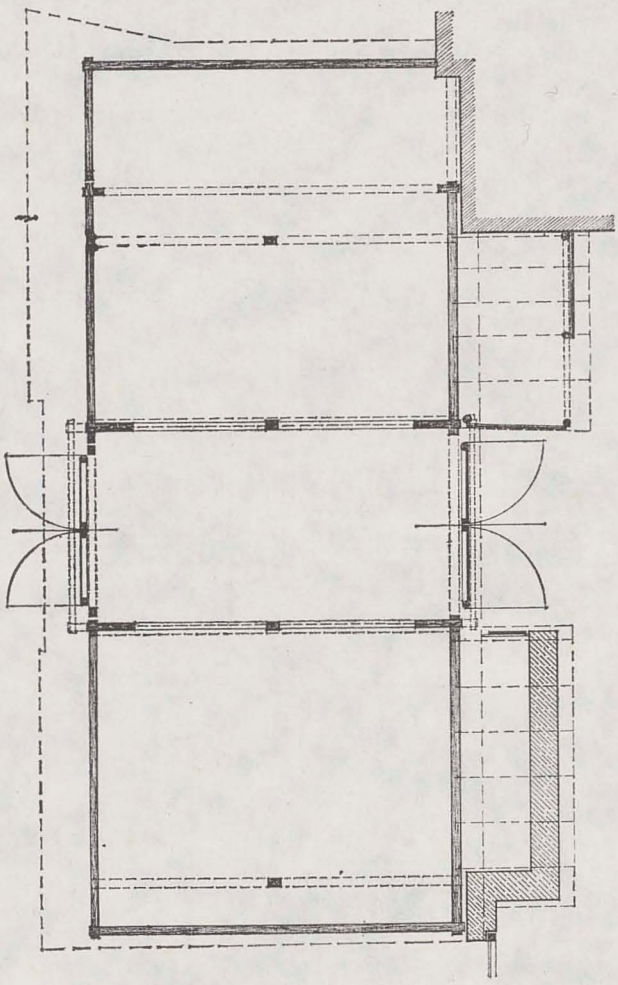

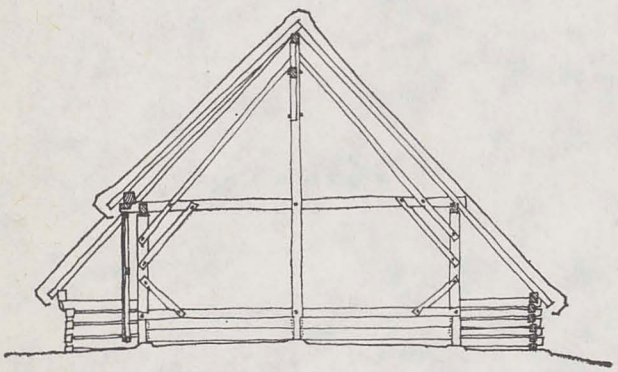

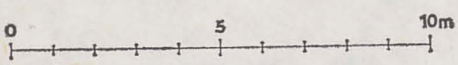

216 Újezdec čp. 7 (okr. Klatovy). Půdorys a řezy roubenou, ale již mladší stodolou. Stavba si podržuje hřebenovou vaznici podpíranou *sochami*, opouští však již valbové ukončení a má svisle bedněné dřevěné štíty.

217 Libějovice čp. 8 (okr. Strakonice). Tento příklad dokumentuje již mladší vývojovou fázi výstavby stodol. Stavba již uzavírá dvůr usedlosti, je přisunuta k ostatním objektům; obvodové roubené stěny jsou již velmi vysoké.

střecha, která při větších hloubkách stodol (8 až 13 m) vychází značně vysoká. Po bocích je většina stodol ukončena vysokými zděnými štíty. Jelikož nové stodoly zaujímají vesměs svojí délkou celou šířku parcely statku, je jejich průjezdnost mlatem do zahrady nezbytná, a tak jejich dlouhé boční stěny jsou členěny někdy až trojicí vrat průjezdů (Zálší čp. 40, okr. Tábor).

Podívejme se na závěr alespoň na dva příklady mladších stodol. Prvým je menší obdélná kamenná a cihelná stodola při čp. 11 ze Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor). Uzavírá úzký dvůr usedlosti a bezprostředně navazuje na hmotu klenutých chlévů. Obvodová velikost je cca 15 × 9,8 m. Má jediný, asymetricky položený mlat, který je současně průjezdem do zahrady. Obvodové stěny jsou 3,6 m vysoké a nesou novější krov s ležatou vzpěradlovou stolicí s vaznými trámy, podepřenými uprostřed svislými, jednoduše zavětrovanými pásky. Do objemu stodoly jsou vestavěny dva drobné chlívky pro vepře. Krytina je tašková.

Druhým příkladem je velká stodola při čp. 3 ve stejné obci. Rovněž zde uzavírá v těsné návaznosti na ostatní budovy usedlosti hospodářský dvůr po jižní straně; navíc na straně východní přesahuje o 10 m šíři parcely do sousedního sadu. Změna konstrukčního systému, zejména užití dvou rozdílných krovových soustav (šikmé a svislé stolice), svědčí o dodatečném rozšíření. Konstrukce stěn je velice hmotná — průměrná síla zdí 70 cm při výšce 300 cm. Stěny nejsou ani proraženy větracími průduchy či často užívanými svislými štěrbinami.

Obdobně bychom mohli v popisu pokračovat u dalších a dalších staveb v podstatě u všech jihočeských vsí. Nalezli bychom rozdíly ve velikosti, v konstrukci (kdy jde o stodoly plnostěnné jako u popisovaných, o stodoly pilířové s vyzdívkou podstatně slabšími zdmi — to jsou zejména nejmladší stodoly cihelné), v architektonizaci fasád atd.

218 Beranova Lhota čp. 10 (okr. Tábor). Kresba staré desetiboké roubené stodoly.

II/8
KŮLNA

Na prvý pohled nejméně typologicky vázaným stavebním druhem, součástí zemědělské usedlosti, je kůlna. Její funkce není vždy jasně vymezena. Kůlny sloužily převážně pro odstavení a ochranu zemědělského nářadí, vozů; v podstřeší sloužily často jako seníky. Za nepohody bylo krytých prostorů kůlen využíváno pro různé rukodělné práce, pro přípravu a skladování palivového dřeva a řeziva.

Stejně tak není jednoznačné situování kůlny v uspořádání budov zemědělské usedlosti. Nejčastější místo je za sýpkou, proti traktu chlévů při stěně chlévní budovy souseda, či při vlastním ohrazení. Jindy se s ní setkáme mezi budovou chléva a stodolou a nezřídka volně v prostoru dvora. Jsou známé příklady, kdy kůlna je součástí hmoty stodoly.

Přes značnou formovou i konstrukční mnohotvárnost kůlen lze při shromáždění řady příkladů vysledovat určitou vývojovou řadu, nebo lépe obdobné, opakované principy tvarové a konstrukční. Nejstarší dochované příklady mají mnoho společného s nejstaršími formami a konstrukcemi domů a stodol. Setkáváme se zde se sloupovou konstrukcí, nesoucí obvodový rám (stolici), na kterém jsou osedlány dvojice protilehlých krokví. Vrcholová vaznice buď chybí (pro krátkost krokví není nezbytná), nebo je nesena středními sloupky, zadlábnutými do „vazných" trámů obvodového rámu. Často nejde o vrcholovou vaznici, ale o podvlak hambalků — konstrukce *na kobylu* či *na osla*. Nechybějí zde charakteristické zdvojené zavětrovací pásky mezi nosnými sloupy a obvodovým nosným rámem, které jsme již několikrát poznali u stodol i u obytného domu.

Jedním z nejcharakterističtějších příkladů tohoto stavebního druhu staršího data je volná kůlna ve dvoře čp. 1 v Liběticích u Strakonic. Sestává ze čtyř rohových hraněných sloupů, které nesou dva podélné trámy (řekli bychom pozednice). Přes ně jsou osedlány trámce příčné, jež jsou nosnou konstrukcí podlahy podstřešního prostoru. Nejvýraznějším detailem jsou dvojice sdružených zavětrovacích pásků v příčném i podélném směru. Štít a střecha jsou přesným přepisem štítové formy obytného domu. Nízký štít svisle bedněný je zkrácen o polovalbu a je poněkud asymetricky prolomen podávacím otvorem (uprostřed je sloupek podpírající „kobylu"). Po stranách vikýřku jsou dva čtyřlístkové větrací otvory. Sloupy kůlny jsou cca 3 m vysoké a půdorysný rozměr kůlny asi 5 × 7 m. Forma stavby svým výrazem plně odpovídá obrazu štítu obytného domu této usedlosti.

Formově příbuzná, ale nesporně o něco mladší je shodná kůlna v Malčicích u Písku. Opět jde

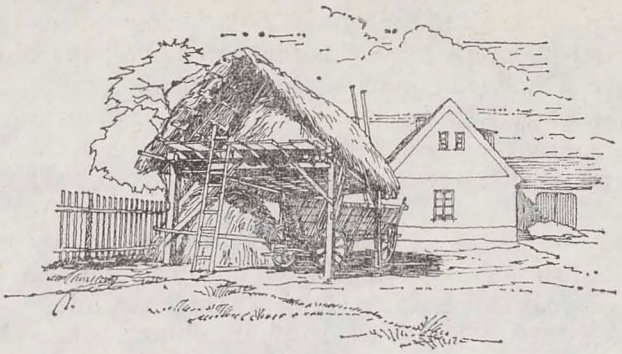

219 Malčice čp. 8 (okr. Písek). Kresba mladší sloupové kůlny s volnými štíty.

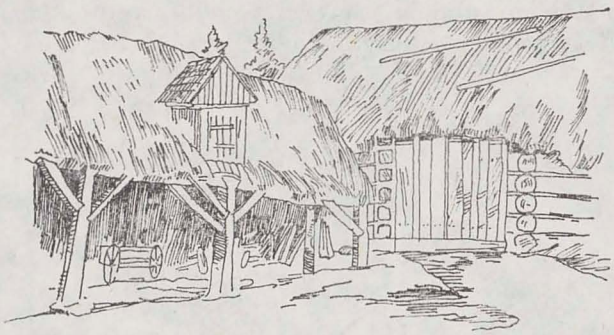

220 Pěčín čp. 10 (okr. Č. Budějovice). Zobrazení staré podélné kůlny. (Dokumentace je překreslena z Věstníku Doudlebského archívu národopisného.)

221 Beranova Lhota čp. 10 (okr. Tábor). Dvě kůlny v jedné usedlosti. Podélná, sloupová a volná na zděných pilířích s pěkným štítem a kabřincem.

222 Újezd u Chanovic čp. 12 (okr. Klatovy). Vstupní šíje, umístěná v ose štítové stěny zděné dvoupodlažní sýpky. Nadezdívka šíje má tvar sedlové střížky.

223 Svéradice čp. 12 (okr. Klatovy). Půlelipsovitě klenutá šíje ve štítové stěně zděné dvoupodlažní sýpky. Pultové zastřešení šíje se nad vstupem zvedá v plynulé křivce.

224 Horaždovická Lhota čp. 1 (okr. Klatovy). Šíje, umístěná asymetricky na štítové stěně sýpky.

225 Libětice čp. 1 (okr. Strakonice). Volná kůlna archaické konstrukce na čtyřech nárožních sloupech s mohutným zdvojeným zavětrováním.

226 Radošovice čp. 15 (okr. Č. Budějovice). Zděná, oblouky otevřená kůlna se sýpkou v 1. patře, situovaná v konci dvora za křídlem chlévů (archívní snímek).

227 Zbudov čp. 2 (okr. Č. Budějovice). Hezkým architektonickým útvarem je dvouoblouková kůlna této usedlosti se středním kamenným sloupem, který je ukázkou vyspělé řemeslné práce. Kůlna je v usedlosti umístěna mezi trakt chlévů a stodolu.

228 Kloub čp. 3 (okr. Č. Budějovice). Kresba masívní klenuté kamenné kůlny s využívaným podstřešním prostorem.

229 Plástovice čp. 7 (okr. Č. Budějovice). V blatské oblasti je častým typem kůlna, jejíž podstřešní prostor je zvýšen prkennou nadstavbou.

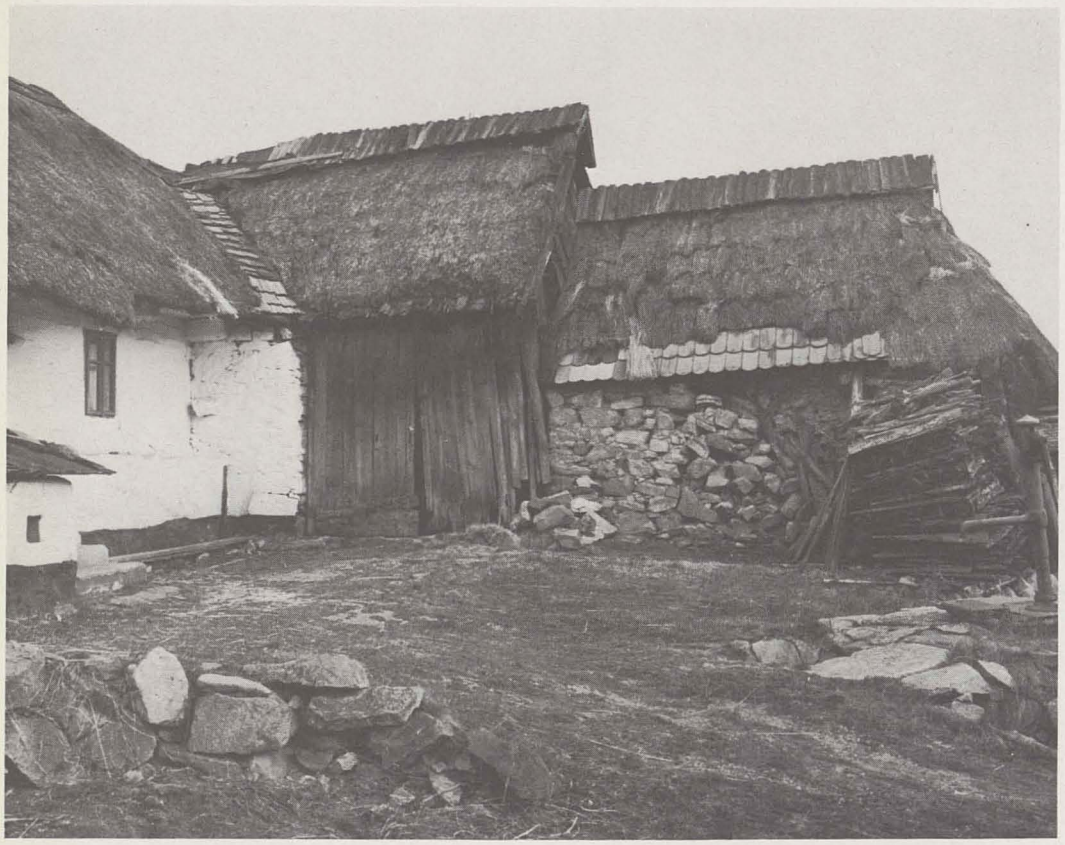

230 Klínovice čp. 5 (okr. Strakonice). Zahradní pohled na archaickou valbovou stodolu s nenosnou kamennou podezdívkou.

231 Dolní Újezdec čp. 4 (okr. Písek). U drobných usedlostí a chalup nalézáme velmi malé stodůlky. I zde však často nalezneme projev zvyšující se potřeby skladovacích prostorů — postupné narůstání jejich objemu.

232 Velký Bor čp. 21 (okr. Klatovy). Pohled ze dvora na volně stojící archaickou hmotu stodoly.

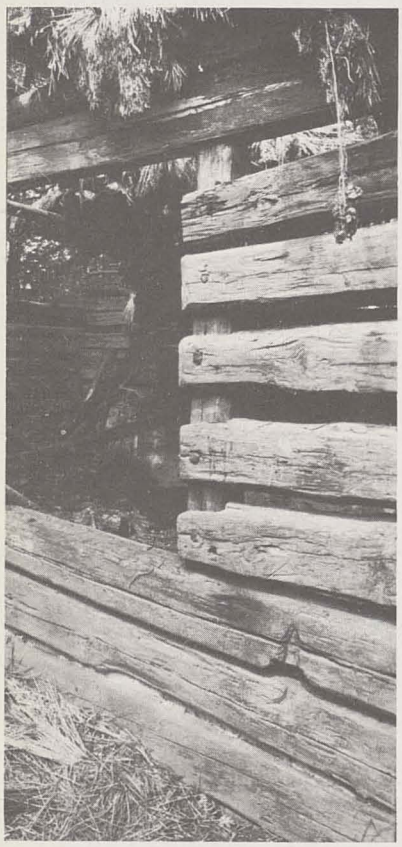

233 Salačova Lhota (okr. Tábor). Mladší ortogonální roubená stodola s krovem ukončeným svislými prkennými štíty. (Archívní foto)

234 Zhoř čp. 11 (okr. Písek). Zajímavý detail roubené přepážky, dělící mlat od perny. Krátké příčle jsou k nosnému sloupku přichyceny dřevěnými kolíky.

235 Řetenice čp. 4 (okr. Prachatice). Relativně mladá stodola, ale se starým systémem sochové soustavy s obvodovým nosným věncem. Detail středního sloupku s výraznými zavětrovacími pásky.

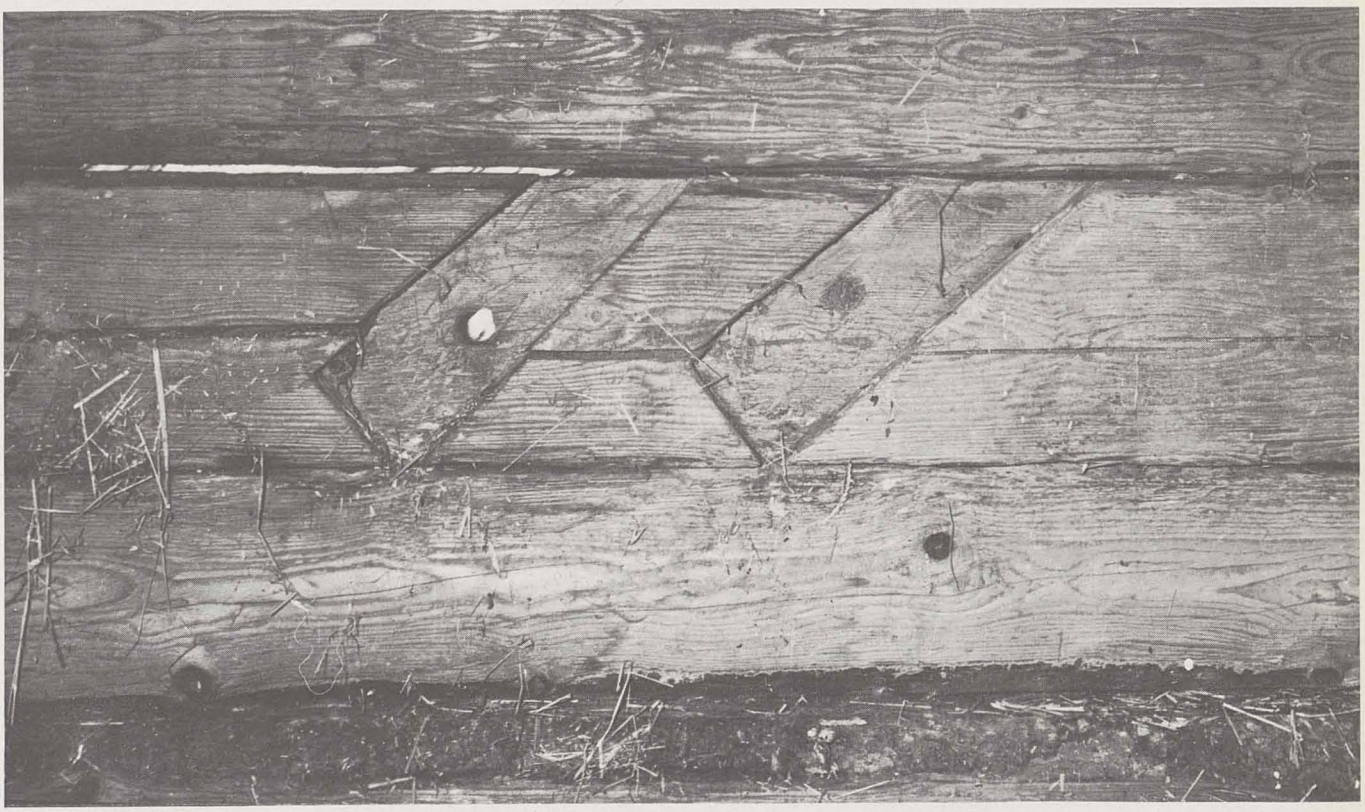

236 Purkarec čp. 1 (okr. Tábor). Dvorní pohled na mladou, bývalou farskou stodolu pilířové konstrukce s dřevěnými výplněmi.

237 Purkarec čp. 1 (okr. Tábor). V konstrukci výše uváděné stodoly je zabudován trám se dvěma rybinovitými dlaby (pláty) pro zdvojené zavětrovací pásky. Jde tak nesporně o druhotně užitý prvek, nejspíše původní hřebenové vaznice starší stodoly na dnešní stavbě.

238 Radomilice (okr. Č. Budějovice). Detail roubené stěny stodoly panského statku se zřetelnými detaily archaických tesařských „plátů" při zaroubení pernové příčky do obvodového srubu.

239 Velký Bor čp. 21 (okr. Klatovy). Mohutný předsunutý vjezd a ohrazení a ustupující hmota vlastního domu usedlosti navozují srovnání se známými rytinami Jana Willenberga z r. 1602. Neukončené zdivo bloku vjezdu napovídá, že ohradní zeď, dnes nahrazená plaňkovým plotem, byla podstatně vyšší (srovnej ilustr. č. 255).

240 Smrkovec (okr. Klatovy). Po srovnání linie zástavby s frontou ohrazení a vjezdů vznikly v řadě sídel předsunuté předzahrádky, často oddělené od veřejného prostoru masívními zdmi.

241 Vlastiboř čp. 34 (okr. Tábor). Detail ve štukové technice provedených „vrat“ na ohradní zdi usedlosti jako projev cítěné potřeby symetrického vyvážení průčelí statku.

242 Novosedly čp. 19 a 20 (okr. Strakonice). U řady obcí, zejména na Horažďovicku a Strakonicku, tvoří první plán front návsí mohutné bloky vjezdů a ohradních zdí.

243 Vlastiboř čp. 34 (okr. Tábor). Detail štukové „vstupní branky" do usedlosti.

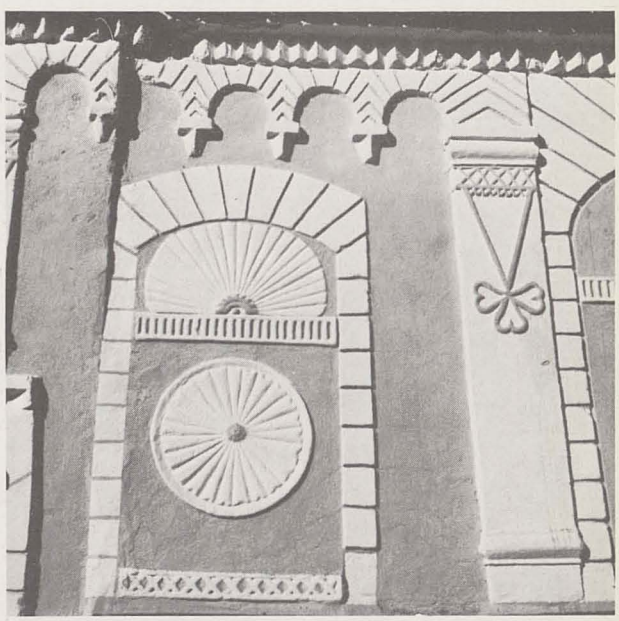

244 Skašov čp. 4 (okr. Plzeň-jih). V mladší fázi výstavby, zejména ke konci 19. století a ve století dvacátém, nastoupilo pouze náznakové hrazení soukromého majetku a pozemku plaňkovými ploty. To jsme pozorovali na mnohých ilustracích z celého regionu. Byl to projev obecný, jak ukazuje i příklad z jižního okraje Plzeňska.

245 Záluží u Vlastiboře čp. 7 (okr. Tábor). Snahy po formální symetrii v kompozici průčelí statku nalezneme i u drobnějších, méně výstavných usedlostí.

246 Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor). Dvě stavby, které dominují prostoru drobné návsi — zvonice a kovárna s domkem kováře. Kovárna je na zadním štítě datována až rokem 1899.

247 Pištín čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Kovárna v Pištíně již má plně vyvinutý pracovní prostor otevřený obloukem k cestě. Zajímavá je absence štítu, zcela pro oblast netypická; místo něho je stavba ukončena valbou.

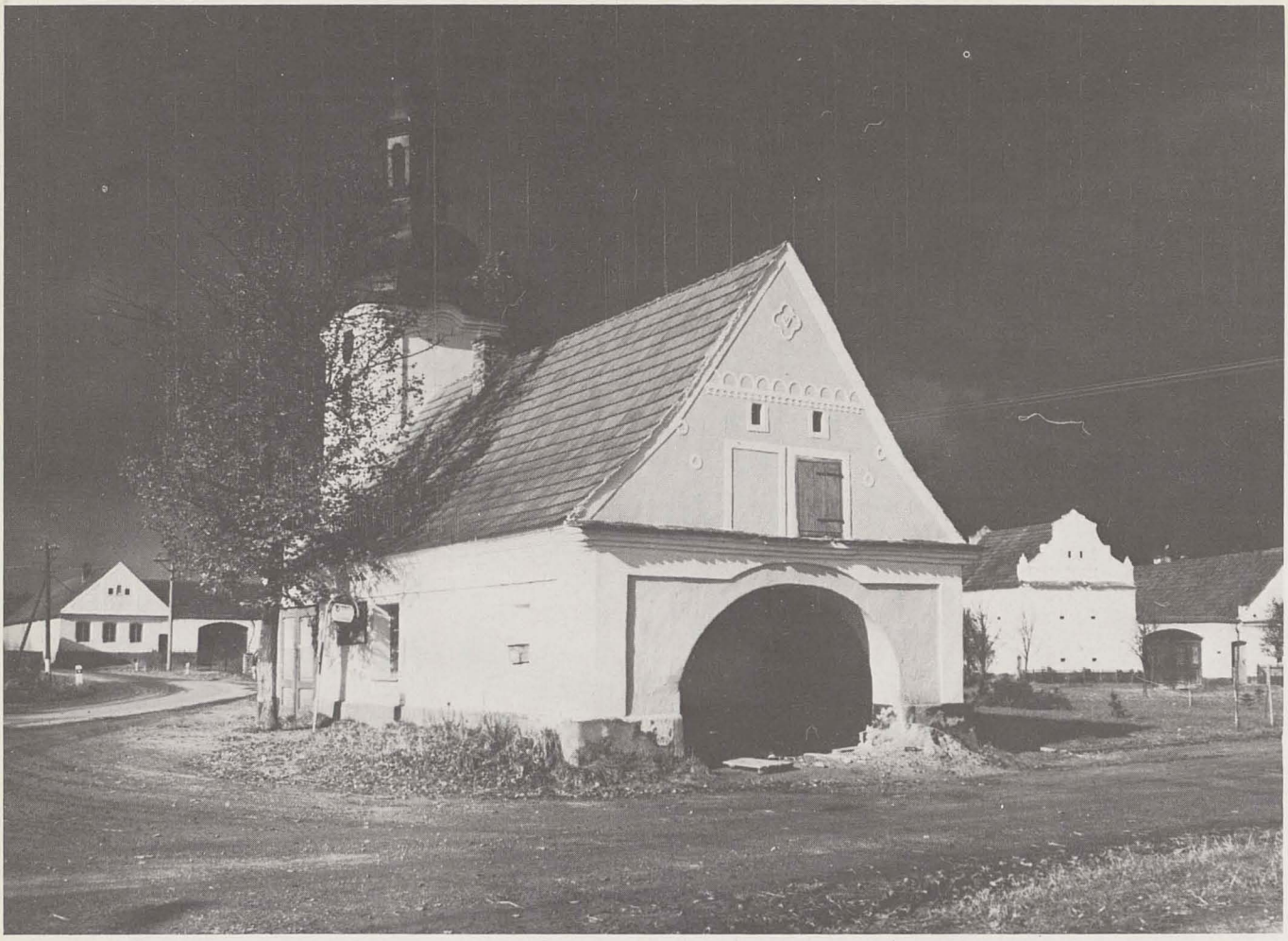

248 Svinky (okr. Tábor). Kovárna ve Svinkách reprezentuje nejen hezký příklad jihočeského typu kovárny, ale je i čistou ukázkou blatské architektury a navíc její propojení se zvonicí vytváří v návsi nezvyklou symbiózu funkcí.

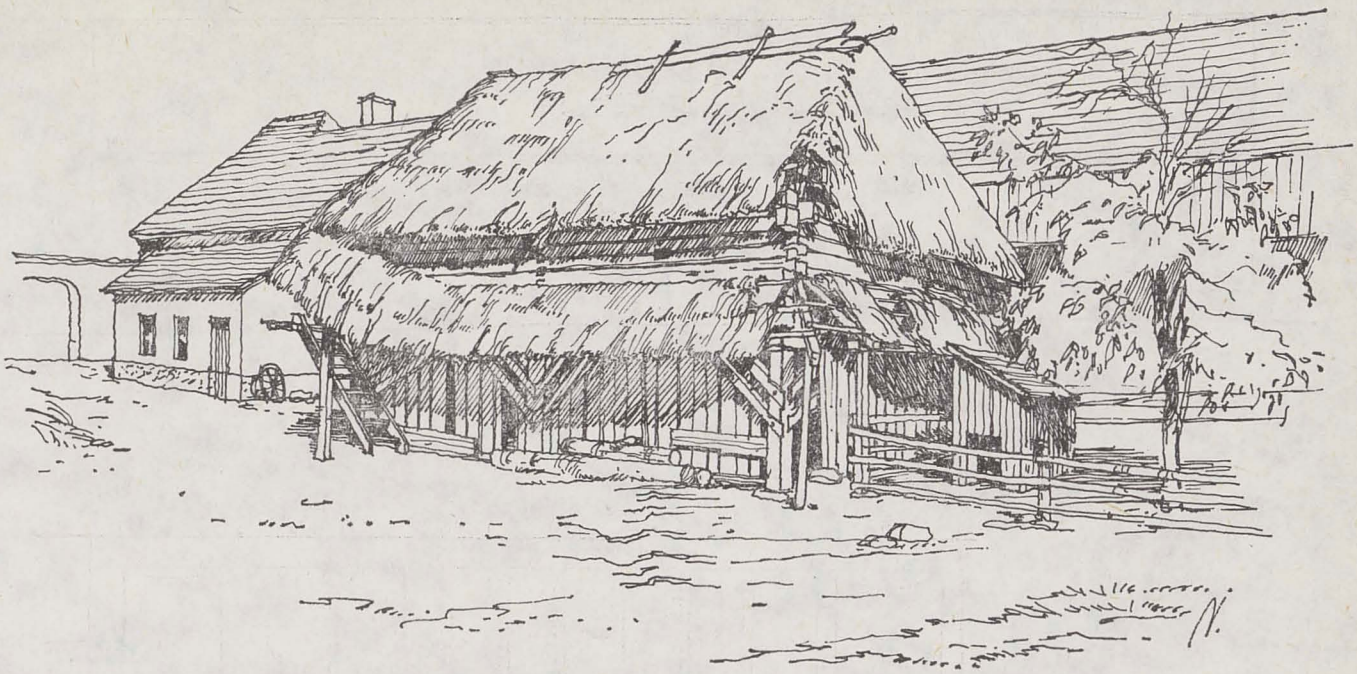

249 Malšice čp. 37 (okr. Tábor). Sloupová kůlna s dvoukomorovou roubenou sýpkou v patře, situovaná uprostřed dvora.

o stavbu spočívající na 4 rohových sloupech, které nesou podstřešní prostor a střechu. Nosná konstrukce je zde obohacena o vodorovnou rozpěru mezi sloupy ve štítech, zato zavětrovací pásky jsou jednoduché, ale stále ještě s bočním rybinovitým přeplátováním. Krov nemá vrcholovou vaznici ani hambalky. Štíty kůlny jsou volné. Stavbu lze časově zařadit do pol. 19. století.

Zvláštní postavení v řadě příkladů volných kůlen lze přisoudit příkladu z Malšic u Tábora, kde v usedlosti čp. 37 stávala patrová kůlna, možno říci kombinace otevřené kůlny v přízemí s roubenou komorou v patře. Archaická forma celé stavby je podtržena i valbovou střechou a zajímavým krytým zápražím po obvodě v úrovni 1. patra. Kůlnu se nepodařilo již měřicky zachytit a její obraz lze dokumentovat pouze kresbou. Stavba spočívá na 6 dřevěných hraněných sloupech, které opět za pomoci sdružených dvojic zavětrovacích pásků vynášejí obvodový rám, v tomto případě svázaný se srubovým věncem 1. patra. Stěny srubu mají 8 a 9 vrstev trámců a jsou ve štítu, opatřeném vykrakorcovanou pavláčkou, prolomeny vstupním otvorem. V boku jsou prořízнuty dva malé čtvercové větrací průduchy. Přízemní prostor kůlny, původně volný, byl zřejmě později obedněn svisle prkny. Podle výrazu lze usuzovat, že patro kůlny sloužilo jako sýpka (je obdobou menších staveb na Voticku nebo více teritoriálně vzdálených kůlen na Chebsku, kde sýpkové patro nad kůlnou bylo běžné).

Vývojovou paralelu s volnými kůlnami lze ukázat i na kůlnách *polootevřených,* které v usedlostech nacházíme častěji. Stavby jsou jednou stranou přisazeny k budově souseda či k ohradní zdi.

Oba příklady jsou z jižní části jihočeského regionu. Prvá kresba dokumentuje kůlnu z usedlosti čp. 10 z Pěčína u Trhových Svinů. Čelní strana je vynášena třemi dřevěnými sloupy, opět s dvojicemi zavětrovacích pantů. Podstřeší sloužilo jako seník, což dokazuje vytažený podávací vikýř v ploše střechy. Mladší příklad obdobné kůlny dokumentuje fotografie úzké, podélné kůlny z Lodhéřova čp. 81 z Jindřichohradecka. Jde v podstatě o stejnou konstrukční soustavu, pouze zavětrování je zde již jednoduché.

Hezký příklad lze uvést ještě z Jiřetic čp. 8 na Prachaticku, kde v roce 1952 stávala rohová kůlna se sedlovou střechou a plaňkovým štítkem, podepíraná po dvou stranách ohradní zdí. Volný roh podpíral jediný dřevěný sloup.

Nástup zděných staveb na českém jihu se pochopitelně promítl i do výstavby tohoto typologického druhu. Jistě zde již dříve existovala řada příkladů zděných kůlen; jejich časová identifikace je však nesmírně obtížná. Mezi nejstarší jistě patří zajímavá stavba u usedlosti čp. 15 v Radošovicích (okr. Strakonice), mohutná budova přisazená v koutu dvora ke hmotě stavby. Je kombinací řady funkcí; proto jí byla věnována taková péče. Rozvoj pěstování okopanin, zejména brambor, si v průběhu 18. stol. a zejména ve stol. 19. vyžádal budování nových prostornějších sklepů. Ty se zřizovaly pod obytnými domy při jejich přestavbě, nebo i pod

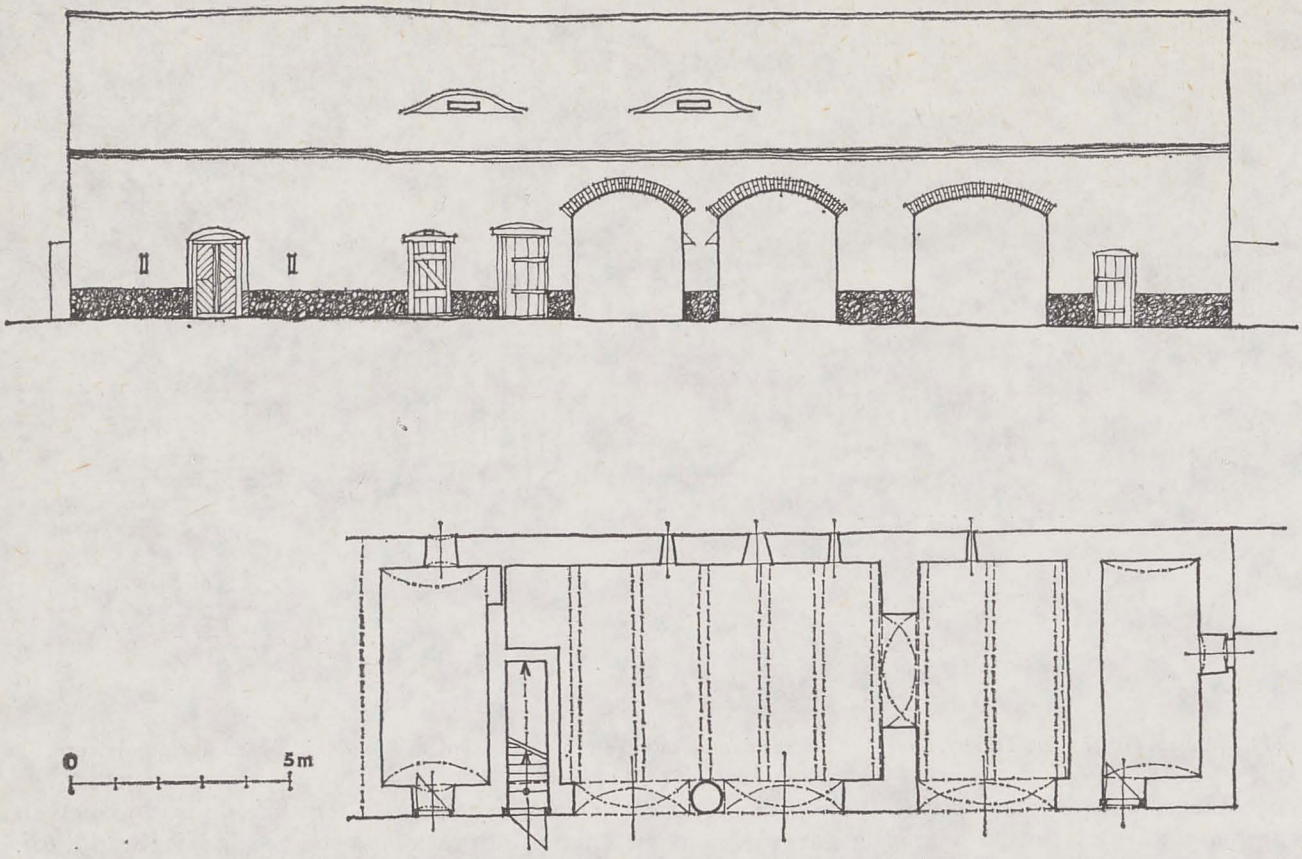

250 Boubín čp. 8 (okr. Klatovy). Pilířová kůlna s klenutými nadpražími se užitými prvky řadí až k polovině 19. století.

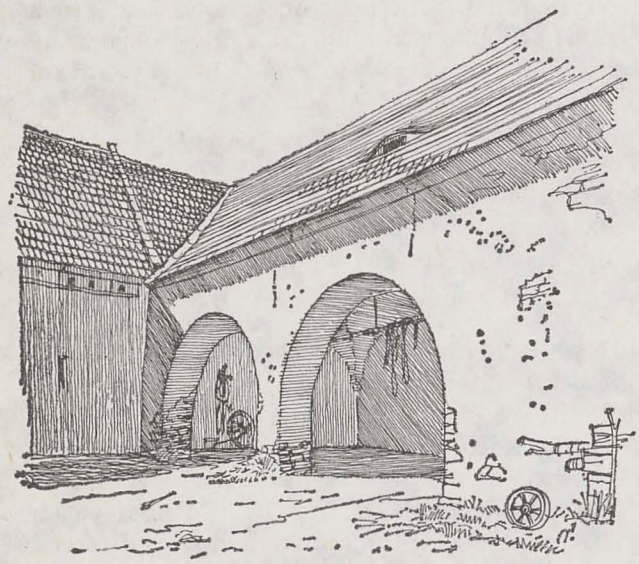

251 Dub čp. 38 (okr. Tábor). Zajímavý příklad mohutné masívní klenuté kamenné kůlny. Stáří této stavby je ve vztahu k přímému dosedání na tělo stodoly problematické.

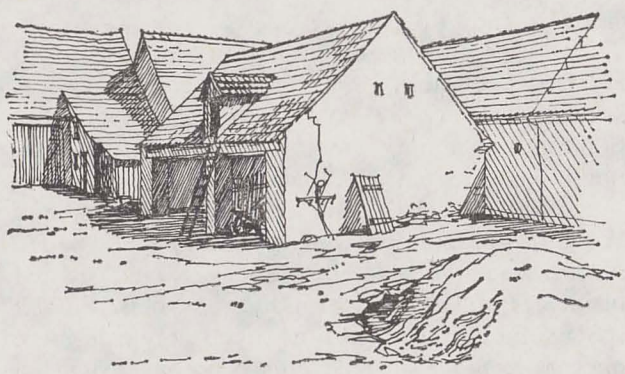

252 Záluží u Vlastiboře čp. 8 (okr. Tábor). Bezesporu mladým je tento příklad volné zděné kůlny s rovným trámovým překladem přes hloubkové zdi a zděný pilíř.

jinými objekty, zejména stodolami (Balkony č. 2, okr. Klatovy) nebo pod kůlnami, které pak bývaly zděné. Uváděný příklad je tohoto druhu. Stavba sloužila v části jako chlévy, v části jako sklep, seník a v zadní části byla otevřena dvěma masívními půlkruhovými klenutými oblouky, sklenutými na jeden kruhový sloup jako *vozová kůlna*.

Zcela obdobným příkladem je kůlna a sýpka při čp. 15 v téže obci, oproti prvně uváděné nesporně

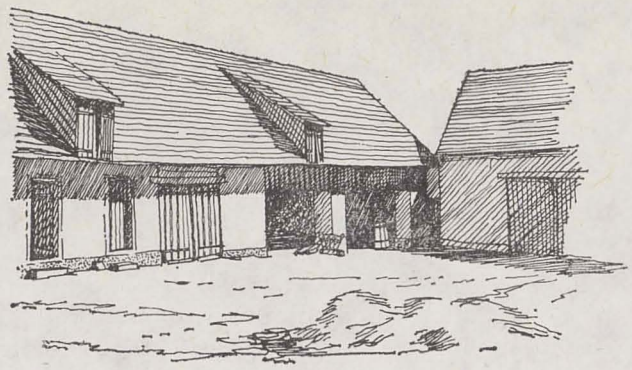

253 Záluží u Vlastiboře čp. 9 (okr. Tábor). Prkenné nadvýšení půdního prostoru nad kůlnou je charakteristické pro celou blatskou oblast, ale je i projevem mladší etapy výstavby.

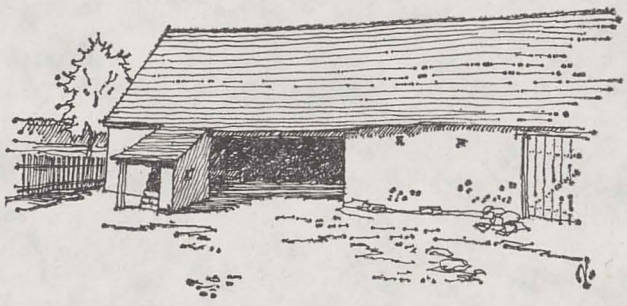

254 Záluží u Vlastiboře čp. 5 (okr. Tábor). Méně častý příklad pro zřízení kůlny prodloužením hmoty stodoly.

mladší — zhruba z pol. 19. stol. S obdobnými stavbami je možné se setkat i v jiných usedlostech v různých částech jihočeského regionu. Z mladších příkladů uveďme ještě usedlost a její kůlnu čp. 3 v Kloubu u Vodňan (okr. Č. Budějovice), která měla oba segmentové oblouky uzavíratelné vraty. I zde bylo podstřeší využíváno pro uskladnění sena a slámy.

Jsou-li kůlny se zděnými klenebními oblouky méně časté, je v celém území možno sledovat různé modifikace kůlen *pilířových*, nejčastěji o dvou, někdy o třech polích otvorů. Tyto stavby, obyčejně se třemi stěnami masívními a jednou stranou vynášenou zděnými masívními pilíři, byly stavěny — obdobně jako předcházející příklady dřevěných kůlen — buď volně v prostoru dvora, nebo při boční straně u ohrazení. Jejich formu je možné dokumentovat na dlouhé řadě příkladů. Za všechny uvádíme volně stojící stavbu z usedlosti čp. 8 v Záluží u Vlastiboře (okres Tábor), obdobná je i kůlna např. v usedlosti čp. 2 ve Zbudově u Č. Budějovic, kde střední pilíř je štíhlejší a válcového tvaru. Tyto stavby jsou prosté: horizontální břevno nad pilíři nese přímo strop a krov podstřeší. Ještě mladší stavby, kterých je na Blatech i v jiných částech jižních Čech nejvíce, doznaly zvětšení skladovacího prostoru v podstřeší, což se projevilo zvýšením pozednic krovu na nosné sloupky a svislým bedněním nadpraží kůlnových otvorů.

Pro ilustraci uvádíme opět kůlnu ze Záluží u Vlastiboře čp. 9, kde je kůlna přiražena za trakt chlévů, a půdorysné schéma s řezem od větší kůlny při čp. 11 v téže obci.

Stavby kůlen jsou ve svém výrazu a konstrukci nevýrazné, velice utilitární, nicméně jsou součástí skladby i interiéru dvorů usedlostí, a toto krátké pojednání má mezi výčtem a popisem stavebních druhů své místo. Nejhezčí příklady, mezi které patří právě nejstarší kůlny, nebyly obyčejně díky malému zájmu sběratelů a odborníků památkové péče dostatečně podchyceny, a tak v terénu dnes již existuje jen velice málo intaktního materiálu.

II/9
OHRAZENÍ A VJEZDY

Vesnické sídliště bylo souborem řady samostatných zemědělských jednotek, usedlostí, gruntů, chalup a dalších funkčních staveb. Vnitřní sociální diferenciace spolu s řadou vnějších vlivů vytvořily situaci, kdy tuto skladebnou nebo funkční samostatnost všech součástí obce, zejména statků, bylo potřebné vyjádřit i stavebně, tzn. oddělit soukromí od veřejného a soukromé navzájem. Dochází k *oplocování*, k *ohrazování* a dá se říci a na řadě příkladů doložit, že se přistupuje přímo k „opevňování" soukromého majetku nákladnými ohrazeními s masívními klenutými branami s vjezdy. V této souvislosti nelze nepřipomenout i úlohu „sklepů" — sýpek, jak již bylo ukázáno v kapitole o sýpkách.

Jmenované stavby ohrazení a vjezdů se pochopitelně uplatňují ve vnitřních i vnějších obrazech vesnických sídlišť a v řadě případů jsou přímo jedním z hlavních faktorů při vnímání interiéru návsí. Pokud nám to nejstarší dochovaný terénní materiál dovoluje, lze předpokládat, že čím sledujeme vývoj hlouběji do historie, tím více měly tyto stavby výlučně ochranný a obranný účel; teprve v mladším období se stávají součástí architektonické souhry s ostatními stavbami tím, jak na sebe často váží řadu dekorativních forem, nebo se dokonce stávají součástí výrazového dotvoření kompozice celé usedlosti. Stačí jen připomenout příklady, s nimiž jsme se již několikrát v předcházejících kapitolách setkali, jako Pfaffenschlag u Slavonic, kde archeologický odkryv zbytků statků prokazuje u řady usedlostí ohradní zdi, vjezdy se zbytky pilířů a patních kamenů pro osazení trnu vrat, nebo dvůr v Krníně čp. 3 (okr.

255 Mohutné ohradní zdi s vjezdovými vraty jsou součástí jihočeských usedlostí nesporně již od středověku. Dokládá to kromě jiného detail veduty předměstí Českých Budějovic od J. Willenberga z roku 1602 (překresleno).

Č. Krumlov), kde vysoké ohrazení s vjezdem nenechává pozorovatele na pochybách, že jde především o ochrannou, ne-li obrannou formu.

Dále můžeme u starších příkladů sledovat odsunutí hmot objektů, zejména obytných domů, za linii ohrazení, což rovněž svědčí o jeho prvotní obranné či zabezpečovací funkci. Takových příkladů se ve hmotě dochovalo nejvíce na Strakonicku a Horažďovicku, kde zejména obytné domy, navíc dochované často ve starším formovém útvaru, stojí v hloubce parcely, a prvý plán vesnického prostoru — návsi či ulice — je vytvářen mohutným hrazením se soustavou klenutých vjezdů do statků. Tato forma zástavby, u mnohých vsí dosud patrná i v širší oblasti na mapách stabilního katastru (Jemnice, okr. Strakonice), je přetrváváním obecněji rozšířeného způsobu, který lze dokumentovat i několika vedutami českých měst a jejich předměstí. Nejmarkantněji je to patrné na vedutě města Č. Budějovic a jeho předměstí od J. Willenberga z roku 1602, kde rovněž přední plán uličního prostoru vytváří ohrazení a vjezdy zakreslených usedlostí. Jako jiný, tentokráte mladší příklad z roku 1621, je výsek z malby, znázorňující obležení Tábora, kde rovněž zemědělská usedlost stojí uprostřed ohrazení, stejně jako některé dosud dochované příklady z uvedených západně položených oblastí jihočeského regionu. Krásným dokladem toho druhu je usedlost čp. 4 ve Lnářském Málkově (okr. Strakonice), která je svými budovami odsunuta za vysoké hrazení. Směrem k mladším datům ubývá u ohradních zdí na mohutnosti, snižují se, a v původní výši zůstávají pouze bloky vjezdů s vraty, čímž fronty ulic a návsí získávají výraznou rytmizaci. U obcí s nepravidelným průběhem front ulic vytváří ohrazení s vystouplými bloky bran malebná zákoutí, jako u již jmenované Jemnice na Strakonicku či u Novosedel z téže oblasti.

V řadě případů, sledujeme-li katastrální mapy a srovnáváme je se současným stavem, dochází v průběhu 19. století k přisouvání zástavby blíže k frontě ohrazení nebo přímo k ní. Je to uskutečňováno obyčejně v souvislosti s přestavbou objektů, zejména domů v nové nespalné technologii, nebo i později, kdy před původní světnici je představován nový obytný prostor, který tak vyplňuje původní césuru mezi stavbou a ohrazením. V této souvislosti lze uvést obec Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor), kde u některých domů jsou za sebou řazeny dva obytné prostory (světnice), z nichž štítová je zajisté dílem mladší úpravy (je bez pece a komína). Přiřazený prostor tak nezbytně vyplnil původní předzahrádku či prostor mezi ohradní zdí a starším domem. Tradice pevného oddělení usedlosti proti veřejnému — volnému prostoru však působila v řadě oblastí i nadále, a proto pozorujeme v některých obcích budování *hrazených předzahrádek* před štíty domů. Vzniká tak situace, kdy se vjezd, původně předsunutý v linii ohrazení, dostává do druhého plánu za předsunuté zídky předzahrádek. Hezkým příkladem je jižní fronta v Březanech (okr. Klatovy), kde soustava předzahrádek vysazených na vysokých soklech vytváří velice dramatickou podnož siluetě barokizujících štítů. U řady zídek je již vlastní zděný plot nahražen různými tvarovkami nebo vyzděn z cihel s vynecháním mezer — zeď tak již ztrácí pevnostní opevňovací výraz. Naproti tomu lze ukázat na příkladu nedaleké obce Smrkovec (okr. Klatovy), že si tyto předzahrádky podržují masívní konstrukci a podobu. Stejné uspořádání nalezneme i v blízkém Mečíchově (okr. Strakonice), Slivonicích (okr. Klatovy) atd. Je příznačné, že právě v této horažďovicko-strakonické oblasti, bohaté na kámen, nebylo kamenné hrazení omezeno toliko na přední obranu usedlosti, ale kamenné zdi jsou nebo donedávna byly i v zadní části usedlosti nebo i po bocích, kdy usedlost stála izolovaně. Tento stav byl typický zejména při existenci starších typů a forem stodol, které stály volně v zahradě, odděleně od areálu ostatních staveb usedlosti. Zadní, možno říci *zahradní ohrazení*

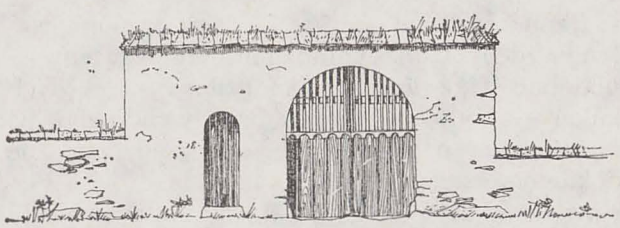

256 Velenovy čp. 9 (okr. Klatovy). V mladší fázi výstavby hrazení se snížení obranného významu projevilo zmenšováním jeho výšky. V původní proporci zůstal jen blok s vjezdem a vstupní brankou, v tomto případě stále ještě daleko předsunutý před linii zástavby usedlosti.

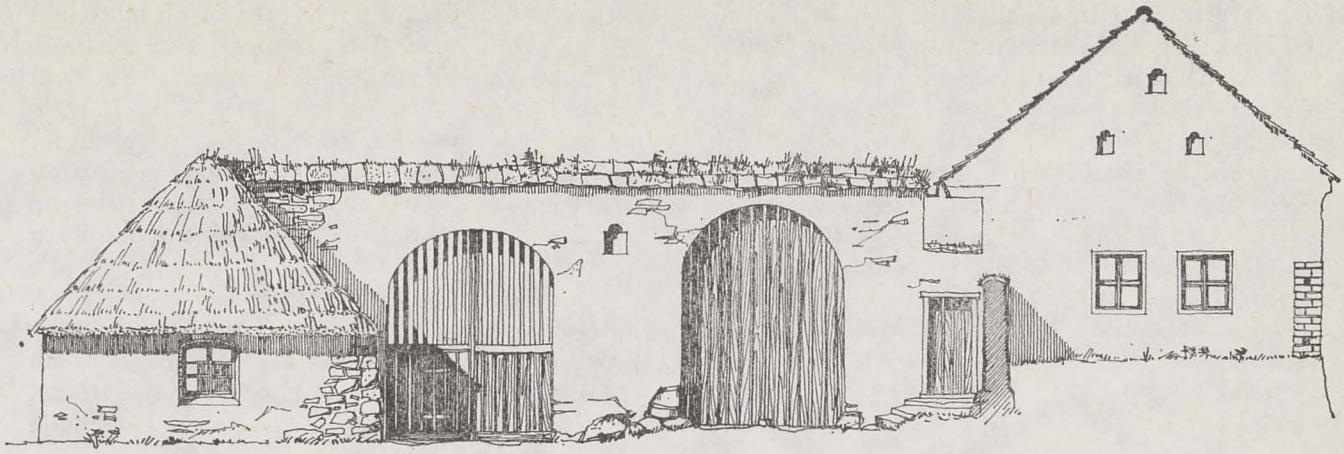

257 Březany čp. 45 (okr. Klatovy). Zajímavé spojení dvou vjezdů do usedlosti. Za pozornost stojí dochované a dosud v oblasti viditelné „drnování" koruny zdiva ohrazení a vjezdů.

již nebývalo tak nákladně budované, většinou šlo o prostou kamennou rovnaninu — taras, jaké dosud v celé oblasti vidíme v polích. Ovšem i zde byly u řady usedlostí mohutnější zdi i s kamennými zadními branami, jako u Libětic čp. 1 (okr. Strakonice), u Švejcarovy Lhoty čp. 22 (okr. Strakonice).

Novou výstavbou zděných stodol a jejich přisunutím k obvodu hospodářského dvora se usedlost uzavřela a zadní hrazení na svém původním významu ztratilo. Řada hrazení proto časem zmizela a zadní ochranu parcel převzal dřevěný plaňkový plot.

Vraťme se však ke sledování nejcharakterističtějšího prvku — k přední hradbě a vjezdům. V nejširší oblasti jihočeského stavebního okruhu převládá situace, kdy ohrazení a vjezd jsou přímo zapojeny v linii zástavby ulice či návsi. Stávají se tak bezprostřední součástí architektonického obrazu hlavního průčelí, jeho kompozice. V řadě případů vytváří kompoziční spojku pouze svojí prostou hmotou, jako např. v usedlosti čp. 3 v Záší (okr. Tábor). Vysoká ohradní zeď, zhruba 12 m dlouhá a 3,5 m vysoká, je zde ukončena vysazenou římsou a pouze propojuje objekt sýpky a obytného stavení. Je prolomena vjezdem uprostřed a vstupní brankou při obytném domě. Římsa zdi nenasazuje na římsu sýpky ani domu, ani není jinak v ploše traktována.

Naproti tomu v téže frontě návsi stojící rozlehlý statek čp. 5, zabírající zhruba stejně širokou parcelu, má čelní ohradní zeď zcela jasně ztvárněnou v souladu s architektonizací štítů sýpky a obytného domu. Vysoká zeď je při straně domu prolomena vjezdem, zaklenutým segmentem. K němu je z levé strany dovedena rytmizace svislými ozdobnými pilastry se znázorněným arkádovým klenutím. Ze strany pravé pokračuje vysoký pilastrový řád,

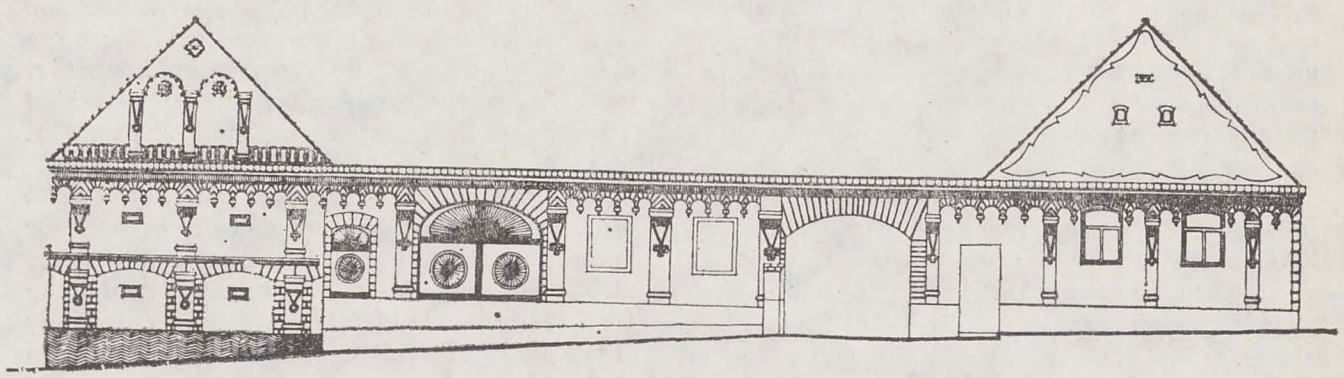

258 Vlastiboř čp. 34 (okr. Tábor). Kompozice hlavního průčelí velkého blatského statku se zřetelnou snahou po formální symetrii, vyjádřenou zřízením iluzívních vrat a branky ve štuku na ohradní zdi.

členící přízemní část průčelí domu. Přitom ohradní zeď svou korunovou římsou navazuje na podštítovou římsu domu; na levé straně je zeď po výšce členěna kordonovou římsou, spíše ozdobným páskem se zubořezem, navazujícím na stejný motiv na špýcharu. Architektonické provázání celého průčelí statku je tak zcela zřetelné.

Ještě dále jde v tomto směru vysoká ohradní zeď statku čp. 32 ve Vlastiboři (okr. Tábor), kde v členění stěny, rovněž navazující svojí architektonizací na oba dominantní štíty kompozice, je užito i štukového iluzívního znázornění vstupní branky a vjezdu.

Velice hezká, byť ne tak architektonizovaná ohrazení můžeme nalézt i v jiných případech a v různých lokalitách jižních Čech. Uveďme ještě příklad ohrazení a vjezdu z Mažic u čp. 5 (okres Tábor), kde mezi obytným domem a sýpkou je nižší ohradní zeď s vyvýšeným vjezdem, zvýrazněným klasicistním prohnutím, vygradována k vysoké hmotě špýcharu. Oblíbeným motivem, uplatňujícím se hlavně na Horažďovicku, Volyňsku, ale také v jádrové oblasti blatské, je dotvoření dvouštítové kompozice průčelí usedlosti třetím, možno říci subdominantním prvkem — *štítkem nad vjezdem*. Lze z předlouhé řady příkladů uvést např. malebnou siluetu dvou statků čp. 11 a 12 z Opatovic (okr. Č. Budějovice), kde štíty obou domů, obou sýpek a dvou menších štítků nad vjezdy vytvářejí velice působivou siluetu při západním vstupu do návsi, nebo malebnou kompozici, hloubkově v prostoru rozvrženou u čp. 12 a 13 v Bušanovicích na Strakonicku; štíty a vjezdy u čp. 4 a 12 v Jiřeticích (okr. Strakonice) aj. Nadvjezdový štítek je oblíbeným motivem např. zednického mistra Jakuba Bursy a od jeho tvorby je odvinuta řada obdobných forem v celé volyňsko-prachatické oblasti.

Dá se říci, že od nejstarších, možno říci pozdně středověkých opevňovacích forem vjezdů a ohrazení, se směrem k mladšímu období a tvorbě stává ohrazení přímou součástí architektury statků, a to nejen v globální kompozici, ale je přímo součástí architektonické formy a předmětem architektonizace jako zcela rovnoprávná součást průčelní stěny usedlosti. Stejně tak jako u usedlostí samých je míra dekorativního ztvárnění závislá na řadě podmínek, především na sociálním postavení stavebníka.

Proto při hodnocení i péči o architekturu vesnic je nezbytné hrazení, oplocení, vjezdy, brány a všechny jejich prvky chápat jako její nedílnou součást, která si zasluhuje stejné pozornosti.

Na závěr se ještě pozastavme u stavebníka, materiálu a stavební techniky, používané při budování ohrazení.

Stejně jako u ostatních stavebních druhů lze předpokládat širokou paletu užívaných materiálů — od proutěných stěn, roubení a plaňkových plotů až ke kamenným ohrazením a cihelným stěnám. Méně trvanlivé techniky se ze staršího období nedochovaly nebo byly nahrazeny stabilnější konstrukcí. V jihočeské oblasti je nejrozšířenější technikou *kámen*, kterého bylo, až na jádrovou močálovitou kotlinu Budějovicka, Vodňanska a Třeboňska, vždy dostatek.

Kamenné stěny ohrazení, vesměs značně silné, byly budovány z neopracovaných lomových nebo z polí sesbíraných kamenů a stejně jako u domů spojovány hliněnou mazaninou. Některé zídky, zejména zahradní terasy, jsou pouhou kamennou rovnaninou bez spojovacího materiálu.

Největší pozornost byla věnována vjezdům, ve kterých byla zavěšena masívní vrata. Proto zde nalézáme zdi zpevněné mohutnými zděnými pilíři, mezi které je vzepřen klenební pás. Pilíře i klenba byly vesměs zděny na velmi kvalitní vápennou maltu. To vysvětluje i častou skutečnost, že brána je starší než vedlejší ohradní zeď, často nahrazená novějším dřevěným plotem. Zajímavé je ukončení zdí a koruny vjezdů. U nejstarších jde často o překrytí koruny zdi velkými plochými kameny, někdy, byla-li zeď později zakončena římsou v souvislosti s fasádami, úpravou či přestavbou domu, je koruna zdi kryta cihlami nebo taškovou, ev. prejzovou krytinou. V řadě míst (Mečíchov, Slivonice, Smrkovec, ale i na jihu v oblasti Trhových Svinů, Kaplicka aj.) jsou koruny zdí překryty *drnováním* — položením silných travních drnových koberců na silnou mazaninu zdí. Tato úprava je velice charakteristická a jde pravděpodobně o přežívání nejstarší formy krytí volných konstrukcí (drnování volných sklepů). V oblasti východní, sousedící již se stavebními zvyklostmi vysočinského okruhu, lze ještě nalézt ohrazení, tvořená masívními trámci, zasazenými do nízkých kamenných pilířů. Mladší konstrukce ohradních zdí je cihelná, zejména u vyšších zdí a u pilířů a zaklenutí bran. Často dochází ke kombinaci, kdy pro ohradní zeď je použito starší nižší zdi kamenné, která je pak nastavena cihelnou konstrukcí v síle zdi. Cihel se neužívalo pouze pro masívní konstrukce, ale často i pro konstrukci vylehčenou, vyzděnou, jak je vidět například u Březan, v Zechovicích, ve Křtěticích (vše okr. Strakonice).

Poslední, nejmladší fází je použití *plaňkových plotů*. Tato konstrukce hrazení je bezpochyby nesmírně stará a u zadních hrazení je užívána dlouhá staletí. (Viz řada vedut měst z přelomu 16. a 17. stol. i mladších.) V průběhu 19. stol., kdy ohrazení ztratilo obranný smysl a nebylo ani součástí architektury průčelí statků, se jeho použití rozšířilo i do průčelí, na předzahrádky a na hrazení volných parcel.

II/10
KOVÁRNA

Specifickým stavebním druhem, který se objevuje na jihočeské vesnici (ale pochopitelně i jinde), je *kovárna*. Kovářství patří mezi prvá řemesla, která na venkově nalezla své místo ve struktuře vsi, tedy struktuře sociální, profesní a koneckonců i ve struktuře stavebních druhů.

Práce kováře byla již od středověku nezbytnou součástí zemědělské výroby; jeho prací byly zajišťovány nezbytné výrobní nástroje nebo jejich součásti. Zprávy o osazení kováře na vesnicích známe již od 14. století, stejně jako zmínky o prvých výrobnách železa.*)

Staré, původní kovářské provozovny se na jihu Čech nedochovaly, a na jejich podobu lze usuzovat pouze ze staveb mladších, příslušejících převážně 19. století. Přesto i ty vytvořily v interiérech vesnic velmi působivý a charakteristický motiv, který při popisu charakteru a struktury vsí nelze opomenout.

Kovárnu nalézáme nejčastěji přímo v prostoru návsi nebo vřazenou do návesní fronty.**) V sousedství nebo nedaleko je vždy odděleně chalupa kováře, obyčejně drobný domek s minimálním hospodářským zázemím; méně často je obydlí kováře stavební součástí provozovny. Kovář nevlastnil pozemky, zemědělci dlouhou dobu hradili jeho práci v naturáliích. Proto hospodářství sestávalo nanejvýš z chlívku pro kozu nebo vepře, z kurníků, králíkárny atd., obdobně jako u dalších řemesel, která se na vsích v pozdějším období usazovala.

Stavba kovárny vychází výrazně z technologie a pracovních potřeb kovářského řemesla a i co do vnějšího výrazu je pro celou jihočeskou oblast v podstatě typová.

Vždy se jedná o přízemní, podélnou stavbu, která má před štítem (v užší straně) vysazený nebo zapuštěný pracovní prostor pro kování koní nebo ošetření kopyt zvířat, za ním pak vlastní kovářskou dílnu s jednou, někdy i dvěma výhněmi.

Ukažme si na několika příkladech dispoziční i hmotový rozvrh těchto staveb.

Jako jedna z nejstarších se jeví kovárna z Dobronic na Táborsku. Tvoří jednu dlouhou přízemní hmotu s domem kováře. Do průčelí je dílna otevřena větším klenutým obloukem, uzavíraným vraty. Nad přízemní stěnou je cihelná římsa, málo vysazená a ustupující do hloubky zdiva. V r. 1928 byla měněna krytina i krov a je více než pravděpodobné, že původní dřevěný štít byl nahrazen dnešním zděným, cihelným.

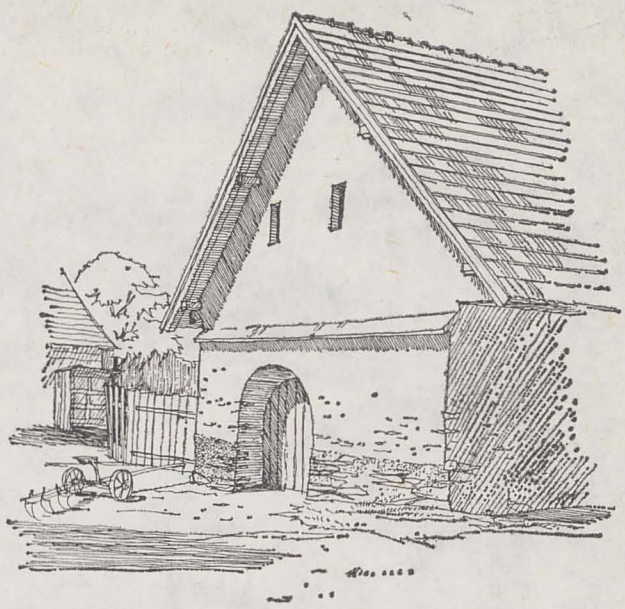

259 Dobronice čp. 25 (okr. Tábor). Kresba staré kovárny zachycuje vývojový typ jihočeské kovárny, u kterého typický pracovní prostor s klenutým obloukem není ještě plně rozvinut.

Jednu z nejprostších staveb kovárny lze dokumentovat půdorysným schématem kovárny čp. 3 v Čížkrajicích (okr. Č. Budějovice) u Trhových Svinů. Kresba byla publikována v r. 1954 ve věstníku Doudlebského archívu národopisného a představuje podélnou stavbu velikosti 6 × 13,5m, která v sobě zahrnuje tři základní prostory: obytnou světnici s miniaturní síní, stodůlku a vlastní dílnu kováře s rohovou výhní. Kovárna nemá vnější, krytý pracovní prostor, pouze dveře a dva okenní otvory. Je to jediná nám známá kovárna, u které nebyl výrazněji formován pracovní prostor.

Zajímavou formu má kovárna v Pištíně (okr. Č. Budějovice) na hlubockých Blatech. Z hlediska vnitřního uspořádání se nikterak neliší od ostatních blatských staveb tohoto druhu, ale na místě štítu má hlubokou valbu, což je na jinak relativně mladé

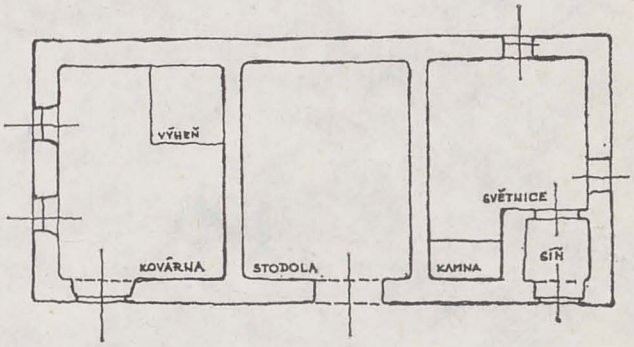

260 Čížkrajíce čp. 3 (okr. Č. Budějovice). Převzaté půdorysné schéma z Věstníku Doudlebského archívu národopisného dokumentuje typ kovárny, kde je v jedné prosté hmotě spojena jak vlastní dílna kováře, tak jeho obydlí a stodůlka.

*) Srovnej Jan Kořán, Staré české železářství, Praha 1946, str. 30

**) Srovnej řadu výše uváděných půdorysů vsí, jako Mažice, Záluží, Novosedly nad Nežárkou aj.

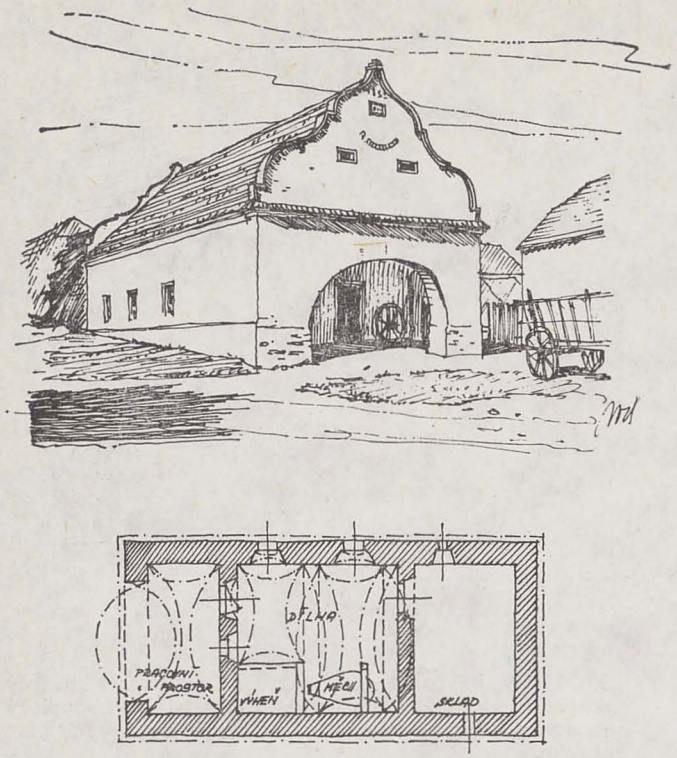

261 Plástovice (okr. Č. Budějovice). Půdorys a kresba kovárny datované roku 1854. Kovárna je situována v dolní části návsi otevřené k jihu při původním vjezdu do vsi. Dům kováře stojí samostatně v sousedství.

263 Kozmice (okr. Tábor). Stlačený elipsovitý tvar klenebního pasu nad pracovním prostorem této kovárny prozrazuje, že jde o příklad z mladé fáze výstavby, pravděpodobně z poslední třetiny 19. století.

stavbě určitý anachronismus. Pištínskou kovárnu lze datovat — soudě podle široce rozkročeného oblouku pracovního prostoru přes celou průčelní stranu — k pol. 19. století.

Zhruba z téže doby je kovárna v sousedních Plástovicích, datovaná rokem 1852. Stojí v dolní části návsi, štítem a pracovním prostorem obrácena k jihu a kanálu, propojujícímu horní tok Černého potoka od Sedlce s Pašickým rybníkem a zpětně Černý potok nad Zliví.

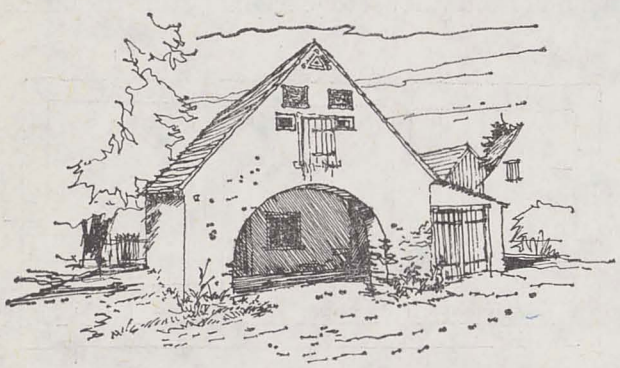

262 Tupesy (okr. Č. Budějovice). Za prototyp jihočeské kovárny s klenutým pracovním prostorem, zdobeným štítem a zasunutou dílnou s výhní, jakou můžeme sledovat v desítkách jihočeských vesnic, může sloužit tato ukázka — kovárna datovaná k roku 1848.

Plástovická kovárna je podélná stavba o délce 13 a šíři 7 m. Dispozice se skládá ze tří prostorů: na jižní straně je pracovní prostor otevřený půlkruhovým obloukem a zaklenutý českou plackou. Hlavní prostor, zhruba čtvercového půdorysu o velikosti 5 × 5 m, je kovářská dílna. Je zaklenuta dvěma pruskými klenbami do pasů; v každém poli je na západní stranu okno, na protější straně je umístěna výheň s dmychacím zařízením. Třetím prostorem velikosti zhruba 3 × 5 m je sklad materiálu.

Architektura této stavby má velmi vyvážené proporce a svým výrazem se plně řadí mezi ostatní vesnické stavby své oblasti. Jižní a severní průčelí je ukončeno bohatě tvarovaným štítem, nasazeným na vystupující profilovanou římsu. V poslední době byla kovárna ve hmotě a fasádě obnovena a slouží jako klubovna místního myslivecného svazu.

Formou a tvaroslovím je příbuzná i kovárna ve Vitíně (okr. Č. Budějovice), stejná byla i kovárna v Horusicích (okres Tábor); z prostších lze uvést kovárnu ze Záluží u Vlastiboře, ze Zálší (okr. Tábor), z obce Tupesy (okr. Č. Budějovice), datovanou 1848, kovárnu z Novosedel nad Nežárkou (okr. J. Hradec) a mnoho dalších.

Spíše jako raritu uveďme ještě kovárnu z obce Sviny na Soběslavsku, kde nacházíme podivuhodnou symbiózu dvou funkcí. Za hmotou kovárny, která je zcela totožná se základními a uváděný-

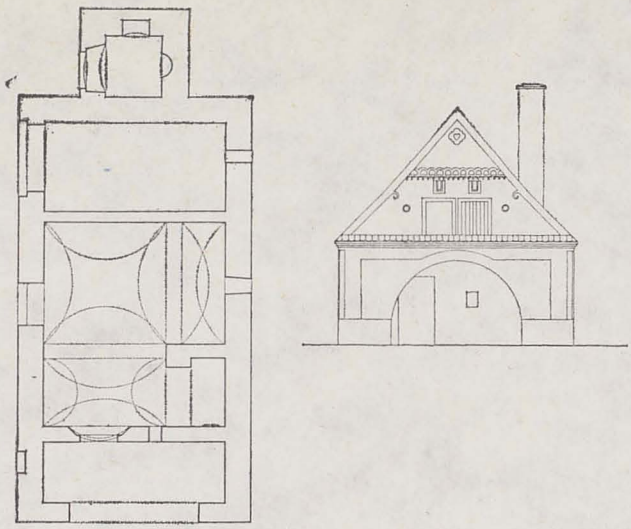

264 Svinky (okr. Tábor). Půdorysné schéma a hlavní průčelí charakteristické kovárny situované uprostřed návsi.

mi typy, je přiřazena vysoká barokní zvonice, která tak celou stavbu povyšuje na akcent celého návesního prostoru.

Časově mladší stavby kováren pak pozvolna opouštějí ustálenou formu a přecházejí k neutrálním dílenským formám dalších řemesel, která se na vesnici usazují. Ještě drobná kovárna z Kozmic na Táborsku se hlásí k předcházejícím vzorům — oblouk pracovního prostoru je však silně stlačený, plochý; štít je prostý, puristický, obdobně jako další venkovské stavby konce 19. století.

Odklon od tradiční formy dokumentuje pak kovárna z Pohnánce čp. 14 na Táborsku. Vlastní provozovna je již prostou dílenskou stavbou s velkým skloocelovým oknem; pracovní prostor je vytvořen prostým přístřeškem vytaženým do prostoru a podepřeným dvěma dřevěnými sloupy. Zato pozoruhodné je stavení kováře — patrová stavba s pavláčkou — tedy forma, která je v jižnější jihočeské oblasti málo obvyklá.

Jihočeské kovárny patří k neodmyslitelným prvkům a stavebním druhům vesnických sídel a jejich návesních prostorů. Byť jde o stavby vždy skromné a prosté, přesto svojí charakteristickou podobou vytvářejí nenapodobitelnou atmosféru, navozující pocit přítomnosti krásného a stále přitažlivého kovářského řemesla, které má na vesnici staletou tradici. Je proto škoda, že dnes řada z nich mizí. Přitom uvedený příklad z Plástovic nebo specifická forma záchrany kovárny v Kvítkovicích (okr. Č. Budějovice), kde byla zřízena restaurační prostora Interhotelu z Č. Budějovic, ukazují, že i kovárny mohou znovu nalézt své místo v životě dnešní společnosti.

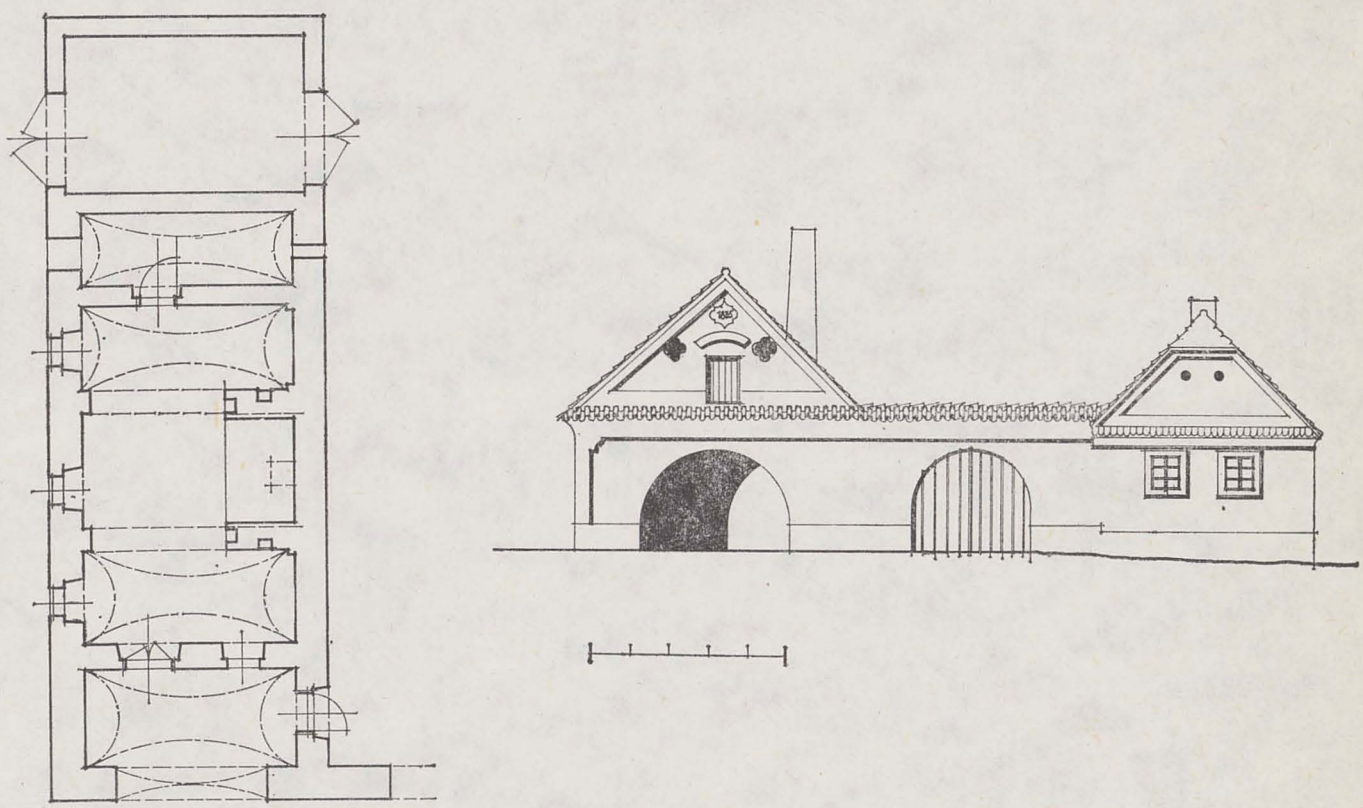

265 Mažice čp. 24 (okr. Tábor). Celkový pohled a půdorys kovárny, nesoucí letopočet 1835. Jde o velmi zajímavé propojení vlastní kovárny a domu kováře na stejném kompozičním základě a týmiž prostředky, jako je u selských usedlostí propojen dům a sýpka.

III. ARCHITEKTURA

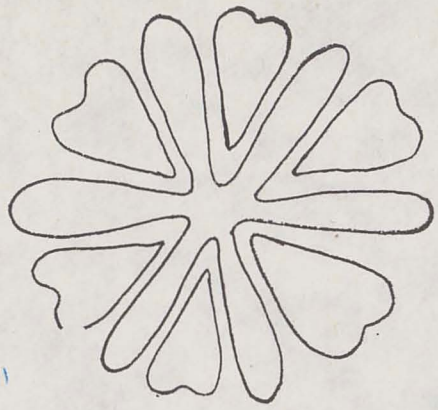

III/1
NEJSTARŠÍ OBJEKTY

Poznatky o některých objektech již naznačily, že v mladší zástavbě jihočeských vesnic je možné i dnes najít a poznat stavby mimořádného stáří. Na dalších stránkách se pokusíme prokázat, že takových objektů, mnohdy starších než se zatím předpokládalo, je ještě daleko více. Půjde nám především o ty, jejichž výjimečné stáří lze prokázat alespoň se značnou pravděpodobností. To ale nebývá tak jednoduché, protože možnosti spolehlivého datování jsou u nejstarších vesnických staveb jen omezené.

Exaktní metody datování zatím prakticky neexistují. Nejvýhodnější, široce použitelné by bylo využití *dendrochronologie*. Tato metoda je založena na skutečnosti, že rozdílným klimatickým podmínkám v průběhu jednotlivých let odpovídají rozdíly v šířkách přírůstků letokruhů v průřezech kmenů dřevin. Vzájemným částečným překrýváním a napojováním stále starších letokruhových křivek je možné postupovat hluboko do minulosti. Pro zjištění a vyhodnocení letokruhové křivky z určitého kmene či trámu není nutné mít celý průřez, ale stačí tenký váleček, odebraný dutým vrtákem. Existuje-li pro určitou oblast základní letokruhová křivka, je možné k ní přiřadit křivku zkoumaného dřeva. Má-li zkoumaný vzorek i poslední letokruh (tedy ten, který rostl v roce, kdy byl strom skácen) a je-li základní křivka absolutně datovaná (tedy napojená na křivky, které jdou až do současnosti), je možné určit rok skácení stromu. Je zřejmé, že pro značnou část historických staveb byla alespoň část dřeva skácena nepříliš dlouho před stavbou a dobu stavby je tedy možné určit poměrně přesně.

Dendrochronologie do problematiky datování nejstarších stojících vesnických objektů na našem území prakticky ještě nezasáhla. Můžeme toho litovat o to více, že při demolicích i rekonstrukcích nenávratně mizí množství historického stavebního dřeva, jehož dendrochronologické vyhodnocení by určilo dobu skácení dřeva a tím přispělo i k přesnějšímu datování staveb. V Modlešovicích (okr. Strakonice) by tedy již zmíněnou vzácnou stavbu staré sýpky v usedlosti čp. 1 pomohly datovat masívní hrubé trámy stropu, provázané s trámovým překladem nadpraží za šíjí, nebo trámové stupně starobylého typu schodiště z patra do podkroví.

Povědomí o možnostech dendrochronologie se bohužel zatím nevžilo ani v odborných kruzích, takže se zpravidla neodebírají vzorky dřeva ani u rekonstruovaných nebo likvidovaných památek, přestože jejich budoucím vyhodnocením by se fond informací o stáří objektů zvětšil alespoň dodatečně. Pokud například modlešovická sýpka zanikne nebo bude rekonstruována s výměnou veškerého dřeva, nedozvíme se její přesné stáří asi nikdy.

Nelze ani vyloučit, že při dendrochronologickém vyhodnocení dřeva se ukáže skutečnost ještě složitější. Ve starých vesnických stavbách je totiž často patrné, že část jejich dřeva nebyla na svém nynějším místě užita poprvé, ale sloužila už předtím v nějaké stavbě ještě staršího původu. Druhotně užité dřevo v nejstarších stojících objektech může tedy být součástí sice zaniklých, ale zčásti vlastně stále existujících staveb ještě starších, středověkých.

K datování či odhadu stáří konstrukcí může samozřejmě přispět jejich povrchové ohledání, srovnání s jinými, lépe datovanými konstrukcemi, odhad doby potřebné k jejich existujícímu opotřebování. To všechno jsou ale jen důkazy nepřímé, které sice mohou napomoci, ale také svést. Viděli jsme už, že právě vesnická stavební tvorba je specifická tím, že dlouho udržuje archaické stavební zvyklosti, jinde už dávno překonané a zapomenuté. Užití téhož, byť starobylého stavebního způsobu na dvou různých objektech tedy ještě nemusí být produktem téže doby. Pro přesnější časové zařazení nám tedy zbývají takové stavební zvyklosti, které jsou v průběhu doby proměnlivé co možná spolehlivě — tedy především slohový charakter. I tady jsou samozřejmě úskalí, a opět specificky vesnická — mladší napodobování různých slohů, jak je známe z tvarů štítů, dekoru a pod. hlavně z 19. století. Pokusíme se však prokázat, že u nejstarších objektů je tato problematika poněkud jednodušší. Má ale nevýhodu jinou.

Podle výskytu slohových prvků můžeme totiž mezi nejstaršími vesnickými stavbami zachytit jen objekty nejnáročněji zpracované, patřící ve své době nejbohatším vesničanům. Můžeme tedy předpokládat, že asi nebyly zvlášť typické — jejich životnost byla nepochybně tak dlouhá právě proto, že byly už v době svého vzniku natolik výjimečně kvalitní, že vyžadovaly v dalších staletích méně úprav či přestaveb. Stavebním charakterem i sociální příslušností stavebníků se tedy mohou někdy vymykat z hranic, vymezených lidové architektuře. Přes to všechno ale zatím zůstávají nejstaršími spolehlivěji zjištěnými stavbami ve fondu našeho vesnického stavitelství a jsou tedy důležitým pramenem poznání jak samy o sobě, tak i pro méně honosnou většinu tehdejší vesnické stavební tvorby, jejíž zbytky musíme v dochované zástavbě předpokládat také a k jejímuž poznání nemáme zatím jiné možnosti. Pozornost budeme věnovat zvláště takovým lokalitám, kde je nejstarších objektů dochován větší počet (a to pokud možno objektů stejného druhu), a kde je tedy zřejmé, že nemůže jít třeba o zbytek tvrze či feudálního dvorce, ale skutečně o někdejší příslušenství zemědělských usedlostí.

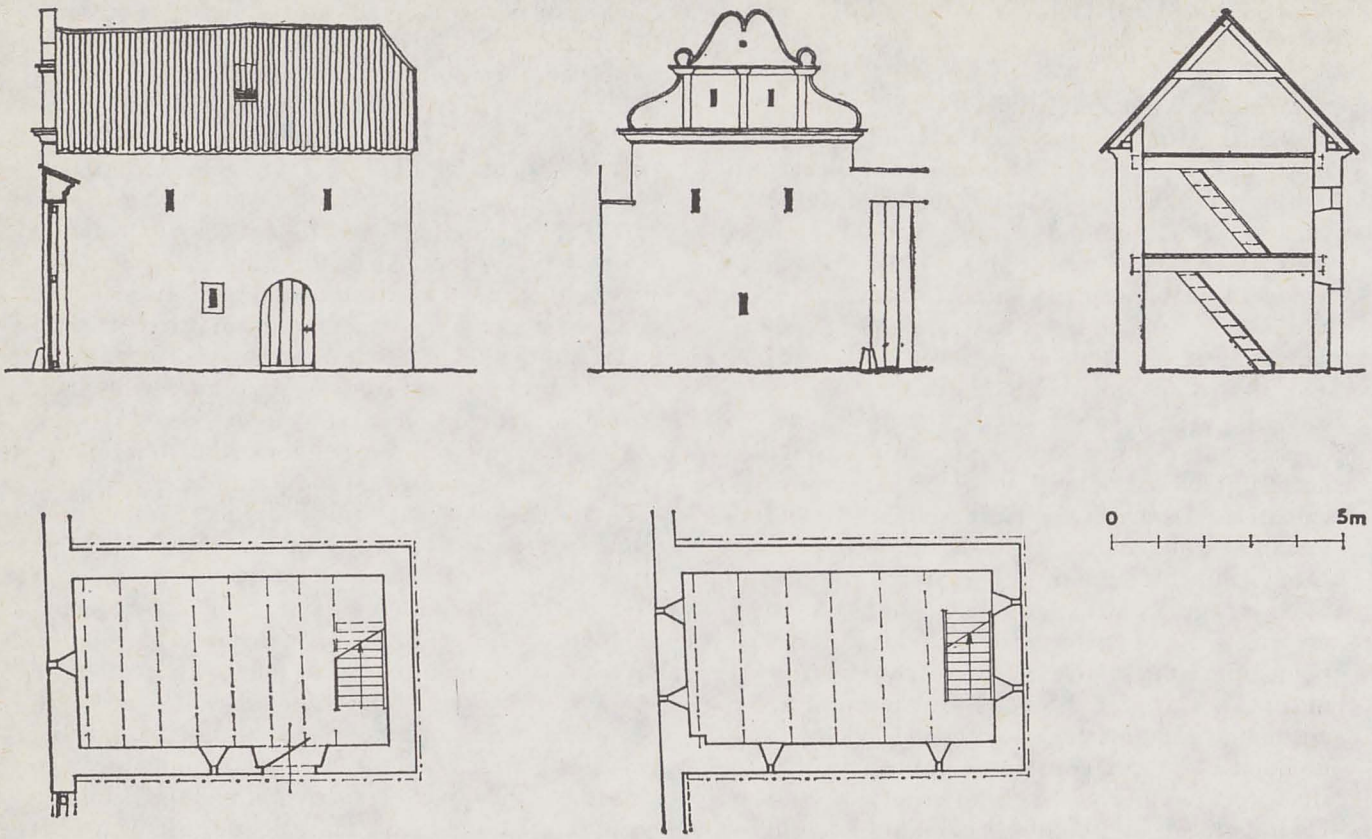

266 Č. Budějovice-Rožnov čp. 23. Zděná patrová sýpka s cihlovým volutovým štítem, s datováním 1564 na sgrafitované štítové stěně.

Nejspolehlivěji datované jsou pochopitelně ty objekty, které jsou datovány nápisem — letopočtem přímo na některé ze svých základních konstrukcí. Dva takové vesnické objekty můžeme uvést z českobudějovické čtvrti Rožnova. V jejím historickém jádru, přímo u průjezdové trasy, stojí téměř proti sobě sýpky v usedlostech čp. 2 a 23. Známější je sýpka v čp. 23, protože upoutává pozornost už na první pohled svým štítem (obrací se jím do ulice) a datováním 1564 nad levým ze dvou štěrbinových okének v patře. Štít, členěný římsou a ve spodní části třemi pilastry s hlavicemi, má křídla lemovaná volutovým obrysem, zvýrazněným vystupujícím obvodovým páskem z cihel. Ve vrcholu se další dvě volutová křídla stýkají. Tento motiv se ve druhé polovině 16. století objevuje i na dalších známých renesančních štítech jihočeské oblasti, například na tzv. Husově domě v Prachaticích nebo v areálu tvrze Jakuba Krčína v Křepenicích (okr. Příbram) u Sedlčan. Otvory ve štítě jsou tři, v sestavě, s jakou jsme se už mnohokrát setkali — dva štěrbinové ve spodní části a nad nimi uprostřed třetí kruhový. Zatímco stěny obou podlaží jsou převážně kamenné, štít je cihlový. Na uličním průčelí jsou dodnes dobře patrná psaníčková renesanční sgrafita, která společně s datováním a tvarem štítu spolehlivě přiřazují architekturu sýpky k soudobé renesanční zednické produkci, která tehdy například v blízkém jádru Českých Budějovic ve stejném duchu přetvářela desítky průčelí měšťanských domů.

Protější, mohutnější sýpka větší usedlosti čp.2 je známá méně, přestože její stáří uvedl do odborné literatury Josef Braniš už roku 1900.*) Předešlé sýpce je v mnohém podobná, ale je méně nápadná. Při silnici stojí boční stranou, nemá profilovaný štít a své jen o dva roky mladší datování 1566 má v horní části zadního, severního štítu. Datování je zřejmě v mladší době obnovené, ale vzhledem k charakteru stavby nevzbuzuje pochybnost. I tady jsou totiž na stěnách renesanční sgrafita. Zajímavá je diferenciace ztvárnění omítek na jednotlivých stěnách. Zatímco na uliční stěně jsou sgrafita psaníčkového typu, jižní štítová stěna obrácená k domu má na hrubší základní omítce nasazeny při obvodu strmého štítu a u okének jen dvojité pásky z poněkud vystupující hladké a světlé omítky. Tato úprava jistě není mladší, protože se rovněž vyskytuje v rejstříku budějovického sgrafi-

*) J. Braniš: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Českobudějovickém, Praha 1900, str. 115

tování po polovině 16. století. Dvojí úprava snad dokládá snahu po reprezentativním vnějškovém řešení a zároveň hospodárnost — náročnější psaníčka byla provedena pouze tam, kde to bylo pro vnější dojem z pohledu na usedlost nejvíce žádoucí. Rozdílnost utváření jednotlivých stěn se projevuje i v charakteru okének; tady je však příčinou spíše hledisko bezpečnosti. Zatímco v uliční frontě jsou původní okénka štěrbinová, se špaletami rozšířenými dovnitř, otevírají se autenticky dochovaná okénka patra ve dvorních stěnách i směrem ven. V některých se dochovaly i fošnové překlady, doklady technologického postupu, který bychom dnes charakterizovali jako „ztracené bednění".

Štíty jsou opět cihlové, se zesilujícími polopilířky tentokrát na vnitřní straně. Zdivo stěn je převážně kamenné, s přimísenými úlomky cihel. Strmý hambalkový krov, nepochybně původní, donedávna s tradiční prejzovou krytinou, je svým dochovaným konstrukčním detailem blízký tomu, co jsme mohli z otisků ve štítech usoudit v Radošovicích a Modlešovicích. Celým krovem probíhá vaznice, osedlaná shora na hambalky a zapuštěná svými konci do štítů. Vaznice tedy nepodpírá hambalky, ale zprostředkuje vzájemné provázání krovu se štíty. Tuto funkci dotvrzuje i ztužení sedlaného styku vaznice s prvním hambalkem, provedené šikmo prostupujícím dřevěným kolíkem. Patnáct vazeb krovu je umístěno poměrně hustě, v méně než metrových odstupech.

Další nejstarší vesnická datování můžeme uvést ze Sedlčanska — krajiny při severním obvodu jihočeské oblasti, spjaté s jižními Čechami nejen historickou vltavskou dopravní tepnou, ale v období, které nás zajímá, i majetkoprávně. V 16. století patřilo jihočeským Rožmberkům, kteří je kolem roku 1580 postoupili Jakubu Krčínovi z Jelčan. Ten si tu vzápětí postavil tvrz v Křepenicích. Její areál je přehlídkou kamenické a zednické práce, která jistě inspirovala náročnější stavební tvorbu v okolních vesnicích.

V Dublovicích (okr. Příbram) mezi Sedlčany a Vltavou stojí v ohrazení usedlosti čp. 11 mohutná kamenná brána s půlkruhovou archivoltou, která má tesané, na hraně okosené ostění.*) V ploše nad ostěním jsou vytesány dva nápisy, oba s datováním:

letha panie W 1572 PRELO 1816

Starší datování je v souladu s typem okoseného ostění vjezdu a nepochybně určuje vznik objektu, mladší však situaci poněkud komplikuje. Nevíme, jaká událost je tu datována a má-li vůbec vztah k bráně jako takové, i když je to pravděpodobnější. Možná, že tu je zkratkovitě zmiňováno „přeložení" — tedy buď rozebrání a nové složení brány na původním místě, nebo rozebrání a nová výstavba, spojená s přemístěním. Pokud by tato brána byla v Dublovicích v zástavbě zemědělských usedlostí objektem zcela ojedinělým, poslední uvedená možnost by ji zřejmě musela vyřadit z našich úvah, protože bychom asi museli předpokládat její původní umístění v prostředí sociálně odlišném, vyšším (na Sedlčansku je totiž poměrně značný počet tvrzí a feudálních dvorů s objekty ze 16. století, ze kterých by taková brána případně mohla být přenesena). Uvidíme ale ještě, že podrobnější prohlídka Dublovic tuto obavu rozptýlí.

V nedalekých Solopyskách (okr. Příbram) stojí na břehu rybníka před někdejší usedlostí čp. 22 nevelké zděné a patrové renesanční stavení s bohatými štíty, postavené ve druhé polovině 16. století, nejpozději kolem roku 1600. Okolní zástavba se během posledního století značně změnila (nedávno byl například zbořen přilehlý klenutý vjezd se vstupní brankou a za ním rozlehlé přízemní kamenné stavení). Za povšimnutí stojí kámen, podložený pod žebříkem u pavláčky renesančního stavení. Pokud ho totiž otočíme lícovou stranou nahoru, objeví se vytesaný letopočet 1607 a podle šikmého, po stranách pravoúhle ukončeného okosení poznáme i původní funkci tohoto kamenického článku. Je to překlad nevelkého, nepochybně okenního ostění. Teoreticky může být samozřejmě i z daleka, ale blízkost podobně starého renesančního stavení i další dochované články v tomto objektu i v přilehlé bývalé velké usedlosti čp. 22, o kterých se ještě později zmíníme, zvyšují pravděpodobnost původního umístění cenného článku v tomto areálu, kde je dosud (byť i nepietně) dochován.

Hospodářská situace bohatších rolníků v Solopyskách byla v 16. století zřejmě dosti dobrá. Charakteristika obce v Berní rule v polovině 17. století o zdejších statcích uvádí: *Tito jeden druhého sublevírujíce, hrubě dobře stojí. Půda dobrá, žitná i pšeničná.*)

V obci jsou uváděny jen větší statky — 9 usedlostí s výměrou od 28 do 82 strychů půdy. Daleko největší výměra 82 strychů náležela v té době Adamu Hronovi, což byl nepochybně právě majitel usedlosti s pozdějším popisným číslem 22, v jejímž popředí je umístěno renesanční stavení podobným způsobem, který známe z mladšího období u sýpek nebo stavení výměnkářů či sourozenců, kteří nedělili statek.

Srovnání s rovněž vzácnými nejstaršími daty na vesnických památkách dalších oblastí Čech potvrzuje, že časová blízkost zatím uvedených datování zřejmě není náhodná. V severních Čechách je známá například kamenná patrová sýpka v usedlosti čp. 6 v Soběnicích (okr. Litomě-

*) Na objekt upozornil Jar. Vajdiš.

*) E. Lisá: Berní rula 31 — kraj Vltavský, Praha 1951, str. 59

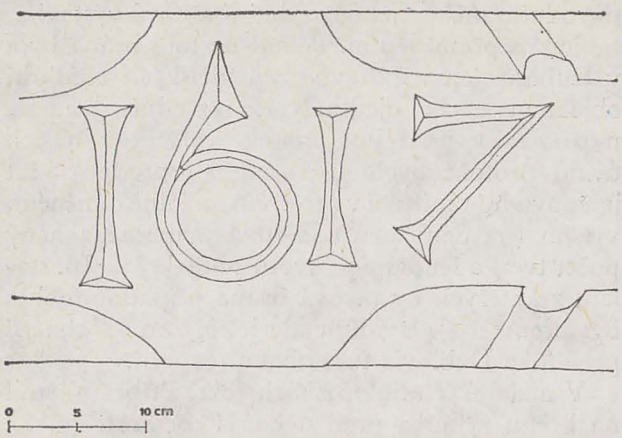

267 Živohošť čp. 22 (okr. Benešov). Datování 1617 na stropním trámu povalového stropu. Trám je dnes jediným zbytkem jednoho z nejvzácnějších vesnických domů v Čechách.

řice), datovaná v patře návesního štítového průčelí rytým nápisem do roku 1589. Na Turnovsku v Přepeřích (okr. Semily) bylo při postupné likvidaci mimořádně hodnotných starobylých objektů usedlosti čp. 21 před časem strženo i klenutí vjezdu mohutné brány, kde bylo nad vrcholem oblouku při okosené hraně ostění datování 1601.

Nevelký počet přímých datování nacházíme vesměs na budovách sýpek a vjezdů v průčelí usedlostí — tedy na objektech, kde zřejmě byla náročnost výstavby motivována (kromě hledisek užitkových) i potřebou reprezentace. Dochování takto starých obytných domů je výjimečné už proto, že novověký vývoj obytné budovy byl podstatně progresívnější, než třeba právě u sýpek a bran, jejichž provoz a tedy i stavební požadavky se během doby v zásadě neměnily. Přesto se až do nedávného zániku dochoval již zmíněný dům čp. 22 v Živohošti (okr. Benešov), jehož roubená obytná místnost byla datována rokem 1617. Z jihočeského prostředí můžeme jako nejstarší datování vesnického domu uvést alespoň hypotézu o původním datování v domě usedlosti či dvorce čp. 3 v Krníně (okr. Č. Krumlov). Na začátku 20. století byla při novodobé historizující úpravě hrazení u staré, pozdně gotické brány do dvora usedlosti provedena dvě datování: 1290 a 1905. Soupis památek z doby nedlouho po přestavbě usedlosti uvádí, že letopočet 1290 byl nalezen na starém trámu, vyjmutém při uvedené přestavbě požárem poškozeného domu.*) Toto čtení starého datování je nepochybně nesprávné; bylo by zcela výjimečné i v rámci souboru památek oficiální architektury. Zmíněný pozdně gotický portál vjezdu a ještě další dochované pozdně gotické části usedlosti a domu však dovolují uvažovat o možnosti, že dvojka tu byla čtena omylem namísto čtyřky, protože ve středověku užívaný tvar čtyřky je novodobému psaní dvojky poměrně blízký. Přihlédneme-li k situaci na stavbě, kde asi nebyla možnost zabývat se tímto datováním podrobně a s náležitou odborností, můžeme považovat za pravděpodobnou možnost, že záznam datování 1290 z roku 1905 zprostředkoval — byť zkomoleným způsobem — informaci o datování domu z konce 15. století.

Zajímavou možnost datování starého vesnického objektu, i když samozřejmě ne tak přesného, jako u datování nápisem, ukázal nález střepů ve zdivu štítu sýpky usedlosti čp. 9 v Radošovicích (okr. Strakonice). Shodou okolností se při průzkumu na sousedním Klatovsku vzápětí podařil další podobný nález.

V Ostřeticích (okr. Klatovy) stojí ve dvoře usedlosti čp. 14 mohutný blok patrové kamenné sýpky — „srubu" s mladší úpravou sklepa a stanové střechy. Souvislost sýpky s pozdně středověkou stavební vrstvou byla rovněž předpokládána již dříve.*) Sýpka je zděna kompaktním lomovým zdivem na vápennou maltu. Vyznačuje se řadou archaických stavebních detailů, které jsou zcela běžné v méně náročné feudální stavební produkci už ve vrcholném středověku (krychlové odkládací niky, štěrbinová okénka přeložená plochými kameny). V jihovýchodním koutu patra stoupá schodiště do podkroví a kryje nejvýchodnější úsek jižní stěny, který při zběžné prohlídce uniká pozornosti. Právě tady, 91 cm nad podlahou a 23 cm od rohu místnosti, je ve zdivu dutina, způsobená zazděním nádoby. Z hliněného hrnce se tu dosud zachovala jeho střední část; chybí dno a horní část okrajová. Osa zazděné nádoby je kolmá na rovinu stěny. Dno o průměru 11 cm bylo 32 cm hluboko ve zdivu, okraj (zhruba v líci stěny) měl průměr asi 22 cm, jak můžeme odhadnout podle jeho otisku v maltě. O tom, že hrnec byl nepochybně zazděn záměrně už při stavbě objektu, svědčí kromě otisku v maltě, která pak plynule probíhá do okolního zdiva, zejména stavební zabezpečení nádoby. Nad místem, kde je hrnec uložen, je totiž ve skladbě lomového zdiva zajímavá anomálie. Nad hrncem je velký plochý kámen, nejdelší ve zdivu celé přilehlé délky stěny. To ukazuje, že byl už při stavbě uložen záměrně jako překlad dutiny.

Podle technologických znaků keramiky je možné nádobu datovat do průběhu 16. století.**) Za zřejmě oprávněného předpokladu, že nebyla

*) F. Mareš, J. Sedláček: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Krumlovském, Praha 1918, str. 297—298

*) J. Škabrada, Z. Smetánka: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice), Archeologické rozhledy roč. 26 — 1974, č. 3. str. 266

**) Posudek dr. Zdeňka Smetánky, CSc., z Archeologického ústavu ČSAV v Praze.

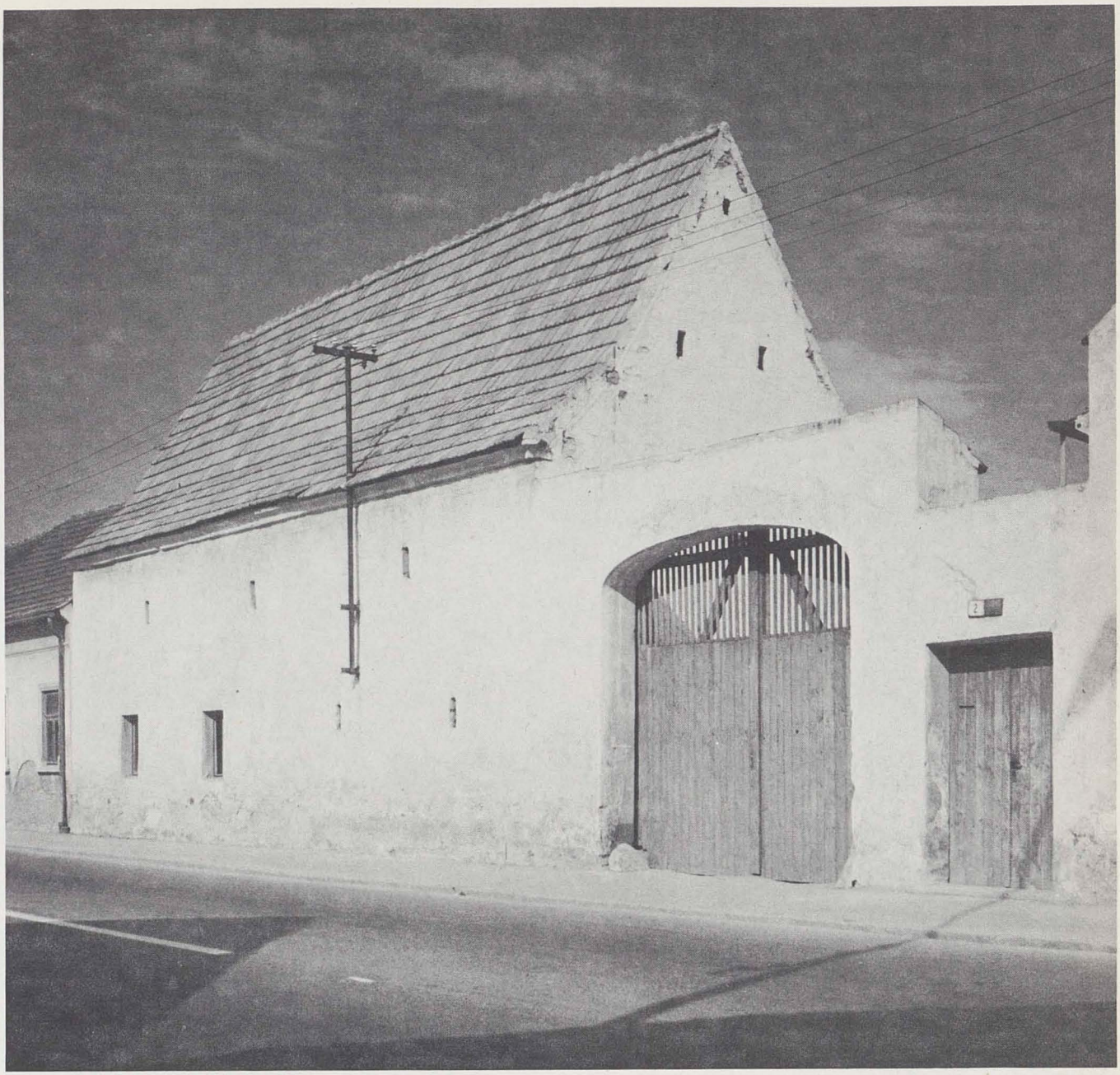

268 Č. Budějovice-Rožnov čp. 2. Zděná patrová sýpka, datovaná na zadním štítu rokem 1566. Jednotlivá průčelí mají rozdílné renesanční úpravy omítek.

269 Dublovice čp. 11 (okr. Příbram). Nápisy z 2. poloviny 16. a začátku 19. století nad vjezdem zděné brány s pozdně gotickým, půlkruhově klenutým a okoseným kamenným ostěním.

270 Solopysky čp. 22 (okr. Příbram). Datování 1607 na překladu někdejšího pozdně gotického okoseného okna.

271 Přepeře čp. 21 (okr. Semily). Datování 1601 na dnes strženém vrcholu okoseného ostění půlkruhově klenutého zděného vjezdu do usedlosti.

272 Soběnice čp. 6 (okr. Litoměřice). Datování 1589 ve zdivu patrové sýpky se soudobými portály.

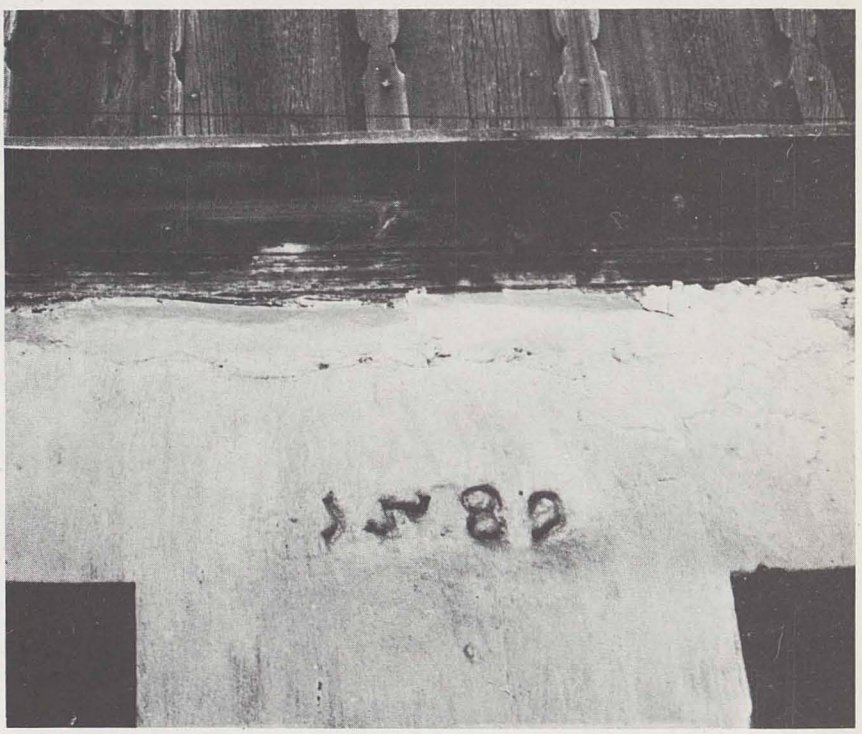

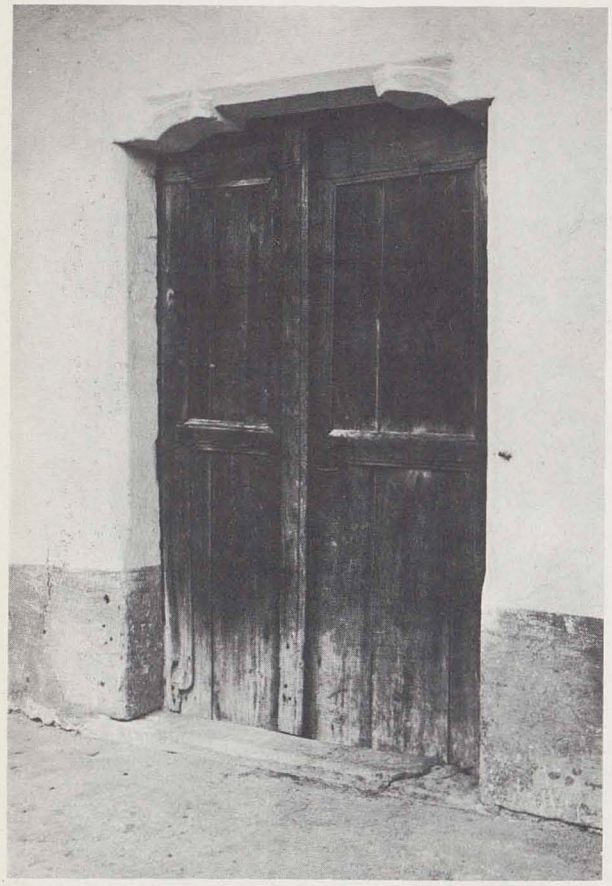

273 Záluží u Vlastiboře čp. 3 (okr. Tábor). Druhotně osazený, rozšířený pozdně gotický portál, použitý jako vstup do chléva zřejmě při nové výstavbě domu v 2. polovině 19. století.

274 Solopysky čp. 22 (okr. Příbram). Překlad pozdně gotického sedlového portálu, druhotně použitý a datovaný roku 1871 při přestavbě domu.

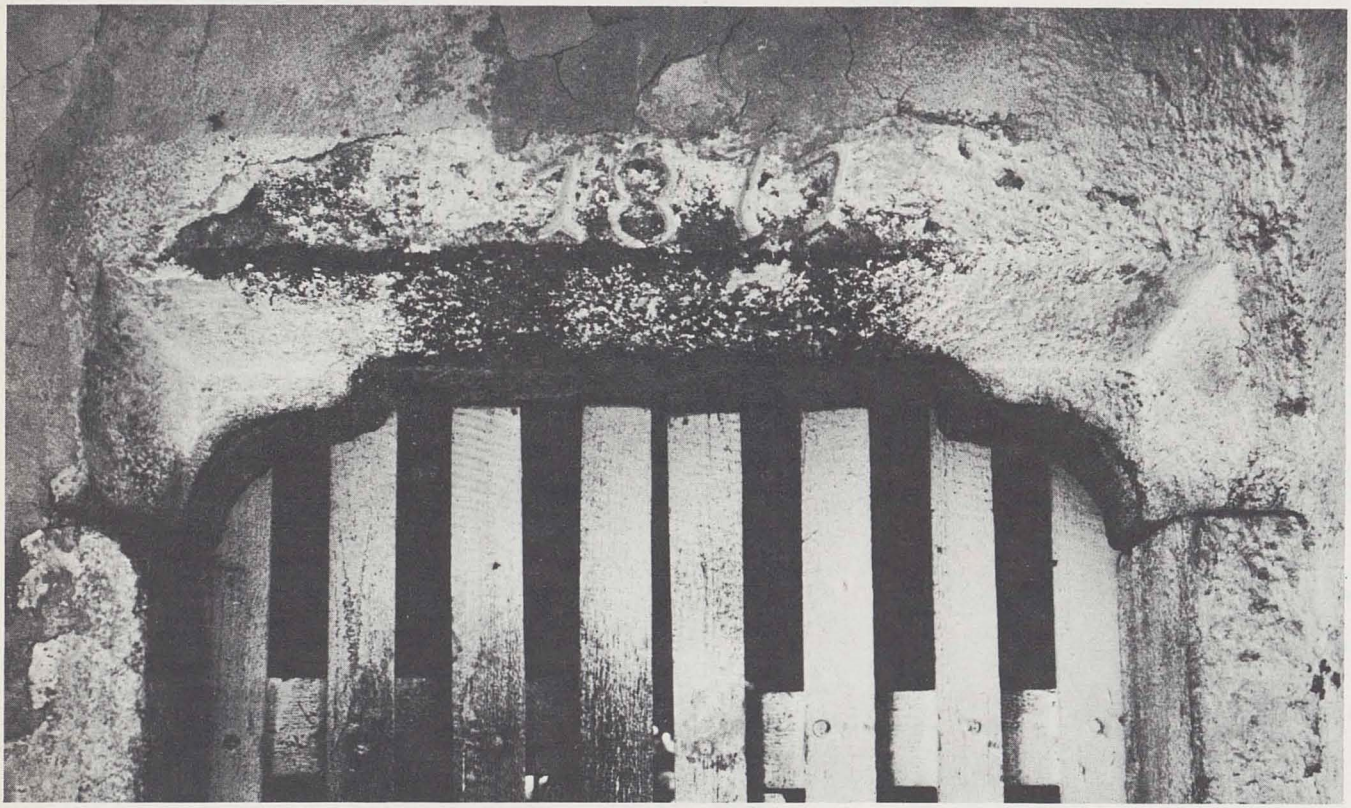

275 Koječín čp. 9 (okr. Strakonice). Vstupní portál, sestavený při stavbě zděné sýpky roku 1861 z částí pozdně gotických ostění, dopravených z nedalekého hradu Helfenburku.

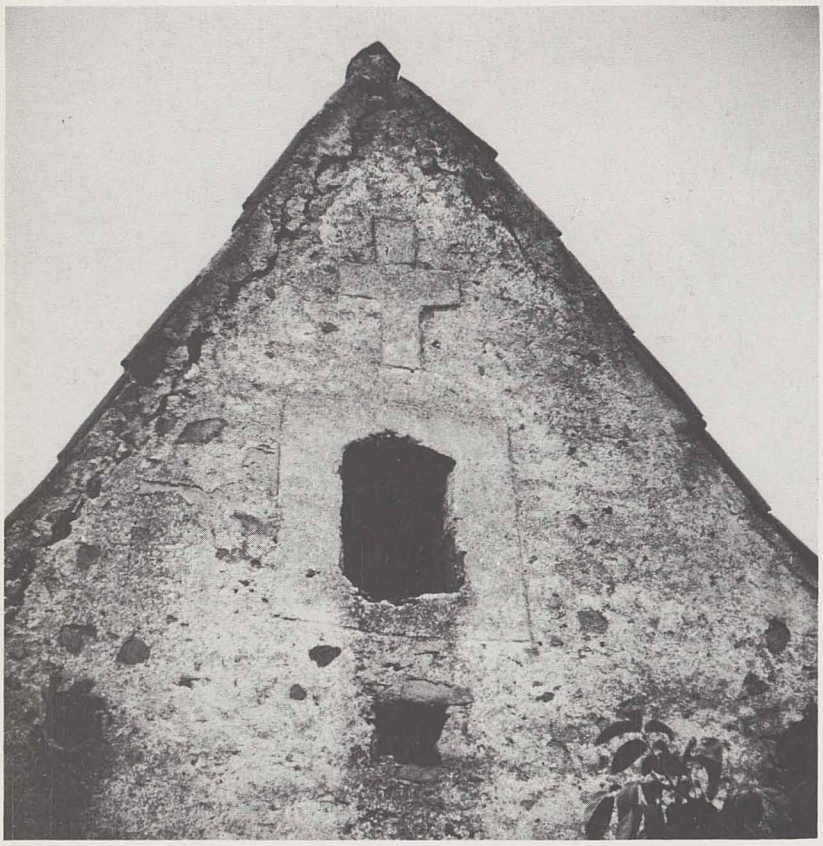

276 Modlešovice čp. 1 (okr. Strakonice). Omítaná výzdoba ve vrcholu štítu sýpky ve dvoře usedlosti.

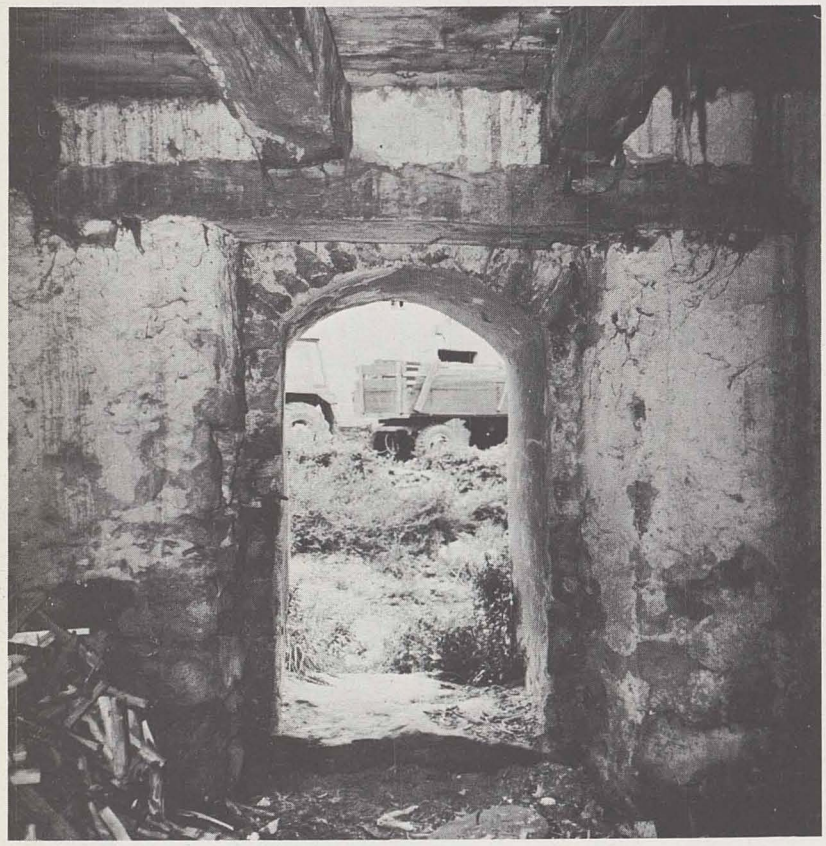

277 Modlešovice čp. 1 (okr. Strakonice). Soustava mohutných hrubě tesaných trámů, spojených se zděnou konstrukcí sýpky pravděpodobně ze 16. století. Příklad dřeva, jehož dendrochronologické vyhodnocení by mohlo přesně vročit dobu stavby.

278 Krnín čp. 3 (okr. Č. Krumlov). Vjezd do usedlosti u zadní patrové komorové části pozdně gotického domu. Vpravo od brány mladší vysunutá samostatná sýpka.

279 Krnín čp. 3 (okr. Č. Krumlov). Pozdně gotická jižní brána do usedlosti v úpravě ze začátku 20. století. Vlevo porušené datování 1905, vpravo v téže době provedené datování 1290.

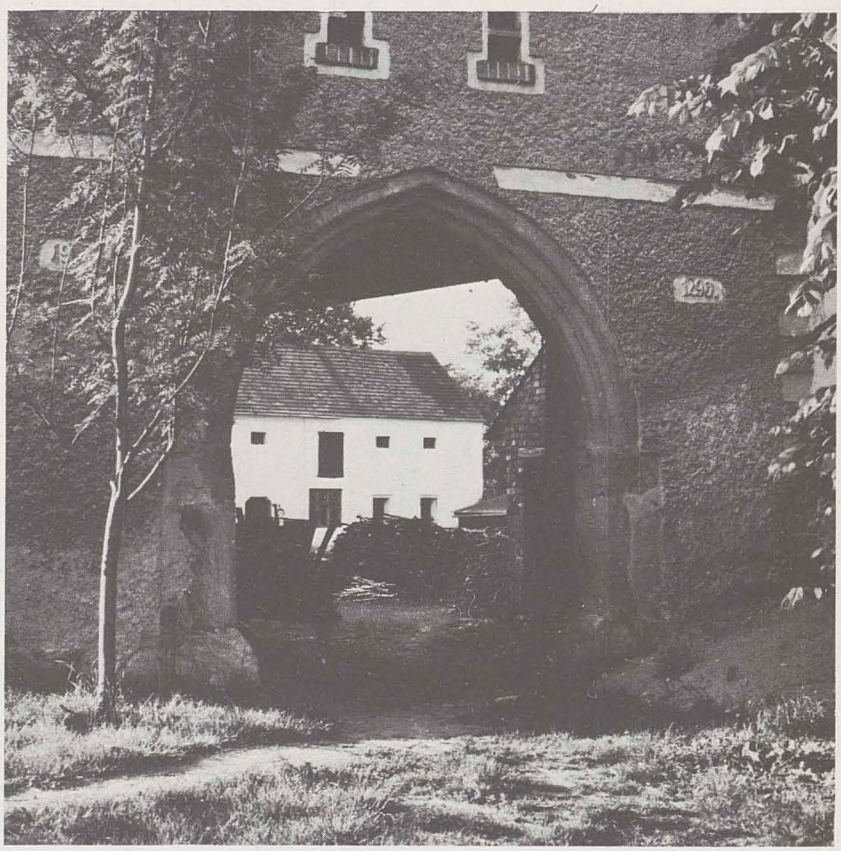

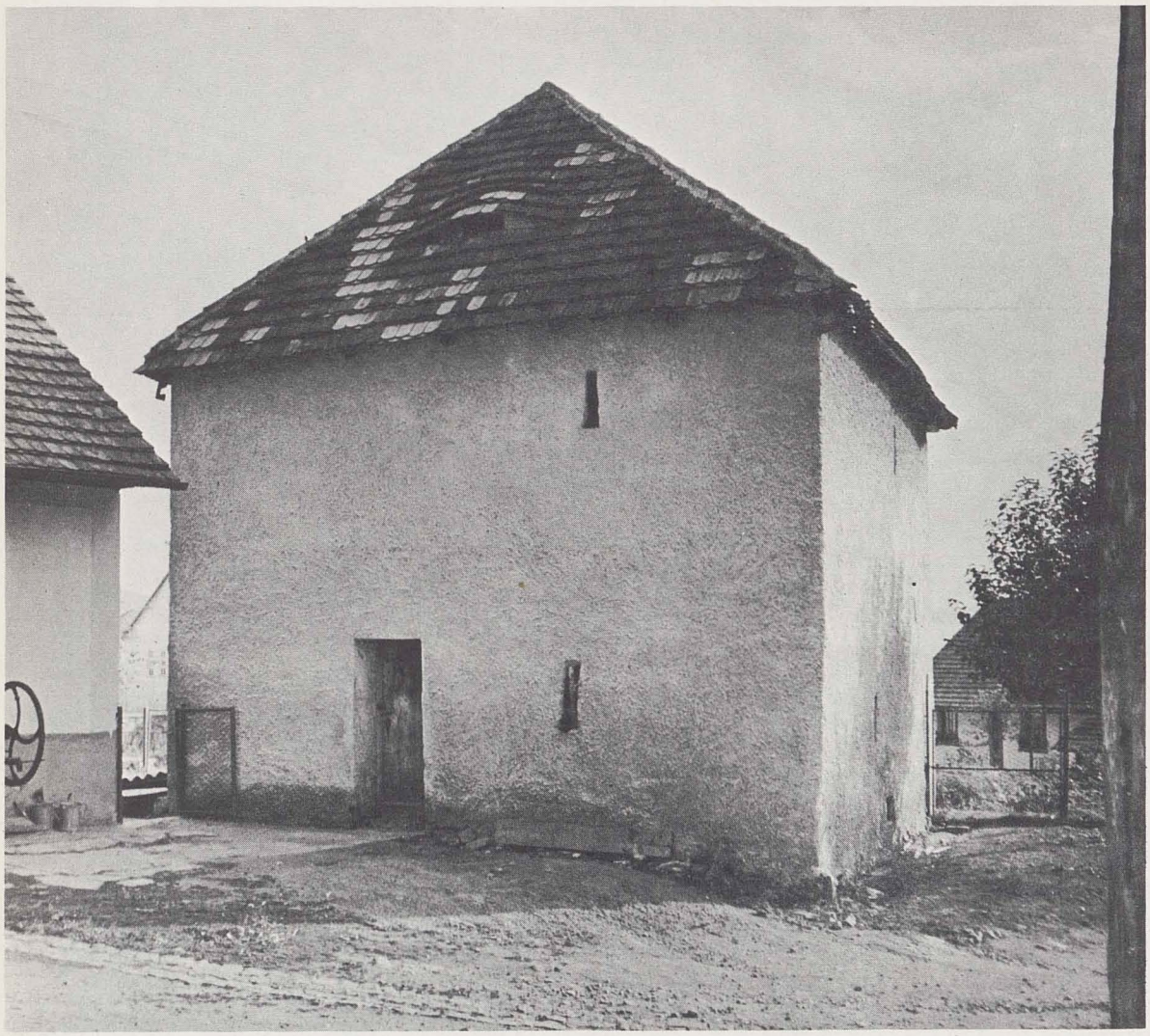

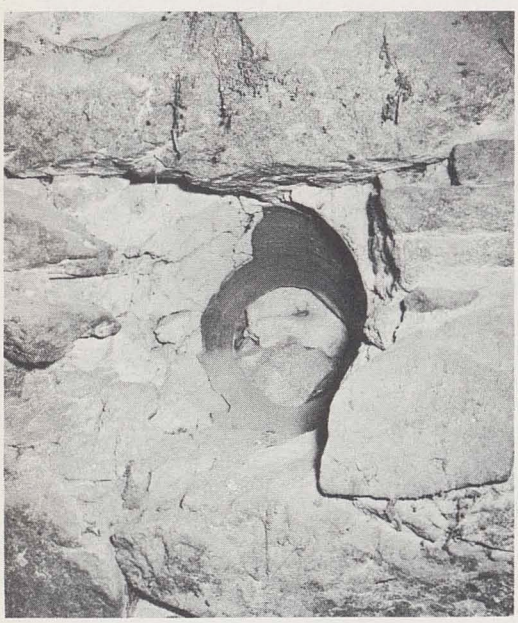

280—281 Ostřetice čp. 14 (okr. Klatovy). Třípodlažní zděná sýpka, v jejímž horním podlaží se dochoval zbytek úkrytu — zazděné nádoby ze 16. století. Celkový pohled ze dvora a detail zbytku nádoby.

282—283 Radostice čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Panoramatické záběry z obou dvorů usedlosti, dochované převážně v pozdně gotické a renesanční výstavbě ze 16. století. Na prvním snímku je pohled ze severního dvora na dům a původně samostatnou sýpku. Druhý snímek zachycuje jižní dvůr vpravo s obytným domem a vlevo se stavením, do kterého se vstupuje pozdně gotickým portálem s původními dveřmi.

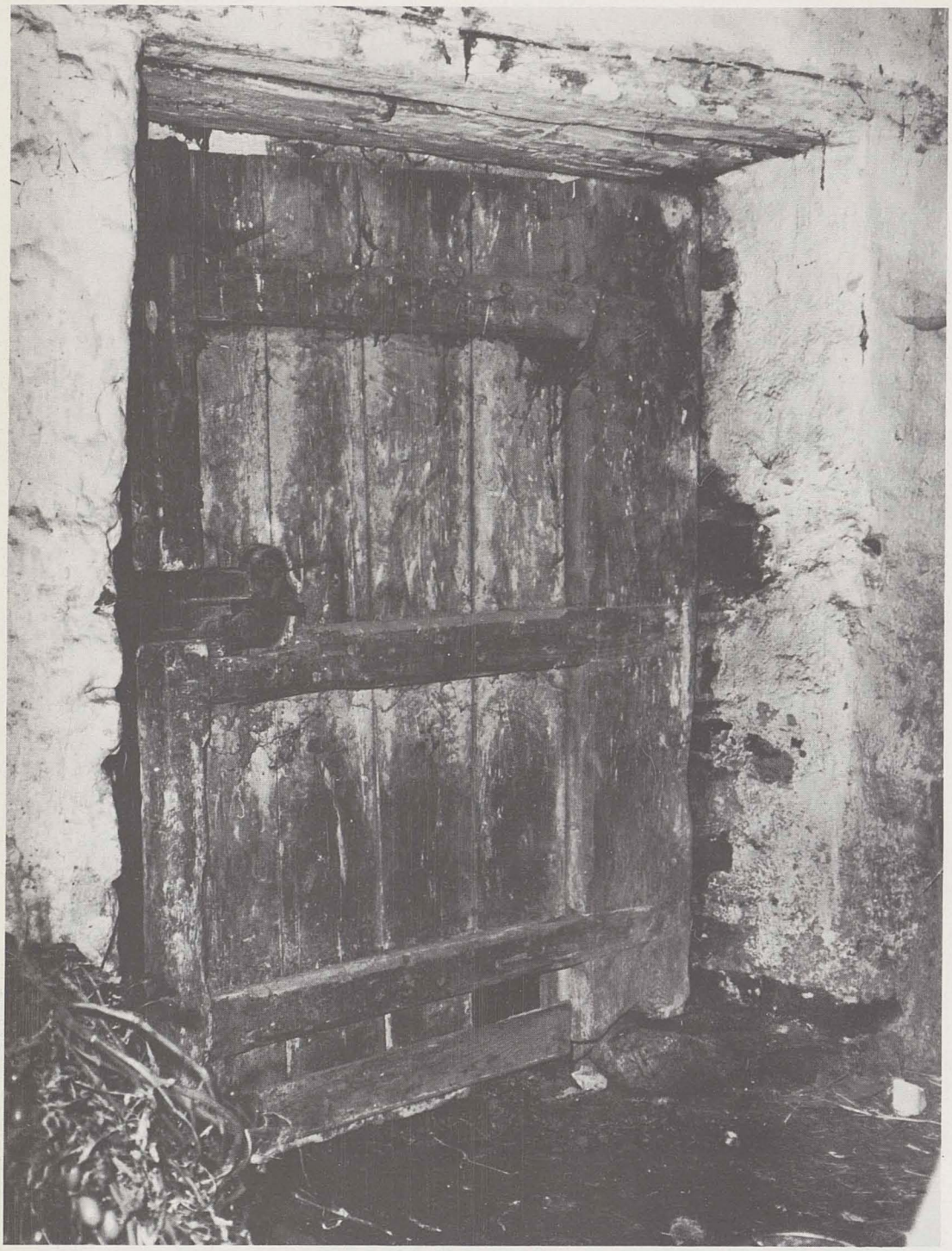

284 Radostice čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Stavení v jižním dvoře, původní dveře v pozdně gotickém sedlovém portálu.

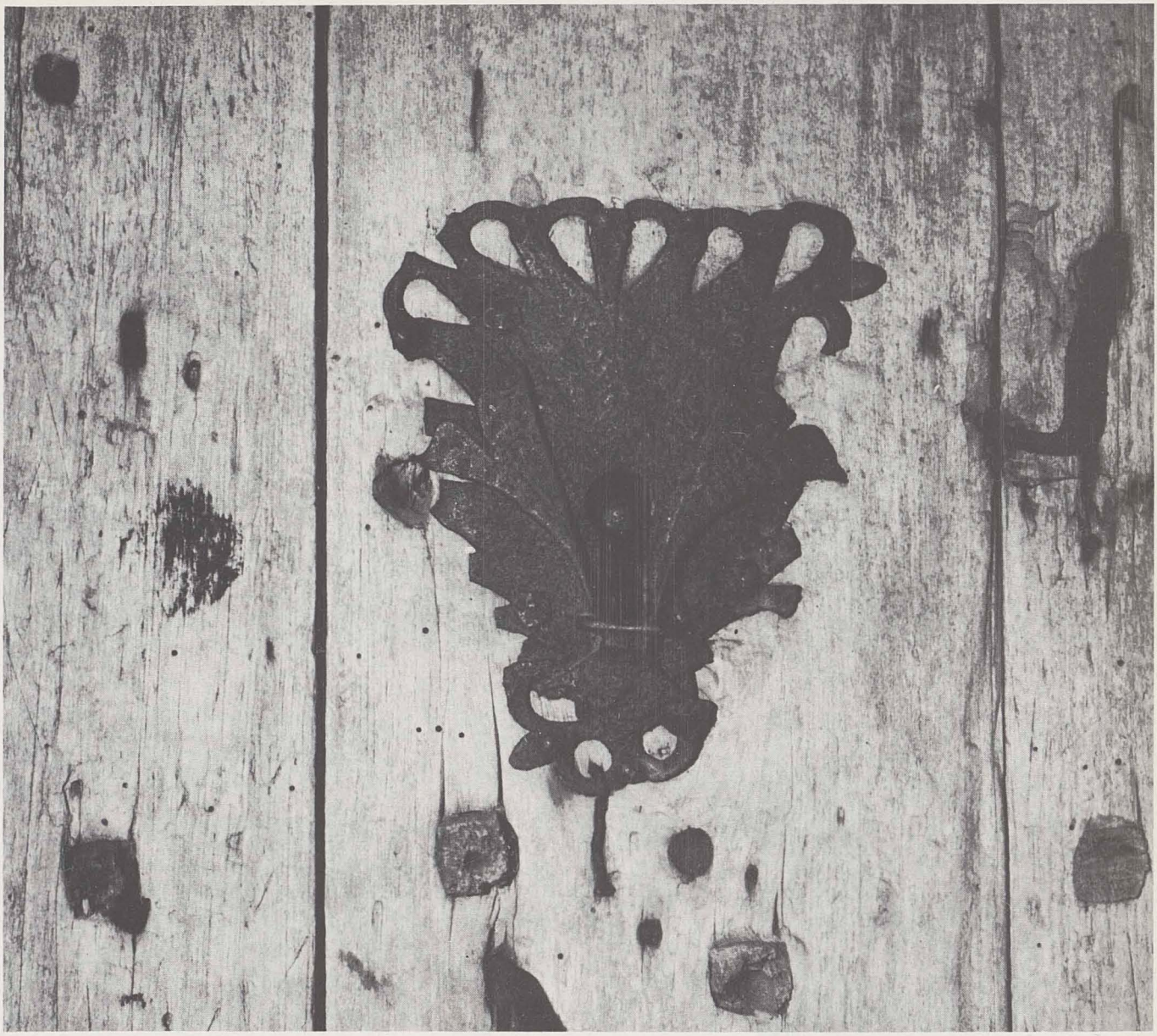

285 Radostice čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Pozdně gotické kování na původních dveřích stavení v jižním dvoře usedlosti.

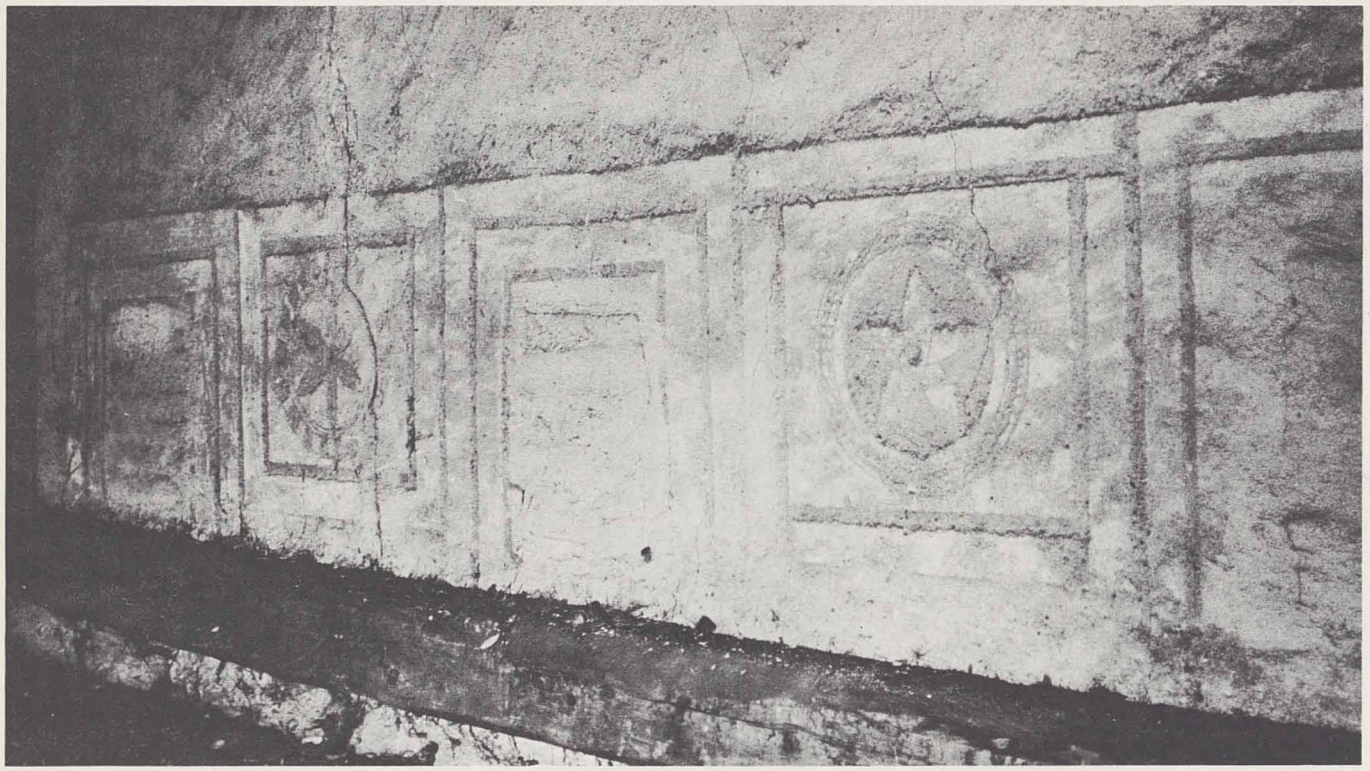

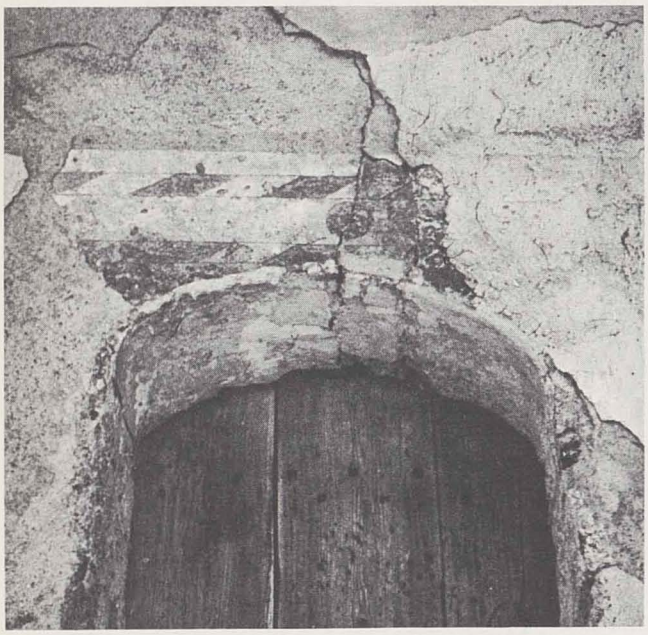

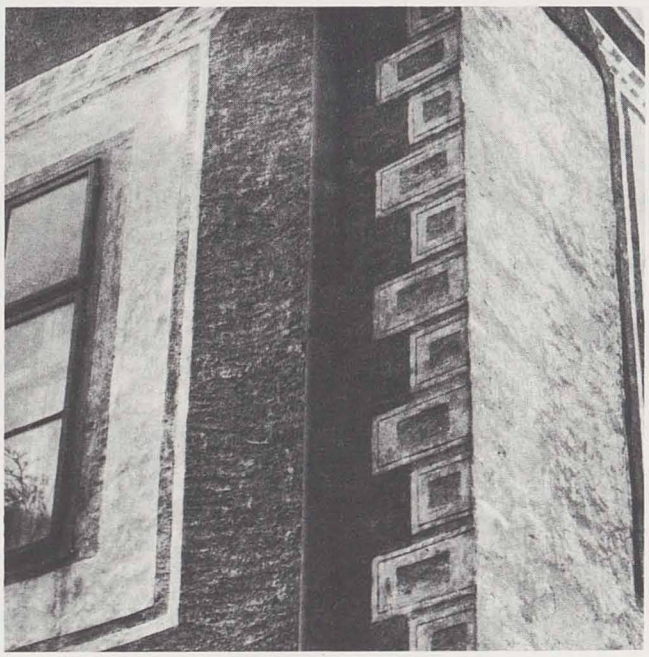

286 Radostice čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Sgrafitová výzdoba ze 16. století na východním štítu domu, skrytém dnes v krovu nad průjezdem mezi domem a kdysi samostatnou sýpkou.

287 Radostice čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Sgrafitová výzdoba u vstupu do původně samostatné sýpky za domem.

288 České Budějovice, Žižkovo náměstí. Způsob sgrafitové výzdoby, typický pro jihočeské, zejména městské prostředí v 16. století.

289 Čertyně čp. 10 (okr. Č. Krumlov). Přední pozdně gotická brána do dvora usedlosti.

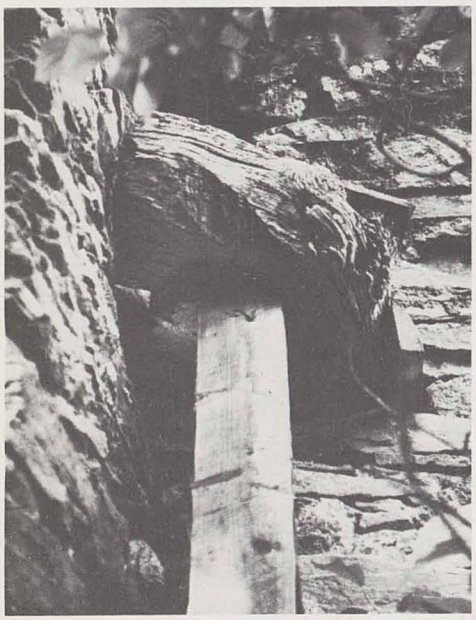

290 Čertyně čp. 10 (okr. Č. Krumlov). Zadní pozdně gotická brána usedlosti, pohled ze zahrady.

291 Čertyně čp. 10 (okr. Č. Krumlov). Zřejmě původní dřevěný závěs pro uchycení křídla vrat na zadní bráně.

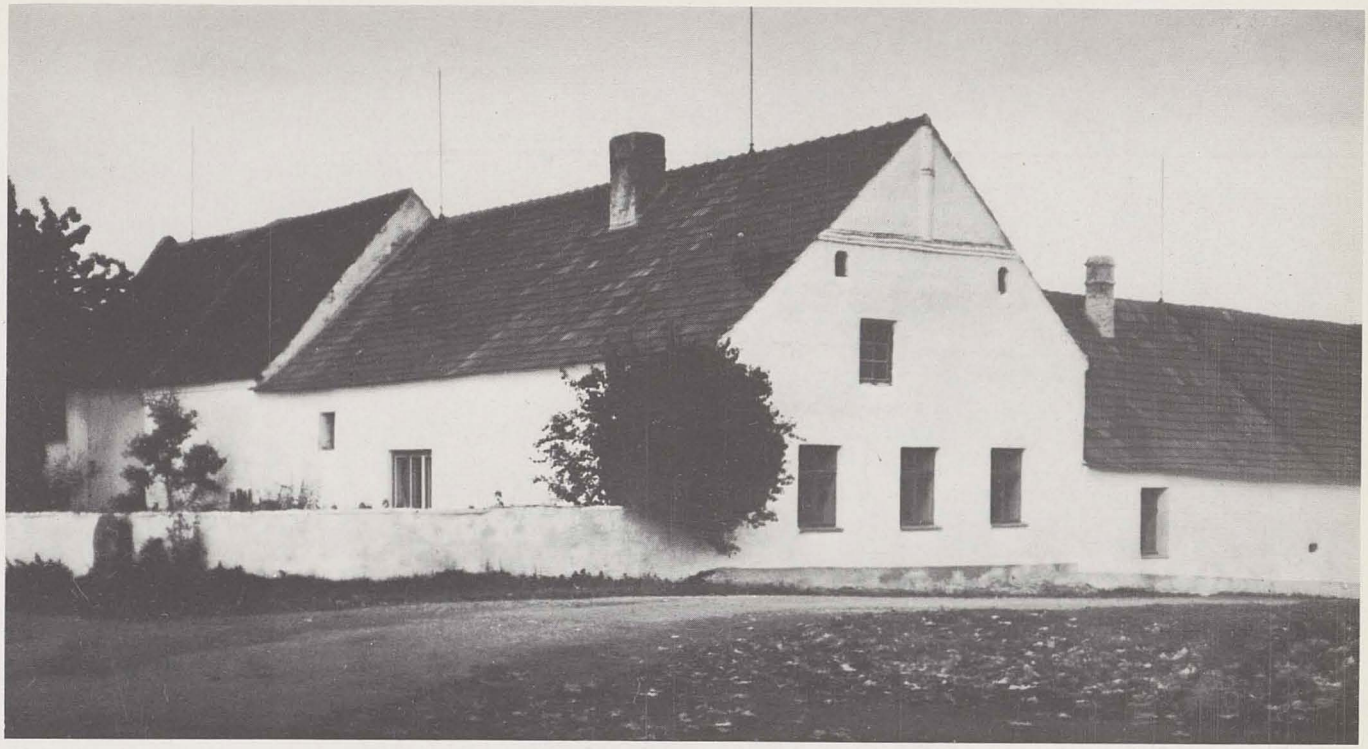

292 Čertyně čp. 2 (okr. Č. Krumlov). Zděný dům velké usedlosti, v jehož štítě se uplatňují renesanční motivy nejpozději z přelomu 16. a 17. století.

293 Solopysky čp. 22 (okr. Příbram). Patrové renesanční stavení s bohatými štíty ze 2. poloviny 16. až přelomu 16. a 17. století, původně zřejmě sýpka velké usedlosti.

294 Plav čp. 6 (okr. Č. Budějovice). Velká zděná třípodlažní sýpka se vstupním pozdně gotickým portálem.

295 Dobrkovice čp. 1 (okr. Č. Krumlov). Pozdně gotické věžové stavení ve mlýně.

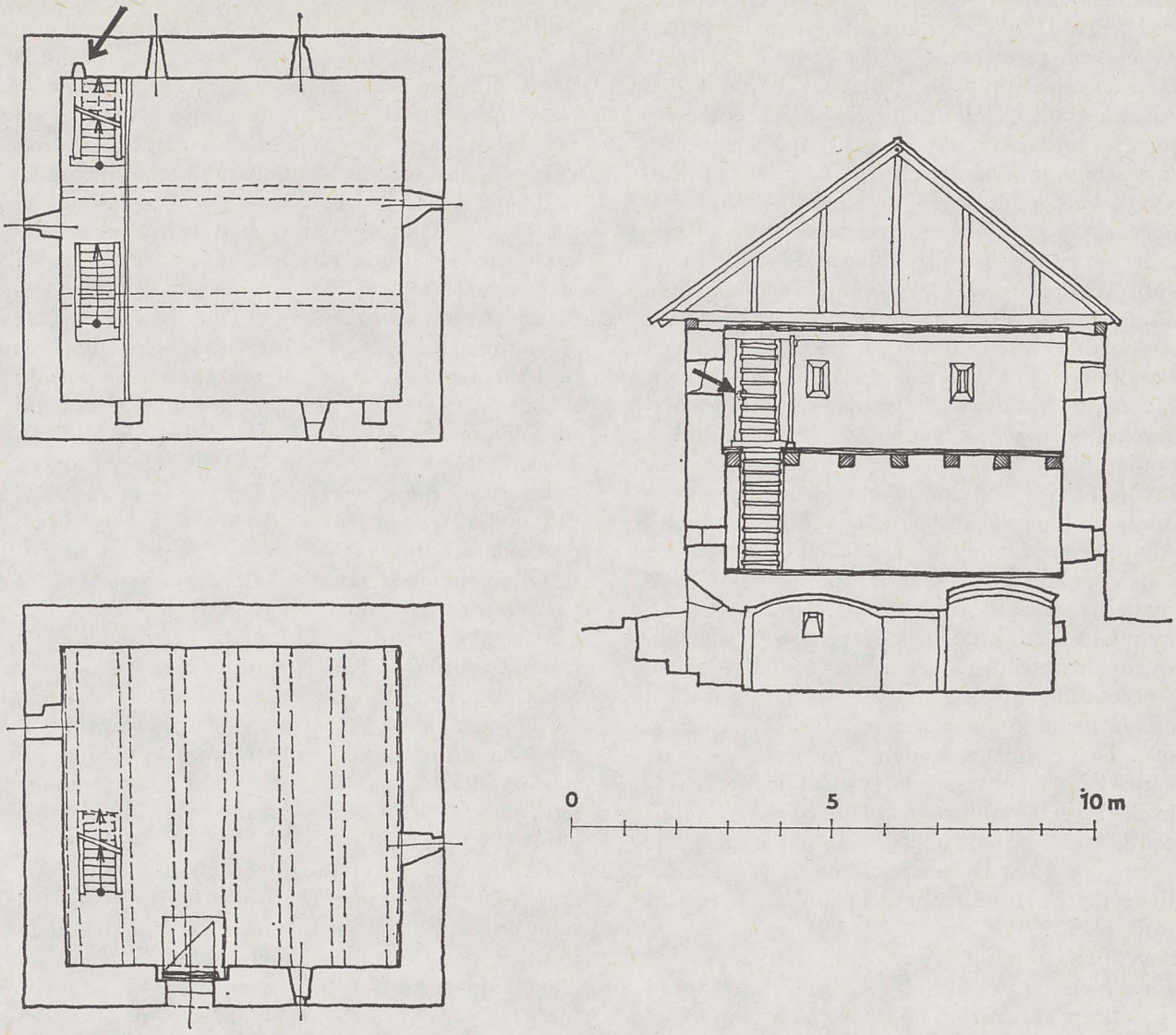

296 Ostřetice čp. 14 (okr. Klatovy). Dokumentace třípodlažní zděné sýpky, v jejímž horním podlaží se dochoval zbytek úkrytu — zazděné nádoby ze 16. století.

zazděna nádoba nijak zvlášť stará, byla tedy sýpka postavena někdy v 16. století. Nález keramiky tedy právě tak jako v Radošovicích potvrdil stáří budovy, předpokládané dosud jen srovnávacím stavebně historickým rozborem. Funkce keramiky byla ale v tomto případě jiná. Stojíme tu nepochybně před schránkou — úkrytem, jakých známe ve zdivu budov větší počet zvláště z mladších období, někdy dokonce s uloženým „pokladem" mincí. Že byla schránka původně asi skrytá, dokazuje (kromě polohy za schodištěm, které tu asi bylo i dříve) existence dvou volně přístupných velkých odkládacích nik (rozměry zhruba 50 × 50 × 50 cm) v protější stěně téhož patra.

Nejstarší datované objekty v jižních Čechách i srovnávací příklady z jiných oblastí ukazují na vznik těchto staveb v témž období. Je známo, že v závěru 15. a zejména v 16. století existovala na vesnici vrstva relativně bohatých poddaných. Pro část těchto hospodářů zřejmě nebyl problém objednat a zaplatit alespoň v menším rozsahu speciální zednickou či kamenickou práci, zvláště v obcích v okolí větších měst či jiných míst s probíhající konjunkturou stavební výroby. Specifická situace zřejmě v té době nastávala zvláště na trhu tradiční, goticky konzervativní kamenické produkce, s jejíž jednodušší složkou se v zemědělských usedlostech setkáváme především. S nástupem nové renesanční zděné či lépe řečeno zednické architektury od 1. poloviny 16. století ztrácí patrně postupně uplatnění část kameníků, působících do té doby v prosperujících pozdně gotických stavebních hutích. Po příklonu nejvyšších sociálních vrstev k nové módě zbýval ještě volný prostor pro tradičněji cítěné kamenické dílo v městském prostředí, kde se s jeho nabídkou jistě setkávali

zvláště zámožnější obyvatelé okolních vesnic, pokud pak některý kameník nehledal obživu přímo ve vesnickém prostředí.

Náročnost a přepych vybavení nejbohatších vesničanů se v 16. století staly dokonce předmětem pozornosti mravokárců i jednání zemských sněmů. Ta vyzněla v nabádání vrchnosti, aby nedopouštěla vyvyšování poddaných nad meze, dané jejich společenským postavením. Letopočet 1617 z Živohoště, poslední rok před počátkem dlouhého období třicetileté války, je téměř symbolickým závěrem tohoto období, které můžeme nazývat ještě pozdně středověkým i přesto, že nejen v ekonomice, ale i v architektuře a dalších odvětvích vědy, techniky a kultury bylo už poznamenáno momenty, rozvinutými pak v období mladším.

Spolehlivě datované objekty mají pro naše úvahy ještě další význam. Při použití srovnávacího studia pomohou podstatně rozšířit záběr zkoumání a tedy i počet poznaných nejstarších dochovaných památek, pokud do srovnání zapojíme ještě další datovatelné znaky, které se na těchto objektech vyskytují. Viděli jsme už při popisu nejstarších datovaných objektů, že charakteristická tu může být především úprava omítek (sgrafito a další příbuzné techniky) a kamenická práce na ostění otvorů. Dříve, než se budeme zabývat touto už početnější částí nejstarší vrstvy dochovaných vesnických staveb, musíme se podrobněji zmínit o úskalí, které už naznačil mladší nápis na bráně usedlosti čp. 15 v Dublovicích — možnosti druhotného užití zvláště kamenických článků (ostění portálů, oken).

Povědomí o poměrně početné vrstvě pozdně středověkých vesnických objektů není totiž dosud ani v odborných kruzích nijak běžné. Stále se ještě můžeme setkat s názorem, že většina z těch jen několika donedávna známých objektů, obsahujících datovatelné pozdně středověké prvky, je mladšího původu s články druhotně použitými, vyjmutými v mladší době ze zpustlých středověkých staveb feudálních (hradů, tvrzí a dvorů, případně kostelů). Pro lepší orientaci v této problematice je tedy třeba se seznámit i s objekty, kde jsou staré články umístěny skutečně druhotně.

K nejinstruktivnějším jihočeským příkladům tohoto druhu patří situace gotických článků v usedlosti čp. 9 v Koječíně (okr. Strakonice). Z ulice se do usedlosti vstupuje gotickým sedlovým portálem s mladšími dveřmi, zhotovenými na nepůvodní výšku otvoru (svislá ostění jsou podložena, takže vstupní otvor je zvětšen o výšku někdejšího prahového článku). Do hrany klenutí průchodu za portálem je vsazen další článek, snad někdejší žebro. Části starého ostění jsou použity i u patek sousedního vjezdu. V pozadí dvora stojí samostatná sýpka, v jejíž symetricky řešené podélné stěně je zajímavý vstup, vytvořený opět s použitím prvků pozdně gotického sedlového portálu. Původní proporce vstupu jsou pozměněny, protože profilace překladu nedosedá na odpovídající okosení konzolových podpor při okrajích překladu. To znamená, že portál byl při svém posledním osazení rozšířen. V tomto případě je na první pohled zřejmé, kdy se tak stalo, protože v horní části sloupků ostění je důkladné tesané datování 1861. V usedlosti se dosud traduje, že portál (i další staré články) byly dovezeny z blízkých zřícenin hradu Helfenburku.

Doklad datování druhotného zabudování staršího článku je i v domě již zmíněné usedlosti čp. 22 v Solopyskách (okr. Příbram) u Sedlčan. Překlad obdélného goticko-renesančního okoseného portálu s koutovými konzolami byl po doplnění novými sloupky použit jako vstup do chléva a datován 1871. Podobného typu a zřejmě rovněž v druhotné poloze je portál do síně, u něhož byly pro zvýšení průchodnosti konzolové náběhy v koutech pod překladem odtesány.

Oba zmíněné příklady druhotně užitých a datovaných portálů resp. jejich částí dokládají dvě základní možnosti druhotného užití takových článků. Zatímco v Koječíně jde o přenos ze stavby zcela odlišného, vyššího sociálního prostředí, v Solopyskách je (díky dosud stojícímu renesančnímu stavení i již vzpomenuté výjimečné zámožnosti statku) pravděpodobné, že články byly znovu používány z materiálu přestavovaných starších objektů v téže usedlosti.

Skutečnost, že článek byl použit podruhé, je zpravidla rozpoznatelná dosti dobře, nejčastěji mladším, stáří článku neodpovídajícím původem budovy, nebo přímo nelogičností nového osazení. Například u portálů je zvláště časté již zmíněné rozšíření, které využívá technickou možnost zvětšení otvoru bez ohledu na logiku návaznosti architektonického tvarosloví jednotlivých částí. Názorné příklady tohoto druhu můžeme uvést například ze Starých Prachatic (okr. Prachatice), kde je pozdně gotický portál v symetricky umístěném vstupu do spodního podlaží domu čp. 1 zřejmě z doby po polovině 19. století, nebo z usedlosti čp. 3 v Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor). Tady je jako vstup do chléva za domem osazen náročněji provedený obdélný pozdně gotický portál s diamantovým a přetínavým motivem v konzolách. Dům je ve štítě datován 1876 a chlév je zaklenut či zastropen takzvanými stájovými klenbami do železných traverz. Celý objekt je dílem poměrně mladé zděné přestavby. Druhotnost osazení je tedy zřejmá, ale stojíme před problémem obtížnějším — zda portál pochází přímo z usedlosti, kde bychom tedy mohli předpokládat někdejší existenci poměrně náročného zděného objektu ze 16. století. Dochovaná výstavba usedlosti i celé obce, která dosáhla dnešní atraktivní podoby teprve zděnými přestavbami starších budov většinou až po polovině 19. století, tomu příliš nenasvědčuje. Nemůžeme

tedy zatím než konstatovat, že původní provenience takového článku je nejistá. Z podobných příkladů v jižních Čechách je třeba subtilní pozdně gotické ostění vjezdu brány do usedlosti čp. 11 ve Dvorech (okr. Prachatice). Dům této usedlosti je známá cihlová novostavba zednického mistra Jakuba Bursy z roku 1855 a v usedlosti rovněž nejsou jinak dochovány pozůstatky náročnější staré výstavby.

Příznačné je, že druhotné zabudování středověké kamenické práce spadá do téhož období — vesměs do druhé poloviny 19. století. I když jde obecně o období častých zděných přestaveb obytných domů i objektů hospodářských, nebude asi náhodné, že se tak děje právě v době, kdy v oficiální architektuře vrcholí historismus a zvláště novogotika. Stojíme tu zřejmě opět před jedním z dokladů dialektické spojitosti architektonické motivace stavební tvorby v rámci celé společnosti.

Vraťme se ale k těm jihočeským vesnickým stavbám, jejichž mimořádné stáří je díky různým datovatelným znakům nepochybné i přesto, že nenesou přímé datování. Ve Velké Turné (okr. Strakonice) stojí nevelké zděné stavení se strmými štíty, čp. 17. Je v těsném sousedství mlýna a patřilo možná kdysi k jeho areálu. Svým typem je blízké již zmíněnému většímu počtu zděných patrových hospodářských stavení bohatých usedlostí, jak jsme je poznali v Rožnově, Radošovicích či Modlešovicích. Jeho dnešní obytná funkce je zjevně dodatečná, protože klenuté prostory vstupní síně a kuchyně, které v přízemí vytvořily netypickou obytnou dispozici, jsou v mladším přístavku. Stěny stavení i přilehlé klenuté brány (která je ale na straně odvrácené od mlýna) jsou sgrafitovány. Renesanční sgrafita se dochovala ve zcela neporušené podobě zvláště v podstřeší zmíněného obytného přístavku při zadní podélné stěně, kde můžeme sledovat původní horní ukončení stěny. Nad poměrně komplikovanými obdélnými sgrafity psaníčkového typu, běžnými ve druhé polovině 16. století, probíhá pás se sgrafitovaným motivem „věčné vlnky"; takový pás lemoval i klenutí brány. Nad ním končí stěna římsou ze tří vrstev cihel, z nichž střední je tvořena „zubatým" způsobem cihlami nakoso vysunutými. Podle sdělení majitele sousední mlýnské budovy byly při nedávných opravách i na mlýně zachyceny zbytky ornamentální výzdoby — snad rovněž renesanční sgrafita.

V čp. 17 ve Velké Turné stojí za pozornost i krov — poměrně vzácný příklad vesnického krovu ze 16. století. V každé vazbě tvoří spodní vodorovný vazný trám s krokvemi trojúhelník, ztužený původně při všech rozích příčkami pásků. Pásky pod vrcholem či vlastně hambalky jsou shora osedlány na vaznici, která podpírá všechny hambalky a je svými konci zapuštěna do zděných štítů. Po odstraněném ztužení dolních rohů vazeb zbývají dnes jen dlaby. Sled vazeb krovu je hustý, všechny prvky jsou značně masívní.

K nejvýznamnějším dokladům náročné výstavby nejbohatších jihočeských usedlostí ve druhé polovině 16. století patří dvorec čp. 1 v Radosticích (okr. Č. Budějovice), drobné osadě jen se třemi usedlostmi. Jádrem areálu je obytný dům, který spolu s napojenou sýpkou dělí usedlost na dvě části — severní a jižní dvůr. Situace objektů i základní orientace v jejich stáří je lépe zřejmá při konfrontaci dnešní situace se záznamem v mapě stabilního katastru z roku 1827. Křídlo kolmé k domu a vybíhající severozápadně tehdy ještě nestálo (je tu zachycen jen drobný přístavek a žlutý, tedy zřejmě dřevěný objekt při ohrazení). Dnes naopak neexistují hospodářské budovy, které úhlovou skladbou uzavíraly dvůr na severní straně (větší z nich byla stodola). Dům je dnes spojen se sýpkou pod jednou střechou, přičemž spojení mezi oběma domy je možné průjezdem. Roku 1827 tomu tak nebylo, protože obě budovy byly ještě samostatné a komunikace mezi nimi volná. Situace na jižním dvoře se změnila méně. Zůstává stará budova v jižním koutě, přilehlé hospodářské objekty (dnes zčásti v troskách) jsou v dochované výstavbě mladšího původu. Dílem zděné výstavby druhé poloviny 16. století je především převážná část domu včetně obytné části. Patrné je to zvláště na jižní stěně, kde se pod opadanou omítkou rýsují části původního sgrafitovaného průčelí. Původní otvory (zčásti v situaci odlišné od dnešního rozmístění) byly lemovány několikanásobnými pásky světlejší hladké omítky, nasazenými na základní plochu tmavší omítky hrubé. Pod obytnou částí domu jsou rozsáhlé sklepy klenuté valenými lunetovými klenbami, s otisky po prknech bednění. Nejpůsobivější část honosné fasády domu můžeme spatřit z půdy nad zmíněným průjezdem mezi domem a sýpkou, kde je dochován někdejší východní štít domu. Je zdoben sgrafitovanými pásy, složenými ze čtverců s rozličnými ornamentálními výplněmi (např. hvězdice vepsané do různě zdobených kruhů apod.). Původní sgrafitování se projevuje i na průčelí přilehlé, původně samostatné sýpky. Zajímavý je zvláště severní portál do zvýšeného přízemí, přístupný z kamenného perónu. Původnost portálu z lomového zdiva s půleliptickou archivoltou dokládá jeho sgrafitová výzdoba se světlým lemem vlastního otvoru, vrcholící římsu napodobujícím pásem, členěným vyškrabovanými tmavšími rovnoběžníky. V Českých Budějovicích i v Českém Krumlově je dnes podobných fasád odkryt větší počet; v několika případech jsou i datovány, a to vesměs do doby po polovině 16. století. Srovnatelné fasády ze 16. století jsou i v Podunají a dále až do oblastí jihoalpských, kde se rovněž uplatňují i na bohatších vesnických domech.

Podobného, možná ještě většího stáří je v Radosticích zřejmě i jádro samostatného objektu

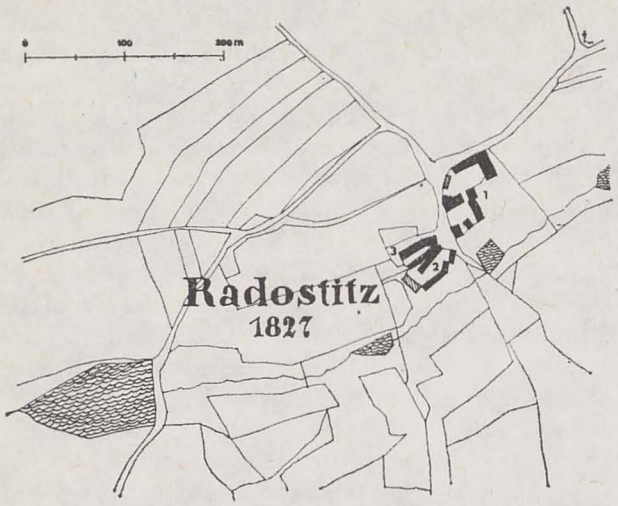

297 Radostice čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Situace dvorce (označen číslem 1) na mapě stabilního katastru z roku 1827. Severní a jižní dvůr jsou rozděleny domem, který je na východní straně ještě oddělen volným průchodem od samostatné sýpky.

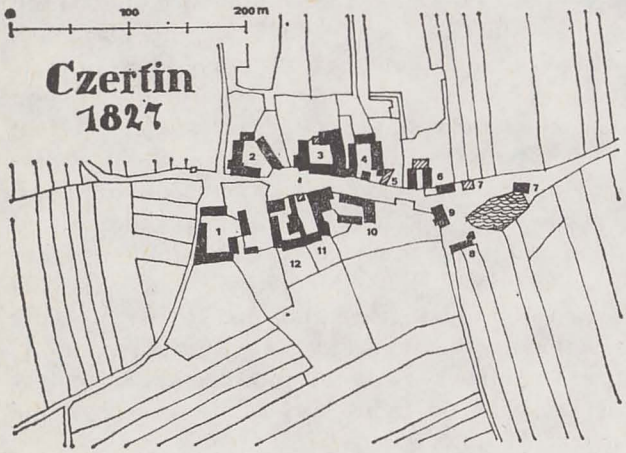

298 Čertyně (okr. Č. Krumlov). Mapa stabilního katastru z roku 1827 s vyznačením popisných čísel.

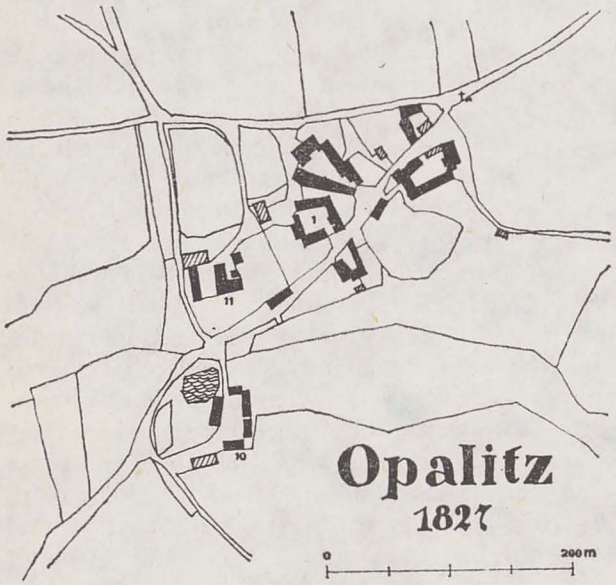

299 Opalice (okr. Č. Budějovice). Mapa stabilního katastru s vyznačením popisných čísel.

v jižním koutu dvora, přístupného pozdně gotickým sedlovým portálem. Pozoruhodné jsou jeho dveře, nepochybně původní. Jejich vnější fošnové pokrytí je přibito na masívní trámkovou kostru dřevěnými kolíky. Dveře nemají závěsy, ale otáčejí se v čepech, jimiž je mohutný boční sloupek zakotven dole ve spodním kamenném ložisku s jamkou a nahoře v prvním trámku z dřevěných překladů, vynášejících zbytek tloušťky zdi za nadpražím. Do sklonku středověku se hlásí i výtvarný charakter dveřního kování, zvláště náročně zdobeného klíčového štítku s náběžnými lištami a prolamovanými, už jen zčásti dochovanými pozdně gotickými liliovitými motivy. Do pozdně středověké etapy výstavby radostické usedlosti snad ještě náleží i dnes zazděná někdejší severní brána v ohrazení z lomového zdiva s půlkruhovým vjezdem.

Co do svědectví o svém výjimečném stáří jsou tvarově určitější dvě velké brány do dvora a zahrady usedlosti čp. 10 v blízké Čertyni (okr. Č. Krumlov). Brána do dvora má oproti navazující ohradní zdi stupňovité zvýšení dílu se vstupní brankou i dílu s vjezdem, jehož otvor je zaklenut ještě hrotitým obloukem. Archivolta vstupní branky je půlkruhová. Pilíře brány jsou založeny na velkých hrubých balvanech, vystupujících z obrysu zdiva. Brána do zahrady není omítnuta, takže je možné sledovat pečlivou skladbu lomového zdiva s hrotitým obloukem vjezdu, vyklenutým z plochých kamenů. V horních částech pilířů jsou na vstupní straně dvě čtvercové resp. krychlové niky. Pravděpodobně původním dřevěným konstrukčním detailem je stále fungující horní závěs pro uchycení křídla vrat, získaný zřejmě z houževnatého ohnutého kořene či větve a zapojený do zdiva pilíře. Parcela čp. 10 se dvěma pozdně gotickými branami v průčelí je nejširší v celé obci, přičemž druhá brána vede zdánlivě nelogicky na zahradu (mohla tudy však být, jako v Radosticích, pohodlněji přístupná stodola). Je tedy také možné, že druhá brána by mohla být pozůstatkem po někdejší další samostatné usedlosti, dnes zaniklé.

Na západním konci protější, severní strany návsi v Čertyni, stojí velký zděný dům usedlosti čp. 2. Sousedící hospodářská budova tu pohltila přilehlou část staré návesní ohradní zdi s branou. Její horní část je patrná z půdy tohoto objektu. Archivolta vjezdu z lomového zdiva je opět lehce zalomená. Vzniku či dotvoření brány v 16. století nasvědčuje jednoduchá cihlová renesanční oblouková atika. Z téže doby je nepochybně i dům či alespoň jeho jádro s cihlovým štítem, předěleným v horní části římsou. Pod římsou jsou dvě drobná okénka sedlového tvaru a nad ní uprostřed vystupující polosloupek. Tento motiv můžeme v jižních Čechách vidět např. na složitějším štítu někdejší tvrze v Poli (okr. Strakonice) na Blatensku nebo v ještě komplikovanější sestavě na známém štítu

domu zvaného Bílý koníček na náměstí v Třeboni.

V Čertyni si ještě můžeme sýpkou v protějším čp. 11 připomenout velkou skupinu objektů, jejichž mimořádné stáří je sice velmi pravděpodobné podle celkového stavebního charakteru, chybí jim však konkrétní datovatelný detail. Třípodlažní sýpka stojí v zadním koutu dvora. Do jejího přízemí se vstupuje portálem z lomového zdiva, s půleliptickou archivoltou (jako v Radosticích čp. 1). Přízemí je zastropené mohutnými, hustě kladenými trámy. Musíme opět s lítostí vzpomenout na zatím nevyužité možnosti dendrochronologie, jejíž výsledky by nepochybně otevřely novou epochu poznání starých stavebních památek naší vesnice.

Bohaté na starobylé objekty jsou i sousední Opalice (okr. Č. Budějovice). Ve velké usedlosti čp. 10 je to především velká kamenná hospodářská budova — sýpka s méně obvyklým vjezdem ve štítové stěně. Okénka nad vjezdem mají špalety rozšiřující se směrem ven a zhruba čtvercový obvod vnějšího otvoru, tak jako např. v Rožnově (Č. Budějovice) čp. 2. Opalická sýpka se svou velikostí i typem (klenutý vjezd ve štítové stěně) poněkud vymyká ze souboru zmiňovaných nejstarších budov. Kromě stavebního charakteru však nasvědčuje jejímu starému původu zvlášť srovnání se sýpkou bývalé tvrze v nedaleké Štěkři (okr. Č. Krumlov), která měla původně rovněž vjezd ve štítové stěně a kterou její štít i zbytky renesanční výzdoby průčelí zařazují rovněž do druhé poloviny 16. století.

Blízká usedlost čp. 11 je pozoruhodná domem s napojenou třípodlažní kamennou sýpkou, opět mohutnou jednoduchou stavbou se strmými štíty sedlové střechy. Psaníčková sgrafita z druhé poloviny 16. století jsou nejlépe patrna v místech odstraněného mladšího přístavku na severní stěně domu. Východní štít traktu sýpky má omítanou úpravu odlišnou. Kolem okének (stejného typu jako zmíněná okénka v čp. 10) a dnes zazděného portálu s půlelipsovou archivoltou jsou vystupující hladké šambrány. Základní plocha je nahrubo nahazovaná a utahovaná lžící jen do úrovně zdiva, takže nejvíce vystupující kameny zdiva poněkud „vykukují". Na nároží je z hladké a vystupující omítky upravena pravidelná bosáž, která doprovází (někdy v náročněji zdobené podobě) budějovická a krumlovská sgrafitování ve druhé polovině 16. století, přičemž v takto jednoduché formě se objevuje i dříve. Například na kostele v Lomnici nad Lužnicí (okr. J. Hradec) nebo na hradě Rabí (okr. Klatovy) byly jednoduché omítkové nárožní bosáže provedeny už na přelomu 15. a 16. století.*) Podrobnější průzkum domu čp. 10 v Opalicích by měl zodpovědět otázku, zda odlišné zpracování povrchu sousedících stěn je dílem téže stavební etapy (jak se jevilo třeba v Rožnově čp. 2), nebo zda jde o dvě vrstvy úprav 16. století podobně jako třeba na hradě Švihově, kde na pozdně gotické omítky podobného typu byla za necelé století nanesena úprava sgrafitovaná, která pak většinou opadala.**)

Poměrně značný počet výstavných obytných domů ze 16. století v bohatých usedlostech v krajině mezi Českými Budějovicemi a Českým Krumlovem je jistě překvapující a zasloužil by podrobnější historické studium ekonomického a sociálního pozadí. Neobvyklost tohoto jevu bude ale možná jen zdánlivá, daná dosud jen omezeným poznáním. Další podrobnější průzkum by počet dochovaných zděných obytných domů nebo jejich částí zřejmě ještě podstatně rozhojnil. Nabízí se i lákavá možnost konfrontace dochované zástavby s údaji písemnými, protože například revizitace Berní ruly kraje Bechyňského z poloviny 17. století zmiňuje místy zámožnost sedláků z Jindřichohradecka včetně připomínek existence kamenných domů.***)

V souvislosti s charakteristickým pozdně gotickým způsobem omítaných úprav průčelí se můžeme vrátit k již dříve zmíněné sýpce v usedlosti čp. 1 v Modlešovicích (okr. Strakonice). Také u jejích otvorů se dochovaly zbytky vystupujících paspart z hladké omítky. Znamení kříže, provedené týmž způsobem nad horním otvorem jižního štítu sýpky, je jednak obvyklým magickým symbolem ochrany statku, jednak je i blízké středověkému způsobu rozvádění různých dalších omítaných ozdob, zpravidla v návaznosti na nároží nebo vrchol pasparty u otvoru. V Modlešovicích jsou rovněž drobná okénka sedlového tvaru vytvořená tak, že šířka otvoru pro jeho přeložení cihlou byla v koutech zmenšena dvěma cihlami konzolovitě přesahujícími obrys bočních ostění. Názor, že tento útvar, který připomíná gotický sedlový portál, může svědčit (samozřejmě pokud možno ve spojení s dalšími indiciemi) o skutečně středověkém stáří, podporuje pozdně gotické věžové stavení ve mlýně čp. 1 v Dobrkovicích (okr. Č. Krumlov). Zmíněný typ jednoduchého okénka je tu užit v horní části štítu, přičemž spodní, náročněji provedená kamenná a okosená ostění okének, jsou spolehlivě ze 16. století.

Dva goticko-renesanční portály ze 16. století má sýpka usedlosti čp. 39 v Bližanovech (okr. Klatovy). Stojí ve svahu, takže bylo možné situovat do obou podlaží samostatné vstupy zvenčí. Náročnější portál do patra, přístupný z kamenné-

*) V. Mencl: Výtvarný vývoj středověkých omítek, Praha 1968, str. 76

**) V. Mencl: Výtvarný vývoj středověkých omítek, Praha 1968, str. 74

***) J. Petráň: Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964, str. 100

ho perónu u štítové stěny obrácené k domu, má půlkruhovou archivoltu a profilaci s drobným okosením a výrazným výžlabkem, dole pravoúhle uzavřenou. Za portálem je ve zdivu hluboký otvor pro zasunutí závory. Jednodušší portál do spodního podlaží v sousední podélné dvorní stěně je hrotitý, profilovaný pouze okosením, dole rovněž pravoúhle ukončeným. Přes optickou rozdílnost mají portály stejnou (a u menších portálů nepříliš obvyklou) skladbu: mezi ostění postranních pilířků a obě poloviny archivolt jsou vsunuty ještě krátké úseky, prodlužující výšku svislých článků. Portály tedy mohou být stejně staré, navíc je rozdílnost v náročnosti provedení úměrná místům jejich osazení. Dlouhé existenci sýpky by mohly nasvědčovat (kromě již zmíněného vzácného lepence valbového tvaru) i dodatečné úpravy. Přízemí, původně nepochybně s trámovým stropem, bylo zaklenuto plochými valenými klenbami, charakteristickými pro druhou polovinu 19. století, a dvorní stěna byla zesílena mohutným opěrákem, protože zdivo na hlínu nebylo dostatečně stabilní. Bližanovská sýpka by si pro svou závažnost zasloužila archívní průzkum, který by ozřejmil, zda je usedlost středověkého původu a byla-li ekonomicky schopná zajistit v 16. století architektonicky náročnější výstavbu.

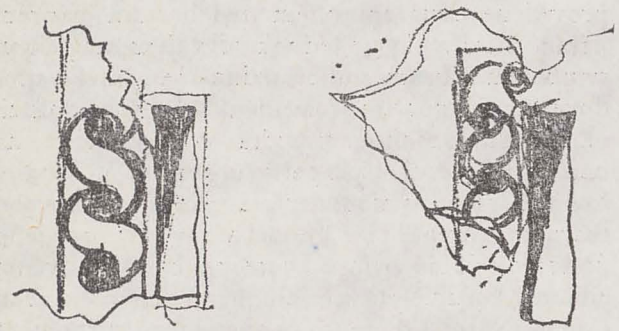

300 Draženov čp. 9 (okr. Domažlice). Motivy „věčné vlnky", jimiž byly vyzdobeny štěrbinové otvory okének patra zděné sýpky, stojící při obytné části domu (podle O. Dostála).

Patrová sýpka z drobného kamenného lomového zdiva s pozdně gotickým portálem stojí i na dvoře usedlosti čp. 5 v Draženově (okr. Domažlice). Portál je hrotitý s pravoúhle ukončeným okosením. Při bližším pohledu však vykazuje některé podezřelé skutečnosti, které by mohly nasvědčovat jeho druhotnému osazení. Má asymetrickou skladbu článků, konce okosení nejsou ve stejné výšce. Jeho delší existenci na tomto místě naopak může nasvědčovat snad dodatečné zvýšení úrovně prahu, vloženého mezi svislé články (původní kvádry prahů sloužily ve středověkých i mladších portálech zároveň jako základ pro usazení svislých ostění). I v případě druhotného osazení ale asi není třeba hledat původní umístění portálu mimo Draženov, protože v této obci je možné se dodnes setkat s více objekty, které jsou velmi pravděpodobně výjimečně staré. Na kamenné patrové sýpce, situované zajímavým způsobem při obytném stavení usedlosti čp. 9, byly až do nedávné památkové obnovy patrné zbytky ozdobného rámování otvorů štěrbinových okének na dvorní podélné stěně. Kresebný záznam ing. arch. Dostála zachytil motiv „věčné vlnky", provedený jako sgrafito, a tedy nepochybně renesančního původu. Mohutná sýpka — srub v průčelí sousední usedlosti v čp. 8 má zase vstup s nám už známou klenutou půleliptickou archivoltou a se starobylými dveřmi.

Tam, kde je starý architektonický článek ve vesnické zástavbě zcela ojedinělý a navíc v uložení ne zcela prokazatelně autentickém, je obhajoba jeho původnosti obtížná. Je sice možné předpokládat, že druhotné užití článku není příliš vzdálené jeho situaci původní v nějakém starším objektu třeba v téže usedlosti, ale dokázat se to dá právě tak obtížně, jako teorie o jeho přenosu ze zbořeného hradu, tvrze či kostela. Nejcennější jsou proto místa, kde můžeme ve vzájemných souvislostech studovat větší počet takových článků a staveb v téže obci. Posledními průzkumy se daří zjišťovat takových lokalit celou řadu, a to nejen v jižních Čechách. Sledujeme-li v těchto vesnicích základní podmínky pro vznik náročné pozdně středověké výstavby, zjišťujeme zpravidla některé společné rysy. V pořadí důležitosti to jsou především vhodné podmínky ekonomické — možnost prosperity velkých usedlostí a z toho plynoucí zámožnost některých sedláků i dalších privilegovaných vesničanů (mlynářů apod.). Vůbec nejvýhodnější byla situace obcí v blízkosti větších měst, kde bylo jednak zajištěno stálé odbytiště zemědělských výrobků, jednak tu bylo možné nakupovat kamenické výrobky, případně angažovat speciální stavební řemeslníky pro práci přímo ve vesnici. Viděli jsme na příkladu severočeských Soběnic (okr. Litoměřice), že náročné zděné objekty nacházíme i v oblastech s převažující zástavbou dřevěnou (v tomto případě roubenou i hrázděnou).*)

Existenci starobylých zděných staveb a tedy i jejich dochování lze ale nejspíše očekávat tam, kde jsou podmínky pro starou tradici zděné stavby — tedy v místech s nedostatkem lesů a snadnou dosažitelností stavebního kamene. Všechny

*) Poslední stavebně-historické průzkumy severočeských vesnic ukazují, že soběnický pevný objekt ze 16. století nebyl zřejmě ve své době ani v této „dřevěné" oblasti zcela výjimečný — na druhotně použitá gotická ostění nebo jejich části se už narazilo také ve stavbách usedlostí v Bohaticích (okr. Česká Lípa, čp. 5) a Starém Týně (okr. Litoměřice, čp. 2 a 21).

tyto podmínky splňuje v Čechách zvláště úrodná a málo lesnatá oblast Slánska a Poohří. Opět pro srovnání můžeme uvést například situaci z Třebíze (okr. Kladno), zemědělsky bohaté obce na rušné dálkové cestě, v krajině s bohatým výskytem pískovce a opuky a navíc blízko města Slaného, které v 16. století procházelo obdobím mimořádného rozkvětu a jehož dochované objekty svědčí o intenzívní kamenické a zednické produkci. V Třebízi se průzkumem obce*) podařilo zjistit pozůstatky pozdně středověkých objektů v šesti usedlostech. I když jde většinou o fragmenty užité druhotně, nejsou nikdy mimo nejbohatší usedlosti a navíc není známo, že by v obci v době, do níž se fragmenty hlásí, existovalo, natož se nově budovalo nějaké feudální sídlo. Články se tedy pravděpodobně i při mladších přestavbách nevzdálily z usedlostí, kde byly zabudovány původně, jak je to ostatně i nejlogičtější. Stejná situace se ukazuje např. v bohatších usedlostech příměstských vesnic Plzně (Božkov, Bolevec a další).**) Zdejší sedláci měli v pozdním středověku kromě situace ekonomické relativně slušné i postavení právní, do určité míry blízké postavení plzeňských měšťanů.

Podobnou situaci můžeme sledovat i v kdysi bohaté vesnici Čížově (okr. Jihlava), v tomto případě už na pomezí jihočeské oblasti. V obci vzdálené 5 km jižně od Jihlavy stojí dosud v usedlostech čp. 12, 13 a 16 mohutné kamenné sýpky, všechny postavené v 16. století, jak dosvědčuje nejen stavební typ, ale i zpracování omítek a užité architektonické články. Všechny sýpky jsou vždy v návesní frontě usedlosti, s vjezdy mezi jejich průčelím a štítem domu. Třípodlažní sýpka v čp. 12 je podélná, obrácená k návsi užší stranou. Z její boční dvorní stěny se vstupuje do zapuštěného přízemí klenutým vchodem s ostře nasazenou oblou archivoltou, tedy vlastně „zapuštěnou šíjí". Kamenicky náročný je zato obdélný okosený portál do horního podlaží, situovaný v zadní štítové stěně. Jeho koutové konzoly jsou tvořeny zaobleným prutem s protínavými články, které vytvářejí charakteristický pozdně gotický tzv. *diamantový motiv*. Rozměry otvoru jsou 106 × 165 cm, okosení končí 58 cm nad podlahou. V bloku perónu, z něhož je portál přístupný a který je novodobě sestaven z kamenů

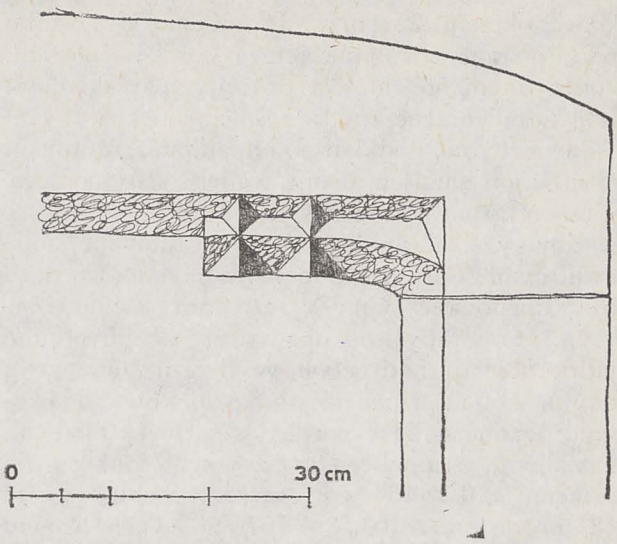

301 Čížov čp. 12 (okr. Jihlava). Detail přetínavého motivu v nadpraží pozdně gotického sedlového portálu ve druhém podlaží sýpky.

různého původu, je i spodní či horní část kamenného, na hranách okoseného pilíře, původně nejpravděpodobněji podpory složitější klenby. Náročné pozdně středověké výstavbě i v obytné části domu pak nasvědčuje kamenný článek, užitý dnes jako práh novodobého chléva za sýpkou, původně nepochybně ostění profilovaného, poměrně velkého goticko-renesančního okna.

V sousední usedlosti čp. 13 má sýpka díky třípodlažnímu řešení a téměř čtvercovému půdorysu věžový charakter, podtržený ještě stanovým tvarem střechy. Obdélné portály do přízemí i patra jsou nad sebou ve dvorní stěně budovy proti domu. Pozdně gotické jsou, resp. byly, oba — z horního se ale zachovalo už jen levé ostění. Okosení portálů je dole ukončeno šikmo, přičemž zlom je zbohacen ještě krátkým zalomením. Spodní portál má rozměry otvorů 115 × 165 cm,

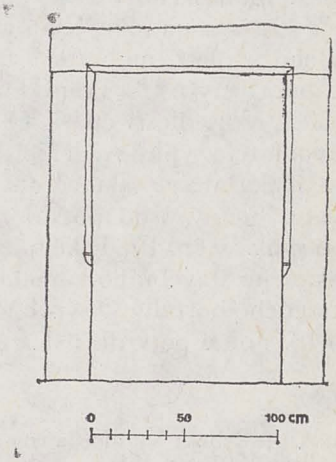

302 Čížov čp. 16 (okr. Jihlava). Obdélný okosený portál z pozdně gotické sýpky.

*) Třebíz, okres Kladno — stavebně historický průzkum, zpracovali J. Škabrada a Z. Němcová. Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, 1977, pro Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje v Praze.

**) Plzeň—Božkov, Bolevec, Koterov, Černice; stavebně historické průzkumy obcí, zpracovali J. Škabrada, Z. Němcová a H. Jiřincová, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, 1976 až 1979, pro Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody Západočeského kraje v Plzni.

konec okosení 52 cm nad prahem. U horního portálu jsou zjistitelné jen výšky — 168 cm, konec ostění 56 cm. Na průčelí sýpky do návsi jsou dosud patrné zbytky rýsovaného kvádrování — nepochybně podklad po odpadlém sgrafitování či spíše jen nanášení druhé světlejší vrstvy omítky v místech spar naznačených kvádrů.

Zbytky základního rastru sgrafitované nebo kvádrované úpravy vidíme i na návesním průčelí třetí dochované sýpky v téže řadě usedlostí — v čp. 16. I tady jsou oba vstupy do původního jádra objektu nad sebou ve dvorní stěně proti domu. V obou případech jsou to opět obdélné okosené pozdně gotické portály, s rozměry blízkými navzájem i v rámci celého čížovského souboru (do přízemí 110 × 164 cm, výška výběhu okosení 48 cm, do patra 103,5 × 167 cm, výběh okosení 48 cm nad prahem). Řešení výběhu okosení je tu nejbohatší — zlom mezi plynulým okosením a jeho výběhem je zbohacen žlábkem, výběh sám je oblý. Spodní podlaží této sýpky je klenuto pečlivou valenou klenbou z plochého lomového kamene na vápennou maltu, oblé klenutí za portálem je provedeno z cihel. Jinak je lomové zdivo čížovských sýpek vesměs vázáno jen maltou hliněnou.

Se zřejmým datováním celého souboru čížovských sýpek do 16. století zajímavým způsobem korespondují i údaje historické. Po střídání různých feudálních majitelů připadl totiž někdy v polovině 16. století Čížov jihlavské rodině Šmilauerově a nedlouho potom, roku 1558, koupilo spolu s dalšími vesnicemi Čížov od Petra Šmilauera město Jihlava.*) Toto období a zvláště následující druhá polovina 16. století bylo tedy zřejmě pro nejbohatší čížovské sedláky natolik příznivé, že ve svých statcích vybudovali mohutné sýpky (a zřejmě i dům či domy) svým stavebním typem sice vesnické, ale co do velikosti a celkové náročnosti kamenické práce i povrchového ztvárnění čerpající ze soudobé úrovně stavebního řemesla jihlavského.

V Ostřeticích (okr. Klatovy) byly až do začátku našeho století mohutné staré kamenné sýpky dokonce čtyři.**) První byla zbořena největší z nich, v usedlosti čp. 6. O pozdně středověkém původu této sýpky svědčí ještě dnes část okoseného ostění portálu ve skládce stavebního materiálu na dvoře. Stejný osud potkal zcela nedávno patrovou sýpku v čp. 10. Také tady můžeme v hromadě získaného stavebního kamene dokumentovat části okoseného portálu. O sýpce v čp. 14, jejíž datování do 16. století potvrdil nález zazděné nádoby, jsme

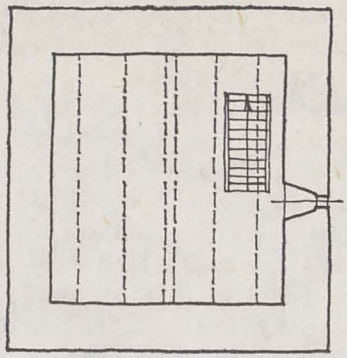

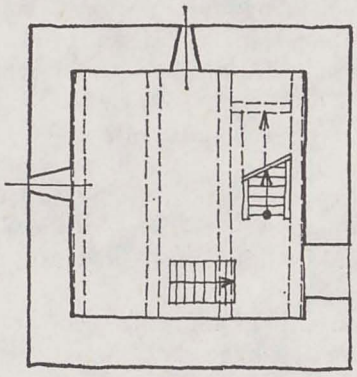

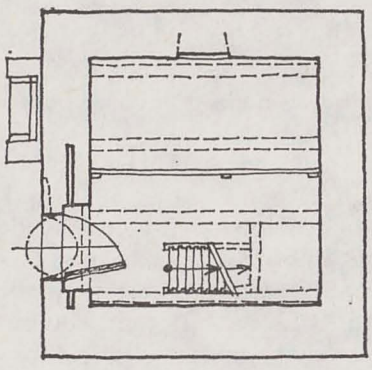

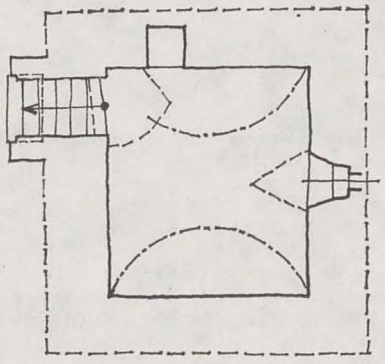

*) A. J. Pátek: Vlastivěda moravská, Jihlavský okres, Brno 1901, str. 161

**) F. Vaněk, K. Hostaš, F. A. Borovský: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Klatovském, Praha 1899, str. 134

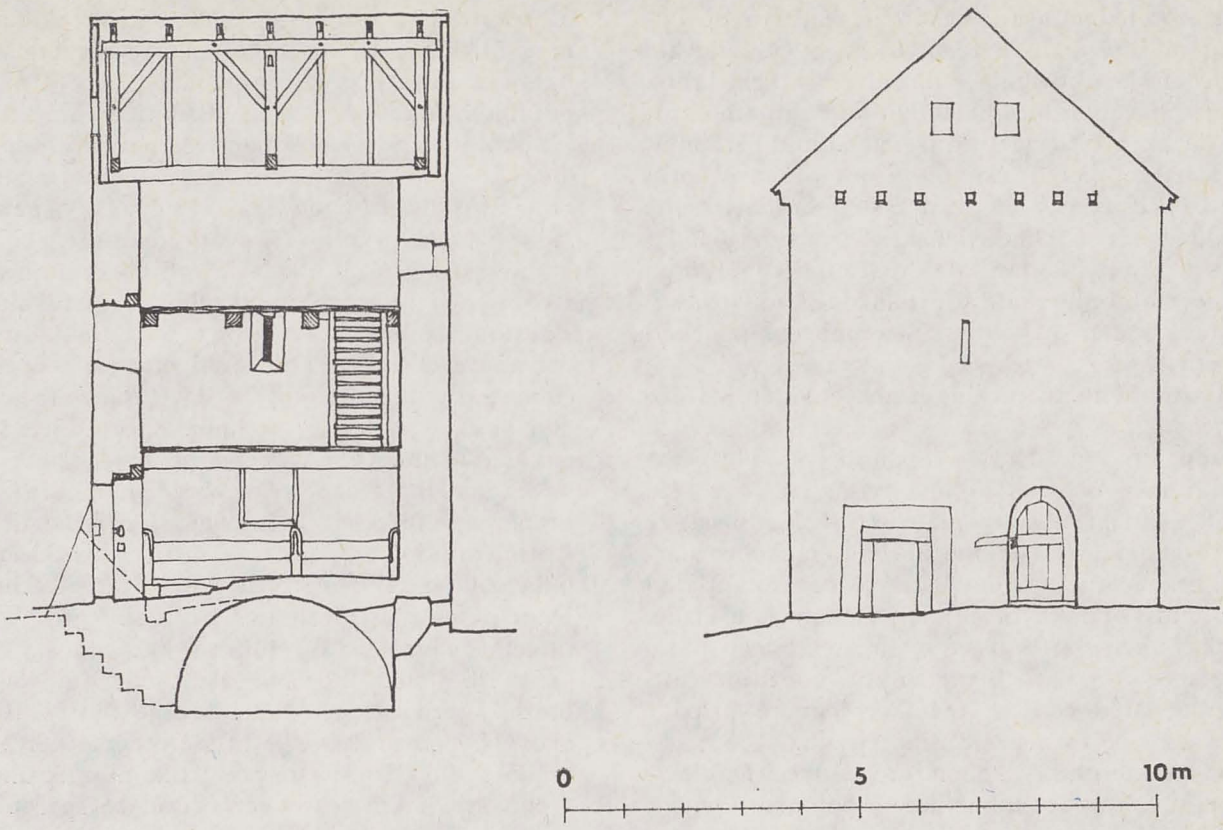

303—304 Ostřetice čp. 4 (okr. Klatovy). Dokumentace zděné věžové sýpky, pravděpodobně pozdně gotické ze 16. století. Sklep, přístupný samostatně zvenčí, je klenutý valenou klenbou, v patrech jsou trámové stromy, úprava horní části stavby s krovem je mladší.

již hovořili. Zbývá sýpka v čp. 4, mimořádně pozoruhodná stavba věžového charakteru. S ostatními ostřetickými sýpkami je zřejmě stejného pozdně středověkého stáří, přestože nemá žádný přesněji datovatelný znak. Staré jádro stavby má čtvercové rozměry půdorysu (6 × 6 m) a výšku základního kvádru zdiva na svažitém terénu 7—8 m (cihlové štíty, krov s hřebenovou vaznicí a přístavek směrem k vjezdu jsou mladší). Stavba má čtyři podlaží, oddělené vstupy do spodních dvou jsou vedle sebe ve dvorní stěně. Šíjí s šikmými bočními zídkami se sestupuje na schody do klenutého sklepa. Jeho klenba je valená s otisky po širokých prknech bednění v maltě. Nad vstupem a štěrbinovým okénkem uprostřed protější stěny jsou lunety půleliptického půdorysu, ve stěně při vstupu je velká, o něco dál uprostřed stěny drobná nika.

Portál do prvního nadzemního podlaží vyzděný z lomového kamene je vpravo od sklepní šíje. Má oblou, převýšenou archivoltu, tvarem nejbližší polovině stojící elipsy či oválu. V levém ostění je zabudován trámek pro uchycení oka petlice visacího zámku. Za ostěním jsou dutiny pro zasunutí závory.

Ostřeticím podobná je situace v Plavu (okr. Č. Budějovice). Také tady jsou z většího počtu mohutných starých kamenných sýpek do pozdního středověku spolehlivěji datovatelné jen některé — především velká sýpka v usedlosti čp. 6, přístupná pozdně gotickým okoseným portálem s půlkruhovou archivoltou. Přitom je velmi pravděpodobné, že podobného stáří mohou být i některé další objekty, například sýpka usedlosti čp. 9. Tato sýpka má nad sebou ve dvorní stěně dva vstupy s ostře nasazenými záklenky. Prošla řadou úprav, jak dosvědčuje i charakter zdiva, narušeného požárem. Sýpka stojí až v zadním koutu dvora, podobně jako už zmiňovaná sýpka v čp. 11 v Čertyni (okr. Č. Krumlov).

V Dublovicích (okr. Příbram) na Sedlčansku, tentokrát na severním pomezí jižních Čech, se rovněž dochoval větší počet pozdně středověkých fragmentů. Kromě již zmíněné brány v usedlosti čp. 11 z roku 1572 je to především zadní patrová část domu nedaleké usedlosti čp. 15. Blízko sebe na dvorní stěně jsou tu dva sedlové portály s okosením a obdélné, rovněž okosené okénko (z podobného okénka je již zmiňovaný, rokem 1607 datovaný překlad v sousedních Solopyskách). Oba portály mají okosení ukončené kolmo. Levý portál má profilaci konzolek pod překladem zpracovánu náročněji — s oblíbeným motivem zaobleného prutu s přetínavým prvkem. Druhý portál má

konzolky jednoduché, kvádrové. Zjištění původnosti osazení a dalších souvislostí by vyžadovalo podrobnější průzkum usedlosti. Další celá brána s poměrně subtilním okoseným ostěním s půlkruhovou archivoltou je v ohrazení usedlosti při komunikaci, spojující dnešní průjezdní silnici s horní částí obce, kde je situován kostel. Brána je silně nakloněna, což je na jedné straně možné vykládat jako znak většího stáří, ale situace tohoto místa na mapě stabilního katastru nabádá k opatrnosti, protože systém zástavby tu zřejmě byl poněkud odlišný.

Další fragmenty pozdně gotických ostění v Dublovicích jsou pohozeny u mladších pilířových vjezdů. Před vjezdem do usedlosti čp. 36 leží část půlkruhové okosené archivolty, u čp. 1 v téže situaci část přímého okoseného ostění. Možná, že jde o známku původního uložení článků ve starších branách, jak by mohlo nasvědčovat například srovnání s obdobnými příklady v Bolevci u Plzně. V této obci jsou totiž ve dvou usedlostech pilíře vjezdů z 19. století vyzděny s použitím částí pozdně středověkých ostění, v jednom případě prokazatelně rovněž z většího vjezdu.

Charakteristika ekonomické situace Dublovic v berní rule je (podobně jako u Solopysk) značně příznivá: *Tito ležíce blízko vody Vltavy, všelijakou dobrou příležitost k dalšímu jich obživení a handlování na vodě mají a všichni dobře stojí. Půda žitná i pšeničná, dobrá.**) V obci tehdy převažovaly usedlosti s větší výměrou půdy (14 sedláků od 33 do 60 strychů).

Z několika hledisek výjimečná je na Sedlčansku obec Dražkov (okr. Příbram). V drobné vesničce při potoku Brzině, v odlehlém, těžko přístupném kopcovitém terénu na pravém břehu Vltavy, jsou z kamenické produkce 16. století dochovány čtyři velké brány a dva menší portály, většinou v původní poloze. Výměra půdy statků, zachycená berní rulou zhruba půl století po předpokládaném vzniku portálů, je ale podstatně menší než třeba v Dublovicích — největší dražkovský sedlák Matěj Rychtář s 31 strychy měl půdy méně než nejmenší sedlák dublovický. I souhrnná ekonomická charakteristika je spíše střízlivě skeptická: *Tito všichni skrovné možnosti jsou, půda v horách písčitá, nehrubě vejnosná.***) Další souvislosti a především stavební charakteristika nejstarších objektů však svědčí jednoznačně pro jejich pozdně středověký původ (nebo alespoň pro to, že později než v pozdním středověku vzniknout nemohly). Berní rula například zaznamenává, že druhý nejbohatší grunt Mikulášovský se 30 strychy je *dokonce pustý, vrchnost sobě z toho gruntu před třema lety dvůr vyzdvihla.* Míněna je asi usedlost s pozdějším čp. 10, v jejímž předním nároží byla pak někdy kolem roku 1800 vybudována velká panská či kontribuční sýpka. Na mapě stabilního katastru z roku 1839 tu vidíme dům a stodolu v netypické situaci vedle sebe vzadu ve dvoře a do někdejší plochy dvora zčásti vměstnanou ještě další drobnou usedlost s čp. 11 (ta existovala už při prvním číslování domů r. 1771). V návesním průčelí usedlosti stojí mohutná brána s okoseným ostěním s půlkruhovou archivoltou. Postranní pilíře jsou usazeny na mohutných balvanech. Pod patkami archivolty jsou vloženy články, prodlužující svislé dříky, archivolta je ze čtyř kusů se spárou ve vrcholu. Klenutý je i širší pas za ostěním.

Srovnatelná, jako celek ještě náročnější, je brána na protější straně návsi. Hypoteticky, s přihlédnutím k údajům berní ruly, by zde měl mít v polovině 17. století svůj statek Matěj Rychtář. Dnes jsou tu usedlosti dvě nebo spíše tři. Tato situace, deformující původní celek, existovala však již v 18. století. Popišme ale především vlastní bránu. Vjezd je těsnou obdobou objektu v čp. 10 — okosený, pod dříky velké hrubě otesané balvany, krátké svislé články ještě pod patkami půlkruhové archivolty, která je ze čtyř kusů, se spárou ve vrcholu. Stejně jako v čp. 10 je klenutý i pas za ostěním. Zdivo brány pokračuje západním směrem, kde můžeme zezadu, z plochy zahrádky čp. 3, vidět rub zazděného portálu vstupní branky. Její ostění má opět nástavce pod patkami půlkruhové archivolty, která je tentokrát zhotovena (jak je u menších portálů obvyklé) jen ze dvou dílů. Okosený líc portálu spatříme ze zadního hospodářského dílu chalupy čp. 4, která je ze strany návsi přistavěna do linie hrazení někdejší usedlosti. Chalupa je v této situaci zachycena už mapou stabilního katastru roku 1839 a existovala už při prvním číslování domů roku 1771, jak můžeme zjistit konfrontací s číslováním, zachyceným josefínským katastrem. Usedlost s popisným číslem 3 v místě původního jádra statku, charakterizovaná stabilním katastrem jako *půl statku* (u čp. 10 to byl *celý statek*) má stabilním katastrem zachycen jen nevelký dům a stodolu, opět v netypické situaci v pozadí dvora. Dvůr byl kolem poloviny 19. století zřejmě dále parcelován, protože jeho východní část je oddělena kamennou, nasucho kladenou zdí, navazující na pilíř mezi vjezdem a brankou, takže vjezdem je dnes přístupný dvorek domu čp. 39. Roku 1839 toto číslo ještě neexistovalo, nejvyšší číslo zachycené toho roku stabilním katastrem je 37. Je tedy zřejmé, že brána někdejší velké usedlosti v místech nynějšího čp. 3 je nejméně od poloviny 18. století v situaci, která prakticky vylučuje její pozdější vznik (i v Solopyskách je jeden pozdně středověký klenutý vjezd v situaci, která už komunikačně nekoresponduje s dochovanou zástavbou).

*) E. Lisá: Berní rula 31 — kraj Vltavský, Praha 1951, str. 58—59

**) E. Lisá: Berní rula 31 — kraj Vltavský, Praha 1951, str. 185—186

305 Dražkov (okr. Příbram). Mapa stabilního katastru z roku 1839 s vyznačením popisných čísel.

Ve své původní situaci nepochybně trvají usedlosti čp. 21 a 20 na západní straně návsi. V popředí obou jsou dochovány kamenné brány s vjezdy armovanými okosenými ostěními s půlkruhovou archivoltou. Brána v čp. 20 se výrazně uplatňuje, protože její hmota z nízké linie kamenné ohradní zdi symetricky stoupá dvěma stupni, takže vrcholí obdélným nástavcem, širokým asi jako dvojnásobek šířky vjezdu. Detaily stavební charakteristiky brány sousedního čp. 20 jsou sledovatelné hůře, protože brána je nově dekorativně omítnuta.

Jediný, co do autentičnosti svého osazení ne zcela spolehlivý, je v Dražkově někdejší horní portál sýpky v usedlosti čp. 18. Ve dvoře tu stojí nevelká zděná sýpka se dvěma vstupy v přední štítové stěně. Spodní podlaží je úzký valeně klenutý sklep, horní bylo přístupné po schodišti z mohutných žulových kvádrů obdélným okoseným portálem. Ten je dnes ve spodní části otvoru zazděn (takže není zřejmá charakteristika ukončení jeho okosení) a přeměněn v okno, zatímco nový vstup je proražen v boční podélné stěně. I horní podlaží je klenuté valenou klenbou (cihlovou). Na mapě stabilního katastru z fondu Geodetického ústavu je sýpka značena žlutou barvou, což by mělo znamenat, že tu tehdy stál dřevěný předchůdce dnešního zděného objektu. Na tzv. *indikační skice,* což je původnější, definitivní koncept této mapy (uložen ve Státním ústředním archívu v Praze), je však sýpka značena červeně, tedy jako zděná. Objekt sám v tomto případě o svém stáří jednoznačně svědčit nemůže — je nově omítnutý, horní část stavby (fabiónová římsa, cihlové štíty a krov s hřebenovou vaznicí) je asi skutečně nejdříve z poloviny 19. století. Souvislost s dalšími pozdně středověkými objekty v obci však naznačuje, že portál této sýpky i v případě druhotného umístění v mladší stavbě nebude z daleka a jeho původ není třeba hledat mimo obec.

Na rozdíl od Solopysk či Dublovic, kam mohla být ostění (zvláště menší) dovážena od kameníků pracujících třeba v Sedlčanech, je v Dražkově taková možnost téměř vyloučena. Díly ostění, tesané z místní žuly, mají často téměř kyklopské rozměry a ve zdejším terénu by byl jejich delší transport velmi obtížný. Musíme tedy spíše předpokládat, že kameník pracoval přímo v místě. Situace by byla vysvětlitelná, kdyby se tehdy nějaký kameník přímo v Dražkově usadil, protože v tom případě by byl lépe pochopitelný masový výskyt kamenické práce v obci, jejíž ekonomické možnosti byly zřejmě pod limitem, který jinak umožňoval takové speciální výrobky získat. Jak to ale tehdy bylo skutečně, se zřejmě už nedozvíme. Brány a portály ze 16. století zpravidla v původní

poloze tu prostě jsou, a to v relativně značném počtu. Můžeme se odvážit i předpokladu, že jich původně bylo ještě více, protože několik usedlostí, v minulosti rovněž významných (čp. 19, 13, 6), je dnes bez dokladů srovnatelně staré výstavby. Možná, že by tu podrobnější průzkum přinesl ještě další nálezy.

Nemůžeme ale také vyloučit, že malá prosperita a tudíž minimální stavební ruch posledních staletí zanechaly v Dražkově obraz takového vybavení zástavby, které bylo (alespoň na Sedlčansku, které má dlouhou kamenickou tradici) běžnější. Množství porůznu dochovaných fragmentů v usedlostech těch obcí, které prosperovaly i v mladší době (Dublovice, Solopysky a další), by na tuto možnost ukazovaly. Pokud bylo totiž klenutých vjezdů v 16. století sebevíc, byly nutně na obtíž v 18. a hlavně 19. století při potřebě zvětšování jejich průjezdového profilu.

Věrohodných i druhotně užitých fragmentů i úplně dochovaných pozdně středověkých objektů a článků je jen na samotném Sedlčansku ve vesnických usedlostech ještě celá řada, právě tak jako v množství zdejších hradů, městeček, kostelů, tvrzí a dvorů. Zmíněným vesnickým lokalitám nejbližší, se shodnými články včetně bran, je zvláště známá a dobře datovaná tvrz s dvorem v Křepenicích — takzvaný *Nový Hrádek Krčínov*. Areál stavěl Jakub Krčín z Jelčan poté, kdy získal roku 1580 zdejší panství od Viléma z Rožmberka. Kameníci pracovali v 16. století ve větší míře například také na přestavbách nedalekého hradu Vysokého Chlumce. Co do původu řemeslníků tedy není existence pozdně středověké kamenické práce ve vesnických usedlostech problematická. Zbývá jen ještě možná námitka v tom smyslu, že ve vesnickém prostředí mohou být architektonické tvary, užívané ve vyšším prostředí v 15. a 16. století, používány i déle. Proti této možnosti mluví už dochovaná datování. Jsou sice vzácná, ale spadají bez výjimky do období, které se uzavírá počátkem dlouhého válečného rozvratu na začátku 17. století. Pokud pak můžeme soudit z jen ojediněle sledovatelných bohatších zděných vesnických objektů druhé poloviny 17. století, mění se architektonický charakter používaných, zvláště kamenických článků podobně převratně, jako v soudobém prostředí feudálním a městském. Ještě pozdně středověká, gotizující tradice, která setrvávala až do třicetileté války i ve městech, je pak i na vesnici střídána přímo barokem. Pro ilustraci a srovnání můžeme uvést portál z usedlosti u mlýna v Dybeři (okr. Louny) u Peruce, datovaný 1640. Portál je už obdélný, s uchy a kapkami, lemovaný vystupujícím páskem. Vliv na tento architektonický přerod jistě měla i skutečnost, že období stavební stagnace od 20. let do poloviny 17. století bylo natolik dlouhé, že došlo k celkové generační výměně v řadách stavebních řemeslníků.

III/2
ARCHITEKTURA VESNICKÝCH STAVEB V 18. A 19. STOLETÍ

Předcházející kapitoly ukázaly, že v jižních Čechách měla *stabilní zděná konstrukce* své nezadatelné a pevné místo již od středověku. Převahu *roubených staveb* (lépe řečeno také staveb se spalnou konstrukcí otopného zařízení), jak ji prozrazují mapy stabilního katastru a s jejímiž pozůstatky se poskrovnu v prostoru jižních Čech ještě můžeme setkat, je důsledkem úpadku venkova — jak jeho ekonomiky, tak sociálních podmínek — po třicetileté válce a v období absolutismu. Návrat ke stabilnější a kvalitnější výstavbě, realizované opět zděnými konstrukcemi, spadá proto do období osvíceneckého a zejména do doby po r. 1781 — po dekretovém zrušení nevolnictví. Postupné nabývání svobod, byť nepříliš rychlé, dalo vesnickým obyvatelům novou životní perspektivu. Pozvolné snižování ekonomických břemen umožnilo vkládání prostředků do reprodukce fyzicky dožilých stavebních fondů. Jestliže se na jihočeských vesnicích od 80. let 18. století začínají objevovat nové výstavné zděné objekty jako na soběslavských Blatech — Borkovicích a Svinkách (okr. Tábor), datované 1787 a 1793, je to zřetelný důsledek zlepšujících se sociálních podmínek na vesnici obecně, ale současně i jako prvý důsledek prohlubující se sociální diferenciace uvnitř obce. Je pochopitelné, že prvé stavby zděné, stavby nového výtvarného ztvárnění, se objevují nejprve u větších statků, kde se ekonomický vzestup projevil podstatně dříve než u drobných selských podniků. To se však týká pouze několika prvých desetiletí. Zhruba od 20. let 19. století již zaznamenáváme generální přestavbu vesnických sídel v převážné rozloze sledovaného regionu, která pak kulminuje v letech čtyřicátých a padesátých. V období následujícím se zděné produkce chápe jihočeský venkov v celém územním okruhu včetně chudého podhůří i ve všech sociálních vrstvách. Starší, dřevěné stavbě zůstává věrné jen několik málo výše položených enkláv, kde dostatek přírodního stavebního materiálu vytváří jinou ekonomickou situaci. Pokud se vlastní architektury staveb týká, nezůstává věrná jen vžité půdorysné a tvarové tradici roubených staveb (byť v základních rysech obecně ano), ale začíná vytvářet *svébytnou, novou výtvarnou mluvu* a posléze obohacuje i organismus usedlostí a půdorysnou skladbu vlastních obytných domů. To je umožněno řadou výrazných skutečností. Přechod na novou stavební technologii vymaňuje stavbu z přísné konstruktivní sevřenosti srubové stavby a dává předpoklady pro volnější, často méně pravidelnou dispoziční skladbu. Stále hojnější používání *kleneb* dalo možnost využití i nepravidelným prostorům podmíněným často

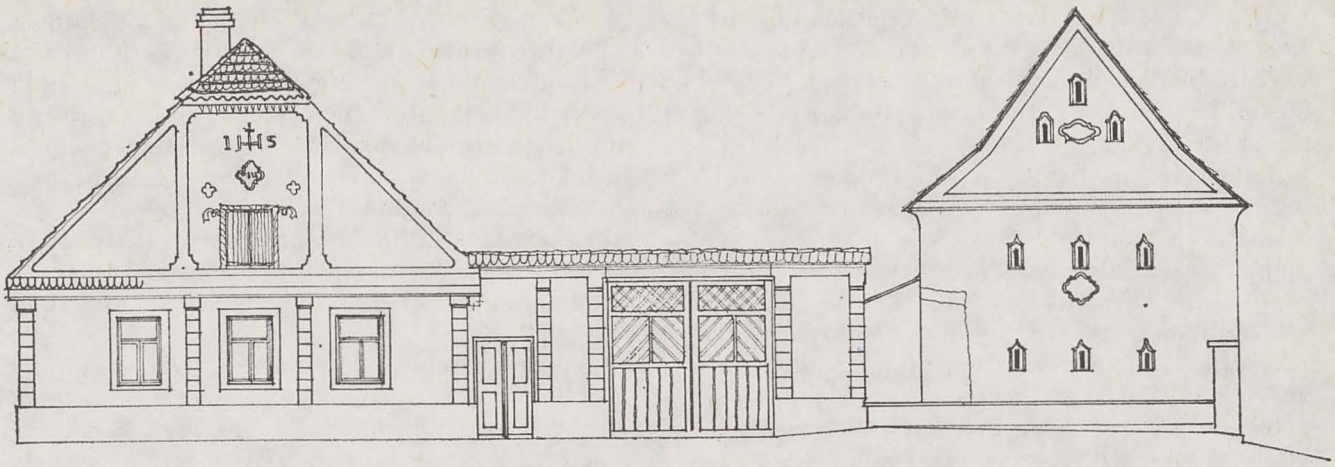

306 Borkovice čp. 17 (okr. Tábor). Pravděpodobně druhá nejstarší dochovaná kamenná stavba sýpky v jádrové blatské oblasti. Strohá kubická hmota a jednoduchý, byť mladší dekor tento starobylý výraz zdůrazňují.

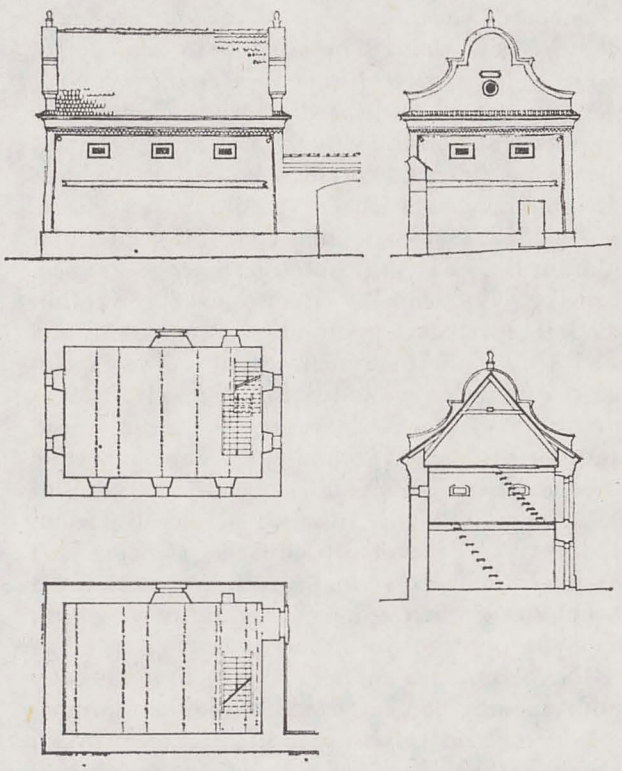

307 Svinky čp. 3 (okr. Tábor). Velice vyzrálá architektonická forma — zřetelná reminiscence na barokní architektonický projev — na sýpce, datované ve štítě rokem 1792.

tvarově složitějšími parcelami a efektivnějšího užití vyššího podlaží. Druhou skutečností je hojnější účast profesionálních řemeslníků na výstavbě usedlostí. Již v období 18. stol. lze předpokládat značný podíl tesařských mistrů na budování vesnických sídel, tak jak postupně opouštěli města, kde nastupovala zděná stavba. Stejný proces se odehrál později, kdy zedničtí mistři opouštějí při prohlubující se stagnaci agrárních poddanských městeček jejich prostředí a odcházejí na venkov, kde naopak vlivem změněných ekonomických podmínek nastupuje stavební konjunktura. A není to pouze přínos technologický, který přinášejí. Při vnímání vesnické architektury musíme mít na mysli i jejich výrazné přispění do *formového* a *výtvarného* rejstříku, uplatňovaného při realizaci vesnických staveb. Je totiž pochopitelné, že s sebou přinášejí i řadu výtvarných návyků z městské a panské výstavby, kterou dosud realizovali.

Tak v roce 1840 zaznamenáváme příchod Františka Šocha st. do Zálší, zhruba v téže době Jakuba Bursy do Vlachova Březí, příchod Patáka do Vlastiboře, Jana Panovce na Písecko a řady dalších méně známých či dosud neidentifikovaných zednických mistrů.

Architektonický obraz jihočeských sídel a krajiny, jak je obecně zafixován ve vědomí lidí, je tak dílem tohoto období, jmenovitě konce 18. a celého 19. století. Stavební aktivita a tvůrčí vzepětí tohoto dějinného úseku byly velice silné a vše postihující, takže vytvořily pevné základy i pro další stavební a výtvarný vývoj vesnického domu a celých obcí v době následné. Proto když ve třetí třetině 19. stol. stavební ruch na jihočeské vesnici pozvolna dozníva, nově vznikající stavby přece nadále čerpají z tradice a široké palety forem utvářené ve 30. až

60. letech a nezřídka i stavby z počátku století dvacátého se svými znaky a kompozičními principy hlásí ke stavbám z období popisované konjunktury. Lze to dokumentovat řadou staveb, jako čp. 5 v Zálší (okr. Tábor), přestavěný na poč. 20. let 20. stol., ve Zbudově čp. 27 a řadou dalších mladých staveb.

Podívejme se blíže na formování staveb, usedlostí a jejich prostřednictvím výrazu vesnických sídel tohoto období.

Jak již ukázaly předcházející pasáže, zastihuje nástup silné stavební aktivity na počátku 19. století zemědělskou usedlost v podstatě hmotově dokomponovanou. V převaze pravidelná parcelace jihočeských obcí dala vzniknout i pravidelné formě zemědělské usedlosti, to znamená statků v podstatě *ortogonálního* — čtvercového nebo obdélného půdorysu. Takto vytyčené parcely byly pak zastavovány několika skladebnými variantami uskupení základních hmot; volba té které je pak závislá na proporcích parcely, na daném terénu a v neposlední řadě na sociálním zatřídění určitého statku. Přes tyto možné a užívané varianty lze globálně stanovit, že v jihočeské oblasti, s výjimkou výraznějších podhorských poloh Šumavy a specifické oblasti horaždovicko-blatenské, převažuje *trojstranné* uspořádání, jinak nazývané též *skladba ve třech pořadích*. V obraze statku to znamená, že do hlavního průčelí usedlosti — směrem k cestě nebo veřejnému prostoru — stojí po jedné straně parcely hmota obytného domu, po straně druhé sýpka. Přitom jsou obytný dům téměř vždy a sýpka převážně orientovány užší stranou — štítem do tohoto frontálního průčelí. Výjimky jsou zdůvodněny jinými faktory, zpravidla provozními vazbami, terénem a pod., nikoli regionální variací. Častým důvodem bývá rovněž doba vzniku, kdy u mladších staveb se někdy projevilo vývojové uzavření skladby usedlosti v usedlost čtyřstrannou. Z přehledu vývoje usedlosti v kapitole II/1 je patrné, že posledním vývojovým typem je *usedlost čtyřstranná*, v některých oblastech zakotvená jako převažující forma, když k hlavní stavební vlně zde došlo relativně pozdě — oblast Stropnice, Kaplicko aj. Jindy je tato forma podepřena potřebami optimálně čelit vlivům povětrnosti (jihočeské samoty — jednoty).

Toto dvouštítové průčelí vytváří základní kompoziční prvek obrazu jihočeských vesnických prostorů, je základním gradačním prvkem front návsí a ulic obcí. Třetím výrazovým prvkem je pak *hmotové propojení obou štítů ohradní zdí*, která oba štíty sjednocuje do jediného výtvarného prvku. Ohradní zeď je po straně domu nebo uprostřed prolomena *vjezdem — branou* ve formě půlkruhového oblouku, segmentu, nebo konečně s rovným překladem — obyčejně v návaznosti na časové vročení vzniku.

U většiny obcí je tato průčelní strana usedlosti v podstatě jedinou fasádou, obrácenou k pozorovateli, a proto se stala prostorem pro uplatnění výtvarného názoru stavebníka a zednického mistra.

Řada studií o lidové architektuře se soustředila svými úvahami převážně k tomuto akcentovanému místu zemědělských usedlostí. Pro poznání hlubších kořenů lidové stavební tvorby je však nezbytné poznat a zhodnotit vesnický stavební projev komplexně — jak po stránce provozní, skladební a technologické, tak po stránce formové. Tento krok nám dostatek intaktního fyzického materiálu dovoluje.

Ve třetí kapitole této publikace byly rozebírány a obecně charakterizovány jednotlivé stavební druhy, tvořící zemědělské usedlosti jihočeské oblasti. V následujících odstavcích pak bylo poukázáno na rozvoj a finální charakter těchto komponentů vesnických výrobních jednotek — usedlostí v jednotlivých vývojových obdobích. Pro pohled na lidovou architekturu jihočeské oblasti ve sledovaném období konce 18. a průběhu 19. století je však potřebné si znovu jednotlivých součástí usedlosti podrobněji povšimnout.

Začněme vlastním *obytným domem* usedlosti, který je základním komponentem zemědělské usedlosti. Již z dříve řečeného zřetelně vyplývá, že ač je vesnický dům především stavebním řešením praktické potřeby vytvoření obydlí, je nezbytné mít neustále na mysli jeho úzkou spjatost s hospodářským provozem usedlosti. Vyvíjel se jako nedílná součást jednotky, jejímž základním posláním byla a i v 19. století je *zemědělská výroba*. Důsledky, vyplývající z tohoto úzkého vztahu, vytvářejí specifické podmínky, v jejichž rámci jsou řešeny jednotlivé otázky stavby. Tyto specifické podmínky byly a stále i pro 19. století zůstávají natolik výrazné, že jsou primárními před ostatními, víceméně vnějšími vlivy (např. takzvané *slohové architektury*, ovlivňující obecně jen tvarosloví), ale ovlivňují i prostorovou a dispoziční skladbu veškeré stavební produkce v rámci oblasti a vedou k tomu, že vesnický dům je samostatným stavebním druhem oproti ostatním obydlím, především oproti obydlím městským.

S odvoláním na zmíněné specifické podmínky nemůžeme obytnou část vesnického domu posuzovat odděleně od celku usedlosti a jejího provozu a odtrhávat ji tak od těchto určujících souvislostí. Priorita působení naznačených vztahů je co do síly proměnná vývojově. Jestliže u nejstarších obydlí se obytná a hospodářská funkce domu neoddělitelně prostupovala, dochází postupně k uvolňování této vazby. Přesto ale i v 19. století stále tyto specifické skutečnosti objektivně existují.

Vesnický dům je tudíž i v 19. století stavebním druhem, který obsahuje jak obytnou část, tak i část hospodářskou. Jednotlivé části však stále

možno charakterizovat jako převážně obytné nebo převážně hospodářské.

V celé oblasti jižních Čech zastihujeme koncem 18. a v 19. století vývoj půdorysu vesnického domu v podstatě nejvyspělejší fázi. Již nejstarší doklady, ještě roubené,*) dokládají obecné užívání trojprostorového domu. U několika málo zachycených dokladů (Ratibořské Hory — okr. Tábor — obydlí horníka, Lažany u Tábora 25 a u staveb nejchudších vrstev vesnického obyvatelstva) nalézáme sice skladbu domu úspornější, avšak přesto již operující základním počtem prostorů. Základní skladbou je tedy *vstupní síň uprostřed, obytná místnost orientovaná do štítu domu a na protější straně přes síň komora.*

I *otopné zařízení,* jehož důležitý vývojový proces zde byl doložen příklady, je již prostorově fixováno v rohu světnice a obsluhováno z prostoru síně. Předpokládáme, že zde, v jižních a jihozápadních Čechách, byl již v pokročilém stadiu i vývoj k oddělení *černé kuchyně,* vzniklé předělením síně. (Parcelační sevřenost jihočeských vsí nevyvolala potřebu podélně průchozí síně na další část pozemku, jako tomu bylo například v severních a severovýchodních Čechách, a toto prostorové oddělení vstupního prostoru bylo snáze umožněno.) Na uvedeném, ještě roubeném domě z Blažejova čp. 35 na Jindřichohradecku**) můžeme sledovat zásah nové úpravy topeniště do skladby domu. Celá černá kuchyň včetně vnější zdi byla zděná. Vznikla tak typická kombinace roubené a zděné konstrukce, která se projevila i ve vnějším výrazu stavby. Černá kuchyň byla vesměs zaklenuta a nad vrcholem klenby či blíže ke středu stavby pak bylo vyzděno mohutné těleso komína. Kouř z pece, později i kamen, přistavěných k peci ve světnici, procházel z ústí pece a vzduchových otvorů volně prostorem černé kuchyně vzhůru do komína.

Nejprve u velkých statků, postupně však i u drobnějších hospodářství sledujeme v jihočeské oblasti (stejně však i v regionech jiných) zmnožování obytných i hospodářských prostorů domu. V části obytné častěji, zejména u nových zděných domů, nalézáme připojení dalšího úzkého obytného prostoru, přístupného z hlavní světnice. Jde převážně o *výměnek,* obytnou místnost pro poproduktivní členy rodiny (starší rodiče). Jiným označením této nové místnosti je *přístěnek* nebo *vejstupek.* Vřazením tohoto nového prostorového prvku do dispozice domu došlo i k proměnám ve hmotě a vnějším výrazu. Obytný dům se stal v hlavním průčelí širší, a z převážně dvouosové kompozice oken v přízemí štítu vznikla skladba tříosová. U roubených staveb se navíc tato proměna promítla uplatněním čel trámců dělící příčky do struktury roubení v průčelí.

U nejstarších staveb, kde k tomuto rozhojnění dispozice došlo adaptací — rozšířením stávající stavby, se zásah projevil asymetrickým bočním přístavkem, bez přestavby krovu a štítu (např. usedlost čp. 2 v Dlouhé Lhotě na Táborsku). Zde v jižních Čechách však má převaha příkladů přístěnek zcela zakomponován.

Touto úpravou byl řešen problém odděleného bydlení (a často i hospodaření — v přístěnku byl později i sporák na vaření) starších rodičů. V této souvislosti chceme upozornit na několik zajímavých příkladů, které byly zaznamenány v obci Plástovice*) (okr. Č. Budějovice), kde otázka oddělení staré a mladé generace byla řešena výstavbou samostatné drobné stavby, vlastně „statečku" v prostoru vlastní usedlosti.

Je to zajímavý případ, který je užit i v jiných obcích, ale který jsme zatím mimo oblast jižních Čech nezachytili. Běžně byl daný úkol řešen adaptací přízemí sýpky; uvedený příklad řeší úkol zcela jinou kvalitou.

Dispoziční zbohacení vesnického domu do štítu vytvořilo podmínky i pro zvětšení počtu skladovacích prostorů na protilehlé straně domu — za síní. Proto velmi často zaznamenáváme přiřazení druhé komory, ať již přístupné rovněž ze síně, nebo z komory původní. Vytvořily se i příznivější prostorové podmínky v samotné vstupní síni, která byla u původní skladby oddělením černé kuchyně velice stísněna.

Otázkou *komor* — skladovacích prostorů — se přibližujeme další problematice, která již pro předcházející období byla podrobněji rozebrána — k dispoziční variantě *špýcharového domu* — obytného stavení, do jehož uspořádání je vřazen patrový špýchar — *sýpka.* Není to problematika generální, týkající se celé oblasti, ale jde pouze o několik západnějších okruhů — Horažďovicko, Prachaticko, Volyňsko a Strakonicko. Na ostatním území se již záhy, nejpravděpodobněji v 17. a 18. století, hmota sýpky z dispozice domu osamostatňuje a stává se, jak již jsme uvedli, kompoziční subdominantou obytnému domu v hmotové skladbě hlavního průčelí. Přesto však v jednotlivých případech se toto starší uspořádání udrželo i v nové skladbě a výstavbě 19. století (viz uvedený příklad z Ratmírova na Jindřichohradecku nebo čp. 1 v Plástovicích — okr. Č. Budějovice). Špýcharový dům se tedy v průběhu 19. století i nadále objevuje i v nové výstavbě usedlostí novou, zděnou technologií. Jeho výskyt je běžný v západní polovině jihočeského regionu a slábne východním směrem.

*) Pole čp. 2, 5 (okr. Strakonice), Blažejov 35 (okr. J. Hradec), Beranova Lhota čp. 6 (okr. Tábor) atd.

**) Srovnej příklad uváděný v kapitole IV/2

*) Objekt čp. 13 v zadní, chalupnické uličce při severním obvodu obce, vřazený do usedlosti čp. 14

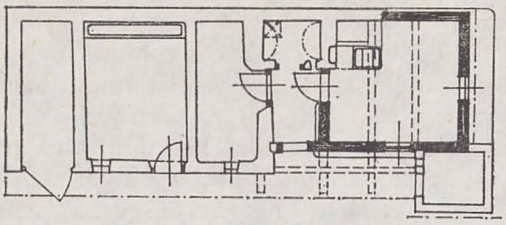

308 Čepřovice čp. 10 (okr. Strakonice). Drobná domkářská usedlost se skromným hospodářským příslušenstvím reprezentuje, stejně jako objekt na následující ilustraci, vývojovou fázi přechodu od roubené na zděnou technologii. Roubená zůstává jen obytná světnice, ostatní části domu jsou již zděné.

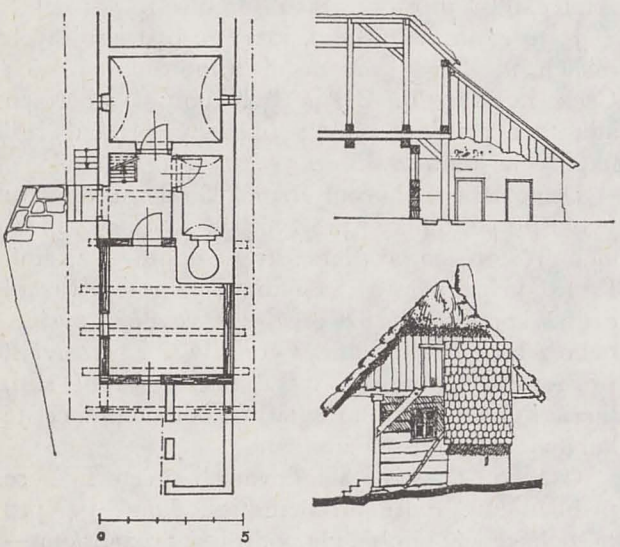

309 Makarov čp. 13 (okr. Strakonice). Půdorys, pohled na štítovou stěnu a řez štítem drobného domkářského stavení.

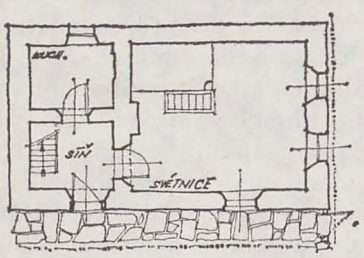

310 Lažany čp. 25 (okr. Tábor). V celé jihočeské oblasti nalézáme od poloviny 19. století v organismu vsí i obydlí vesnického proletariátu nebo nezemědělských obyvatel, kde půdorysné uspořádání domu je velice prosté a úsporné a často postrádá některý prostor, nejčastěji komoru.

Důvody pro jeho „přežívání" lze spatřovat v několika aspektech — jak praktických, tak mentálních. Předně je potřebné si uvědomit, že již v předcházejícím období (jak ukázaly příklady např. z Chvaletic, z Paští či z Křtětic), byl špýchar vyzdvižen vždy z kamene, i když celá vlastní stavba byla roubená. Proto byl i při pozdější zděné přestavbě pojat do nového organismu domu. K jeho podržení ve starší poloze mohla vést i místní situace, tedy poloha či dimenze parcely. Úzké parcely nedovolily vysunutí sýpky za vjezd proti domu, a proto zůstal špýchar na svém původním místě jako komorová patrová nástavba.

V západním území vedly k přežívání jak uvedené důvody, tak silná tradice.

Další zvláštností jihočeského zděného domu z období konce 18. a z průběhu 19. století je jeho pevné setrvávání na *přízemní koncepci*. Zatímco v jiných částech státu, zejména u severočeského, severovýchodočeského, zbirožského domu a u domu podkrušnohorského se od konce 18. století vyvíjí patrová dispozice, umožněná zdokonalením otopného zařízení a přesunutím skladovacích prostorů do nových suchých komor, je na jihu (a rovněž na západě) Čech patrový dům v podstatě zvláštností. Jeho výskyt je vždy motivován mimořádnou situací — terénní, parcelační nebo sociální. Za jiné je možné připomenout dva statky v severní frontě návsi v Plástovicích (čp. 19 a 18 — okr. Č. Budějovice), kde vznik skladovacího polopatra je motivován velice úzkými, dlouhými parcelami, které nedovolily vystavění samostatných sýpek. Nejde zde o špýcharové domy, neboť schodiště nejde ze síně, ale ze zápraží, a skladovací komora je nad obytnou místností.

Jiná je situace, kde vznik patra byl ovlivněn terénem, jako v Libotyni (okr. Prachatice — srv. ilustr. č. 340 na str. 131) nebo v Makarově u Strakonic. Hezkým příkladem dispozičního rozložení do dvou podlaží pro terénně složitou situaci je uváděný půdorys a průčelí v Makarově čp. 3. Zde svažitý terén dal v části objektu vzniknout sklepu a stájím v „přízemí" a nad nimi je vyvinuta normální patrová dispozice. Příkladů tohoto typu však není v jižních Čechách zdaleka tolik, aby se mohlo hovořit o nástupu k patrovému domu.

Při zkoumání půdorysů vesnického domu Jihočeské pánve si zajisté povšimneme i té skutečnosti, že i při zachování základního trojprostorového schématu a ve vyzrálejší fázi i při jeho zmnožení o „přístěnek" či druhou komoru dochází k jednotlivým odlišnostem. Jde o přiřazování další *komůrky* vedle černé kuchyně, o umístění *schodů na půdu* (ze síně, z komory, ze zápraží atd.). Zde obyčejně po podrobnějším průzkumu dojdeme k poznání, že většinou jde o respektování užitné hodnoty starší části stavby nebo specifického provozu domu (často se vedle základní zemědělské funkce usedlosti, zvláště v případech chalupy,

311 Velká Turná čp. 17 (okr. Strakonice). Sgrafitová renesanční výzdoba se složitými psaníčky a motivem „věčné vlnky" pod římsou zadní stěny stavení, kryté střechou mladšího přístavku.

312—313 Opalice čp. 11 (okr. Č. Budějovice). Pozdně gotická omítaná úprava průčelí sýpky s šambránami u oken a falešným nárožním armováním. Na zadní stěně domu, připojeného k sýpce, je v místě zříceného mladšího přístavku psaníčkové renesanční sgrafito.

314 Opalice čp. 10 (okr. Č. Budějovice). Štítová strana s vjezdem u velké zděné hospodářské budovy, jejíž patro sloužilo jako sýpka.

315 Čížov čp. 13 (okr. Jihlava). Pohled ze dvora na věžovou zděnou sýpku, která má v přízemí i patře pozdně gotické portály ze 16. století.

316 Čížov čp. 16 (okr. Jihlava). Valená klenba suterénu v pozdně gotické sýpce ze 16. století.

317 Čížov čp. 12 (okr. Jihlava). Druhotně užitá část okoseného pilíře, původně snad z pozdně gotického klenutí.

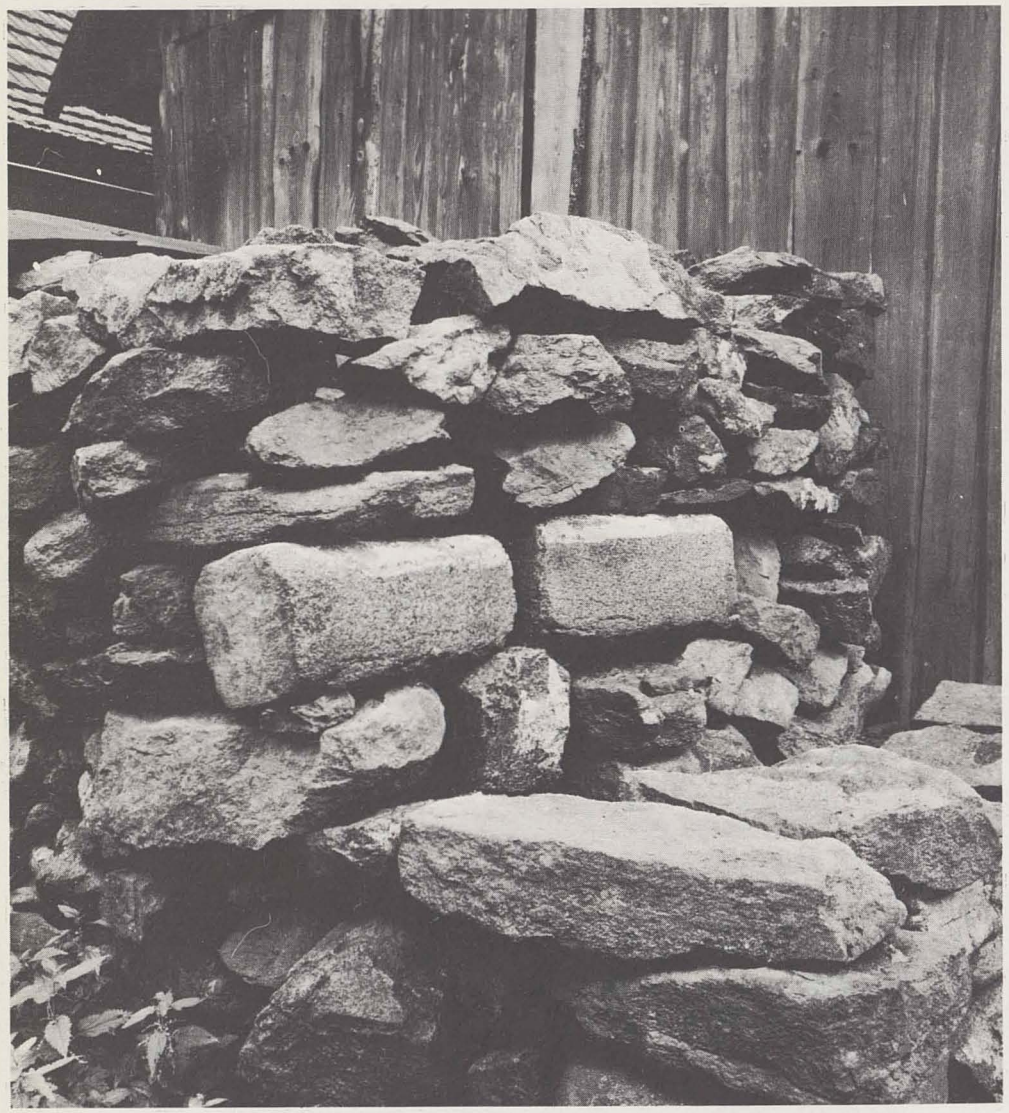

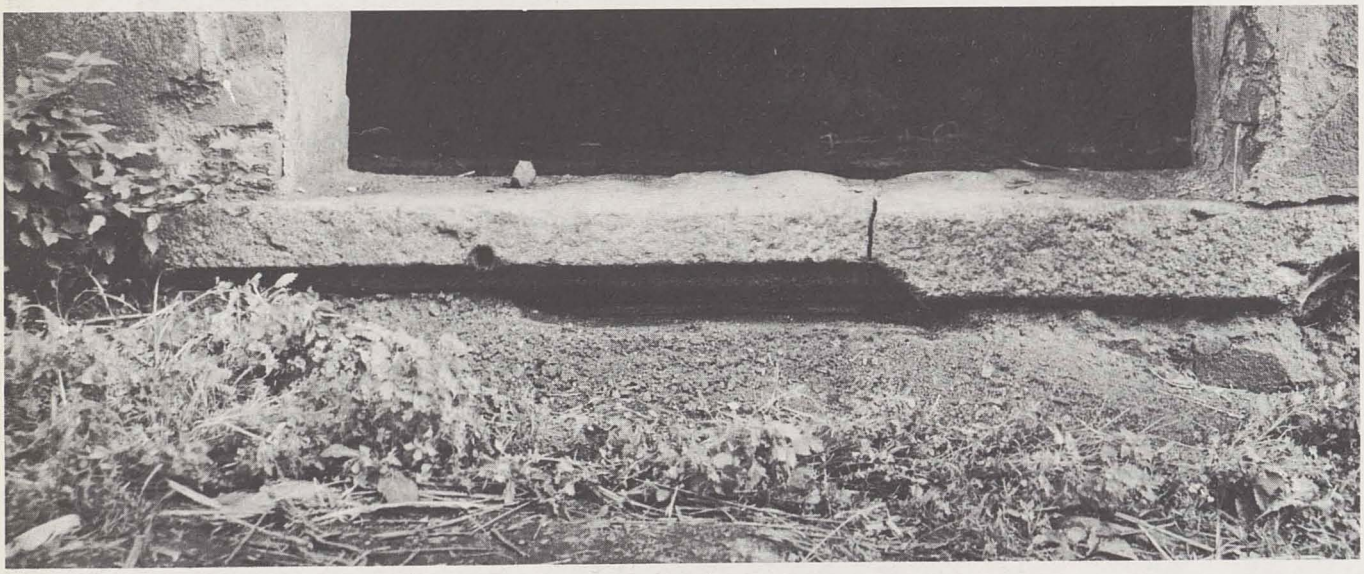

318 Ostřetice čp. 10 (okr. Klatovy). Skládka kamene ze zbořené sýpky s tesanými částmi středověkého okoseného ostění.

319 Čížov čp. 12 (okr. Jihlava). Část ostění velkého pozdně gotického okna, použitá druhotně jako práh vstupu do chléva.

320 Dublovice čp. 15 (okr. Příbram). Dvorní průčelí zadní hospodářské části domu, obsahující pozdně gotická ostění — dva portály a okno.

321 Dražkov čp. 10 (okr. Příbram). Zděná brána do usedlosti s pozdně gotickým půlkruhově klenutým okoseným ostěním vjezdu ze 16. století.

322 Krnín čp. 3 (okr. Č. Krumlov). Pozdně gotický sedlový portál do síně domu. Za ostěním byla při úpravách zjištěna hluboká dutina pro zasouvací závoru.

323—324 Dražkov čp. 3, 4 a 39 (okr. Příbram). Přední a zadní strana pozdně gotické brány, která je dnes součástí dvou usedlostí. Vjezd s mohutným půlkruhově klenutým okoseným ostěním dnes vede k čp. 39, dříve k čp. 3. K západní části brány s pozdně gotickým portálem vstupní branky byla z návsi přistavěna chalupa čp. 4.

325 Křtětice čp. 25 (okr. Strakonice). Velice archaický formou i půdorysným rozvrhem je roubený obytný dům omazaný hlínou a s nízkým prkenným štítem, ukončeným rozloženou polovalbou.

326 Blaténka čp. 4 (okr. Strakonice). Pozoruhodný příklad volně stojící roubené komory na kamenném sklepu s nízkým prkenným štítem otočeným do dvora a zakončeným širokou polovalbou. (Boční kůlna je mladšího data.)

327 Horusice čp. 10 (okr. Tábor). Jako reprezentant staré formy stodol, jaký se užíval i v blatské oblasti, může sloužit tato zajímavá stavba. V půdorysu měla levou pernu pravoúhlou, levou polygonální.

328 Blažejov čp. 35 (okr. J. Hradec). Mohutný roubený dům usedlosti s vysokou masívní podezdívkou. Objekt má klasickou trojprostorovou dispozici světnice — síň — komora s vydělenou zděnou černou kuchyní v zadní polovině síně. (Blíže srovnej ilustraci č. 436.)

329 Hodonice (okr. Tábor). Klasicistně střídmé, ale malebné formy staveb vltavotýnského okruhu.

330 Zechovice — náves (okr. Strakonice). Konjunktura zděné výstavby ke konci 19. století zcela překryla původní výraz vesnických sídel nejen v bohatých jádrových oblastech, ale i na územích výše položených, jako v šumavském podhůří.

331 Březí, m. o. Temelín (okr. Č. Budějovice). Výrazná a architektonicky působivá dominanta návsi — zvonice zřetelně barokního pojetí, ale stylizovaná lidovým projevem.

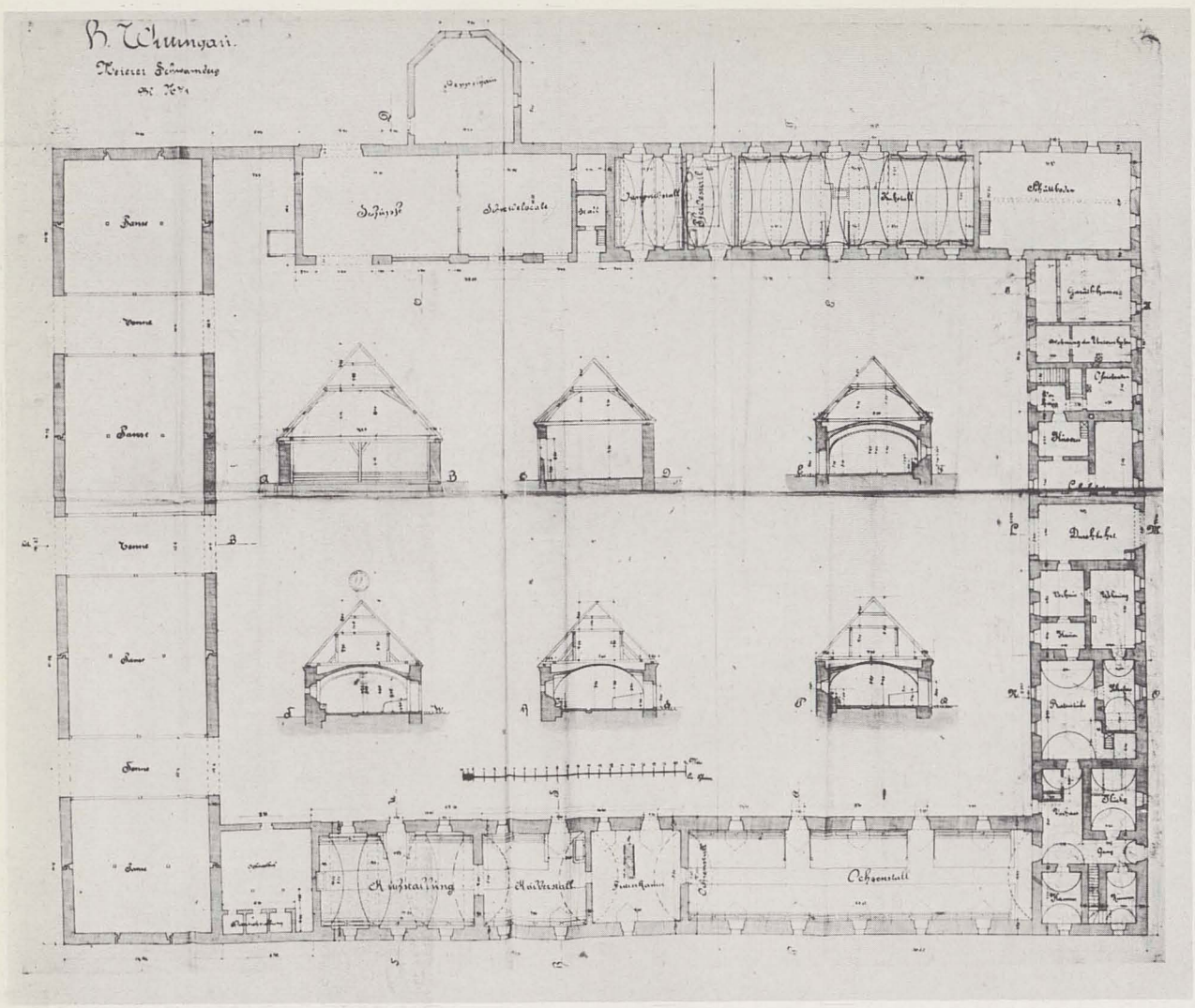

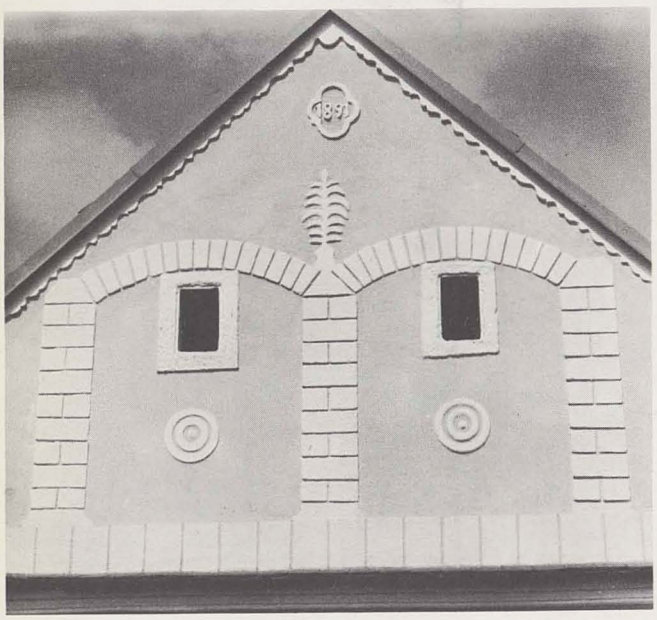

332 Schwarzenberský dvůr Švamberk na třeboňském panství. Pro utváření architektury, ale i dispozice a skladby provozů v zemědělských usedlostech 19. století měla velký význam výstavba panských velkostatků, u kterých se již od konce 18. století uplatňovala jasná diferenciace stájových prostorů. Bez vlivu nezůstala celková kompozice statků, stejně jako užité konstruktivní systémy — krovové soustavy, klenbové konstrukce a jejich typy, tvary lunet atd., se kterými se pak po celé 19. století v architektuře vesnických staveb setkáváme.

333 Záluží u Vlastiboře čp. 7 (okr. Tábor). Druhá půle 19. století je charakteristická zjednodušováním obrysu a siluety průčelí usedlostí i vlastního dekoru. Ukazuje to i několik následujících ilustrací.

334 Dlouhá Lhota čp. 6 (okr. Tábor). Naproti tomu řada staveb přejímá nové dekorativní prvky, které uplatňuje panská architektura na výstavbě statků a továren, jako např. motivy z režných cihel.

335 Borkovice (okr. Tábor). Jednota původních dvouštítových průčelí statků v hlavních prostorách obcí je ve 2. polovině 19. století narušována vřazováním podélně orientovaných průjezdových domů.

336 Novosedly nad Nežárkou (okr. J. Hradec). Jemná silueta barokizujících štítů s bohatým dekorem se koncem století zklidňuje a nastupuje prostší, přísnější výraz průčelí statků, zakončených trojúhelníkovými štíty. Průhled návsí v Novosedlech.

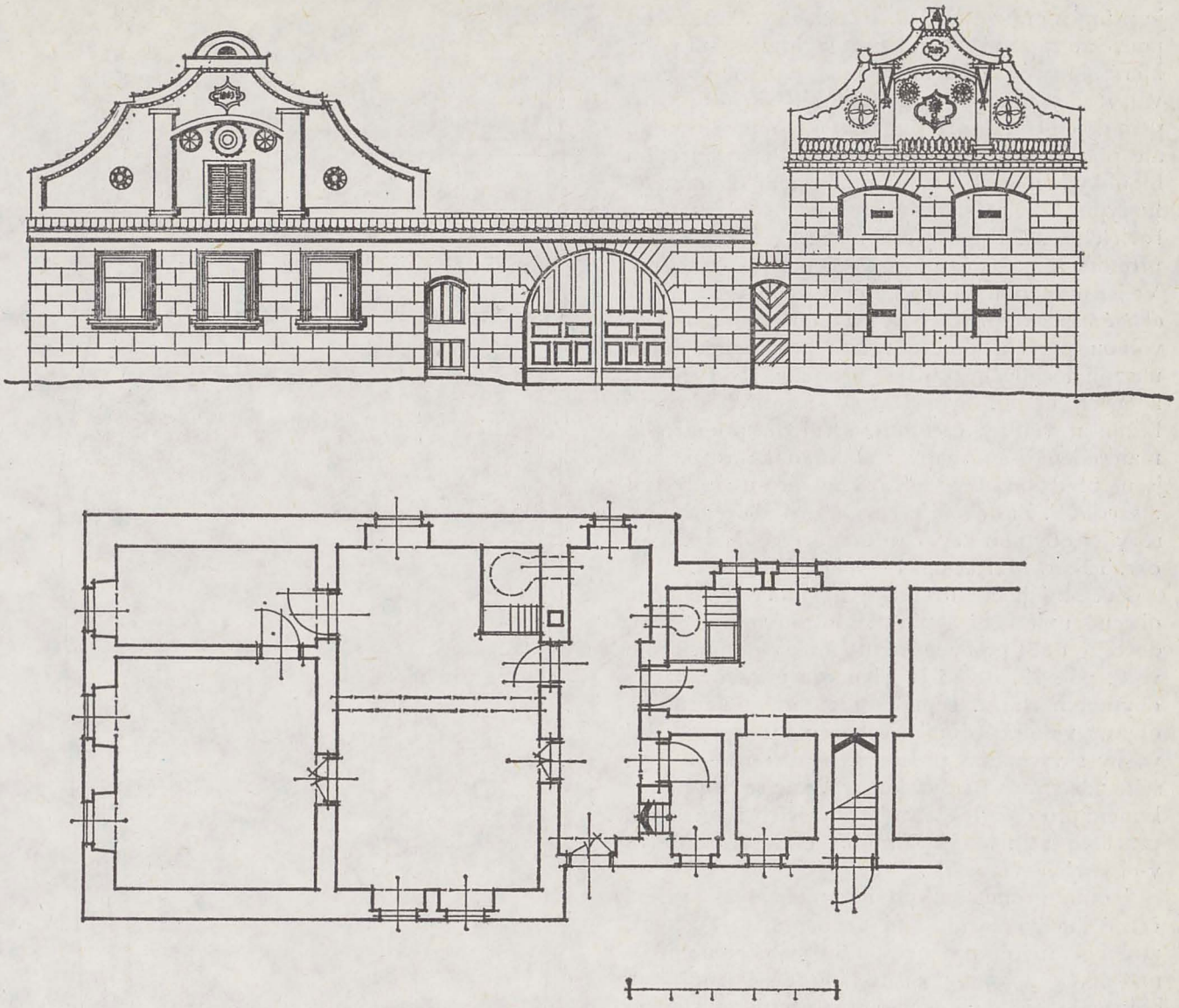

337 Mažice čp. 10 (okr. Tábor). Při nové výstavbě dochází již u bohatých statků ke značnému rozhojnění dispozice, což se projevuje i u narůstání hmoty průčelí domu. Lze to dokumentovat na uváděném půdorysném schématu. Pravděpodobně původní šířku traktu si zachovala komorová část. Byla při přestavbě rozdělena na 4 nové prostory — výměnek se spíží, snížený loch a schodiště na půdu. Síň se zvětšila o původní prostor černé kuchyně. Světnice byla rozšířena a před její průčelí přibyly další dvě obytné místnosti. Tradiční dvouštítová kompozice průčelí byla dodržena. K úpravě došlo k roku 1869 (dle datace ve štítu), když předtím došlo k výstavbě sýpky (1859). (Autory průčelí jsou nejpravděpodobněji Jan a Fr. Šochové.)

rozvíjela i řemeslná výroba, která si vynutila i změnu ustáleného půdorysného schématu). Odlišnosti v řazení a počtu prostorů jsou pak časté zejména u velkých statků, kde v důsledku vzrůstající prosperity zemědělské výroby vzniká potřeba většího počtu skladovacích a provozních prostorů, event. i prostorů obytných pro čeleď.

Při výčtu půdorysných variant nelze však opomenout další podnět, který jejich soubor dále rozmnožuje — *etnické vlivy*. Po celém území našeho státu, zejména v jeho hraničních oblastech, se setkáváme se dvěma základními typy skladby obytného domu — s domem *komorovým*, (který jsme dosud sledovali) a s domem *chlévním*, který je importem západního etnika. Rozdíl mezi nimi je dán vztahem bydlení a chovu dobytka a zejména oddělením či spojením provozu domu s provozem chovatelským. U komorového domu stojí přes síň

proti světnici komora (komory), u domu chlévního je přímý vstup ze síně do chlévních traktů, nikoli pouze ze zápraží. Mezi těmito vyhraněnými póly, které oba v jihočeském regionu můžeme vysledovat, stojí však za povšimnutí *přechodný typ* s přístupem do chléva sice ze síně jako u domu chlévního, ale přes izolaci chodby, která vznikla zkrácením hloubky komory základního „českého" komorového typu. Jako příklad uvádíme zděný dům v Čepřovicích č. 23 na Strakonicku.*) Zmnožování prostorů se pak s časovým sledem stává častějším. Velice častou následnou úpravou je vznik *druhé obytné místnosti*, předřazené prodloužením domu na volnou parcelu předzahrádky před štítem. Jak ukazují dochované roubené příklady i řada starších zděných domů, byla *předzahrádka* před domem běžná u většiny usedlostí. Druhým průkazným materiálem jsou mapy stabilního katastru, kde jsou předzahrádky zcela zřetelné u řady vsí a usedlostí. Zastavění předzahrádek dalo možnost rozvíjet obytnou kapacitu domů (Záluží čp. 3 — okr. Tábor, Mažice čp. 1 — okr. Tábor aj.).

Zvětšení počtu drobnějších komor a zejména obecné uplatnění sýpky, situované mimo dům, dovolilo další posílení obytné funkce domu. Proto ve 2. pol. 19. století je i komora upravována na obytnou místnost. Teprve touto úpravou je vlastně obytný vesnický dům osvobozen z bezprostřední vazby s výrobním procesem usedlosti — i když stále zde zůstává černá kuchyň, kde se připravuje krmení pro dobytek a řada domácích řemeslných prací se zejména v zimním období odehrává v obytných světnicích.

Touto proměnou, po níž následovalo rušení černé kuchyně (místo ní vzniká nová kuchyň), ztrácí obytný dům svoji osobitost a pozvolna přejímá prvky a vazby z příkladů nezemědělských obyvatel, jejichž procento se třídním rozkladem vesnice na konci 19. a v poč. 20. stol. a přesunem obyvatel z blízkých měst stále zvyšuje.

Příkladem těchto úprav, kdy se „modernizuje" vlastní obytný dům a slouží pouze bydlení držitele usedlosti, je z celého období konce 19. stol. a z průběhu 20. století velice mnoho. Uvádíme úpravy relativně starší — ze Záluží (okr. Tábor), kde je prostor světnice vybouráním stěny zvětšen o kuchyňskou niku získanou z černé kuchyně. Zajímavé je, že je ponechávána pec, jako důležité zařízení pro pečení chleba a také jako výhodné zařízení otopné. Komory jsou již rovněž plně proměněny na obytné místnosti.

Z uvedeného chronologického přehledu je patrné, že od poloviny 19. století můžeme téměř v celé oblasti sledovat velmi rychlý růst obytného standardu obytného domu zemědělské usedlosti. Je to dáno zvyšující se prosperitou hospodářství

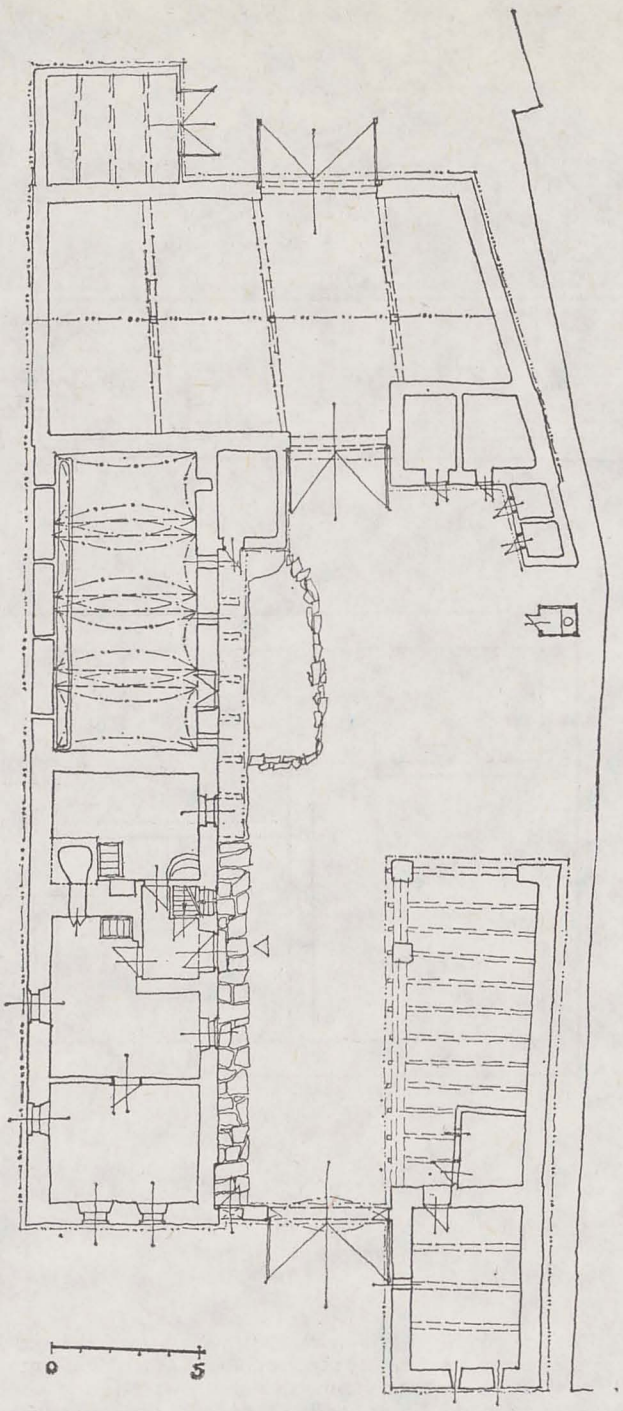

338 Záluží u Vlastiboře čp. 11 (okr. Tábor). Dokumentace mladší přestavby domu usedlosti popisované v textu.

a tím i vznikem větších civilizačních nároků.

Vliv měl i čilejší styk vesnice s městem a v neposlední řadě i příklad bydlení nezemědělských obyvatel na vsi, jejichž procento se začíná od 50. let zvyšovat. Na druhé straně je nutno vědět, že tato obytná „progrese" se týká výhradně majetnější vrstvy sedláků, kde rozdělení jasných provozních a vůbec hospodářských funkcí z obytného domu je podmíněno ekonomickou možností saturovat vy-

*) Srovnej s ilustrací č. 73 na straně 47

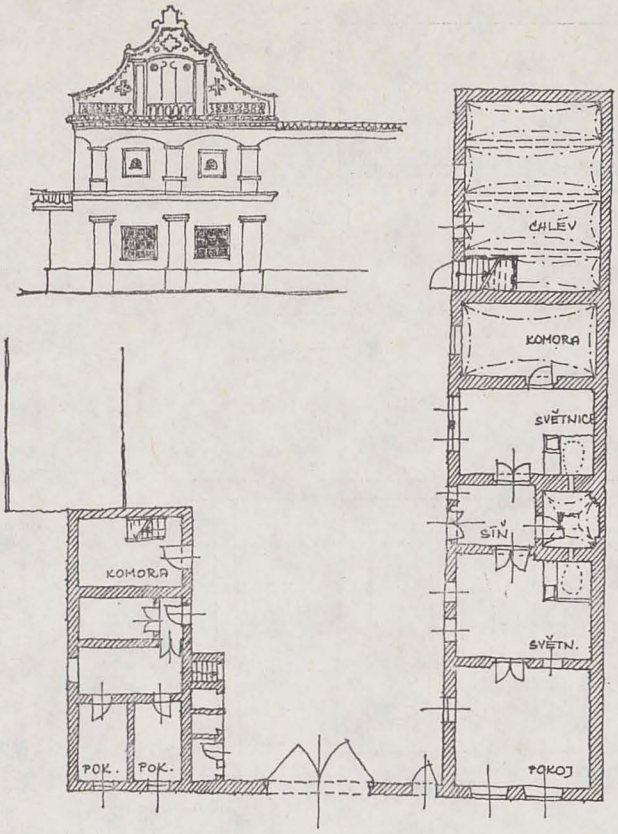

339 Hartmanice čp. 11 (okr. Tábor). Zajímavým problémem je sledování otázky řešení bydlení staré generace. V tomto případě bylo vyřešeno přestavbou přízemní sýpky; u příkladu v ilustraci č. 337 přestavbou původní komory.

loučené činnosti novými stavbami samostatných sýpek, pekáren, řezárny a černé kuchyně pro přípravu krmení dobytka atd. Bydlení ekonomicky slabších vrstev zemědělského obyvatelstva zůstává těmito proudy nedotčeno ještě dlouho — v podstatě do poloviny 20. století.

Druhou neodmyslitelnou součástí zemědělské usedlosti, která v průběhu popisované stavební konjunktury 19. stol. prodělala kvalitativní proměnu, je trakt *stájí* a *chlévů*. Po stránce vnějšího výrazu jde převážně o prosté, utilitární a nepoutavé podélné hmoty; přesto však ve vnitřním prostorovém uspořádání jde často o objekty zajímavé.

Poloha chlévů je v celé české oblasti (až na nepatrné výjimky) dána přirozenou typizací provozu. Hmota chlévů vždy bezprostředně navazuje na obytný dům do hloubky usedlostí, a to v převaze příkladů v přímé linii — v ose obytného domu. Výjimek, kdy chlévy jsou řazeny k ose domu kolmo, je velice málo, a jde vždy o stísněnou parcelační nebo terénní polohu.

Protože chlévy jsou charakteristické svojí trvalou vlhkostí z výkalů i výparů zvířat, docházelo zde k velice rychlému rozrušování nejpoužívanějšího stavebního materiálu vesnických staveb — dřeva. Proto také byly objekty chlévů snad prvým stavebním druhem v usedlosti, kde docházelo generálně k přechodu na trvanlivější stavební technologii. V konci 18. století a v prvých letech století 19. pak již pouze nejchudší statky (usedlosti a chalupy) setrvávají na používání dřeva (např. Nadějkov čp. 9 z oblasti Milevska, Blažejov čp. 35 z Jindřichohradecka a obecněji podhorské a vrchovinské oblasti Táborska, Sedlecka a Pacovska). Přesto však i zde, byť časově později, k této stavební proměně dochází. Proto je si také možno vysvětlit fakt, že chlévy jsou v dlouhé řadě případů nejstarším stavebním prvkem v celé usedlosti. Byly zděny nejdříve a trvanlivá konstrukce jim zaručila přetrvání až do současné doby.

Provoz chlévů je velice prostý. Úzký trakt domů — a tak i chlévů — dovolil vzniknout prostorům s prostým jednořadým stáním. Do chléva se vstupovalo ze zápraží, kromě usedlostí s tzv. chlévním domem, kde byl ještě přístup ze síně — buď přímo, nebo chodbou —, jak jsme už poznamenali.

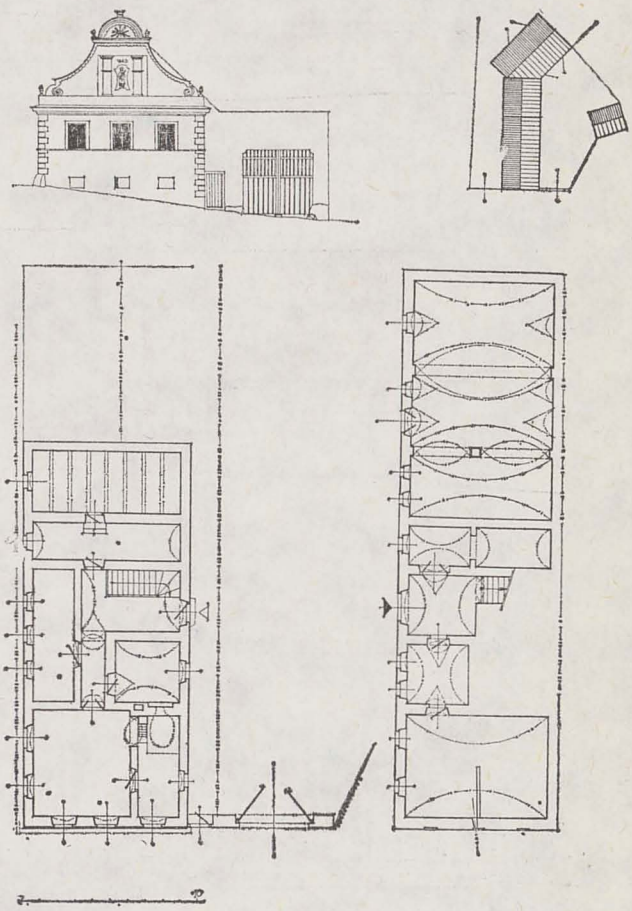

340 Makarov čp. 3 (okr. Strakonice). Příčně svažitý terén vytvořil podmínky pro vznik „patrové" dispozice domu. Přízemí, které se směrem ke štítovému průčelí stává sklepem, slouží v převaze jako chlévy (mimochodem s velmi zajímavým klenebním systémem), v patře je bohatá netypická obytná dispozice. Dům je datován rokem 1863, což odpovídá výrazu průčelí i skladbě 1. patra. Přízemí je pravděpodobně starší.

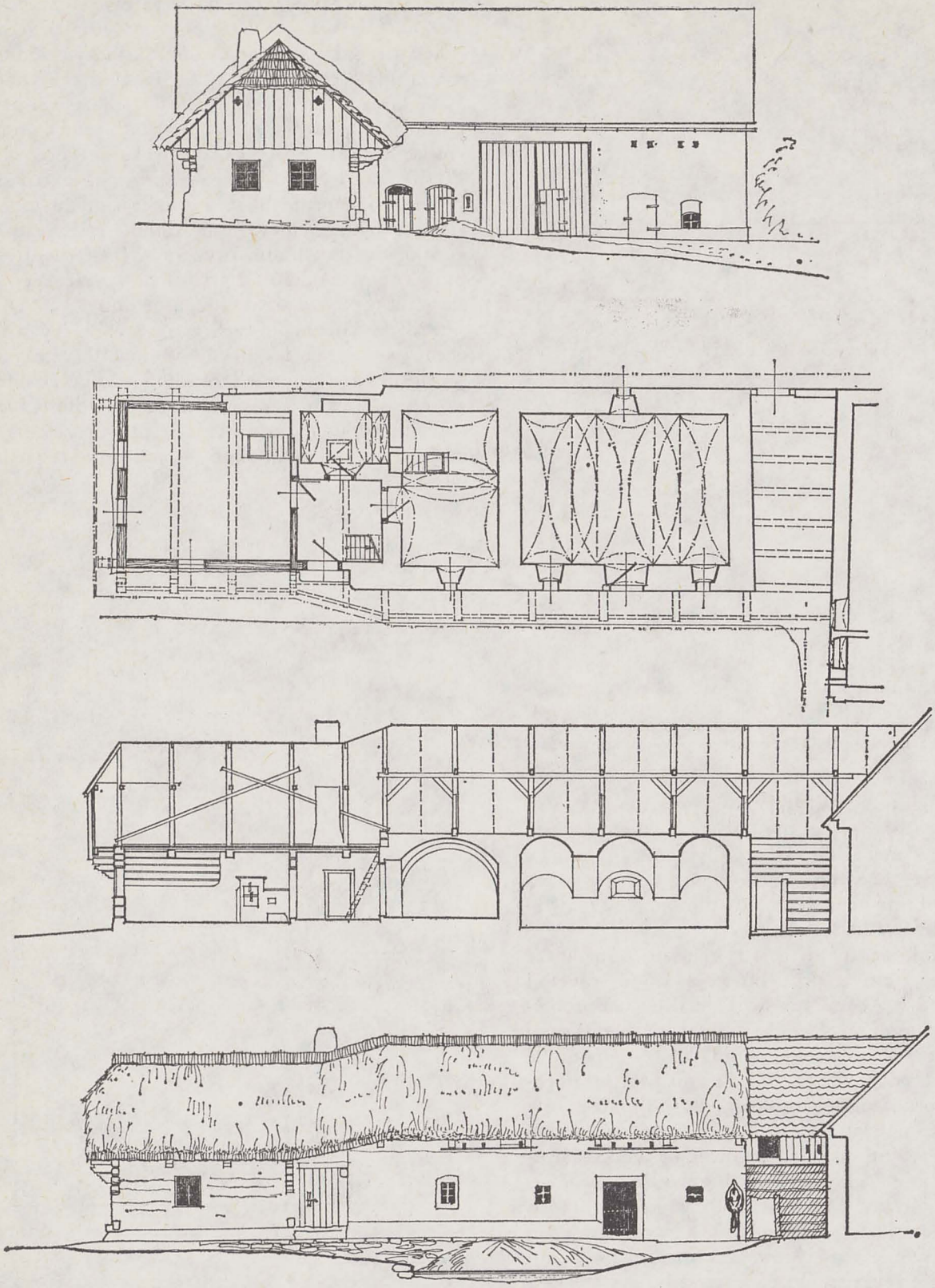

341 Balkovy čp. 2 (okr. Klatovy). Ukázka přestavby domu a chlévů statku. V prvé fázi byly přestavěny chlévy a komora (byly zaklenuty českými plackami a pruskými klenbami do pasů), vlastní obytná část zůstala v původní rozloze a v roubené technologii. Nové proporce obou částí se projevují v půdorysu, řezu i na průčelí objektu. Zajímavé je i koncipování mladší stodoly. Jelikož vlastní dům není podsklepen, byl sklep zřízen pod oběma pernami při výstavbě stodoly.

Vstup ze zápraží byl zřízen nejčastěji uprostřed délky chléva — zvířata stála s hlavou odvrácenou od vstupu (toto uspořádání bylo vyvoláno nejjednodušším způsobem vyklízení hnoje). Okénka byla situována většinou pouze ve dvorní obvodové zdi; v protilehlé, u hlav zvířat, byly většinou jen větrací průduchy.

Dlouhou dobu, v podstatě do poloviny 19. století, byly stájové objekty nedělené; koně i krávy byly chovány pohromadě. Tak jak postupně docházelo k poznání vzájemného nepříznivého ovlivňování jednotlivých druhů a přenosu nemocí, začaly se na panských podnicích stavět *specializované stájové objekty*, a tento vliv pronikl i do poddanské usedlosti. I zde je pochopitelně přejímání vzorů plně v závislosti na ekonomické situaci sedláka. Srovnáváním řady příkladů lze poznat, že nejprve se vyděluje chov vepřového dobytka, který je nepříjemný jak ostatním zvířatům, tak obydlí, a teprve daleko později dochází ke specializaci stájí (*maštalí* pro koně a *chlévů* pro krávy). V prvé polovině 19. stol. je však oddělení chlévů skotu od stájí koní spíše výjimkou než pravidlem.

Teprve v závěru století zaznamenáváme obecněji příklady budování *druhého traktu chlévů;* jeho poloha je diktována tvarem parcely a terénní situací. V řadě příkladů jsou nové stájové objekty budovány v přímé návaznosti na existující chlévy, tedy v ose původní řady domu a chléva. To je v jižních Čechách, kde parcely jsou převážně hluboké a poskytují dostatek prostoru, nejběžnější situace. V jiných podmínkách jsou mladší chlévy stavěny na protilehlé straně dvora, obyčejně v řadě za sýpkou. Je tak postupně dotvářen trojstranný typ skladby usedlosti — *U typ.*

Vraťme se však k vnitřnímu utváření prostoru chlévů. Při zmiňované přestavbě objektů stájí novou trvanlivou technologií bylo postupováno někdy důsledně, jindy byla nová zděná technologie uplatněna pouze u obvodových stěn. Řada chlévů je proto klenuta v celém rozsahu; u jiných pak jsou stropy tradiční, trámové. Zejména původní klenuté prostory jsou architektonicky velice působivé svojí členitostí a jasným modulovým řádem kleneb. Nejrozšířenější konstrukcí, zřetelně převzatou a osvojenou z panské produkce, jsou *pruské klenby* do pasů, rozepnutých do podélných nosných stěn. Nejběžněji jde o použití dvou, tří, méně častěji dokonce čtyř klenebních polí — např. chlév u usedlosti Balkovy čp. 2 na Klatovsku. Výstavba takovýchto prostorů byla zajisté nákladná, vyžadovala přímou účast několika zručných zedníků a tesařů a značné množství stavebního materiálu — převážně kamene —, protože relativně hluboký trakt chlévů (5—6 m), který klenební pasy překlenovaly, vyvolal potřebu stavění velice masívních nosných „gravitačních" stěn, do nichž se pasy vzpíraly.

Podle použití těchto kleneb lze stavby tohoto druhu časově řadit nejdříve od 90. let 18. stol.

Staršími stavbami mohou být ty prostory, kde jsou jednotlivá klenební pole mezi obloukovými pasy sklenuta *českou plackou* nebo chlévy — na českém jihu relativně neběžné — klenuté na jeden či dva *střední kamenné pilíře* nebo sloupy. V těchto případech jde vesměs o použití kleneb s velmi vzepjatými půlkruhovými pasy s českými plackami. Po stránce architektonické jde o prostory velice poutavé.*)

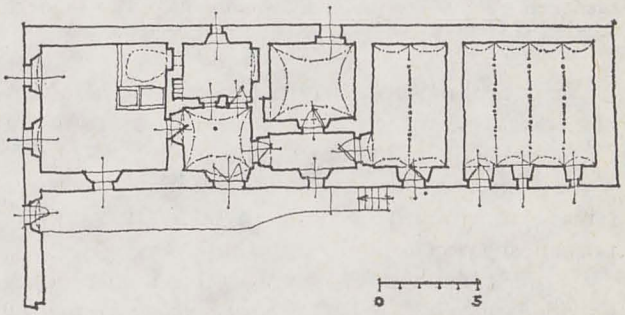

342 Čepřovice čp. 23 (okr. Strakonice). Dispoziční schéma domu usedlosti, který reprezentuje jakýsi přechodový typ mezi komorovým a chlévním domem. Zkrácením prostoru komory vznikla úzká průchozí izolační chodba ze síně do maštale, která má svůj vlastní vstup ze zápraží. Dům je ve štítě datován r. 1785, což je bezpochyby přepis datace starší stavby na místě dnešního domu.

V porovnání s trámovými stropy je klenební konstrukce velice nosná. Prostor nad klenbou je suchý, protože klenební konstrukce s vyrovnávacími násypy nepropouštěly vlhkost do půdního prostoru, a ten byl proto plně využitelný pro skladování píce. (Nevýhodou chlévů kamenných či cihelných, která však byla objevena až v našem století, byla silná vlhkost, která se srážela na chladných konstrukcích, a z toho pramenící nemocnost dobytka, zejména tuberkulóza.) Tato vazba stáje se sklady píce byla velice výhodná pro snadnější obsluhu. U některých stájí už proto nacházíme shozy na píci a slámu přímo do prostoru chlévů, nebo shozy nad zásp při vstupu.

Tam, kde nebylo použito kleneb, byly budovány *rovné trámové stropy dřevěné.* Těch se z již uváděných nepříznivých příčin dochovalo z nejstarší doby velmi poskrovnu — většinou byly v počátku 20. stol. nahrazeny stropy nespalnými z válcovaných profilů a plochých valených kleneb. Tyto prostory jsou tak dnes nejběžnější, často je však zřetelný rozpor mezi starou formou a technologií stěn a velice mladou konstrukcí stropů.**)

*) srov. uváděný příklad z Balkov čp. 6 na Klatovsku, nebo chlév z čp. 3 v Rožnově u Č. Budějovic či čp. 27 ve Zbudově.

**) Srovnej uváděný půdorys ze Záluží čp. 3 (okr. Tábor), kde obvodové stěny mohou být staré (viz gotický portál) a strop je traverzový.

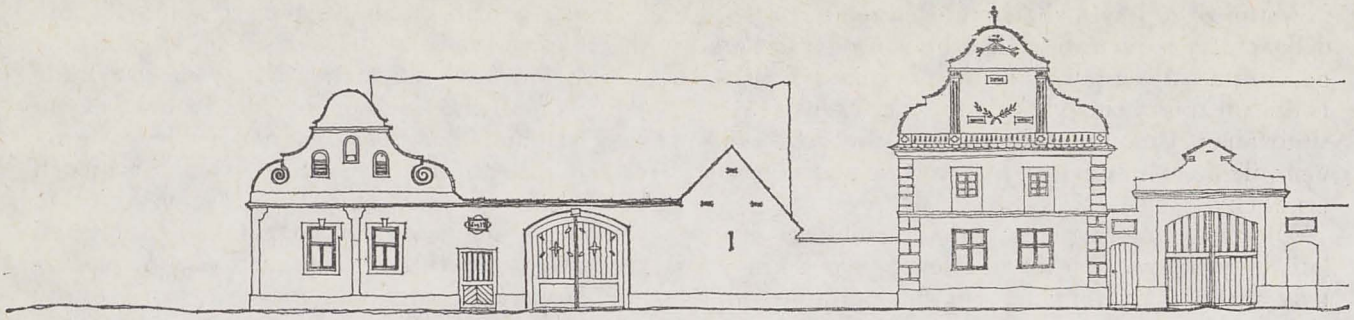

343—344 Plástovice čp. 16 až 19 (okr. Č. Budějovice). Pravá polovina severní fronty návsi architektonicky i urbanisticky velmi zachovalé obce. U prostředních dvou domů čp. 19 a 18 jde o „patrovou dispozici", kdy ale patro nad obytnou světnicí slouží jako skladovací komora — sýpka, pro kterou nebylo na úzké parcelaci v tradiční poloze při vjezdu místo.

V podrobnějším rozboru stavebních součástí zemědělských usedlostí konce 18. a průběhu 19. století si povšimněme další stavby — sýpky. Vynechme vestavěný typ, o kterém již v souvislosti s utvářením obytného domu byla řeč, a věnujme pozornost sýpce stojící samostatně.

V předcházející vývojové kapitole byla věnována dílčí stať o sýpkách *(špýcharech, sklepech, srubech)* roubeným, které byly typickým prvkem více pro západnější oblast, bylo ukázáno, že však i samostatně stojící kamenná sýpka má již v 17. a 18. století v jižních Čechách své nezadatelné místo a tradici.

V průběhu konce 18. a během 19. století se *zděná sýpka* stává obecným komponentem usedlosti v převažujícím teritoriu popisovaného jihočeského regionu. Dostává se jí i čestného situování v kompozici statku — proti obytnému stavení — a stává se tak, stejně jako obytný dům, stavebním objemem, na kterém jsou uplatněny všechny projevy lidové nebo zlidovělé architektonizace.

V podstatě jde vždy o *blokovou stavbu koncentrického půdorysu* s masívními kamennými, později cihelnými stěnami, které nesou jedno či dvě skladovací podlaží. Vstup do sýpky je ze strany od domu nebo ze dvora, jednotlivá podlaží jsou zpřístupněna vnitřním žebříkovým schodištěm. V podstřeší začasté nalézáme i u sýpek mladších lepencovou úpravu starší, již popisované formy. Oproti starším sýpkám jsou sýpky 19. století namnoze prostornější, přízemí mívají i klenutá, větrací průduchy již nejsou „střílnami", ale mají horizontální polohu.

V obrysu hmoty, zejména v oblasti rybničních pánví a na Volyňsku, jsou jejich štíty bohatě dekorativně formovány jako obytné domy, jejich průčelní, ale i boční strana k vjezdu je bohatě dekorována. Z nejranějších staveb tohoto období lze jmenovat sýpku v Borkovicích čp. 17 (okr. Tábor), datovanou rokem 1787,*) která má ještě prostou, strmou trojúhelníkovou formu štítu, sešikmené masívní stěny a svislé průduchy — střílny ve štítu. Celkem oprávněně lze předpokládat její starší existenci; datace se může týkat pozdější přestavby.

Sýpka ve Svinkách při čp. 3 (okr. Tábor) je na štítu datovaná rokem 1793. Štítové datace nutno vždy brát, jak jsme již několikrát poznamenali, s rezervou, protože začasté se vztahují k datu formové přestavby daleko starší stavby — srovnej např. obytný dům čp. 3 v Makarově (okr. Strakonice), datovaný 1865 — což je datace plenty staršího štítu, nebo naopak domu v Čepřovicích (okr. Strakonice) čp. 23, datovaný 1785, což jeho skladbě ani výrazu vůbec neodpovídá a patří původní, starší stavbě.

Většina sýpek staršího data má však výrazně hmotnější měřítka a větší počet podlaží. Teprve od 40. let jsou běžné patrové, masívní špýchary typu čp. 3 v Záší, čp. 28 v Komárově (okr. Tábor), sýpky v Mečíchově (okr. Strakonice), z Plástovic při čp. 27 (okr. Č. Budějovice) atd. Výstavba sýpek byl podnik pochopitelně účelový, byť mu byla přikládána, jak ukazuje význačná situační poloha při vjezdu, i reprezentativní funkce. Velikost sýpek odpovídala i velikosti a prosperitě usedlostí. Na Sedlecku a Pacovsku, či na druhé straně oblasti — na Vimpersku a Prachaticku — proto nenalézáme takové sýpky jako v bohatých oblastech blatských. Na severu a severovýchodě regionu, ve jmenovaných krajích s daleko nižší půdní bonitou, mladším osídlením a menšími usedlostmi, stejně jako u chalupnických a podružských podniků i v bohatších lokalitách nalézáme skladovací prostory — sýpky velice skromné, často ve starší roubené formě. Těchto příkladů, až na oblast Klatovska, se mnoho nedochovalo (řadu z nich alespoň obrazem zachytil ve své publikaci Staré jihočeské chalupy dr. Špirhanzl—Ďuriš, Praha 1945), jde také o oblasti, kde obilní komory jsou součástí domu.*)

*) srov. čl. O. Dostál: Příspěvek k poznání jihočeské lidové architektury, Památková péče I/63

*) viz pojednání o domech s patrovou sýpkou — *špýcharových domech* v kapitole III/3

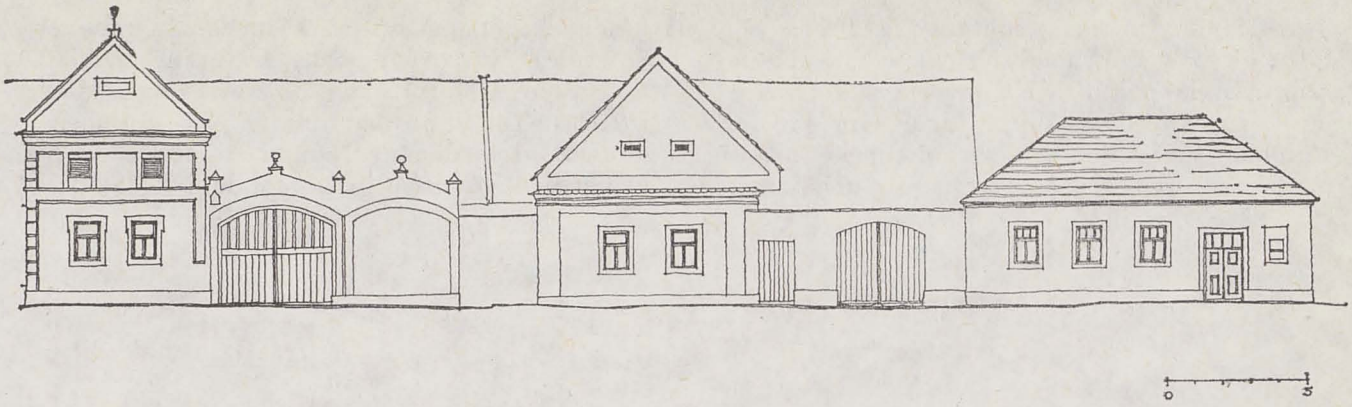

V největší stavební objem v zemědělské usedlosti se vyvinula *stodola* — skladovací a pracovní prostor pro uložení a zpracování obilí a slámy. Zvyšováním prosperity zemědělských podniků při postupném přechodu z extenzívního na intenzívní zemědělskou výrobu a produkci vyvstala i potřeba zvětšovat skladovací prostory objemové píce a slámy.

Zejména u velkých statků můžeme od poč. 19. století sledovat spolu s přestavbou dalších částí usedlosti i přístavbu nebo novou výstavbu stodol. Na celém českém jihu tak postupně dochází k zániku krásných příkladů tesařské práce, jakými roubené, v mnoha případech polygonální stodoly byly.

Existenci *roubených stodol* nám dokládají mapy stabilního katastru z let 1821—48, na nichž je často schematicky zachycen i polygonální tvar. Na jejich formu můžeme usuzovat z několika málo zaznamenaných příkladů z Horusic — oblast soběslavských Blat, z Velkého Boru a Mečíchova (Horažďovicko), Libějovic (oblast netolická) a z řady kresebných dokumentů v připomínané publikaci Dr. Špirhanzla—Ďuriše.

Postupné zvyšování ekonomického postavení sedláků se projevilo i ve výstavbě *stodol zděných* s vysokými obvodovými stěnami, zvyšujícími několikráte vnitřní užitný prostor proti nízkým srubovým stodolám ze 17. a 18. století. Hezkým příkladem symbiózy staré a nové stavby stodoly — roubené a zděné — je příklad statku čp. 4 ze Zdíkovce (okr. Prachatice). Příkladem nové zděné stodoly z druhé poloviny 19. století jsou stodoly v Plástovicích při čp. 27 (okr. Č. Budějovice) nebo stodola při čp. 11 v Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor), u nichž výška zděných obvodových stěn dosahuje 360 cm a výška krovové konstrukce přes 6 m.

Nejčastějším typem u nás je stodola, která uzavírá prostor dvora proti vjezdu; je průjezdná v jedné příčné ose (pouze největší statky na široké parcele mají stodolu průjezdnou dvěma i třemi mlaty — Zálší čp. 5 — okr. Tábor, Plástovice čp. 1, 19 aj.). Průjezdným prostorem stodoly bývá *mlat* se zpevněnou podlahou (hliněná mazanina silně promísená řezankou a slámou pro získání pružnosti a monolitnosti), oddělený úzkými roubenými stěnami od skladovacích prostorů *(perny — perně)* na obilí a slámu po bocích stodoly. Nad mlatem na vazných trámech krovu bývá obyčejně zbudována další skladovací plocha (*hambalek, vodr* a jinak).

Produkce obilovin stále stoupala a nebylo možné naráz, v době žní, vymlátit celou úrodu. Proto bylo potřebné stále zvětšovat skladovací prostory na obilí, které se svezlo z polí, uložilo a poté, po skončení polních prací, se postupně mlátilo. Protože se mlátilo ručně, cepy, byla to práce zdlouhavá a protáhla se až do zimního období. Proto jsou u některých stodol dochovány v nosných sloupech při mlatu i *kapličky* na osazení světel pro výmlat ve večerních hodinách.

Krovová soustava u nových stodol byla již modernější, a to šikmá či stojatá *stolice* se dvěma či třemi *vaznicemi*. Váha krovu byla tak již plně přenášena na obvodové zdivo a nikoli na volné dřevěné sloupy, nesoucí vaznicový věnec, jak jsme viděli na příkladech mečíchovské či libějovické stodoly ze 17. století.

V oblasti jižních Čech převažuje ve velkém procentu užití stodol s plnými zděnými (dříve roubenými) stěnami, proraženými pouze širokými vjezdovými vraty. Do prostoru peren jsou pro zajištění větrání proraženy svislé dlouhé průduchy, často důvtipně v příčném profilu zalomené proti zahánění sněhu a deště. Systém průduchů někdy vytváří i složitější obrazce.

Jiným typem stodol, ve sledovaném regionu ne tak častým, jsou stodoly *pilířové*. Nosným systémem stavby jsou masívní zděné pilíře, jejichž osnova se obyčejně kryje se systémem plných vazeb krovu,*) nebo nesou mohutné trámové průvlaky pod jiným rytmem krovové soustavy. Plochy mezi pilíři jsou vyplněny vraty, prkenným bedněním nebo slabou cihelnou vyzdívkou. Posledně jmenované jsou z vnějšího pohledu nerozeznatelné od plnostěnných.

Stodoly 2. pol. 19. stol. a novodobé jsou charakteristické vedle uvedených znaků — vysokých zdí, bílenou omítkou a tvrdou krytinou — i tím, že mají boční strany opatřeny *trojúhelníkovými štíty* — rovněž v převaze zděnými.

Posledním prvkem, součástí usedlosti, jsou *kůlny*. Sloužily k úschově zejména vozů a dalšího zemědělského nářadí, jejich prostoru bylo využíváno k různým domácím a řemeslným pracím. U tohoto stavebního druhu lze nejméně hovořit o přirozené typizaci, o vytvoření určitého specifického stavebního útvaru s jednoznačnými provozními a výrazovými znaky. U většiny usedlostí šlo spíše o utilitární stavbu, užitný prostor, který byl často zbudován nejprimitivnějším způsobem. U usedlostí v jednom pořadí, kde na sebe navazovaly jednotlivé součásti v pořadí dům — chlév —

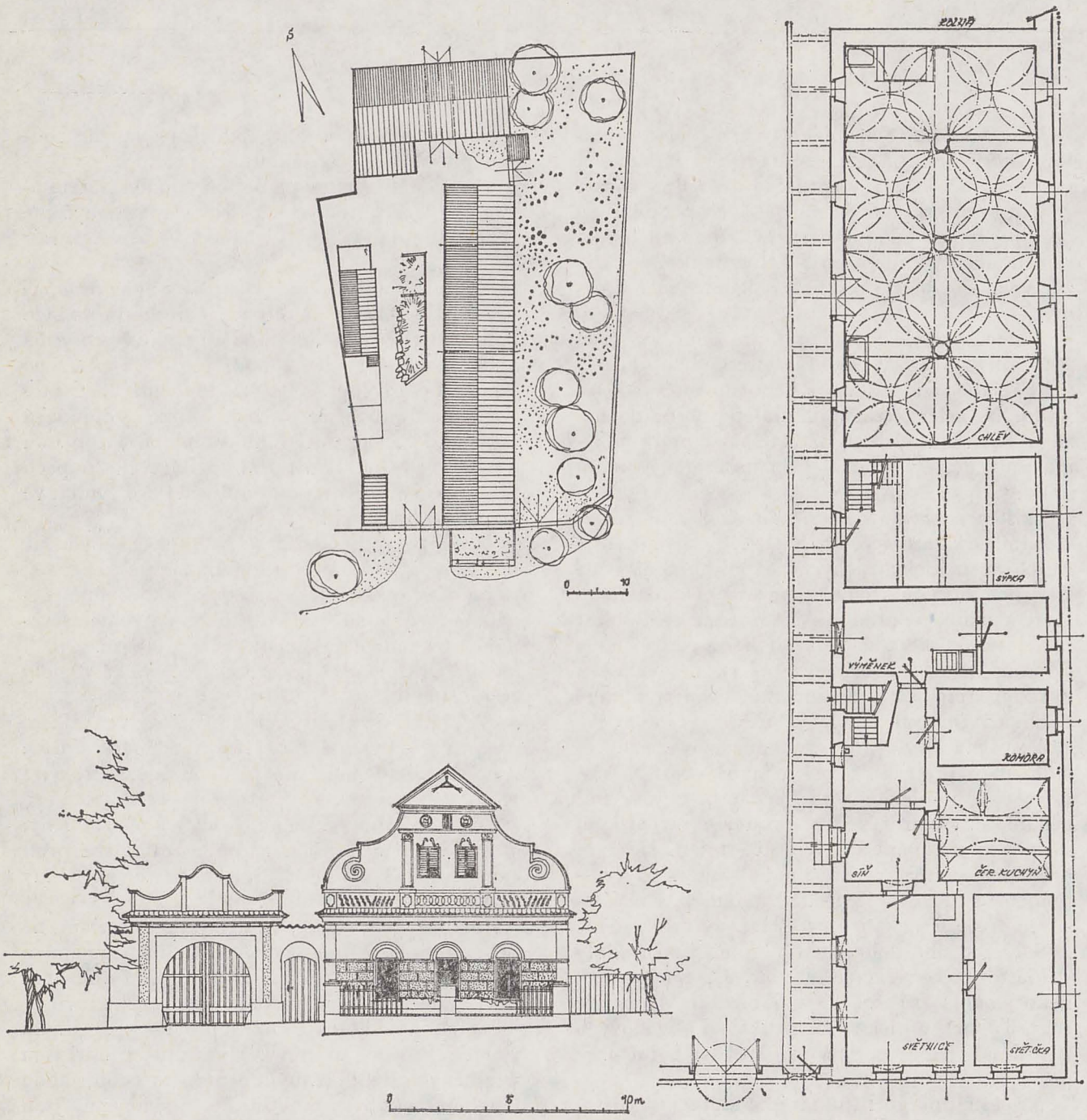

345 Zbudov čp. 27 (okr. Č. Budějovice). Situace, půdorys a hlavní průčelí blatského statku, který je v průčelí možno říci architektonickým prototypem hlubocké architektury. Po dispoziční stránce jde o dům s patrovou sýpkou; zajímavé je řešení výměnku i dispoziční zmnožení prostorů. Mimořádně významné je řešení stájových prostorů, které jsou konstruovány jako klenební dvoutrakt s českými plackami, sklenutými na tři osmiboké kamenné pilíře.

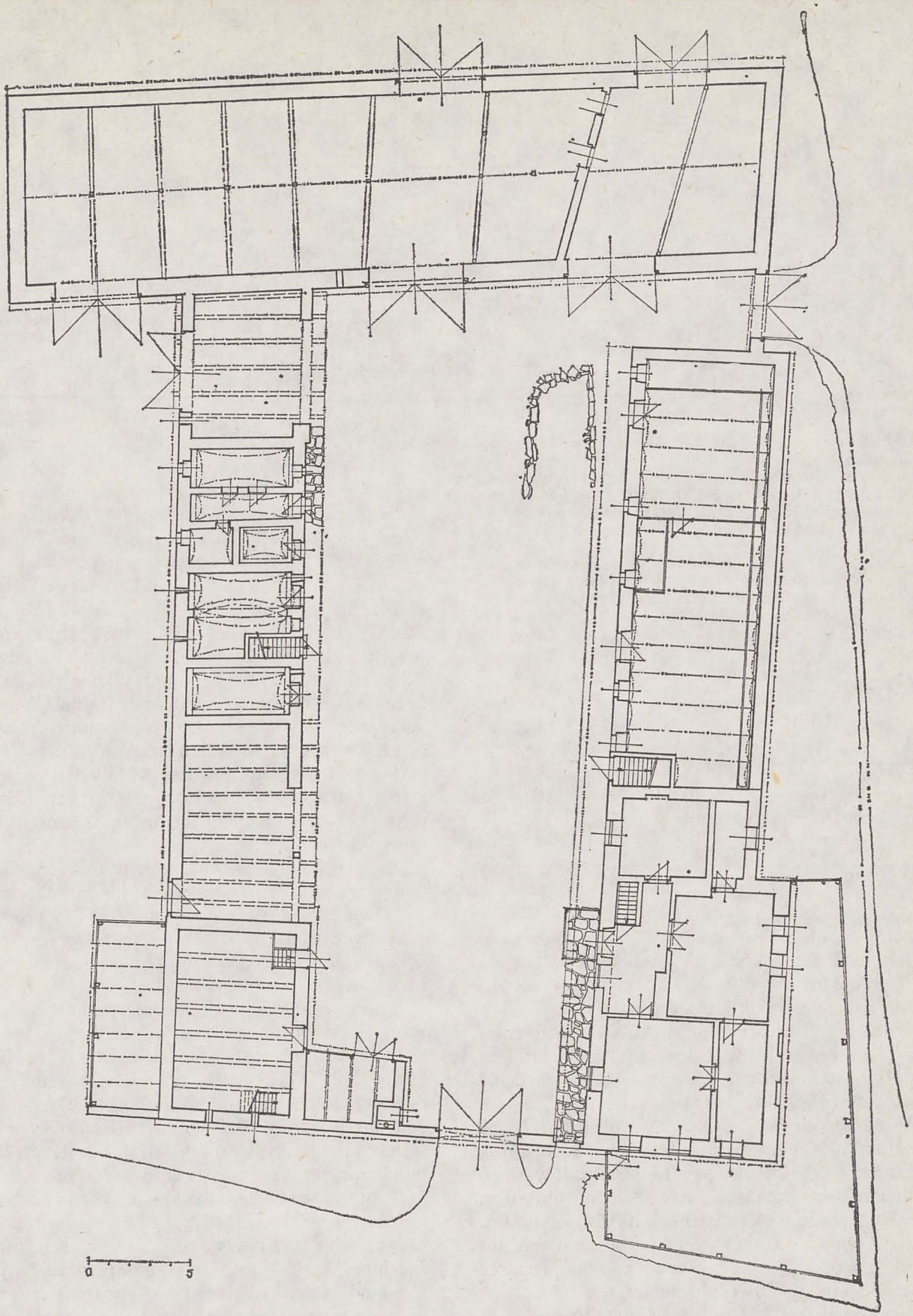

346 Záluží u Vlastiboře čp. 3 (okr. Tábor). Ukázka celkové dispozice většího blatského statku, u kterého je zřetelná diferenciace ustájení dobytka a ostatních zvířat. Popis dispozice od vjezdu zprava: obytný dům, značně přestavěný a zmodernizovaný ve 30. letech tohoto století nese ve štítě letopočet 1876. Černá kuchyň byla zrušena včetně pece, objekt byl rozšířen. Za domem následují chlévy, nesporně velmi staré, jen trámový strop byl nahrazen válcovými nosiči, do kterých jsou vyklenuty valené klenby. Prostor chlévů je rozdělen na část pro koně a část pro hovězí dobytek. Za chlévy je boční vjezd do ulice a na něj navazuje mohutná zděná stodola, uzavírající celý dvůr. Stodola je průjezdná ve dvou osách do záhumení a je ve štítu datována r. 1886. Protilehlá strana dvora začíná u vjezdu zděnou podsklepenou sýpkou, datovanou r. 1893; za ní následuje vozová kůlna a dále oddělené chlévy pro ovce, kozy a vepře. Řada končí opět kůlnou na nářadí, která je průjezdná do boční zahrady.

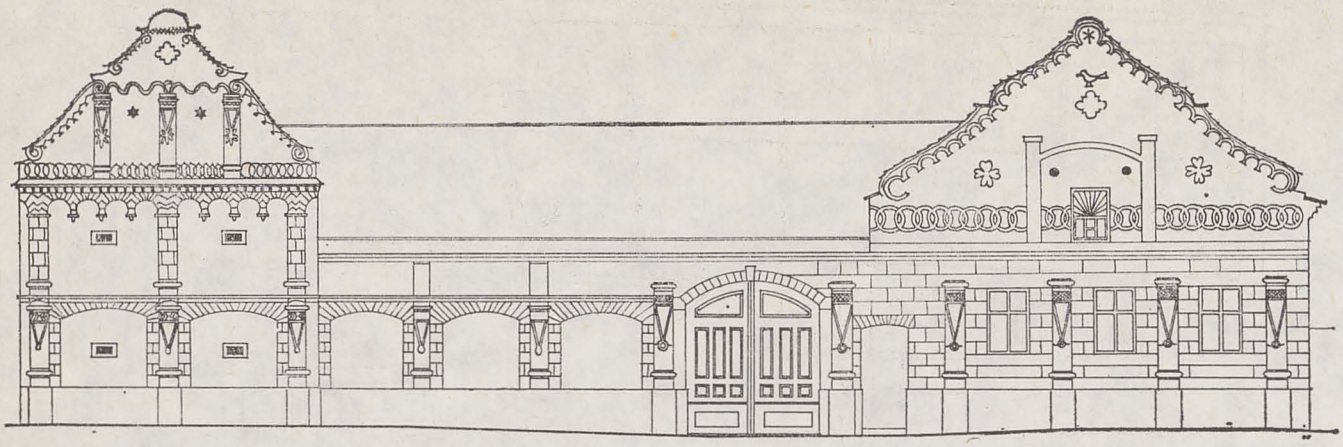

347 Zálší čp. 5 (okr. Tábor). Monumentální průčelí velkého blatského statku s vysokou ohradní zdí, propojující hmotově i architektonicky obytný dům s patrovou sýpkou. Přesto, že obytný dům je dnes datován r. 1900, jde o přepis při opravě, neboť jde o dílo M. Patáka z Vlastiboře, stejně jako sýpka z roku 1862.

348 Zálší čp. 51 (okr. Tábor). Vlastní dům Františka Šocha z roku 1840, který si postavil po svém přistěhování. V porovnání s předcházejícím příkladem jde o dílo rozsahem skromné, nicméně architektonicky neméně poutavé a významné.

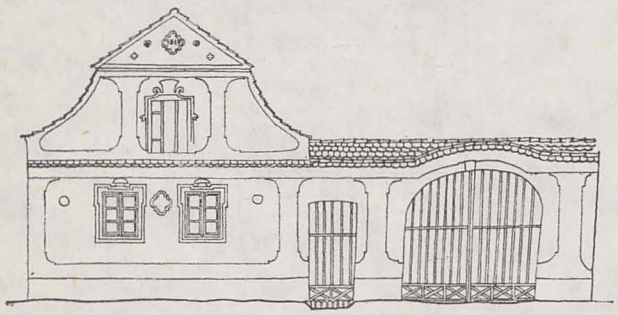

stodola, kůlna většinou chyběla nebo byla jako jednoduchá kůlová stavba postavena volně na volné ploše dvora. Pro úschovu vozu aj. sloužil v době pracovního klidu mlat stodoly.

U hákové *L dispozice* vznikla kůlna přestřešením prostoru mezi budovou chléva a kolmým křídlem stodoly.*) U větších usedlostí je to obyčejně místo, kde byla kůlna nejčastěji situována.

V některých případech, jako u statku čp. 5 v Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor), byla kůlna přiřazena v čele dvora v prodloužení stodoly, nebo nacházíme dokonce kůlny dvě — jednu hlubokou na vozy a jednu mělčí za sýpkou na ostatní nářadí. Vidíme, že kůlna nemá ve skladbě usedlosti ani pevné místo a je stavěna tam, kde to proporce a situace parcely a usedlosti dovolí.

Ke konstrukci kůlen lze říci jen nejobecnější znaky. Jde o stavbu, která v zadní části — směrem k sousedovi — má plnou nosnou zeď, proti dvoru je otevřená. Jde o poloprostor, jehož volná strana je vynášena jediným mohutným překladem, nebo je tento překlad podepřen jedním, dvěma, max. třemi dřevěnými nebo zděnými sloupy. Nejstarší a jednodušší kůlny měly prostor otevřený do krovu, bytelnější a zejména mladší nesou skladovací podstřešní prostor, sloužící k uskladnění píce, slámy, ale také stavebního dříví, připravených šindelů atd. Nesetkali jsme se s případem, kdy by podstřešní prostor kůlny sloužil jako sýpka, jak je běžné na severním okraji Plzeňska a na Chebsku, nebo jak je možné vidět i na Českomoravské vysočině. Že polopatro kůlen mohlo sloužit i pro uskladnění obilovin, by napovídaly jen nejstarší případy, u kterých je nad stropními trámy několik vrstev (2—3) nadroubených trámů a krov uložen teprve na nich.

Zajímavých je několik kůlen, otevřených do dvora arkádou — obloukovými klenutými otvory a s plným skladovacím patrem sýpky. O prostých prkenných kůlnách a přístřešcích, kterých je ve většině usedlostí dostatek, se nebudeme dále rozepisovat.

Tímto přehledem jsme vyčerpali v podstatě všechny základní součásti jihočeských zemědělských usedlostí, jak vykrystalizovaly v průběhu 19. století. Nelze však opomenout ještě jeden důležitý doplněk či součást souboru statků — *ohrazení,* které je pro řadu oblastí jihočeského regionu tak charakteristické a je jedním z nejvýraznějších komponentů obrazu usedlostí a celých vsí.

Tento významný doplněk, lépe řečeno nezbytná součást každé usedlosti a statku, má v různých částech jihočeské oblasti rozdílnou kvalitu, funkci i vzhled. U sevřených, kompaktních sídel, jako u vsí návesních, ulicových, je ohrazení omezeno pouze na uzavření vlastní parcely mezi domem a sýpkou nebo mezi domem a sousedem; naproti tomu u volněji koncipovaných sídel a u samot se podíl ohrazení na vnějším výrazu celku gruntu zvyšuje.

Ohražovalo se nejčastěji kamennými zídkami, tarasy, až k dosti mohutným zdem, uzavírajícím

*) viz uvedený příklad z Balkov čp. 6 (okr. Klatovy)

volné části mezi jednotlivými budovami usedlosti. Dá se zobecnit, že čím je usedlost ve svém celku starší, tím výraznější je užití téměř fortifikační dimenze ohrazení; jeho četnost a obecnost užití se množí západním a částečně jižním směrem od jádrové oblasti. V oblasti Horažďovicka, které je vůbec typické svým tradičním užíváním kamene pro veškerý stavební projev, je ohrazení předsouváno před obytný dům a sýpku a v obraze obce — návsi tvoří kamenné hradby, prolomené obloukovými vjezdy, prvý pohledový plán architektury staveb.

Ohrazení byla většinou soustředěna na přední stranu usedlosti nebo na hranici dvora proti sousední parcele. Tam, kde obvod usedlosti byl sledován hmotami budov, hradby nenacházíme, protože okenní otvory na tuto stranu domu či chlévů nebyly. Dvůr vesměs uzavírala proti zahradě stodola, a proto ani ohrazení zezadu gruntu nebyla obyčejně budována. Ohrazení zahrad bylo většinou plaňkové, pouze ve vyšších polohách Horažďovicka (Hlupín, Slivonice) nebo na Vimpersku, kde se kamení sbíralo po erozi rok co rok z polí, byly vrstveny místo ohrazení kamenné valy. Pouze u několika vsí nalézáme souvislý pás zdi kolem obce — např. obec Ohrazenice na Březensku.

Ještě poznámku k vlastním *vjezdům:* Nejčastější polohou vjezdu je střed ohradní zdi mezi domem a sýpkou nebo blíže k obytnému domu. U nepravidelné skladby vsí či u usedlostí později zbudovaných podél cest z obce jsou vjezdy situovány nepravidelně.

Stejně tak jako řada již dříve jmenovaných památek lidové architektury jihočeské oblasti starého data existuje i řada příkladů velice starého ohrazení a vjezdů. Projevuje se to i na formě zaklenutí vjezdu. Zjednodušeně lze říci, že čím starší je vjezd a brána, tím je oblouk vjezdu kruhovitější, často dokonce s převýšeným obloukem, jako u příkladu z Krnína (okr. Č. Budějovice). Mladší brány již oblouk zplošťují, až se stává pouze segmentem (Komárov — okr. Tábor, Novosedly — okr. J. Hradec) a posléze je nahrazen prostým rovným překladem. V nejmladších úpravách je vjezd zdůrazněn pouze mohutnějšími vratovými pilíři a překlad zcela chybí. Z tohoto postupného upouštění od opevňovací funkce ohrazení a vjezdů lze usuzovat na stále rostoucí jistotu vesnických sídel před nenadálými repre-

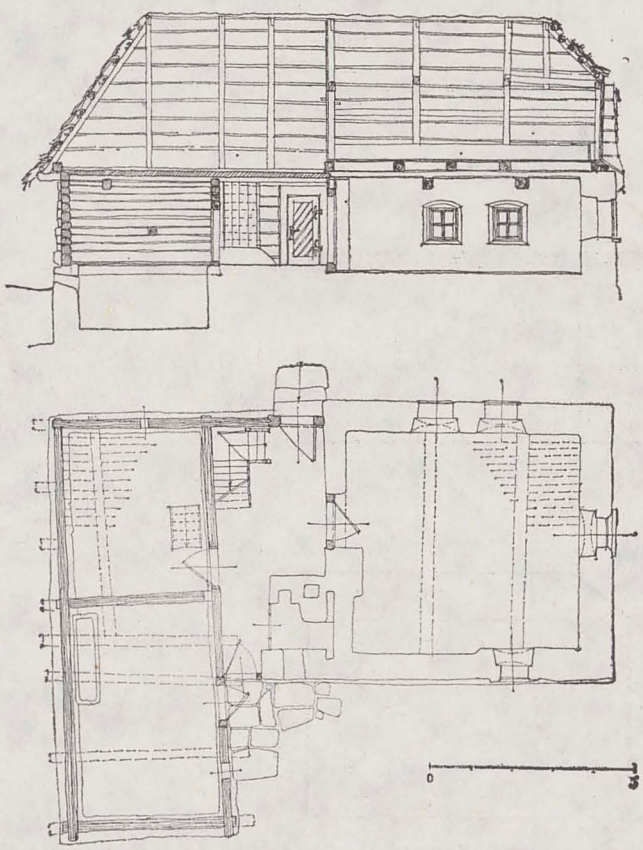

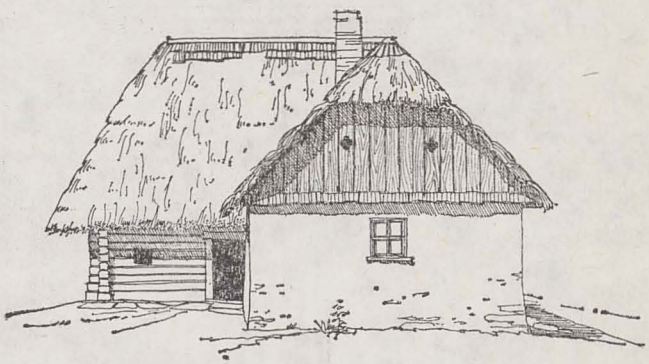

349 Lnáře čp. 32 (okr. Strakonice). Archaický kamenný dům s roubenou komorou. Štítové průčelí nese prostý dřevěný štít ukončený polovalbou.

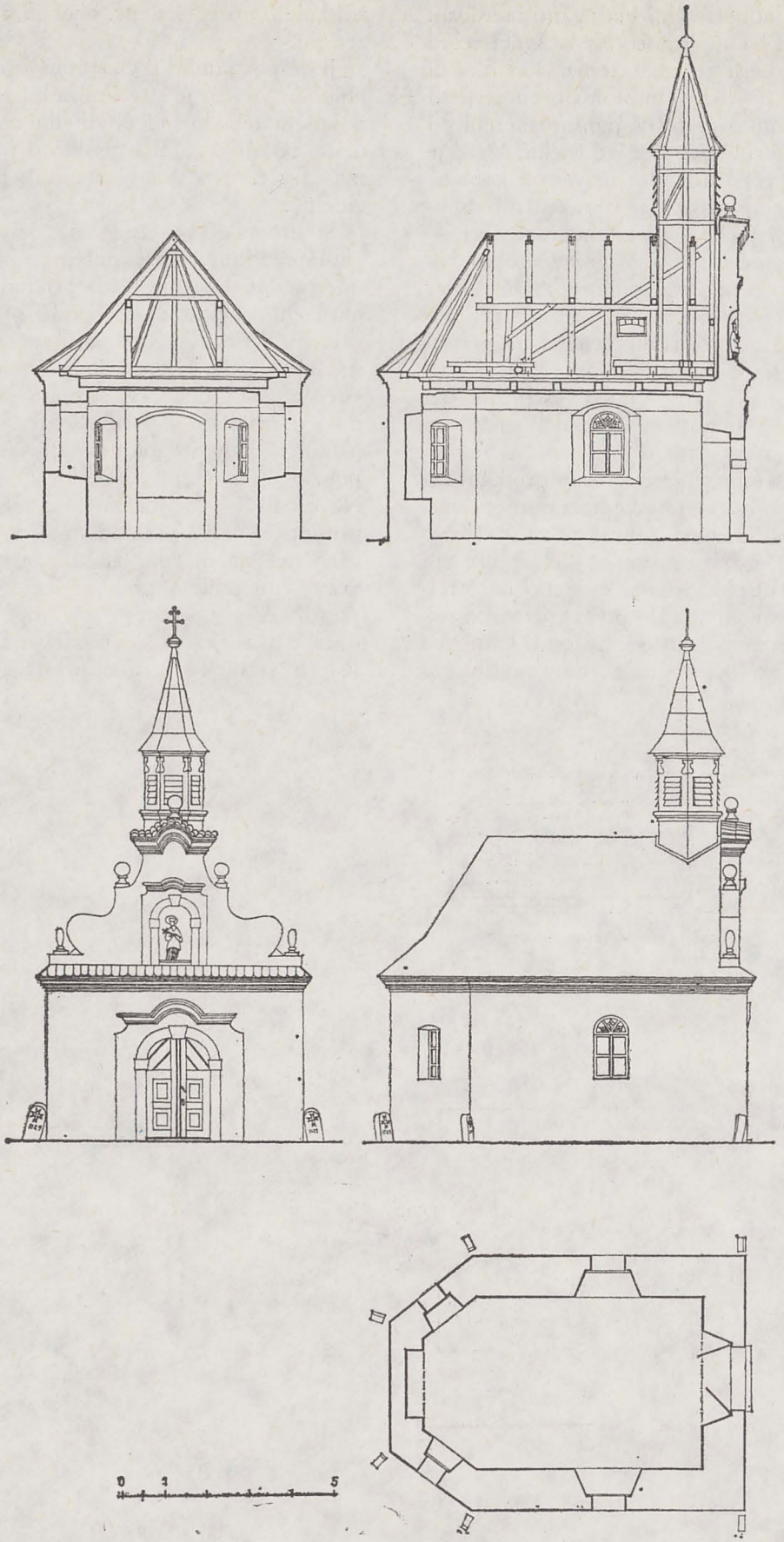

350 Mečíchov (okr. Strakonice). Drobná kaple na návsi v Mečíchově nese na svém průčelí a štítku zřetelný vliv lidově chápaných „oficiálních" architektonických prvků a tvarosloví.

sívními událostmi. Proto v souvislosti s obecnou tendencí po zdobnosti nalézáme u mladších úprav formu ohrazení formovanou více k obrazu celého ztvárnění usedlosti, nežli ze zřetelných důvodů bezpečnostních.

Po seznámení se s jednotlivými základními stavbami vytvářejícími zemědělskou výrobní jednotku — usedlost, můžeme blíže charakterizovat její vnější formu a výraz. Jsou dány součtem a současně vzájemnou kompoziční vazbou těchto funkčních prvků, podtrženou jednotícím výtvarným záměrem. O tomto záměru lze s narůstajícím letopočtem vzniku staveb nebo jejich přestaveb hovořit stále bezpečněji.

Jestliže ve starších obdobích byla zemědělská sídla, domy i hospodářské stavby budovány s převážným (a často jedině) utilitárním záměrem a finální vnější výraz byl výsledkem konstrukčních forem, užitého materiálu a vnějšího prolnutí funkce, nastupuje od konce 17. století v souvislosti s obecným nástupem zděné stavební produkce snaha po výraznějším prosazení *vnější formy*, jako výraz změněných sociálních poměrů, kdy „svobodný sedlák" jednak projevuje optimismus z opadajících poddanských břemen, jednak chce alespoň formou napodobit výrazovou bohatost a nádheru panských staveb, ke kterým cítil do té doby pouze poddanský a obdivný vztah.

Druhým, opět významným podnětem — a zajisté i předpokladem — rozvoje záměrné architektonizace vesnických staveb jako nadstavby prosté utilitární stavební produkce, je hojná účast poučených zednických mistrů, ovládajících nejen řemeslo, ale i základní škálu slohotvorných architektonických prvků. Účast řemeslníků na výstavbě domu byla nutná i u roubené stavby; nicméně šlo o dobrého tesaře, který žil i na vsi. Naproti tomu nástup mocné zděné konjunktury, produkující výtvarně architektonizované stavby, byl přítomností zkušených zedníků a štukatérů přímo podmíněn. Náročná průčelí, ale i složitější konstrukce si jejich přítomnost vynucovaly. Zejména kleneb se od samého počátku začalo používat velice hojně. Najímání zednických mistrů a štukatérů bylo pochopitelně podmíněno ekonomickou situací stavebníků. Tato skutečnost proto ještě dále prohloubila průmět sociální diferenciace do architektonického výrazu staveb. Výstižným příkladem je srovnání domů čp. 5 ze Zálší a vlastního domku zednického mistra Františka Šocha ze Zálší čp. 52 (okr. Tábor). Ani tento mistr, který postavil a hlavně ztvárnil množství statků v celé oblasti, si nemohl dovolit výraznější formovou úpravu, která byla jistě ve své době materiálově nákladná, o velikosti stavby nemluvě. Statky, rostoucí vesnické majetné vrstvy sedláků, se tak začínají odlišovat nejen hmotovou výstavností, ale i bohatostí vnějšího fasádního pláště.

Vraťme se však k počátkům sledovaného období. Často je znovu a znovu kladena otázka, jak se na konci 18. století odehrál přechod od roubené architektury k zděné. V jednom časovém úseku se zde spojily dvě velice důležité okolnosti: V prvé řadě již několikráte vzpomínaný *iniciační podnět* — zrušení nevolnictví roku 1781. Druhou skutečností je *fyzické dožití staveb*, jejichž vznik lze oprávněně předpokládat po skončení třicetileté války. Koncem 18. století byly tyto stavby staré 100—150 let, což je při plném provozu maximální doba jejich služby. Proto když postupně dochází k nové periodě reprodukce stavebních fondů na českém jihu, je při zlepšující se životní perspektivě venkovských obyvatel a při oblastní tradici zděných staveb zvolen pevnější a trvanlivější stavební materiál. Obecné znaky nejranějších staveb této epochy lze stanovit jen těžko. Spolehlivě však lze říci, že prvé zděné budovy byly velmi prosté a v podstatě bez povrchové architektonizace. V objemech bezpochyby opisovaly prosté tvary roubených staveb předcházejícího období. Lze provést srovnání např. sýpky v Sedlci (okr. Č. Budějovice) a roubené komory v Blaténce u Blatné, které jsou zhruba stejného stáří, starého roubeného domu v Křtěticích a kamenného domu čp. 32 ze Lnářů atd. Navázání na starší formy je zde zřetelně srovnatelné. Obdobné analogie lze provést i u stodol, kde se zachovává forma, pouze zvýšením obvodových stěn se reaguje na potřeby zvětšení skladovacích prostorů.

Takových srovnání by bylo možné provést velice mnoho, pohříchu ale nikoli v jádrové bohaté blatské oblasti. Tam se průzkumy provedené v 50. a 60. letech nemohou pochlubit zachycením roubeného domu starší fáze, který by srovnání umožnil. Zcela jiná je situace na Vodňansku, Blatensku, Strakonicku, Táborsku, Horažďovicku a v podhůří Šumavy obecně.

Ukazuje to na skutečnost, že bohatá blatská oblast byla zasažena přestavbovou vlnou nejintenzívněji. Lze předpokládat, že zděná stavba byla od konce 18. století na českém jihu formována dvojím procesem. Tím přirozeným bylo postupné *zažívání nových možností* a postupné přejímání a přetavování oficiálních vzorů do lidového neprofesionálního projevu. Druhým procesem bylo přímé kopírování navyklých tvarů, kdy stavbu provedl profesionální zednický mistr a štukatér ve zcela převzatých formách. Tento druhý proces pochopitelně ovlivňoval a urychloval onen prvý — přirozený. Přijetí této teorie dovolí pochopit existenci různého výrazu zhruba stejně starých staveb, jako sýpky v Borkovicích při čp. 17 a ve Svinech čp. 3 (okr. Tábor), kdy prvně jmenovaná je prosté kubické hmoty se strmým štítem a velice prostým plochým (dá se říci téměř gotickým) dekorem, zatímco

svinenská je zřetelně vyzrálým převzetím barokní kompozice. Obdobně vyzní srovnání statku čp. 5 v Mažicích (okr. Tábor) se statkem čp. 30 z Hodonic (okr. Písek). Hodonický statek je datován rokem 1807 a leží přímo v návazné vltavotýnské oblasti. Bohatost materiálu a autentických dochovaných příkladů by těchto srovnání dovolila velice mnoho.

Těžko lze také rozebírat a současně syntetizovat základní škálu architektonických znaků celého českého jihu a jeho vesnických staveb. Navázání na řadu krajových stavebních zvyklostí, různé ovlivnění oficiálními, existujícími panskými stavbami a účast řady zednických a štukatérských individualit nakonec v průběhu 19. století rozdrobily tvářnost vesnických staveb jižních Čech do řady lokálních okruhů. Nezbývá než se spokojit s několika základními znaky, které jsem se v úvodu této kapitoly snažil naznačit. Blíže se k detailnímu rozboru vrátíme při několika územních sondách k nejtypičtějším okruhům.

Závěrem této stati bychom chtěli říci, že stavební aktivita konce 18. stol. a zejména průběhu prvých tří čtvrtin století 19. v podstatě dokomponovala obraz jihočeské vesnice, že byla všepostihující, tak jak se dotkla všech stavebních komponentů vesnických sídel — zemědělskými usedlostmi počínaje přes kovárny, kaple, ohrazení, a božími mukami konče. Vycházela z barokních a klasicistních principů a tvarosloví a dotvořila tak v pozdním doznění barokizaci vesnické krajiny. Tradice této tvorby byla tak silná, že i v období následném, v konci 19. stol. a v počátcích století našeho, kdy svébytnost lidové architektury jako takové končí, vznikala v prostředí jihočeských vesnic díla, která na tvorbu 50. a 60. let přímo navázala a byla její reminiscencí.

III/3
ARCHITEKTURA VESNICKÝCH STAVEB NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Druhá polovina 19. století a počátek 20. století je údobím, které je ve vývoji architektury městské a panské velice složité — na jedné straně nadějné národním úsilím, na druhé straně se utápějící v eklektismu řady historizujících slohů, který konečně přelomem století vyúsťuje ve vlastní podnikatelský výraz — *secesi*.

Prudce se rozvíjí průmyslová výroba, narůstají výrobní síly, i když v důsledku vídeňského centralismu opožděně za evropským průměrem. Stavebnictví a architektura začíná využívat nových stavebních konstrukcí — oceli, betonu, skla, které vedou k novým výtvarným projevům. Rozvoj průmyslové výroby a uvolnění venkovské pracovní síly má za důsledek zrychlování procesu migrace obyvatelstva a jeho koncentraci do center rozvíjejícího se průmyslu. Ten, vázaný na surovinové zdroje, nepokryl rovnoměrně celé území Čech a Moravy, a tak se velice rychle vyhraňovaly oblasti *průmyslové* a oblasti ryze *agrární*. Tato situace vyvolává dva základní důsledky — tlak průmyslových oblastí na zvyšování produkce oblastí zemědělských a narůstání kapitalistických vztahů ve vlastní vesnici.

Rozhodující pro tento vývoj je rok 1848. 7. září 1848 je vydán *císařský patent*, kterým dochází k plnému uvolnění zemědělců de jure. Sociální rozvrstvení vesnice, narůstající od konce 18. stol., se prohlubuje a dochází k jednoznačnému vydělování vrstvy sedláků a na druhé straně chalupníků a zemědělského proletariátu.

Zatímco majetní sedláci mohou reagovat na potřeby trhu a rychle modernizují a zintenzívňují výrobu, střední a malá hospodářství, ačkoliv jsou vcelku podporována všestranným rozvojem společnosti, zájmem o zemědělskou produkci i dobou poměrného klidu v zemi, se vinou nedostatku základního kapitálu v celkovém vývoji technologie i výnosnosti zemědělské práce opožďují. V jednotlivých obcích diktují úroveň zemědělského podnikání velké statky, střední usedlosti vcelku prosperují, avšak malá hospodářství stagnují a propadají

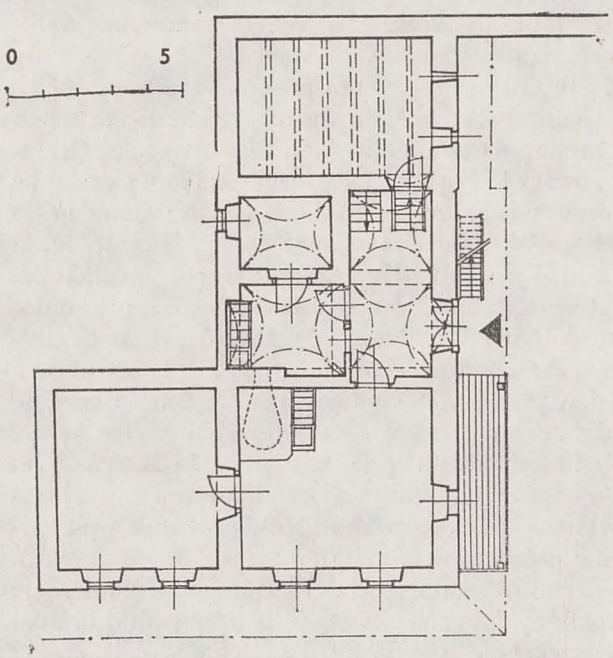

351 Račí čp. 7, m. o. Nišovice (okr. Strakonice). Postupná proměna štítového domu v dům „okapový" připojením další obytné místnosti v úhlu k původní hmotě. Výhodu tohoto vývoje lze spatřovat v možnosti vytápět i tuto novou místnost do společného komína, což u dosud uváděných příkladů, kde nová místnost byla připojena aditivně před průčelí světnice, nebylo možné.

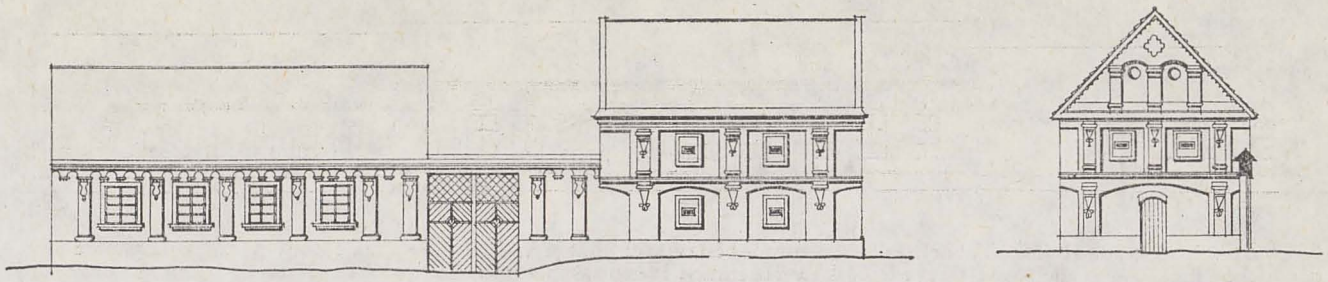

352 Zálší čp. 32 (okr. Tábor). Obdobný příklad postupné proměny orientace domu k veřejnému prostoru. Dům je svojí hlavní hmotou orientován hloubkově, podélná forma vznikla přiřazením jedné místnosti v úhlu směrem k vjezdu. Zkrátila se tak ohradní zeď a otočením sýpky bokem k návsi vznikl předpoklad pro překrytí vjezdu „návratím", a tak pro vznik průjezdového domu. Vpravo štítové průčelí sýpky orientované do dvora s datací 1863. Průčelí je prací mistrů Šochů ze Zálší.

se do stále se rozhojňující kategorie venkovského poloproletariátu a proletariátu, stále více závislém na velkých usedlostech. To má za následek postupně se zrychlující vylidňování venkova v řadě oblastí, mezi které patří i jižní Čechy.

Všechny tyto přeměny ekonomické, vcelku směřující k zapojení venkova do kapitalistických tržních vztahů a ke zvyšování náročnosti na objem zemědělské výroby, nevedly v oblasti rozvoje osídlení v průběhu konce 19. století a v počátku století 20. k další kolonizační činnosti, tj. k zakládání nových vsí. V této době jsou již české země hustě osídlené — výjimkou jsou nezemědělská sídliště při výrobních zařízeních nebo živelně vznikající poslední samoty či vísky na vydělené půdě dělených rolnických usedlostí.*)

Z tohoto hlediska nepřináší sledovaný časový úsek nové podniky a realizace.

Pokud jde o vývoj zemědělských *sídlišť*, je jeho nejcharakterističtějším rysem kvantitativní narůstání. Je to dáno zmiňovanou možností dělení statků mezi dědice (syny) a přísunem nezemědělského obyvatelstva do vesnic. To se však týká jen vsí v nejbližším okolí měst a průmyslových center.

*) Feudalismus pevně držel zemědělskou usedlost v celku. Teprve rozvoj kapitalistických vztahů na kratší období způsobil dělení gruntů — srovnej Pelikán: Třídní rozklad vesnice, Čsl. akademie zemědělská 1950

Nové, v převaze drobné zemědělské podniky a obydlí nezemědělských obyvatel (řemeslnická) jsou stavěny vesměs neorganizovaně, převážně bez kompoziční vazby na daný historický sídelní útvar. I když na venkově je od padesátých let postupně uplatňován *stavební řád*, plně respektovaný ve městských sídlech. Stavební řád ukládá plánově dokumentovat veškeré stavební objekty při jejich výstavbě, přestavbě i úpravě; zpracovat zastavovací plány pro rozšiřování a organizaci sídel. Tato směrnice se však ve valné většině vesnického stavebního podnikání příliš nedotkla. Je zintenzívňováno zastavění dosavadního stavebního obvodu, pokračuje se v zastavování návsí a dalších volných prostor vesnic, objevují se další nové skupiny zástavby po obvodu jádra, nejčastěji podél výjezdních komunikací. Toliko u větších obcí dochází k regulované, ale geometricky schematické zástavbě souvislé plochy podle regulačního plánu (Tučapy, okr. Tábor).

V převaze živelný charakter nového zastavění podtrhuje sama nepravidelnost v uspořádání jednotlivých sídlištních prvků. Prvá desetiletí po polovině 19. století jsou ještě stále věrna typizaci usedlostí i obytného domu, zejména orientaci domu štítovou stěnou do návsi. V 70. letech 19. století však již zaznamenáváme výraznou změnu, kterou je otočení obytného domu podélnou (okapovou) stranou k cestě či návsi: Jde o vývojový proces, pramenící nesporně ze stále vzrůstající

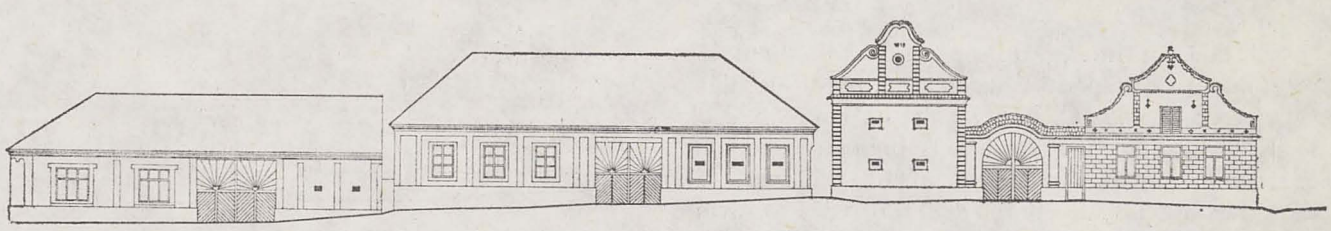

353 Zálší čp. 40 (okr. Tábor). V severní frontě návsi, kde převažují podélně orientované statky, dominuje jediný štítově orientovaný statek čp. 40, datovaný roku 1856 se sýpkou při vjezdu velmi raného data — 1819. Zatímco sýpka patří prvé stavební konjunktuře zděné architektury na Blatech, je vlastní široký dům připisován k raným pracem Františka Šocha.

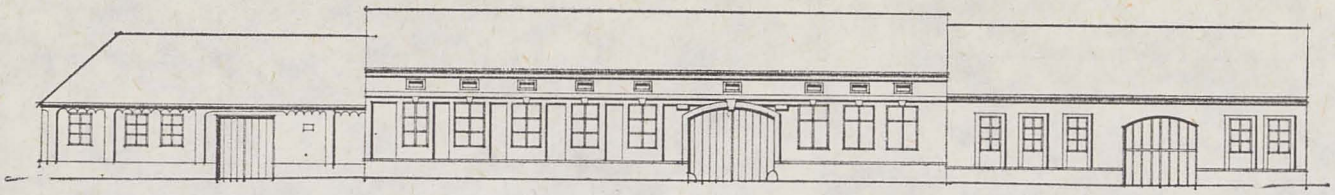

354 Zálší čp. 29, 30, 31 (okr. Tábor). Jako centrum soběslavských Blat je vždy uváděna obec Zálší. Je to pochopitelné i její historickou funkcí — je zde kostel, fara, zámeček i velké statky. Přesto zasáhla tuto obec „zděná" přestavba relativně pozdě, což se mj. projevilo i výstavbou většinou již podélně orientovaných domů. Kromě západní a ilustrované severní fronty jsou to tři statky čp. 29, 30, 31 ve frontě jižní a přechodový typ čp. 32 — viz obr. 352.

potřeby získávat další a další skladovací prostory v usedlosti.

Sledovali jsme zde již dříve při naplňování trojstranné usedlosti, jak v této fázi dochází k plnému hmotovému uzavření čtvrté, dosud volné strany. Není to jihočeské specifikum — k tomuto procesu postupně dochází i v jiných regionech. Dokonce v oblasti moravské Hané a na Slovácku proběhl tento proces o řadu desetiletí dříve. Tato změna s řadou přechodových příkladů od prosté přestavby domu do „okapové" polohy a s ponecháním proluky pro vjezd (Zálší čp. 32, okr. Tábor), přes přestavbu domu a jeho hmotové propojení se sýpkou, kdy z původního vjezdu v ohrazení se stává průjezd domem (čp. 9 z roku 1870 v Záluží u Vlastiboře, okr. Tábor) až k novostavbám tohoto uspořádání (v Zálší, Mažicích, Vlastiboři, vše okr. Tábor), Plástovicích, Opatovicích (okr. Č. Budějovice) aj. Nakonec dochází i ke změnám v pravidelnosti skladby zemědělské usedlosti; objevují se prvky a způsoby skladby individuální, které nejednotností v uspořádání architektonické hmoty zdůrazňují živelnost celého dalšího vývoje zástavby a narůstání vesnic.

Na vsích se ve větší míře objevuje i řada dalších stavebních druhů. Některé z nich zaznamenáváme již v období ranějším, ale v omezeném rozsahu a množství; v této době je jejich výstavba obecnější. Je to na prvém místě *škola*. Počet škol z tohoto období, kdy byly stavěny ve zjednodušeném pozdně klasicistním či neorenesančním pojetí, jde do řady desítek. Jejich poloha je hledána ponejvíce na návsích nebo v dominantní poloze obce (Zálší, okr. Tábor, Novosedly nad Nežárkou, okr. J. Hradec, Dolní Bukovsko, Pištín, okr. Č. Budějovice atd.).

Dále lze jmenovat *hospody*. Po dlouhou dobu sloužila za hospodu vždy některá usedlost (Plástovice čp. 1, okr. Č. Budějovice, Balkovy čp. 2 okr. Klatovy atd.). V 19. století, zejména na jeho konci, zaznamenáváme výstavbu těchto zařízení jako samostatného stavebního druhu, rovněž situovaného při veřejných prostorách nebo přímo v nich. Jejich architektura ve většině případů není v souladu s výtvarnou jednotou architektury obce.

Konečně dochází k dotvoření obrazu návsí obcí výstavbou *kapliček* a *kaplí*. Řada z nich je ještě zachycena výtvarným vzepětím celé předcházející doby, kdy aplikují řadu zlidovělých motivů a prvků, ale některé jsou již poznamenány nivelizací forem, které se do vesnic přenášejí z příměstského prostředí.

Přes všechny uvedené výhrady však v jihočeské oblasti nedochází k výraznému narušení výtvarné malebnosti a vyváženosti obcí. Je až pozoruhodné, jak předcházející stavební konjunktura prvých dvou třetin 19. století ovlivnila cítění všech lidí, že i novější stavby, byť se odlišují proporcemi a kompozičními vazbami, na sebe berou řadu výrazových prostředků a detailů tradičních, čímž se začleňují do stávajícího výrazového rámce.

Tak je tomu např. u statku čp. 36 ve Vlastiboři (okr. Tábor) — jednoho z nejznámějších statků, kde k obytnému domu z r. 1887 byla při přestavbě dokomponována sýpka datovaná r. 1921 ve zcela stejném výrazovém duchu. Dá se říci, že v době, kdy se v okolí měst začaly uplatňovat analogicky s maloměstským stavitelstvím projevy eklektismu, kdy se města začala zahlcovat s velkou tvůrčí bezradností eklektickou produkcí, zůstává lidová architektura výtvarně čistým a kontinuálním vývojovým proudem. Určitý odklon od přebujelého dekorativismu poloviny 19. století vyústil většinou v jednodušší, prosté formy, které předznamenávají vývoj v oficiální architektuře vedoucí k *purismu* a čistotě forem. Již v 70. letech a dále zde vznikají formově neobyčejně čisté stavby, jejichž půvab, stále držený klasičností základních proporcí,

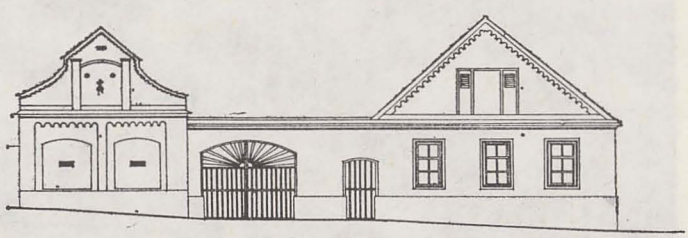

355 Zálší čp. 6, 7 (okr. Tábor). Mezi nemnoho štítových objektů na návsi v Zálší patří i tyto dvě prosté drobnější usedlosti, sousedící s monumentálním statkem čp. 5 (viz obr. 347). Jejich výstavba spadá až do přelomu 19. a 20. století.

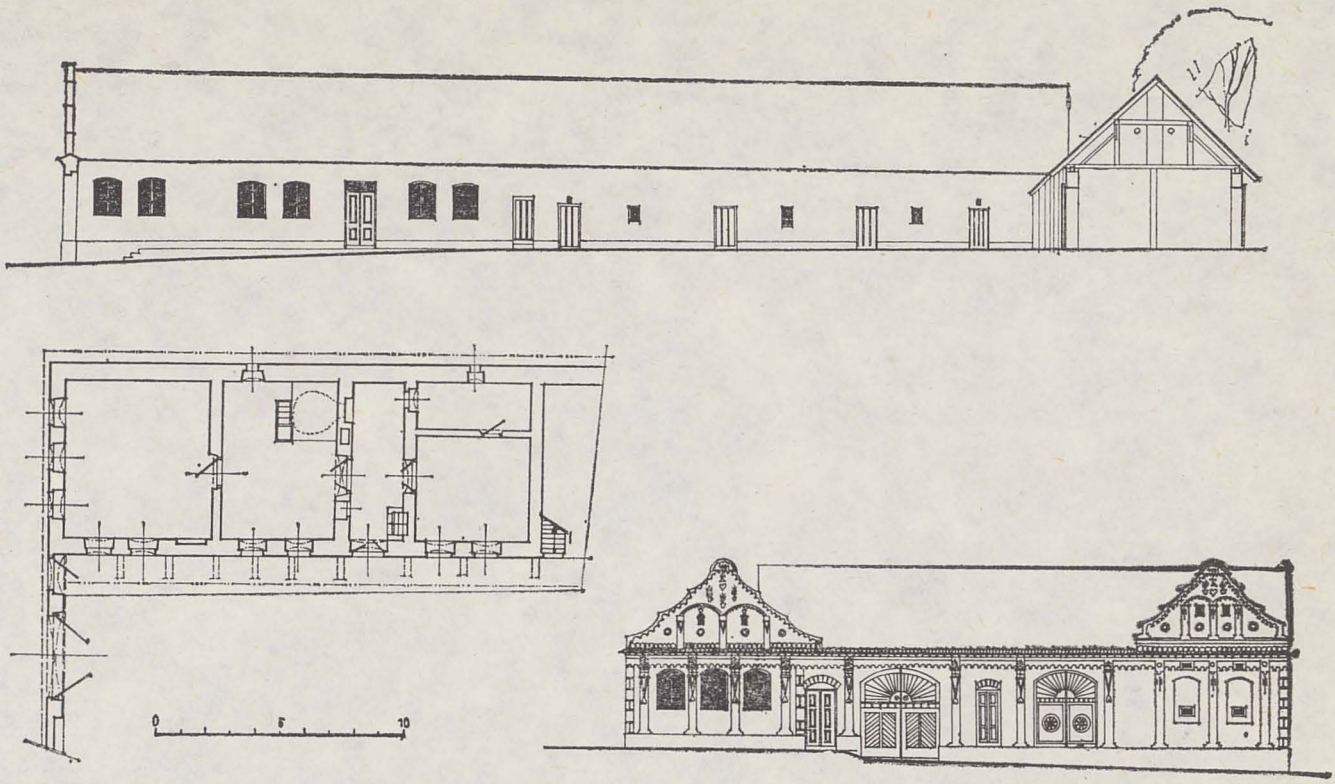

356 Vlastiboř čp. 36 (okr. Tábor). Velké množství mladých staveb, které v prostoru jihočeských vsí vznikly koncem 19. a v počátcích 20. století, respektovala architektonickou mluvu staveb starších. Hezkou ilustrací tohoto vztahu je průčelí často dokumentovaného statku čp. 36 ve Vlastiboři, kde po přestavbě domu a vjezdu v roce 1887 s použitím staršího principu iluzívního symetrického vyvážení ohradní zdi štukovými „vraty a brankou", byla v r. 1921 přestavěna ve stejném duchu i sýpka s použitím stylizace secesních prvků na pilastrech.

spočívá v uplatnění jednoduchých stavebních objemů, prostých ploch průčelí a trojúhelných štítů, tedy v souhře základních prostých architektonických tvarů (Novosedly nad Nežárkou, Matná aj., okr. J. Hradec). Do té doby bohatě profilované kontury štítů se zplošťují, prořezávaný dekor se zjednodušuje na prosté, ploché omítkové pásy, hladké stěny kontrastují s tmavými plochami střech.

Po přelomu století, byť řada příkladů z této doby se stále ještě hlásí ke staré tradici, začala výraz lidových vesnických staveb překrývat nivelizující vlna stavitelského podnikání, importovaná z blízkých měst, zejména jejich příměstské zástavby. V dispozici a vybavení přinesla určitá zlepšení civilizační, ale ve vnějším výrazu vnesla do vesnického prostředí cizí, architektonicky zcela nehodnotný odvar stavitelské vilové produkce. Jelikož tento proces probíhal obecně v celém státě, postupně smazával odlišnosti výstavby jednotlivých regionálních oblastí. Tento vývoj, pro specifický výraz jednotlivých regionálních oblastí státu nepříznivý, pokračoval pak po celé období prvé poloviny 20. století a ke škodě architektonické jednoty obrazu vesnických sídel nebyl zastaven ani v naší době. Nejvíce byly postiženy oblasti s bohatým průmyslovým rozvojem.

Jihočeský region si přes tyto skutečnosti stále ještě podržuje dobrou jednotu ve výrazu zástavby vesnic, i když i zde se postupně projevují negativní znaky nevýtvarně pojímané modernizace.

Vesnický prostor jižních Čech, krajina i obec, je syntézou tvorby řady století, dlouhého sledu proměn, přestaveb a úprav, jejichž výrazovým završením je velká stavební proměna výstavby sídel v průběhu 19. století. Celá sledovaná územní enkláva je však velice rozsáhlá, zahrnuje vedle jádrové jihočeské kotliny i celý prstenec oblastí kopcovitých, podhorských i horských. Každé z těchto území mělo své vývojové specifiky, každého se poslední, hlavní stavební perioda 19. století dotkla jiným způsobem a pracovala zde vždy jiná zednická generace, uplatňující své zkušenosti z odlišných panských, městských a církevních akcí, které přetavovala v prostředí formovaném staletými tradicemi, zvyklostmi a přirozenou lidovou typizací stavebních druhů. Proto lze i v obecné mnohotvárnosti lidového projevu jihočeského venkova vyhranit několik výrazově svébytných okruhů, které stojí za bližší pozornost a srovnání.

IV. ÚZEMNÍ OKRUHY LIDOVÉ ARCHITEKTURY

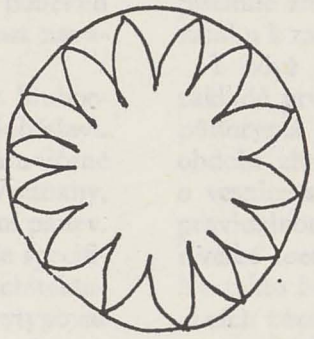

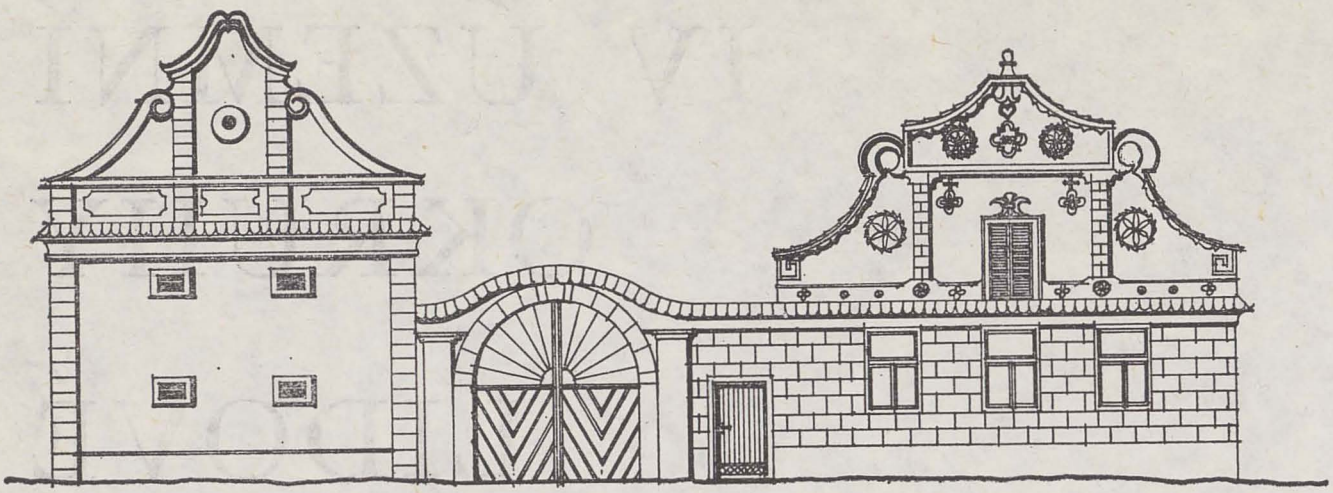

357 Zálší čp. 40 (okr. Tábor). Příklady symbiózy dvou etap výstavby. Sýpka usedlosti byla postavena již v roce 1819; vlastní dům až v r. 1856 Fr. Šochem. Je zde zřetelný odklon od klasických kánonických forem k volnému, netektonickému zdobení volných ploch.

IV/1
BLATA

Tak jako pro okamžitou představu a naplnění pojmu *selské baroko* slouží jižní Čechy, tak synonymem jihočeské architektury jsou blatské oblasti se svými vesnickými stavbami.

Jihočeská Blata tvoří dvě územní enklávy. Tzv. soběslavsko-veselská Blata zaujímají mírně zvlněnou polohu západně od Soběslavi a klesají do široké roviny, a které vévodí terénní vyvýšenina, na níž se rozkládá městečko Veselí nad Lužnicí. Jádrem tohoto okruhu je věnec obcí, rozložených kolem rozsáhlých rašelinišť — Vesce, Zálší, Vlastiboř, Svinky, Komárov, Klečaty, Záluží, Mažice, Borkovice, Sviny, Kundratice a Horusice. Posledně jmenované již přímo nesouvisejí s rašeliništi a propojují jádrovou oblast s jižnější rovinou s řadou dalších obcí, které se k ní výrazem své architektury plně váží, jako Mazelov, Vitín, Bošilec a další. Obdobně lze návaznost vysledovat v podstatě do všech stran, zejména směrem západním k oblasti Týna nad Vltavou, kde ještě v řadě obcí nalézáme architekturu výrazem poněkud opožděnou, ale zřetelně na blatskou oblast navazující.

Druhý územní celek, který je nazýván hlubockými Blaty, leží západně od Veselí a Soběslavi. Hlubocká Blata zaujímají větší území, ohraničené zhruba městy Č. Budějovice, Netolice a Vodňany, tedy celou netolicko-budějovickou rybniční pánev. I zde jsou pochopitelně okolní území výše specifikovaného trojúhelníku touto blatskou architekturou zasažena. Rovněž tady můžeme vytypovat jádrovou oblast, architektonické centrum území. Tvoří jej obce Plástovice, Zbudov, Pištín, Hlavatce, Česká Lhota; a na jihu oblasti pak leží téměř konzervovaná, prakticky nenarušená ukázka obrazu vsi 19. století — Holašovice. Naproti tomu sever hlubockých Blat, okolí Vodňan, je nesmírně cenný pro poznání vývoje blatské architektury, neboť se zde dochovala řada starších vývojových typů, které např. v oblasti Blat soběslavských již vůbec nezaznamenáváme.

SOBĚSLAVSKO-VESELSKÁ BLATA

Celé úvodí Lužnice, zejména úsek západně od spojnice Soběslav a Veselí, patřilo za raného středověku mezi málo přístupné, bažinaté oblasti. Je součástí rozlehlé třeboňsko-budějovické pánve, která byla v třetihorách obrovským sladkovodním jezerem. Proto v počátcích našich dějin zde jen pozvolna zaznamenáváme prvé zprávy o osídlení; procházelo tudy jen velice málo stezek, které na sebe mohly vázat osídlení. Zemědělská půda, byť dnes velice úrodná a bohatá, musela být nejdříve na přírodě vybojována nákladnými a pracnými odvodňovacími úpravami. Nejstaršími jsou proto místa, která měla alespoň mírně vyvýšenou polohu, jako Veselí, Ponědraž, Soběslav, i když mají nejstarší zmínky až z 2. pol. 13. stol.

Teprve po provedení jednoho z prvých meliorizačních zásahů na českém jihu, po zřízení tzv. *Blatské stoky* na konci 13. stol., bylo umožněno odvodnit nejmočálovitější proláklinu mezi Soběslaví a Veselím a zemědělsky využít zdejší půdu. Tato Blatská stoka, procházející diagonálně od severozápadu (od Hodětínského rybníka) k jihovýchodu, kde se u Mezimostí vlévá do Lužnice, využívajíc od Lišova toku Bechyňského potoka, byla vybudována někdy koncem 2. poloviny 13. století.*)

Teprve až po této investici zde bylo možné vysadit trvalá zemědělská sídla. Odpovídá to i prvým zmínkám, které v pramenech a literatuře o zdejších vsích nacházíme. (Veselí 1259, Soběslav 1293, Horusice 1294, Dolní Bukovsko 1323, Mažice, Zálší, Svinky, Borkovice, Sviny, Vlastiboř — všechny k roku 1354, Dráchov — tvrz — 1353, Klečaty, Sedlíkovice 1379; vsi na horním konci borkovišť jako Záluží, Vesce, Mokrá k roku 1421 a Komárov dokonce k roku 1462. Uvádím první písemné zmínky při vědomí jejich relativnosti ve vztahu k založení sídla).

I když skutečné stáří jmenovaných obcí na základě prvých písemných zpráv je jen relativní, půdorysná uspořádání sledovaných sídel tomuto období zhruba odpovídají. V převaze se jedná o vesnice s velkou rozlehlou návsí a v podstatě pravidelnou zástavbou. Bohatost území prozrazují i velké usedlosti, které tvoří vždy centrum obce. Na takto bohatá vysazení napovídají v některých obcích záznamy o rozloze. (K roku 1354 se dočítáme o Borkovicích s 10 lány, o Vlastiboři o 8 lánech — k r. 1379 údaj o 8 1/2 lánu, o Svinkách k r. 1354 10 lánů, o Svinech dokonce k r. 1379 27 lánů a pod.**)

Uváděná skladba je v řadě případů patrná i v dnešním zastavění. Nejmladší obcí celého tohoto území, a sevřená forma řadového půdorysu tomu rovněž odpovídá, je vesnice Kundratice, jmenovaná prvně k r. 1511.***)

Nejpravidelnější půdorys mají obce Zálší a Komárov, jejichž náves má téměř pravidelný obdélný obvod a rovný průběh návesních front. I zde je náves vymezena velkými usedlostmi, zatímco drobnější, nesporně mladší zástavba stojí mimo tento prostor. Přesto zde nalézáme jistý rozdíl — Komárov má jednoznačně zemědělskou sídelní funkci a stavby lemují náves po obou stranách,

*) Srovnej A. Sedláček: Hrady a zámky království českého — díl Budějovicko.

**) J. Profous: Místní jména v Čechách I.—IV., Praha 1950—7

***) J. Profous: Místní jména v Čechách I.—IV., Praha 1950—7 v souvislosti se zákupem celého území Rožmberky.

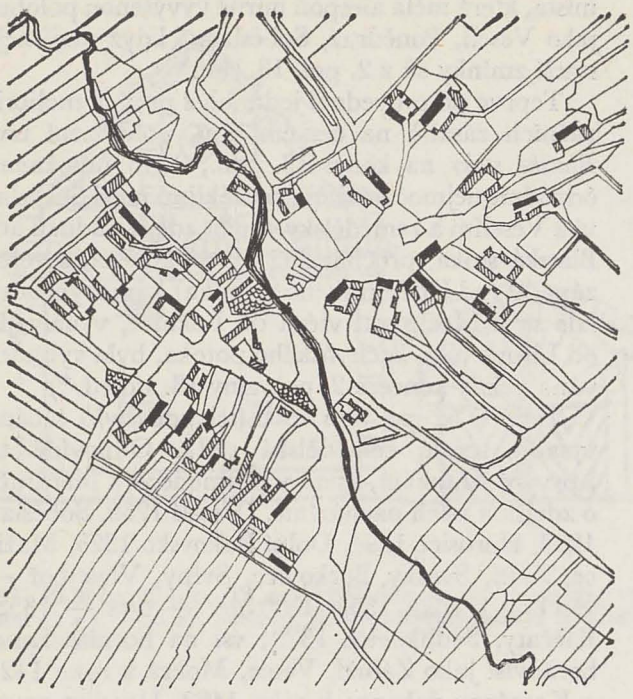

358 Vlastiboř (okr. Tábor). Na plánu obce z roku 1828 je patrná dipolarita dvou částí, oddělených od sebe tokem Bechyňského potoka. Severovýchodní horní polovina je, jak sám půdorysný útvar dokládá, výrazně starší. Jižní polovina v nižším území byla vysazena patrně až v 15. století. I u této vsi je zřetelné, že většina zděné zástavby vznikla až k polovině 19. století, přičemž značná část statků změnila při přestavbě i svoji hmotovou konfiguraci.

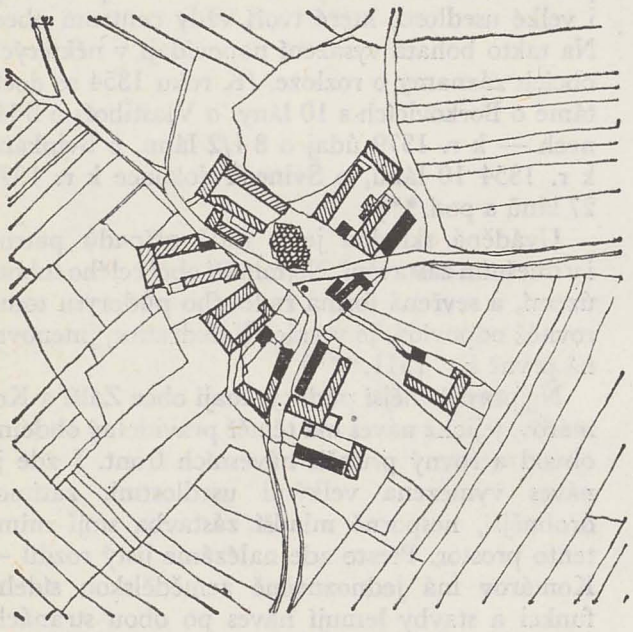

359 Záluží u Vlastiboře (okr. Tábor). Jedním z nejmenších, ale po stránce architektonických hodnot nejbohatším sídlem v řetězu soběslavskoveselských vsí je Záluží u Vlastiboře. Půdorysný plán z roku 1833 ukazuje na zdejší v převaze „spalnou" zástavbu, tedy bezpochyby roubenou. Celý soubor vsi je tvořen pouze 11 usedlostmi.

v Zálší je západní strana tvořena zčásti stodolami farského a panského dvora. Za ní je drobný panský zámeček, vystavěný patrně v místě staršího panského sídla s pozdní barokní stavbou kostela.*)

Mladší drobnější zástavba u obce Zálší vytváří rozvolněnou zástavbu při Dolním rybníku a přechází v pravidelnou širokou ulicovku, u Komárova je roztroušena po obvodě. Stejný útvar lze sledovat i u řady dalších obcí, jako u Hartmanic, které výrazem staveb již více patří oblasti vltavotýnské. Za pozornost ještě stojí téměř pravidelný, okrouhlý půdorys Mažic.**) Svojí rozlohou návsi je obec mladší, než by se takovéto půdorysné formě mohlo obecně přisuzovat. Mažice s rozlehlou oblou návsí spolu se Zálším leží přímo na hranici nejbažinatějších borkovišť (rašelinišť), a není proto možné připustit jejich založení před rokem 1300.

Výčet půdorysných typů blatských vsí tím pochopitelně nekončí. Je nutné připomenout i řadu vsí ulicového půdorysu, ležící vesměs na starých dálkových komunikacích. Ve sledovaném blatském okruhu sem patří například i Roudná na severu, Horusice, Mazelov a Ševětín v jižním výběžku území. Všechny jmenované vsi kromě Mazelova leží na staré trase od Tábora do Č. Budějovic.

Další pozoruhodností z hlediska osídlení je skutečnost, že v celém soběslavsko-veselském okruhu postrádáme charakteristické jihočeské samoty — jednoty. Jejich výskyt začíná až jihovýchodním směrem k třeboňské rybniční pánvi. Proto krajina zde postrádá prvků, které jsou charakteristické jižním a jihozápadním směrem; osídlení je v kompaktních sevřených celcích.

Bohatost krajiny, byť leží ve značné nadmořské výšce (400 m nad mořem), je dána v převaze rašelinnou strukturou půdy a dostatkem vláhy. Z této skutečnosti lze odvozovat i rozlehlost, velikost a velkorysost usedlostí. Ve všech obcích převažují velké statky, které vytvářejí fronty hlavních prostorů. Ve většině jde o charakteristické trojstranné uspořádání jejich hmot s jednotnou kompozicí dvouštítového průčelí, propojeného ohradní zdí s brankou a vjezdem. I seskupení a vazba jednotlivých hmot a funkcí v usedlostech jsou zcela obdobné. Srovnejme si alespoň dva statky — např. usedlost čp. 3 v Záluží***) a čp. 3 v Zálší. Z půdorysných schémat je patrné, že statek ze Zálší je větší rozsahem, velikostí parcely. Uspořádání se však v zásadě neliší.

Čp. 3 v Záluží má do návsi po pravé straně obytný dům, za ním následují chlévy dosti značné rozlohy. Proti domu stojí patrová sýpka z r. 1892,

*) K. r. 1615 je připomínán Vratislav z Mitrovic na Zálší v Dírném, srov. Soupis památek histor. v okr. Bechyňském.

**) Srovnej půdorys obce Mažice okr. Tábor v kapitole II/1

***) Srovnej ilustrace č. 346 a 361.

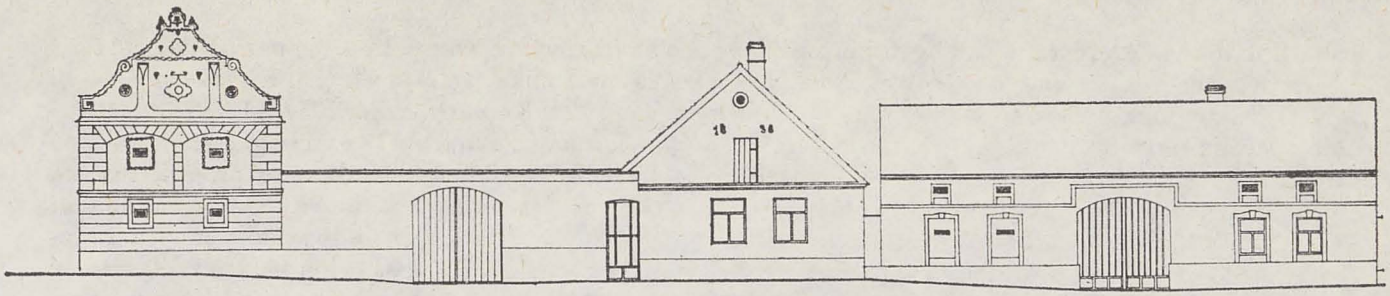

360 Zálší čp. 3 (okr. Tábor). Čelní fasáda většího statku ve východní frontě návsi je nápadná hmotovou disproporcí sýpky a domu. Mohutná sýpka s volným dekorem na ploché fasádě s kvádrovanou dvouobloukovou arkaturou je prací Františka Socha z roku 1857. Zajímavé je i jemné, možno říci rokokové ukončení štítu (mj. srovnatelné se štítem sýpek čp. 38 ve Vlastiboři a čp. 8 v Záluží). Naproti tomu obytný dům, pocházející z r. 1801 a přestavěný v r. 1930 je velice prostého výrazu, s trojúhelníkovým plochým štítem. Vpravo přisedá k objektu mladší, přízemní, podélně orientovaný dům čp. 4 s falešným polopatrem.

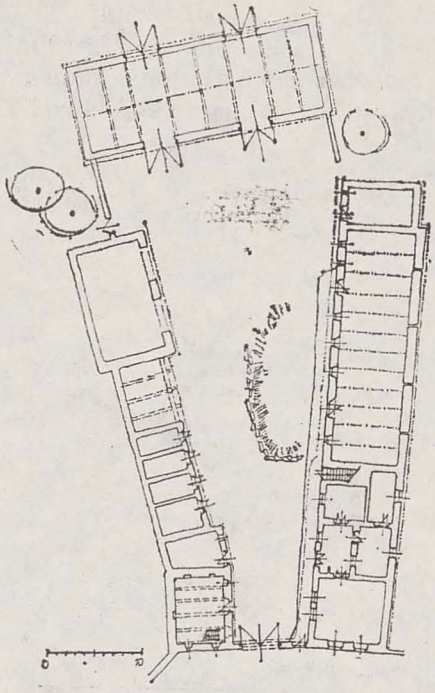

361 Zálší čp. 3 (okr. Tábor). Půdorysné schéma blatského statku „klasické" funkční skladby, která se s drobnými obměnami opakuje u většiny větších statků na českém jihu. Vpravo od vjezdu stojí přízemní, ve 30. letech přestavěný dům komorového typu, za ním následuje maštal a chlévy. Ve druhém pořadí za sýpkou vlevo od vjezdu stojí kůlna. Při ohradní zdi vedle vjezdu stávaly drobné chlívky. Dvůr proti vjezdu uzavírá mohutná zděná stodola se dvěma průjezdy do záhumení.

za kterou v řadě do hloubky usedlosti následuje sled chlívků a kůlen. Prostor rozsáhlého, téměř pravidelného dvora uzavírá veliká příčně postavená stodola, průjezdná do zahrady. Vpravo, jako součást stodoly, je velká vozová kůlna. Zajímavostí dispozice, dané specifickou polohou usedlosti při výjezdní komunikaci ze Záluží na Dráchov, je druhý boční vjezd ze dvora mezi stodolou a hmotou chlévů.*)

Druhá usedlost, čp. 3 ze Zálší, je situována v severozápadním rohu návsi. Je v průčelí širší, do návsi se rovněž po pravé straně obrací štítem obytného domu, skladbou a výrazem velmi skromného. Na protější straně, přes vjezd a ohradní zeď, stojí štítem do návsi otočená pozoruhodně veliká patrová sýpka z r. 1857. Za domem postaveným v r. 1807 pokračuje řada chlévů až ke stodole, která zde rovněž uzavírá prostor dvora.

Téměř typové uspořádání lze obdobně doložit na řadě dalších statků. Bohatost oblasti zajisté také umožnila, aby zde velká stavební konjunktura, která dala zdejší architektuře vsí dnešní charakteristický výraz, nastoupila u bohatých podniků svými prvými novostavbami relativně brzy — již koncem 18. století.

Řada součástí usedlostí zde byla jistě kamenná či zděná již značně dříve. Pohled na mapy stabilního katastru, při vědomí všech relativit jeho grafických informací, však ukazuje, že před 30. léty 19. stol. bylo nespalnou technologií provedeno dosti nízké procento zástavby.

Znamená to, že ve zdejších vsích existovala po téměř celou polovinu 19. století vedle sebe roubená i zděná stavba. Doposud se nepodařilo provést podrobný stavebně-historický průzkum jednotlivých usedlostí oblasti, a jsme proto vázáni na přímá datování, uváděná na většině staveb jako součást štukového dekoru. Nebude málo případů, kdy tato datace bude označením doby vnější „moderní" fasádní úpravy a přestavby podstatně staršího jádra stavby.*) Přesto však je řada datací blatských staveb relativně raná.**)

V architektonickém výrazu blatských statků lze sledovat zhruba tři základní fáze. Prvá, charakterizující *nástup nového výrazu* a současně doba, kdy na Blatech vedle sebe existovaly jak stavby zděné, tak stavby původní — roubené (viz stabilní katastr), má buď zcela prostý, až geometrický výraz s plochým, nevýrazným dekorem, nebo se

*) O této stavbě jsme se již zmínili, protože je zajímavá existencí pozdně gotického kamenného portálu ve dvorní zdi blíže obytného domu.

*) Na Národopisné výstavě v Praze r. 1895 reprezentoval jihočeskou blatskou oblast dům roubený.

**) Jako u sýpky při čp. 9 v Mažicích z r. 1816, přestavěné 1876, nebo sýpka při čp. 24 v Komárově z r. 1801 s přestavěným štítem v r. 1903 apod.

zde uplatňují některé rané stavby bezprostředně výrazově navazující na prostředky oficiálních, panských architektur. Pro srovnání mohou posloužit opět již jmenované sýpky Borkovice čp. 17 a Sviny čp. 3.*) Nebo vezměme jiné srovnatelné příklady: sýpka při statku čp. 4 v Komárově je datována r. 1808, jde tedy o stavbu z velmi rané fáze. Nacházíme zde štít opřený volutami o vysazenou římsu, nad nimi prokrojený štít, zakončený klasicistním tympanonem. Ve stejné vsi, při usedlosti čp. 29, je sýpka z r. 1817, kde již jde o zcela volné, možno říci zcela lidové přetavení oficiálních prvků do lidové mluvy, za užití stylizované voluty vybíhající nad římsou přízemí z prokrajovaného štukového lemu, o stylizované bosované leseny, o volně „zavěšené" kruhové terče ve formě kol s loukotěmi, nahrazujícími větrací otvory atd. Tato dipolarita — pevnější vazba na slohově čistý výraz a naopak volné nakládání s výrazovými prostředky — je patrna na celé řadě časově souběžných staveb (např. sýpky při čp. 16 a čp. 22 v Komárově z let 1837 a 1839 atd.).

Druhá fáze, možno říci vrcholná, je ohraničena léty 1840—1880—1885. Zde se projevil *rozmach celé stavební aktivity*, podtržený navíc působností výrazných zednických individualit Jana a Františka Šocha ze Zálší a Martina Patáka z Vlastiboře. Jan Šoch (1798—1869) přichází do Zálší z Nuzic v r. 1840, a zůstal zde až do své smrti. V Kronice Klečatské je jmenován jako *Šoch z Vídně*, patrně proto, že odsud přišel do rodného kraje. Jeho syn František (1828—1874) podle Klečatské kroniky ale až do r. 1890, pokračoval v otcově tradici. Martin Paták starší z Vlastiboře (1816/20—1889) působil na Blatech souběžně s nimi.*) Oni sami vystavěli ve sledovaném územním okruhu dlouhou řadu staveb a současně svoji tvorbou ovlivnili i další,

*) Srovnej ilustraci obou sýpek v kapitole III/2

*) Srovnej O. Dostál: Příspěvek k poznání vývoje jihočeské lidové architektury, Památková péče 1/63

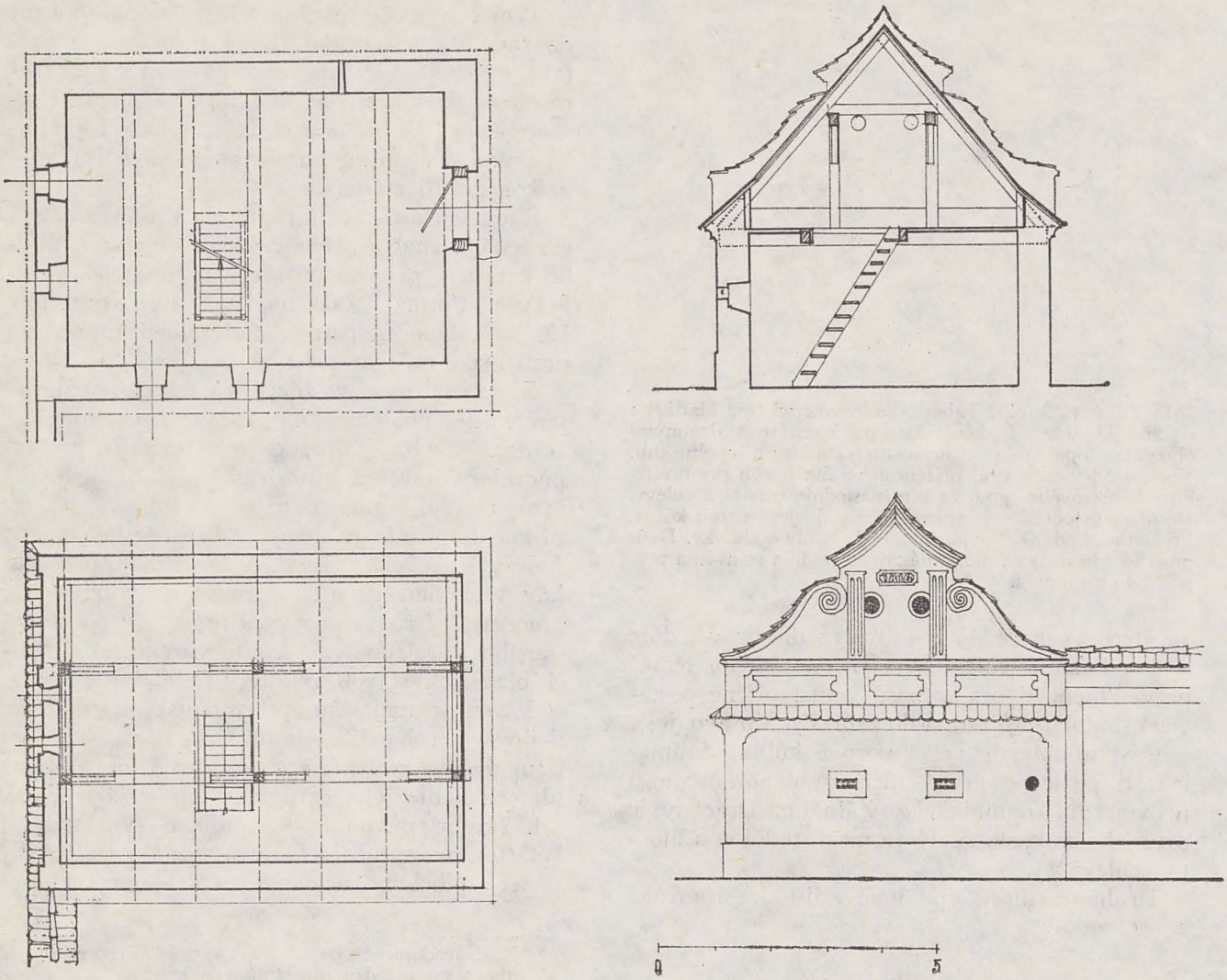

362 Sviny čp. 7 (okr. Tábor). Architektonická forma této sýpky navazuje zřetelně na oficiální tvaroslovné prvky.

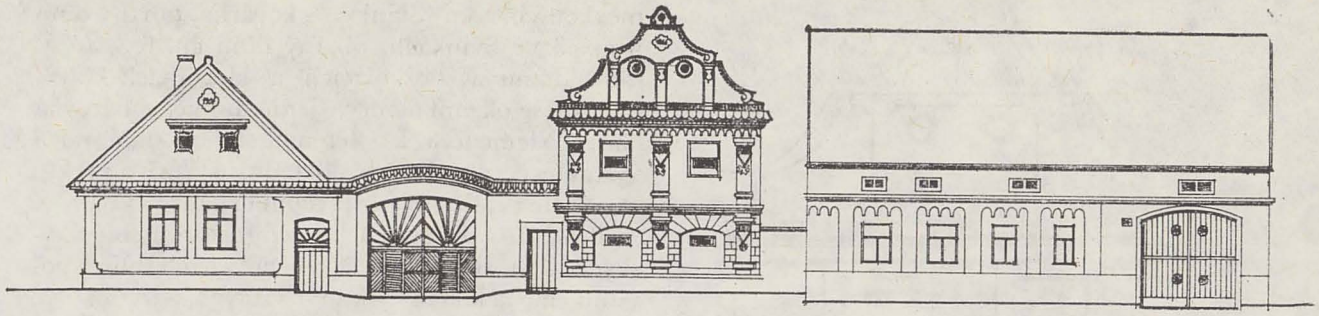

363 Komárov čp. 28 (okr. Tábor). Mezi nejpůsobivější a kompozičně nejvýraznější stavby, připisované Martinu Patákovi, je sýpka z r. 1865. Vlevo stojí prostý, v 50. letech našeho století nadvýšený obytný dům; vpravo (ale značně předstupující) je mladší, již okapově orientovaný dům s polopatrem.

méně ekonomicky silné stavebníky. Z jejich rukou vznikla průčelí statků v Zálší (čp. 3, čp. 40, čp. 28, 32 a vlastní domek Šochův z r. 1840); statky čp. 28 v Komárově, čp. 34 ve Vlastiboři od Patáka, stejně jako čp. 9 v Záluží u Vlastiboře atd. Identifikace jejich staveb je velice obtížná a není dosud ukončena. Jejich přínos a vliv na další tvorbu v celé oblasti je však jasně průkazný; na dlouhé řadě staveb ve všech blatských vsích je možno vysledovat aplikaci jejich nejčastějších výrazových prostředků, jako pilastrů se stužkovým převázáním hlavice, užití motivu lyry, košíku s květinami, oblíbený motiv kosého, falešného zubořezu v podříms, vytvářeného řadou diagonálně ukládaných, předstupujících cihel, aplikace výšivkových terčových motivů. Tyto ryze zlidovělé prvky byly pak kombinovány s klasicistním falešným kvádrováním nároží či celých stěn, vytvářením plochých, kvádrovaných arkád a segmentů. Průčelí domů a sýpek pak završuje měkce tvarovanou konturou štítů s řadou svérázných lemujících motivů, z nichž některé byly do omítkového dekoru převzaty z původního „dřevěného" tvarosloví.

Při specifikaci hlavních průčelí si zaslouží zvláštní pozornosti cit pro harmonické komponování obou dominantních hmot, propojených ohradní zdí s vjezdem.

U užších parcel — jako u čp. 38 ve Vlastiboři nebo u čp. 40 v Zálší atd., byla vazba obou hmot bezprostřední — propojení zprostředkovával akcentovaný vjezd s obloukovým překladem často i v kontuře tvarovaný. U velkých usedlostí, jako u čp. 5 v Zálší, čp. 36 ve Vlastiboři, čp. 7 v Komárově atd. hrála v kompozici obou štítů velkou roli dlouhá ohradní zeď. Proto i té byla věnována velká výtvarná péče a nejčastěji byla ztvárněna a traktována stejnými výtvarnými štukovými prvky jako obě dominantní hmoty. Zajímavé jsou doklady snahy po formální symetrii průčelí „iluzívní" štukovou výzdobou vrat a branky na protilehlé straně, kdy vjezd nebyl situován uprostřed. Tyto formalistické projevy, v baroku vlastní panským stavbám, se nyní projevily i ve vesnickém prostoru — pochopitelně přetavené do lidového, možno říci laického projevu.

Pro dokreslení obrazu staveb tohoto období je potřebné přibrat do představy i barevnost fasád a celého vnitřního prostoru návsi. Dnes známe výraz a barevnost jihočeských staveb značně umírněné a „klasicky" potlačené do harmonie pastelových barev okrové, bílé a oranžové. Podrobnějším ohledáním bylo zjištěno, že původní barevné tónování bylo razantnější a pestřejší. Barvena byla každá ozdoba a to, co známe z nedávné doby pro slovácké malované stavby, platilo v nemenší míře i pro blatskou oblast a nejen pro ni.

Konečně třetí fáze zděné přestavby jihočeských vsí je období konce 19. století, kdy již dochází k *překrytí posledních roubených staveb*, nebo již k *přestavbě staveb z prvého období*, tedy z konce 18. a poč. 19. století. Tato doba prodloužila působnost vrcholného období, ale přináší již celou řadu nových vývojových znaků, prvků odrážejících i vliv příměstského prostředí a výstavby a forem, ohlašujících nástup racionalismu a purismu, charakteristického obrácením pozornosti na účelnost a efektivnost zemědělského podnikání.

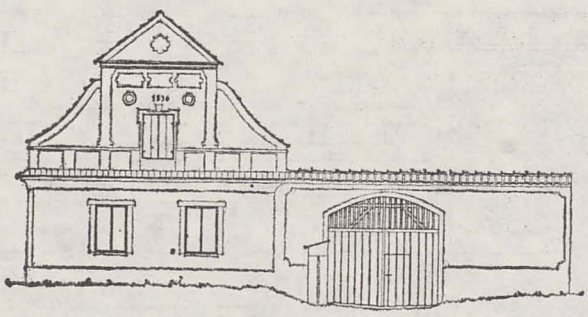

364 Borkovice čp. 19 (okr. Tábor). Průčelí domu usedlosti, datované rokem 1836, má stále ještě výraz, který prozrazuje na bezprostřední přebírání vzorů z panských staveb.

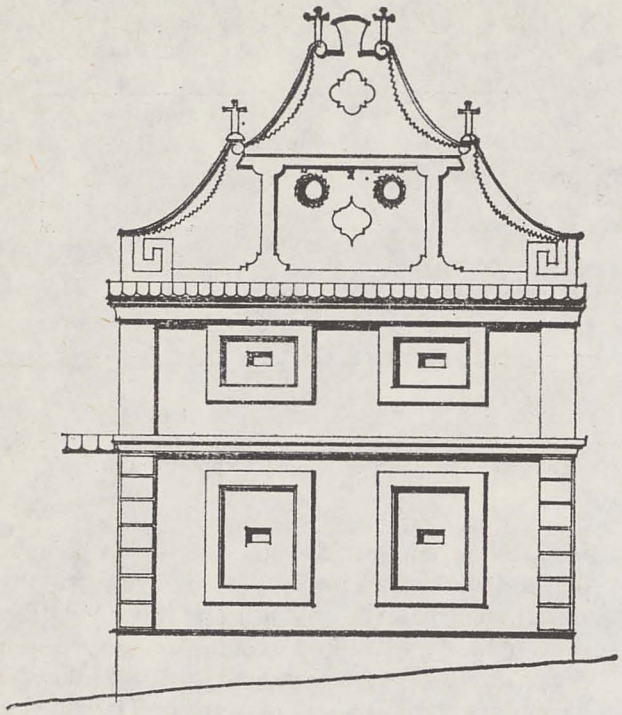

365 Vlastiboř čp. 39 (okr. Tábor). Sýpka usedlosti, datovaná nesprávně rokem 1871, je připisována M. Patákovi z Vlastiboře, i když podle tvarosloví jde o práci Jana Šocha.

Stále častěji se objevuje nový kompoziční prvek v obraze front návsí — podélný, okapově orientovaný dům s vysokou půdní nadezdívkou (Mažice, Hartmanice, Záluží čp. 9) v průčelí sice stále zdobený již vžitým aparátem výrazových prvků a detailů, ale kontury štítů se srovnávají, aby nakonec přímé linie štítu nahradily původní měkkou vlnovku (Svinky — kovárna, obytný dům u čp. 3 ve Svinkách, obytný dům čp. 6 v Zálší, řada domů v Borkovicích a Horusicích atd.). Zvětšují se okenní otvory, zjednodušuje se barevná škála. Nicméně i k přelomu století stále nová výstavba čerpá z bohaté pokladnice vzorů a prvků, které celé prošlé století stavební expanze vytvořilo.

Pro bližší seznámení s architekturou soběslavských Blat si kromě již jmenovaných blíže povšimněme několika vybraných staveb, a to v časové posloupnosti jejich datování.

Snad nejstarší stavbou na Blatech je sýpka usedlosti čp. 5 v Mažicích. Jde o rozlehlý statek na západní straně návsi s nepřímočarým průběhem linie hlavního průčelí. Vlevo stojí prostý přízemní dům s rovným trojúhelníkovým štítem nad vysazenou římsou, ukončující stěnu přízemí. Štít má uprostřed velký, dvířky uzavřený vstup do půdy, rámovaný ozdobnou šambránou barokní formy. Nad vikýřem je štukový věnec s letopočtem 1850; po jeho stranách jsou čtyřlístkové průduchy. Srovnání stran štítu je nesporně dílem mladší přestavby. Vpravo od domu je nižší ohradní zeď s brankou, zaklenutou segmentovým pasem; na ni navazuje mohutný vyšší blok zdi s velkým, půlkruhovitě zaklenutým vjezdem. Tato vyšší část ohradní zdi v úhlu dosedá na hmotu mohutné patrové sýpky, jejíž podlaží jsou vyjádřena jen dvěma pásy úzkých, svislých střílnovitých průduchů. Štít je bohatěji členěn po výšce na dvě úrovně; spodní pás je rozdělen štukovými lezénami na tři

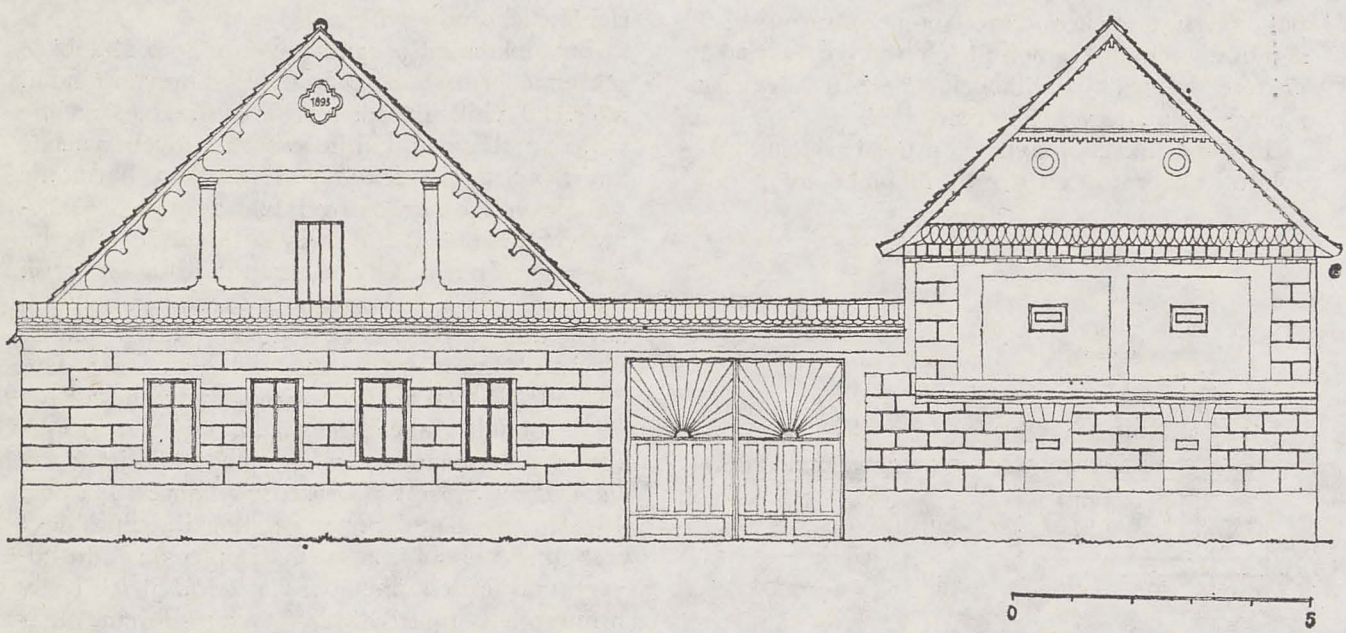

366 Klečaty čp. 25 (okr. Tábor). V závěru 19. století dochází k uklidnění výtvarného projevu na Blatech. Rozvinuté obloukovité siluety štítů se srovnávají do prostých trojúhelníků, dekor opakuje starší vzory a zplošťuje se. Obytný dům na obrázku je z r. 1893, sýpka je starší, ale přestavěná.

pole. Ve střední ose štítu jsou v obou pásech ozdobné štukové kartuše. Špýchar není datován; podle ústního sdělení majitele jde o stavbu z poč. 17. století (přímo bylo uvedeno r. 1614 — ale bez dokladu). Forma, lomové zdivo a tvar průduchů tomuto údaji odpovídají; dnešní vnější úprava, nesporně časově shodná s úpravou domu, napovídá na práci Jana Šocha ze Zálší.

Hovoříme-li o Janu Šochovi, je vhodné si přiblížit jeho nesporné autorské dílo — vlastní domek čp. 51 v Zálší. Drobná chalupa s malou stodůlkou a chlívkem byla postavena v r. 1840 téměř na konci mladší ulicovky, táhnoucí se severním směrem od návsi obce. Do ulice je chalupa obrácena hezkým ozdobným průčelím s klenutým vjezdem v ohradní zdi vpravo od domu. Přízemí domu má dva okenní otvory v bohaté štukové špaletě. Mezi nimi je čtyřlístková kartuše (oblíbený motiv, který je uplatněn na řadě Šochových staveb); po stranách jsou dva kruhové terčíky. Nad vysazenou, měkce modelovanou římsou, která přechází v římsu ohradní zdi, sedí měkce modelovaný štít, dělený ve výšce na dvě části — dolní je trojdělená štukovými lezénami, které vybíhají v oblouky a přecházejí v ploché rámování štítu. Uprostřed je prkenný vstup do půdy s ozdobnou štukovou šambránou. Horní část štítu je prostý orámovaný trojúhelník — tympanon s čtyřlistovou kartuší a letopočtem 1840.

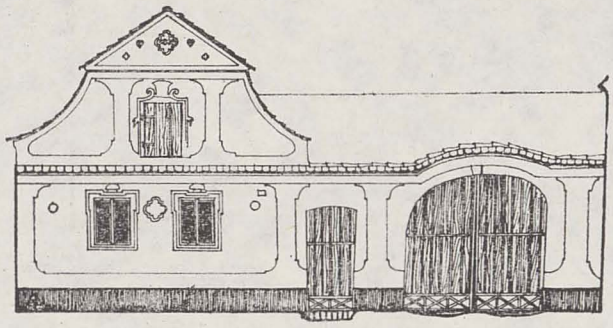

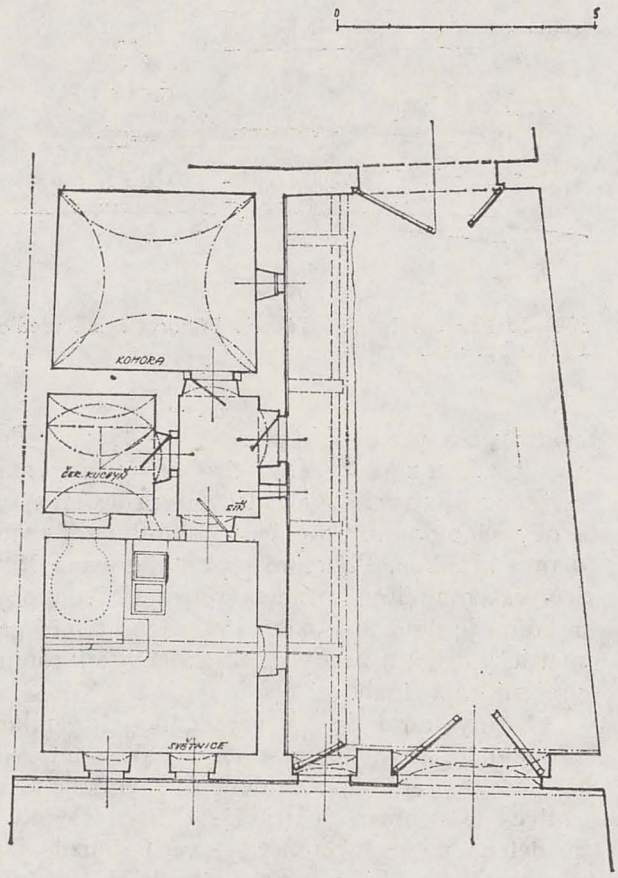

367 Zálší čp. 51 (okr. Tábor). Dokumentace drobného stavení — vlastního domku zednického mistra Jana Šocha († 1867), který si zbudoval v roce 1840.

Dispozice obytného domu byla velice prostá. Vstupní síňka, valeně klenutá, zprostředkovává vstup do větší světnice s pecí a osvětlovacím krbem vedle dveří ve výši asi 130 cm. Proti vstupu do síně byla černá komora a doprava se vcházelo do komory, zaklenuté českou klenbou a s osvětlovacím nástěnným krbem na vnitřní zdi.

Touto poznámkou jsme poněkud předběhli chronologii naší procházky po blatské architektuře. Mezi další starší stavby patří sýpka usedlosti čp. 1 v Klečatech, datovaná rokem 1802, s hezkým štítem završeným dvěma proti sobě volutovitě zakončenými římsami a klenutým půlkruhovým vstupem.

Jí velice příbuzná je patrová sýpka statku čp. 40 v Zálší, datovaná r. 1819. Statek je postaven na lichoběžníkové, k návsi se zužující parcele, takže hlavní průčelí tvoří jen štít sýpky a štít obytného domu, propojené vjezdovou branou a brankou. Za obytným domem pokračuje dlouhé křídlo zděných chlévů, které je od příčně postavené, dlouhé, třikrát průjezdné stodoly odděleno bočním vjezdem ze silnice. Za sýpkou je novější přístavek (jeho mladou výstavbu prozrazuje zadní zdobné průčelí a štít sýpky), menší mladší chlívek a v koutu dvora postavená kůlna. Obytný dům je datován r. 1856 a podle detailů a charakteristické kompozice lze jeho výstavbu přisoudit Janu Šochovi.

Do mladší, prvé fáze nástupu zděné produkce na soběslavská Blata, lze kromě dalších zařadit i štíty sýpek v Borkovicích při čp. 3 (1836) a čp. 19 (1836) — oba zajímavého trojdělení s vrcholovým trojúhelníkovým tympanonem, a nesporně s nimi shodný výraz sýpky usedlosti čp. 24 z roku 1801, ale v silně zredukované podobě po přestavbě v roce 1930.

Do vrcholné fáze mezi léty 1840—1880—85 patří převážná většina známých bohatých ozdobných architektur na Blatech, z nichž většina pochází z rukou Fr. Šocha (syna Jana Šocha)

a Martina Patáka, z rukou dalších zedníků, jako bratří Štráfeldů ze Zálší, Františka Vandy a jiných.*)

Z tohoto období si blíže prohlédněme tyto architektury: Kompozicí průčelí i architektonickým formováním štítu sýpky a nakonec i osudem průčelí obytného domu jsou si podobné tři statky: čp. 5 a čp. 1 v Komárově a čp. 34 ve Vlastiboři.

Štíty všech tří sýpek jsou datovány letopočtem 1862. U statku čp. 5 v Komárově stojí sýpka na levé straně průčelí v čele zajímavé lomené řady menších hospodářských objektů; u čp. 1 v Komárově tvoří sýpka pravé čelo dvouštítové kompozice průčelí a u čp. 34 z Vlastiboře je situována rovněž vlevo široké parcely statku.

Všechny sýpky jsou patrové s trojicí plochých pilastrů, v přízemí propojených nízkými oblouky ve formě arkády. Nad mělkou římsou pokračuje toto trojdělení i v patře sýpek. Hlavní rozdíl je u hlavní římsy. U čp. 5 v Komárově nesou pilastry jemnou profilovanou římsu; u obou zbývajících pod římsou mezi pilastry ozdobné, plastické obloučkové podříms — (velice analogické románskému motivu a na Blatech v tomto období hojně užívané). Nad hlavní římsou je nasazen mělce prokrajovaný štít, již nedělený na dvě horizontální pole. U čp. 34 z Vlastiboře má štít rovné ukončení (ale zřetelně doplněné z původního prokrajovaného štítu z doby přestavby obytného domu — 1910). Ve štítech jsou rovněž tři pilastry propojené dvěma štukovými, svojí malou šířkou disproporčními obloučky. U všech je ve vrcholu čtyřlistá kartuše s letopočtem. Dalším charakteristickým prvkem je „mašličkové" podvázání hlavic pilastrů se zavěšeným trojlístkem. Všechny tyto znaky lze nalézt u řady dalších architektur — čp. 9 v Záluží z r. 1870, čp. 36 ve Vlastiboři (ob. dům 1881) Zálší čp. 5 atd., a svědčí o práci jedné zednické osobnosti — nepochybně Mart. Patáka.

Dílem co do užití štukové výzdoby nejbohatším je z tohoto období sýpka čp. 28 z Komárova, nesoucí opět všechny jmenované znaky.

Při ukázkách děl jmenovaných zednických mistrů oblasti nelze zapomenout na další díla Martina Patáka z Vlastiboře. Mezi ně nesporně patří dům a sýpka (propojené krytým, přestřešeným vjezdem v jednu podélně orientovanou hmotu) čp. 9 v Záluží u Vlastiboře; charakteristická, velice plastická a zdobná architektura z roku 1870. Nalézáme zde řadu znaků a motivů shodných s díly Fr. Šocha, což je pro tvorbu zedníků, tvořících v jednom územním okruhu, pochopitelné. Tvarově blízký je zajímavý dům čp. 49 v Zálší, čp. 3 v Záluží z r. 1876 (dům) 1892 (sýpka), obytný dům v Záluží z roku 1868 atd.

Pro ilustraci poslední fáze vývoje blatské architektury, tzn. pro období po r. 1880—85, si uveďme usedlost čp. 1 z Mažic. Jde o drobnější trojstrannou sevřenou dispozici s dvouštítovým průčelím sýpky a obytného domu, propojenou ohradní zdí s vjezdem a brankou. Přízemní sýpka, datovaná 1881, je výrazem určitou formovou retrospektivou, obytný dům je datován rokem 1895. Jeho téměř geometrický dekor a strohý trojúhelníkový štít tomuto vročení odpovídají.

Obytný dům je poznamenán ještě mladší přestavbou, chybí černá kuchyně, původní velká světnice je přepažena. Za domem pokračuje menší chlívek se stropem do traverz. Přízemí sýpky je rozděleno na dvě komory — větší sloužila jako sýpka. V této části jsou i schody do podstřešního skladovacího podlaží — lepence. Za sýpkou následuje malý chlívek, kůlna se záchodem a zadní stranu dvora uzavírá zděná, průjezdná stodola.

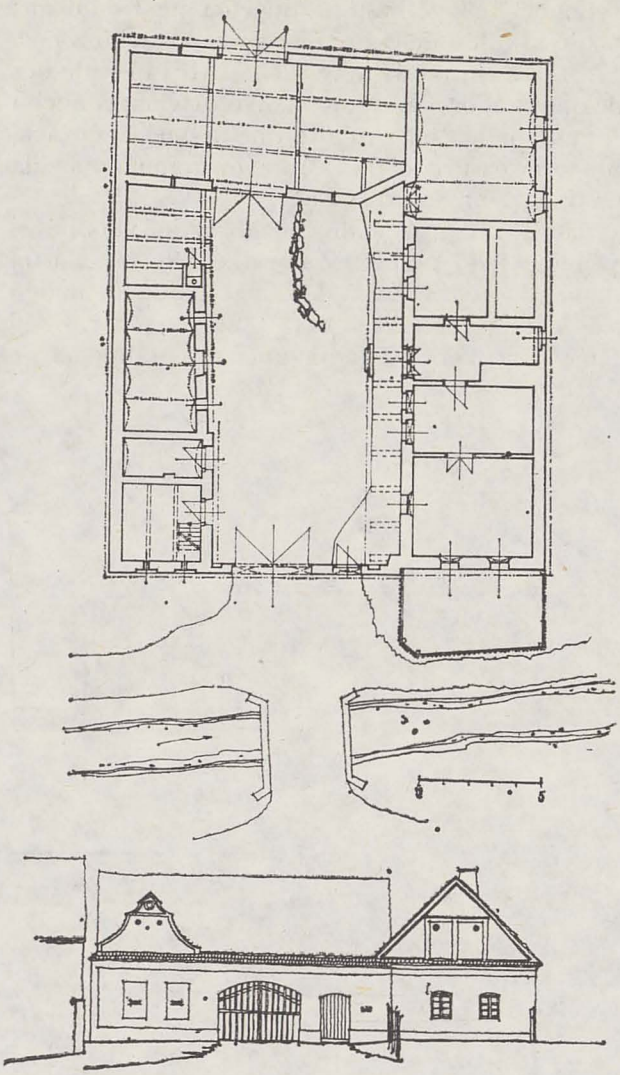

368 Mažice čp. 1 (okr. Tábor). Půdorys celku usedlosti a hlavní průčelí.

*) Kronika klečatská a komárovská

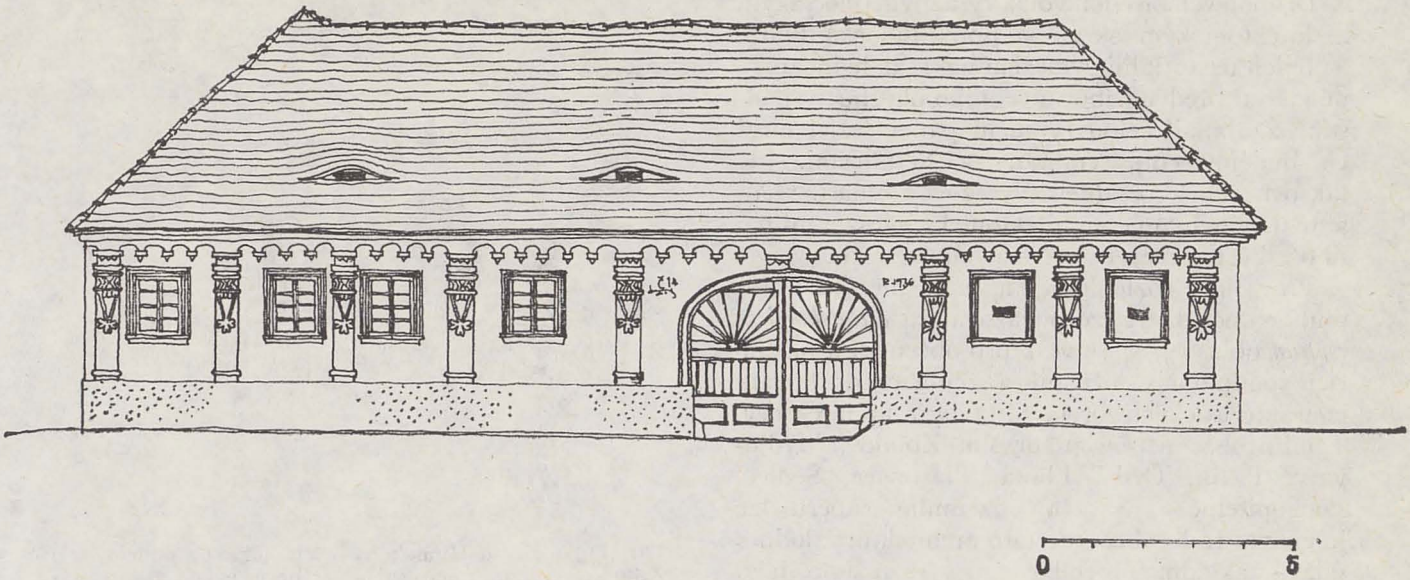

369 Klečaty op. 14 (okr. Tábor). Podélně orientovaný průjezdový dům s bohatou štukovou výzdobou, která čerpá ze vzorů staršího období výstavby blatských architektur. Dům nese letopočet 1936, což je bezesporu datum opravy, či nesprávně obnovený letopočet 1886, který by zde lépe odpovídal jak koncepci domu, tak tvarosloví M. Patáka († 1889).

Uvedený příklad reprezentuje typ drobné zemědělské usedlosti.

Za povšimnutí stojí ještě trojštítová kompozice hlavního průčelí statku čp. 7 z Komárova. Architektura domu i sýpky je zajímavá výraznými, zdvojenými pilastry s motivem lyry, jaký jsme viděli u Patákovy architektury čp. 9 v Záluží. Zde však dle sdělení majitele jde o práci zednických mistrů bratří Štráfeldů ze Zálší (?). Štíty jsou datovány léty 1882 až 1892 (dům a sýpka), malý štítek kůlny nese letopočet 1862. Dispozice statku byla charakterizována na jiném místě.

Pro ilustraci podélného domu, kterým je i již jmenovaný čp. 9 ze Záluží, si blíže povšimněme usedlosti čp. 14 z Klečat, datovaný rokem 1936 (jde nesporně o chybně opravený letopočet 1886). Jde opět o hmotové propojení sýpky a domu návratím a střechou; dům je v podstatě původní hloubkové orientace s jednou boční obytnou světnicí. Jinak celá dispozice usedlosti zůstává v tradičním rozvrhu a uspořádání. Architektura průčelí je velice bohatá. Levá obytná polovina má 4 okenní osy oddělené plastickými pilastry s patkou a podvázanou hlavicí se zavěšeným trojlístkem, profilované okenní šambrány a obloučkové plastické podřímsí. Široký průjezd, oddělující obytnou část od sýpky, je zaklenut stlačeným eliptickým klenebním pasem; na místě středního klenáku se o pas opírá hlavice pilastru. Pilastrový rytmus pokračuje třemi prvky i na sýpce.

Boční průčelí domu je bezozdobné s falešnými, pouze mělce zapuštěnými „okny". Ukázkou krásné truhlářské práce jsou vjezdová vrata s motivy slunce v obou křídlech.

Příkladem doznívání lidové stavební tvorby je průčelí podélně orientovaného domu a sýpky u čp. 53 v Mažicích z roku 1920, kde shledáváme, obdobně jako u levého, ještě štítově orientovaného domu, pouze náznak původního štukového traktování pilastry a arkádami, již bez detailu a štukatérské invence.

K tomuto datu svébytnost lidového projevu na Blatech v podstatě končí a nastupuje éra bezozdobná, ale i proporcemi málo kvalitní architektury, která již nikdy nevybočila z průměrnosti. Již dříve, v kontextu s obecnými tendencemi celého venkova i na Blatech vedle výstavby a přestaveb usedlostí dochází i k pronikání nových stavebních typů do prostoru návsí či k původnímu obvodu jádra vsí.

Nejvýraznější stavbou z těchto nových typů je *kovárna*. Na vsích jižních Čech se vytvořil *typ* v pravém slova smyslu, který možno nalézt téměř v každé obci. Dále jsou to zděné *kaple* či *zvonice*, které jsou rovněž novým prvkem v prostoru návsi. Nalezneme je opět na všech blatských vsích, počínaje zvonicí v Záluží a velkou kaplí v Komárově konče. Rovněž tak *škola*. Na vesnici není v podstatě novým stavebním druhem, protože v několika místech můžeme zaznamenat školní stavby již v počátku 19. století. Ve druhé pol. 19. stol. se však jejich výstavba houfněji objevuje ve vsích, zejména ve vsích farních. Situování školy, jelikož jde o vřazení nového prvku do starého sídelního organismu, nacházíme v převaze v prostoru návsi nebo v návaznosti na hlavní vesnický prostor. Architektura je vesměs prostá, zjednodušené neorenesanční formy. Příkladem co do typu i co do situování může sloužit škola ve Vlastiboři z 60. let 19. stol.

HLUBOCKÁ BLATA

Druhou velkou enklávou a výrazným jihočeským architektonickým okruhem jsou hlubocká Blata.

Jejich teritoriální vymezení není tak jednoznačné jako u předchozího stavebního okruhu; v podstatě zaujímají celou rybniční pánev ležící mezi Č. Budějovicemi, Vodňany a Netolicemi. Jde tak o územně rozsáhlejší výrazovou oblast, která ještě dále ovlivňuje architektonický výraz a mluvu jihočeských staveb i v návazných územích.

Přes tuto rozlehlost zde můžeme jmenovat soubor obcí, které lze považovat za *architektonické centrum* oblasti — spíše však pro obecnější a možno říci spontánnější užívání a zejména dochování charakteristických forem zástavby a architektury. Těmito obcemi jsou především Zbudov, Mydlovary, Pištín, Česká Lhota, Plástovice, Sedlec. Pochopitelně i v širším územním záběru lze jmenovat řadu obcí, kde tato architektura dodnes udává základní tón celkovému výrazu sídla, jako zejména Holašovice na jihu sledované oblasti, Opatovice u Hluboké, Záboří, Kvítkovice atd.

Po stránce osídlení lze pro tuto oblast vysledovat obdobný vývoj, jako pro oblast soběslavsko-veselskou. Zejména území Vodňansko-Č. Budějovice je charakteristické močálovitými územími, která bránila ranému osídlení. Výjimkou je pouze územní okruh Netolického újezdu, který již v raných počátcích našich dějin tvořil správní centrum osídlení.*) Proto se také v pramenech o vsích tohoto netolického okruhu dozvídáme značně dříve, nežli o ostatních sídlech v níže položené vodňansko-budějovické kotlině. Řada z nich je již připomínána před přemyslovskou expanzí do jižních Čech, jako Němčice 1220 farní, Tupesy 1223, Olšovice 1248 atd.

Ve východněji ležící kotlině pak jsou prvé zmínky o obcích značně pozdější. Výjimku mezi nimi tvoří Pištín, kde již k r. 1261 je jmenován plebán, a sousední Pašice k r. 1262. Na úpatí šumavského podhůří, které se zvedá od staré komunikační spojnice ze Zlaté Koruny přes Křemži k Netolicím, leží dvě architektonicky významné vsi Záboří a Holašovice, jmenované k r. 1263. Ostatní vsi jsou zřejmě mladší a vznikají nejspíše až po založení hradu Hluboká.**) Převaha zmínek je k přelomu a k 1. polovině 14. století, jako u Opatovic 1378, Munice 1384, Zahájí 1352 (kostel), Nákří 1337, Záblatí 1366 atd. Všechna tato data jsou uváděna při vědomí jejich relativnosti. Nicméně zdá se více nežli pravděpodobné, že do poloviny 13. stol. byla celá sledovaná

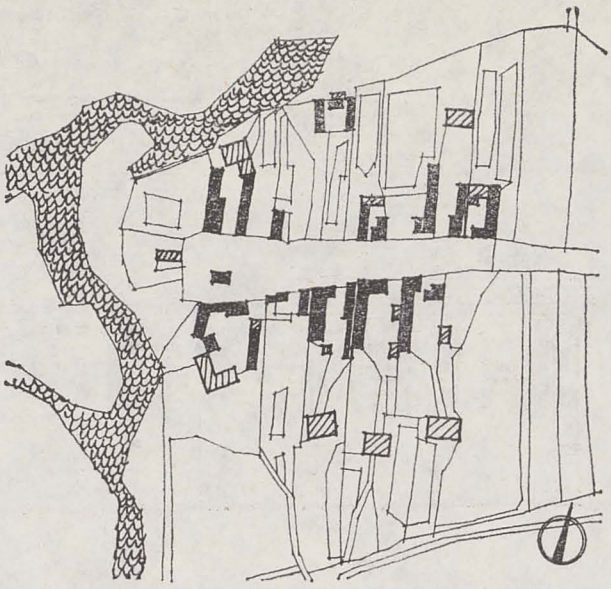

370 Opatovice u Hluboké nad Vlt. (okr. Č. Budějovice). Zajímavý uzavřený návesní útvar obce, zakončený na západní straně slepým ramenem Vltavy. K roku 1827, kdy vznikl podklad tohoto schématu, bylo v obci značné procento „zděných" staveb.

oblast těžko proniknutelným močálovým územím, obepnutým po obvodě stráněmi, zvedajícími se k šumavskému podhůří (kam spadá i starší újezd Netolický). Osídlení bylo i na východní straně, na zvýšené terase hosínské, a v souboru Velkého Kameníka. Uprostřed této kotliny vznikají sídla později. O tomto procesu svědčí i půdorysy vsí.

Zatímco podle datace prvních zmínek jsou starší vsi charakteristické volnějšími, spíše ulicovými či vřetenovými půdorysy, jsou vsi mladší již jasně lokačního, pravidelného založení. Pro srovnání uveďme například Němčice, připomínané 1220, charakteristické nepravidelnou ulicovkou s bočně položeným kostelem a s patrně mladší trojúhelníkovou návsí přisazenou k dálkové cestě, spojující patrně ve středověku Netolice s centrem budějovické pánve — Doudleby. Vyšší půdorysnou formu dokumentuje plán Pištína (první zmínka 1261) s nepravidelnou, ale centrickou návsí a kostelem, stejně jako Olšovice (první zmínka 1248) s téměř čtvercovou návsí a komunikacemi radiálně vybíhajícími z jejích koutů.

Výrazně kolonizační, návesní formu pak reprezentují Malovice (první zmínka 1315) s oble ukončenou koncovou návsí a radiální parcelací, stejně jako Podeřiště (1300). Obě jmenované však lze vzhledem k poloze přisoudit starší osídlovací fázi okruhu netolického.

Naproti těmto příkladům stojí *obce nížinné* s vyspělou návesní půdorysnou strukturou. Za řadu z nich uveďme alespoň Hlavatce (první zmínka 1250*)) s rozlehlou lichoběžníkovou

*) Srovnej: F. Roubík: Nár. kronika česká, II., Praha 1941

**) Literatura připouští, že v souvislosti se založením či získáním hradu Přemyslem Otakarem II. byly v okolí založeny vsi; doklady o tom však chybějí.

*) Ve 14.—16. století byly u sebe Hlavatce Velké a Malé, ty pak splynuly v jedinou ves (srov. J. Profous: Místní jména v Čechách I. — Praha 1947), str. 556

návsí, kolem které je soustředěno 27 usedlostí, nebo rozsáhlou, ale půdorysně členitou návesní formu Plástovic (první zmínka 1360) s 20 usedlostmi, ohraničujícími centrální prostor, či velikou ves Křtětice, ležící severně od Vodňan, která se poprvé připomíná k roku 1335. Celá oblast byla osidlována postupně, o čemž svědčí i pozdní zmínky o řadě vsí (Zbudov 1472, Záložice 1490). Veliké krajinné proměny, které se zde v celé pánvi započaly uskutečňovat od vrcholného středověku až po celé období renesance, původní síť sídel bezpochyby zkorigovaly. Přes značný zájem zeměpanský zůstala převážná část území pod šlechtickým majetkem a celou oblast zasáhlo velkorysé režijní hospodářství rožmberských velkostatků. Složitá vodní situace byla zde, jako v převážné části Budějovicka a Třeboňska, řešena velkorysým zakládáním rybníků. Prvé zprávy pocházejí z let 1490, kdy hlubocké panství držel Vilém z Pernštejna; nutno však předpokládat, že rybniční plochy zde vznikaly daleko dříve. Hlavní vlna připadá však 16. století, kdy byly založeny hlavní rybniční soustavy a plochy, mezi nimiž vévodí plocha Bezdreva u Hluboké. Tyto podniky pochopitelně ovlivnily i sídelní obraz, řada vsí či jejich části musely ustoupit. Zajímavý je v této souvislosti sídelní útvar Zlivi, vysazený na pravidelné návesní osnově někdy před r. 1400 (první zmínka 1409). Zliv byla při napuštění Bezdreva částečně zatopena a ostatní usedlosti byly od vody odděleny nasypaným náspem. „Odstřižená" podoba původně obdélné návsi s celou západní frontou a neorganické ukončení tratí polí tomuto zásahu odpovídají.

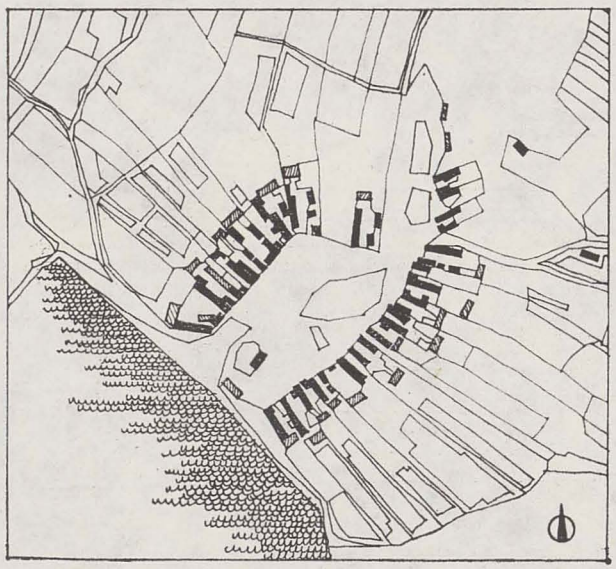

371 Zliv (okr. Č. Budějovice). Patří mezi největší návesní vsi na hlubockých Blatech. Zajímavé je vysoké procento zděných staveb k roku 1827; upozorňujeme na neorganické zakončení návsi ochrannou hrází rybníka Bezdrev, při jehož napuštění musela část obce ustoupit.

Formování krajiny pak bylo dotvářeno i dále v barokním období, kdy zde vzniká řada *panských velkostatků* — nových i přestavěných renesančních; mezi ně na předním místě patří zámek Ohrada u Hluboké se svým dvorem, vzniká soustava *bašt* — rybničních statků a vodního hospodářství, jako Holubecká bašta, kolem níž vzniká celá pozdější ves, nespočet samot — jednot a mlýnů, které dotvářejí obraz sídelních celků a krajiny celé rybniční pánve.

Celý obraz netolicko-budějovické pánve je tak syntézou tvůrčích počinů řady století, která zde ve specifických a těžkých podmínkách vytvořila krajinu malebnou, komorní, vpravdě „zemi zamyšlenou", jak výstižně nazval celou jihočeskou pánev básník L. Stehlík. Procházíme-li tímto územím od západu, rozkládá se před námi mírně modelovaná krajina s drobnými lesíky a lužními hájky, mezi nimiž probleskují hladiny rybníků Blatce, Pašického, Dehtáře, Bezdreva a desítek dalších drobných zdrží, ve kterých se zrcadlí svými táhlými, bělostí svítícími stěnami objekty jednot a celých vsí. Rámec tomuto prostoru tvoří na jihu se zvedající šumavské podhůří s hřebenem vrchu Skalka v prvém plánu, za nímž se zvedá masív zamlžené Kleti (1083 m). Na severozápadě sleduje celé údolí, v němž převahu rybníků propojuje tok Černého potoka, lesní vyvýšený masív Velkého Kameníka (575 m), zakončený dvěma krajinnými dominantami — zámkem Hlubokou a štíhlým kostelem hosínským, uzavírajícím údolní pánev již na druhém vltavském břehu.

V rámci této krajinné scenérie se vyvíjela zdejší lidová stavba, malebná vesnická architektura, upoutávající svojí prostotou a současně mnohotvárností a vytvářející neopakovatelné vnější i vnitřní obrazy jihočeských sídel.

Na rozdíl od soběslavsko-veselských Blat můžeme zde díky rozdílným bonitním podmínkám území sledovat vývoj usedlosti a i výrazu architektury podstatně hlouběji do historie. Dochovala se zde zejména v bezprostředním okolí Vodňan do nedávné doby řada ukázek starší fáze vývoje zdejších staveb, a to v převaze staveb roubených. Bohužel i jejich počet se v posledním období výrazně snížil a blíží se nulovému stavu. Pravděpodobně i zde tak zmizí poslední formy, umožňující dedukovat výraz zdejších sídel. Řada z nich navíc není reprezentantem pouze staršího architektonického výrazu, ale i skladebné struktury; často jsou tyto domy ve svém organismu vybaveny patrovou komorou, nemají tedy sýpku jako samostatný stavební druh. Projděme se několika ukázkami tohoto staršího vývojového období. V r. 1955 se podařilo hrubě zaměřit prostý objekt ve stavu demolice v obci Kloub u Vodňan. Jde o prostou, klasickou dispozici, sestávající z roubené síně, ze které je přístupno pět prostorů. Doprava je orientována roubená světnice s rohovou pecí

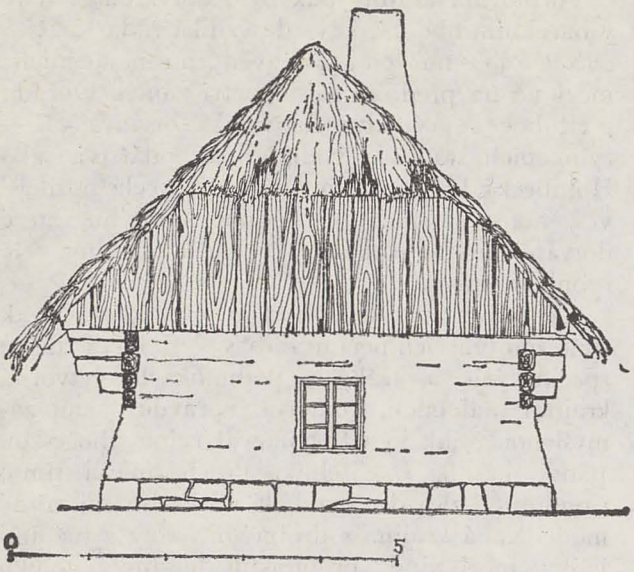

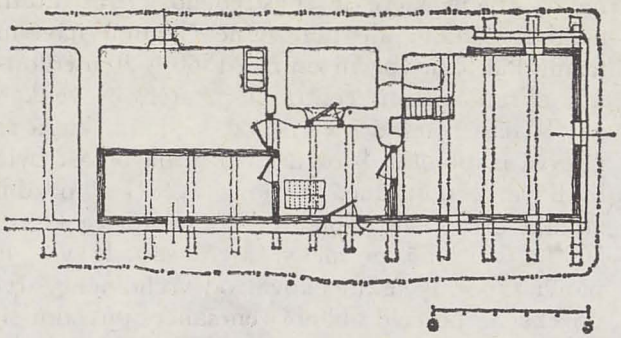

372—373 Kloub (okr. Strakonice). Půdorysné schéma a štítové průčelí archaického venkovského domu, ve kterém lze spatřovat prototyp zástavby blatských vsí před nástupem zděné stavby na přelomu 18. a 19. století.

a třemi příčnými mohutnými průvlaky povalového stropu 22/23 cm. Vedle pece stála kachlová kamna, ve zdivu vedle nich krb, proměněný později na odkládací policovou niku. Světnice byla osvětlena čtyřmi okénky, jedním zhruba uprostřed štítové stěny, dvěma prořízntutými do boční roubené stěny — do dvorka — a jedním do podélné stěny — zadní — vedle pece, což je umístění okna v lidové stavbě zcela neobvyklé.

Ze síně byla prostorově oddělená, kamennými stěnami obezděná černá kuchyně.

Doleva ze síně byly přístupné dvě komory — 5,5 × 2,1 m a 5,5 × 3,2 m, vzájemně oddělené neobvyklou sloupkovou stěnou s trámcovou výplní, kde sloupy podpíraly příčné stropní trámy. Svědčí to o mohutném zesílení stropní konstrukce, která nesla bezpochyby skladovací patro s lepencem, tedy sýpku. Tato úprava nebyla v době dokumentace postižitelná. Pod menší komorou byl valeně sklenutý úzký sklep přístupný poklopem a strmým kamenným schodištěm rovněž ze síně.

Ještě prostší než dispoziční schéma domu je uliční výraz průčelí. Roubené stěny byly později překryty silnou vrstvou lepenice a obíleny (dány „do kožichu"). Z této kubické hmoty přízemí vystupují mohutná přesazovaná zhlaví trámů v nároží, která podpírají krakorce stropních trámů nesoucí krov. V průčelí nesou vysazený trámec, podpírající nízký, do poloviny zvalbený štít domu. Bednění štítu je prosté, svislé, širokými prkny na sraz. Průčelí přízemí je proraženo jediným šestidíleným dvoukřídlovým okénkem; střecha byla došková.

Vývojově snad ještě starším domem, co do výrazu štítu, je obytný dům z Číčenic čp. 14, zachycený v roce 1952 (již v roce 1955 přestavěn), u kterého v podstatě při stejné dispozici byl štít bedněn vodorovnými prkny, valba svojí výškou zaujímala větší část výškové proporce štítu.

Vstupní otvor do půdního prostoru, který u jiných stavení je běžně situován uprostřed štítu, je zde odsunut zcela vpravo, aby úložný prostor v krovu byl co největší. Je zde zřetelná utilitárnost řešení, ještě nepodřízená výtvarnému cíli. Obdobně lze popisovat chalupu podruha v Černěvsi čp. 11 s čistou roubenou dispozicí, pouze s blokem kamenné černé kuchyně. Zajímavým detailem je zde dochovaný osvětlovací nástěnný krb s nasáváním čerstvého vzduchu ze síně. Dále jmenujme mohutnější stavbu čp. 38 v Černěvsi, statek čp. 27 ve Chvaleticích (podrobněji jsme o něm informovali v souvislosti s domy s patrovou sýpkou), usedlost čp. 22 v Drahonicích atd. Z větších domů této fáze stojí ještě za podrobnější prohlídku dům čp. 25 v Křtěticích, rovněž na Vodňansku, který jsme dokumentovali ještě v létě 1964. V nížinnější rybniční pánvi však, stejně jako na Soběslavsku,

374 Číčenice čp. 14 (okr. Strakonice). Štítové průčelí obdobného domu, který se podařilo při průzkumech zaznamenat. Přízemní srub nese nízký, účelově horizontálně bedněný štít (bez výtvarné funkce) a je zakončeno hlubokou doškovou polovalbou.

375 Česká Lhota (okr. Č. Budějovice). Rybník Oblanov, na jehož hladině se zrcadlí stavby jedné z nejznámějších obcí hlubockých Blat.

376 Záluží u Vlastiboře čp. 9 (okr. Tábor). Detail ze štukové výzdoby fasády objektu z roku 1870, který ukazuje na celou škálu výrazových prostředků zednického mistra M. Patáka.

377 Nákří čp. 11 (okr. Č. Budějovice). Bohatě skládané vlysové dveře do přízemní sýpky z přelomu 18. a 19. století.

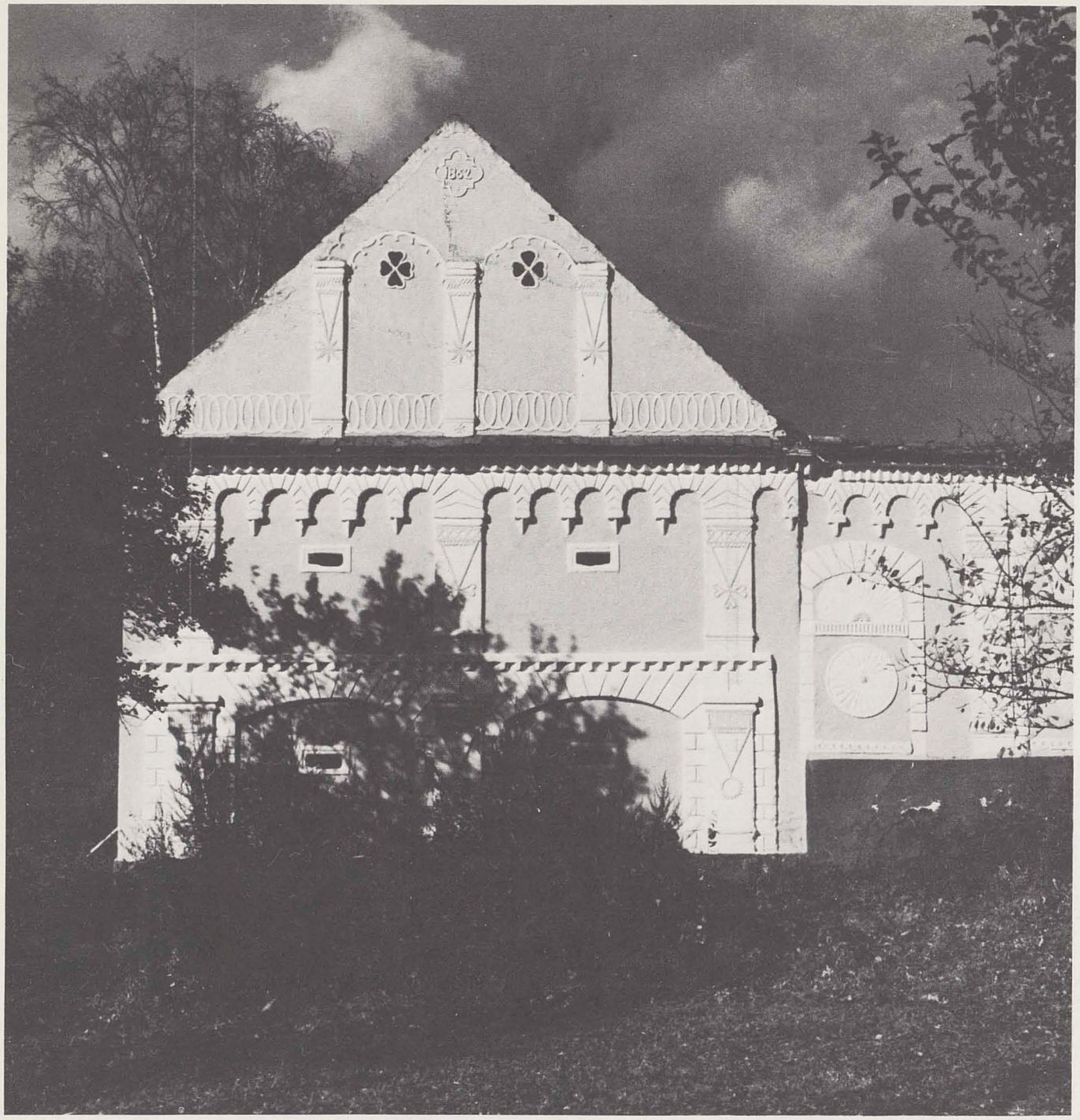

378 Vlastiboř čp. 34 (okr. Tábor). Štít sýpky z roku 1862, který rovněž vyšel z ruky mistra M. Patáka. Uplatnila se zde celá škála jeho motivů — pilastry s podvázanými hlavicemi, obloučkové romantizující předřímsí s cihlovým kosým zubořezem, kroužkový motiv nad římsou atd.

379 Vlastiboř čp. 36 (okr. Tábor). U velkých statků hrála ohradní zeď v kompozici průčelí významnou roli a byla jí věnována stejná péče jako vlastním objektům.

380 Komárov čp. 51 (okr. Tábor). Malebný obraz vytváří předsunutý špejchar z r. 1839, vjezd a prostá hmota mladého domu v drobné usedlosti čp. 51, situované značně později do prostoru původně rozlehlejší návsi.

381 Svinky čp. 3 (okr. Tábor). Souzvuk dvou fází výstavby statku. Známá sýpka z roku 1792 a kolmo postavený dům z konce 19. stol.

382 Mažice čp. 5 (okr. Tábor). Pravděpodobně nejstarší kamennou stavbou na Blatech je sýpka u tohoto statku. Není datována, ale dle ústního podání majitele pochází z roku 1613. Dnešní výraz je patrně dílem přestavby Jana Šocha.

383 Zálší čp. 5 (okr. Tábor). Pohled na jeden z nejvýstavnějších blatských statků na nezvykle široké parcele. (Srovnej popis u obr. č. 347.)

384 Vlastiboř čp. 38 (okr. Tábor). Sevřený útvar menšího statku, kde úzkou mezeru mezi domem (1861) a sýpkou (1859) vyplňuje pouze branka a vjezd.

385 Záluží čp. 8 (okr. Tábor). Sýpka usedlosti z roku 1861 s jemně konturovaným štítem a volnými pilastry provázanými netektonickou archivoltou je srovnatelná s předcházejícím obrázkem z Vlastiboře a se sýpkou u čp. 3 v Zálší (obr. 360). Všechna díla jsou prací Fr. Šocha.

386 Záluží čp. 9 (okr. Tábor). Detail průčelí sýpky (1870).

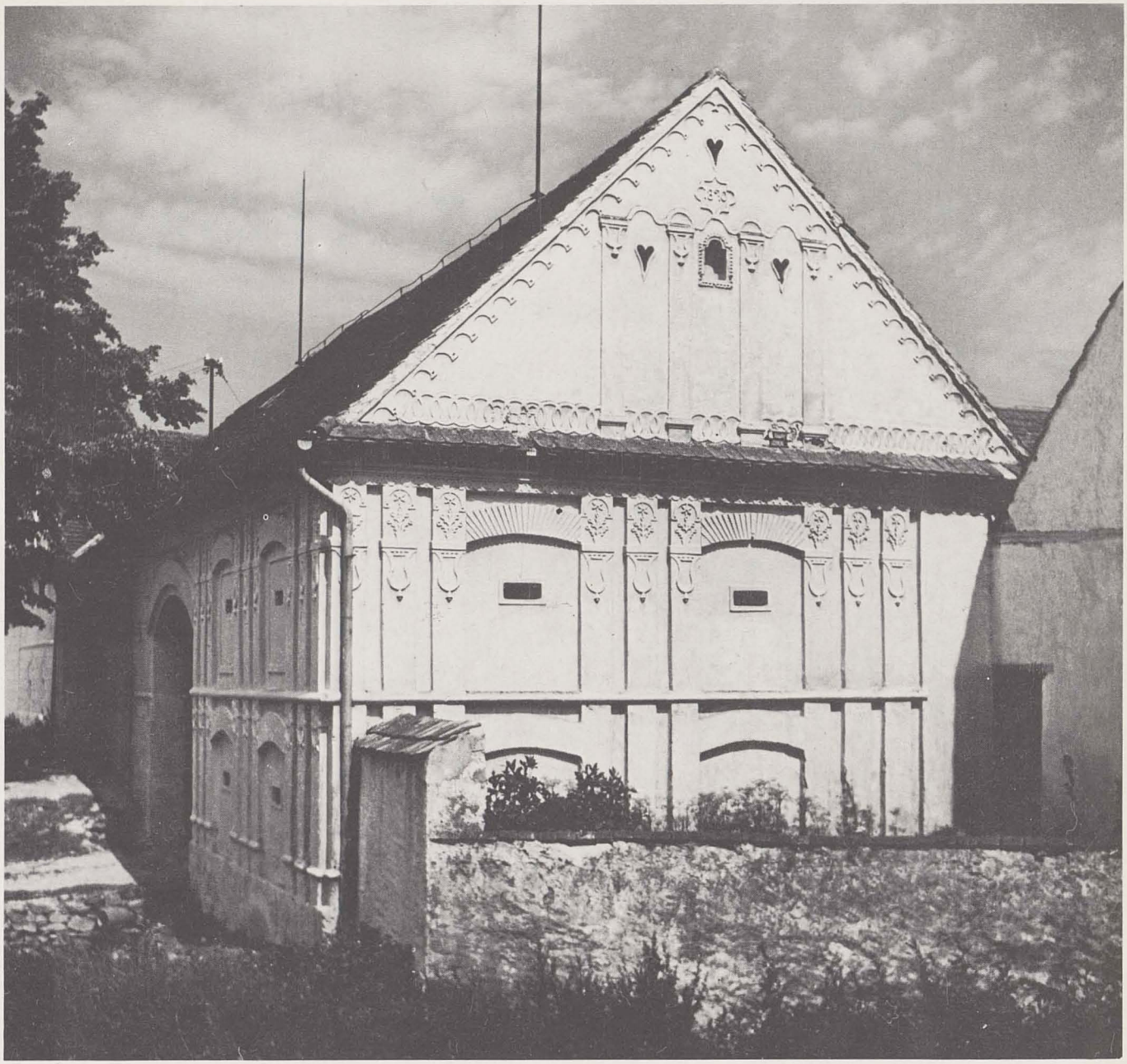

387 Záluží čp. 9 (okr. Tábor). Podélně orientovaný objekt — spojený dům a sýpka se středním vjezdem, postavený v roce 1870 Martinem Patákem z Vlastiboře.

388 Vlastiboř čp. 34 (okr. Tábor). Detail podvázané hlavice pilastru s motivem jetelíčku na stužce. Motiv, jehož vývoj možno sledovat od prací Šochů z 50. let, a který poté vždy uplatnil M. Paták.

389 Záluží u Vlastiboře čp. 8 (okr. Tábor). Detail pilastru a podštítové římsy obytného domu z r. 1868, kde se snad poprvé setkáváme s motivem lyry se střapcem, který poté Paták uplatnil u čp. 9 v téže vsi či u čp. 49 v Zálší.

390 Černěves čp. 38 (okr. Strakonice). Detail krakorcovitého podepření štítu a zápraží archaického typu blatského domu.

391 Opatovice čp. 11, 12 (okr. Č. Budějovice). Bohatá silueta štítů a nadvratových štítků u statků z r. 1845 při vjezdu do návsi. Statky vystavěl pravděpodobně zednický mistr Matěj Cífka z Hluboké.

392 Plástovice čp. 14, 15 (okr. Č. Budějovice). Mezi architektonicky nejvýstavnější v domkářské severní ulicovce Plástovic patří tato dvě drobnější stavení.

393 Chvaletice čp. 22 (okr. Písek). Malebná kompozice jednorázově zbudovaného průčelí statku z r. 1832. Obrázek prokazuje pronikání bohatého konturování hmot statků až do jižních oblastí Písecka.

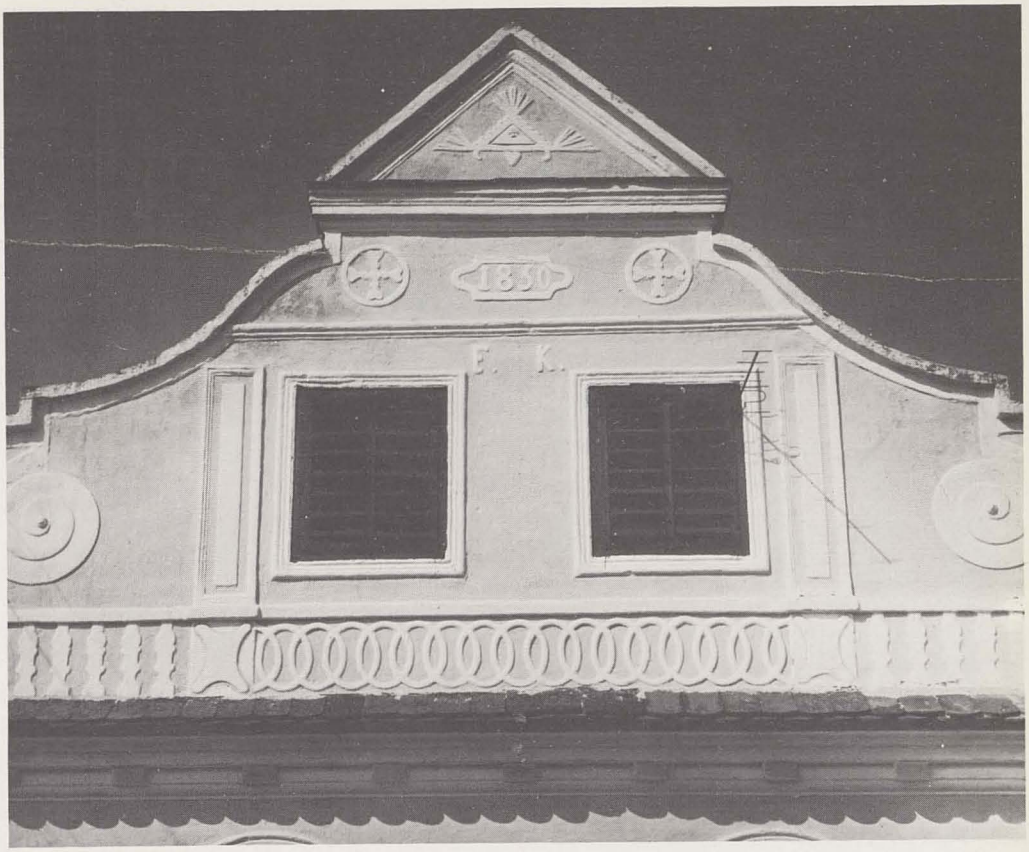

394 Zbudov čp. 27 (okr. Č. Budějovice). Štít domu, který můžeme považovat za normový typ vyspělého období hlubocké architektury. Se stejnou formou se můžeme setkat i na jiných statcích (Plástovice čp. 1, Zbudov čp. 1, Nákří čp. 9 aj.) a svědčí o práci jedné zednické osoby.

395 Dubenec (okr. Č. Budějovice). Zadní štít chlévů z r. 1849 nese všechny znaky normového typu štítu hlubocké architektury.

396—397 Nákří čp. 9 (okr. Č. Budějovice). Brána a průčelí statku patří do ukázek „klasické" hlubocké formy štítu, transformované lidovými mistry do lidové podoby z panských předloh. Základem je trojdělený štít se dvěma pilastry, nesoucími římsu s tympanonem; v postranních křídlech štítu jsou hlavním dekoračním prvkem voluty. Detail štítu z roku 1857.

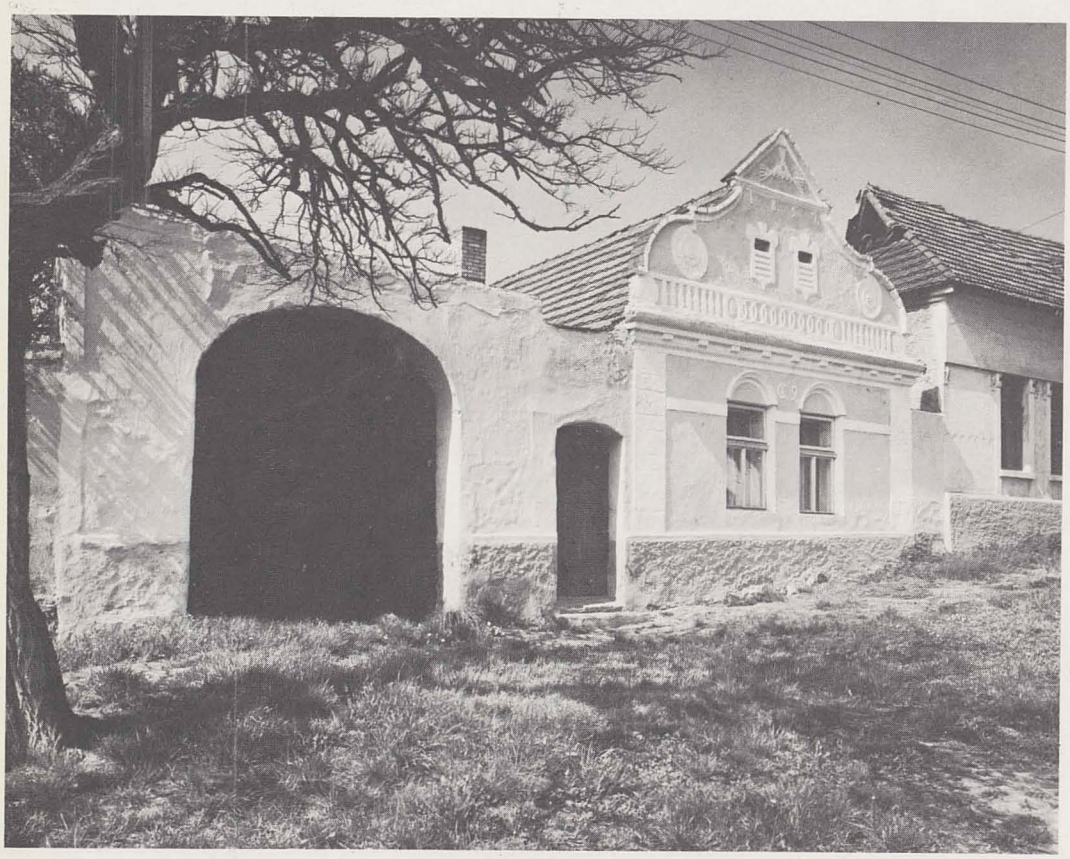

398 Česká Lhota čp. 6 (okr. Č. Budějovice). V průběhu 19. století se na hlubockých Blatech vytvořila působivá architektonická mluva, která nemá jinde obdoby a jejíž obraz se stal symbolem českého venkova.

399 Záboří (okr. Č. Budějovice). I na hlubockých Blatech nalézáme dodnes velké množství celých urbanistických celků, které dosud nenarušeny reprezentují obraz jihočeské vesnice 19. století. Pohled na severní frontu návsi v Záboří.

400 Zábořský mlýn pod hrází Kamenného rybníka. V průhledu obce Lipanovice na úbočí zvedajícího se šumavského podhůří.

(Kapitola 4/2)

401 Žumberk (okr. Č. Budějovice). Pohled přes Horní rybník na celek obce, dominantu kostela sv. Jana Křtitele z konce 14. stol. a tvrziště z konce 15. stol.

Záboří (V část s fronty)

402 ~~Žiteč (okr. J. Hradec)~~. Sevřená zástavba kolem velké pravidelné obdélné návsi má v převaze strohé kubické formy a ukončení trojúhelníkovými štíty.

403 Trhové Sviny (okr. Č. Budějovice). V sídlech bližších blatské oblasti si řada statků zachovává ještě kompoziční znaky a tvarosloví její architektury, i když se častěji objevují prvky nové, jako polovalba, plochý dekor, strohá kontura štítů. Dvě stavení na snímku to dokládají. Pravý (čp. 33) je ve schematicky členěném štítu datován r. 1865 a nese ještě tvarosloví blatské, levý dům (čp. 32) je již prosté, málo členěné koncepce.

404 Žár čp. 19 (okr. Č. Budějovice). Řada objektů a statků v Žáru, zejména čp. 19 v dolním konci vřetenové návsi, prozrazuje siluetou dvouštítového průčelí svojí příslušnost k jihočeskému výtvarnému pojetí výstavby 19. stol.

403 jinde

404 -"- snad Těšovice PT?

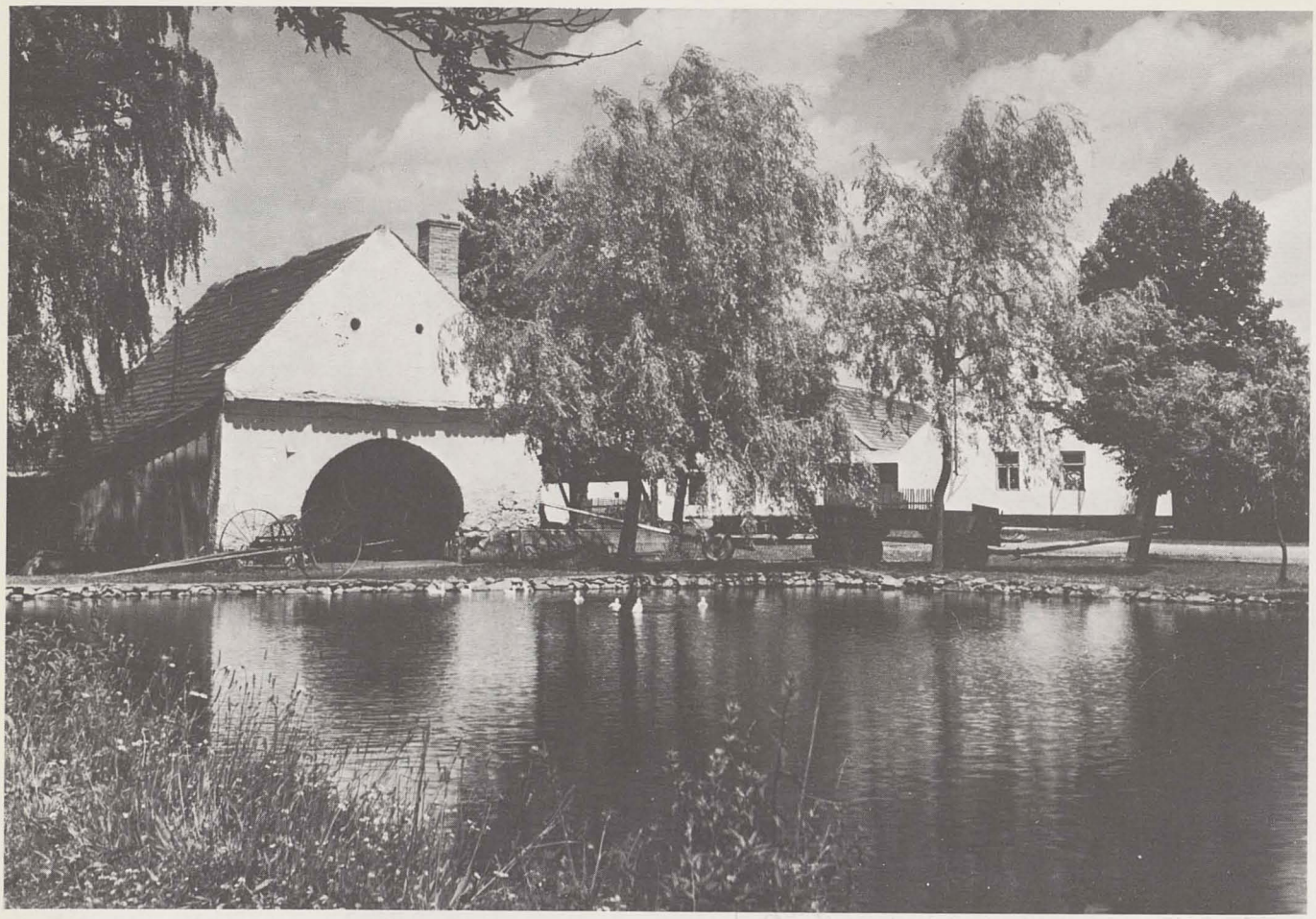

405 Novosedly nad Nežárkou (okr. J. Hradec). Typická jihočeská kovárna uprostřed návsi a při rybníku v Novosedlech.

406 Nezvyklý obraz luk se seníky v okolí města Třeboně připomíná spíše Luhačovicko a Uherskobrodsko na Moravě než jihočeskou krajinu. Přesto patří tyto volné roubené či kůlové seníky ke specifikám Třeboňska.

407 Stráž nad Nežárkou čp. 101 (okr. J. Hradec). V některých sídlech, která v průběhu vývoje dosáhla významnějšího postavení, se objevují u původní selské zástavby městské prvky, provedené často naivní formou. Atikový dům vznikl představením atikové plenty před původní prostý štít.

408 Střížovice čp. 12 (okr. J. Hradec). Přízemní roubený dům s prostě bedněným štítem a s kabřincem ve vrcholu. Dům má hezký, do oblouku prořízнutý vstupní portálek do síně a samostatný vstup ze zápraží do komory.

409—410 Zvůle čp. 28 (okr. J. Hradec). Ještě v roce 1951 bylo možné dokumentovat starou formu původní zástavby Jindřichohradecka, která se příliš neodlišuje od staveb ostatních oblastí Čech, zejména jihozápadní části. Obrázek dokumentuje přízemní dvouprostorový dům roubený z kuláčů, pouze při nárožích a stycích osekaných do hranolů (jako např. u šumavských domů), bedněný štít je vynášen představenou kozovou podstávkou se šikmými zavětrovacími pásky. Síňová část je vyzděna z mohutných žulových kamenů. Na nárožích jsou vysunuté provazovací kameny („šmorce"), které svědčí o záměru dobudovat komoru či chlév.

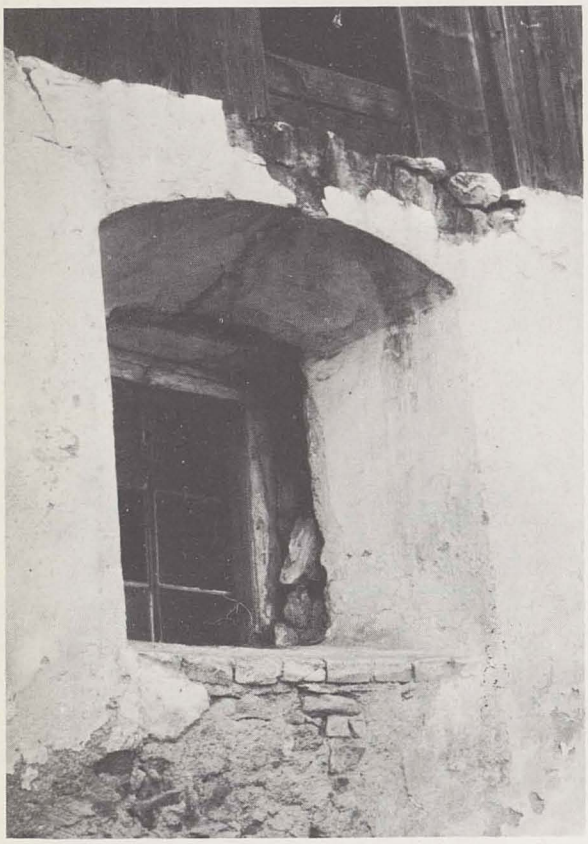

411 Hůrky (okr. J. Hradec). Prostý štít širokého kamenného domu.

412 Nová Ves čp. 7 (okr. J. Hradec). Na detailu okna je patrna vzduchová mezera mezi původní roubenou stěnou světnice domu a novou kamennou plentou, kterou bylo průčelí domu opatřeno.

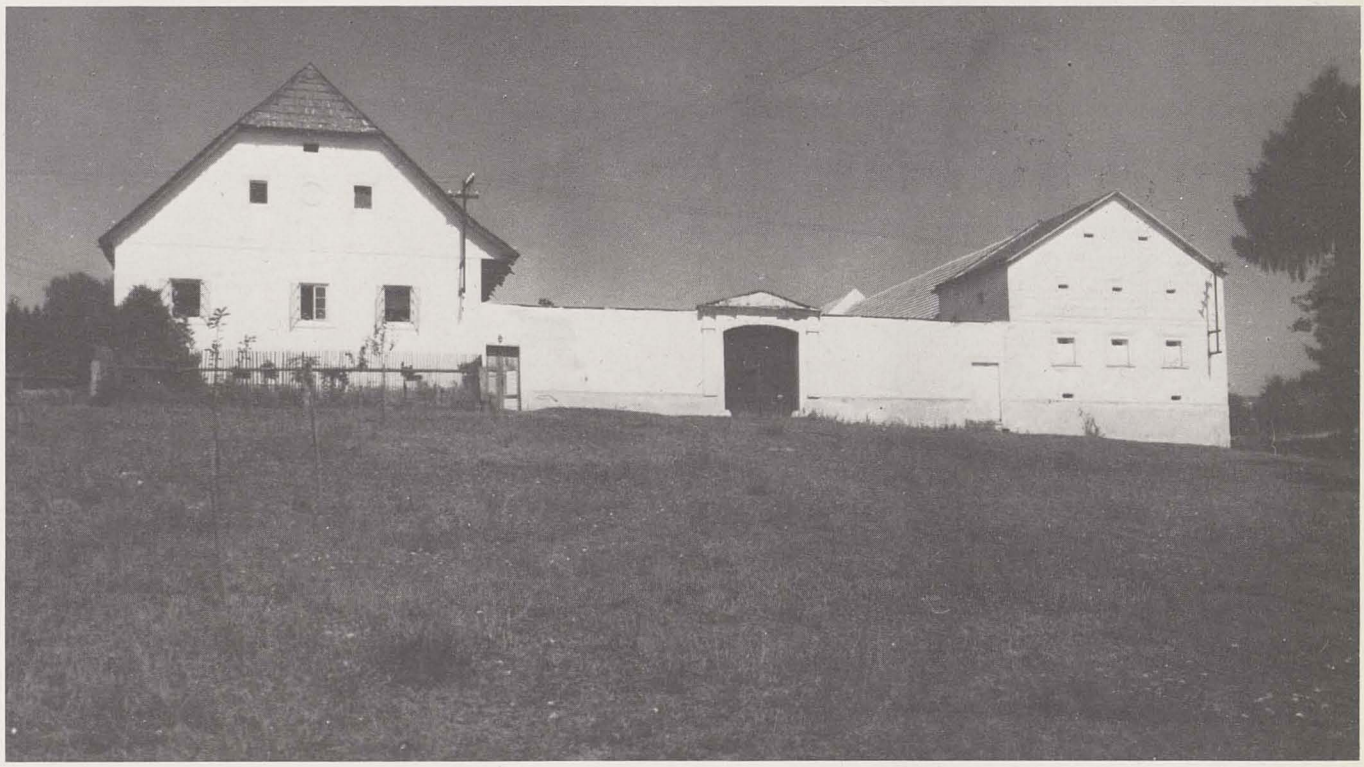

413 Jindřiš (okr. J. Hradec). Průhled obcí s řadou prostých masívních kamenných domů a sýpek.

414 Malý Ratmírov čp. 5 (okr. J. Hradec). Typická kompozice jindřichohradeckých usedlostí, uplatňujících řadu klasicistních prvků a sledujících formální symetrii celku průčelí.

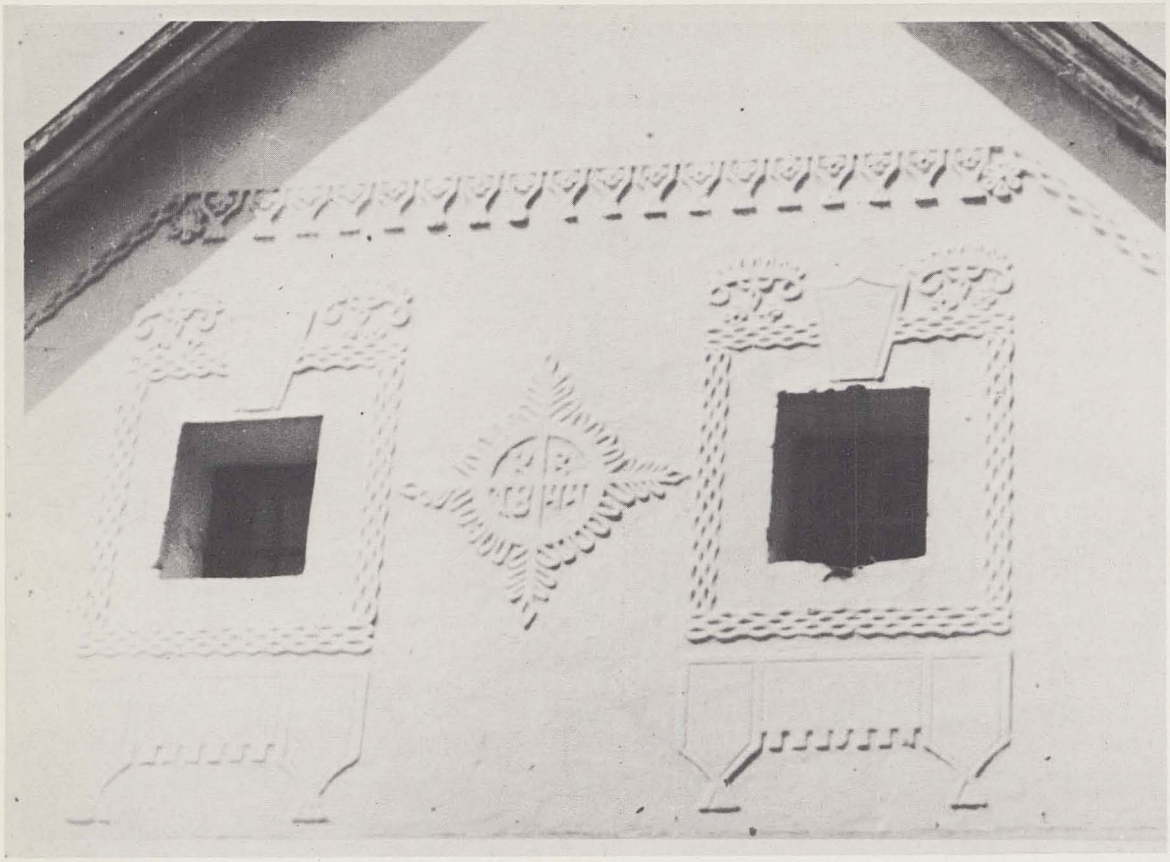

415 Jindříš čp. 16 (okr. J. Hradec). Charakter jemné štukové výzdoby průčelí a štítu objektu, kterou nalezneme i na řadě dalších staveb zdejšího územního okruhu. Dům je datován rokem 1844.

416 Bednáreček čp. 3 (okr. J. Hradec). Hlavní, velmi rozložité průčelí bohaté usedlosti s monumentální čtyřpodlažní kamennou sýpkou.

se takovéto starší doklady nedochovaly, byť proti Soběslavsku zde, soudě dle datací, nastoupila zděná produkce v plné síle již do pol. 19. stol. a byly v další fázi překryty mohutnící zděnou produkcí, přinášející na jihočeské vesnice i nový výtvarný výraz. Již samo „dávání chalup do kožichu" přináší novou mluvu, novou tvářnost vesnickým stavbám a sídlům. Zmizelo roubené „grafické" traktování stěn chalup a dalších součástí usedlostí a vše překryla hladká bílená plocha, která zpočátku ještě dlouho hledá vlastní výtvarné vyznění. Snad právě proto nalézáme často přepis řady dekorativních prvků z původní dřevěné výstavby, nebo naopak bezprostřední přepis oficiálního slohového tvarosloví.

Mezi těmito dvěma póly vystupují proto do popředí příklady s ryze osobitým, lidovým pojetím, které se navíc váží bezprostředně k předchozím formám. Máme na mysli několik ukázek, jako prostý, dnes již neexistující špýchárek v Hlavatcích při čp. 10 — prostou kubickou stavbu s hlubokou strmou polovalbou, krytý došky.

Upoutává zde kónický tvar celého průčelí, obdobný jako u jmenované roubené stavby v Kloubu. Jedinými prvky, traktujícími štít, jsou tři průduchy do přízemního a patrového skladovacího prostoru, který byl od střešní konstrukce oddělen lepencem. Objekt, který lze časově řadit nejdříve k polovině 18. století, byl demolován v roce 1955.

Co do výtvarných snah stavebníka je na kvalitativně vyšší úrovni zděný obytný dům čp. 6 ve Vlhavách u Vodňan, který je ve štítě datován rokem 1849. Dokumentován byl v roce 1952.

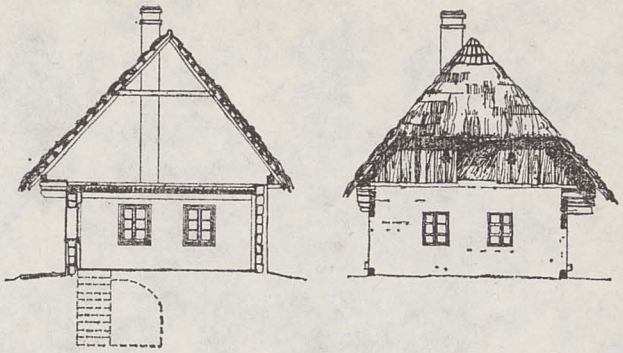

418 Křtětice čp. 25 (okr. Strakonice). Řez a průčelí starého, ještě roubeného domu.

Celé štítové průčelí je vyzděno v jedné ploše, ukončeno hlubokou polovalbou po vzoru předcházející fáze roubených domů; půdní prostor je přístupný podávacím velkým otvorem ve štítu, stejně jako u předcházejících staveb. Snaha po svébytném ztvárnění je zde realizována hluboce zapuštěným obloukovým rámováním oken, osazením dvou nik po stranách štítových dvířek, lemovaných do oblouku vysazenými čtvercovými terči. Nad nimi jsou dva kalichovité průvětrníky s bohatým plastickým rámováním. Podstřešní okraj štítu je lemován zdobenou lištou provedenou ve štuku, opisující tvary původních dřevěných lišt a okřídlí, lemující okraj střechy. Zajímavé je zde zcela netektonické zavěšení dvou velkých volut, které jsou, jak si ukážeme, pro celou zdejší oblast charakteristické jak formou, tak užitím. Reminiscence na starou formu domů je zde podtržena

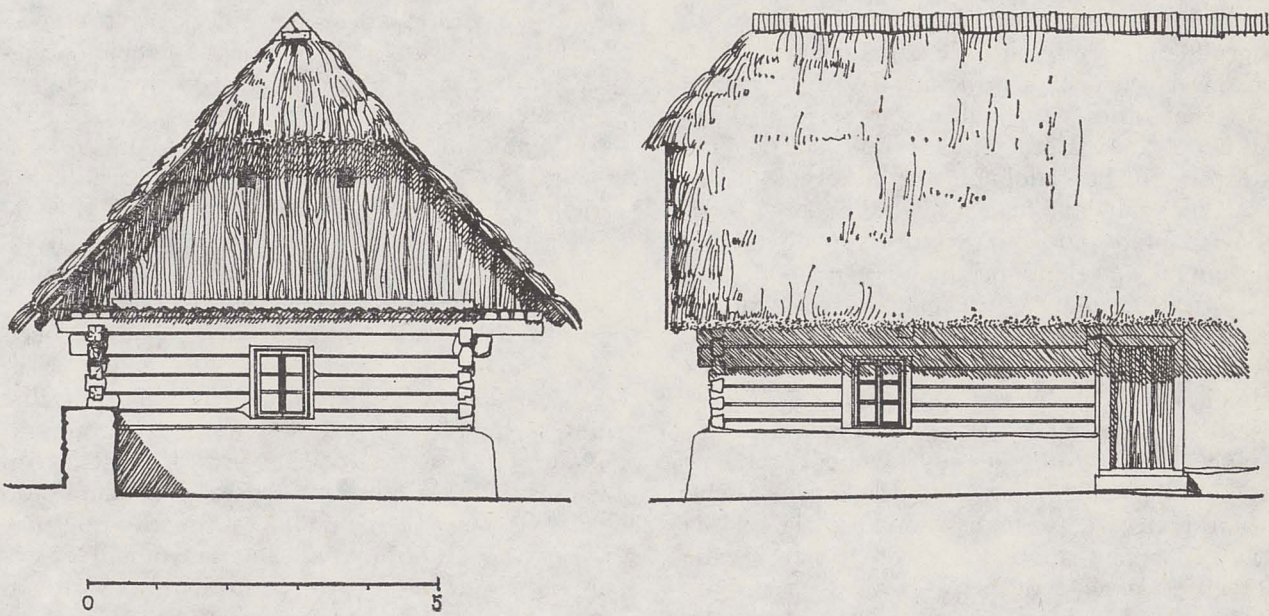

417 Tchořovice čp. 23 (okr. Strakonice). Boční a štítové průčelí starého roubeného domu, reprezentující původní zástavbu vsí hlubockého okruhu.

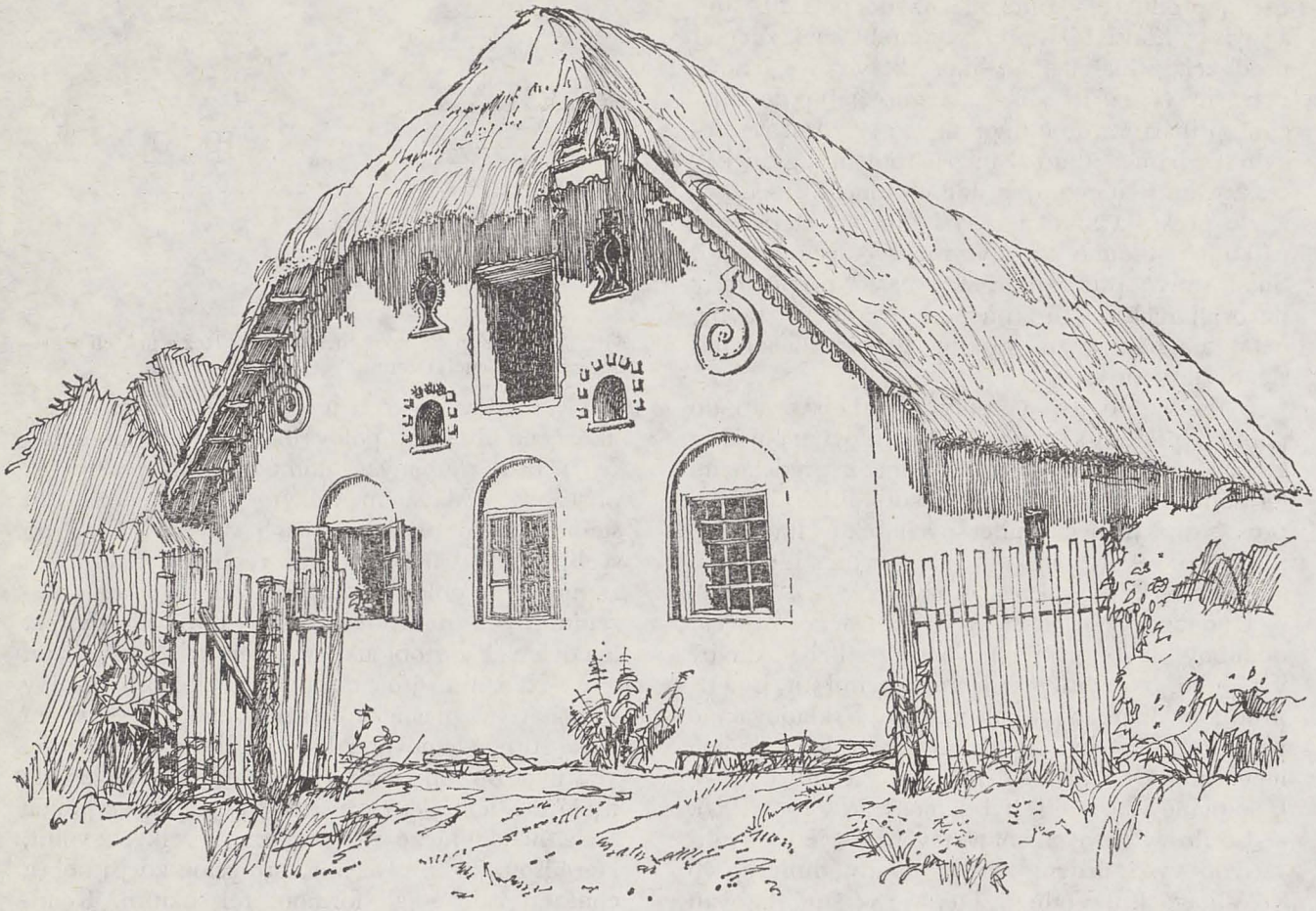

419 Vlhavy čp. 6 (okr. Č. Budějovice). Archaická, ale již zděná forma obytného domu usedlosti prozrazuje zřetelné navázání na vžité vzory starších roubených staveb v oblasti.

i archaickým výrazem doškové střechy. Je vůbec pozoruhodné, jak dlouho zde užívání starých motivů, ale i provozních principů přežívalo. Patrné je to i na dnes již zbouraném stavení velkého statku čp. 25 v Černěvsi, kde opět shledáváme ještě prostou, bezozdobnou stavbu s mohutným, obloukem zaklenutým vjezdem, a kde velký podávací otvor do podkroví se dvěma po boku položenými větracími průduchy v podobě čtyřlístku a dvěma okny v přízemí jsou jedinými výrazovými prostředky. Podávací otvor ve štítu se udržel v užívání v této oblasti jako odezva z původních staveb nejdéle.

Jestliže jsme na Soběslavsku zaznamenávali v rané fázi nástupu zděné stavební produkce častější přebírání klasicistních či rokokových forem, konstatujeme ve vodňansko-budějovické pánvi v raných fázích jistou dekorativní střídmost, spíše absenci štukového dekoru; více je pracováno s hmotou, s konturou stavby, zejména štítového průčelí. Doložme si tuto skutečnost na několika příkladech z počátku 19. století.

Velice rustikální formou působí štít čp. 33 z Dívčic, datovaný r. 1820, kde na plochém přízemí sedí bez přechodového článku prostý trojúhelník, dosedající měkkou křivkou v podobě čtvrtkruhů na malé uskočení. Jedinou dekorací jsou dva oválné, plochou šambránou lemované průduchy, a jeden svisle podélný bez lemování.

Druhým příkladem puristického pojetí je dvojštítové průčelí čp. 20 z Radčic, operující velice vyváženou, ladnou křivkou kontur obou štítů, ale v podstatě bez dalšího dekoru v jejich ploše. Průčelí obytného domu je proraženo dvěma okny v přízemí (později zvětšenými) a jedním, centrálně umístěným podávacím vikýřem ve štítě, štít napravo stojící sýpky je ještě prostší — jedinými zdobnými prvky jsou dva srdcovité průduchy do druhého skladovacího podlaží. Oba štíty jsou propojeny nosnou ohradní zdí se segmentovitě zaklenutým vjezdem. Štít obytného domu je datován roku 1831, štít špejchárku o 30 let později — 1861.

V řadě těchto „kontůrových" štítů lze jmenovat na hlubockých Blatech ještě řadu příkladů, jako

malebné průčelí čp. 3 v Kloubu — z r. 1848 dům a z r. 1840 sýpka, kde je silueta tvarově zobrazena i krásným štítkem nad vjezdovou branou, nebo statek čp. 22 ve Chvaleticích z roku 1832 a jiné. Snad nejpůsobivější kompozice mezi těmito příklady byla vytvořena u statků na návsi v Opatovicích u Hluboké, zejména hmotově propojená kulisa čp. 11 a 12, kde na sebe v jediné ploše navazují štíty sýpek, vjezdů, malé štítky branek a obytných domů. Měkké půdorysné prohnutí celé této fronty kompoziční účin celé skladby umocňuje do jedinečného obrazu. Jestliže jsme s vědomím určité dávky vzájemného překrývání mohli v souvislosti se soběslavskou oblastí vysledovat několik vývojových fází utváření výrazu vesnických staveb, lze to u hlubockých Blat provést jen velmi obtížně. Vedle uvedené řady příkladů, charakterizovaných plošným tvarováním kontur průčelí, nalézáme v podstatě od prvopočátku druhou řadu, která uplatňuje v plné míře dekorativní členění a zaplňování volných ploch bohatým a plastickým štukem s velkým rejstříkem užívaných motivů. I mezi nimi lze vysledovat určité příbuznosti ba shody, které by svědčily pro stejnou individualitu zednického mistra, ale ten dosud není přesně identifikován.

Vezmeme-li chronologicky několik příkladů, uvidíme, že řada prvků a principů členění je užívána v podstatě po celé 19. stol. a na různých místech relativně veliké územní enklávy. Mezi nejstarší příklady toho druhu lze řadit čp. 4 z Pivkovic, průčelí obytného domu, jehož štít je datován r. 1826. I když celý štít včetně přízemní části zůstává v jedné ploše, bez výraznějšího oddělovacího článku, a dekor je velmi plochý, přece zde již zaznamenáváme řadu motivů. Přízemí (později zvětšením oken přefasádované) je po stranách lemováno plochými lesénami, které nesou úzký plochý pásový překlad. Štít se opírá o barokové, mírně zploštělé voluty, o které se vzpírají dvě parabolické kontury štítu spodní části. Štít je završen opět vzpěrným, volutovým motivem, který vynáší poslední patro po výšce trojděleného štítu, obsahující prostý polokruh. Celý štít je lemován plochým, ale měkce profilovaným páskem. Pod vrcholem je kalichovitý průduch, opět lemovaný stejně, jak jsme viděli u čp. 6 na Vlhavách. Pod ním je půlkruh slunečních hodin. Snaha po formálním vyvážení štítu u tohoto „klasického" — a možno přímo říci přejatého příkladu, je zřetelná ze štukového opisu větších okenních otvorů ve štítu, které korespondují s okny přízemí. Hlavní dekorativní prvky, dva páry volut, jsou zde užity tektonicky správně.

Rokem 1829 je datován štít obytného stavení čp. 7 v Nákří, který předznamenává dlouhou řadu domů a architektur s výrazným trojdělením plochy štítu dvěma svislými pilastry. Druhým výrazným motivem je horizontální římsa, oddělující štít od přízemní části. Nad římsou je štukový pás, představující ve střední části prořezávaný motiv balustrády. Zmíněné dva svislé pilastry, podpírající druhou horizontální římsu, dělí tak štít na čtyři části: dolní boční tvoří vzepjatou křivku vzpírající spolu s pilastry druhou římsu, nad kterou sedí téměř u všech staveb užívaný motiv zvonového štítku. Přechod je zde zvýrazněn dvěma jehlancovými „čučkami". Zbývající dolní střední část zhruba čtvercového tvaru je využita pro umístění hezké rámované niky pro osazení lidové plastiky patrona stavby. Chybí zde motiv volut v nasazení bočních křivek na římsu přízemí — motiv, který je v těchto místech téměř vždy uplatněn (není vyloučena pozdější oprava štítu, která tento dekor odstranila).

Motiv volut nalézáme již v r. 1831 na jinak prostším štítu obytného domu čp. 4 v Záblatíčku. Voluty jsou zde již volně osazeny v ploše štítu, nedosedají na římsu přízemí, ale jsou jinak tektonicky správně uplatněny.

Z roku 1832 je průčelí obytného domu čp. 6 ze Sedlce, kde jsou již rovněž všechny základní tvaroslovné prvky hlubocké architektury, byť ne v tak mistrném řemeslném provedení. Zalomeným nadsazením dosedacího oblouku dolní části štítu se pozvolna dolní vzpěrné voluty dostávají do funkce prosté ozdoby.

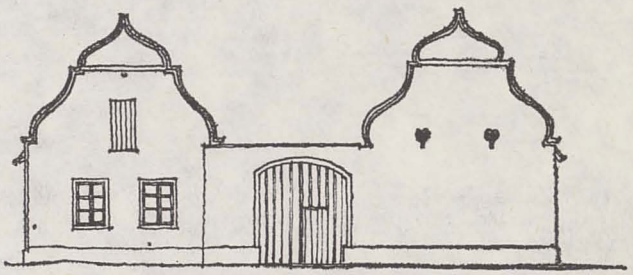

420 Radčice čp. 20 (okr. Strakonice). Sevřené dvouštítové průčelí statku. Obytný dům je postaven v roce 1831; sýpka spadá až do druhé fáze rozvoje blatské architektury (r. 1861).

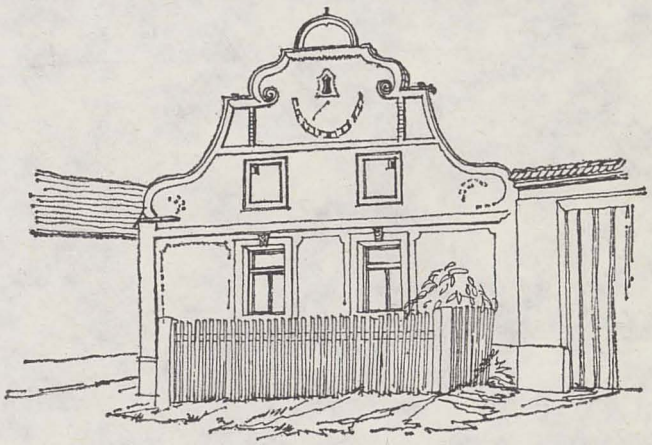

421 Pivkovice čp. 4 (okr. Strakonice). Nákres průčelí obytného domu, datovaného rokem 1826. Řadou svých znaků a prvků předznamenává výraz staveb pozdější vývojové fáze.

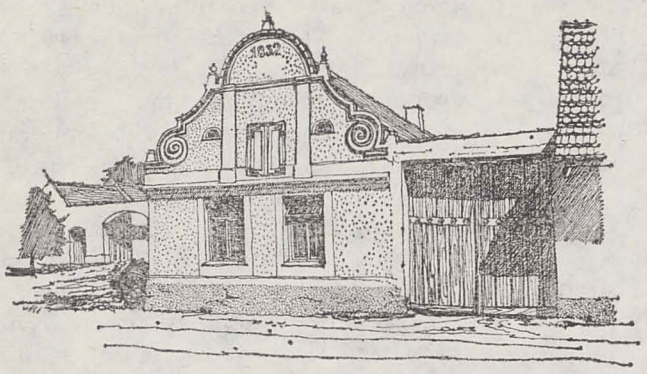

422 Sedlec čp. 6 (okr. Č. Budějovice). Drobná usedlost s datováním ve štítě 1832.

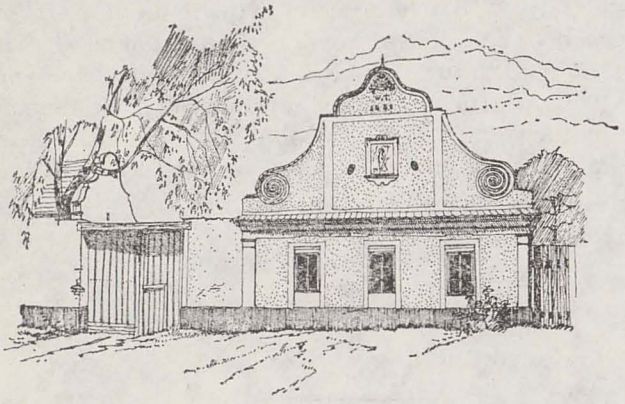

423 Záblatíčko čp. 4 (okr. Č. Budějovice). Velmi raný je tento příklad. Štít domu (a pravděpodobně celá obytná část) byl vystavěn v r. 1831.

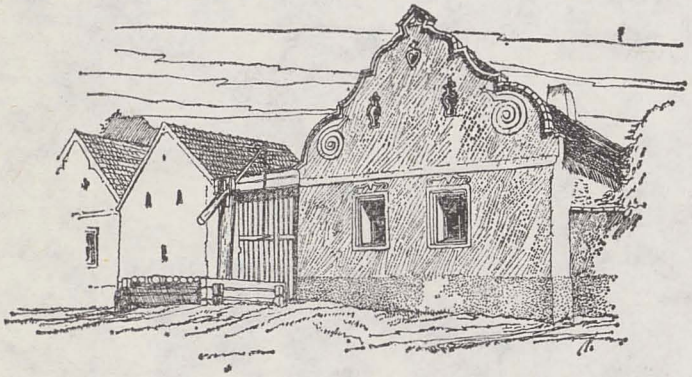

424 Vlhavy čp. 5 (okr. Č. Budějovice). Dům a sýpka usedlosti. Obytná část statku je z roku 1841, sýpka nedatovaná, ale je nesporně starší. V době průzkumu zde byla zachována i vahadlová studna, která je již na českém jihu vzácností.

Totéž platí o drobnějším, kompozičně velice vyváženém průčelí čp. 10 z Drahonic z roku 1837. Stejně jako u příkladu sedleckého je zde uplatněn výrazný motiv štítového vikýře; zde navíc v kompozici domu hraje výraznou roli měkce tvarované ukončení ohradní zdi a brány.

„Klasického" stupně zdejší architektury pak dosahuje čp. 5 z Vlhav, datovaný rokem 1841. Jeho vznik tak spadá do období prudkého rozvoje stavební produkce v této oblasti; převaha datací fasádních úprav a přestaveb je právě z poloviny 19. století. Vlhavský příklad má již všechny sledované kompoziční znaky a výtvarné detaily, které zde nalézáme. Lze s ním srovnat průčelí domu v Nákří čp. 9 z roku 1857, čp. 6 v Malých Chrášťanech z r. 1866, Radomilice z r. 1853, Zbudov čp. 23 z r. 1846, štít domu památného statku ze Zbudova čp. 1 z r. 1850, jemuž téměř přesně výrazem odpovídá dům statku čp. 1 v Plástovicích z r. 1857. Ne poslední v řadě těchto architektur je dům čp. 27 ve Zbudově z 50. let 19. století.

Zvláštní postavení mají pak architektury, nepatřící do žádné z uvedených dvou výrazových skupin. Jde o stavby, kde na bohaté tvarování obvykle plochého štítu je volně aplikován různý slohový i volný lidový dekor či stylizované útvary, čímž je vytvářen jakýsi předobraz architektury *moderny*. Jde o útvar jako čp. 8 ve Vlhavech z r. 1850, kde na tradičně formované ploše štítu jsou volně zavěšené různé zlidovělé či čistě lidové motivy. Patří sem řada statků z Holašovic, jako čp. 33 z r. 1843, čp. 3 a 4 tamtéž (1857, 1863), čp. 14 v Zahájí z r. 1881 atd.

V závěru 19. století postihuje vývoj lidových staveb a usedlostí, stejně jako tomu bylo na soběslavských Blatech i jinde, potřeba rozšiřování obytných i skladovacích prostorů v důsledku hospodářské prosperity a rozvoje výrobních sil. Ani v prostoru této podrobnější sondy nelze postihnout všechny vývojové složitosti a jejich průmět do tvorby životního prostředí a obrazu vsí. Lze však tyto hlavní změny alespoň jmenovat. V důsledku dočasného dělení gruntů dochází k *novému fyzickému růstu* vsí. Proto i na okrajích obce často nacházíme usedlosti střední velikosti, které jsou svým založením mladé. Jsou např. v Plástovicích, v Sedlci, Pištíně a jinde.

Obdobné příklady najdeme i v jiných obcích. Druhým případem je *fyzické dělení usedlosti* na dvě části. Vysledování takových příkladů si žádá podrobného srovnávání indikačních skic a starých katastrálních map; i tak je často těžké rozhodnout, jde-li o dělení na dvě samostatné výrobní jednotky, či o vestavění odděleného výměnku. Tak např. v Plástovicích je tato dodatečná vestavba menší jednotky aplikována u řady statků, jako u čp. 7 a 25 na návsi a u čp. 12 a 13 v severní východozápadní ulicovce. (viz kapitola I/4).

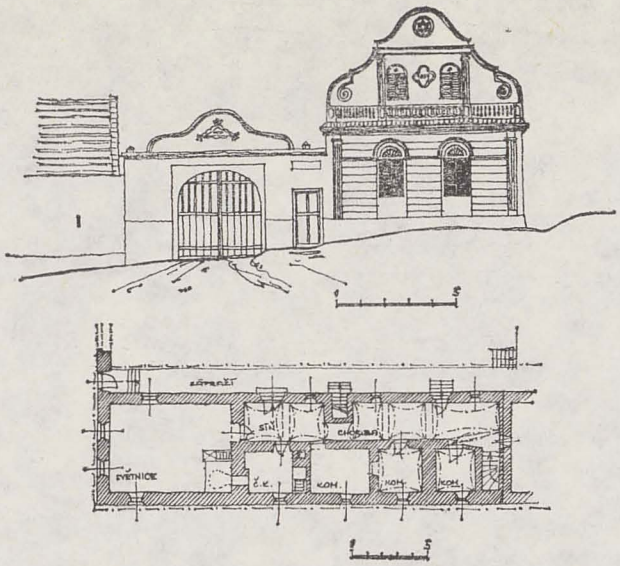

425 Plástovice čp. 1 (okr. Č. Budějovice). Schematický půdorys a hlavní štítové průčelí velkého statku (původní rychty) na návsi Plástovic. Půdorys vykazuje nezvykle bohatou dispoziční skladbu s řadou klenutých prostorů českými plackami. Vpravo za obytnou a komorovou částí je patrný ještě starší špýchar. Průčelí patří mezi již jmenované vyzrálé „prototypy" blatského štítu. Je datováno roku 1857.

Konečně třetí proměnou, přinášející do obrazu ulic a návsí blatských vsí nový prvek, je *stavební překrývání vjezdu* a tím hmotové spojení obytného domu se sýpkou. I když tento motiv je na Hlubocku pro konec 19. stol. méně častý než na Soběslavsku, pokračuje jeho aplikace i v počátku století dvacátého.

Za příklad lze uvést dlouhou řadu statků, jako mnoho domů v dolní ulicové části Hosína, v Záboří, dva novější statky ve východním konci zadní ulicovky v Plástovicích, novější dům v rohu návsi Zbudovské při čp. 1 atd. Tyto architektury již ztratily hlavní plochu pro uplatnění „klasických" forem a vzorů z předcházejícího období.

IV/2
TŘEBOŇSKO A JINDŘICHOHRADECKO

Celou jihovýchodní část jihočeského regionu lze na základě srovnání její lidové stavební produkce s výrazem ostatních, zejména centrálních okruhů blatských, nazvat globálně jako *puristický jihovýchod.* Vesnické stavby, ale i celé vesnické prostory zde působí velmi přísným, prostým výrazem, který ale na druhé straně nepostrádá intimitu a výtvarnou malebnost.

Po stránce vývoje osídlení není oblast stejnorodá. Nejstarší sídelní částí je nejjižněji položená enkláva trhosvinenská, kde o existenci sídel máme písemné zmínky již u konce 12. století (Mohuřice, Otěvěk, Něchov, Olešnice aj., 1186).*) Celá tato část území leží již ve vyvýšené poloze podhůří Novohradských hor a osídlení kraje nebylo tak nesnadné pro svoji přístupnost. Území bylo rovněž součástí Vitorazska, jehož jižní část byla v letech 1179—1296 přičleněna k Rakousům.

Území Třeboňské kotliny bylo bažinaté a osídlení zde proto vzniká postupně až s kultivací půdy, a to pozvolna z obou stran vyšších poloh směrem k toku Lužnice. Samotné vlastní dno kotliny zůstává vlastně dodnes osídleno velice řídce.

Nejiná situace byla na Jindřichohradecku, které jako jižní výběžek Českomoravské vrchoviny zůstává dlouhou dobu součástí pomezního hvozdu mezi Čechami a Moravou. Teprve od poč. 13. století zde zaznamenáváme prvé zmínky o sídlech, vznikajících při cestě mezi trhosvinenskou oblastí a Jihlavskem. V podstatě celá sledovaná oblast zůstává po celou dobu v držení feudálních rodů, nejprve Vítkovců, poté Slavatů, Schwarzenberků a Buquoyů. Proto také veškeré hospodářské podnikání, zakládání rybníků (Jindřichohradecko patří k nejstarším rybnikářským oblastem v Čechách), organizace krajiny atd. je podřízeno zájmům vrchnostenských správ.

Již v období středověké kolonizace byla zejména oblast jindřichohradecká značně poznamenána germanizací. Po jejím dočasném zastavení v průběhu husitského období však v 17. století opět nabyla na síle, podporována novými feudálními vlastníky území. Výraz staveb i vnitřní skladba vesnické architektury jsou proto poznamenány touto skutečností. Touto oblastí také třikrát táhla husitská vojska, v letech 1426—27. V té době zanikla řada vsí, mezi nimi i Pfaffenschlag, Minschlag a jiné.

Osídlování pohraničních oblastí postupovalo hluboko do 18. stol., jak dokládají některá vrchnostenská založení zemědělských, ale hlavně nezemědělských sídel dřevařů, sklářů či hamerníků. Tak r. 1634 byla založena obec Hůrky Adamem Pavlem Slavatou a osazena německými havíři, kteří zde dobývali síru a skalici.**)

Roku 1549 byla vysazena Frahelž u Třeboně jako Německá Lhota, 1786 Sv. Jan nad Malší, obec Františkov u Suchdola vznikla roku 1794 společně se železárnou atd.***)

Vesnická architektura této pomezní oblasti není jednotná. V trhosvinenské oblasti byla již od středověku doménou zděná stavební technika a nalézáme zde proto velice archaické formy i u mladších

*) Srovnej: J. Profous — Místní jména v Čechách IV., str. 123, 194 aj.

**) srov. Fr. Fischer: Povstání obce Hůrky — Ohlasy 1871/4

***) srov. J. Profous: Místní jména v Čechách I.—IV.

staveb. Starobylý výraz podtrhuje i častá dvorcová, izolovaná zástavba obcí, a to trojstrannými statky a usedlostmi s vjezdy často i se statky zcela stavebně uzavřenými po všech čtyřech stranách. Stavby i jejich součásti jsou provedeny ve velmi hrubém lomovém zdivu, jen hrubě zatřeném maltou. Je to již vliv horské, proti nepřízni klimatu opatřené stavby, která sem proniká z Kaplicka. Nejrázovitější oblastí celé trhosvinenské enklávy je okruh vsí okolo starého feudálního sídla Žumberka, který ve středověku byl farním i správním centrem několika vsí, jako Kamenné, Žáru, Kondrače, Klažar, Chudějova, Božejova a dalších.

Kamenná výstavba povětšinou uzavřených usedlostí působí strohostí a bezozdobností svých průčelí, ostrostí štítů, někdy zvalbených, velice archaickým dojmem.

I po stránce půdorysných forem těchto vsí jde o zajímavou ukázku středověkých půdorysných struktur. Např. Lniště, Boršov a Božejov jsou ukázkou okrouhlého, návesního půdorysu se sevřenou zástavbou front. Přitom Božejov je ukázkou velmi hezké a pravidelné lesní návesní vsi s radiální záhumenicovou klínovou plužinou.

Jedinou ulicovkou, uprostřed rozšířenou do vřetene, je Žár. Jeho půdorysná podoba je podmíněna polohou na staré cestě z Trhových Svinů do Nových Hradů. Buková reprezentuje typ pravidelné obdélné vesnice kolonizačního období 14. století; naproti tomu Klažary reprezentují importovaný typ údolní lánové vsi. Zajímavou půdorysnou strukturu má i samotný Žumberk. Velmi často byl v populární literatuře označován jako „hrazená ves". Toto označení vzniklo posuzováním sídelního útvaru bez znalosti jeho historického utváření. Žumberk (původně Sonenberg) je staré zemanské sídlo, jmenované prvně k roku 1279. V půdorysu jde o sídlo s trojúhelníkovou protáhlou návsí s hlavním vjezdem od Žáru. Nejkratší severní stranu návsi tvoří bývalé tvrziště, areál goticko-renesanční tvrze s vlastnickým kostelem — zajímavou, miniaturní pozdně gotickou čtyřlodní halou. (Jde o ní pověst, že je kopií Betlémské kaple.) Tvrziště bylo obehnáno kamennou zdí, armovanou sedmi raně barokními okrouhlými baštami, z nichž se dochovalo pět věží a šestá jen v půdorysném otisku. Na místě sedmé bašty, orientované do návsi, stojí dnes pozdně klasicistní hospoda. V 80. letech 18. stol. byl poplužní dvůr tvrze, ležící uvnitř opevnění, emfyteutizován a jeho pozemky byly rozděleny. I budovy dvora byly fyzicky rozparcelovány na 8 (?) dílčích částí, ze kterých vznikla drobná samostatná hospodářství. Několik staveb (chalup) vzniklo i ve volných prostorech tvrziště a při hradbách. Z toho pravděpodobně vznikla představa původní hrazené vsi.

Zástavba obce má dvojí charakter. Po jedné straně návsi jsou statky trojstranné a čtyřstranné,

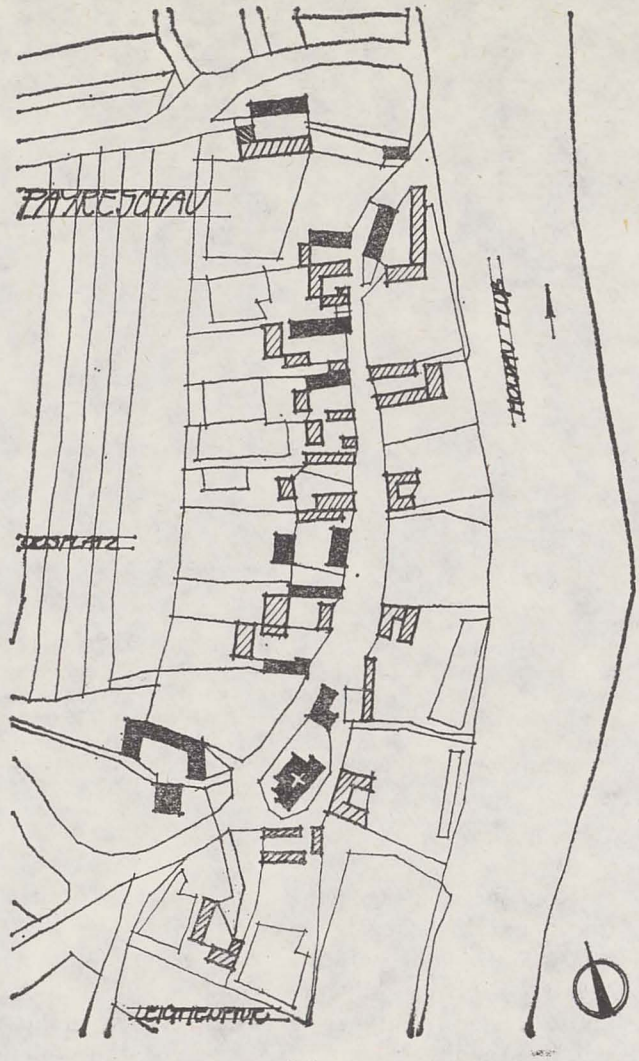

426 Boršov n/Vlt. (okr. Č. Budějovice). Hezký příklad krátké dvoustranné ulicovky při břehu Vltavy s kostelem sv. Jakuba Větš. z roku 1290 při rozšířeném jižním konci. Půdorysné schéma podle stabilního katastru z r. 1827.

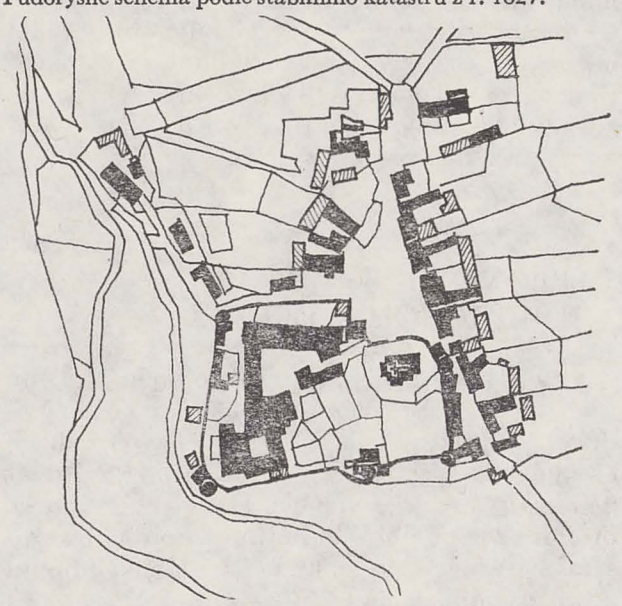

427 Žumberk (okr. Č. Budějovice). Zajímavý útvar staré obce zaměřené v r. 1827 s téměř trojúhelníkovou návsí, přimknutou jižní stranou k rozsáhlému tvrzišti goticko-renesanční tvrze.

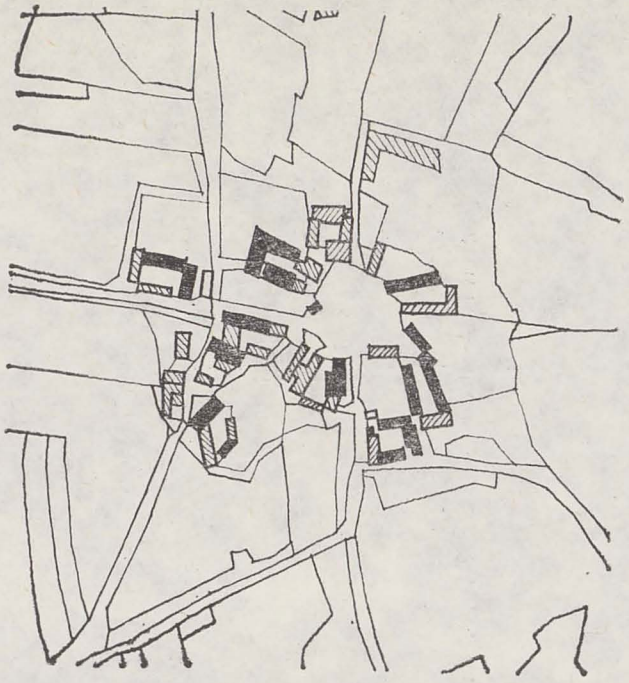

428 Lniště (okr. Č. Budějovice). Půdorysné schéma obce podle katastrálního plánu z r. 1827 velmi čistého sevřeného okrouhlého půdorysu, se starou formou úsekové plužiny.

na protější druhé straně vedle renesanční fary stála řada čtyř podélně orientovaných průjezdových domů, z nichž tři byly v poslední době demolovány. Vedle vsi jsou dva staré rybníky; pod tvrzí bývala vodní zdrž pro vodu dolních dvou mlýnů. Zdrž byla součástí opevnění tvrziště. V poslední době byl areál tvrze rekonstruován.

Architektura popisovaných vsí, jak dokládají mapy katastrů, ukazuje, že zde bylo i několik roubených stodol. Jinak je zástavba v převaze kamenná, masívních, prostých forem bez výrazného zdobení. Štíty domů dnes nesou prostý páskový dekor, nárožní bosáž; štíty starších domů jsou vesměs zvalbeny.

Celá oblast, jak názvy svých starobylých vsí — Mohuřice, Jedovary, Otěvěk, Nesmeň, Něchov, Třebče, Todně atd., tak výrazem krajiny, staveb vyzařuje starobylostí, jakousi mytologickou atmosférou. Škoda jen, že zdejší sídla dosud unikala hlubšímu historiografickému zájmu, který by zasloužila.

429 Kamenná (okr. Č. Budějovice). Pozoruhodným útvarem staré obce se starší formou plužiny (dělené úseky) je tento příklad z kolonizačního území. Charakteristické jsou útvary trojstranných a zejména čtyřstranných statků (nesporný jižní vliv rakouské oblasti), stejně jako fakt, že celá obec je skutečně „kamenná".

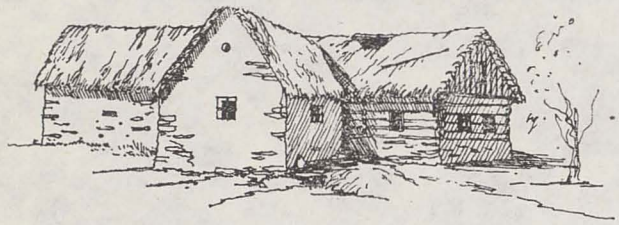

430—431 Starší forma zástavby Trhosvinenska z období počátku 19. století je dnes v terénu velmi těžko identifikovatelná. Proto jsme pro dva příklady sáhli do Věstníku Doudlebského archívu národopisného, ze kterého jsme překreslili dva objekty:
— Nežetice čp. 11 — obec Trhové Sviny (okr. Č. Budějovice). Roubená zástavba, která je svojí formou a utvářením srovnatelná např. s domy čp. 2 a 5 v Poli (okr. Strakonice — obr. 46, 47).
— Klažary čp. 2 — obec Trhové Sviny (okr. Č. Budějovice). Zajímavá skladba drobné usedlosti s roubenou světnicí a předsazenou kamennou komorou a kamennými chlévy. Pozoruhodné u obou příkladů jsou ostré štíty bez polovalby, které se objevují u výstavby mladší.

Toto seznámení s architekturou lidových staveb na Trhosvinensku zůstalo pouze na okraji, protože skutečně chybí dostatek širšího srovnávacího materiálu. Přesto lze konstatovat, že sídla a architektura zdejšího stavebního okruhu je nesmírně cenná a významná pro hlubší poznání vývoje jihočeské stavební tvorby v širším rámci.

Zcela jiný charakter než staré Doudlebsko a Trhosvinensko má Třeboňská pánev. Sídelně je z celého jihovýchodu jihočeského regionu nejmladší, neboť osídlení sem pronikalo z obou vyšších poloh, Trhosvinenska i Jindřichohradecka velmi pozdě. Odlišný charakter se zračí nejen v komorní, zamlžené rybniční krajině, ale i v charakteru sídel, jejichž síť je, zejména v okolí vodoteče vodnaté Lužnice, velice řídká. Nejstarším sídelním okruhem je zřejmě několik vsí mezi Stráží nad Nežárkou (starou vsí při strážní silnici na cestě z Doudlebska k Jindřichovu Hradci, Třeboni a Veselí nad Lužnicí). Zde také nacházíme typické jihočeské návesní obce, jako Kolence, Novosedly, Lužnici, Dunajovice, zatímco jižnější obce, jako Kojákovice, Suchdol nad Lužnicí, Hamr atd. již svojí podélnou, lánovou formou prozrazují mladší založení. Jmenovaný starší okruh se na severu přimyká přímo k jádrové blatské, veselsko-soběslavské oblasti; je proto zdejší architektura velice blízká blatské, i když směrem jihovýchodním u ní přibývá na strohosti, prostotě — na utilitární formě. Tak zatímco Bošilec a Vlkov patří zcela zřetelně svojí architekturou do blatského okruhu,

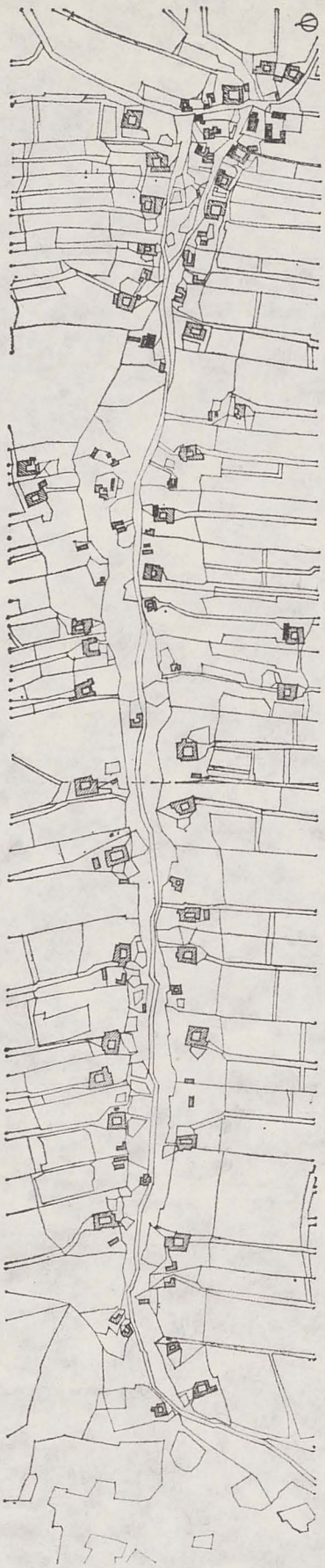

432 Suchdol nad Lužnicí (okr. J. Hradec). Tato známá obec má vyzrálou formu lánového půdorysu — dlouhý sídelní útvar s rozvolněnou zástavbou. Krystalizační jádro vsi a jakési „centrum" se sevřenější zástavbou je zřetelné při východním konci kolem kostela. Za povšimnutí stojí skutečnost, že zde k roku 1827 výrazně převládala zástavba dřevěná, zatímco u předcházejících trhosvinenských příkladů šlo již o stavby zděné.

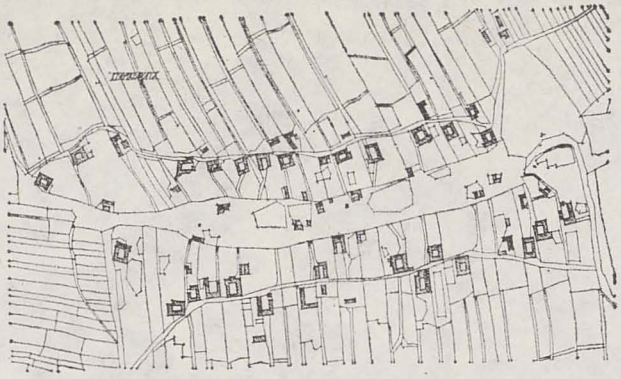

433 Kojákovice (okr. J. Hradec). Plán stabilního katastru z r. 1827 dokumentuje jakýsi přechodný typ od sevřeného návesního půdorysu (jakým jsou např. Novosedly n/Než.) k půdorysu lánovému. Zástavba neprostupuje celým katastrem, je sevřená. „Lánový princip" parcelace je omezen jen na dimenze sídla. I zde platí srovnání proporce spalné a nespalné zástavby jako u předcházející ilustrace.

434 Novosedly nad Nežárkou (okr. J. Hradec). Půdorys starší obce podle stabilního katastru z r. 1827. Plán obce je charakteristický pravidelnou sevřenou formou zástavby a rozlehlou návsí. Plužina je záhumenicová, traťová; podíl zděných staveb je značný.

v Lužnici již převládají prostší formy s trojúhelníkovými štíty a spořejší štukovou výzdobou. Sousední Kolence a Novosedly nad Nežárkou již pro svou „přísnou" geometrickou architekturu, která ale stále zachovává klasickou rytmizaci štítů a vjezdů, patří zdejšímu „třeboňskému" výrazu.

V celé řadě vsí, jako v Chlumu u Třeboně, Majdaleně atd., projevuje architektura svou mladší příslušnost, tak jak zde zděná architektura nastoupila v plném rozkvětu až po 50. letech 19. století. Prozrazují to vedle prostých trojúhelníkových štítů a rovně či segmentově zaklenutých vjezdů i časté novogotické prvky ve štukové výzdobě, jako je tomu na některých stavbách v Chlumu

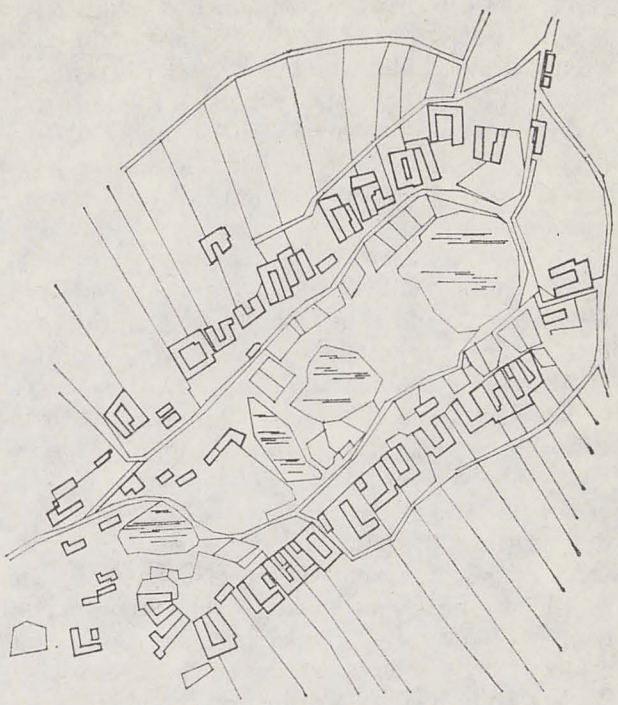

435 Buk (okr. J. Hradec). V podstatě obdélná a pravidelná forma půdorysu se sevřenou kamennou zástavbou trojstrannými, ale i čtyřstrannými usedlostmi.

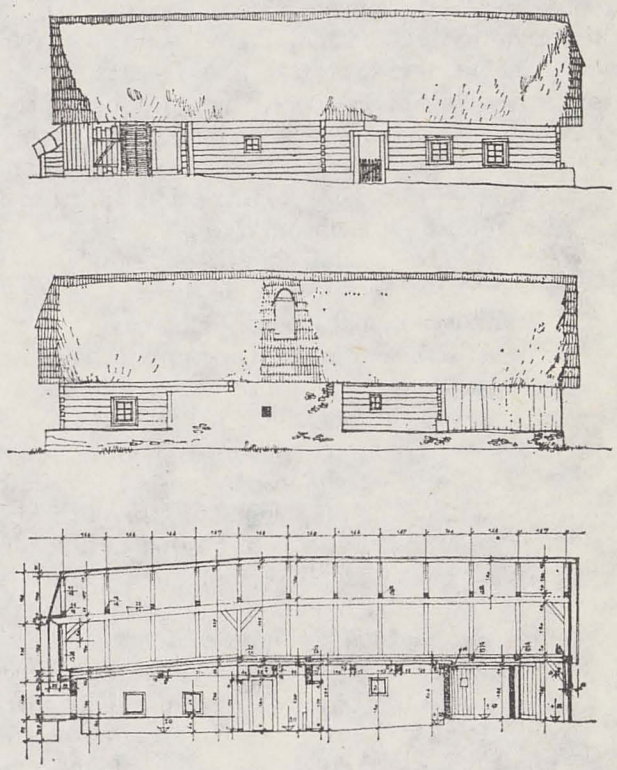

436 Blažejov čp. 35 (okr. J. Hradec). Boční a čelní pohled a řez obytnou částí domu, reprezentujícího zástavbu vsí okolí J. Hradce na přelomu 18. a 19. století. Celoroubená, rozložitá stavba na masívní kamenné podezdívce. Kamenný je i blok černé kuchyně, tvořící jádro dispozice. Za velkou komorou (5,5 × 4,5 m) je v rámci prkenné kůlny přirouben ještě drobný chlívek.

u Třeboně. Výraznými komponenty oblasti, které jsme však již zaznamenali i v oblasti vodňansko-netolické, je řada samot — *jednot*, rozsetých na volných plochách mezi rybníky. Příkladem je velká skupina samot mezi Chlumem a Staňkovem při samém pomezí Čech, kde bílé siluety jejich objektů vytvářejí na pozadí hraničního lesa velice působivou scenérii.

Druhou zvláštností jsou *baštýrny* — rybniční statky vodního hospodářství, rozmístěné při hrázích a mezi soustavou stok a kanálů, jimiž byla celá bohatá rybniční soustava od 16. století protkána. Nejznámější z nich, bašta Rožmberská nedaleko hráze našeho největšího rybníka Rožmberka, vystavěná v renesančním slohu, je krásně dochovaná včetně svého bohatého sgrafitového zdobení.

Nelze zapomenout na *seníky* — stavební druh, který nemá v Čechách obdoby. Nacházíme jej na Slovácku a na Luhačovicku, rovněž jako stavební druh stavěný volně v lukách. Seníky jsou charakteristickým komponentem měkce modelovaných širých lučin východně od samé Třeboně. Jejich vznik si můžeme vysvětlit tím, že třeboňské městské domy, u kterých nacházíme vždy zemědělská zázemí, si z bezpečnostních důvodů nemohly dovolit skladovací prostory na seno přímo ve městě, a proto pro uskladnění píce byly stavěny volné, vesměs roubené stavby — seníky přímo na jednotlivých loukách. I když jich v poslední době značně ubývá, protože jsou překážkou strojnímu obdělávání luk, přece jen několik ukázek navozuje představu jejich forem. Řada z nich je celoroubená na způsob menších stodol, většinou však jde o rámovou konstrukci s prkenným obitím stěn a se šindelovou krytinou.

Veškerý život celé oblasti po řadu století ovlivňovalo a dosud ovlivňuje *rybniční hospodářství*. Vznik rybničních soustav zde navíc dovolil i vznik dalších zemědělských činností svedením vod a vysušením ploch pro pole. Rybníkářství zde má velice starou tradici; nejstaršími rybníky jsou Dvořiště, o kterém známe písemné zprávy již k roku 1359,*) a Holenský. Zajisté z této doby je i řada dalších menších rybníků. Hlavní rozkvět pochopitelně patří 16. století, kdy na třeboňském panství pracovali nejdříve Štěpánek Netolický a posléze Jakub Krčín, fenomenální stavitel rybníků, ale i dalších vrchnostenských podniků — velkostatků, bašt, letohrádku P. Voka u Klece atd. Jeho největší podniky — rybníky Rožmberk a Svět (Nevděk) jsou jeho věčným památníkem.

Z řady vsí, které do třeboňské oblasti můžeme zahrnout, si blíže povšimněme obce Novosedly nad Nežárkou. Obec leží severovýchodně od Třeboně na okraji hlubokého lesa v relativní výšce 420 m n. m. Obec byla založena někdy

*) srov. Atlas čsl. dějin

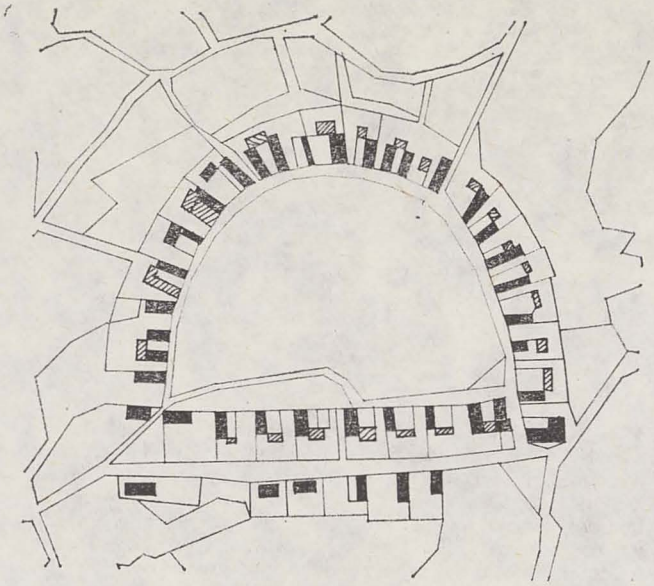

437 Nová Ves (okr. J. Hradec). Půdorys obce, založené v roce 1803, patří mezi nejzajímavější útvary v Čechách a je projevem jistého symbolismu.

v 1. pol. 14. stol., jak prozrazuje kromě první písemné zmínky i její relativně pravidelná návesní forma. Mírně západně nad vsí ve vyvýšené poloze stojí kostel sv. Václava, známý již v r. 1359 jako farní, přestavěný zcela nově v 60. letech 19. stol. Mezi obdélnou návsí s rybníčkem a kovárnou uprostřed a hřbitovním kostelem je mladší krátká ulicovka s drobnějšími usedlostmi a chalupami. Velké dvouštítové statky jsou kolem hlavní návsi. Zděná architektura zde již nezachytila plné, vypjaté období dekorativní tvorby, a převaha statků je velice střídmá, s prostými trojúhelníkovými štíty, s rovnými nadpražími vjezdů a pouze s prostým páskovým dekorem, lemujícím boky průčelí, štítů a okenních otvorů. Stavební produkce posledního desetiletí však popisovaný výraz již téměř setřela. Mladá zděná výstavba je zde pro-

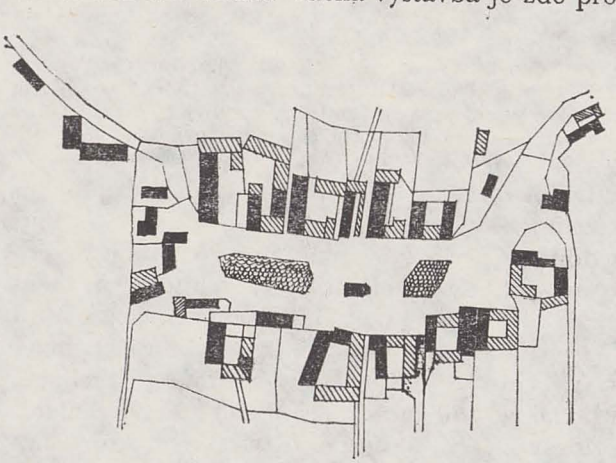

438 Matná (okr. J. Hradec). Obdobný, ale menší půdorys (ve srovnání s obcí Buk) se sevřenou kamennou zástavbou. Na plánu z r. 1829 je u severní (horní) fronty návsi zajímavá situace: mezi hloubkovou kamennou zástavbou stojí podélně „dřevěné" součásti usedlostí. Obec je poprvé připomínána k roku 1654.

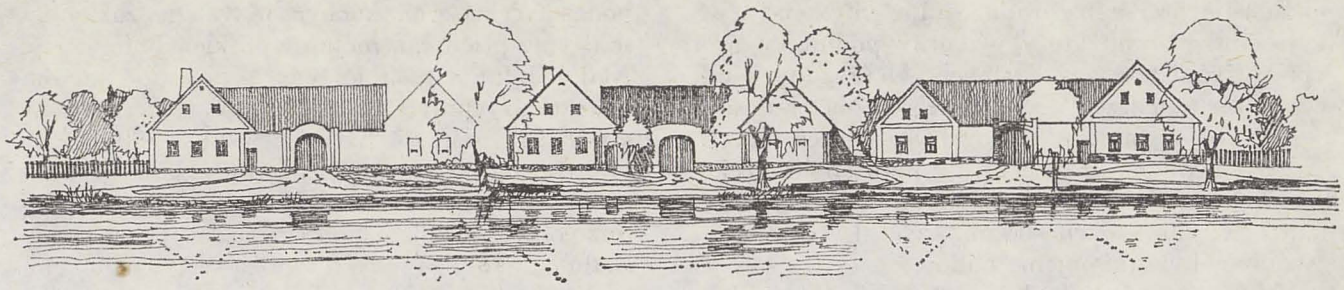

439 Matná (okr. J. Hradec). Kresba severní fronty návsi podle stavu k r. 1960 již jmenované střídání různé materiálové podstaty nezachycuje, ale ukazuje na pravidelnou dvouštítovou kompozici statků se strohými, prostými trojúhelníkovými štíty.

kazatelná i řadou okapově řazených, průjezdových statků (domů); obdobně je tomu i v sousední, rovněž návesní vsi v Kolencích, ale stejně tak i ve Stříbřeci s hezkou dominantou kostela a jihočeskou kovárnou při hrázi stříbřeckého rybníka.

Severovýchodně od třeboňské rybniční pánve leží oblast Jindřichohradecka. Jak již bylo připomenuto v úvodu, jde rovněž o oblast sídelně relativně mladou, osazovanou postupně od 13. století vítkovskou kolonizací za silné účasti německého obyvatelstva, zejména v příhraničním pásmu.

Přesto je zde však řada sídel z raného období osídlení, jako sám Jindřichův Hradec (prvá zpráva z r. 1220), Blažejov (1255), Strmilov (1255), Markl u Landštejna se zbytky románského kostela a řada dalších. Naproti tomu byla oblast osidlována i hluboko do 17. a 18. století. Za poznámku stojí založení obce Hůrky u Nové Bystřice r. 1634 Adamem Pavlem Slavatou. Osazena byla německými havíři, kteří zde dobývali síru a skalici.

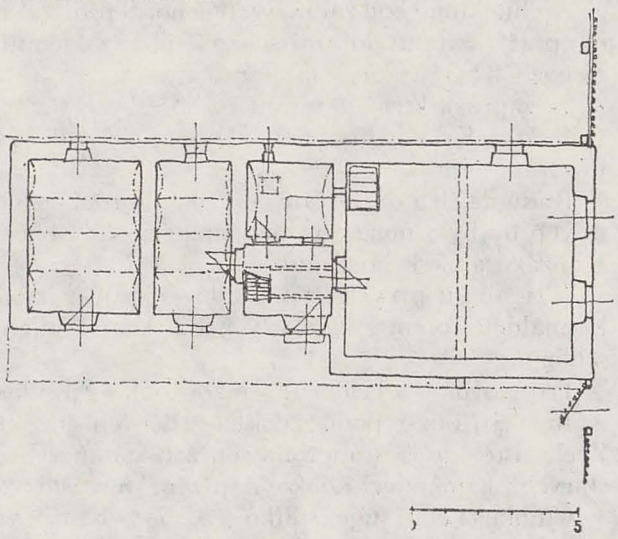

440 Nová Ves čp. 26 (okr. J. Hradec). Náhrada roubených částí domů zděnými prostorami je patrná z tohoto půdorysného schématu. Přistavěná nová velká obytná místnost byla současně rozšířena.

Z nejmladších založení uvedeme alespoň Novou Ves. Podle pramenů ze Státního zemědělského a lesnického archívu v J. Hradci a Státního ústředního archívu v Praze (indikační skica) lze uvést k založení: 1782 byl mezi dnešní Novou Vsí a Lásenicí založen dvůr Schönborn, nazvaný po hraběnce Marii Terezii ze Schönbornu, provdané Černínové. Dvůr 30. 7. 1789 vyhořel a byl obnoven. Patrně potřeboval více pracovních sil, nežli poskytly okolní poddanské obce, a to zavdalo příčinu k založení nové obce Nová Ves v roce 1803, která byla německy zvána Schönborn.*) Obecní kronika uvádí, že novými osadníky byli obyvatelé z okolních obcí — Polště, Dvůrců, Lásenice, Vydří, ze Staňkova, vesměs obyvatelstvo české. Pozemek pro výstavbu obce, která byla koncipována na neběžném půlkruhovém půdorysu, byl získán od vrchnosti, materiál za poplatky a za úvazek pracovní povinnosti na statku. Že zde hrály úvahu pracovní úvazky, dokládá žádost o úlevu z r. 1827, kdy *tam v obci potlouklo.***) Podle indikační skici z r. 1828 byla osada založena na části katastrálního území Německý Malíkov (dnešní Malíkov nad Nežárkou).

Zástavba obce byla zpočátku dispozičně v podstatě typová, a to jak dřevěná, tak zděná, jak dokládá několik příkladů zbytků srubových součástí staveb.

Krajina Jindřichohradecka nabývá směrem od Třeboňské pánve na malebnosti a členitosti, aby za J. Hradcem postupně přešla do kopcovitého terénu jižního výběžku Českomoravské vrchoviny.

Všudypřítomná žula, podobně jako na protipólně ležícím Horažďovicku, zde ovlivnila jak tvářnost krajiny, tak sídel. Mezi poli nacházíme kamenné terasy, zahrady a dvory statků využívají tohoto materiálu stejně jako všechny stavby.

*) srov. též J. Profous: Místní jména v Čechách IV., str. 510. Zde je uváděn letopočet založení 1804.
**) Kronika obce Nová Ves

Bohatství lesů a na druhé straně vliv severnější vysočinské architektury vytvořily podmínky pro přetrvávání roubených staveb, které zde — od doby zcela nedávné a v severnějších obcích dosud — žijí v symbióze s novější generací staveb zděných. Zděná architektura v jindřichohradecké oblasti navázala v 19. století na existenci řady starších kamenných domů, zvětšil se rozsah výstavby i vlastní objemy budov.

V úvodu prohlídky lidových staveb na Jindřichohradecku věnujme pozornost nejprve několika památkám staveb roubených. Mezi nejstarší stavby možno považovat dvouprostorovou stavbu čp. 28 z drobné obce Zvůle (jihovýchodně od Kunžaku), zachycenou v roce 1951. Její vznik lze podle technologie i podle konstrukcí zařadit do poloviny 18. stol. Obytná světnice je roubena z mohutných trámců opracovaných pouze po dvou stranách; roubení sedí na vysoké žulové podezdívce, sahající až pod okenní otvory světnice. Vstupní síň i černá kuchyň jsou vyzděny z mohutného žulového zdiva z velkých neopracovaných kamenů. Boční dveře ze síně i dva kamenné „šmorce" ve zdivu prozrazují, že bylo počítáno s pozdějším přizděním komory či spíše chlévního traktu (jde o oblast silně zasaženou německým etnikem) a navíc izolovaná kamenná komora stála ve dvoře usedlosti. Krovové trámy jsou ve štítě i podél bočních stěn podpírány kozovou představkou s páskovým zavětrováním — jde tedy o konstrukci, která je typická pro 18. stol. v celé vodňansko-netolické oblasti, ve středních Čechách, ale dlouho užívaná i na Vysočině.*) Krov je mladý — dvouvaznicový, střecha je kryta šindelem.

Jen o málo mladší se zdá chalupa v Hůrkách u Nové Bystřice. Srubová stavba, tentokráte již z plně hraněných trámců, sedí na vysoké, mohutné kamenné podezdívce, která svojí šíří silně vystupuje z líce srubové stěny jak ve štítu, tak u bočních stěn. Strmě zvalbený štít, silně předstupující před rovinou stěny štítového průčelí, je prostě bedněn svislými prkny se spárami, krytými lištami. Podstávku již dům nemá.

Konstrukčně, dispozičně i formově téměř shodný je objekt čp. 35 v Blažejově (asi 10 km východně od Jindřichova Hradce). Jde o reprezentanta sociálně nejslabší zástavby obce, s drobným hospodářským provozem pod jednou střechou. Objekt je celoroubený z mohutných hraněných trámů; pouze dělící stěna mezi světnicí a síní je zděná, stejně jako celý blok černé kuchyně. Srub sedí na mohutné, velice široké podezdívce. Černá kuchyň je valeně zaklenuta se dvěma příčnými, mohutnými klenebními pasy. Nad jedním z nich je osazen mohutný komín. Ze vstupu vpravo se vchází do veliké světnice s pecí bez soráku. Světnice (520 × 590 cm) je přestropena povalovým stropem z kuláčů, podpíraných uprostřed průvlakem 19 × 26 cm. Zajímavostí je prudký sklon stropu ke štítové stěně. Zatímco nad pecí je světlá výška světnice 260 cm, u oken je pouze 192 cm. Světnice má 5 oken, dvě do „dvora", dvě do štítu a 1 do druhé boční stěny.

Proti světnici přes síň je situovaná velká komora velikosti 480 × 530 s trámovým stropem. Za ní, přístupný ze zápraží, je malý roubený chlívek, zasazený do prostoru drobné stodůlky. Objekt má starou krovovou konstrukci „na osla", tj. hambalkovou soustavu s hambalkem, podpíraným střední vaznicí na středních sloupcích.

Poval stropu je přetažen a dovoluje silné předsazení širokého, svisle bedněného a strmě zvalbeného štítu. Podle užití tesařských zámků v nároží srubu lze stavbu zařadit do 1. třetiny 19. století. Uváděná dokumentace byla pořízena v roce 1951.

Poslední roubenou stavbou, o níž se v krátkém seznámení s lidovými stavbami Jindřichohradecka zmíníme, je chalupa čp. 12 ve Střížovicích (asi 3 km severozápadně od Kunžaku). V porovnání s předchozími jde o stavbu rozsahem menší. Dispozice je obdobná stavbě blažejovské, rozměry prostorů jsou však řádově vždy o 1 m menší. Má však několik zajímavostí. Především podezdívka není zde tak mohutná a jde pouze do úrovně podlah objektu. Stěny domu jsou tak celoroubené. V nároží je užito pouze starších rybinových spojů (plátů) s přetaženým prahovým a dvěma vrchními podvalovými trámy. Zhlaví krovových trámců jsou podepřena představkou po bočních stěnách — bez páskového zavětrování.

Architektonickou zajímavostí je horní prořízntutí nadpraží vstupu do síně naznačující zaklenutí, dispoziční zvláštností je samostatný vstup do komory ze zápraží, který je v rámci jihočeských staveb výjimkou. Krov je obdobný jako u čp. 35 v Blažejově.

Řadu dalších dochovaných příkladů roubených staveb by bylo možné připomenout z celé oblasti Kunžaku a Českého Rudolce.

(Při studiu prvých tří příkladů se bezděky nabízí analogie forem s nálezy v nedalekém Pfaffenschlagu.)

Pro srovnání s celou jihočeskou oblastí je však zajímavější bližší popis zdejších zděných staveb. Zcela jistě zde existuje řada součástí statků velice starých, kamenných, jako např. některé stavby v Člunku nebo stáje statku čp. 5 v Kunějově s hlubokou valenou hloubkovou klenbou se stýkanými lunetami atd., ale z datovaných lze jako jednu z nejstarších jmenovat prostou zděnou chalupu čp. 3 z Malého Ratmírova, ležícího 15 km

*) Mimo jihočeskou oblast se s touto konstrukcí — „podstávkou" setkáváme běžně v celém severočeském regionu, speciálně v oblasti Českého středohoří na Českolipsku, ale i v Pojizeří ve zjednodušené, v podstatě bezozdobné konstrukci.

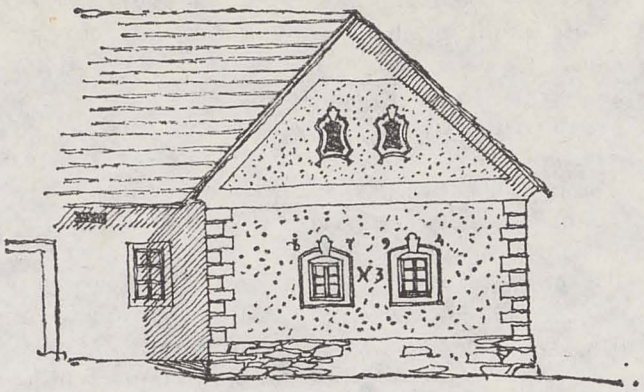

441 Malý Ratmírov čp. 3 (okr. J. Hradec). Mezi nejstarší datované kamenné domy v jindřichohradecké oblasti patří nesporně tento dům, který na upraveném, bočně posazeném štítu nese nad okny letopočet 1794. Forma štítových oken je zřetelným přepisem z panské, či spíše z církevní předlohy.

východně od Jindřichova Hradce. Jde o prostý přízemní dům s rovným trujúhelníkovým štítem nad postranním, ze hmoty stavby vystupujícím risalitem. Hlavní hmota stavby má nad síní a komorou skladovací polopatro.

Jmenovaný štít domu je ozdoben dvěma barokně tvarovanými půdními okénky se štukovým zdobným rámováním. Štukové rámování mají i dvě okna v přízemí. Nároží risalitu je bosované omítkovými kvádry. Dům je ve štítě datován rokem 1794.

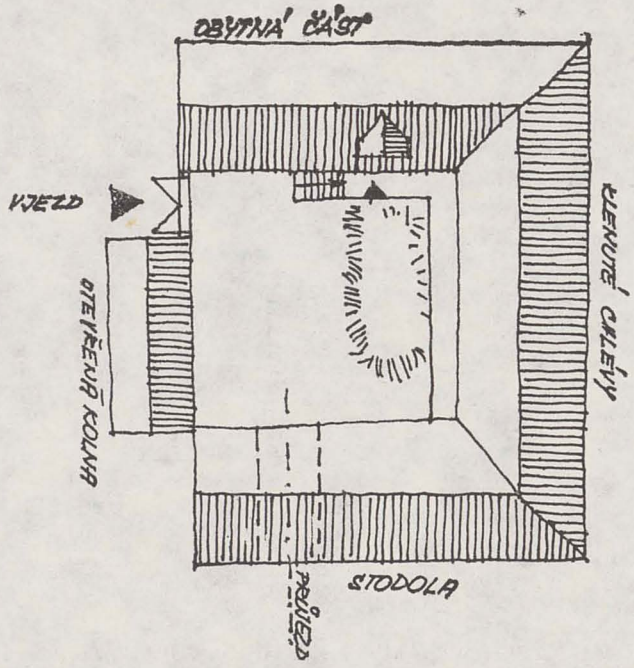

442 Otín čp. 48 (okr. J. Hradec). Schéma skladby velké usedlosti „netypového" uspořádání. Obytný dům je ve štítě, který měl původně polovalbu, datován rokem 1831.

V úvodu k charakteristice jindřichohradecké oblasti jsme upozornili na mladou osadu Nová Ves. V době svého založení r. 1803 zde byla patrně současně budována jak v převaze zděná, tak i roubená zástavba. Zajímavým příkladem pozdějšího uzpůsobení roubené stavby je doklad stavby čp. 7, u které původní roubená část byla v následné etapě obezděna mohutnou kamennou plentou s vynecháním široké vzduchové mezery. Obdobná úprava je u čp. 14. Průzkum v roce 1959 prokázal zachovalost typových dispozic v celé obci.

Zajímavé je, že ani u jednoho domu nebyl v původní výstavbě vybudován sklep. Jako „sklep" sloužila komora přístupná ze síně. Tuto skutečnost lze vysvětlit vysokou hladinou spodní vody. Foto čp. 7 ukazuje ještě dřevěný, prkenný, svisle obedněný štít — původně zvalbený. Při výměně krytiny byla polovalba odstraněna a štít dotvořen až do vrcholu.

Srovnáním řady příkladů zděné architektury Jindřichohradecka docházíme k zajímavému poznatku. Zatímco v jiných oblastech jihočeského regionu strohá forma zástavby, tj. prostá průčelí, rovné trojúhelníkové štíty, segmentová zaklenutí vjezdů atd. dokumentují vesměs mladší fázi výstavby, zde to neplatí. Naopak — na velké územní rozloze této části jihočeského kraje nastoupila zděná stavba relativně velmi brzy, ale přesto je jí prostota zcela vlastní. Výtvarná erudice stavebníků se zde plně uplatnila v bohatém, velice kultivovaném štukovém dekoru, který více než kdekoli jinde bezprostředně navazuje na klasicistní tvarosloví. Přitom řada prvků i kompozic se na řadě staveb opakují, což ukazuje na jednu zednickou individualitu či partu, kterou se však dosud nepodařilo identifikovat. Stačí srovnat několik staveb: Otín čp. 48, Malý Ratmírov 11, Lodhéřov 81, Malý Ratmírov 5 aj. Podle datace ve štítu je z nich nejstarší čp. 48 v Otíně. Jde o téměř uzavřenou dispozici usedlosti se dvorcem cca 25 × 25 m. Po levé straně vjezdu je hloubkově orientovaný obytný dům, do úhlu k němu stojí proti vjezdu křídlo klenutých chlévů se širokým zápražím. Proti domu stojí v netypické poloze stodola. Čtvrtá strana, původně oddělená od návsi ohradní zdí, byla uzavřena přistavěnou kůlnou v roce 1949. Štít obytného domu, původně ve vrcholu zvalbený, je proražen dvěma většími okenními otvory ve štukové šambráně se štukovým klenákem, zdobeným obdobně jak u čp. 3 v Malém Ratmírově. Mezi okny je téměř kruhový štukový terč s letopočtem 1831. Nad okny je zajímavý zdobný detail — prořezávaný feston, který je užíván i na řadě dalších staveb. Jde o typ velké a bohaté usedlosti. Svědčí o tom jak velikost klenutých chlévů, tak i hodnotně provedená výstavba s řadou kamenických prvků, zejména ostění dveří a oken.

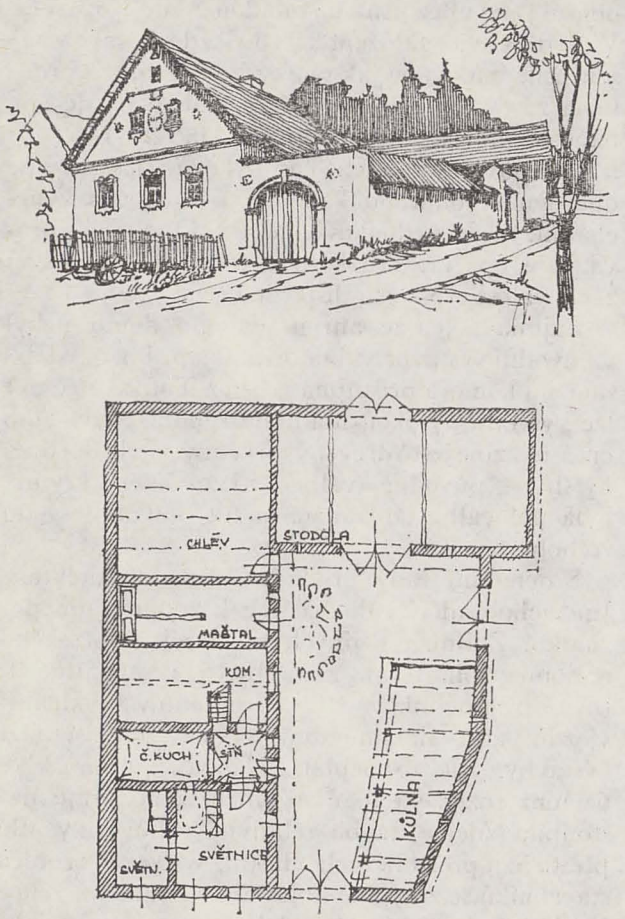

443 Malý Ratmírov čp. 11 (okr. J. Hradec). Příklad drobnější usedlosti. Schématický půdorys ukazuje na úhlovou skladbu ve stísněné poloze. Obytný dům je špýcharového typu.

U statku chybí samostatná sýpka (v oblasti jinak typická). Místo ní je nad vstupní síní domu vybudován patrový skladovací prostor — *výška*, plnící funkci sýpky.

V protipólu otínského statku si uveďme menší usedlost čp. 11 z Malého Ratmírova. Obytný dům této zemědělské jednotky je ve štítu datován rokem 1834 a zdá se, že celá výstavba, až na pozdější kůlnu, je z téže doby.

Usedlost stojí v nárožní poloze v mírném svahu, proto půdorys parcely je v dolním konci okosen. Do návsi je statek obrácen širokým a vysokým průčelím obytného domu, které nese stejné dekorativní prvky jako dům z Otína — šambránové zdobení oken jak v přízemí, tak ve štítu, prořezávaný rámový feston nad okny a oválový terč mezi okny štítu s datací 1834. Štukové rámování štítu dosvědčuje, že štít byl původně ve vrcholu zvalben. Proto také horní štítové okénko je bez ozdobného rámování. Je téměř nesporné, že oba domy jsou z ruky téhož štukatéra, podobně jako průčelí statků v Jindřiši čp. 10 (1824), čp. 43 (1849), čp. 41 (1844) a řada dalších. V přímé linii se štítem je krásný, poloeliptický zaklenutý vjezd s bohatě profilovanou šambránou a hlavicovým podvázáním v patce. Druhý, boční vjezd do usedlosti je z boční cesty při stodole. Dispozice domu nevybočuje z klasického trojdělení. Ze zápraží se vstupuje do klenuté síně, která zprostředkovává přístup do světnice, černé kuchyně a patrové komory. Do štítu je dále orientován přístěnek — boční světnička ze světnice. Sklon terénu byl využit k podsklepení obou předních obytných místností.

Za domem následuje v linii domu maštal pro dva koně a chlév, zaklenutý do traverz. Kolmo postavená průjezdná stodola dvůr uzavírá.

Jako příklad čtyřstranné uzavřené usedlosti si uveďme usedlost čp. 81 z Lodhéřova (severozápadně od Jindřichova Hradce). Po severní straně, štítem k cestě, je postaven obytný dům — zděná stavba krytá došky (stav v roce 1953). Kolmo na dům je situováno křídlo chlévů (patrně nej-

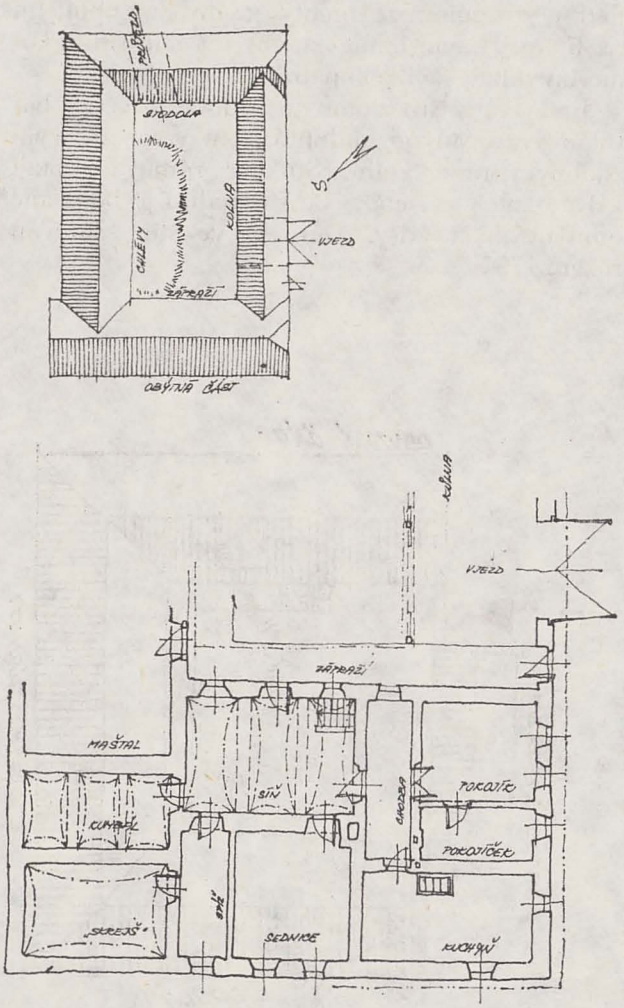

444 Lodhéřov čp. 81 (okr. J. Hradec). Jeden z příkladů čtyřstranně koncipované usedlosti s vjezdem přes vozovou kůlnu. Proti vjezdu je situováno křídlo chlévů; proti obytnému domu stojí průjezdná stodola. Schéma dispozice ukazuje velmi bohatou skladbu bytových i hospodářských prostorů.

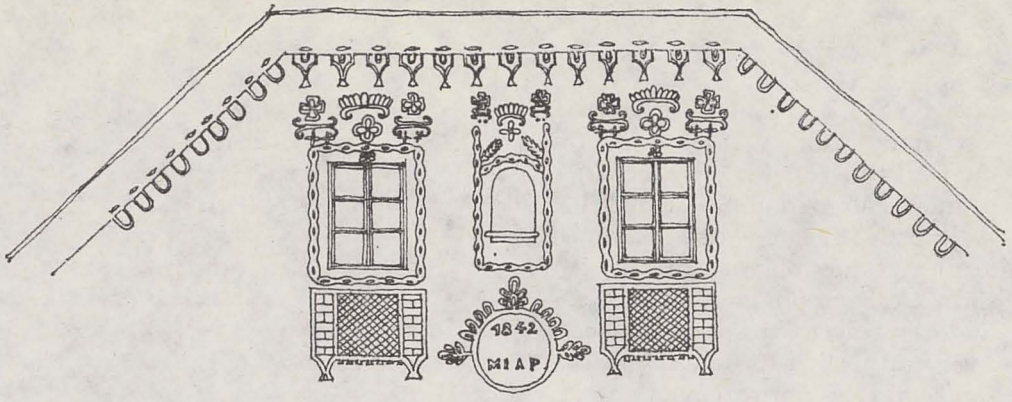

445 Lodhéřov čp. 81 (okr. J. Hradec). Detail štukového dekoru štítu, ve kterém je datování výstavby domu — r. 1842.

mladší z celého areálu usedlosti), proti domu stojí průjezdná stodola a při straně cesty otevřená dřevěná sloupová kůlna (byla už o ní zmínka v kapitole o kůlnách). Dům pochází z roku 1842 a jeho dispozice je již modernější, s větším počtem obytných prostorů. Vstupuje se do neobvykle veliké, třemi poli českých kleneb překlenuté síně; z ní se přímo vstupuje do sednice a špajzu, doleva do nezvyklé chodby, propojující dva pokojíky a kuchyň, orientované do štítového průčelí. Ve třetí stěně síně je vstup do *kumbálu* — vlastně komory, rovněž zaklenuté třemi poli českých placek.

Jmenovaná spíž má ještě jeden prostor, rovněž klenutý — *skrejš* — něco jako chladnou komoru — sklep bez oken. Prostory orientované do štítu jsou podsklepeny s přístupem po schodišti ze síně.

Takto rozvinutá dispozice je nejspíše dílem následné přestavby. Lze rekonstruovat, že prostor chodby a dvou pokojů byl původně jednou velkou světnicí a dnešní kuchyň přístavkem (vejstupkem). Nicméně i tak jde o velice bohatou prostorovou skladbu i výstavbu. Dokládá to opět řada kamenických prvků — ostění všech vstupů do domu i chlévů, stejně jako bohatá výzdoba průčelí.

Štukový dekor je bohatší než u předcházejících příkladů. V průčelí je užíváno omítkové bosáže na nárožích a mezi okny jsou kvádrové lezény, rámování oken je provedeno na způsob pleteného pásu. Pod zvalbením a při okrajích štítu je zajímavé velmi jemné kapkovité či krajkové rámování.

Statků tohoto štukatérského zpracování je v Lodhéřově celá řada, nacházíme je i v Jindříši na čp. 16 z roku 1844.

Dosud jsme hovořili o statcích a usedlostech bez samostatné sýpky. Přesto příkladů takových statků, kde jako v jiných oblastech tvoří sýpka výraznou kompoziční protiváhu průčelí obytného domu, je v celé jindřichohradecké oblasti jižních Čech mnoho. Nadto charakter těchto staveb je výrazně odlišný od sýpek např. blatských; zde jde o zřetelné navázání na panský vzor statkových či kontribučních sýpek s řadou skladovacích pater a s prostým, výrazně účelovým ztvárněním. Uveďme si opět několik ukázek z bohatého rejstříku dochovaných staveb.

Je to např. řada téměř typových statků v Jindříši s dlouhou ohradní zdí mezi sýpkou a domem s klasicistním vjezdem uprostřed — ať již čp. 24 z r. 1862 nebo čp. 39 a další — s třípodlažními sýpkami (opět původně s polovalbou) a velikými horizontálními průduchy v páskové špaletě, nebo obdobný statek čp. 5 z Malého Ratmírova, vystavěný v roce 1845, u kterého má kubická sýpka 4 podlaží (je patrně mladší než dům). Impozantní sýpku má statek čp. 3 v Bednárečku — rovněž o 4 skladovacích podlažích.

Klasicistní strohý, plochý dekor staveb Jindřichohradecka spolu s užitkovým výrazem sýpek dodává sídlům přísný, až puristický výraz. Nejlépe je tento charakter patrný ze širších urbanistických záběrů vnitřních prostorů vsí, jako průhled boční ulicovou zástavbou v Jindříši, průhled jižní frontou návsi v Bednárečku nebo pohled na řadu statků v Buku*) (pohled od čp. 36). Obdobně je tomu u sousední vsi Matná, ale obě jsou již svým výrazem bližší třeboňské oblasti.

Závěrem lze říci, že přes nesporné architektonické kvality lidových staveb celé východní části jihočeského regionu zůstávají, pokud se obecného i odborného zájmu týká, ve stínu tvarově bohatších oblastí blatských. Přesto jde o stavby architektonicky kvalitní, s nadějí na přetrvání i se schopností prostorové adaptability pro současný bytový standard. Jejich širší poznání, zhodnocení a podchycení v zájmu zachování specifického charakteru sídel zdejší malebné oblasti by mělo být celospolečenským úkolem.

*) Buk je zajímavá ves jak po stránce formy zástavby, tak historicky. Jde o starou osadu, která je k r. 1260 jmenována na trase J. Hradec—Třeboň.

IV/3
POŠUMAVÍ A ŠUMAVA

Oblast Pošumaví a Šumavy zabírá jihozápadní část Jihočeského kraje zhruba v rozsahu pohraničních okresů Český Krumlov a Prachatice a větší části podhorského okresu Strakonického, a jižní část kraje Západočeského — okres Klatovy. Lidová architektura těchto oblastí patří k nejpozoruhodnějším v Čechách pro svou mnohotvárnost, starobylost dochovaných objektů i archaičnost stavebního provedení, ale i jako oblast s nejpůvabnějšími vesnickými celky, přirozenými památkovými rezervacemi.

V poznání sídelního vývoje této oblasti jsou dosud nedořešené problémy, hlavně pokud se týče původu a směru příchodu slovanského obyvatelstva. Do 12. století nebyla zřejmě oblast

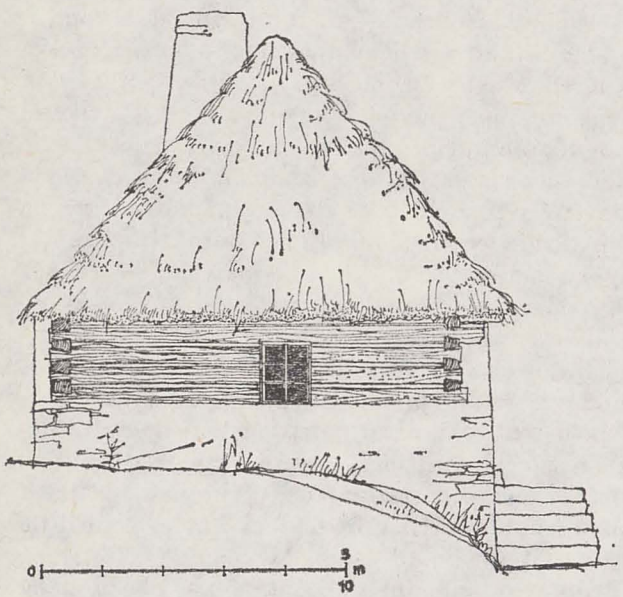

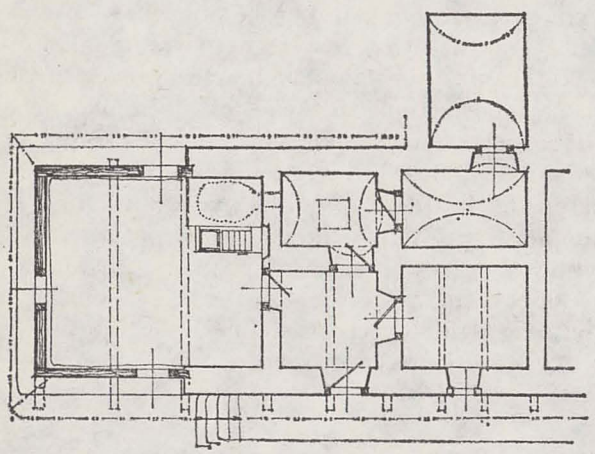

446 Štěchovice (okr. Písek). Starobylé obytné průčelí pošumavského domu s valbovou doškovou střechou nad roubenou světnicí. Z půdorysu je zřejmé, že zděná část je dílem mladší přestavby, která se zastavila ve třetině světnice.

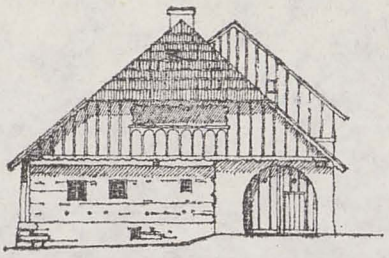

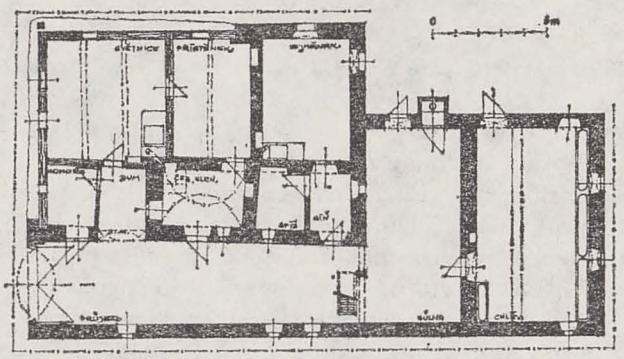

447 Kašperské Hory čp. 126 (okr. Klatovy). Maloměstský horský dům se zemědělským provozem: pod jednou střechou jsou soustředěny všechny funkce zemědělské usedlosti. Ke dvoutraktovému obytnému jádru je připojen zastřešený průjezd, z něhož je dále přístupná kůlna a chlév s úložnými prostory v podkroví. Ve štítovém průčelí je charakteristická polovalba s pavlačí.

osídlena zvlášť hustě, i když tudy procházelo několik dálkových tras mezinárodního významu. Výrazný kolonizační ruch nastává v šumavském podhůří na přelomu raného a vrcholného středověku mimo jiné zřejmě i v souvislosti s těžbou zlata na Otavě a jejích přítocích, jak nejlépe dosvědčuje nebývale hustá síť pozdně románských a raně gotických kostelů ze 13. století.

Nejjižnější část oblasti (okr. Č. Krumov) tvořila ve středověku i později součást rozsáhlé feudální državy se sídlem v Krumlově. Dlouhodobá konsolidovanost tohoto celku se zřejmě odrazila i na důkladnosti výstavby mnoha vesnických budov, soudě podle poměrně početného zastoupení ve vrstvě nejstarších dochovaných objektů. V této oblasti se poměrně výrazně projevila i mladší vlna osídlení či spíše jeho reorganizace v souvislosti se zakládáním panských zemědělských a průmyslových podniků (dvory, pily, hamry, sklárny).

Ke specifickým rysům zdejší tradiční zástavby patří i uzavřenost velkých dvorů, které při dalším zvyšování kapacity prostorů nabývaly charakteru kompaktních čtyřhranů (Vierkant), se zřetelným postupem k patrovému uspořádání. K podobnému

448 Nuzín (okr. Strakonice). V kamenité pošumavské krajině se s kamenem jako stavebním materiálem pracovalo už od doby prvotní zemědělské kultivace území při zabezpečování terasových okrajů polí a stavbě ohradních zdí z kamene, vybraného z polí.

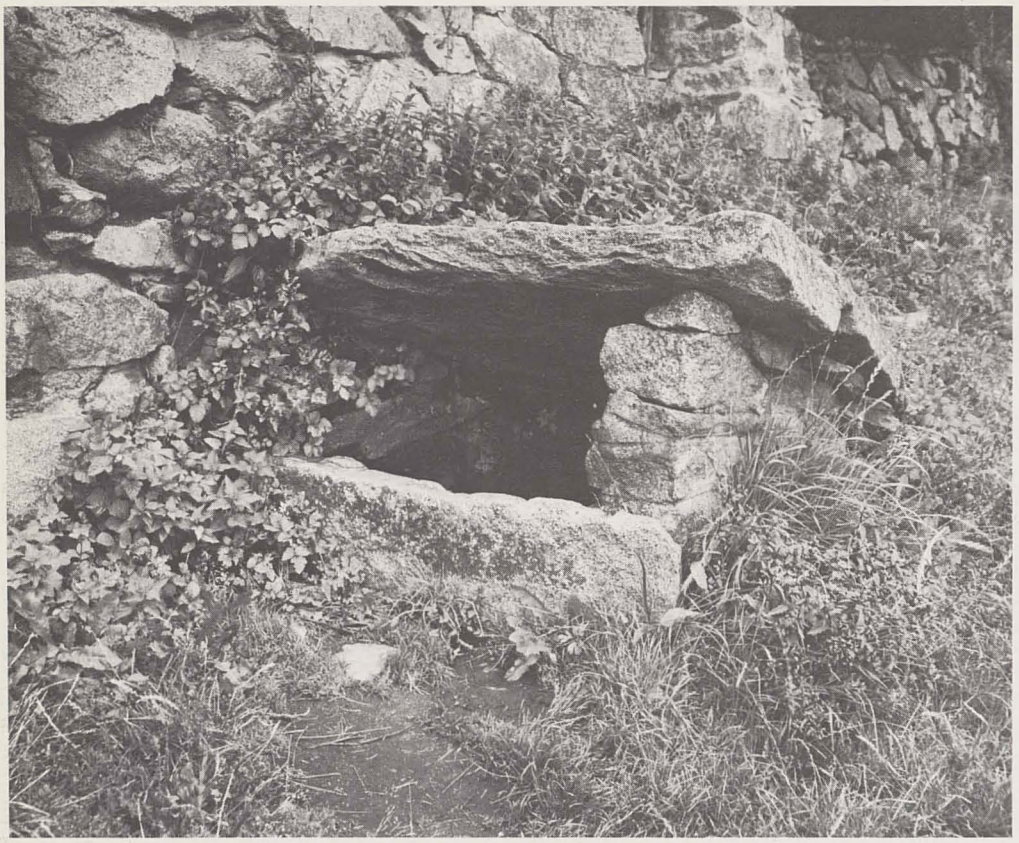

449 Březany (okr. Klatovy). Dovednou práci s kamenem jako stavebním materiálem dokládají i nejmenší užitkové objekty, jako například úprava studánky.

450 Svéradice čp. 61 (okr. Klatovy). Drnování se v minulosti užívalo často zejména pro krytí ohradních zdí. V tomto případě se vzácně dochovalo na sklepě, vysunutém z domu.

451 Hrušov (okr. Č. Krumlov). Pozdně gotická boží muka, v jižních Čechách poměrně častá připomínka staré tradice kamenické práce ve vesnickém prostředí.

452 Březany čp. 3 (okr. Klatovy). Typické průčelí zděného domu jihozápadních Čech z 1. poloviny 19. století se zděným hrazením předzahrádky.

453 Břežany (okr. Klatovy). Svébytné prostředí „kamenné“ vesnice z Horažďovicka.

454 Zálezly čp. 42 (okr. Prachatice). Zděný vesnický dům se zastřešeným vjezdem ve štítovém průčelí, zřejmě z doby kolem poloviny 19. století.

455 Radhostice čp. 23 (okr. Prachatice). Štuková výzdoba, provedená Jakubem Bursou, nad původními vstupními dveřmi domu.

456 Nahořany čp. 1 (okr. Strakonice). Novorenesanční štítový nástavec nad vjezdem do usedlosti pravděpodobně z poloviny 19. století.

457 Nahořany (okr. Strakonice). Náves se štíty usedlostí.

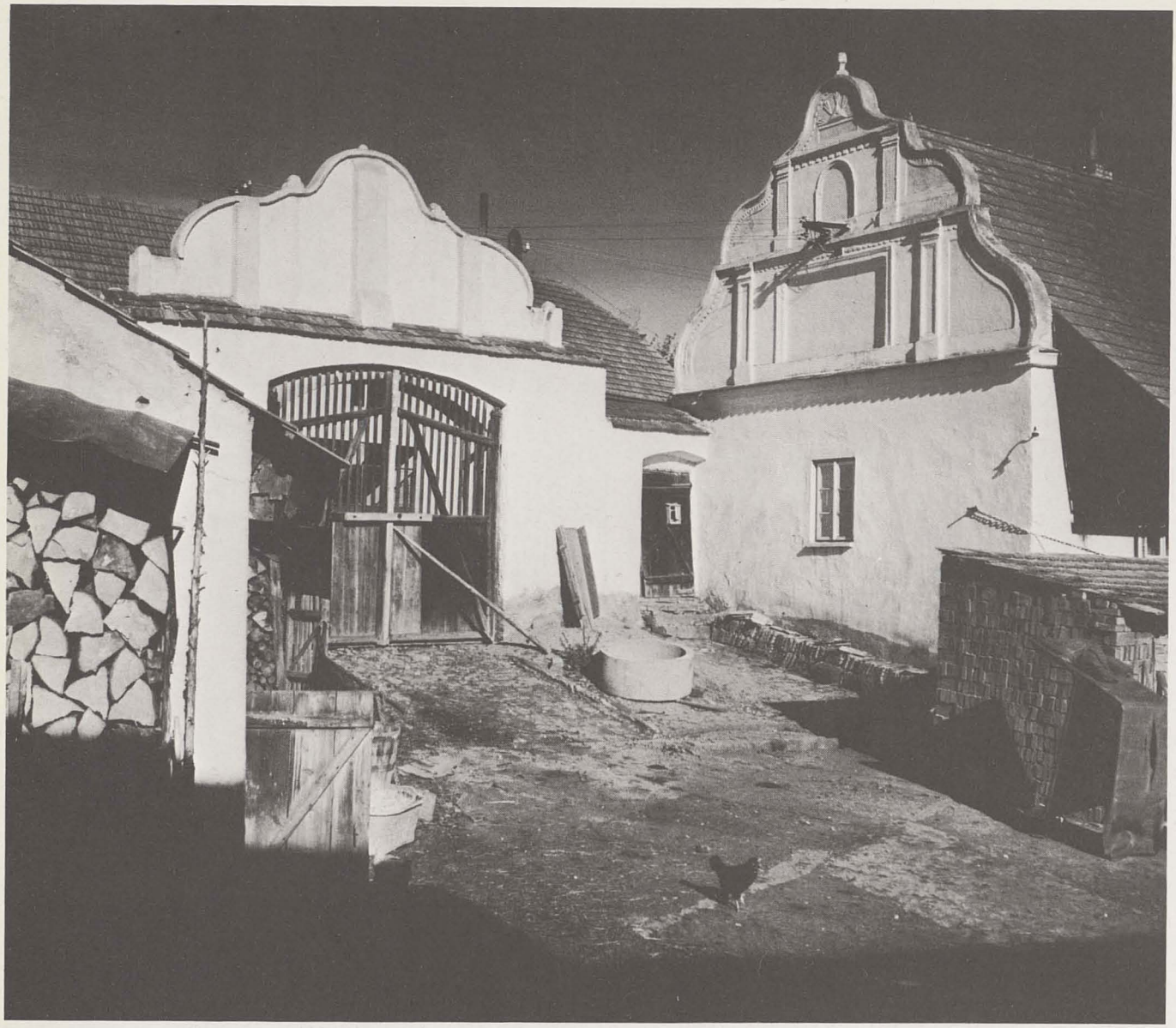

458 Zechovice čp. 24 (okr. Strakonice). Pohled ze dvora na vjezd a štít domu.

459 Miloňovice čp. 4 (okr. Strakonice). Jedno z nejpůvabnějších štítových průčelí Jakuba Bursy se známým nápisem, po památkové obnově.

460 Zechovice čp. 11 (okr. Strakonice). Nika se dvěma polosloupky, oblíbený motiv výzdoby štítů na Volyňsku, s datováním 1844.

461 Kovanín čp. 15 (okr. Prachatice). Typická Bursova výzdoba střední části štítu se stromečky, střapci a nápisem, v němž je uvedeno datování (1843) a popisné číslo.

462 Bušanovice čp. 3 (okr. Prachatice). Novorenesanční, rokem 1860 datovaný štít usedlosti, členěný římsami a pilastry.

463 Sluhov čp. 7 (okr. Klatovy). Detail roubené rybinové vazby nároží pošumavského domu s charakteristickým přesahem zhlaví spodního věnce.

464 Stachy čp. 67 (okr. Prachatice). Zdobená zhlaví trámů a datování přestavby domu z roku 1878.

465 Stachy čp. 68 (okr. Prachatice). Pobití vnějšku roubené stěny šindelem, zčásti ještě s ozdobným vykrajováním konců.

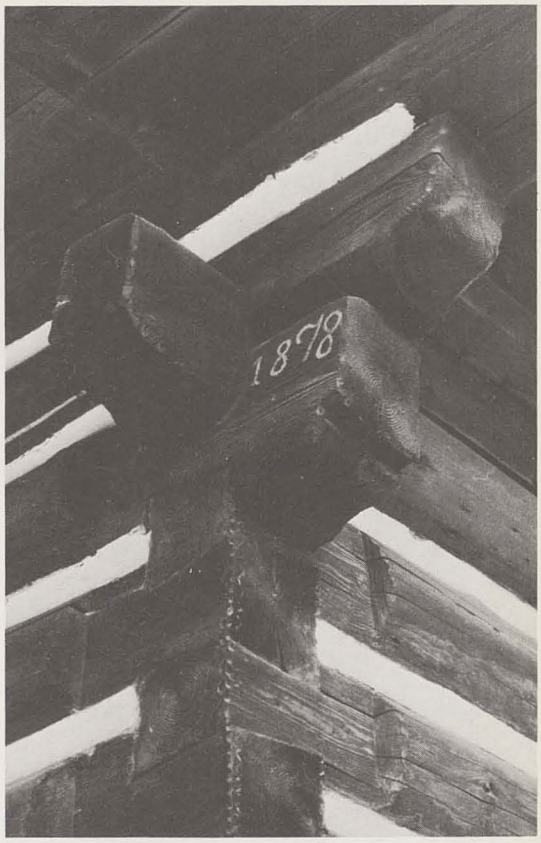

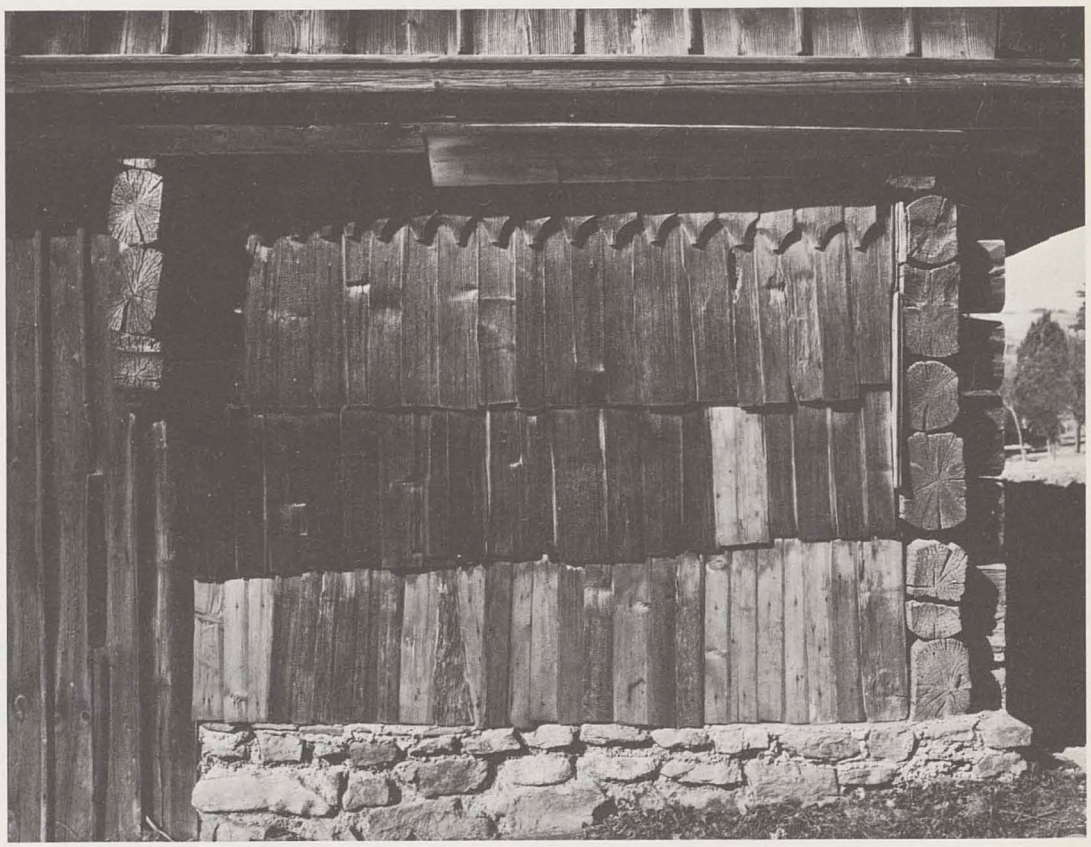

466 Stachy Chalupy čp. 101 (okr. Prachatice). Zápraží se vstupem u mohutného roubeného šumavského domu.

467 Stachy-Chalupy čp. 101 (okr. Prachatice). Tradiční vnitřek velké roubené světnice s povalovým, při bocích sešikmeným stropem, rohovou lavicí se stolem a skříňkou — koutnicí.

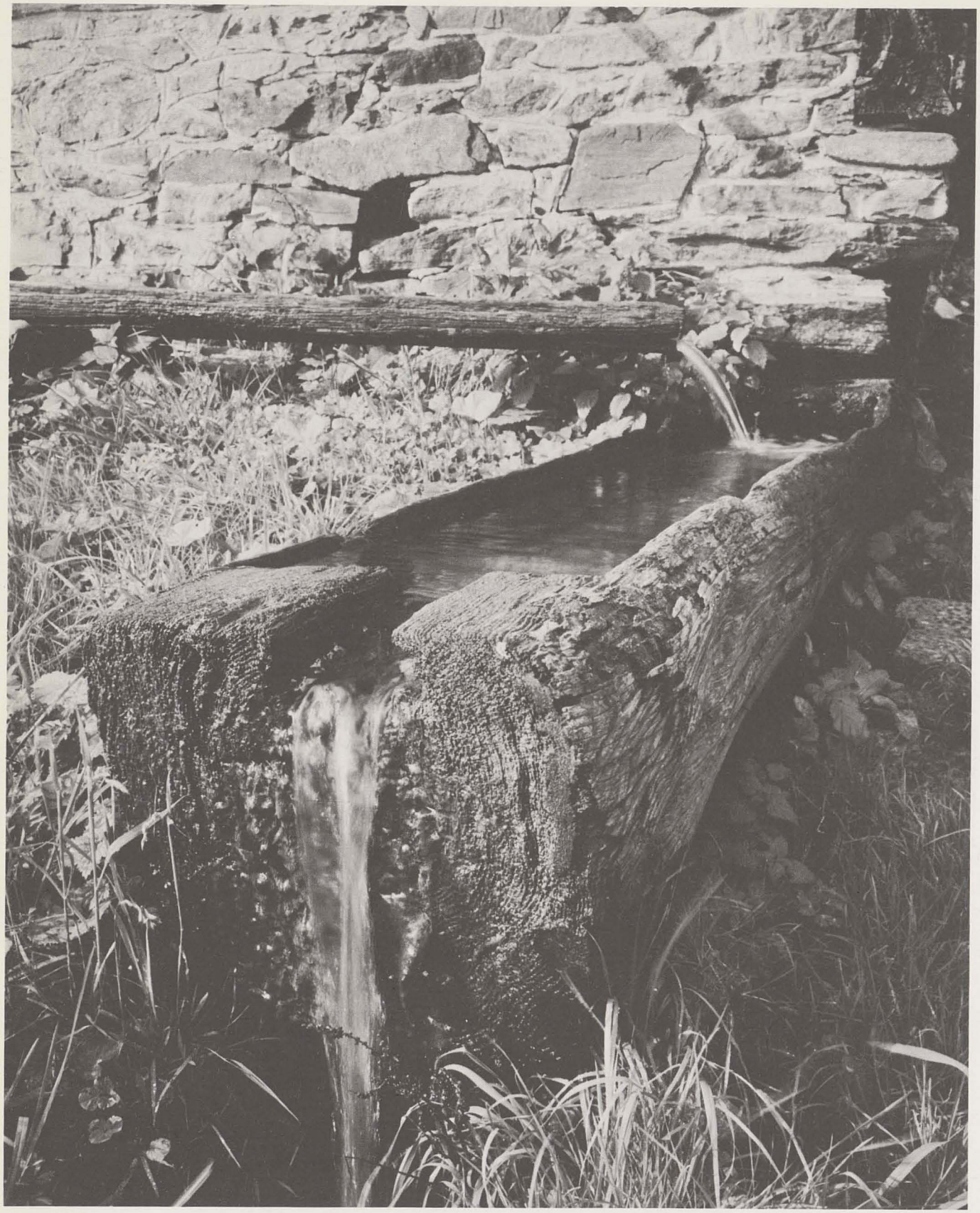

468 Stachy-Michalov čp. 95 (okr. Prachatice). Dřevěné dlabané koryto pro přívod vody.

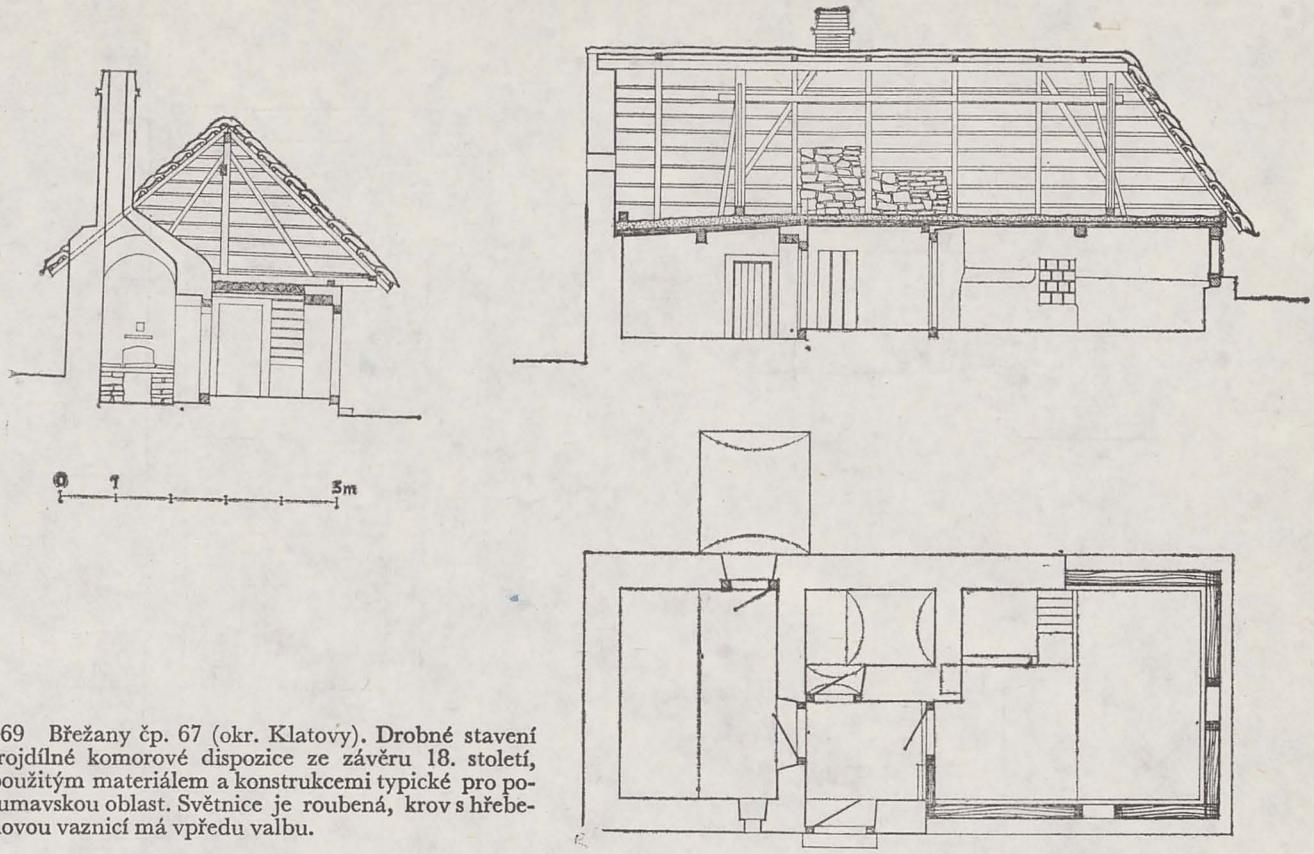

469 Březany čp. 67 (okr. Klatovy). Drobné stavení trojdílné komorové dispozice ze závěru 18. století, použitým materiálem a konstrukcemi typické pro pošumavskou oblast. Světnice je roubená, krov s hřebenovou vaznicí má vpředu valbu.

vývoji docházelo v mladším období u uzavřených dvorcových usedlostí i jinde — například na Českomoravské vysočině (Svitavsko).

V posledních desetiletích tu došlo k zvlášť výraznému úbytku historického stavebního fondu v pohraniční oblasti a naopak i k novým podnětům hlavně pro rekreační výstavbu v oblasti Lipenské vodní nádrže. Zvláště v kdysi výrazněji poněmčených enklávách, jako v oblasti Volar (okr. Prachatice) a také Kašperských Hor (okr. Klatovy) s vyhraněnou výstavbou s přechodem k patrovému typu domu došlo k zániku podstatné části památkového fondu vlastně dříve, než bylo možné těmto objektům alespoň porozumět a dopátrat se kořenů jejich specifického řešení. Ze stavebního prostředí městeček se na pošumavské vesnice zřejmě dostal i motiv postupného přestřešování průjezdů, který můžeme v Pošumaví sledovat jak v mladší zděné podobě (Zálezly čp. 42, okr. Prachatice), obvyklé i v jiných oblastech, tak ojediněle i na horských domech roubených (Čábuze čp. 21, okr. Prachatice).

Pro bádání o vývoji vesnického stavitelství je oblast šumavského podhůří nedocenitelnou pokladnicí starobylých, archaických stavebních forem a konstrukcí. Díky zpomalenému vývoji posledních staletí bez podstatného vlivu průmyslového rozvoje a se zemědělstvím, které v obtížných terénních podmínkách vcelku stagnovalo, se v pošumavském stavitelství vlastně konzervovalo mnoho bezpochyby ještě středověkých zvyklostí,

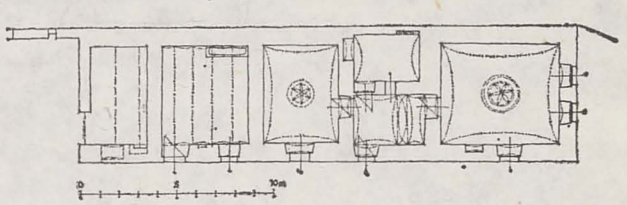

470 Svéradice čp. 18 (okr. Klatovy). Příklad pošumavského zděného domu, jehož celá trojdílná obytná část včetně zadní světničky byla při klasicistní přestavbě v 1. polovině 19. století zaklenuta plackami (plochá valená klenba černé kuchyně je mladší).

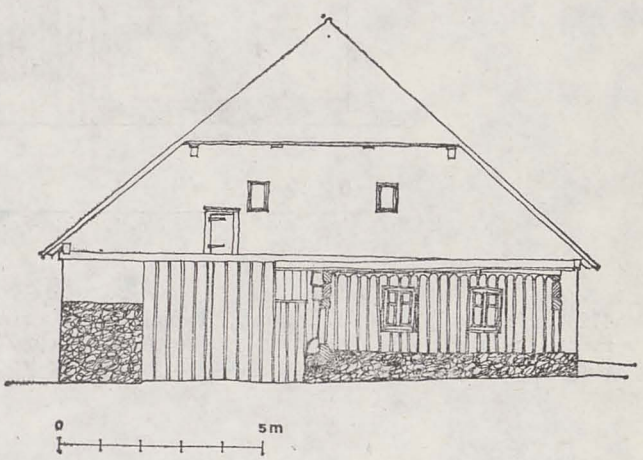

471 Čábuze čp. 21 (okr. Prachatice). Roubený horský dům se zastřešením vjezdu, vzniklým zřejmě mladší úpravou. Vstupní branka vede pod bývalé zápraží.

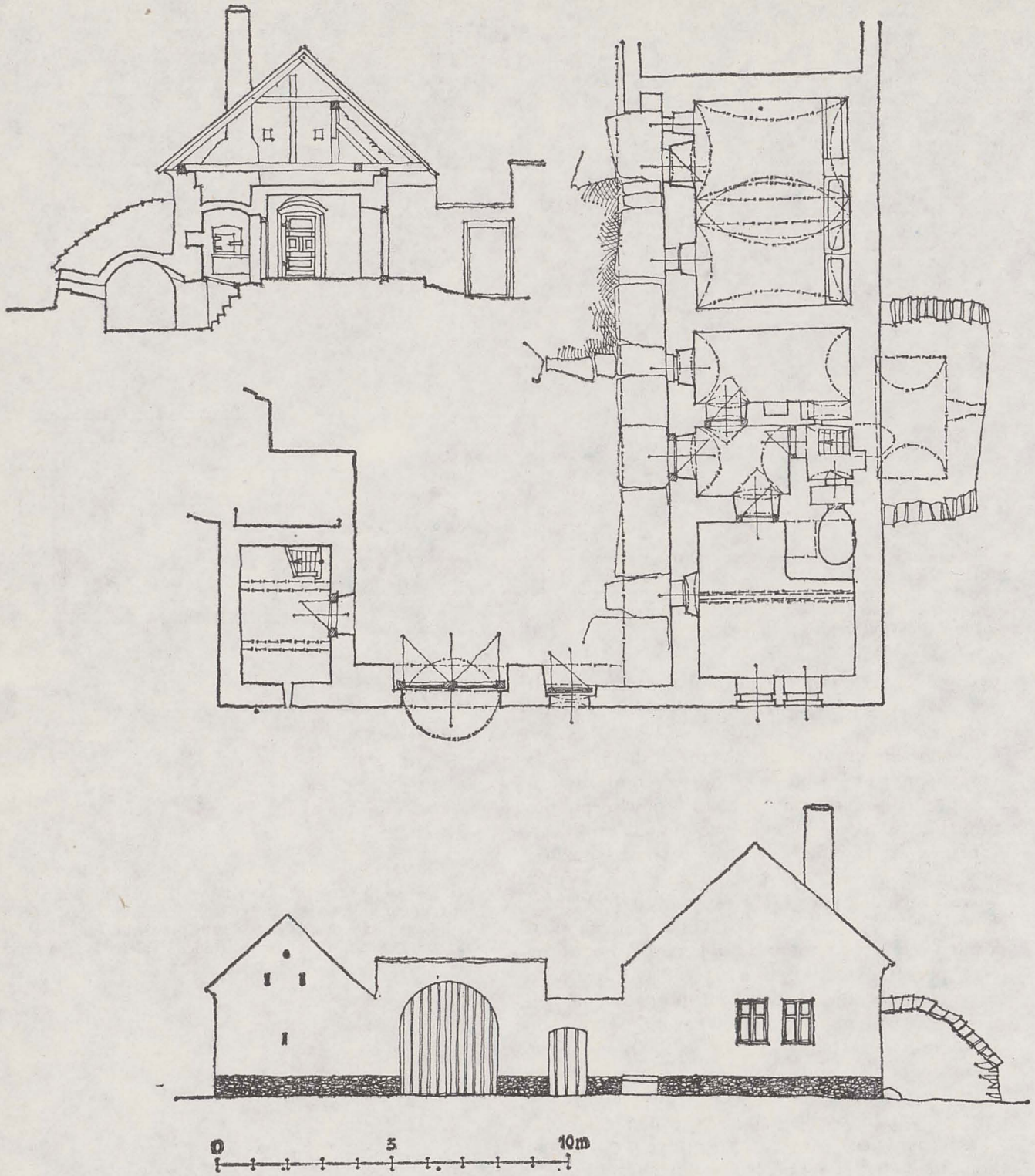

472 Svéradice čp. 61 (okr. Klatovy). Typická zděná a zčásti klenutá výstavba domu, vjezdu a sýpky menší usedlosti na Horažďovicku, s jednoduchým až strohým řešením průčelí. Zápraží je vydlážděno velkými deskami, na obvodové nadezdívce sklepa, vysunutého z obrysu domu za černou kuchyní, je drnování.

které byly ve více prosperujících oblastech už opuštěny a zapomenuty. Zmínili jsme se už o roubeném domě s archaickou konstrukcí srubu z nehraněných trámů, typu domu s patrovou sýpkou, valbovém tvaru střechy, o konstrukcích krovů s hřebenovou vaznicí u domů i staveb hospodářských, zejména stodol. Značný význam jako stavební materiál si tu zachovala *hlína,* o níž jsme mluvili v souvoslosti s izolační vrstvou na roubených klenbách a lepencích, které se tu rovněž zachovaly jako středověké dědictví v míře, která je oproti ostatním Čechám nebývalá.

Starou tradici stavebního materiálu tu však má i *lomový kámen,* jak nejlépe dokládají staré ohrady a terasy polí vyzděné nasucho z kamene, vybíraného z kamenité plochy pole už od období prvotní zemědělské kultivace území.

V kamenitém kraji, jehož některé podhorské části byly díky dobré splavnosti řek směrem do vnitrozemí zbaveny značné rozlohy původních lesů už ve středověku, se proto mohla poměrně brzy rozvíjet i tradice zděné stavby. Dokládají to nejlépe nejstarší dochované zděné objekty nebo jejich části, a to jak u obytných domů, tak u budov hospodářských, hlavně sýpek. Rozvoj zděné stavební produkce od závěru 18. století tu proto mohl navázat už na starší tradice. Viděli jsme třeba na příkladu domu čp. 27 v Březanech (okr. Klatovy), že už v 18. století se tu budovaly domy, které měly kamenné i stěny světnice. V Březanech je ostatně možné sledovat ve více příkladech, že klasicistní obrys štítu na domě, vyzděný z cihel, je jen nasazen na prostém a silném kamenném štítu jednoduchého trojúhelníkového obrysu. Možná, že tu jsou skutečně zachována starobylá kamenná jádra domů, jejichž přesné stáří zatím nedokážeme stanovit. S nástupem barokní a zvláště klasicistní zednické produkce se v pošumavských zděných stavbách rychle zabydlují i klenby, a to nejen v černých kuchyních, síních a chlévech, ale i při náročném klenutí prostorů velkých světnic. V Březanech jsou například plackami klenuty světnice v domech čp. 1, 3, 4, 9, 11, 41; původně jich nepochybně bylo ještě více.

Starší tradicí zděné stavby v Pošumaví je zřejmě vysvětlitelná i skutečnost, že takzvané *lidové baroko* či spíše klasicismus se tu uchytil o něco dříve, než ve známých centrálních oblastech rovinatých Blat. Dobře to dokládá například barevné vyznačení map stabilního katastru. Zatímco například v Březanech (okr. Klatovy) a dalších obcích na Horažďovicku zcela převažuje červené značení domů (s výhradou, že řada takto značených domů mohla mít roubené části — zvláště světnice), na hlubockých Blatech je podíl červeného značení o něco menší a na Blatech soběslavsko-veselských je ještě často v převaze barva žlutá. To odpovídá i charakteru dochované zástavby. V Pošumaví nejsou klasicistní datované

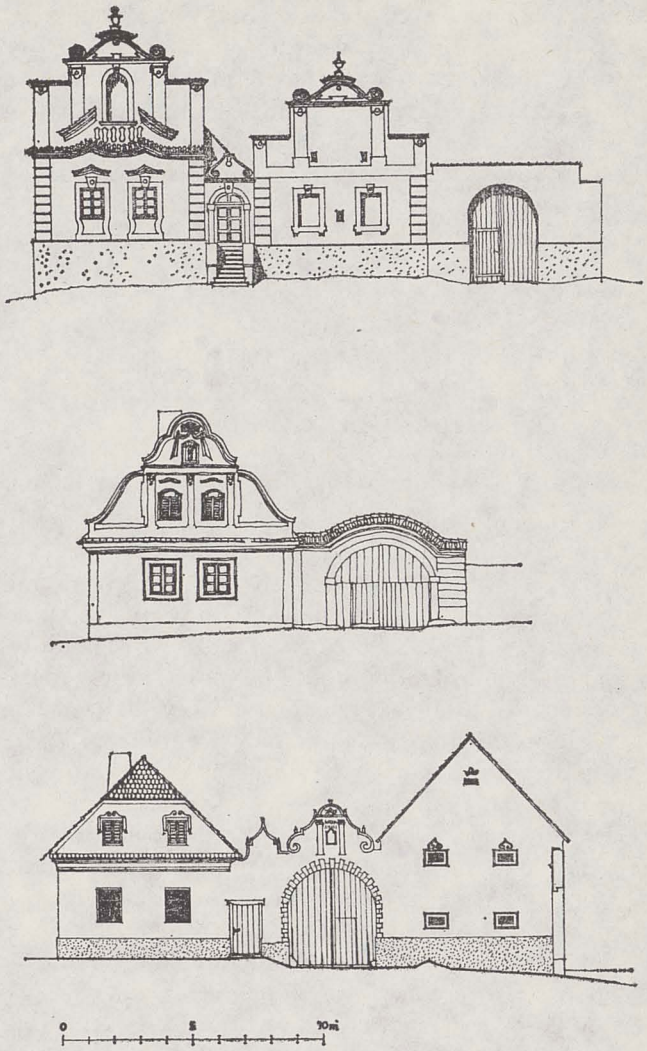

473 Příklady náročnější výzdoby vesnických štítových průčelí v Pošumaví, vesměs z 1. poloviny 19. století. Shora Štěkeň čp. 25 (okr. Strakonice), Svéradice čp. 42 (okr. Klatovy), Hracholusky čp. 31 (okr. Prachatice).

štíty z první poloviny 19. století nikterak vzácné, zatímco většina datování na štítech domů z hlubockých Blat je až z poloviny století a zděná stavební vlna na soběslavsko-veselských Blatech vrcholí ještě o něco později.

Také v Pošumaví se do dějin lidové architektury 19. století zapsaly osobnosti zvlášť nadaných tvůrců — zedníků a zednických mistrů. Nejvýraznější z nich byl bezpochyby Jakub Bursa, který většinu svých děl provedl ve 40. a 50. letech na Volyňsku, mezi Strakonicemi a Prachaticemi. Podstatnou část staveb nebo alespoň výzdoby štítů, které vznikly jeho rukou, je možné poměrně dobře sledovat díky užití charakteristických štukových motivů a také častých nápisů, někdy poměrně dlouhých, obsahujících datování. Svéráznost Bursovy osobnosti potvrzují právě nápisy, jejich nenucený obsah s průpovídkami i pravo-

pisnými nedostatky (ty však mohly být vynuceny potřebou některá slova zkracovat a také pozdějšími úpravami). Nebudeme se zabývat soupisem a rozborem díla Jakuba Bursy; všimneme si jen jeho charakteristických znaků na výběru z jeho tvorby a obrátíme pak pozornost na jeho slohové zabarvení.

Snad nejcharakterističtější Bursův nápis je na vjezdu usedlosti čp. 4 v Předslavicích (okr. Strakonice):

POZEHNANITOMUDOMUWISTA-
WELSEMNEWIMKOMUGEDINE
SAMEMUPANUBOHULP1848

Nápis probíhá v jedné řádce jako vlys pod římsou, spojující dům a vjezd. V horní části průčelí zbývá z této stavební etapy jen štítový nástavec vjezdu, protože štítové průčelí domu i výměnek jsou dílem mladších úprav. Brána sama nemá další výzdobu, otvor vjezdu je klenutý půlelipsovou archivoltou, původní vrata měla symetrické šikmé prkenné pobití v dolní části a nahoře vějířovitý „sluníčkový" motiv.

Štítový nástavec nad vjezdem je pro Bursovu tvorbu zcela charakteristický. Jeho střední část je vymezena dvěma polosloupky (v tomto případě baňatými, na „patkách" tvořených zavinutým motivem, navíc s rostlinným dekorem na dřících), mezi kterými je nika, jejíž v patkách odstupněné půlkruhové překlenutí je lemováno motivem provazce se střapci na koncích. Hlavice polosloupků nesou zalamovanou římsu a čučky, nad středním dílem je půlkruhový nástavec s vějířovým motivem, zřejmě „boží oko" s paprsky nebo slunce, připomínající však i oblíbený klasicistní motiv lastury. Ke středu prohnutá křídla štítu končí dole volutami, sledovanými pod cihlovým římsovým lemem ještě dalším motivem se zavěšeným střapcem. Obdobně provedl Jakub Bursa v Předslavicích i bránu do čp. 18, tentokrát s náročnější výzdobou i ve spodní části, pod štítovým nástavcem.

Stavební charakter domu čp. 4 v Předslavicích se nevymyká běžné zděné produkci poloviny 19. století. Obytná část je trojdílná, s plochostropými obytnými místnostmi (světnice na celou šířku průčelí, vzadu světnička a za ní ve druhém traktu komora). Síň a kuchyně (původně černá) jsou klenuty plackami, pec je v silné stěně mezi kuchyní a světnicí, na které stojí široký cihlový komín. Komora je přístupná z kuchyně. Za obytnou částí domu navazují chlévy, přístupné ze zápraží, klenuté obdélnými plackami do pasů. Krov je hambalkový se dvěma podélnými stojatými stolicemi, se zavětrováním v podélné svislé rovině, podepřenými v plných vazbách ještě šikmými vzpěrami ve směru krokví.

Podobné stavebně technické vybavení má i dům usedlosti čp. 9 v Dolních Nákvasovicích. V této obci se Jakub Bursa 31. července 1813 narodil. Dům čp. 9 byl zřejmě stavěn společně se sousední sýpkou, na níž je opět dlouhý nápis. Dispozice domu je v tomto případě složitější, kromě průchozí síně dvoutraktová v celém rozsahu. V síni a kuchyni jsou užity pokročilejší a jednodušší ploché valené klenby, charakteristické pro stavební tvorbu celé druhé poloviny 19. století. V malé síni před světnicí a ve výměnku na druhé straně domu jsou klenby plackové. Krov má opět stojaté stolice a oproti zmíněnému domu v Předslavicích je jednodušší, bez šikmých vzpěr. Obrysy štítů domu i sýpky jsou zcela jednoduché, trojúhelníkové, dělené a lemované omítkovými pásy s oblými, odsazenými kouty. Kromě nápisu a střechovitě ukončených lemů ležatých obdélných okének má sýpka jen niku ve štítě se štukovým provazcovým lemem, s dolů visícími střapci, a pod vrcholem větrák tvaru srdíčka. Bohatší je štuková výzdoba horní části štítu domu. Ve vrcholu je opět srdíčko s ptáčkem, pod ním rámec s nástroji Kristova umučení, dole opět se zavěšeným provazcem se střapci, a po stranách dvě niky bohatého barokního kasulového tvaru s bohatým rozvilinovým motivem pásků, dole opět s provazci. Shodné prvky — střechovitě vyvrcholené pasparty oken a motivy provazců se střapci — má i Bursovo průčelí chalupy čp. 21 ve Vlachově Březí (okr. Prachatice).

K nejvolnějším Bursovým dekoracím patří štít hospody čp. 4 v Miloňovicích (okr. Strakonice). Datování

LETA — PANE — 1843

je na štítovém nástavci vjezdu, který je svou skladbou obdobný jako již zmiňovaný štítek na bráně v Předslavicích. Otvor vjezdu s půlelipsovým klenutím je lemován pásem s obloučkovým okrajem. Obrys štítku je poněkud asymetrický, namísto polosloupků jsou pilastry nahoře s čabrakovým motivem, vyvrcholené jehlanci. Křídla štítu jsou lemována vystupující klikatkou, místo volut jsou v plochách křídel volně umístěny věnečky s ptáčky. Motiv dvojice reliéfních sloupků je až uvnitř středního pole, kde svírá mělkou niku a nese jako překlad datovací nápis v rámu tvořeném páskem, na jehož okrajích je volně nasazen střední obloukový nástavec, vyvrcholený jehlancem s čučkem. Štítový nástavec je nasazen na římse, která probíhá spojitě pod štít domu. Římsa má výrazný a složitý profil s několika oblouny ve spodní části, podtržený dole motivem obloučků se zavěšenými střapci.

Obrys štítu domu je poněkud měkčí, plynulejší, i když zachovává základní sestavu s půlkruhovým vrcholem a křídly vždy se dvěma odstupněnými díly esovitého obrysu, začínajícími shora projmu-

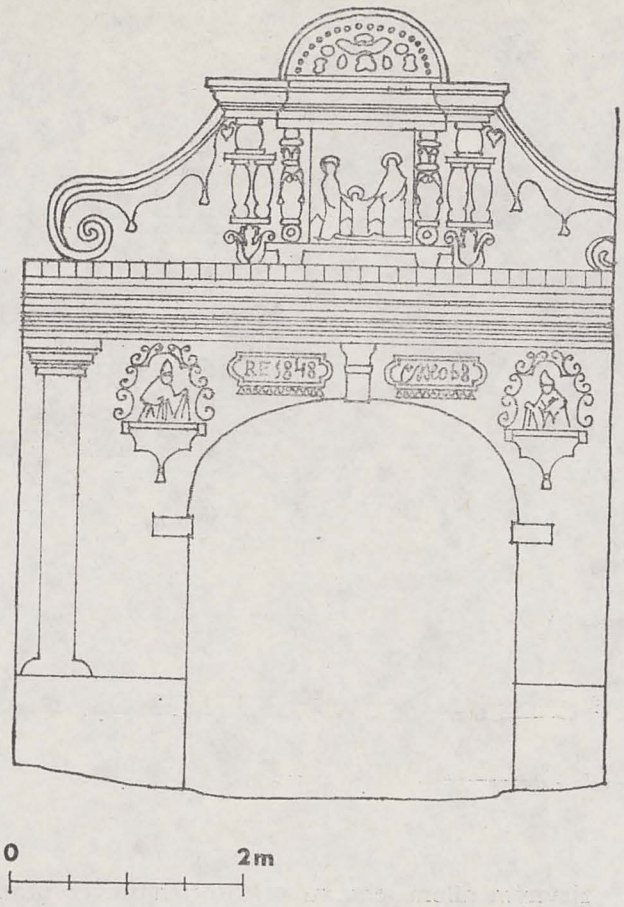

474 Předslavice čp. 18 (okr. Strakonice). Bohatá štuková výzdoba vjezdu se štítovým nástavcem, provedená Jakubem Bursou roku 1848.

tím dovnitř a dole končícími ven vypjatým obloukem. Vnější obrys je opět doprovázen páskem s obloučky, římsa pod horním nástavcem odlišným motivem střapců, namísto volut jsou při patách křídel štítu páskové kotouče se středními terči. Ve střední části štítu jsou dokonce dvě dvojice sloupků. Vnější jsou vyšší, vícedílné, a na nich dvě zvířata, která špičkami čumáků nesou v obdélném rámci známý nápis:

DNES. SE SENKU
GE ZAPENIZE. W
ZEGTRA. DARMO.

Mezi vnějšími sloupky jsou ve dvou věnečcích pivní sklenice a uprostřed mezi dvojicí menších sloupků džbán. Střední sloupky, spojené oblým profilem nad džbánkem, nesou schematické postavy hospodáře (v kabátu, s kloboukem a fajfkou) a hospodyně (v sukni se šátkem na hlavě), kteří spolu drží provazec s velkým střapcem.

Zachování společné římsy pro štítový nástavec brány i štít domu vedlo na průčelí usedlosti čp. 27 v Bušanovicích (okr. Prachatice) ke značnému převýšení štítové stěny domu mezi okny světnice a římsou. Vzniklé velké plochy jsou členěny v Bursově díle jinak málo obvyklými klasickými pilastry s římsovými hlavicemi. Ve štítě, jehož zpracování nemá v tomto případě obvyklou „jiskru" v proporcích, obryse ani detailech, je nápis

STALOSENOWEWISTAWE
NIROKU LETAPANE 1844.

Kvalitou obdobná je i dochovaná část dekorace štítu domu čp. 15 v Kovaníně (okr. Prachatice), opět s hospodskými atributy s nápisem

RENOWACISTALOSEWISTAWENIROKU
STAL LETAPANE 1843 RUME 15

V domě čp. 27 v Bušanovicích jsou v síni a kuchyni ploché valené klenby, dvě světnice mají plochý strop. Obě obytné místnosti jdou (směrem ke štítovému průčelí) za sebou a mají tudíž na své společné stěně druhý komín; první je v kuchyni. Pec ale byla v menší ze světnic. Ze zadní části síně je přístupné přízemí sýpky (*sklepa*) s trámovým stropem, odkud se pak vystupuje vnitřními schody na vlastní sýpku.

Podobné členění pilastry na vysoké spodní části průčelí domu je i na průčelí čp. 4 v Lipovicích (okr. Prachatice). Štít je tu ve spodní části zvýšen podložením s esovitými motivy a členěn do složitějšího obrysu celkem čtyřmi pilastry. Datován je rokem 1859. Z roku 1862 je velmi podobný štít domu usedlosti čp. 11 v Tvrzicích (okr. Prachatice), tentokrát už se spodní částí nižší, bez pilastrů. Oba štíty jsou oproti nepochybným Bursovým dílům klidnější, více ukázněné, ale také bez sympatické malebnosti a bezprostřednosti.

Zřejmě nejznámějším dílem Jakuba Bursy je průčelí statku čp. 4 v Jiřeticích (okr. Strakonice). Štíty brány i domu mají obvyklý obrys i členění, lemy jejich křídel přecházejí plynule do výrazných volut. V půlkruhovém nástavci štítu jsou pod sluncem, mezi dvojicí svícnů a srpkovitými měsíčky dvě schematické postavy andílků, chránících

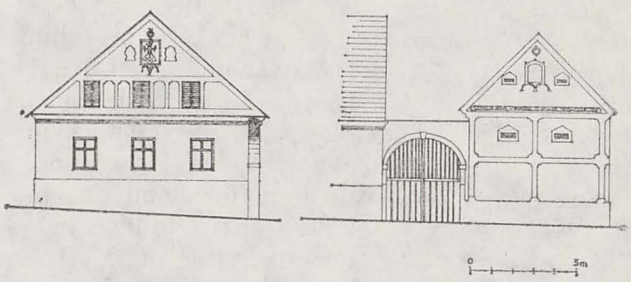

475 Dolní Nakvasovice čp. 9 (okr. Prachatice). Jednoduchá, jen v ploše členěná průčelí domu a sýpky s nápisem a datováním 1847, dílo Jakuba Bursy.

kalich. Ve střední části štítu je nápis s datováním 1843, jménem stavebníka a dole i se jménem autora:

PODPISOWATEL MENA
GEGAKUB . BURSA

Dílem Jakuba Bursy je jistě i průčelí sousední usedlosti čp. 12 s podobným, v detailech ještě náročnějším řešením štítů na samostatné sýpce (s datováním 1852) a nad vjezdem. Poněkud odlišný je štít domu při bráně vlevo, jehož zvláštnosti jsou pochopitelné až při konfrontaci s vývojem vnitřní dispozice. Dnes jsou tu sice dole novodobá okna obytné místnosti, ale původně tu bylo přízemí celkem třípodlažní sýpky — *sklepa* se sýpkovým podkrovím s charakteristickou trojicí větracích otvorů, z nichž dva spodní oválné byly symetricky šikmo nakloněny. Sýpka byla situována směrem do návsi před světnicí obytné části domu, tedy způsobem, který bývá někdy považován za specifický pro stavitelství domažlických Chodů. Jakub Bursa štít zvýšil a upravil do symetrické podoby i za cenu, že spodní větrací okénka staré sýpky se neorganicky ocitla ve vodorovném dělícím pásu a k hornímu otvoru bylo nutné přikomponovat ještě druhý slepý.

V podhorské šumavské oblasti se Bursova výzdoba objevuje i na objektech, které nedostaly štít, ale zachovávají zdejší tradiční hmotu s výraznou polovalbou. Lichoběžníkovou spodní část takového štítového průčelí vyzdobil roku 1842 Jakub Bursa na domě čp. 23 v Radhosticích (okr. Prachatice). U oken jsou tu jednoduché šambrány a výjimečně je vyzdobeno i boční průčelí domu, protože není skryto ve dvoře, ale obrací se nástupním perónem k cestě. Nad původními dvoukřídlými dveřmi se sluníčkovým motivem ve fošnové zárubni s nadsvětlíkem svírají nápis s popisným číslem a jménem stavebníka dva korunovaní lvi. Rokem 1842 je datován portál blízké kapličky, jejíž původní tvářnost je setřena mladšími úpravami. Bursovu ruku prozrazuje v Radhosticích i vjezd s typickým štítkem v čp. 18.

Téhož roku 1842 provedl Jakub Bursa i dekor podobného „šumavského" průčelí domu čp. 24 v sousední Libotyni (okr. Prachatice), opět se stromečky a provazci se střapci, s průčelím členěným i ve spodní části omítkovými pásy. V chalupě byla kovárna, takže se vedle okna podkroví objevil i štukový panel se symbolickým provedením kovářského nářadí nad kovadlinou, nahoře ještě s podkovou mezi iniciálami stavebníka. Chalupa má v obytné části trojdílnou běžnou dispozici s otopnou zadní světničkou, z níž je přístupná ještě malá komora. Za obytným jádrem byly napojeny chlév a stodůlka.

K nejnáročnějším dílům Jakuba Bursy patří další objekt v Libotyni — usedlost čp. 6, kde je

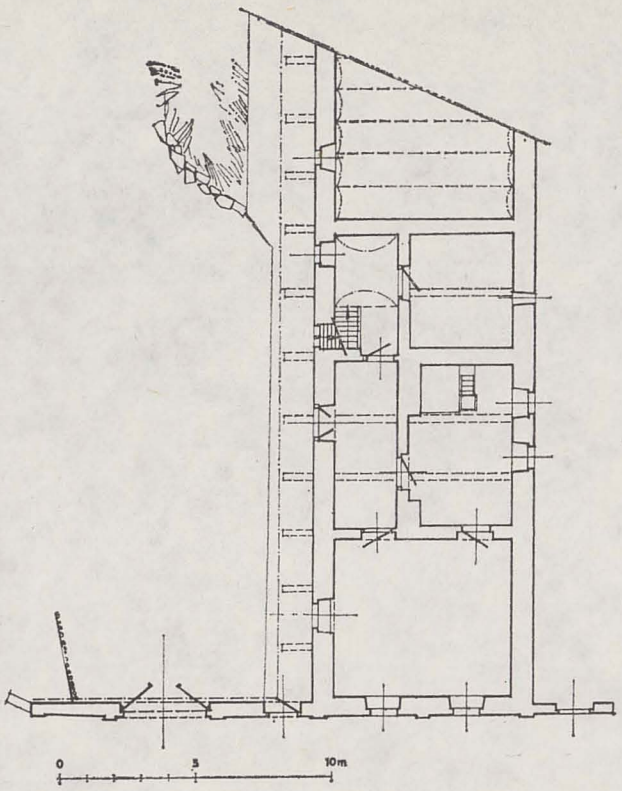

zjevným dílem jeho ruky štítový nástavec brány a štít domu. Štít brány má volutová křídla a ve středním dílu, po stranách kasulové niky, zdvojené baňaté polosloupky, podpírající římsu s horním štítkem rozeklaného obrysu. Velký střední díl štítu patrového průčelí domu je kolem Ukřižování volně vyplněn množstvím symbolických předmětů a datovacím nápisem s letopočtem 1845. Stromečkové motivy a další výzdoba, dnes už zaniklá, byly i na pilastrech a pásech podél pilastrů. Lem křídel štítu s poměrně velkými okny do půdy přechází do výrazných volut. Horní nástavec je půlkruhový, s výzdobou rovněž zjednodušenou při mladší úpravě. Okna v patře byla původně z větší části slepá, protože za nimi byla jen sýpka a komora. Nad okny, lemovanými paspartou, je výzdobný motiv ze štukových pásků. Omítkovými pásy se zaoblenými rohy s kapkami je členěna i plocha kolem oken v patře, zatímco úprava průčelí v přízemní obytné části je zřejmě dílem mladších úprav.

Kromě mimořádného patrového uspořádání přední části domu je náročné i členění dispozice a stavebně technické provedení. Prakticky celá obytná část přízemí je klenutá plackami, přičemž pasem dělená dvojice obdélných placek ve světnici má ornamentální výzdobu v plochách kápí i v ploše pasu.

V Libotyni je dílem Jakuba Bursy ještě kaplička s charakteristickým štítem, výzdobou a datováním 1844.

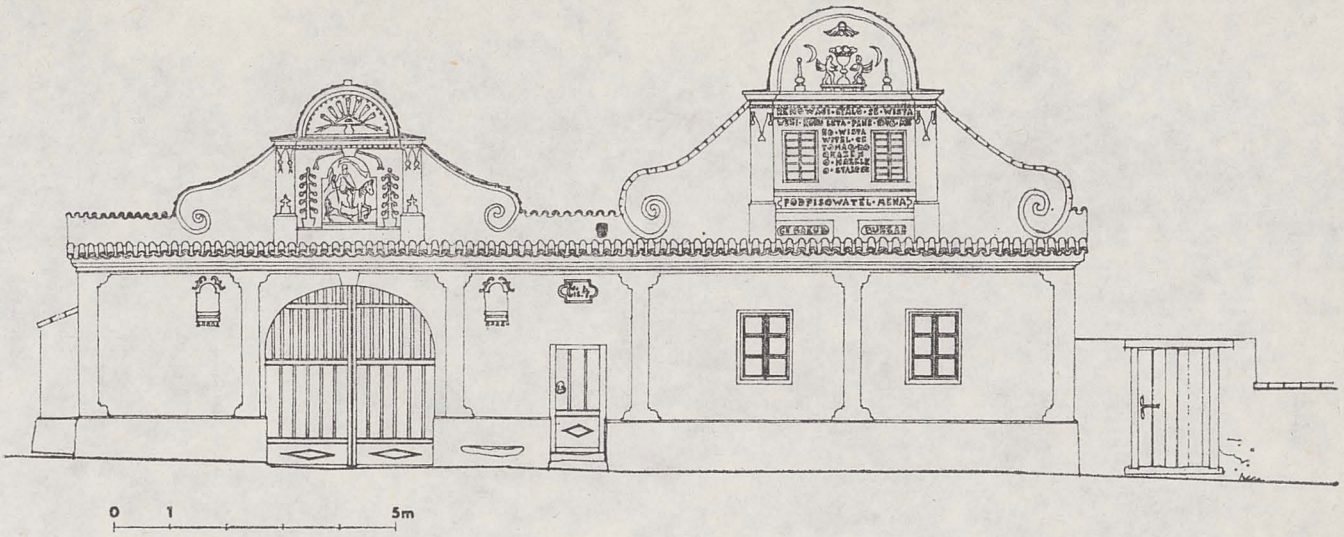

476—477 Jiřetice čp. 4 (okr. Strakonice). Dokumentace snad nejznámějšího průčelí usedlosti a domu, stavěného roku 1843 Jakubem Bursou, což stavitel uvedl i v obsáhlém nápise.

K charakteristickým motivům na spolehlivě určených dílech Jakuba Bursy a ještě častěji na štítech Bursovu dílu jen blízkých, zvláště v Nišovicích (okr. Strakonice) a okolí, patří obdélné niky, jejichž překlad podpírají nejčastěji dva reliéfní sloupky. Má je například štítový nástavec brány v čp. 17 a v čp. 24 v Nišovicích (okr. Strakonice). Mezi sloupky v nice čp. 24 je datování 1842, v horní části štítu domu čp. 17 (datovaném v zapuštěném rámci rokem 1859) jsou sloupky celkem čtyři.

Skladbě i detailům průčelí čp. 17 v Nišovicích je těsně blízké průčelí usedlosti čp. 24 v Černěticích (okr. Strakonice) u Volyně, se štítovým nástavcem brány a štítem domu, které jsou usazeny na společné, poměrně jednoduché římse. Vjezd má starobylejší půlkruhové klenutí a jeho štítový nástavec nasazený uprostřed vzdálenosti mezi štítem domu a rohem ohrazení je nad ním usazen poněkud asymetricky, takže jím byl asi jen dotvořen starší vjezd. Štít je dělen dvojicí pilastrů, mezi nimiž je nika se sloupky a nad ní nika s datováním

LETAPANE 1856

Na římse, nesoucí pilastry, je usazen horní díl štítu opět se dvěma pilastry, drobnými křídly a horním oblým nástavcem neseným čtyřmi reliéfními sloupky. Na hlavicích spodních pilastrů jsou čučky, na horních pilastrech koule.

Průčelí tohoto typu je v okolí větší počet. Má je například o tři roky mladší usedlost čp. 1 v Račí u Nišovic (okr. Strakonice), kde je ale brána datována už rokem 1840. Půdorys tohoto domu má zcela tradiční základní skladbu, s pecí vsunutou dosud do světnice. Uspořádání střední části objektu je dvoutraktové. V předním traktu je síň a zadní světnička (oba prostory klenuté plackami do pasů), za nimi kuchyně a z ní přístupná spížní komora. Světnička je průchozí do přízemí sýpky, která tvoří zadní část domu. Za sýpkou je napojen chlév, přístupný ze zápraží.

Uplatnění individuality zednických tvůrců umožnila stavební konjunktura na pošumavské vesnici v první polovině 19. století. Tato stavební aktivita se projevovala s menší či větší intenzitou v celých Čechách a souvisela s hospodářským rozvojem, podmíněným sociálními reformami i technickým pokrokem.

Mezi ostatními, většinou neznámými tvůrci vesnické zděné architektury poloviny 19. století v jižních a jihozápadních Čechách, se jeví Jakub Bursa nesporně jako výjimečná individualita s výraznými výtvarnými schopnostmi. Tyto schopnosti na rozdíl od ostatních otevřeně uplatňoval. Kvalita výsledků však zřejmě závisela na řadě průvodních okolností, protože některá jeho díla (pokud nejde o nevydařené práce napodobitelů) nemají jinak obvyklou úroveň.

Osobitý tvůrčí rukopis zedníků můžeme sledovat především na výzdobě štítů. V půdorysném a hmotovém uspořádání nevykazují domy žádné zvláštnosti oproti běžné soudobé výstavbě, v níž se uplatňuje stavebně technický aparát pozdního klasicismu ve spojení s teď už vcelku obecně uplatňovanými předpisy stavebních a požárních řádů: budovy zcela zděné, nespalná omítaná úprava plochých stropů, pozdní plackové klenby s postupným přechodem k plochým klenbám valeným, cihlové štíty a krovy se dvěma stojatými stolicemi, schopné nést taškovou krytinu. Složitější

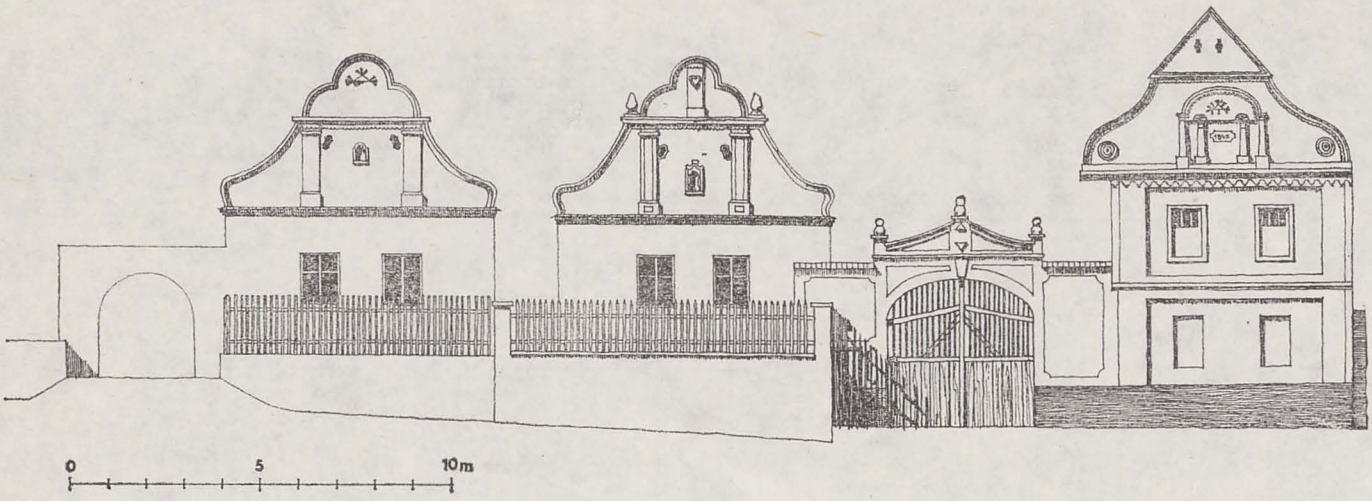

478—479 Zechovice (okr. Strakonice). Štítová průčelí severní fronty usedlostí. Odleva čp. 7 (1836), čp. 8 (1842 dům, 1845 hospodářská budova), čp. 9 (1866) a kaplička.

půdorys větších domů někdy vede k dílčím provozním komplikacím (průchozí obytná místnost), ale v zásadě domy zachovávají tradiční půdorysné řešení a někdy i starší skladbu vertikální — zvláště tam, kde je za obytnou část domu nadále napojen patrový útvar sýpky. V některých případech nebyly stavěny domy celé, ale jen přetvořeno a upraveno průčelí. Charakteristickým znakem je častá neozdobnost dolní části štítových průčelí. Totéž se ještě výrazněji týká i průčelí dvorních, jejichž užitková strohost bývá s malebností štítů v ostrém protikladu.

Rozdílná datování na jednotlivých částech průčelí prozrazují, že se na některá místa zedníci při postupných přestavbách usedlostí vraceli. Hustota výskytu podobných štítů v některých místech pak dokládá jejich oblibu a snahu sousedů mít podobné průčelí, jaké viděli v okolí. Důvodem je jistě zpravidla i blízkost působiště, bydliště určitého zedníka.

Rozdílnost „rukopisu" jednotlivých zedníků je sice někdy rozpoznatelná dobře, ale většinou jsou jejich díla provázena společnými znaky, takže přesné rozlišení je bez podrobného studia dalších historických materiálů obtížné. I v oblastech s největším výskytem prací Jakuba Bursy působili v téže době ještě další zedníci, jak ostatně naznačují i uváděné rozdíly v charakteru jednotlivých štítů.*)

Nemluvili jsme zatím blíže o slohovém charakteru tvorby Jakuba Bursy a také o některých nejvýraznějších pošumavských stavbách tohoto období. V souvislosti se slohem jihočeské vesnické architektury 19. století se zatím většinou mluvilo o baroku, a pojem *selské* či *lidové baroko* vešel i do širšího povědomí. Slohová barokní architektura na zdejší vesnickou tvorbu nepochybně vliv měla, jak dokládají některé výzdobné motivy, iluzívnost a symetrie v řešení průčelí. Základem této tvorby je však klasicismus, sloh, který je bytostně spjatý s hospodářskými a sociálními podmínkami vzniku a rozvoje zděné stavební vlny na českém venkově v první polovině 19. století. Kromě střízlivé návaznosti na starší projev barokní se v klasicismu nejvýrazněji uplatňují tradice architektury renesanční. V díle Jakuba Bursy i některých méně známých tvůrců se renesanční slohové zabarvení projevuje zvlášť výrazně, někdy tak silně, že muselo jít o vědomé následování renesančních předloh. Například obrys štítu vysokého stavení (v patře se sýpkami) čp. 19 v Nišovicích (okr. Strakonice) je pozdně renesanční natolik věrohodně, že nebýt typické niky se sloupky v horní části štítu, mohli bychom předpokládat, že tu bylo jen upraveno jádro pozdně středověké stavby z doby kolem roku 1600.

Zajímavé je průčelí usedlosti čp. 11 ve Dvorech (okr. Prachatice), kde je na velkém datovacím nápisu v horní části štítu domu (skladbou podobného již zmíněným štítům v Lipovicích a Tvrzicích) Jakub Bursa opět podepsán:

STALO SE ZA JANA
FIDLERA TEHO ČASU
PŘEDNOSTI OBCE OD
JAKUBA BURSI LP. 1855

*) Informace o činnosti venkovských zedníků v okolí Volyně kolem poloviny 19. století poskytl pan Vladimír Braun.

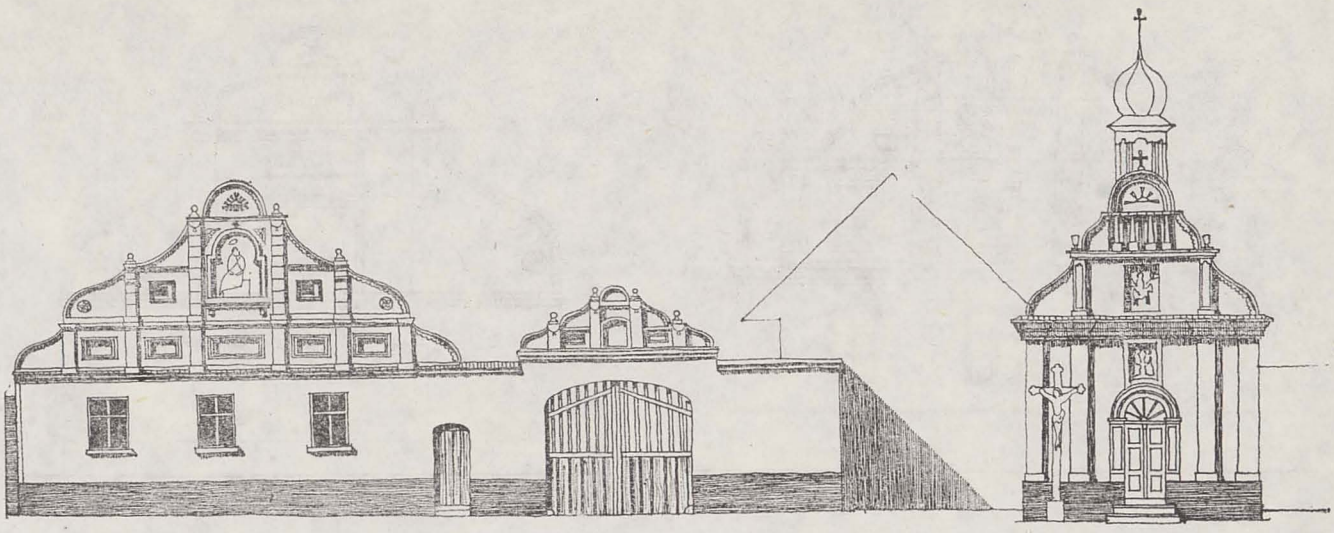

Jako slepé štítové průčelí je tu vyzdoben velký úsek zdi mezi domem a vjezdem, členěný v horní části pilastry, které vystupují jako pilířky s hlavicemi až nad horní římsu. Z principiálně obdobných řešení v jihozápadních Čechách tu můžeme připomenout například zakončení renesančních štítových průčelí tzv. domu Žďárských (čp. 13) na náměstí v Prachaticích nebo u tvrze v Řepicích (okr. Strakonice), v obou případech z přelomu 16. a 17. století. Na průčelí čp. 11 ve Dvorech se uplatnila i autentická část právě z této doby — gotticko-renesanční tesané a profilované ostění s půlkruhovou archivoltou. Ať už pochází ze staré stavební výbavy usedlosti, nebo bylo přivezeno odjinud a použito druhotně (jeho pseudoslohovou výrobu v 19. století můžeme asi vyloučit), je jeho slohová jednota s ostatními historizujícími prvky průčelí zajímavá.

K nejzajímavějším dílům vesnického klasicismu na Volyňsku patří skupina klidnějších, výrazně renesančně laděných štítů, které by časově mohly spadat ještě do pozdního tvůrčího období

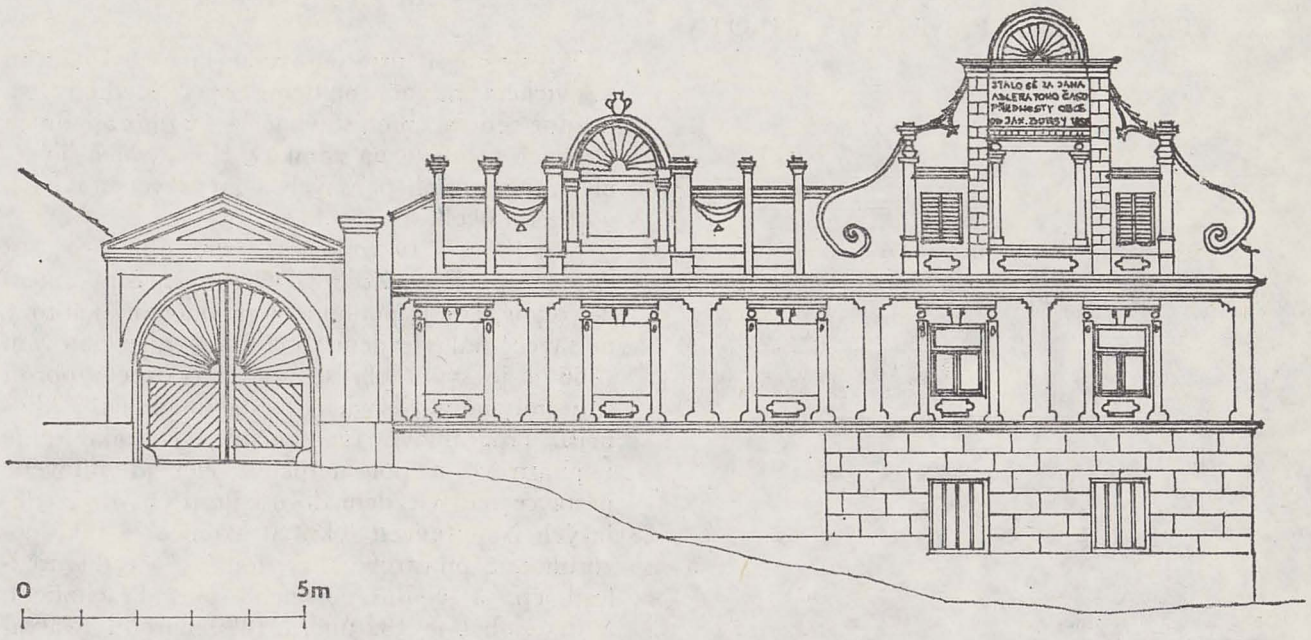

480 Dvory čp. 11 (okr. Prachatice). Novorenesančně laděné průčelí větší usedlosti, postavené Jakubem Bursou roku 1855, s použitím autentického gotticko-renesančního ostění vjezdu.

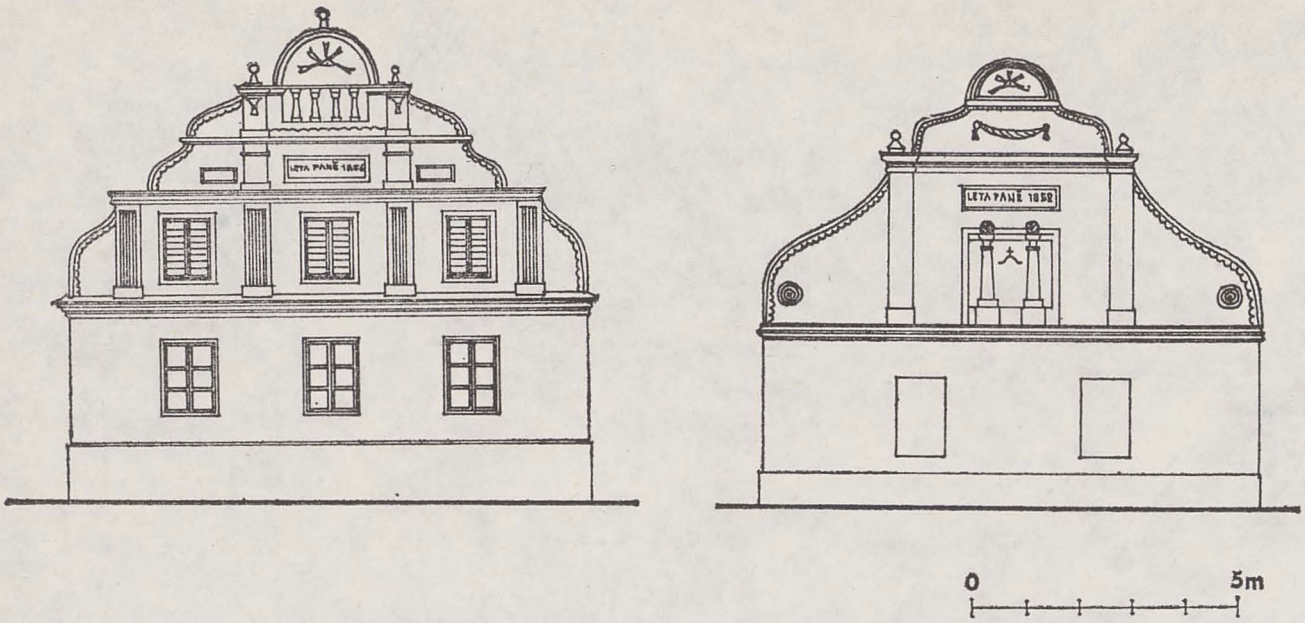

481 Nišovice čp. 33 (okr. Strakonice). Štíty z areálu mlýna, vystavěné v padesátých letech 19. století. Vlevo průčelí obytné budovy z roku 1856, vpravo štít stodoly z roku 1852.

Jakuba Bursy, ale spíše asi budou dílem jiného zedníka (nebo jiných zedníků). Patří sem především štít obytné části budovy mlýna čp. 33 v Nišovicích (okr. Strakonice). Pod půlkruhovým vrcholovým nástavcem je jeho plocha dělena římsami celkem na tři části, jejichž pilastry na sebe organicky navazují. Nechybí tu obvyklá nika se čtyřmi reliéfními sloupky v horní části štítu. V části střední jsou nápisy se jménem stavebníka a datováním:

VOGTECH LETA PANE 1856 MILOTA

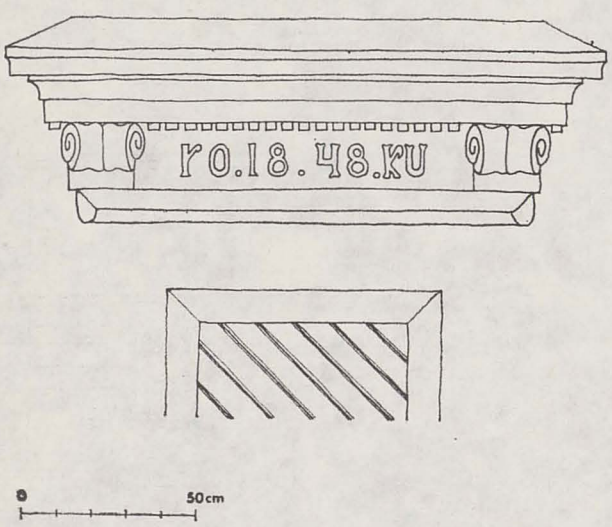

482 Louka čp. 8 (okr. Písek). Klasicistní římsa výrazně novorenesančního charakteru, datovaná 1848, nad vstupem sýpky.

Ve spodní části štítu jsou pilastry, členěné svislým žlábkováním a v polích mezi nimi žaluziové okenice otvorů do podkroví. Jednodušší a poněkud odlišný, blízký již zmiňovaným štítům v Nišovicích čp. 1, čp. 17 a Černěticích čp. 24, které jsou bezpochyby dílem téže ruky, je v nišovickém mlýně štít na stodole, kde je ve středním dílu nad nikou se dvěma sloupky další nika s datováním

LETA PANE 1852

Pro složitější štíty toho typu, který byl užit na nišovickém mlýně, najdeme opět předlohy na pozdně renesančních stavbách — v jihozápadních Čechách zejména na zámku v Horšovském Týně, ale i na menších panských a městských stavbách v bližším okolí.

Skladbou i tvaroslovím těsně blízký je štít domu čp. 9 v Zechovicích (okr. Strakonice) u Volyně, kde je podobně komponovaný i štítový nástavec nad vjezdem. Štít má v nice datování 1866 a je svým obrysem i charakterem oproti štítu mlýna v Nišovicích ještě uměřenější, klidnější. Programově renesančního charakteru je i pilastrové a polosloupkové členění štítového nástavce nad vjezdem do usedlosti čp. 1 v nedalekých Nahořanech (okr. Strakonice) a také pozoruhodné pilastrové štíty domu a vjezdu usedlosti čp. 3 v Bušanovicích (okr. Prachatice). V této obci se 13. února 1820 narodil Matyáš Turek, zedník, který v polovině 19. století rovněž působil na Volyňsku.*)

*) Za upozornění děkujeme panu Vladimírovi Braunovi.

Nezbývá tedy, než považovat tento slohový směr vesnického klasicismu za programovou novorenesanci. Tento charakter se neprojevuje jen v klasicistních stavbách na Volyňsku, ale i jinde v jižních Čechách. Čistou ukázkou novorenesančního tvarosloví jsou třeba portály několika klasicistních sýpek na Písecku — ve Vrcovicích čp. 15, Vojníkově čp. 4 s datováním 1842 a v Louce čp. 8 z roku 1848, nepochybně díla jedné ruky. Novorenesance se v polovině 19. století výrazně uplatňuje například ve vesnicích v okolí Plzně, kde v Božkově najdeme i tesaný bosovaný novorenesanční vjezd do usedlosti čp. 67 z roku 1855.

Srovnání s novorenesancí, která se v naší slohové architektuře uplatňovala v druhé polovině 19. století, nutí k zamyšlení nad ideovými pohnutkami tohoto slohového směru. Pro novorenesanci druhé poloviny 19. století se vžil název *česká renesance* pro její výrazně národní motivaci, programový slohový návrat do alespoň zdánlivě šťastného, klidného a prosperujícího období národního života v 16. století, před následujícím dlouhým obdobím národnostního, sociálního a náboženského útlaku. V tomto ohledu dostává vesnická novorenesance nový, dosud nedoceněný význam, protože se za oficiální českou novorenesancí nejen neopožďuje, ale naopak ji předchází. Znamená to, že vesnická vrstva českého národa, jejíž soudržnost patřila k základním předpokladům českého národního obrození, naznačila i cestu pro následující slohovou demonstraci úspěchu tohoto procesu.

K nejvýznamnějším vesnickým celkům šumavského podhůří patří právě Zechovice (okr. Strakonice) u Volyně s velkým počtem náročně řešených štítových průčelí. Některá z nich jsou už z doby starší, než štíty z 50. a 60. let, kdy v této oblasti působil Jakub Bursa a další tvůrci. I když se i v Zechovicích dochovaly některé typologicky cenné ukázky skladby domů a usedlostí (například domy na úzkých parcelách usedlostí čp. 16 a 17 otočené svými sýpkami k návsi) i další hodnotné útvary (šíje u sýpky v usedlosti čp. 1, řešení sýpkových úložných prostorů v některých domech, patrové hospodářské budovy), tkví hlavní význam této obce v souboru mimořádně náročných štítových průčelí. K výraznějším patří (při prohlídce od čp. 1 v jižní části jádra obce) například zbytek staršího štítu s charakteristickou nikou a datováním 1846 na chalupě čp. 33 u můstku. Fronta usedlostí severně od potoka začíná vlevo průčelím usedlosti čp. 6, kde je nalevo od vjezdu (brána je už zbořena) štítové průčelí sýpky v patře s iluzívními, ve štuku provedenými okny včetně okenic. Trojice profilovaných větracích okének ve štítech a netypický přesah střechy naznačují, že i tady byl zřejmě původně štít s členitým obrysem. Klasicistní štít je dochován na průčelí domu. Je dělen římsou na horní trojúhelníkovou část se třemi větracími otvory a část spodní s dovnitř prohnutými křídly, mezi nimiž je uprostřed charakteristická obdélná nika se dvěma polosloupky.

K pozoruhodným objektům patří sousední dům usedlosti čp. 7 s klenbami ve středním dílu půdorysu i ve světnici. Horní část štítu, děleného římsou, má obrys tří obloučků a nese datování 1836. Ve spodní části štítu, mezi dvěma širokými členěnými pilastry, jsou po stranách malé niky dva šikmé větrací otvory. Poněkud přesahující střecha při levé straně štítu prozrazuje, že štít byl zachován i při novodobé úpravě krovu. Na štítové průčelí domu navazuje klenutá brána.

Sousední dům čp. 8 má štít velmi podobný, datovaný 1842. Do úzkého dvora se vjíždí branou s ozdobným štítovým nástavcem. Na bránu navazuje vysoké štítové průčelí patrové hospodářské budovy. Její štít má horní část trojúhelníkovou a ve středu spodní části dvě dvojice reliéfních sloupků, z nichž vnější vymezují niku a jsou spojeny oblým výzdobným profilem a vnitřní vymezují plochu, v níž je datování 1845.

O štítovém novorenesančním průčelí širokého domu s bránou sousední usedlosti čp. 9 jsme se už zmiňovali. Jeho dnešní zářivý půvab ničím nepřipomíná nedávnou sešlost už téměř odepsané výzdoby štítu s velkými výlohami prodejny namísto oken. Před sousední drobnou usedlostí čp. 10 stojí kaplička, jejíž štít, který má v horní části niku se čtyřmi sloupky, rovněž zapadá do „rodiny" zdejších bohatých štítů na zemědělských usedlostech.

Další zdobený štít má dům usedlosti čp. 11, který je obrácen k cestě bokem. Podobně jako u čp. 33 a sýpky v čp. 6 je tu střední část štítu zbytkem náročnější kompozice, později ochuzené přestavbou střechy. Původní část člení čtyři reliéfní sloupky, z nichž dva střední jsou v typické nice, nad kterou je datování 1844. Zajímavý je štítek nad klenutou bránou, jehož střední část mezi dvěma volutovými křídly výjimečně tvoří jen motiv jednoho pilířku.

Podobná situace domu a vjezdu je i v usedlosti čp. 24 na protější straně cesty. Štít domu má dvě římsy, profilované plochy pilastrů a bohatý zdobený obvod. Přinejmenším brána je ale už o něco mladší, s vjezdem, jehož klenutý záklenek je v patkách ostře nasazený a v bohatém štítku má datování 1872. Zdobený štít je v této usedlosti i na zadním průčelí patrového hospodářského stavení, které je napojeno kolmo k domu.

K nejpůsobivějším částem Zechovic patří průčelí usedlostí čp. 15—17 ve východní části jádra obce. Skladba všech tří je atypická. V usedlosti čp. 15 se sice obrací obytné stavení k ulici svým širokým zdobeným štítem (datovaným 1853), ale v těsném sousedství je do průčelí usedlosti ještě vestavěna patrová zděná sýpka, na kterou navazuje vjezd, jehož štítový nástavec je datován 1872.

Sousední čp. 16 se v úzkém průčelí projevuje jen holým, neozdobným štítem své sýpky a bránou s profilovaným štítovým nástavcem. Dům je na klínovitě se rozšiřující parcele situován až za sýpkou. Podobná je situace v sousední usedlosti čp. 17, kde však má štít sýpky (datovaný 1853) i podobně starý štítový nástavec nad novodobě upraveným vjezdem bohatou profilaci s pilastry, u štítu sýpky opět s charakteristickou nikou s dvojicí reliéfních sloupků.

V překrásné náhorní poloze nedaleko Zechovic leží Nahořany (okr. Strakonice), jejichž návesní prostor zřejmě patří k nejkrásnějším v celé pošumavské oblasti, přestože nemají tolik náročně řešených štítů jako Zechovice. Příčinou nejsou jen dodatečné zjednodušující úpravy, ale zřejmě i skutečnost, že k přezdívání či úpravám průčelí tu v minulém století došlo v řadě případů až o něco později než v níže ležících obcích, tedy v době, kdy bohatě tvarované a dekorované štíty ustupovaly jednoduššímu, střízlivějšímu obrysu a členění. Dochovalo se tu však podstatně více pozůstatků staršího uspořádání domů. Zmiňovali jsme se už dříve o staré sýpkové zadní části domu čp. 16, jehož přední obytná část je klasicistní novostavba s bohatým štítem, a samostatné velké sýpce s lepencem v čp. 5.

Máme-li z Pošumaví vybrat alespoň jednu obec s dosud výrazným podílem starobylé výstavby „předštítového" období ještě s roubenými obytnými částmi domů, musíme uvést Vitějovice (okr. Prachatice), které jsou neobyčejně významnou a dosud nedoceněnou pokladnicí starobylých stavebních zvyklostí v uspořádání usedlostí a domů i v užitých konstrukcích a povrchových úpravách. Zanikne-li vypovídací schopnost zdejších objektů bez celkového průzkumu a dokumentace, bude to zřejmě jedna z největších ztrát na fondu jihočeského vesnického památkového bohatství. Řada pozoruhodných objektů je i v blízkých Hracholuskách (okr. Prachatice).

Podobně jako Vitějovice na Prachaticku jsou na Horažďovicku nejvýznamnější obcí Březany (okr. Klatovy), o jejichž vývoji i památkovém bohatství jsme se zmiňovali už mnohokrát. K mimořádně půvabným obcím šumavského podhůří patří i drobný Dobršín (okr. Klatovy) nedaleko Sušice s bohatým rejstříkem vzhledového i typologického uspořádání domů, zřejmě díky blízkému městu, včetně objektů patrových.

Na severozápadním okraji šumavského podhůří — na Klatovsku — nebyly zřejmě podmínky k nástupu zděného stavitelství v 19. století tak příznivé jako na Strakonicku a Prachaticku. Proto se tu dodnes můžeme setkat s výraznějšími zbytky tradiční dřevěné výstavby domů i hospodářských objektů. Podstatně menší je tu i podíl uspořádání domu s patrovou sýpkou. Největší zdejší pozoruhodností je výskyt roubených kleneb na samostatných sýpkách, jejichž stěny jsou rovněž roubené. Tyto sýpky — *sroubky* se tu budovaly nebo alespoň obnovovaly ještě po polovině 19. století, jak svědčí již uvedené datování 1866 na sýpce v usedlosti čp. 39 v Žinkovech (okr. Plzeň-jih). Větší počet těchto pozoruhodných sýpek se dodnes či spíše donedávna zachoval například ve Vřeskovicích, Petrovicích, Balkovech a dalších obcích. Hluboko do 19. století se na Klatovsku stavěly i dřevěné stodoly z úsporné rámové konstrukce s fošnovými výplněmi, jejichž konstrukční princip je tudíž blízký stavbám hrázděným. I na Klatovsku však najdeme mimořádně staré kamenné objekty, jako třeba již zmiňované sýpky v Ostřeticích.

V horské oblasti Šumavy se dlouho udrželo tradiční stavitelství roubené pro dostatek kvalitního stavebního dřeva i jeho tepelně izolační schopnosti, výhodné ve zdejším drsném podnebí. Například

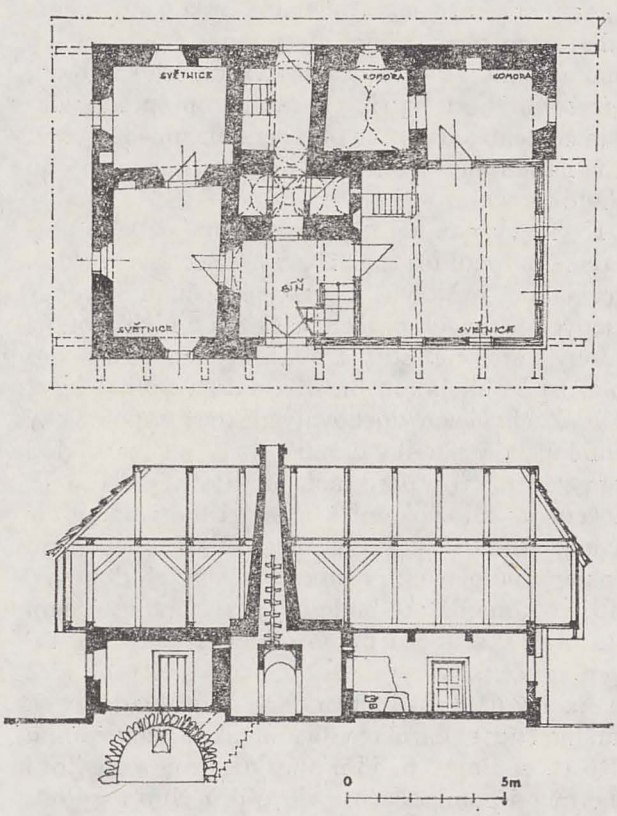

484 Rejštejn čp. 9 (okr. Klatovy). Horský dům z prostředí malého města se zcela obytnou, nezemědělskou dispozicí ve dvoutraktovém uspořádání. Roubená je jen světnice, jinak je dům zděný, zčásti klenutý. Malá kuchyně pod komínem je průchozí. Vedle světnice je světnička a klenutá komora, dvě obytné místnosti napojitelné na komín jsou i v levém dílu domu. Z průchodu za kuchyní je přístupný valeně klenutý sklep.

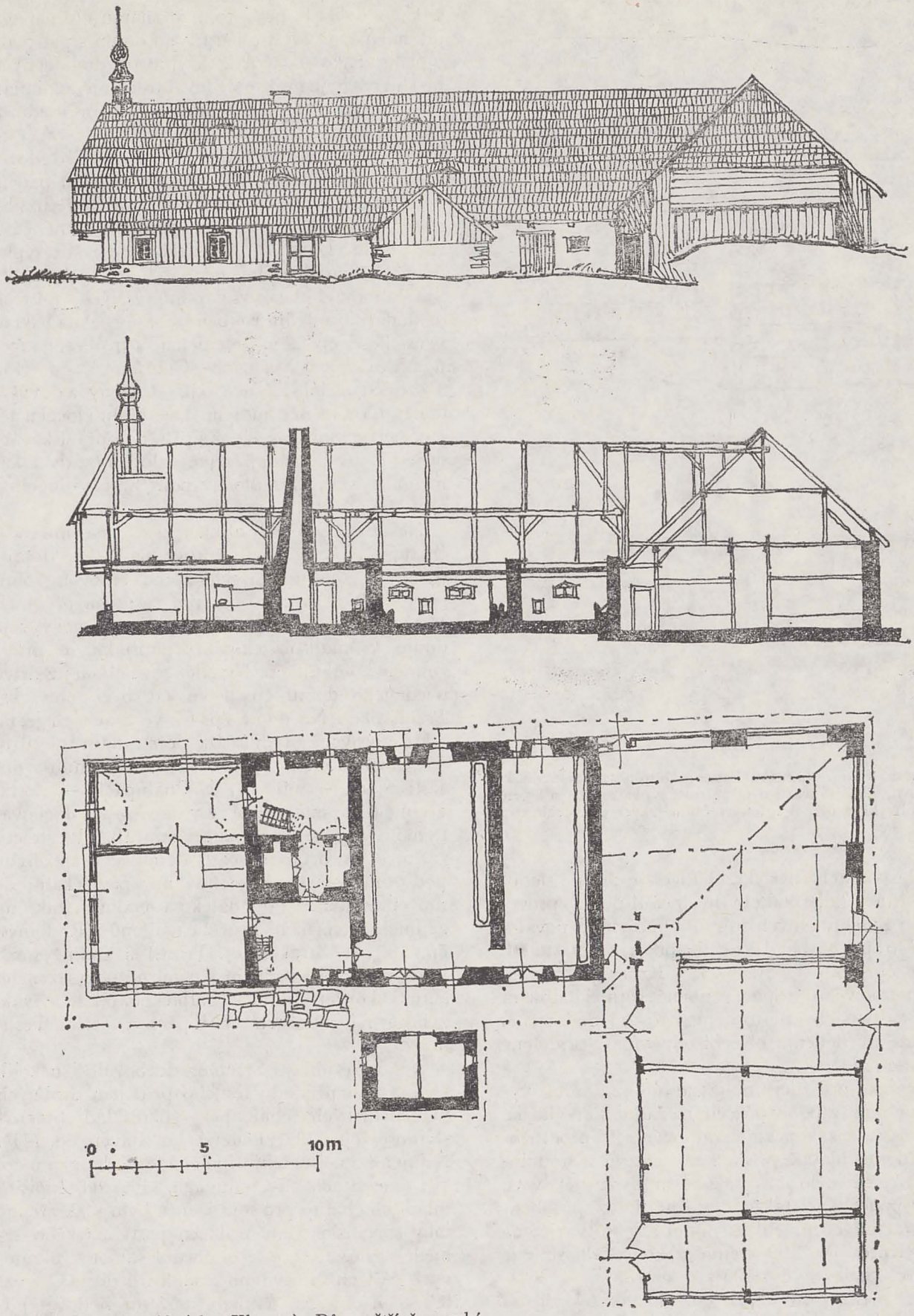

483 Paště čp. 13 (okr. Klatovy). Dům větší šumavské horské usedlosti. Dispozice chlévního typu a napojená stodola, rozšířená o kolmou mladší přístavbu. Ve vrcholu přední polovalby je zvonička.

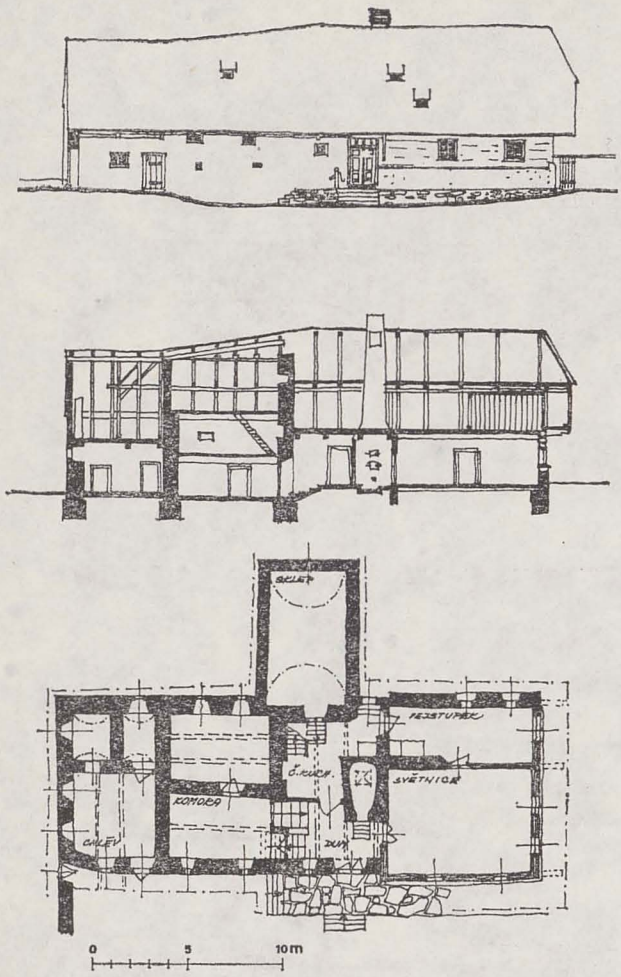

485 Nicov čp. 1 (okr. Prachatice). Dům horské zemědělské usedlosti, jehož součástí byla patrová sýpka se štíty a lepencem, obvyklá v níže položených obilnářských oblastech.

v oblasti Stach (okr. Prachatice) je možné sledovat výstavbu alespoň obytných částí domů, provedenou z nehraněných trámů s masívními povalovými stropy, hluboko do druhé poloviny 19. století. Dům čp. 260 ve Stachách - Krousově má na trámu takového stropu v roubené světnici datování 1889 a nepochybně to není datování dodatečné, protože uvedenému období odpovídá i přidělené popisné číslo.

Typická pro zdejší oblast je hmota domu s výraznou polovalbou v průčelí, na zadní hospodářské části často se zakončením valbovým. Při prodlužování domu hlavně přístavbami chlévů a stodolových traktů bylo staré zakončení krovu někdy ve střeše ponecháno, takže je možné tímto způsobem sledovat původní velikost domu a jeho tvar (Stachy - Kůsov čp. 199 zřejmě z konce 18. století, Stachy - Šebestov čp. 105 z roku 1851).

Na přístavbách zděných chlévů od druhé poloviny 19. století se zřejmě odráží rozvoj dobytkářství v tomto období. V řadě starých domů i v nejvýše osídlených polohách se však můžeme setkat s doklady někdejšího významu obilnářství, jak naznačuje zvláště užití typu domu s patrovou sýpkou. Takovou sýpku, skrytou při dodatečných přestavbách, je možné sledovat třeba na dokumentaci dnes již z větší části zaniklého domu usedlosti čp. 1 v Nicově (okr. Prachatice), kde je ve výšce téměř 900 m nad mořem i kostel s raně středověkým jádrem. Jako v řadě dalších případů patřila i zde zděná sýpka ke starší stavební etapě užšího domu, který byl potom v přední obytné části rozšiřován. Dokumentace zachycuje i štít sýpky domu a konstrukci lepence.

Obilnářství ve vysoko položených místech dokládají i poslední roubené stodoly — například v usedlosti čp. 4 v Řetenicích (okr. Prachatice) u Nicova, ve Stachách—Churáňově čp. 152 a ve Stachách-Kůsově čp. 8, tedy ve výšce téměř 1000 m nad mořem. Dnešnímu člověku téměř nepochopitelný zápas s přírodou při získávání orné plochy dokládají velké valové ohrady z kamenů, vybraných z plochy polí (Stachy-Popelná, samota čp. 150).

Nevíme přesně, kdy a jak se dostal na šumavské chalupy typický motiv štítové pavláčky, doprovázený vysunutím střechy před štítovou stěnu světnice. Setkáváme se s ním často na předních částech domů, jejichž podoba patří v rámci vývoje domu k mladším etapám (například u právě zmíněného domu čp. 1 v Nicově , nebo u již dříve uvedeného domu čp. 4 ve Zdíkovci, oba okr. Prachatice). Na domě čp. 67 ve Stachách je na takto upravené přední části domu datování 1878. Pravděpodobně nejstarší a nejcennější dům v oblasti Stach — čp. 101 v Chalupách — dostal zřejmě tento motiv také až v souvislosti s dochovaným krovem asi někdy na přelomu 18. a 19. století, zatímco jádro obytné části domu je bezpochyby podstatně starší. Se štítovými pavláčkami se můžeme setkat i dost daleko v podhůří, také na zadních, dvorních průčelích domů (Radomyšl čp. 18, okr. Strakonice). Prostší a zřejmě starší úprava je svislé bednění jen mírně povysazeného štítu, zakončeného menší valbičkou, jak se užívalo zvláště na chudších chalupách v celém Pošumaví.

V horské oblasti Stach se dochovalo i několik zajímavých příkladů těsného připojení drobných výměnkářských chaloupek (například Stachy-Krousov čp. 139 u „mateřského" stavení čp. 141). Nejmenší a nejtěsněji připojená je chaloupka u čp. 101 ve Stachách-Chalupách. Při odštěpování mladších chalup pro sourozence bylo však zřejmě díky specifickému charakteru pastvinářského zemědělství častější spíše budování samot v okrajových částech intravilánu a katastru obcí. Obyvatelé těch objektů, u nichž můžeme sledovat původně jen nevelké hospodářské příslušenství, se zřejmě živili především prací v lese, v panských průmyslových podnicích (sklárny) a hospodářské

příslušenství budovali teprve postupně, při získání určité výměry půdy.

K charakteristickým znakům šumavského stavitelství patří časté užití šindele, a to nejen na střechy, ale i na pobití svislých stěn, případně štítů. Šindel býval i náročněji zpracován různým tvarem seříznutí a vykrajování koncové části. K pozoruhodným stavebním úpravám v okolí objektů patří i systém přivádění vody k domům dřevěnými koryty a žlaby, s jejichž zbytky se můžeme rovněž ještě ojediněle setkat (Stachy-Michalov čp. 95).

Zděná stavba nastupuje na Šumavu velmi pozdě, s výjimkou náročnějších objektů (některé fary) až od druhé poloviny 19. století. Až do začátku 20. století si ale i zděné novostavby stále udržují starší charakter hmoty s výraznou polovalbou v průčelí i tradiční řešení půdorysu.

IV/4
PÍSECKO, TÁBORSKO, PACOVSKO

Severní a severovýchodní část jihočeského regionu, zasazená již plně do podhoří Středočeské vrchoviny a na východě přecházející do Českomoravské vrchoviny, je po stránce vesnické architektury charakteristická symbiózou dvou generací staveb: staveb roubených, vesměs staršího data, a architektury zděné, příslušné převážně stavební konjunktuře 19. století, která zde, zejména na Táborsku a na Pacovsku, proběhla poněkud opožděně za hlavní stavební vlnou jižnějších a bohatších oblastí.

Nejbližší architektuře jádrové oblasti je stavební produkce stavebního okruhu Písecka, které svým jižním okrajem plynule přechází do oblasti vodňanské. Snad nejvyhraněnější okruh je zde oblast severně od Písku, v krajině mezi dvěma nejvýznamnějšími jihočeskými řekami — Otavou a Vltavou. Je to území, jehož severní část zaujímá osídlení raně středověkého újezdu Oslovského, a kde v samém soutoku řek byl založen hrad Zvíkov. I jižní okraj oblasti byl již za raného středověku hojně osídlen, o čemž svědčí prokázaná slovanská hradiště v Brlohu (západně od Písku), ve Vrcovicích nad pravým břehem Otavy a řada dalších míst při této zlatonosné řece. O řadě sídel nacházíme i velmi staré písemné zmínky (Oslov, Putim.)

Oblast leží v malebné až dramatické krajině, její vesnická sídla jsou rozvržena na různých půdorysných schématech.

V úvodu této kapitoly jsme naznačili, že Písecko patří do širšího území, kde vedle charakteristické jihočeské zděné architektury dosud nacházíme i zbytky původní architektury roubené ze starší vývojové fáze. Mohou to být však i doklady výstavby sociálně slabších stavebníků, kteří své stavby budovali ze dřeva v souběhu s již nastupující zděnou technologií. Tento sociální základ diferenciace stavebního projevu je zřetelnější při srovnání zástavby jednotlivých obcí. Zatímco ve vsích „nížinných", jako jsou Vojníkov, Vrcovice, Kluky, Březí aj. výrazně převažuje zástavba zděná a obce jsou charakteristické většími usedlostmi a statky, v obcích ve vyšších terénech či nad strmými srázy říčních koryt převažovala ještě do doby zcela nedávné zástavba roubená, malé usedlosti a chalupy. Velký počet objektů vorařských osad, jakou byla např. Hladná nebo Sv. Anna u Zvíkovského podhradí, zanikl při napuštění Orlické vodní zdrže.

Projděme se nyní několika ukázkami staré roubené zástavby, které se podařilo zaznamenat.

V Tuklekách stávala v mírném svahu na okraji vsi prostá drobná chalupa pod jednou střechou čp. 30. Klasická trojprostorová dispozice světnice — síň — komora tvořila obytný dům, za ním chlívek a stodůlka.

Tělo stavby je roubené, z vnější strany „dané do kožichu". V nárožích jsou ve vrchních vrstvách roubení patrny přečnívající konce zhlaví trámů. Štítové průčelí je opatřeno jediným okenním otvorem (v dnešní formě již značně zvětšeným). Prostý štít se střechovitě uspořádaným bedněním širokými prkny na sraz, se spárami, krytými lištami, prozrazuje starou krovovou soustavu se hřebenovou vaznicí. Ve štítu jsou prořízuty dva srdíčkovité větrací průduchy. Střecha byla ještě v roce 1953 kryta došky.

Rovněž roubený dům, tentokráte u větší usedlosti, koncipované na úhlové dispozici, byl zaznamenán ve Vrcovicích čp. 11 u Písku. Dům je již v průčelí širší, má však stále do štítu orientovánu toliko jednu obytnou prostoru. Ta je ze štítu osvětlována dvojicí malých okének. I zde je roubení objektu skryto pod silnou plentou mazaniny, jeho existenci opět prozrazují vystupující zhlaví horních vrstev srubu. Štít je ve vrcholu okosen krátkou valbičkou a je bedněn střechovitě skládanými širokými prkny na sraz. Střední spoj prken a dolní okraj štítu jsou zdobeny prořezávanými prkennými lištami. Z ilustrace je patrné, že došková krytina pokrývá pouze přední část domu, tedy část s obytnou světnicí, zatímco zbývající část domu a chlévy jsou již přestavěny a zvýšeny.

Nesmírně zajímavé je štítové průčelí čp. 2, rovněž z Vrcovic. Tělo roubeného domu zde bylo rovněž dáno do kožichu, jak prozrazuje zešikmení špalet dvou oken v průčelí (opět zvětšených, soudě podle typu členění). Nad stěnou přízemí je osazena dřevěná, jednoduše profilovaná římsa. Stěna přízemí je protažena až k pilíři vrat, čímž se vstupní vrátka na zápraží stala součástí stěny.

Široký a vysoký štít domu není okosen polo-

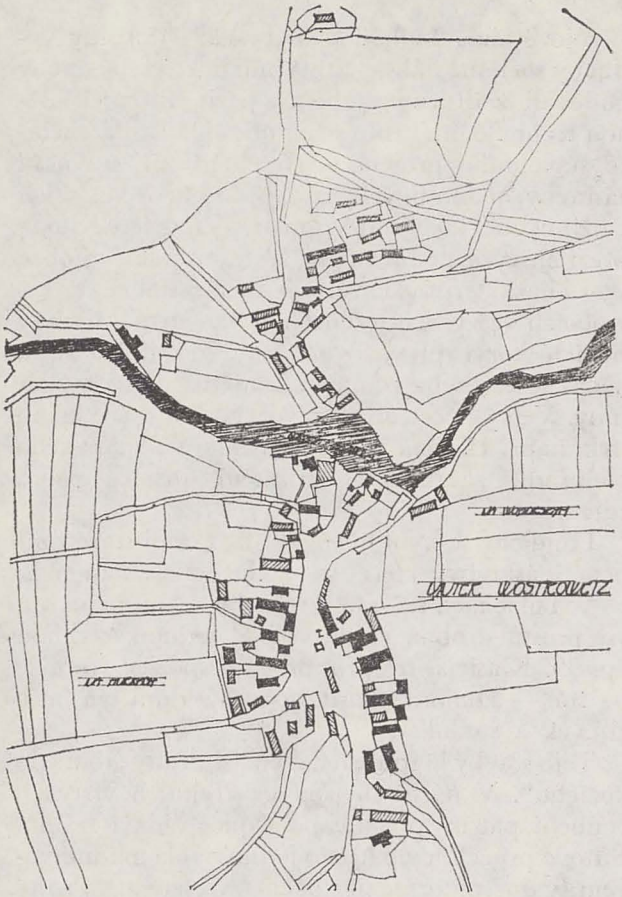

486 Dolní Ostrovec (okr. Písek). Půdorys obce podle plánu stabilního katastru z r. 1830 ukazuje na dvě vývojové fáze sídla. Jižní, kolem nepravidelné návsi s většími zděnými statky, a nepravidelný shluk domkářské zástavby na druhém břehu říčky Lomnice.

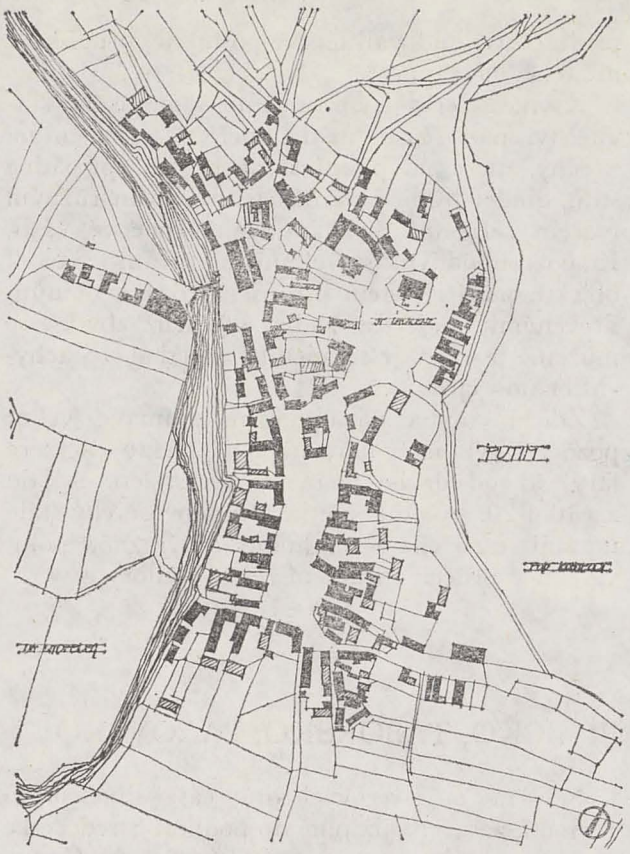

487 Putim (okr. Písek). Půdorysné schéma obce, později městečka, podle plánu z roku 1837. Opět je zde zřetelná dipolarita dvou hlavních vývojových částí sídelního souboru: jádrová část obce s radiální skladbou zástavby je soustředěna kolem kostela sv. Lorence. Hlavní, lokační návesní prostor s velkými zděnými statky (dřevěné — spalné — jsou jen stodoly), je mladší. Chaotická zástavba drobnými usedlostmi na severozápadě je nesporně nejmladší a přísluší ekonomicky nejslabší vrstvě obyvatel.

valbou, ale je po „středočeském" způsobu členěn na několik polí, a tato různosměrně bedněna. Krov domu je mladší než u předcházejících dvou příkladů. Jde o stojatou dvouvaznicovou soustavu, jak ukazují dvě zhlaví vaznic, vystupující z plochy štítu; stejně mladá je i forma bednění, jak napovídá užití užších prken. Obdobné příklady starších forem zástavby bylo možno do nedávné doby nalézt i v dalších obcích, jako ve Vráži, v Dědovicích, ve Štědroníně nebo dosud v severněji položených sídlech — ve Smetanově Lhotě, Dolním Ostrovci aj.

Z hospodářských budov starší fáze výstavby bychom chtěli ještě ukázat vzácně dochovanou formu roubené patrové komory, která byla zaznamenána v Malčicích u Mirotic. Jde o typ komory, která je pravděpodobně předchůdcem sýpek a kterou ještě vzácně lze doložit v severnější oblasti Voticka a Sedlčanska; obecně pak se vyskytuje v okruhu Luhačovického zálesí a na moravskoslovenských kopanicích.

Malčická komora je dřevěný srub, osazený na trojstranně obezděný prostor, vytvářející kůlnu. Vstup do komory je ze štítové pavláčky, na kterou vedou tesařské žebříkové schody. Nosný trámec pavlače je podpírán hezky prořezávaným dřevěným sloupkem, jinak oba prosté sloupky pavláčky jsou patrně novější. Ostrý nezvalbený štít komory je jednoduše bedněn svislými prkny na sraz. Komora byla součástí drobného hospodářství zemědělského dělníka.

Charakterističtější pro obecné povědomí vesnické architektury Písecka je však zděná stavba. V porovnání s jádrovými oblastmi jižních Čech, ale i s oblastí šumavského podhůří, zde nastoupilo její obecnější užívání pro vesnickou zástavbu znatelně později. Svědčí pro to i procento červeně značených domů na plánech stabilního katastru vesnic v okolí Písku. Vezměme např. obec Vrcovice a její plánové zobrazení z roku 1837. Počet „dřevěných" objektů je zde znatelně vyšší, nežli je v jihočeských obcích běžné. Podobná je situace i u jiných vsí. Stejně tak relativně mladá datace zděných objektů ve štukovém dekoru prozrazuje, že do této oblasti postoupila zděná stavební tvorba z jižnějšího Vodňanska a Budějovicka až zhruba v polovině 19. století. Před stanovením globální charakteristiky architektury Písecka se blíže podívejme na několik ukázek zdejší zástavby.

Mezi nejstarší příklady zděných staveb jistě

488 Hrabice čp. 16 (okr. Prachatice). Průčelí šumavského domu, jehož roubená konstrukce se přes hliněnou omazávku projevuje jen charakteristickými přesahy zhlaví trámů v nároží.

489 Vimperk čp. 11 (okr. Prachatice). Průčelí starobylého, mimořádně hodnotného roubeného a omazaného městského domu.

490 Kašperské Hory (okr. Klatovy). Zčásti patrové řešení na zděném a roubeném maloměstském domě.

491 Stachy-Chalupy čp. 101 (okr. Prachatice). Celkový pohled na průčelí jednoho z nejhodnotnějších domů v horské části Šumavy; vpravo je připojený drobný objekt výměnku.

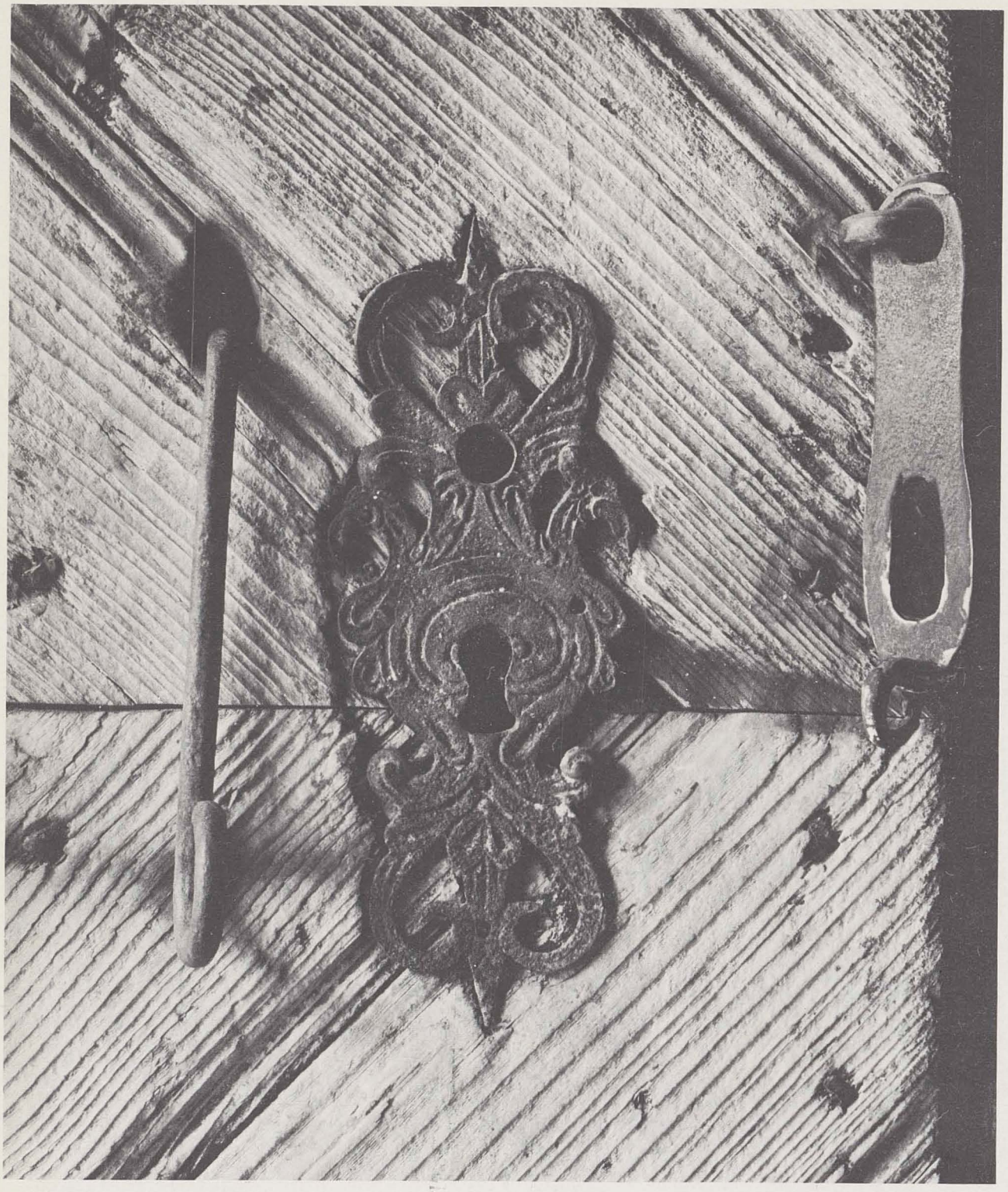

492 Boubín čp. 8 (okr. Klatovy). Barokně ztvárněné kování z 18. století na dveřích sýpky.

493 Přední Chlum čp. 15 (okr. Písek). Ukázka starší fáze roubené zástavby vyšších poloh Písecka. Archaická forma lomenice domu se střechovitě skládanými prkny je završena doškovou střechou s polovalbou. Kubická hmota volné komory má kamenné přízemí a sroubené patro. Její jehlancová došková krytina prokazuje příslušnost již severnější středočeské oblasti.

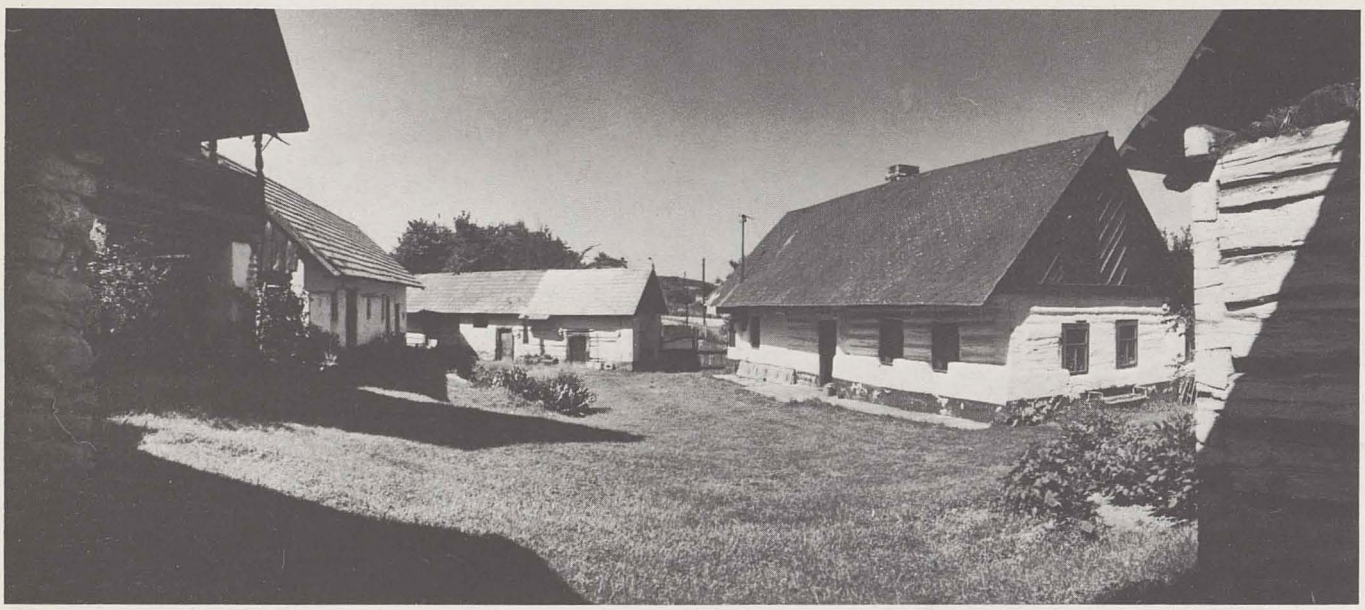

494 Vladyčín čp. 5 (okr. Písek). Byť ve velmi omezeném rozsahu, přece jen existuje na Písecku několik ukázek roubených staveb i u větších usedlostí. Pozoruhodný z tohoto hlediska je statek ve Vladyčíně, kde jsou v roubené podobě pohromadě čtyři stavby. Obytný přízemní dům z nehraněných trámců je odvrácen od návsi a je otočen štítem do dvora. Náves je za vjezdem v průhledu. Štít domu má prostě, klasovitě skládané bednění. Proti štítu stojí stodola (na snímku vpravo); vlevo, zastíněna, je patrová volná komora s pavláčkou a s vyřezávanými sloupky nad kamennými pilíři. Vzadu při vjezdu jsou přízemní roubené chlívky. Jde o vzácně dochovaný soubor původní roubené zástavby, která byla v oblasti v průběhu 19. století vesměs vystřídána zděnými stavbami.

495 Vrcovice čp. 2 (okr. Písek). Bohatě členěný štít domu usedlosti, jehož přízemí bylo v půli 19. století „dáno do kožichu" — omazáno hliněnou mazaninou a přizpůsobeno tak výrazem zděným stavbám.

496 Nosetín čp. 10 (okr. Písek). Volná, v patře roubená komora v drobné usedlosti. Vlastní dům je celoroubený, se střechou dosud částečně krytou doškem.

497 Dolní Ostrovec čp. 4 (okr. Písek). Reprezentantem ekonomicky nejslabší třídní skupiny na píseckých vsích jsou chalupy zemědělského proletariátu, bezzemků a chalupníků. Dokumentovaná stavba pochází z nepravidelného shluku zástavby při severním okraji vsi (viz půdorys obce na obr. 486). Sám pauperitní výraz architektury zařazuje tuto stavbu ekonomicky.

498 Tukleky čp. 32 (okr. Písek). Zděný dům, který svojí hmotou i tvaroslovím opisuje formu starších roubených domů. Pod vinnou révou je ukryt prostý bezozdobný štít s nízkou polovalbou.

499 Putim čp. 13 (okr. Písek). Ve východní straně kolonizační návsi se v Putimi vzácně dochovaly dva statky (čp. 13 a čp. 15), jejichž celkový výraz a zejména sýpky jsou dokladem starší tradice zděných staveb na Písecku. Na snímku přinášíme čp. 13 s mohutným špýcharem o třech skladovacích podlažích.

500 Smrkovice čp. 23 (okr. Písek). Proti domu při vjezdu do této usedlosti stojí mohutná věžová sýpka se sklepem, přízemím a dvěma skladovacími patry se střílnovitými průduchy. Není datována, ale patří nesporně druhé polovině 18. století. Volně komponovaný okraj štítu prozrazuje, že zde byla úpravou setřena bohatší profilace.

501 Smrkovice (okr. Písek). Mezi pozoruhodně dochované soubory vesnických staveb na Písecku patří nesporně obec Smrkovice, kde dosud stojí řada neporušených lidových staveb z 19. století. V pohledu od vjezdu předcházejícího příkladu se otevírá kout terénně členité návsi s bohatou, možno říci téměř „blatskou" architekturou. Zprava brány statků čp. 15, 14, 13 a průčelně dům usedlosti čp. 12.

502 Vrcovice čp. 15 (okr. Písek). Vstup do sýpky datované r. 1862 je v podstatě prototypem, jaký nalezneme na řadě staveb této vsi a celého písecského okruhu.

503 Tukleky čp. 4 (okr. Písek). Monumentální hmota netypického velkého domu, u kterého je použit zdvojený, pro sledovanou oblast charakteristický segmentový římsový prvek („syrský oblouk") pod štítem. Výjimečná je i patrová dispozice objektu.

504 Svatonice čp. 8 (okr. Písek). Štít většího statku, který je možno říci přezdoben řadou prvků, užitých bez pochopení jejich tektonické funkce v řádové architektuře.

505 Vladyčín čp. 16 (okr. Písek). Důstojné a vyvážené klasicizující průčelí velkého statku na návsi, jejíž dominantou je stará vidlicová zvonička.

506 Makov čp. 12 (okr. Tábor). Prosté a téměř bezozdobné dvouštítové průčelí rozlehlejšího statku.
507 Nová Ves čp. 27 (okr. Tábor). Tato mladá úprava průčelí statku pochází z konce 19. století.

508 Ratibořice (okr. Tábor). Rytmická, ale strohá a v podstatě bezozdobná průčelí statků v severní frontě horní návsi.

509 Ratibořské Hory (okr. Tábor). Drobná shluková chalupnická zástavba při dolním rybníku, vesměs staršího data vzniku.

510 Želiv čp. 26 (okr. Pelhřimov). Průhled úzkou domkářskou uličkou s dochovaným prostým roubeným domkem archaické formy i skladby (srovnej dokumentaci na obrázku č. 531).

511 Dlouhá Lhota čp. 2 (okr. Tábor). Starý roubený přízemní dům drobné usedlosti s následně přiroubenou světničkou do štítového průčelí.

512 Svoříš, osada Zbelítov čp. 3 (okr. Tábor). Roubený a „do kožichu" daný dům s patrovou sýpkou v dispozičním organismu (špýcharový dům) a s nezvyklým akcentem zvonice ve hřebeni střechy. Objekt možno zařadit do přelomu 18. a 19. století.

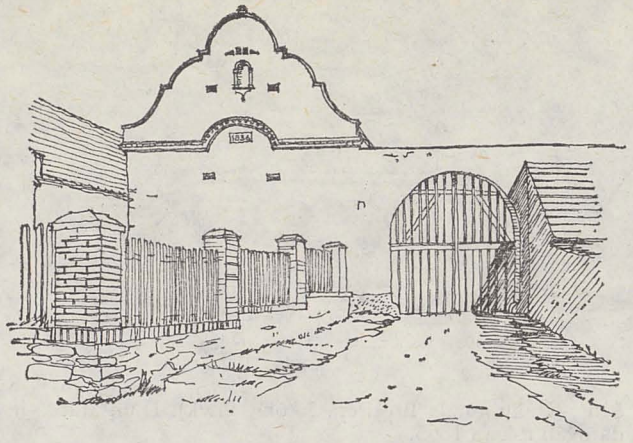

513 Vrcovice čp. 11 (okr. Písek). Sýpka usedlosti s krásně tvarovanou konturou štítu je datována letopočtem 1836.

patří nedatovaná usedlost čp. 32 v Tuklekách. Jde o drobné hospodářství hákové dispozice s drobným kamenným domem komorové dispozice. Chlévy, nesporně mladší, postavené z cihel a následující v pořadí za domem, svou hmotou převyšují obytný dům. Kolmo k nim uzavírá malý hospodářský dvůr zděná stodola, stavěná patrně společně s chlévy. Prostý plochý štít domu je ve vrcholu zvalben a opatřen dvěma větracími čtvercovými okénky. Stejně tak i přízemní část štítového průčelí je prolomena dvěma okny do obytné světnice. Ta je ještě přisvětlena jedním obdélným oknem, orientovaným do dvorku. Všechna průčelí domu jsou bez jakéhokoli dekoru.

Stejně jako i v jiných jihočeských oblastech, i zde patří mezi nejstarší zděné stavby sýpky. Mezi nejranější lze zařadit mohutnou stavbu patrové sýpky u velké usedlosti čp. 11 ve Vrcovicích, která je ve štítu datována r. 1836. Jde o prostou kubickou stavbu na lehce obdélném půdorysu s plochým průčelím, ukončeným barokizujícím štítem. Štít je, ve srovnání s většinou obloučkových štítů jihočeské oblasti, výrazně nadvýšený. Do prvého patra sýpky a do krovu je štítové průčelí proraženo vždy dvojicí mírně obdélných, naplocho položených větracích otvorů, do krovu pak je ve vrcholu, nad nikou pro patrona stavby, rámovanou jemným štukovým dekorem, osazena čtveřice průduchů, uspořádaná do tvaru klasicistního segmentu. Hlavním dekorativním motivem štítu je podštítová římsa, vyklenutá uprostřed do segmentu. Je vytvořena řadou cihel, vysazených z roviny zdi, a segment je zdoben podpírajícím zubořezem. Tento obloukový nebo segmentový motiv je pak užíván na převážné většině staveb na Písecku a stává se jedním ze základních prvků charakteristiky této oblasti.

Tak stejný motiv nalézáme na patrové sýpce při čp. 4 v sousedním Vojníkově. Stavba nestojí v průčelí statku, ale je zasunuta v hloubce usedlosti za drobnějšími hospodářskými stavbami. Sýpka má opět obloučkový barokizující štít, členěný čtyřmi pilastry, z nichž dva vnější, ploché, stojí na kordonové římse, zatímco dvojice

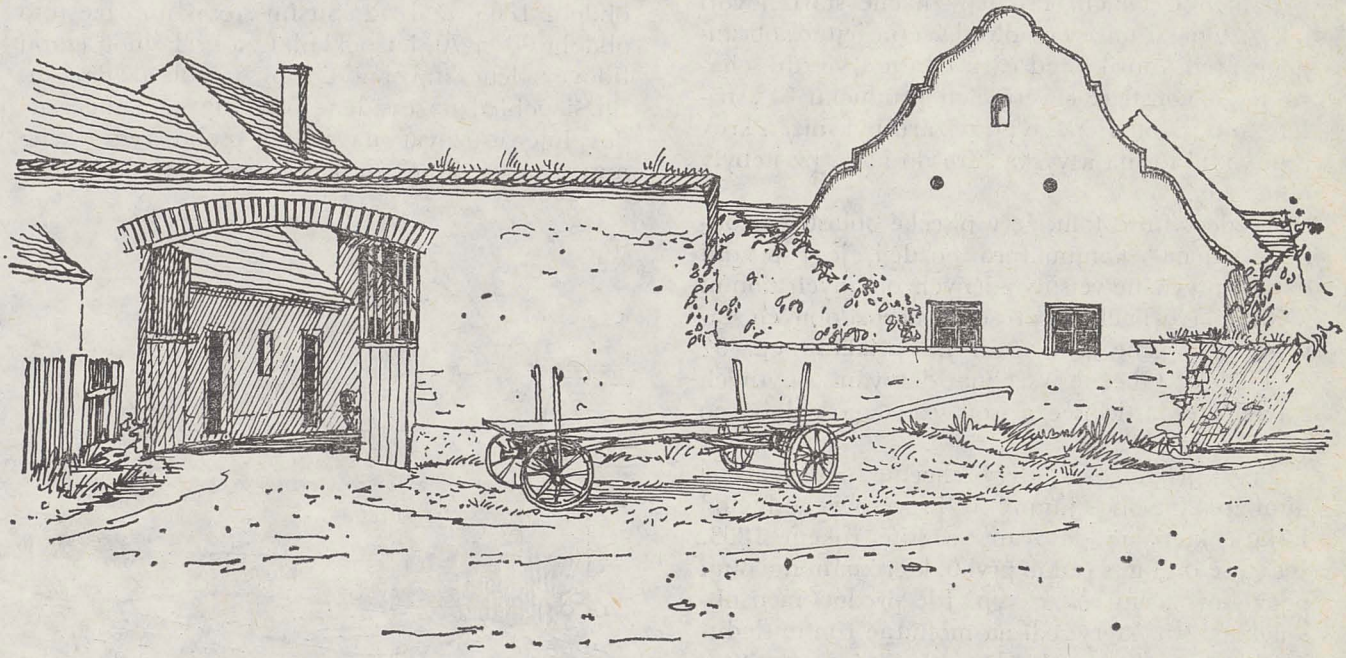

514 Kluky čp. 19 (okr. Písek). Starý, měkce konturovaný, ale jinak bezozdobný štít domu, který setrval ve staré poloze za mohutným hrazením usedlosti.

vnitřních pilastrů je kanelována a „visí" na horní římse, dělící horizontálně horní část štítu. Zmíněná kordonová římsa je uprostřed přerušená a nad vzniklou mezerou je vyklenut již popisovaný obloukový segment. Do obou podlaží sýpky jsou zasazeny ploché horizontální průduchy, rámované plochou omítkovou šambránou.

Do sýpky se vstupuje ze strany dvora hezkým klasicizujícím portálem s dekorativní vysazenou římsou, podpíranou dvěma konzolami. Mezi konzolami je ve štuku označení *ROKU 1842 B.*

Zcela obdobnou stavbou, postavenou na protáhlejším půdoryse, podsklepenou a opatřenou rovněž portálem s vysazenou římsou, podpíranou konzolami, je sýpka z Vrcovic čp. 15, datovaná ve štítě rokem 1862 a postavená tentokráte v běžné poloze při vjezdu do statku.

Ze sýpek uveďme ještě stavbu z Držova čp. 8, datovanou nad středním portálem a jeho vysazenou římsou rokem 1860. Prostá kubická stavba této sýpky je opět postavena proti domu, ale odsunuta od vjezdu do druhého pořadí za chlívky. Zbytek mohutné bosované štítové stěny přízemí a 1. patra a uskočený vlastní prostý trojúhelníkový štít dávají tušit, že při stavbě bylo využito zbytku starší stavby.

Ve dvorní fasádě má stavba tři samostatné vstupy — do přízemí, do 1. patra a do sklepa.

Obdobně by bylo možno charakterizovat architekturu staveb sýpek v Klukách, v Louce (hovořili jsme o nich již na jiném místě) atd. Z řady již jmenovaných stojí za připomenutí velká stavba sýpky v Putimi při čp. 15, o které jsme se již zmínili v souvislosti s charakteristikou nejstarších staveb v jižních Čechách. Pro její značné stáří hovoří jak rozloha, situace v usedlosti včetně jejího „obranného předsunutí" před čáru domu a vjezdu, charakter a konstrukce větracích průduchů — „střílen" atd. Škoda jen, že po požáru byl snížen krov a původní forma a výška štítu do návsi již nebyly obnoveny.

Svědectvím o tom, že v písecké oblasti nastoupila „zděná" konjunktura později, je i pozdní datace převážné většiny zděných obytných domů. Výjimku tvoří několik prostých, bezozdobných stavení, jaké jsme si ukázali na příkladu čp. 32 z Tuklek. Obecně všechna datování obytných staveb z oblasti Písecka jsou vztažena k době po roce 1850.

Prvý příklad, na který chceme poukázat, je dům čp. 20 z obce Jamný (leží severovýchodně od Písku), který je datován ve štítě rokem 1863. Jedná se o dům s řadou prvků, které nám dovolují použít označení *blatský* typ. Jde především o obloučkový štít, který sedí na mohutné římse, sledující korunu zdiva nad celým přízemím i ve štítu. Dále je zde typicky blatské použití volutového motivu v nasazení štítu, použití dvou pilastrů se stužkovým podvázáním hlavice atd. Místní tradici

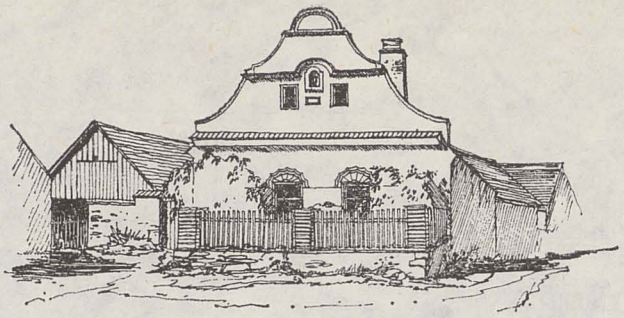

515 Kluky, osada Březí čp. 7 (okr. Písek). Dům statku je datován rokem 1865.

vlastní je užití jemného, řekli bychom větévkového dekoru, provedeného ve štuku, jaký nadále uvidíme i na dalších stavbách. Velice zajímavá je štuková figurální lidová kompozice v horním půlobloukovém panelu štítu. Je zde schematizované štukové ztvárnění symbolu bohorodičky se dvěma letícími anděli, nesoucími korunu po stranách. O značném profesionálním poučení zednického mistra svědčí užití podpůrného stylizovaného článku pod římsou, kde je v plochém dekoru na správném místě použit obvyklý prvek antického vejcovce.

Jde o přízemní dům komorového typu s jednou obytnou světnicí ve štítu, z něhož je tato světnice osvětlována dvěma okny. Nároží štítového průčelí je klasicistně bosované.

Sledujme nyní řadu příkladů ze zvolené oblasti soutoku Vltavy a Otavy, datované vesměs do období 1865 až 1872. Širším srovnáním lze toto období 60. a 70. let pokládat za vrcholnou etapu lidové zděné stavební tvorby v oblasti Písecka. Bližší pohled na uváděné příklady nám současně dovoluje usuzovat na jednu osobu zednického mistra pro shodné a typické znaky, které na stav-

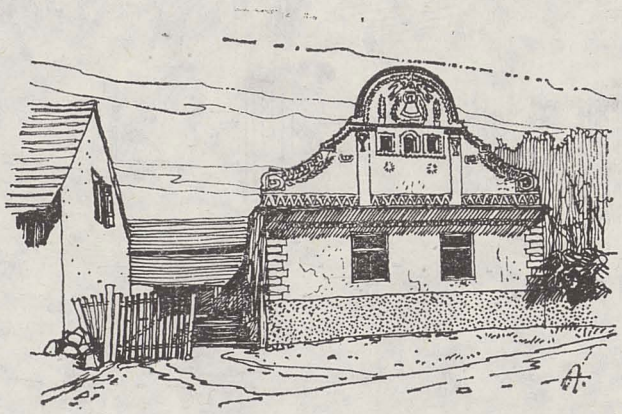

516 Jamný čp. 20 (okr. Písek). Tento obytný dům se svým bohatě zdobeným štítem připomíná plnou příslušnost Písecka do jihočeského regionu lidové architektury.

bách nacházíme. Na základě ústního sdělení o tvorbě zednického mistra Františka Beřky ze Záhoří, který zemřel ve věku 60 let kolem roku 1899, se lze domnívat, že to byl právě on, kdo přispěl ke specifickému výrazu staveb této oblasti. Víme také, že ve zdejší oblasti působil významný zednický mistr Jan Panovec a vytvořil zde řadu architektonicky kvalitních staveb.

Do této skupiny staveb lze ze zachycených příkladů zařadit: obytný dům v Klukách při usedlosti čp. 7, datovaný rokem 1865, ve stejném roce postavený dům v Klukách při čp. 75, dům čp. 8 v Dolním Záhoří a obdobný dům čp. 6 v téže vsi, nesoucí ve štítu letopočet 1865. Rokem 1866 je datován dům čp. 8 ve Svatonicích, rokem 1871 dům čp. 1 v Dolních Novosedlech a rokem 1872 dům čp. 30 v Klukách. V řadě nejcharakterističtějších příkladů by bylo možné jmenovat i množství dalších.

Pouze u dvou ze jmenovaných příkladů, a to u prvého z Kluk — osady Březí čp. 7 a čp. 6 z Dolního Záhoří nacházíme ozdobnou siluetu štítu, jakou jsme dokládali příklady starších sýpek, nebo u domu z Jamného. Štít zde má dvě „patra", ukončená po stranách mělkými konkávními křivkami, a ve vrcholu stlačený půloblouk. Nad dvěma svislými obdélnými okénky štítu a nad nikou patrona domu je horizontální římsa, vzedmutá uprostřed do již charakterizovaného segmentového oblouku. Užití štukového dekoru ve štítu je jinak velice skromné. Kromě plochého lemování říms a okraje štítu je ve vrcholu užito omítkového zubořezu pod vrcholovým obloukem a po jeho okraji, mezi štítovými okénky, je umístěn štukový ozdobný rámeček s letopočtem 1865.

Za povšimnutí stojí ještě rámování oken a zejména jejich nadpraží. Je zde užito zajímavého motivu — jakési stylizace klasicistní mušle, nebo snad štukové vyjádření častého jihočeského motivu půlslunce. Tento motiv je pak užit i na řadě dalších staveb.

Další ze jmenovaných příkladů již nepoužívají profilovaného okraje štítu, ale průběh stran štítového trojúhelníku je přímočarý. Většina z nich má štít dokonce ve vrcholu zvalbený. Tak je tomu u domu čp. 73 v Klukách, kde je plocha zvalbeného štítu rozdělena zubořezovým páskem na dvě „patra"; v dolním jsou dva stylizované pilastry a větévkový terč s letopočtem 1865, v horní polovině jsou dvě svislá obdélná okénka a centrální nika. Rámování a ozdobné nadpraží oken je zde uplatněno jak nad třemi okny v přízemní části průčelí, tak u okének ve štítu.

Dům čp. 8 z Dolního Záhoří je jediný, který má štít doveden přímočaře až do vrcholu. (Nelogické posazení horní římsy a holý vrchol štítu však opravňují k domněnce, že jde o pozdější úpravu při výměně krytiny a že původní štít polovalbu měl.) Přední část domu je v jádře roubená, jak prozrazují konce vrchních trámců roubení, vystupující z boční stěny. Podštítová římsa zde uprostřed opět vytváří známý vzepjatý oblouk, výrazově podtržený „zavěšeným" větévkovým obloukem a kruhovým terčem. Nad římsou jsou nasazeny dva pilastry s podvázanými hlavicemi. Mezi nimi jsou dvě štítová větrací okénka se známou ozdobou v nadpraží. Mezi nimi je opět ozdobná nika. Objekt není datován, ale soudě podle popsaných znaků, spadá doba jeho přestavby na starším roubeném základě do popisovaného období šedesátých a sedmdesátých let.

Velice zajímavý, výrazně klasicistně laděný je dům čp. 8 ze Svatonic. Štítové průčelí, ustupující za cihlovou ozdobnou předzahrádkou, má v přízemí dvě segmentem zaklenutá okénka zdobená větévkovými pásky a uprostřed mezi nimi kruhový velký terč se stejným motivem. Podštítová, velice profilovaná římsa je nad oběma okny široce vyklenuta do segmentového oblouku, při jeho patkách jsou nasazeny dva ploché pilastry. Pod polovalbou jsou opět dvě okénka s nikou a soškou patrona domu uprostřed. Zcela stejnými prostředky je formován výraz dalších jmenovaných příkladů.

Za zmínku ještě stojí pravděpodobně mladší, ale výrazově působivý dům čp. 4 z Tuklek. Již svou polohou štítu domu, zhruba v kolmém směru na průběh ohrazení a vjezdu, je atypický. Navíc upoutá svojí patrovou dispozicí, která je v celém jihočeském regionu velmi neobvyklá. Charakteristický segment, který vytváří kordonová římsa, je zdvojen, takže se vypíná nad oběma okenními osami. Dům není datován, ale dá se zařadit do 70. let 19. stol.

Na závěr lze konstatovat, že Písecko bylo zasaženo nástupem zděné stavební produkce zhruba o 30 let později než jižněji ležící jádrová oblast vodňanská a hlubocká. Nepřejímá již proto tak vyrazně barokní tvarosloví, které tam lze sledovat, ale celou svojí mluvou více napovídá klasicizujícímu pojetí.

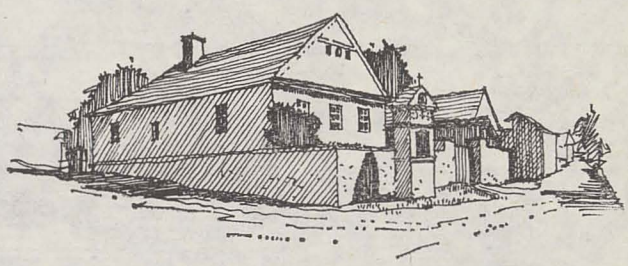

517 Křenovice (okr. Písek). Prostý až strohý dům z územního okruhu milevského navozuje výraz staveb, běžných na severu jihočeského regionu.

Severovýchodním směrem se dostáváme hlouběji do nitra Středočeské vrchoviny — do krajiny s podstatně vyšší průměrnou nadmořskou výškou. Zde leží oblast starodávného Milevska se svým starým, raně středověkým osídlením. Zde již pozvolna dochází k oslabování charakteristického jihočeského výrazu vesnické architektury, zvětšuje se procento prostých, bezozdobných zděných staveb a současně i procento staveb roubených, které sem zasahují ze severní oblasti Středočeské vrchoviny. Tato proměna je stále výraznější severním a severovýchodním směrem a se stoupající nadmořskou výškou.

Pozastavme se na malý exkurs v oblasti Táborska, kde je toto prolínání obou vlivů — bohaté architektury jižní a chudé architektury Voticka— nejmarkantnější.

Celá oblast Táborska, zejména její jižní část, byla od raného středověku kolonizována převážně jihočeským feudálním rodem Vítkovců. Mezi prvně jmenovanými předními osadami zde nacházíme Chýnov, Choustník, Hradiště atd. Ve druhé polovině 13. století a ve století 14. zde nastupuje mohutná, Vítkovci silně podporovaná vnitřní kolonizace, při které vznikla převaha vsí dnešního osídlení. Svědčí o tom desítky Lhot, které v severní, výše položené polovině táborské oblasti můžeme napočítat. Charakteristické je zde velice husté osídlení velmi drobnými sídly. (Mnohá z nich vznikla pozdějším postupným rozšířením kopaničářských samot — jednot.)

V 16. století zaznamenává severovýchodní část Táborska krátkou intenzívní kolonizační vlnu v souvislosti se zakládáním drobných důlních děl a nezemědělských sídel při nalezištích barevných a drahých kovů. Je to především skupina osad v okolí Ratibořských Hor a severnějších Zlatých Hor. Po úpadku dolování řada sídel zanikla nebo se proměnila v chudé kopaničářské osady.

V období třicetileté války byla řada zdejších oblastí značně postižena a došlo zde ke značné emigraci obyvatelstva. Proto v průběhu následujícího období byly tyto oblasti zcela přetvořeny šlechtickým režijním podnikáním. Nejmarkantnějším krajinným celkem, takto nově organizovaným, je území mezi Chotovinami a Jistebnicí, kde vrchnost nově zakládá své latifundie se systémem asi 7 panských velkostatků, jako jsou Liderovice, Nový Kostelec, Pejšova Lhota, Orlov aj. Jinak lze zejména severní polovinu Táborska charakterizovat jako kraj relativně velice chudý, což zejména v období poddanském a v období extenzívního hospodaření mělo vliv i na výraz zdejší architektury.

Jelikož ani zde nelze podat vyčerpávající obraz všech typů a variant lidových staveb, soustředíme se na několik ukázek protipólných forem, na příklady, které v jižní oblasti více navazují na oblast v okolí Soběslavi (soběslavská Blata), a na několik ukázek, zřetelně již svým výrazem vycházejících z vysočinské oblasti Voticka a Sedlčanska.

Jednoznačnými příklady je architektura usedlostí v oblasti Malšic a Čeňkova i v okolí Plané nad Lužnicí, kam nejseverněji proniká jasná blatská forma výstavby z poloviny 19. století.

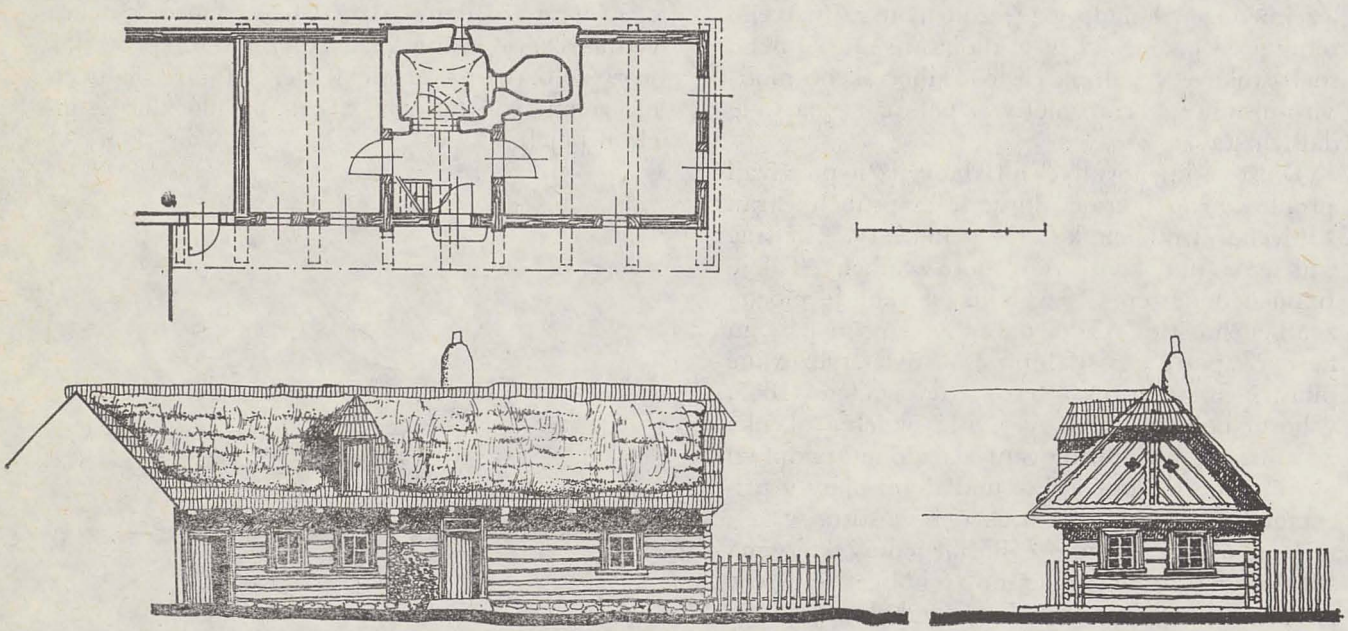

518 Nadějkov čp. 9 (okr. Písek). Drobný roubený dům chalupnického stavení s kamenným blokem černé kuchyně s pecí reprezentuje roubenou zástavbu v oblasti Milevska. Charakter domu této oblasti se pak v podstatě nemění až do oblasti táborské.

Zůstává zde v platnosti charakteristické dvouštítové průčelí statků s klenutým vjezdem uprostřed. Stavby jsou již však v převaze mladší, s jednodušším štukovým dekorem a s jednoduchým trojúhelníkovým štítem, který je často zvalben.

Zajímavý je dům statku čp. 12 ze Zárybničné Lhoty (východně od Tábora). Dům stojí v linii vjezdu a ohrazení, vjezd je mladý, segmentovitě zaklenutý, stejně jako obě vstupní branky — jedna do dvora, druhá ze zápraží do předzahrádky. Dům má široké průčelí, prozrazující dvouprostorovou obytnou skladbu; nad římsou štít blatského typu, v kontuře bohatě profilovaný, ale bez štukové dokorace. Zdobnými prvky jsou pouze dvě obdélná, ploše rámovaná štítová okénka, a mezi nimi drobná nika. Štít je završen půlkruhovým panelem, odděleným od spodní části štítu vysazenou římsičkou.

Respektování dvouštítové kompozice při výstavbě statků ještě koncem 19. století i v této oblasti dokládá příklad čp. 7 z Turovce u Plané, vystavěný kolem roku 1880. Celá kompozice má — řekli bychom — pozdně klasicistní ladění jak vcelku, tak podle jednotlivých detailů. Snaha po absolutní symetrii vedla stavebníka i ke zřízení dvou vstupních branek při obou hlavních hmotách průčelí. Na mladé datum výstavby napovídá i dispoziční schéma obytného domu: ze vstupní síně je přístupná velká obytná světnice o rozměrech asi 6 × 6 m, proti vstupu je vchod do kuchyně, ve které stojí chlebová pec a kamna. Z ní je přístupná spižní komora — vše přímo osvětlené. Proti velké světnici je ze síně přístupná druhá obytná místnost, patrně výměnek s oknem do dvora. Zadní část obytného domu, tedy malá světnice a komora, jsou podsklepeny, přístupné jsou ze síně. Dům je zastřešen sedlovou střechou s novou dvouvaznicovou krovovou soustavou.

Obdobným příkladem mladé výstavby v této jižní oblasti je dům čp. 11 v Dlouhé Lhotě. Dům vystupuje před linii starého ohrazení a půlkruhově klenutého vjezdu s nikami a od návsi je oddělen starou kamennou zdí předzahrádky. Jednoduché průčelí domu, který možno datovat 90. lety 19. stol., má v přízemí dvě segmentovitě zaklenutá okna s přiznaným cihlovým záklenkem, plochou cihelnou římsu a prostý trojúhelníkový štít, proražený dvěma okénky. I zde je jako dekor přiznána režná cihla.

Tento prvek, převzatý z výstavby panských velkostatků a provozoven 19. století, je v celé táborské oblasti užíván velice hojně. Hezkým příkladem jeho užití, ale především lidového ztvárnění, je opět dvouštítová kompozice průčelí statku čp. 27 z Nové Vsi (západně od Ml. Vožice). Režného cihelného zdiva je zde využito pro rámování všech základních prvků průčelí — segmentového záklenku centrálního vjezdu i jeho postranních nik, římsy a zakončení ohradní zdi, římsy nad

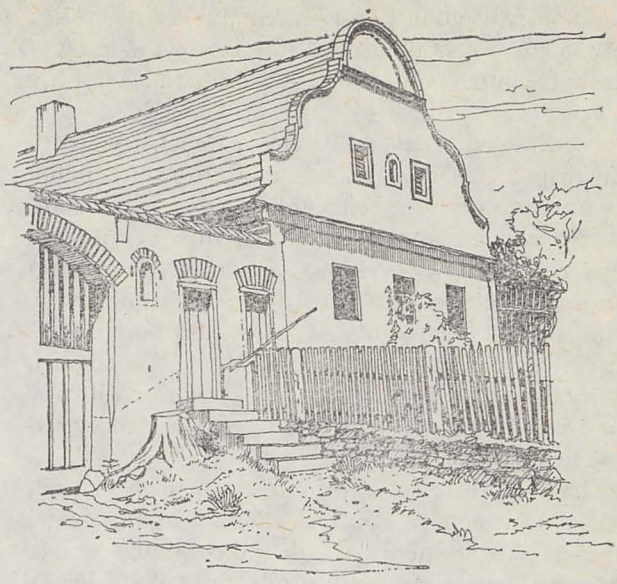

519 Zárybnická Lhota čp. 12 (okr. Tábor). Vjezd, vstup do statku a výrazově skromný štít obytného domu usedlosti z poloviny 19. století.

přízemím domu a z režných cihel jsou vyzděny i vystupující prvky trojúhelníkového, ve vrcholu půlkruhem ukončeného štítu, dva pilastry, záklenky okének a křížek ve vrcholu štítu.

Podobných příkladů je dosud v celé oblasti dostatek. Stejně jako nám táborský stavební okruh dává příležitost vysledovat vlivy jižnějších, bohatších oblastí, mohou severnější kraje v podhůří Středočeské vrchoviny přispět k poznání vývoje architektury v nížině svými dochovanými typy zástavby, které se např. na Soběslavsku do dnešní doby nedochovaly. Velice názornou ukázkou toho druhu je donedávna dochovaná usedlost čp. 1 v Dlouhé Lhotě (východně od Plané).

Vůbec celá obec je svou rozptýlenou nepra-

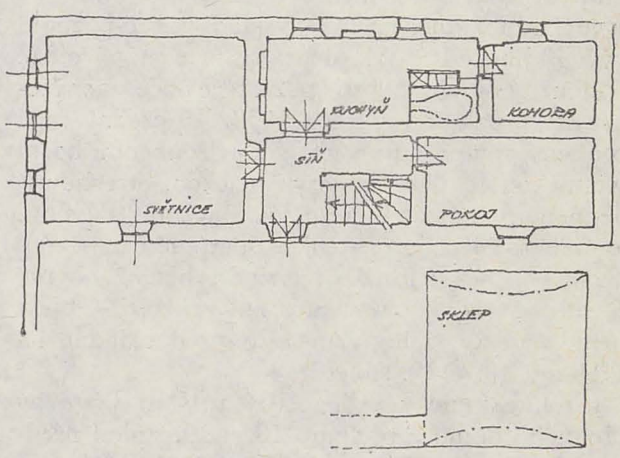

520 Turovec čp. 7 (okr. Tábor). Mladý obytný dům prostého půdorysu se sklepem pod komorovou částí. Výstavba spadá do období kolem roku 1880.

videlnou zástavbou v mírně zvlněné krajině velice netypická. Větší usedlosti stojí izolovaně na vyvýšených plochách, dole v údolí stojí chalupy a drobnější usedlosti.

Usedlost čp. 1 má uzavřenou, téměř čtyřstrannou dispozici, sestávající z původního roubeného, obytného domu, obráceného k cestě štítem. Za ním v tradičním pořadí následují v řadě novější zděné chlévy a kůlna. Při cestě, kolmo na dům, oddělena pouze brankou, nasedá na obytný dům podélně orientovaná přízemní komora — sýpka, dochovaná ve staré roubené konstrukci. Při pohledu ze dvora stojí tato komora izolovaně a její protažená střecha až do střechy domu vytváří velice zajímavou podsíň.

Druhou, hloubkově orientovanou frontu usedlosti, tvoří novější stavba, zděná, organizovaná funkčně ve stejném pořadí jako stavba starší. Dvůr pak uzavírá stodola, odsunutá do zahrady a v jižní třetině dosud roubená.

Dispozice staršího roubeného domu, ve své komorové a vstupní části již v další vývojové etapě přestavěného a rozšířeného, nevybočuje ze základního skladebného vzorce českého domu. Síň je komunikačním uzlem pro vstup do velké roubené obytné světnice, která má již i štítovou stěnu se dvěma okny přezděnou, pro vstup do valeně zaklenuté černé kuchyně a pro vstup do komory, která je již proměněna na druhou obytnou místnost. Při tomto vstupu je síň zúžena zděným blokem, který vytváří schodiště na půdu, přístupné ze zápraží.

Za zmínku stojí velice stará masívní roubená konstrukce volně stojící komory — sýpky. Její dispozice sestává ze dvou prostorů se samostatnými vstupy s pěknými sedlovými portály. Krakorce mohutných stropních trámů nesou krov sedlové střechy. Poslední stropní trám leží již nad podsíní; je uložen na ohradní zdi mezi domem a komorou a druhý volný konec je vynášen masívním dřevěným sloupem se zavětrováním, což svědčí o původnosti celé této skladby. Pro poznání vývoje jihočeské oblasti starší fáze nám může posloužit i dům usedlosti čp. 2 z téže obce, zachycený při průzkumu v roce 1952. V přední části roubený obytný dům s později přiroubenou boční světničkou je ukončen asymetrickou, střechovitě bedněnou lomenicí a polovalbičkou. Původní je malé okénko do přístěnku, opatřené okeničkou, i oba okenní štítové otvory do hlavní obytné světnice se zdají být v původní velikosti. Objekt není datován, jeho vznik lze předpokládat na přelomu 18. a 19. století.

Architektonicky velice čistý příklad výstavby obytného domu z přelomu 18. a 19. století představuje dům čp. 3 z osady Zbelítov u Jistebnice. Dům má ve své dispoziční skladbě jednu obytnou světnici orientovanou do štítu, černou kuchyň a patrovou komoru. Do spodní, polosklepní

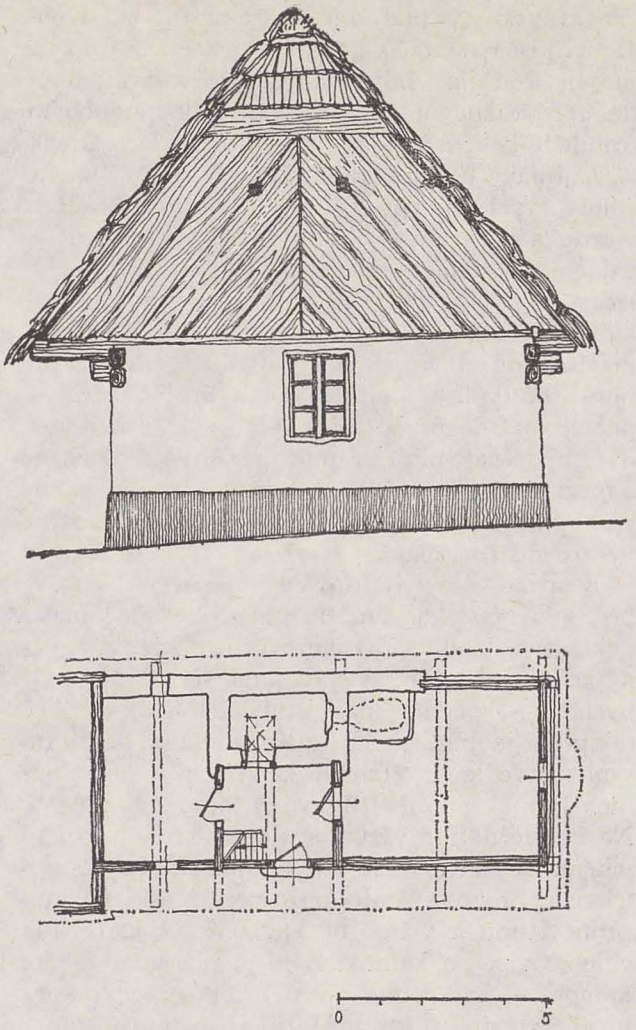

521 Svořiš čp. 15 (okr. Tábor). Štítové průčelí a půdorysné schéma domu klasické trojprostorové dispozice.

skladovací komory se vstupuje ze síně, horní polopatro a lepenec jsou přístupny z perónu zápraží. Štít domu sedí na vysazené dřevěné profilované římse, je střechovitě bedněn širokými prkny se spárami krytými lištami a zakončen obloukovitým kabřincem. Střední spoj prken a okraje štítu jsou ozdobeny prořezávanými lištami — *okřídlím*. Zajímavá je i zvonička, osazená na střeše domu a datovaná rokem 1819.

Ještě starším dokladem dřevěné stavby domu je objekt čp. 15 z obce Svořiš, rovněž na Jistebnicku. Jde o drobnou chalupu v jednom pořadí, stojící při rybníčku na návsi, roubený dům se zděnou černou kuchyní a velice archaickou formou štítu s polovalbou. Podle ústního sdělení pochází dům z roku 1770. Skladba, konstrukce, přesazená zhlaví trámů atd. tomuto časovému údaji odpovídají.

Ještě více než na obytných domech lze starší konstrukční formy i výraz staveb sledovat na

522 Sedlečko čp. 21 (okr. Tábor). Patrová, podsklepená, volně stojící komora v malé zemědělské usedlosti.

dochovaných či nedávno zachycených příkladech hospodářských staveb. Dokladem toho je ukázka několika stodol z okolí Tábora. Jejich stáří není tak vysoké, jako například v horažďovické oblasti či na Netolicku, ale ve srovnání se stavbami zděnými, příslušnými Táborsku, jde o příklady velmi staré, zejména co do konstrukce.

Za příklad může sloužit osmiboká polygonální stodola z Beranovy Lhoty u Chotovin, stojící volně v zahradě usedlosti čp. 10. Stodola je datována rokem 1806, což odpovídá i její vývojově mladší konstrukci. Stěny jsou roubeny do výše cca 160 cm a vynášejí konce krokví, které jsou na vrchním trámu roubení osedlány. Jinak má stodola dochovánu starou *sochovou soustavu,* sestávající ze dvou sloupů na okraji mlatu, které nesou vrcholovou vaznici. Tato nemá po stranách obvyklé krakorce s páskovým zavětrováním, ale nad sloupy je vaznice nastavena a druhý konec je podepřen dalším podpůrným sloupem, osazeným v perně (dá se předpokládat, že toto podepření je pozdějšího data a že krakorce vrcholové vaznice jsou zlomené). Příklady roubených stodol lze ještě uvést z řady míst, zejména ze severnější oblasti Voticka. Pro dokreslení připojujeme ještě ukázku roubených stodol, tentokráte pravoúhlých, z Turovce čp. 4 a ze Stoklasné Lhoty čp. 1. U obou příkladů již jde o novou, stolicovou krovovou konstrukci, a tak o příklady relativně mladé, zhruba z poloviny min. století.

Příklad roubené sýpky, kterou jsme připomněli u usedlosti v Dlouhé Lhotě, lze hojněji sledovat v severnější krajině v okolí Miličína. Ještě ve Stoklasné Lhotě se podařilo zachytit roubený patrový špejchárek v usedlosti čp. 4, podsklepený s podsíňkou, zpod které byl po žebříkových schodech přístupný podstřešní prostor. Podobný, ale přízemní špýchar stál v zadní části usedlosti v Sedlečku čp. 12, stejně jako v zadní části usedlosti (v podstatě na obvyklém místě stodoly) čp. 21 rovněž v Sedlečku. Přízemní špejchárek je zde podsklepen a má starou krovovou soustavu „na kobylu" s hřebenovou vaznicí. Do sklepa se vstupuje ze zadního přístavku. Zajímavý je vstup s roubeným sedlovým portálkem, nad kterým je i podávací otvor do nadroubené polopatrové části, sloužící zajisté jako vlastní sýpka.

V této usedlosti byl dochován v době průzkumu i zčásti roubený obytný dům se starou zavětrovací kozovou konstrukcí při štítovém a dvorním průčelí, která ukazovala na značné stáří jádra objektu, ve vstupní a komorové části později upraveného. Rovněž štít a krov objektu byl již novějšího data. V současné době nejběžnějšími formami lidových staveb na Táborsku jsou usedlosti, jaké dosud vidíme na návsi v Ratibořicích, Ratibořských Horách, ve Staré Vožici nebo jižněji v Makově.

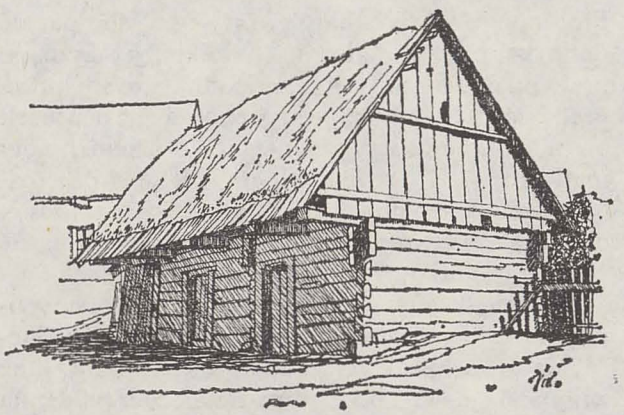

523 Sedlečko čp. 12 (okr. Tábor). Velmi staré, dvouprostorové roubené hospodářské stavení v prostoru dvora usedlosti z počátku 19. století.

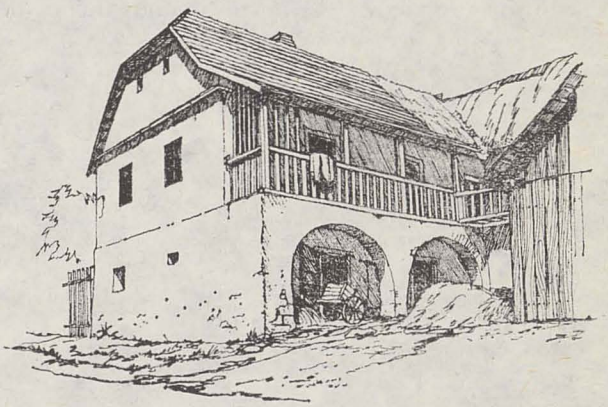

524 Podolí (okr. Tábor). Vzácný příklad patrové dispozice malé usedlosti. K rozložení provozu do patra (v přízemí chlévy, v 1. patře bytové prostory — v úhlu skladovací komora) došlo zde u několika chalup pro velmi stísněnou situaci v úbočí prudkého svahu.

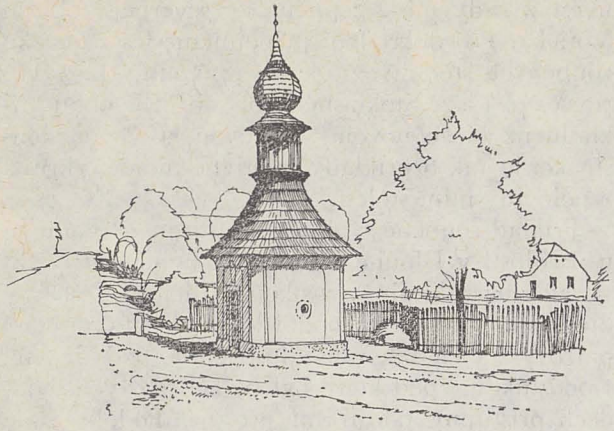

525 Kladruby (okr. Tábor). Tak jako v jiných oblastech, i v obcích Táborska doplňuje obraz vnitřních prostorů sídel řada drobných architektur. Ukázka tvarově čisté zvonice.

Ještě dále v jednoduchosti forem zděné architektury, která zde v širším záběru nastoupila až po polovině 19. stol., jde východněji ležící oblast Pacovska. O to větší podíl je zde dosud původní roubené zástavby, která na severu váže na zvyklosti a formy středočeské a posázavské, na východě pak pozvolna nabývá na sevřenosti a utilitárnosti staveb Českomoravské vrchoviny.

I zde zděná architektura podržuje základní jihočeské dvouštítové průčelí u větších statků. Architektura je však velice prostá a až na výjimky se podržuje puristického schématu trojúhelníkových štítů, někdy ve vrcholu zvalbených. Jelikož zde v podstatě neexistuje štukový dekor, nejsou průčelí statků datována a bez podrobného stavebně-historického průzkumu lze stáří staveb odhadovat jen velice obtížně. Přitom řada z nich užívá staré kamenné konstrukce zdí, ať již domů či ohrazení, takže lze těžko hrubým ohledáním stanovit dobu vzniku stavby. Nejběžnější typ zděné zástavby lze dokumentovat na příkladech čp. 8 ze Střítěže u Pelhřimova nebo dvou statků na návsi v Samšíně u Pacova. U prvně jmenovaného jde

526 Prasetín čp. 4 (okr. Tábor). Velký zděný statek s mohutnou předsazenou branou. Vlevo objekt výměnku, přestavěný pravděpodobně z hmoty původní sýpky.

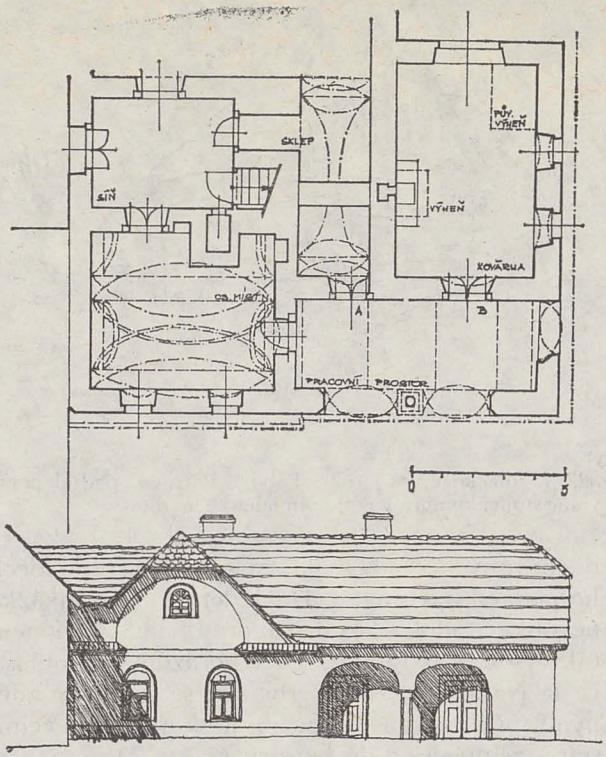

527 Zbilidy (okr. Jihlava). Hezká kovárna s obydlím kováře. Pracovní prostor je otevřen dvěma oblouky, vynášenými kamenným osmibokým sloupem. Kamenné portály jsou datovány; vstup označený A nese datování 1857, portál označený B nese letopočet 1889.

o statek se dvěma pořadími zástavby a stodolou na úzké parcele. Prostor mezi štítem domu a sýpkou je zcela vyplněn vjezdem a brankou. Sýpka s disproporčně velkou nikou patrona statku byla několikrát přestavěna, a proto její forma je syntézou mnoha stavebních zásahů.

Štíty obou průčelních budov jsou zcela prosté, pouze s plochým rámováním okenních otvorů. Obdobně je tomu i u druhého příkladu ze Samšína. U levého statku jde nesporně o starší obytný dům a vjezd.

Poněkud jiná je situace u statku v koutu návsi v Prasetíně čp. 4 (severovýchodně od Chýnova). Představuje velký bohatý grunt, u kterého patrně došlo k přestavbě zděnou technikou již brzo po přelomu 18. a 19. století. Imponující je mohutná předsazená brána statku, rozepnutá mezi průčelí obytného domu a výměnku. Obě průčelní hmoty mají prostý, ve vrchu zvalbený štít se široce rozloženými štítovými okénky. Štíty sedí na prosté, oble vysazené římse, u obytného domu podpírané plochým omítkovým zubořezem.

Zdobnější zděná stavba patří v tomto stavebním okruhu mladšímu datu, jak dokládají některé datované stavby. Jako příklad si uveďme zajímavou a pěknou kovárnu z obce Zbilidy na Humpolecku. Dvě vytesaná data na kamenných ostěních do skladu uhlí — 1889 a do vlastní kovářské dílny — 1857 svědčí o postupném stavebním vývoji objektů.

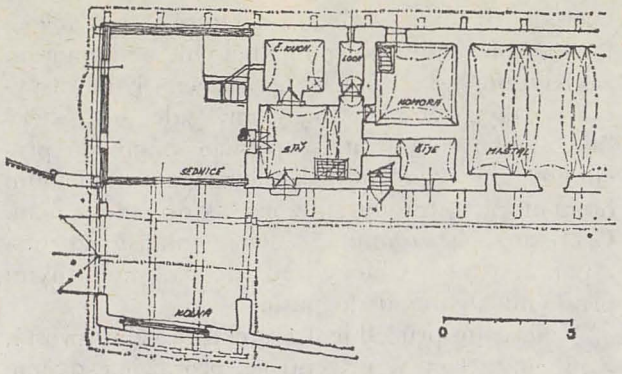

528 Proseč u Pošné čp. 3 (okr. Pelhřimov). Půdorys domu a části klenutých chlévů v situačně velmi stísněné usedlosti. Zajímavá je vozová kůlna, přimknutá k obytnému domu a tvořící vjezdové návratí.

Stavba je kombinací obytného domu kováře a jeho dílny. Z provozního hlediska je zajímavé podržení jihočeské zvyklosti budování pracovního polootevřeného prostoru před dílnou, z hlediska architektury je zajímavé užití klasicistního štítu nad obytnou částí a zmnožení oblouků pracovního prostoru. Vlastní štítové průčelí stavby s trojúhelníkovým bezozdobným štítem zůstává zcela prosté. V této obci stojí za zmínku ještě velký statek čp. 4 z 1. poloviny 19. století s průčelím empírově členěným okny a slepými arkádami.

Druhým příkladem pozdního nástupu štukové architektonizace zděné stavby je čp. 10 z Chýstovic na severním pomezí oblasti. Nejde zde však již o lidovou tvorbu, ale o profesionální firemní podnikatelskou produkci městského typu. Celé mohutné a architektonicky vyvážené průčelí je jednoznačně architektonicky koncipováno, bez návaznosti na lidovou tradici. Objekt je datován rokem 1908.

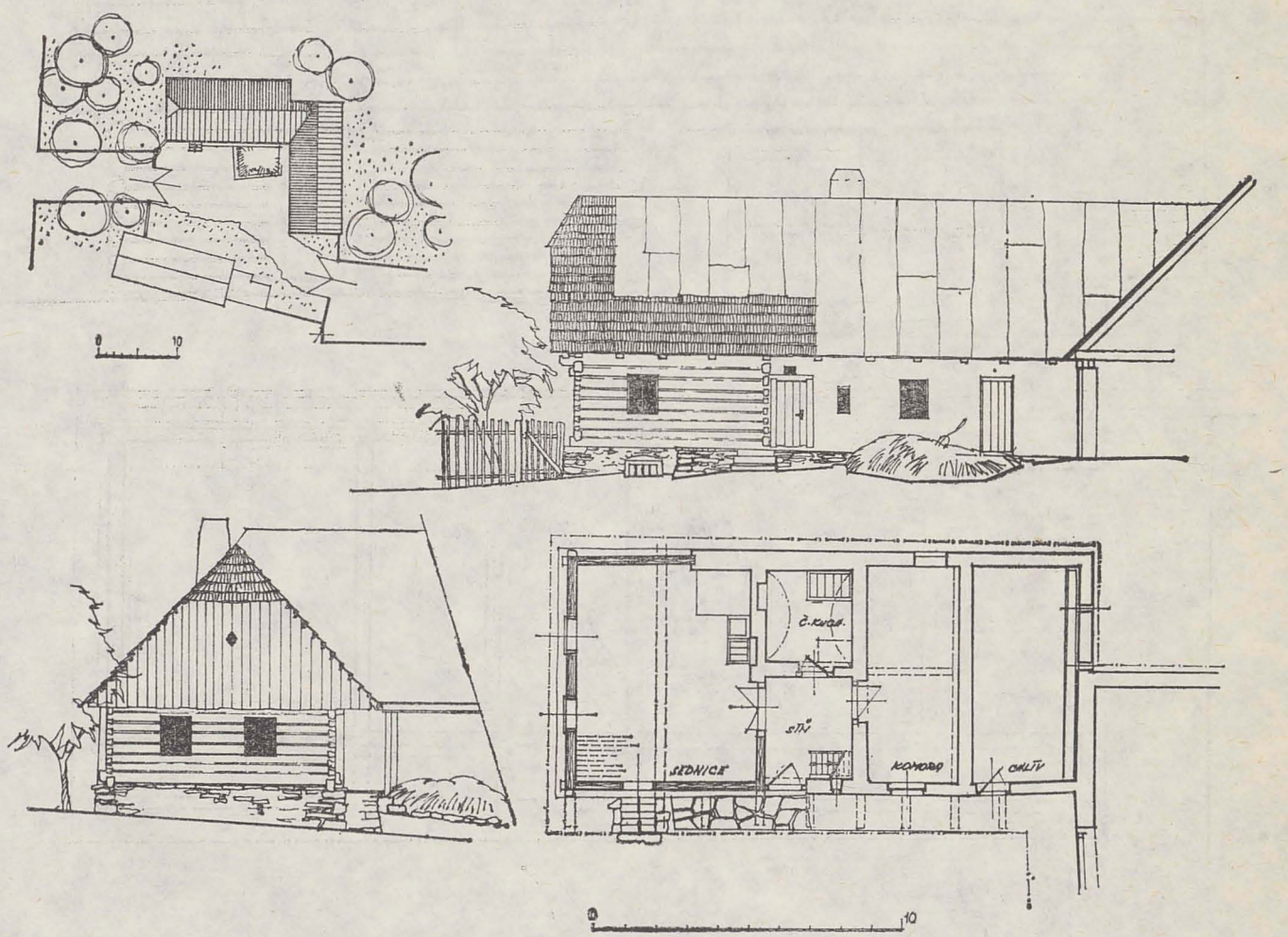

529 Cetoraz čp. 5 (okr. Pelhřimov). Situace, půdorys obytné části s chlévem a průčelí domu v malé usedlosti.

Pro přesnější charakteristiku pacovské oblasti se raději obrátíme k příkladům dochované roubené architektury, která je zde daleko příznačnější než stavba zděná.

Jako příklad větší usedlosti si uveďme čp. 3 v Proseči u Pošné. Jde o velice zajímavou skladbu, vynucenou sevřenou parcelou při výjezdové záhumenní komunikaci. Průčelí statku tvoří poutavá srostlice štítu obytného domu a průjezdové pilířové kůlny, postavené nad vjezdem. Po levé straně vjezdu stojí v jednom pořadí dům, chlév, maštal a řezárna, na straně protilehlé stodola a kůlna. Parcela usedlosti je velice úzká (14 m) a hluboká cca 45 m. Zajímavá je i dispozice obytného domu. Stavebně je časově nejednotná, z původní roubené stavby se dochovala roubená jen velká světnice 6×6 m s pecí. Je přístupná z velké valeně klenuté síně, ze které se dále vstupuje do černé kuchyně — rovněž valeně zaklenuté — a *kvelbu* — jakési spíže mezi černou kuchyní a komorou, zaklenutou českou plackou. Zkrácená komora vytváří jakýsi prostor, nazývaný zde *šíje*, který sloužil jako chladírna. Dispozičně napovídá přechodovému typu mezi komorovým a chlévním domem, přístup touto šíjí zde však do chléva není. Celá tato část domu je zděná, mladší (zhruba z pol. 19. stol.). Chlévy jsou zděné, s mohutnými pruskými klenbami do pasů.

V hlavním průčelí je architektura velmi prostá. Roubená stěna v přízemí je proražena dvěma okénky, zápraží a prkenný štít jsou vynášeny krakorci vrchních dvou vrstev trámů roubení. Štít obytného domu i kůlny jsou ve vrcholu opatřeny kabřincem (polovalbou). Střechy byly

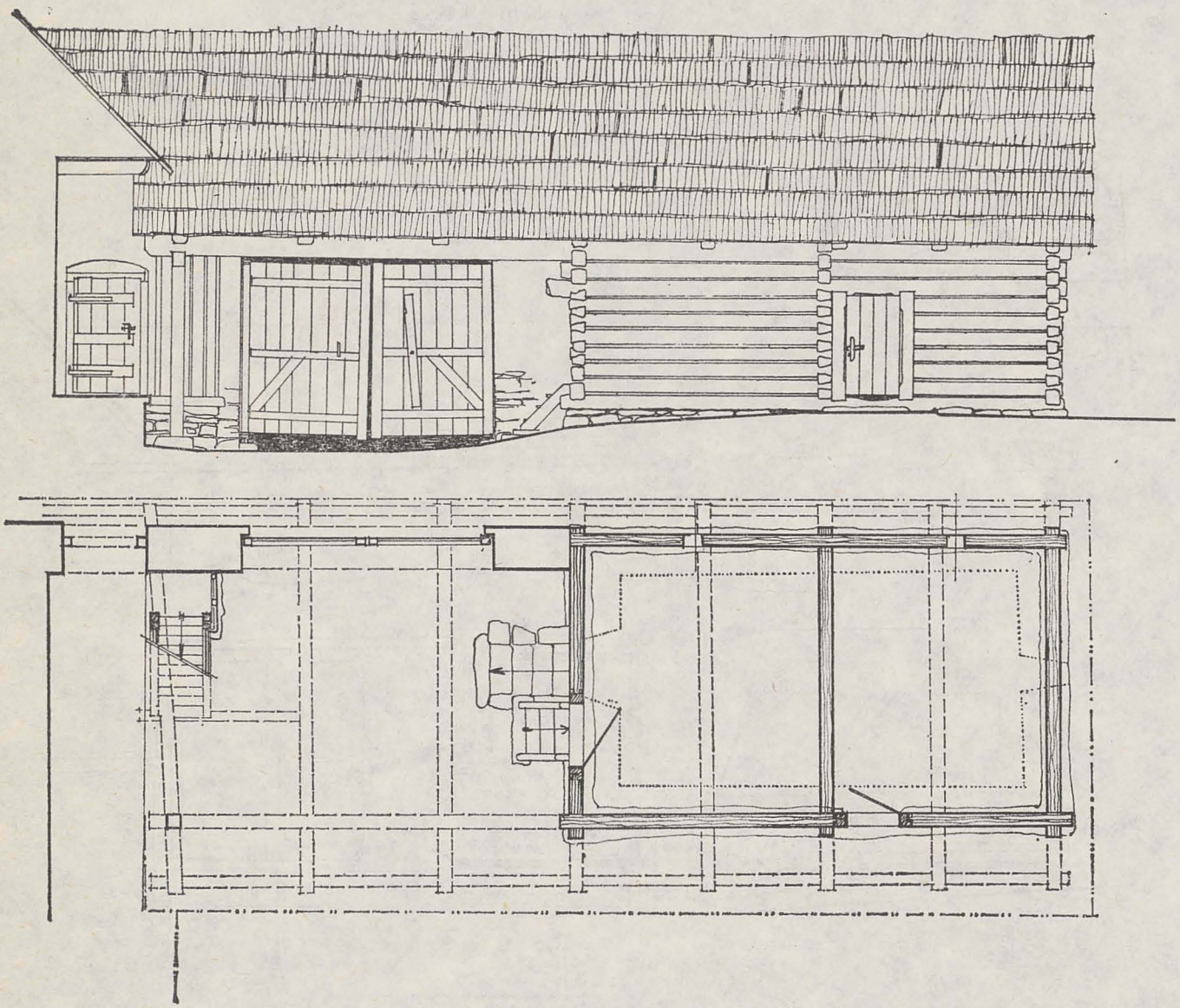

530 Vřesník čp. 5 (okr. Pelhřimov). Velice hezký příklad dvouprostorového špejchárku při vjezdu do usedlosti. Zajímavé je zřízení návratí při vjezdu přetažením střechy špejchárku. Tato úprava je původní, protože hlavní trám, nesoucí krovové vazné trámy, je vcelku přes celou délku střechy.

kryty šindelem; nad novější zděnou částí již byla použita nová nespalná krytina.

Čp. 5 v západněji ležící Cetorazi reprezentuje menší typ zemědělské usedlosti, zhruba z 1. třetiny 19. století. Roubená je přední obytná světnice a kolmo k domu postavená průjezdná stodola. Ostatní součásti domu a usedlosti jsou kamenné. Obytná místnost s povalovým stropem a dochovanou pecí je podsklepena; sklep je přístupný sestupem šíjí ze zápraží domu. Jinak jasná dispoziční trojprostorová osnova je patrná z dispozičního schématu.

I ve vnějším výrazu jde o velice prostou úpravu. Zajímavé je téměř „horské" předsazení svisle bedněného štítu s hlubší polovalbou, krytou šindelem.

V roce 1957 se podařilo v Želivi zachytit prostý nezemědělský příbytek, který může sloužit jako častá ukázka trojprostorového uspořádání a je adekvátní řadě příkladů z archeologických nálezů.*) V daném případě je dochována i velice prostá hmota. Celý dům má velikost 410×850cm. Je postaven na šikmé podezdívce při boční cestě a jeho zadní stěnu tvoří rostlá skála svažitého terénu. Půdorys nemá vedlejších prostorů, jde o častou skladbu světnice — síň — komora — bez oddělení černé kuchyně. Zajímavý je archaický prvek: větrací otvor nade dveřmi vstupu.

Do štítového průčelí je osazeno jediné okno; vlastní štít je svisle bedněn prkny se spárami, krytými latěmi. Do půdního prostoru vedou ze síně žebříkové schody, ve štítu je podávací otvor. Štít je zakončen kabřincem a makovičkou.

Příkladem drobné zemědělské usedlosti, ale s kompletním hospodářským příslušenstvím, je čp. 20 z Útěchovic II (10 km východně od Pacova). Usedlost, koncipovaná téměř na trojúhelní-

*) Helichovy nálezy v Kersku u Poděbrad, půdorys domu ze Svídné u Slaného (okr. Kladno) atd.

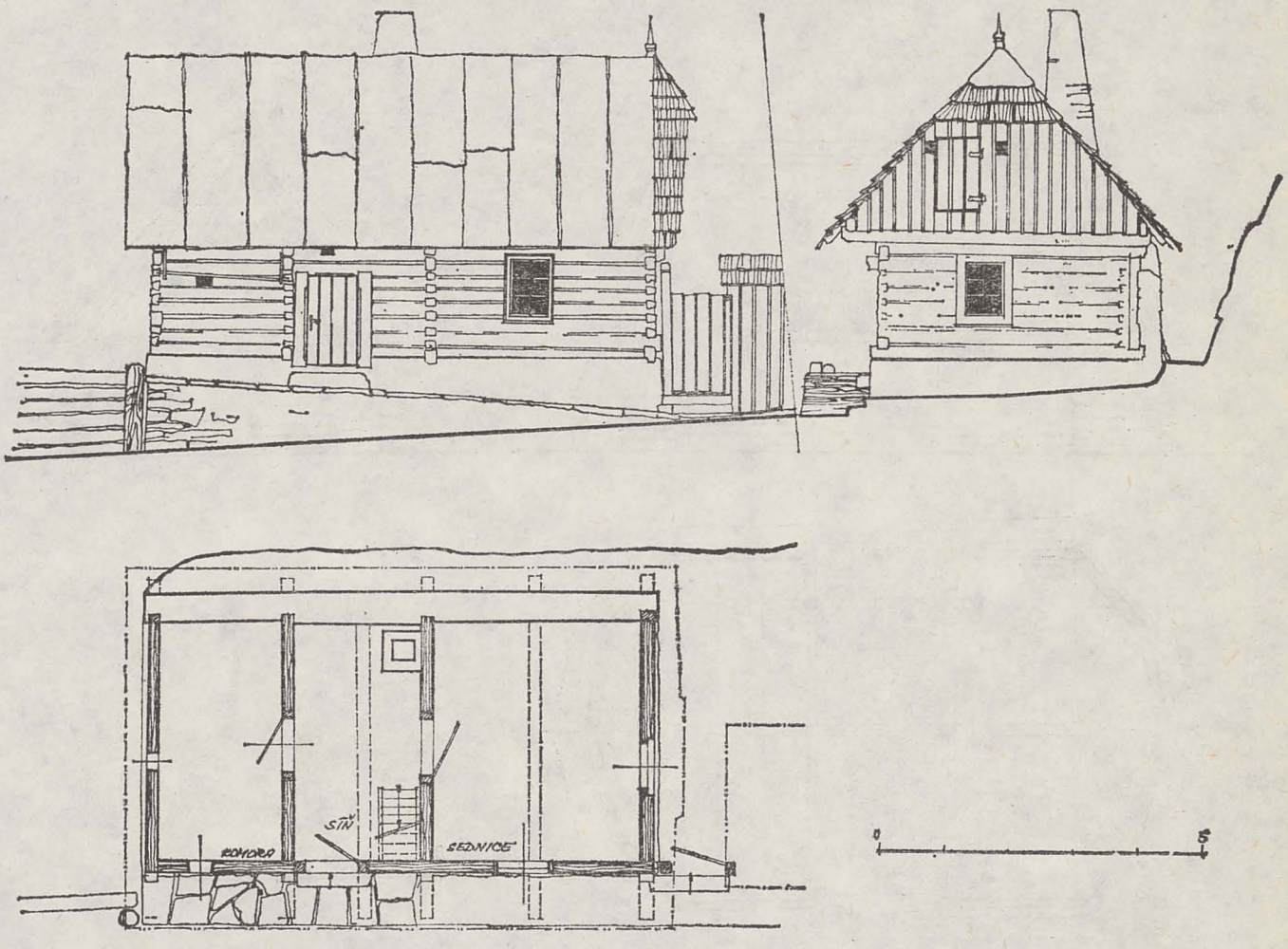

531 Želiv čp. 26 (okr. Pelhřimov). Dokumentace drobného nezemědělského stavení s puristickou dispozicí bez černé kuchyně. Objekt je přisazen ke strmé stěně odsekané skály.

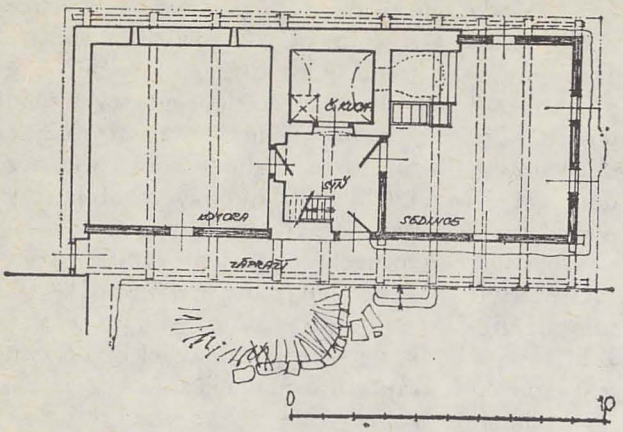

532 Útěchovice II. čp. 20 (okr. Pelhřimov). Klasický příklad trojprostorového domu s kamenným blokem černé kuchyně a kamenným zadním průčelím při komoře.

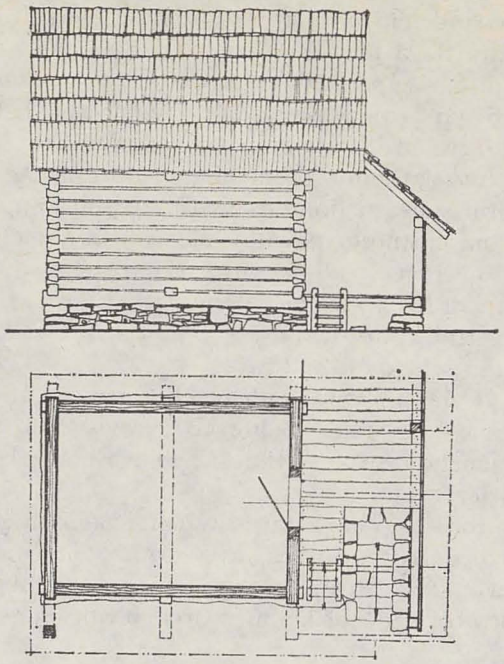

534 Horní Rápoltice čp. 17 (okr. Pelhřimov). Jednoduchý jednoprostorový podsklepený roubený špejchárek.

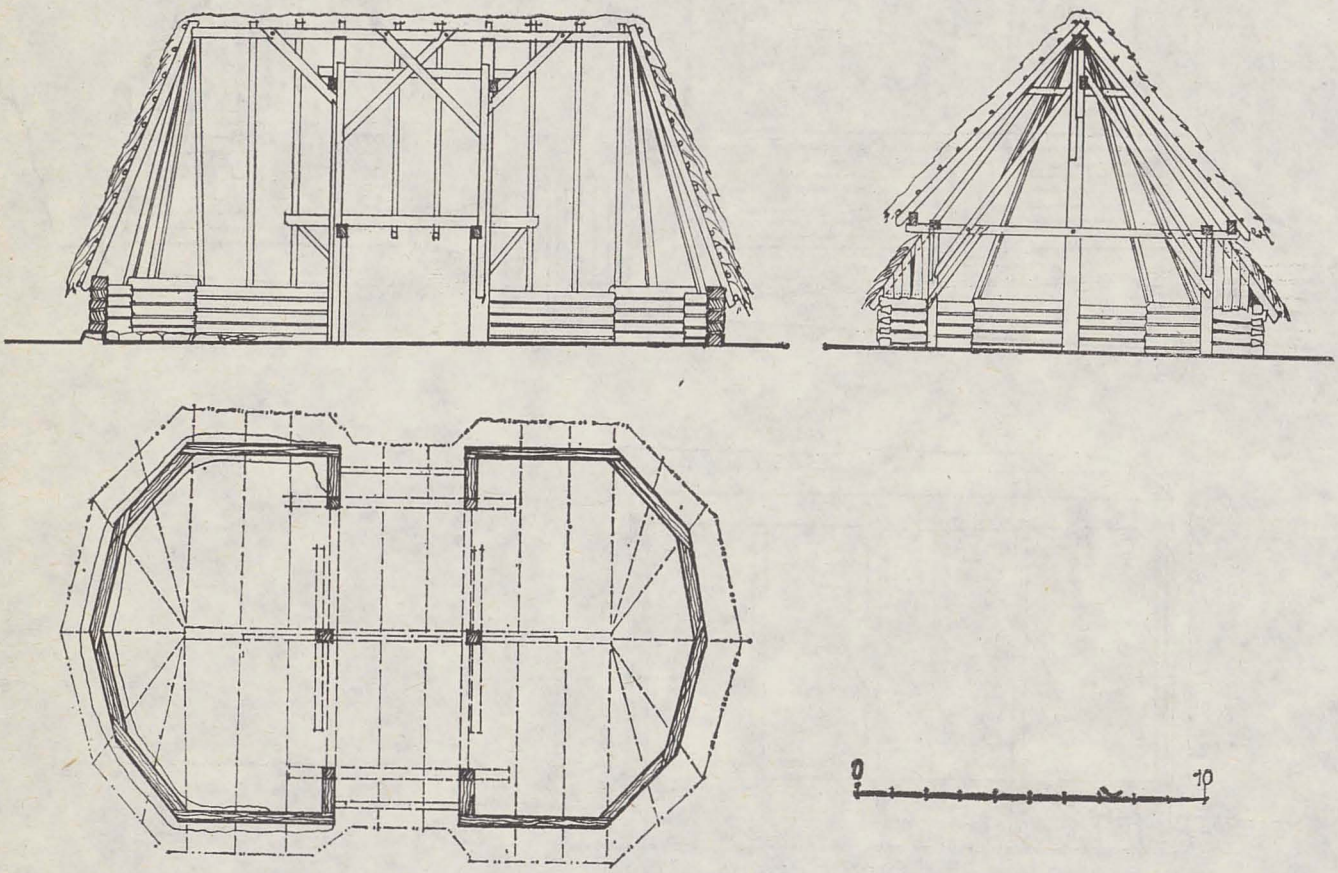

533 Útěchovice I. čp. 15 (okr. Pelhřimov). Dokumentace pozoruhodné dvanáctiboké polygonální stodoly se starou konstrukcí „na sochu". Za povšimnutí stojí mohutné vykonzolování vrcholové vaznice, podepřené zavětrovacími pásky.

kovém půdorysu, sestává z obytného stavení, stodoly a budovy kůlny a chléva, posazené na východní straně usedlosti proti domu. Za domem je zemní sklep se vstupem do stodoly.

Obytný dům je opět syntézou dvou stavebních etap. Z původní roubené stavby zůstala světnice a dvorní stěna velké komory. Ostatní prostory jednoduché dispozice jsou již provedeny v kameni. Krov má dochovanou původní konstrukci „na osla" se střední vaznicí, podpírající hambalek. Roubená byla i stodola a chlívky na protější straně dvorku.

Stavba měla v r. 1953 dochovaný eliptický kabřinec, který šindelem, nad prostě bedněným štítem. Stavba pochází, podle sdělení majitele, z počátku 19. století, čemuž všechny základní znaky odpovídají.

Celá oblast Pacovska byla donedávna charakteristická řadou dochovaných hospodářských staveb, zejména sroubků (špýchárků) a stodol. Z dlouhé řady příkladů zachycených průzkumem v 50. letech možno připomenout sroubek při čp. 5 ve Vřesníku, situovaný proti domu vedle vjezdu, který je překryt přetaženou střechou sroubku. Jde o dvouprostorovou komoru, podsklepenou, do níž se vstupuje jak z návratí, tak ze dvora. Poloha i forma sroubku je patrna z kresebné dokumentace.

Obdobnou stavbou, ale volně stojící při vjezdu, je dvouprostorový nepodsklepený špýchárek ze Senožat čp. 30, nebo sroubek v Horních Rápolticích čp. 17.

Z dochovaných stodol jsme již v samostatné kapitole o stodolách ukázali desetibokou stodolu z Miletína. Z dalších dochovaných, které se objevují v celém územním pásmu od Votic až na Českomoravskou vrchovinu, si připomeňme dvanáctibokou stodolu z Útěchovic při čp. 15, se starou sochovou konstrukcí (vrcholová vaznice na středních sloupech), ale s již velmi vysokými roubenými stěnami, přes které jsou vazné trámy. Jde tedy o stodolu, kterou lze určit ke konci 18. století.

Obdobnou formu má i stodola při čp. 18 v Salačově Lhotě. Typově zajímavá je roubená valbová pravoúhlá stodola v čp. 6 v Samšíně s velmi starou krovovou konstrukcí a nízkou roubenou stěnou.

Pacovská oblast, byť přechodová mezi jihočeskou architekturou a architekturou vysočinskou, je cenná pro poznání vývoje jihočeské stavební tvorby, neboť zachovává řadu znaků a forem, které v jižnějších jádrových oblastech již nelze zaznamenat. Proto by i této oblasti měl být věnován soustředěnější odborný zájem.

535 Stejně jako v jiných oblastech, i na Pacovsku, Humpolecku a Pelhřimovsku nalézáme řadu staveb, které dotvářejí obraz zdejších vesnických sídel. Obdobných dřevěných zvonic je v celé oblasti velmi mnoho.

V. PAMÁTKY A SOUČASNÁ VESNICE

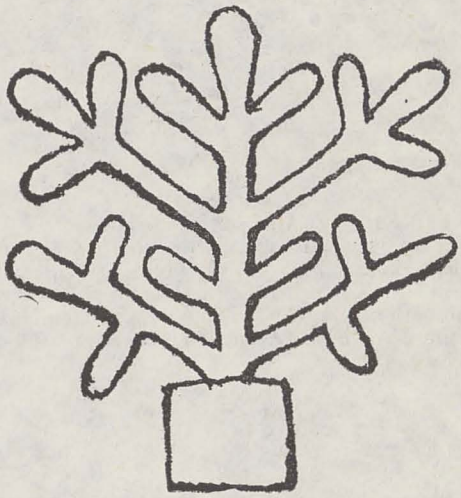

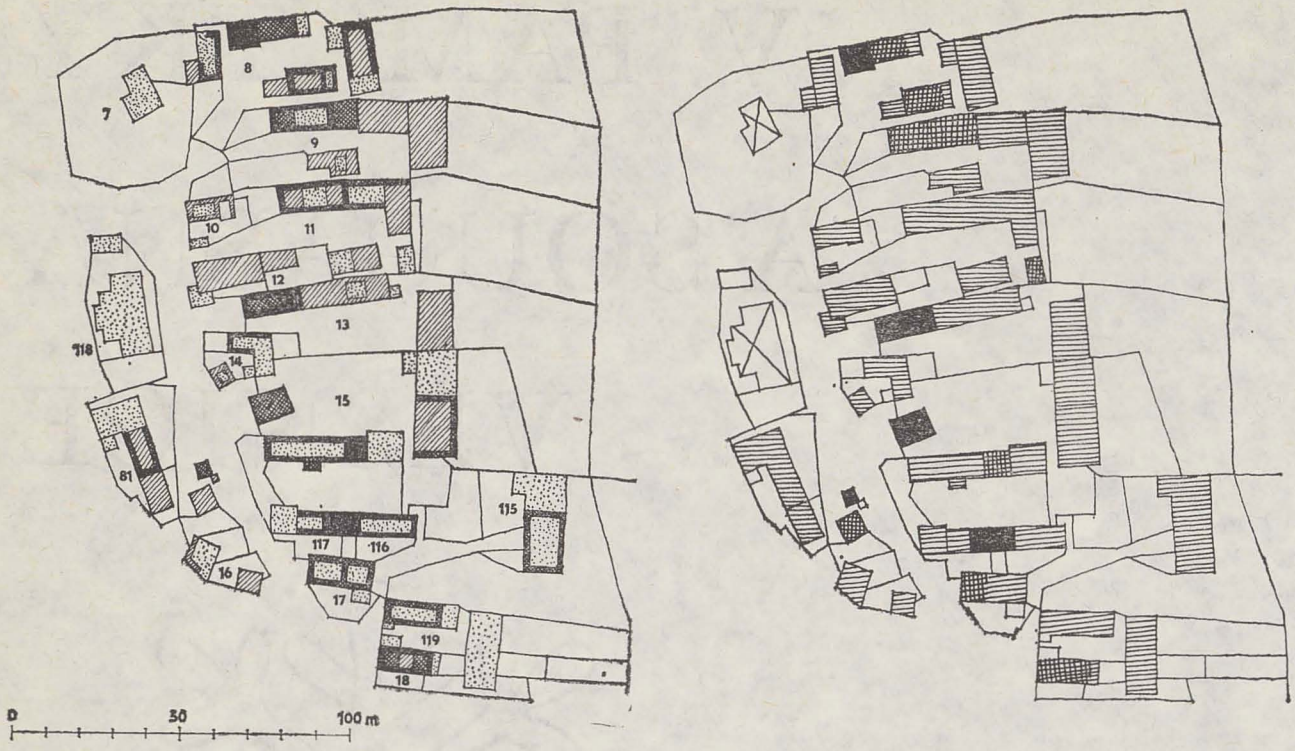

536 Březany (okr. Klatovy). Ukázka z grafické části zpracování stavebně historického průzkumu. Vlevo je analýza průzkumu (v originále barevná) s vyjádřením stáří dochovaných budov: černě (v originále hnědá) nejstarší jádra objektů z 18. století, křížkovaně (zelená) konstrukce z 1. poloviny 19. století, šrafovaně (oranžová) — 2. polovina 19. století, tečkovaně — novodobá výstavba z 20. století. Na druhém obrázku je táž část obce v grafickém podání architektonického a památkového hodnocení: černě nejvýznamnější objekty, křížkovaně budovy architektonicky a památkově hodnotné, šrafovaně objekty s vyhovující hmotou, křížem škrtnuté jsou budovy, jejichž hmota se uplatňuje rušivě.

537 Purkarec čp. 34 (okr. Č. Budějovice). Památková obnova štítového průčelí budovy.

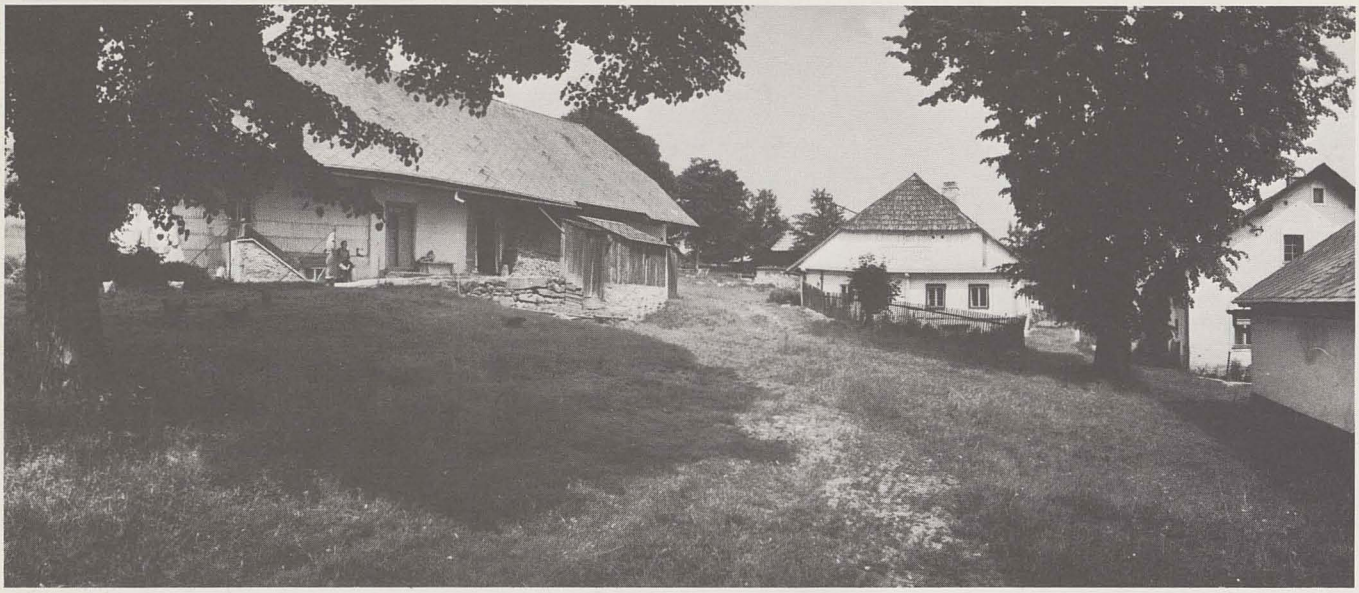

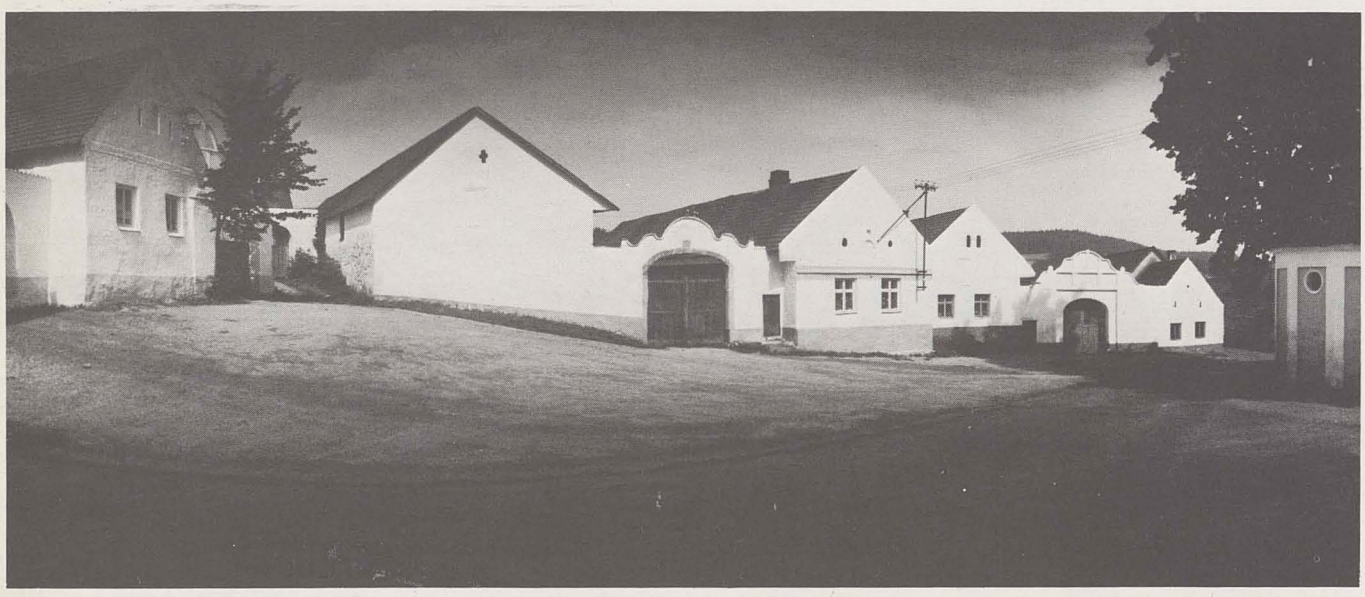

538 Stachy-Chalupy (okr. Prachatice). Panoramatický snímek z centrálního prostoru obce — odleva domy čp. 99, 100 a 113.
539 Nahořany (okr. Strakonice). Panoramatický záběr z návesního prostoru jedné z nejpůvabnějších pošumavských vesnic.

540 Stachy-Chalupy čp. 99 (okr. Strakonice). Detail horní části nároží na štítové straně roubeného domu.

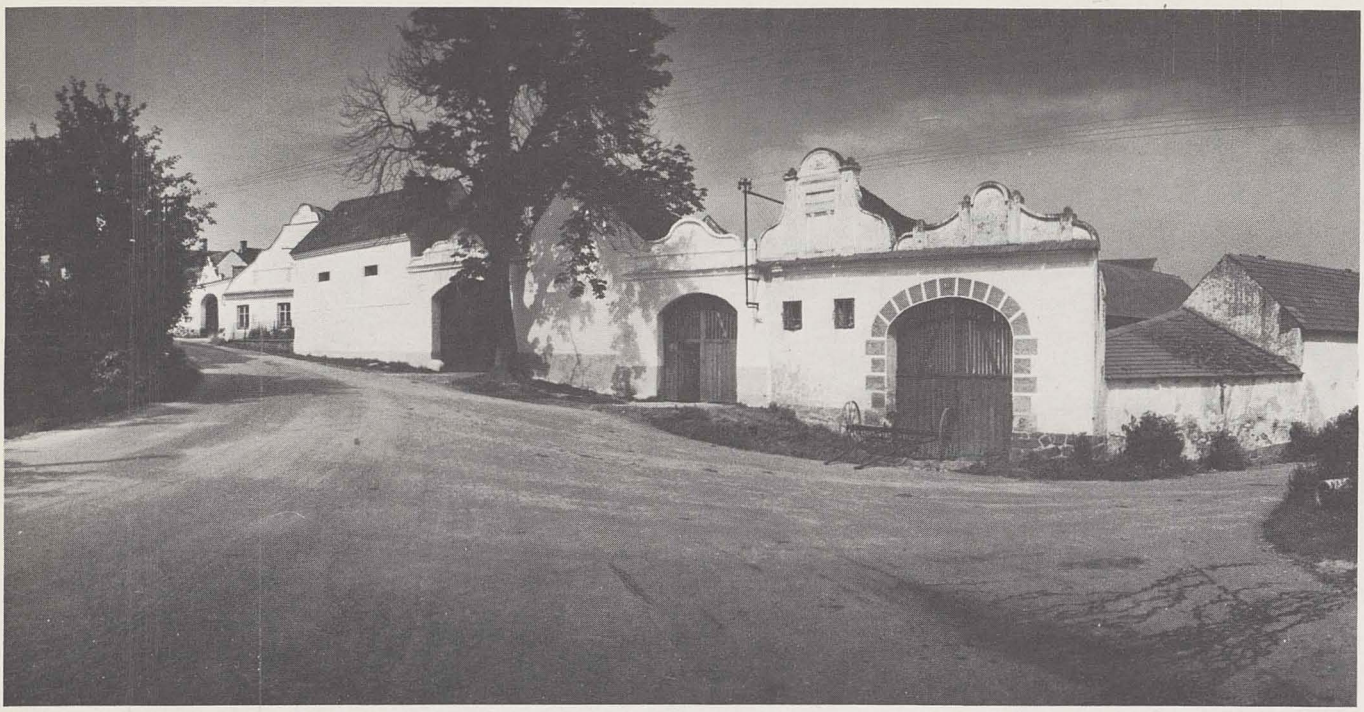

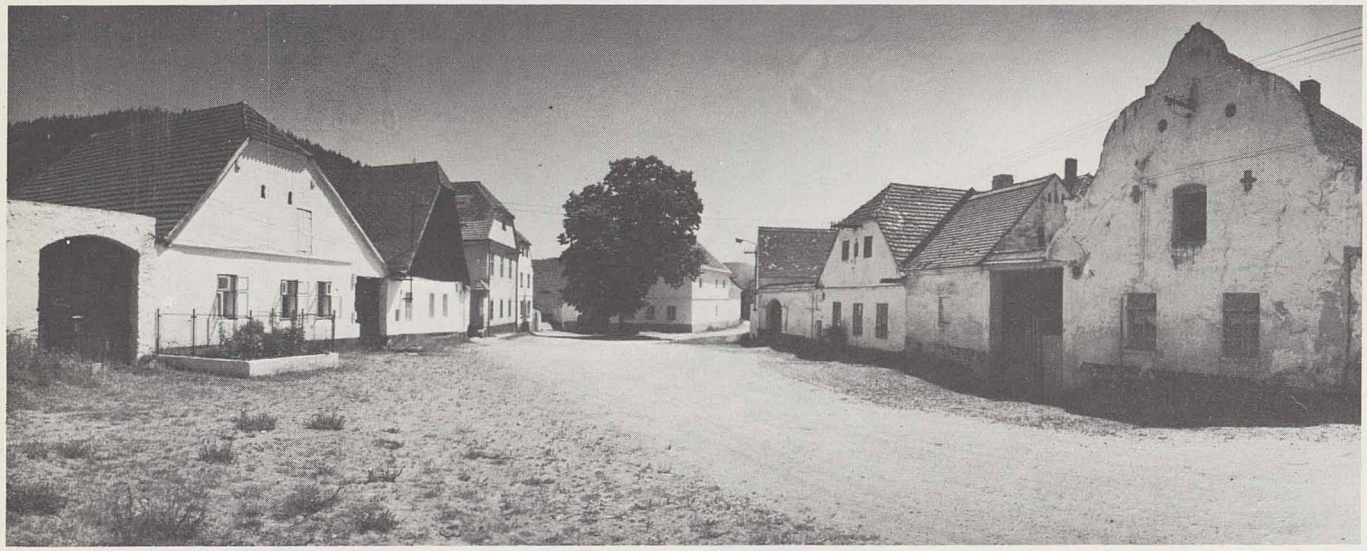

541 Zechovice (okr. Strakonice). Štítová průčelí usedlostí v rezervační vesnici.

542 Dobršín (okr. Klatovy). Návesní prostor pošumavské obce rezervačního charakteru s poměrně málo narušenou historickou zástavbou roubených a zděných, přízemních i patrových domů a hospodářských budov.

543 Nákří čp. 9 (okr. Č. Budějovice). Detail voluty ze štukové výzdoby štítu.

544 Holašovice (okr. Č. Budějovice). Průčelí návesní řady usedlostí v obci, která je proslulá péčí o hodnotné budovy svého historického jádra.

545 Plástovice čp. 14 a 15 (okr. Č. Budějovice). Postup památkové obnovy štítových průčelí domů. Štít vlevo byl stržen a nově vyzděn podle původního tvaru včetně klenutého vjezdu, štít vpravo je citlivě restaurován.

546 Plástovice (okr. Č. Budějovice). Rekreační chalupa, jejíž jednoduchý štít majitel dotvořil podle převažujícího typu náročných historických štítů v okolí.

547—548 Březany čp. 50 (okr. Klatovy). Poměrně vzácný příklad vcelku promyšlené, vhodné modernizace vesnické usedlosti pro trvalé bydlení. Radikálně byla přestavěna mladší zadní hospodářská část domu, v níž byly původně chlévy. Obytná část starého domu se štítem zůstala v podstatě zachována, i když její vnější úpravy mohly být provedeny citlivěji. Příkladná je úprava dvora, který se stal součástí obytného prostředí usedlosti.

549 Švejcarova Lhota čp. 12 (okr. Strakonice). Příklad běžné likvidace památkově hodnotné zástavby usedlosti, nahrazované novou výstavbou architektonicky podřadné úrovně.

550 Kájov (okr. Č. Krumlov). Necitlivá výstavba typových panelových domů v podhorském vesnickém prostředí, navíc v rušivém kontaktu s významným památkovým objektem.

551 Sedlíkovice (okr. Č. Budějovice). Novostavba kulturního domu na návsi blatské obce s hodnotnou historickou zástavbou.
552 Srní-Antýgl (okr. Klatovy). Šumavský dvorec, využitý jako jádro turistické základny.

553 Kvítkovice (okr. Č. Budějovice). Vesnická kovárna, upravená pro společenské účely (svatby ap.).

554 Plástovice čp. 1 a 9 (okr. Č. Budějovice). Postupná úprava usedlostí v rezervační vesnici. Vlevo obnova štítu, uprostřed rekonstrukce průčelí usedlosti, upravované pro vybavenost obce.

555—556 Březany čp. 7 (okr. Klatovy). Příklad demolice památkově hodnotné usedlosti v návsi obce rezervačního charakteru. Dole původní stav, na panoramatickém snímku je vpravo plocha této usedlosti po demolici, připravená pro novostavbu prodejny.

557 Holašovice (okr. Č. Budějovice). Historický objekt v návsi, upravený na prodejnu smíšeného zboží.

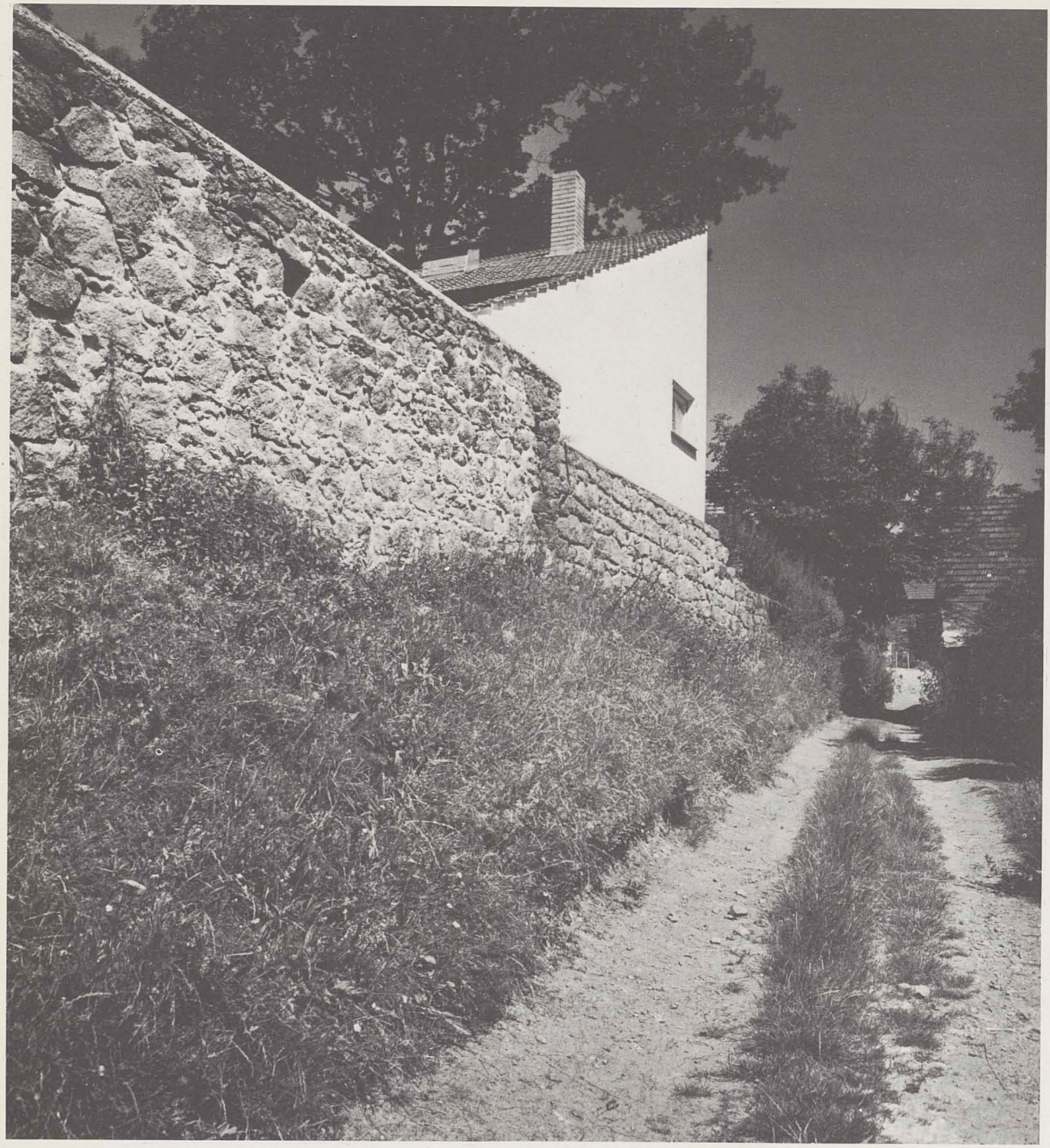

558 Počepice (okr. Příbram). Citlivé začlenění novotvaru rekreačního domku do vesnického prostředí.

559 Stachy-Kůsov čp. 34 (okr. Prachatice). Rekreační domek, který ve hmotě i technologii těsně navazuje na místní tradice historické lidové architektury.

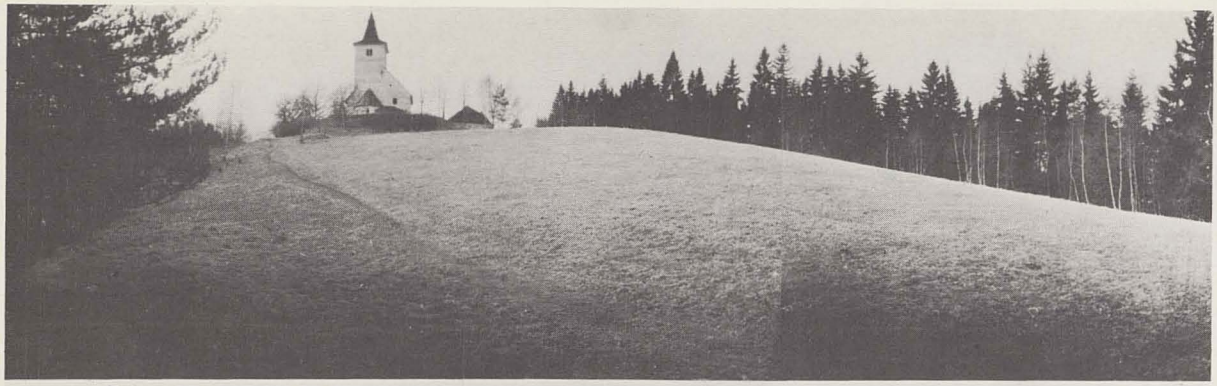

560—561 Annín-Mouřenec (okr. Klatovy). Úvodní skicy rozvrhu zamýšleného skanzenu pro šumavskou a pošumavskou oblast. Stráň východně od kostela, obklopená lesem, je vhodná pro situování horských usedlostí a chalup. Ve střední části je možné situovat objekty historické vybavenosti obcí (škola, hospoda ap.).

Situace a perspektiva památek vesnického stavitelství v současné vesnici je značně problematická. Vesnické památky jsou na tom co do ztrát na svém fondu v posledním období nepochybně nejhůře ze všech druhů nemovitých památek. Tato situace není o mnoho lepší ani v jižních Čechách, kde se pro značný počet těchto objektů a jejich atraktivitu daří alespoň udržet určité povědomí o jejich významu a nenahraditelnosti. Nepochybně i celá řada objektů, uváděných v této publikaci, byla od doby pořízení dokumentace zbořena nebo přestavěna.

Cílem autorů této knihy není zabývat se podrobně příčinami skličujícího stavu památek lidové architektury, ani možnými způsoby jeho nápravy. Chceme však na závěr přinést k této problematice alespoň několik poznámek a připomenout z tohoto hlediska znovu některé z poznatků, shromážděných v minulých kapitolách.

K závažným příčinám nezájmu o vesnické památky a v důsledcích k jejich zániku patří nevědomost o jejich hodnotách. Bezpochyby značná část zde zmiňovaných pozoruhodných objektů není památkově chráněna a pokud ano, nejsou informace o nich zpravidla dostatečné. Nejen v jižních Čechách se setkáváme s tím, že za památkovou hodnotu objektu bývá považována především náročnost a atraktivnost zpracování jeho štítového průčelí.

Mezerovité jsou zvláště dosavadní vědomosti o cenných starobylých konstrukcích v objektech, které neupoutávají pozornost svým prostým zevnějškem (lepence v sýpkách). Viděli jsme třeba na sýpkách v Plástovicích (okr. Č. Budějovice), jak závažné poznatky mohou takové objekty přinést i v obci, jejíž lidová architektura je považována za známou a poměrně dobře poznanou.

K nejsmutnějším dokladům nezájmu o málo atraktivní objekty patří případy, s nimiž se setkáváme až příliš často: boří se unikátní a mimořádně staré, hlavně hospodářské stavby, a majitelé nejenže neponechají ani ten kus trámu, na němž je třeba datování, ale necítí potřebu si takové datování ani poznamenat.

Měli jsme možnost sledovat na množství poznatků z Březan (okr. Klatovy), jak může fond informací o vesnických stavbách obohatit celkový stavebně historický průzkum obce. To, co se nám při průzkumu jednotlivého objektu třeba nezdá podstatné nebo naopak zdá zcela mimořádné, bývá často podmíněno nemožností porovnat takovýto jev v širších souvislostech. Fond informací získaných průzkumem celé obce je daleko větší než součet informací, které bychom — teoreticky — získali součtem poznatků, pokud bychom zkoumali jen jednotlivé objekty bez možnosti vzájemné konfrontace.

Za základní způsob získání a zpracování informací o vesnických stavbách je třeba považovat stavebně historické průzkumy s následným architektonickým a památkovým hodnocením. Metodika těchto pracovních postupů byla rozpracována ve Státním ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze při průzkumech historických jader měst. Na tomto pracovišti se v posledních letech rozvíjí i při zkoumání vesnic. Průzkumy tohoto typu mohou sloužit jako podklad jak orgánům památkové péče, tak i při organizaci a usměrnění nové výstavby. Přinášíme ukázku z elaborátu průzkumu obce Březan (okr. Klatovy), zpracovaného graficky v měřítku 1:1000. Základní plán — stavebně historický průzkum s vyznačením stáří budov, který je tu převeden do grafického podání, je v originále barevný, s dnes již tradičním užitím základních barevných tónů pro jednotlivá slohová resp. časová období.

Bezprostředním podkladem pro rozhodování o úpravách té které budovy nebo její části může být forma architektonického a památkového hodnocení, zpracovaná v návaznosti na stavebně historický průzkum. Podává snadný přehled

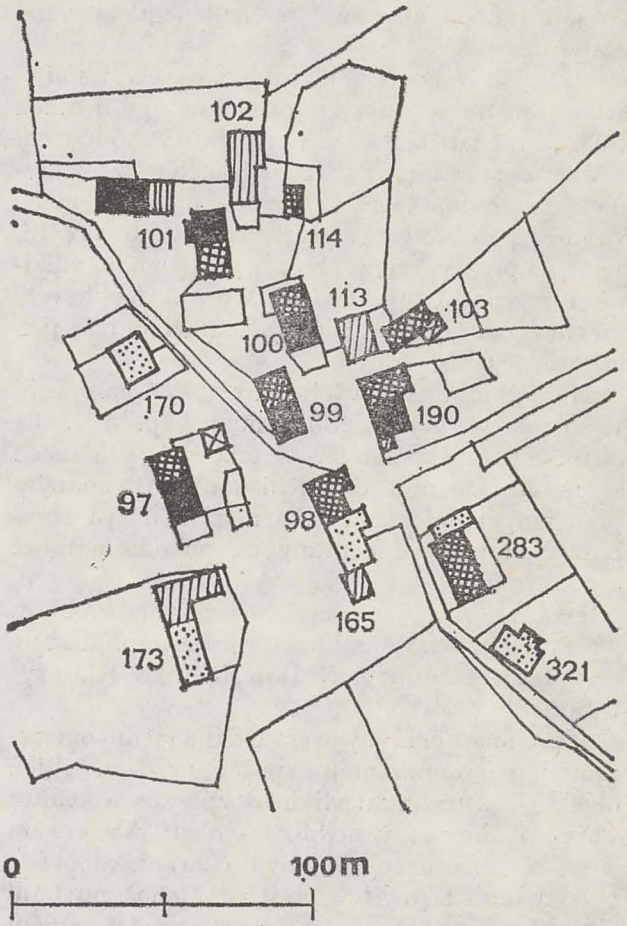

562 Stachy-Chalupy (okr. Prachatice). Architektonické a památkové hodnocení zástavby, provedené do katastrální mapy s měřítkem 1 : 2 880. Černě — nejvýznamnější objekty, křížkovaně — objekty hodnotné, šrafovaně — budovy s vhodnou základní hmotou, tečkovaně — budovy bez architektonické hodnoty, které se neuplatňují rušivě, křížem škrtnuté jsou budovy, jejichž základní hmota se uplatňuje rušivě. Z hodnocení je zřejmá značná koncentrace významných objektů; zástavba má charakter přirozené památkové rezervace.

o hodnotě jednotlivých objektů a jejich částí v rámci celé obce a tím i základní názor na možnosti případných úprav, adaptací i situování nové výstavby.

Pro potřebu rychlého získání alespoň orientačního přehledu o hodnotách zástavby v určitém území může sloužit zkrácená metoda přímého vyhodnocení stavebně historického průzkumu, jejíž výsledek je možné zachytit například v běžně dostupných katastrálních mapách měřítka 1:2880. Přinášíme ukázku takového průzkumu, provedeného jako jeden z podkladů pro územní plán katastru obce Stachy (okr. Prachatice).*) Na ukázce je malá obec Chalupy s dochovanou výraznou koncentrací architektonicky hodnotných historických staveb.

Právě dosavadní nedostatek souhrnných informací o hodnotách historické výstavby v určitém území je zřejmě jednou z podstatných příčin toho, že se stále nedaří realizovat nejdůležitější formu památkové péče o vesnickou architekturu: ochranu na původním místě *(in situ)* ve větších celcích, pokud možno u celé obce, jejího historického jádra nebo alespoň jeho nejlépe dochované části.

Ukázkou takového přirozeného rezervačního celku jsou třeba právě zmíněné Chalupy u Stach (okr. Prachatice). Z uvedeného vyhodnocení i záběrů je zřejmé, že v obci převažují architektonicky a památkově hodnotné budovy, navíc vesměs s dobrou perspektivou dalšího využití, zejména pro rodinnou rekreaci. Jde jen o to, vhodně usměrňovat úpravy objektů, aby vyhověly svému účelu a přitom nedošlo ke škodám na jejich historické podstatě.

Na jedné z klíčových parcel v Chalupách, v sousedství nejcennějšího domu čp. 101, už historický objekt zanikl. V takových případech se nabízí možnost doplnění souboru vhodným přeneseným objektem, jako nejpříhodnější kombinace památkové ochrany na původním místě a přemístění.

Ukázkou přirozené vesnické rezervace v oblasti s převážně zděnou architekturou je například již rovněž dříve zmiňovaný Dobršín (okr. Klatovy) u Sušice.

Neúčinnost ochrany je často dána i jejím omezením jen na minimální počet nejzávažnějších objektů bez možnosti vlivu na způsoby a kvalitu stavební činnosti v nejbližším okolí. Výsledkem je pak často situace, že aktivní ochrana klíčového objektu ztrácí smysl v prostředí, jehož původní alespoň neutrální charakter se prudce změní k horšímu. K největším rezervám v této oblasti patří dosud jen malá spolupráce orgánů památkové péče na jedné straně a orgánů řídících výstavbu (odbory územního plánování a výstavby) na straně druhé. Tato spolupráce je nejvíce žádoucí na úrovni okresu, kde se bezprostředně rozhoduje o situaci a kvalitě nových objektů i úprav a rekonstrukci stávajících budov.

Architektonická kvalita současné stavební činnosti na vesnicích není bohužel zdaleka na patřičné úrovni. Největší rezervy jsou právě v oblasti návaznosti na historické stavební prostředí na vesnicích, a to u novostaveb i adaptací. Nízká úroveň těchto zásahů může být zčáti pochopitelná u akcí individuálních stavebníků, neměla by se však objevovat u staveb, na jejichž přípravě se podílejí odborníci. Přesto jsou citlivě komponované stavby občanské vybavenosti, umisťované z pochopitelných důvodů v kontaktu s centrálním prostorem obce, jen velmi vzácné, a naopak stále převažují zásahy nepříliš šťastné. Je smutné, že k nejhorším újmám vůči kulturní kvalitě historického prostředí dochází při umisťování některých kulturních domů. Snad v každé obci, kde už stojí nebo kde se staví kulturní dům uprostřed návsi, můžeme najít v rámci stávající zástavby dobré možnosti k citlivějšímu situování takového zařízení, často i s možností regenerace hodnotného areálu některé usedlosti.

Výrazným způsobem mohou k regeneraci historické složky vesnického stavebního prostředí přispět objekty rekreační. Dobrý vliv tu mohou mít nejen využívané upravené stavby staré, ale i nová výstavba. Ta se může stát spojencem památkové péče třeba tam, kde v částečně zaniklé obci nebo její části zbývají především hodnotné historické objekty a objevuje se možnost připustit výstavbu rekreačních domků na místech objektů zaniklých. Pokud se v takovém případě podaří zabezpečit alespoň neutrální, v základních proporcích a materiálu tradiční charakter nových staveb, blíží se celkový zisk stavebnímu souboru zachovanému *in situ*, což je za běžných okolností možné jen s velkými obtížemi.

Uvádíme pro ilustraci námět variant rodinného rekreačního domku s úpravami průčelí, vhodnými pro různé části jihočeské oblasti. Tyto návrhy představují jakousi střední cestu mezi metodicky nejsprávnějším individuálním novotvarem (příklad z Počepic, okr. Příbram) a historizující technologickou návazností na regionální typ tradiční lidové stavby (rovněž kvalitní objekt na místě bývalého čp. 34 ve Stachách-Kůsově, okr. Prachatice).

V případech, kdy začíná v terénu hrozit skutečný zánik některých stavebních jevů a ochrana objektů na původním místě není nadále možná, je nutné připravit muzeum lidové architektury v přírodě — skanzen. Protože přemístěné objekty by měly být situovány v podmínkách pokud možno blízkých jejich původnímu prostředí,

*) Stachy (okr. Prachatice), stavebně historický průzkum a architektonické hodnocení zástavby, zpracovali J. Vajdiš, J. Škabrada a Z. Němcová, SÚRPMO Praha 1977

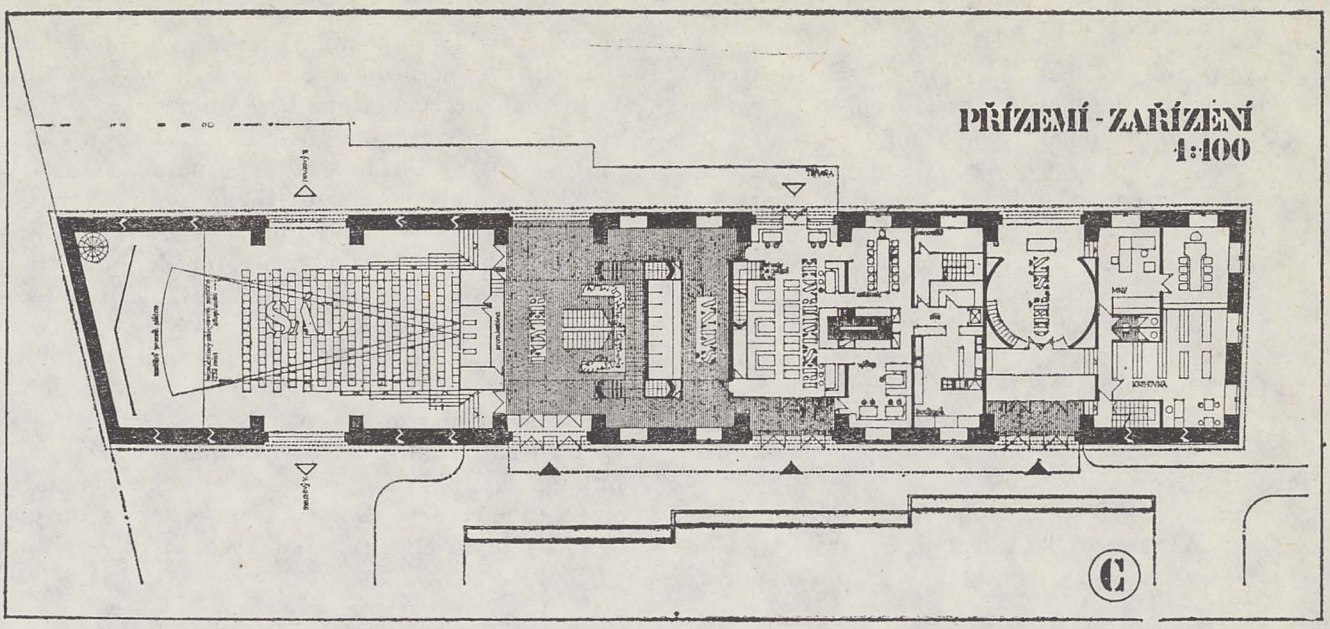

563 Tučapy (okr. Tábor). Ukázka z projektu úpravy velké stodoly bývalého panského dvora pro kulturní vybavenost obce. Z půdorysu je zřejmé, že v objektu by bylo možné umístit celý rozsah funkcí velkého kulturního domu, navíc v atraktivním prostředí a bez nároků na novou výstavbu (ing. arch. Jar. Trávníček).

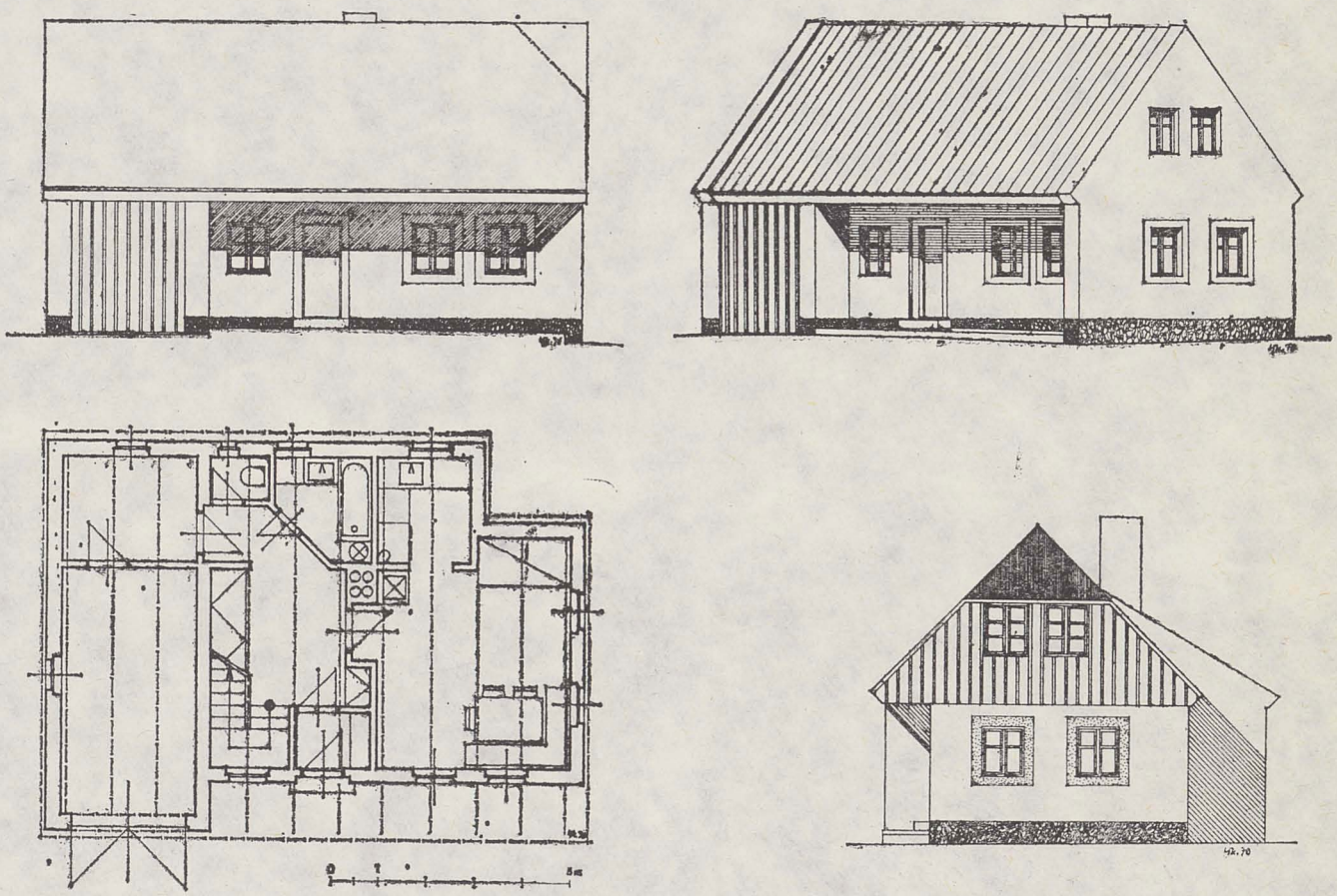

564 Námět řešení novostavby rekreačního domku do historického vesnického prostředí, navazující zjednodušenou formou na tradiční řešení hmot a materiálů, s variantami úprav průčelí (ing. arch. Jiří Škabrada).

a také nově vytvořený soubor by neměl být cizorodý, jeví se jako nejvhodnější plánovat a realizovat takovéto přesuny v rámci nepříliš velkých území se stejnorodou lidovou architekturou.

Takovéto regionální záchranné muzeum se v současné době připravuje spoluprací ONV v Klatovech, Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni a Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze pro severozápadní část Šumavy a šumavského podhůří. V této oblasti se ocitají v kritickém stavu především poslední zbytky některých typů hospodářských objektů i staveb obytných s hojným zastoupením archaických konstrukčních zvyklostí (krovy s hřebenovou vaznicí, roubené klenby, lepence).

Zúčastnění partneři mají snahu vyvarovat se nedostatků některých dosavadních skanzenů v Čechách. Snažili se především vybrat pro expozici místo, které by při zachování odborných i provozních nároků umožnilo přeneseným objektům co nejpřirozenější působení a vazbu s okolím. Volba nakonec padla na obec Annín (okr. Klatovy) u Sušice, resp. na tu její část, kde stojí na ostrožně nad zákrutem Otavy spolu se zbytky několika zaniklých objektů vzácný pozdně románský kostel. Dochovaný památkový objekt, stará sídelní tradice dochovaná v utváření terénu i krajinný půvab s dalekými výhledy by měly rovněž svým dílem přispět k úspěchu akce. Budoucnost ukáže, jak kvalitně se podaří prvotní představy o šumavském skanzenu i dalších úmyslech podobného druhu realizovat.

Skanzeny by ale neměly být únikem k rezignaci na maximální úsilí o poznání, dokumentaci a záchranu co největšího počtu historicky cenných vesnických staveb v celé jihočeské oblasti.

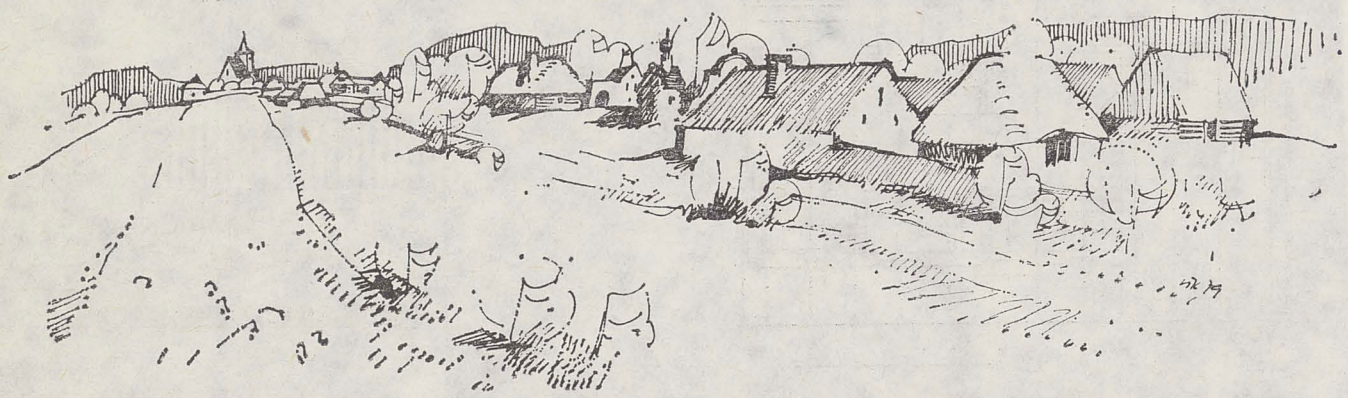

565 Annín-Mouřenec (okr. Klatovy). V západní části uvažovaného šumavského skanzenu je i rezervní plocha pro rozvinutí zástavby pošumavské vesnice (ing. arch. Jiří Škabrada).

LITERATURA

Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961.

A. AUSOBSKÝ, Základy tvarosloví české lidové architektury, Praha 1954.

E. BALÁŠ, Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v jihovýchodních Čechách, Československá etnografie roč. 5—1957, str. 184—197.

M. BĚLOHLÁVEK, Sociální nepokoje na Plzeňsku v XVI. století, Život Plzeňska roč. 2—1951, str. 73.

J. BLAU, Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst I, Prag 1917.

J. BRANIŠ, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Česko-Budějovickém, Praha 1900.

V. BRAUN, Památky strakonického okresu, Strakonice 1969.

V. BRAUN, O nejslavnějším jihočeském zedníku Jakubu Bursovi, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích roč. 10—1973, str. 176—177.

J. BROŽ, Jihočeská boží muka, Národopisný věstník československý roč. 17—1924, str. 67 až 74.

J. BROŽ, Kapličky a výtvarníci lidoví na šumavském Podlesí, Národopisný věstník československý roč. 23—1930, str. 45—63.

J. BROŽ, Zedník umělec, tvůrce svérázu jihočeské vesnice, Národopisný věstník československý roč. 24—1931, str. 132—151.

J. BROŽ, Typy selských statků na podhůří boubínském, Národopisný věstník československý roč. 25—26, 1932—1933, str. 147—160.

J. BROŽ, Poloha sídel a jejich útvar, Plzeňsko IV, Praha 1934.

J. BROŽ, Společné pekárny na Pošumaví, Věstník Československého zemědělského musea roč. 7 — 1934, str. 62—65.

J. BROŽ, Starobylý dům selský v kraji volyňských Králováků, Věstník Československého zemědělského musea roč. 9 — 1936, str. 145—155.

J. BROŽ, Selský barok na Volyňsku (sloh sloupkový či „zemanský"), Věstník Československého zemědělského musea roč. 11 — 1938, str. 57 až 64, 113—122.

J. BROŽ, Obydlí chudých na vsi, Věstník Českého zemědělského musea roč. 15 — 1942, str. 105—107.

J. BÜRGER, Die Entwicklung des Bauernhauses im Böhmerwald, Oberplan 1938.

Československá vlastivěda, řada II, Národopis, Praha 1936.

Československá vlastivěda III, Lidová kultura, Praha 1938.

K. DOSKOČIL, Berní rula sv. 2 — Popis Čech r. 1654, 1. díl Praha 1953, 2. díl Praha 1954.

O. DOSTÁL, Příspěvek k poznání jihočeské lidové architektury, Památková péče I/1963

O. DOSTÁL, Výzkum vesnických staveb v okrese Vodňany, Československá etnografie roč. 5 — 1957, str. 85—92.

O. DOSTÁL, Architektura české vesnice na rozhraní 18. a 19. století, Sborník II. vědecké konference FAPS, Praha 1958, str. 203—222.

O. DOSTÁL, Lidová architektura v Československu, Architektura ČSSR roč. 25 — 1966, str. 622—632.

V. FROLEC, Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku, Brno 1974.

E. FRYŠOVÁ, Jihočeská Blata, Praha 1913.

F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I, Praha 1953.

F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II, Praha 1957.

B. GRUEBER, Baumaterialien Böhmens in ihrer praktischen und geschlichtlichen Bedeutung, 2. oddíl, in: Mittheilungen des Architekten — und Ingenieur — Vereins für Böhmen, roč. 4 — 1869, str. 35—45.

J. HEROUT, Zděné špýcharky v Písečném nad Dyjí, Památková péče roč. 24 — 1964, str. 17 až 22.

J. HOLUB, F. KOPEČNÝ, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1952.

J. F. HRUŠKA, Statek i chalupa na Chodsku, Český lid roč. 2 — 1893, str. 44—53, 153—158, 566—575, 645—655, roč. 4 — 1895, str. 206 až 213, 315—322.

K. CHOTEK, Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými, Český lid roč. 53 — 1966, str. 271—293.

H. JOHNOVÁ, Lidová architektura v okolí Čkyně, Český lid roč. 38 — 1951, str. 82—91.

J. P. JÖNDL, Die landwirtschaftliche Baukunst I—III, Prag 1828—1830.

J. P. JÖNDL, Unterricht in der Land — Baukunst überhaupt und bezüglich auf Privat — und Gemeindgebäude in Landstädten, Marktflecken und Dörfern, Prag 1840.

J. P. JÖNDL, Poučení o stavitelství pozemním vůbec a zvláště vzhledem na privátní a obecní stavení ve venkovských městech, městečkách a vesnicích (překlad J. N. ŠTĚPÁNEK), Praha 1840.

J. P. JÖNDL, Poučení o stavitelství pozemním (druhé vydání dle potřeby času a pokroku vědy uspořádali a rozmnožili Josef Niklas a Frant. Šanda), Praha 1865.

J. KALOUSEK, Archiv český, díl 24, Praha 1908.

J. KALOUSEK, Archiv český, díl 25, Praha 1910.

J. KALOUSEK, Archiv český, díl 29, Dodavek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388—1779, Praha 1913.

J. KOČÍ, České národní obrození, Praha 1978.

J. KRAMAŘÍK, Stavební poměry na chodské vesnici v 30. a 40. letech 19. století, Československá etnografie roč. 1 — 1953, str. 136—152.

J. KRAMAŘÍK, Z nejstarších návrhů na stavby venkovských budov v Čechách, Český lid roč. 42 — 1955, str. 210—216.
J. KRAMAŘÍK, Krovy s hřebenovou vaznicí na českých venkovských stavbách, Český lid roč. 45 — 1958, str. 18—25.
J. KRAMAŘÍK, Krovy „na kobylu" na Klatovsku v první polovině devatenáctého století, Český lid roč. 47 — 1960, str. 204—205.
J. KRAMAŘÍK, Dvě ukázky podrobných popisů venkovských staveb z první poloviny minulého století, Český lid roč. 56 — 1969, str. 239 až 241.
J. KUTHAN, Gotická architektura v jižních Čechách, Praha 1975.
J. KUTHAN, Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, České Budějovice 1977.
D. LÍBAL, Historické konstrukce a výzkum architektury, Monumentorum tutela — Ochrana pamiatok roč. 6, Bratislava 1970, str. 140 až 204.
O. MÁČEL, Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě I., Brno 1954.
V. MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968.
F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Prachatickém, Praha 1913.
F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Krumlovském, Praha 1918.
V. MENCL, Lidové umění výtvarné, Národopisný věstník československý roč. 22 — 1929, str. 112 až 142.
V. MENCL, Gotická tvář české vesnice, Umění roč. 16 — 1944, str. 129—148.
V. MENCL, Lidová architektura, Zprávy památkové péče roč. 9 — 1949, str. 1—43.
V. MENCL, Pravěké tradice v stavební tvorbě našeho lidu, Zprávy památkové péče roč. 16 — 1956, str. 82—89.
V. MENCL, Původ obytného domu domažlických Chodů, Zprávy památkové péče roč. 17 — 1957, č. 1, str. 25—31.
V. MENCL, Výtvarný vývoj středověkých omítek, Praha 1968.
A. MÍKA, Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, Praha 1960.
V. NAŇKOVÁ, Architekt a stavitel Pavel Ignác Bayer — představy v literatuře a skutečnost, Umění roč. 22 — 1974, str. 224—261.
Národopisná výstava československá v Praze roku 1895, Praha 1895.
V. NEKUDA, Pfaffenschlag, Zaniká středověká ves u Slavonic, Brno 1975.
L. NIEDERLE, Slovanský příbytek a dvůr, Život starých Slovanů I, sv. 2; Praha 1913.
J. NOVÁK, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Jindřicho-Hradeckém, Praha 1901.
J. PANOCHA, Blatské štíty, Jubilejní sborník městského musea v Soběslavi 1897—1947, Soběslav 1947, str. 67—71.
A. PÁTEK, Jihlavský okres, Brno 1901.
J. PETRÁŇ, Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964.
V. PRAŽÁK, Vliv sociálně-hospodářského faktoru na vznik štítu v lidové architektuře, Národopisný věstník československý roč. 31 — 1949, str. 217—238.
V. PRAŽÁK, Lidové stavby v oblasti vodního díla Orlík na středním Povltaví, Český lid roč. 52 — 1965, str. 215—227.
V. PRAŽÁK, K problematice základních půdorysných typů lidových staveb v Československu, Československá etnografie roč. 6 — 1958, str. 219—236, 331—360.
V. PRAŽÁK, Vývojové epochy a stupně topenišť v českém a slovanském lidovém obydlí, Český lid roč. 53 — 1966, str. 321—348.
A. PROFOUS, Místní jména v Čechách I, Praha 1947.
A. PROFOUS, Místní jména v Čechách II, Praha 1949.
A. PROFOUS, Místní jména v Čechách III, Praha 1951.
A. PROFOUS, J. SVOBODA, Místní jména v Čechách IV, Praha 1957.
A. PROCHÁZKA, Chodský dům, Zprávy památkové péče roč. 10 — 1950, str. 238—251.
F. ŘÍKOVSKÝ, Základy k sídelnímu zeměpisu Československa, Brno 1939.
A. SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze království českého — díl III., Praha 1884
A. a J. SEYDL, Nákresy typických tvarů hospodářských budov malostatkářstva v Čechách, Vídeň 1878.
V. SCHEUFLER, Lidové stavby z roku 1786 v Novohradských horách, Český lid roč. 43 — 1956, str. 42—43.
V. SCHEUFLER, Lidový stavitel Jan Libora ze Šumavy z rozhraní 18. a 19. století, Československá etnografie roč. 4 — 1956, str. 267—8.
L. SCHMIDT, Die Kittinge, Probleme der burgenländischen Blockbauspeicher, Burgenländische Heimatblätter roč. 12, Eisenstadt 1950, str. 97—116.
J. SCHRAMEK, Das Böhmerwaldbauernhaus, Prag 1908.
Z. SMETÁNKA, Archeologický výzkum zaniklých středověkých osad v Čechách v letech 1965—1971, Archeologické rozhledy roč. 24 — 1972, str. 417—427.
Z. SMETÁNKA, J. ŠKABRADA, Osídlení, in: M. RADOVÁ, Románské stavitelství, Praha 1977, str. 11—34.

J. SPIRHANZL DURIŠ, Zemědělské stavby na Sedlecku, Věstník Československého zemědělského muzea roč. 10 — 1937, str. 25—28.
J. SPIRHANZL DURIŠ, Stodoly na Sedlecku, Věstník Československého zemědělského musea roč. 10 — 1937, str. 80—84.
J. SPIRHANZL DURIŠ, Lomenice venkovských staveb na Sedlecku, Věstník Československého zemědělského musea roč. 10 — 1937, str. 138 až 140, 182—185.
J. SPIRHANZL DURIŠ, Dvorky a nádvoří na Sedlecku, Věstník Československého zemědělského musea roč. 11 — 1938, str. 4—7, 70—74.
J. SPIRHANZL DURIŠ, Špýchárky, komory a sroubky na Sedlecku, Věstník československého zemědělského musea roč. 11 — 1938, str. 11—14, 38—41.
J. SPIRHANZL DURIŠ, Obytná stavení na Sedlecku, Věstník Zemědělského musea roč. 12 — 1939, str. 84—87, 109—114, Věstník Českého zemědělského musea roč. 13 — 1940, str. 21—25, 43—48.
J. SPIRHANZL DURIŠ, Drobné lidové stavby na Sedlecku, Věstník Českého zemědělského musea roč. 13 — 1940, str. 73—76, 105—108.
J. SPIRHANZL DURIŠ, Staré jihočeské chalupy, Praha 1945.
O. STARÝ a kol., Československá architektura, Praha 1962.
V. STARÝ, Jakub Bursa — tvůrce lidových staveb na Prachaticku a Volyňsku, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, roč. 10 — 1973, str. 177—178.
J. SVOBODA, V. ŠMILAUER, Místní jména v Čechách, díl V — dodatky, Praha 1960.
J. ŠANDA, Česká vesnice, Praha 1947.
H. ŠANTL, Rekonstrukce štítu, Chatař 1977, str. 82—83.
J. V. ŠIMÁK, Pronikání Němců do Čech kolonisací ve 13. a 14. století, Praha 1938.
J. ŠKABRADA, Lidová architektura jako odkaz a pramen poznání stavební tvorby raného středověku, in: M. RADOVÁ, Architektura románská, Praha 1972, str. 105—119.
J. ŠKABRADA, Roubená valená klenba ve vývoji středověkých obytných staveb (Vesnické stavitelství jako odkaz a pramen poznání), kandidátská dizertační práce, 1974.
J. ŠKABRADA, Z. SMETÁNKA, Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice), Archeologické rozhledy roč. 26 — 1974, č. 3, str. 236—270.
J. ŠKABRADA, Z. SMETÁNKA, K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice, Památková péče, roč. 34 — 1974, str. 297 až 306.
J. ŠKABRADA Z. SMETÁNKA, Nové poznatky o české středověké vesnici, Architektura ČSR, roč. 34 — 1975, str. 421—424.
J. ŠKABRADA, S. VODĚRA, Vesnické stavby a jejich úprava, Praha 1975.
J. ŠKABRADA, K možnostem poznání stavebního utváření středověkých obytných místností, sborník Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977, str. 180—182.
J. ŠKABRADA, Sýpky domů v Pfaffenschlagu ve světle struktury vesnického domu jihočeské oblasti („Šíje" vesnických sýpek a středověkých zemnic), sborník Archaelogia historica roč. 3 — Brno 1978, str. 355—369.
J. ŠKABRADA, Význam domu čp. 22 z Živohoště pro poznání vývoje obytné místnosti pozdního středověku, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka roč. 18 — 1977, Benešov 1978, str. 175—203.
V. ŠMILAUER, Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha 1960.
L. ŠTĚPÁNEK, Jan Panovec, zedník — výtvarník z Písecka, Český lid roč. 48 — 1961, str. 166 až 170.
L. ŠTĚPÁNEK, Neznámý autor lidových staveb plástovické oblasti, Český lid roč. 53 — 1966, str. 89—94.
L. ŠTĚPÁNEK, Zděná lidová architektura jihočeských Blat, Chatař 1977, str. 130—131.
L. ŠTĚPÁNEK, Jakub Bursa a Jan Panovec — zedníci — umělci, Chatař 1977, str. 188—189.
Tereziánský katastr český, svazek 1, Praha 1964.
Tereziánský katastr český, svazek 2, Praha 1966.
Tereziánský katastr český, svazek 3, Praha 1970.
F. VANĚK, K. HOSTAŠ, F. A. BOROVSKÝ, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Klatovském, Praha 1899.
J. VAŘEKA, Tesaři v jižních Čechách, Věstník Národopisné společnosti československé v Praze, 1960, č. 2, str. 3—6.
B. VAVROUŠEK, Z. WIRTH, Dědina, Praha 1925.
S. VODĚRA, Problémy architektonického řešení reservačních vesnic, Památková péče roč. 22 — 1962, str. 268—278.
S. VODĚRA, Lidová architektura jižních Čech, Chatař 1971, str. 100—103.
S. VODĚRA, Lidová architektura soběslavských a hlubockých Blat, Chatař 1971, str. 123—126.
S. VODĚRA, Jihočeská lidová architektura, Architektura ČSR roč. 30 — 1971, str. 322—329.
S. VODĚRA, Hodnocení lidové architektury v českých zemích se zvláštním zřetelem k regionálním oblastem, kand. dizertační práce, 1973.
J. WENZIG, J. KREJČÍ, Der Böhmerwald, Prag 1860.
Z. WIRTH, Architektura blatského domu, Umění roč. 17 — 1949, str. 289—294.
A. ŽALUD, Česká vesnice, Praha 1919.

Autoři ilustrací

S. Voděra: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 46, 47, 50, 65, 66, 70, 71, 73, 76, 117, 124, 168, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 228, 229, 230, 231, 233, 239, 240, 242, 243, 244, 246, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 278, 306, 307, 308, 309, 310, 325, 326, 327, 328, 330, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 386, 391, 392, 398, 399, 400, 401, 402, 404, 411, 412, 413, 414, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 462, 469, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 497, 499, 502, 506, 507, 508, 509, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 544, 557.

J. Škabrada: 1, 16, 31, 32, 34, 35, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 214, 216, 222, 223, 224, 227, 234, 235, 236, 237, 238, 245, 250, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 329, 331, 333, 336, 376, 377, 385, 387, 388, 389, 394, 395, 396, 397, 405, 406, 407, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 500, 501, 505, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 558, 559, 560, 561, 562, 564, 565.

Archiv KTVA: 403, 408, 415, 416, 495, 498, 503, 504.

O. Dostál, A. Dostálová: 300, 409, 410.

Reprodukce: 97, 133, 140.

SA Třeboň: 96, 332.

J. Sedláček: 510.

P. Štecha: 90.

J. Trávníček: 563.

J. Vajdiš: 136.

K. Vronský: 37, 41, 226, 232, 241, 247, 379, 390, 393, 556.

РЕЗЮМЕ

Народное зодчество, архитектурное творчество деревенских жителей занимает в Чехословакии и ее материальной культуре значительное место. В ходе исторического развития на данной территории возникает пестрая мозаика областей с характерным для них архитектоническим обликом деревенских населенных пунктов. Эти, так наз. региональные области, отличаются свойственным для них использованием строительного материала, его обработкой, преемственной связью с разными этапами развития официальных архитектурных стилей в зависимости от этнических воздействий, от природных и топографических условий. Особое положение среди указанных областей занимает Южная Чехия, народное зодчество которой на протяжении предшествующего столетия достигло высокого уровня и высоких качеств в художественном и архитектоническом отношении и стало, образно говоря, синонимом архитектуры чешской деревни. В то время как на преобладающей части территории Чехии сохранялось строительное творчество деревни, основанное на традиционной деревянной технологии, здесь под влиянием своеобразных условий, а также благодаря традиции, произошел стремительный переход к строительству из камня и кирпича. Следует также отметить, что в пределах названной региональной области выкристаллизировалось несколько самобытных территориальных округов, выделившихся на основе художественно-архитектонического принципа.

Данному примечательному явлению и посвящена вся книга, стремящаяся установить условия развития и причины возникновения южночешского деревенского архитектурного творчества. Одновременно она знакомит читателя с вышеназванными строительными округами, их характерными чертами и прежде всего с сохранившимися в них жилыми комплексами и выдающимися сооружениями.

Книга подразделяется на пять основных частей, расчлененных в свою очередь по главам, разделы которых посвящены рассмотрению отдельных явлений. Коротко остановимся у презентации материала книги и познакомимся с содержанием отдельных ее глав и разделов.

I. Глава «Народное зодчество южной Чехии» носит вступительный характер, описывая южночешское деревенское творчество в широких пределах чехословацкой народной архитектуры.

I/1 В разделе «Заселение Южной Чехии» рассматривается начало постепенного сплошного заселения этой, значительно удаленной от административного центра области, дается описание сложных природных условий на болотистой непроходимой территории с относительно большой высотой над уробнем моря (свыше 400 м). Расположенные здесь земли находились во власти и под управлением знатного феодального рода Витковцев, позднее Рожмберков, на которые не распространялось королевское влияние относительно форм расселения. Только с XIII—XIV вв. здесь обнаруживается усиление тенденции к заселению, сначала в связи с межгосударственными торговыми путями, а впоследствии благодаря связующей сети дорог со старыми административными центрами. В первую очередь происходит заселение территорий, расположенных в наиболее высоких областях, тогда как болотистые местности (от которых и пошло название ключевой области Тршебоньска, Глубоцка и Веселска — «Болота») заселяются сравнительно поздно. Особо важное значение при составлении полной картины расселения и ключевых областей имел XVI век, ознаменовавший собой начало собственной предпринимательской деятельности шляхты, с которой связано преобразование территории путем сооружения крупных водохозяйственных систем прудов в Тржебоньской, Глубоцкой и Нетолицкой областях. По мере сооружения системы ирригационных каналов создаются условия для использования и заселения дальнейших площадей. В ходе рассмотрения развития расселения упоминаются также негативные последствия Тридцатилетней войны, когда исчезает с лица земли целый ряд деревень. Процесс заселения был завершен в XVII — XVIII вв. в результате возникновения ряда несельскохозяйственных поселений вблизи мастерских по обработке металлов, стекольных и металлургических цехов — зарождающихся господских мануфактур. Наконец, к концу XVIII века возникает, так же как и на остальной территории государства, несколько раабизационных поселений на землях конфискованных поместий и бывших монастырей.

I/2 В связи с развитием расселения приводятся основные планировочные типы селений, применявшиеся в ходе возведения деревенских населенных мест. В Южной Чехии мы встречаемся по существу с целой шкалой планировочных типов: с типом массовым (применение которого было, однако, весьма ограниченным), с типами площадочными (квадратными), свидетельствующими о старейших формах заселения, типами уличными, полевыми (в пограничных зо-

нах) и вплоть до типов с деревенскими площадями, представляющимися наиболее характерными для всей области. Совместно с приведением примеров указанных типов рассматривается также форма разбивки земли (парцелляции) пахотных — полевых угодий, относящихся к отдельным усадьбам.

I/3 Формы поселений. Данный раздел главы непосредственно связан с представленным обзором планировочных типов, обнаруживающим взаимоотношения между формой планировки, композицией и образом отдельных поселений. Дано подробное описание процесса формирования структуры застройки, характера ландшафта и поселений в ходе исторического развития, приводятся конкретные примеры новых образований.

I/4 Социальная дифференциация застройки. На целый процесс развития структуры деревенских поселений оказало воздействие наличие социальных различий среди поселенцев, углубившееся в ходе дальнейшего развития вплоть до антагонистических противоречий между крупными, богатыми хозяйствами и застройками безземельного крестьянства и деревенской бедноты. Это, естественно, нашло свое отражение и в облике целого поселения, а также в архитектоническом характере застройки и жилья отдельных социальных групп населения. Приводятся примеры, восходящие к источникам исследований имущественного положения в деревнях, исходящего из Налоговой буллы Йозефинского, Терезианского и Стабильного кадастров. В главе подробно рассматриваются некоторые области, как напр. уже не существующий поселок Пфафлойшлаг, село Бржежаны и некоторые другие.

II. Сооружения и конструкции. Данная, наиболее обширная глава, подробно анализирует развитие конструкций и форм отдельных композиционных элементов деревенской планировки и облика застройки. В отдельных разделах анлизируется лишь отдельное типологическое и функциональное сооружение. Во вступительной части — базовая композиционная, экономическая и строительная единица деревенских селений — сельскохозяйственная усадьба. Дано описание ее основных вариантов в отношении размеров и композиции; одновременно подчеркивается тот факт, что современная форма усадьбы в основе своей не является результатом единого строительного процесса. Усадьба получила развитие как с точки зрения композиции числа своих функциональных единиц, так и с точки зрения формы во времени, ее отдельные элементы подвергались многочисленным преобразованиям. В композиции и в облике отражается социальная дифференциация деревенского населения.

II/1 Усадьба. Сельскохозяйственная усадьба была в прошлом базовой единицей в структуре деревни в отношении экономическом, а следовательно, и в селитебном и строительном. В исторический период, изучение которого возможно посредством имеющихся материальных и письменных источников, она состояла, как правило, из большого числа объектов, дифференцируемых в зависимости от выполняемой функции и их эксплуатации.

В сельскохозяйственной местности размер и композиция усадьбы зависят от ряда обстоятельств, важнейшие из которых можно обобщить под понятием положение деревни, куда входят отношение усадеб к деревенским площадям и путям сообщения, размер и форма участков, характер местности, отношение к странам света. На целый ряд указанных моментов могло оказать воздействие время возникновения или реорганизации деревни и ее пахотные земли. К важнейшим условиям, определяющим размер и членение усадьбы, следует отнести ее социальное положение, и следовательно, величину участка сельскохозяйственной почвы, обрабатываемой крестьянином и его семьей или наемной рабочей силой.

Основными, как правило, самостоятельными видами построек в составе усадьбы были: дом, хлева (чаще всего примыкающие к дому), амбар, шойна и сарай.

На симметрично расположенных участках, часто прямоугольной формы, ведет от деревенской площади въезд, а по боковой стороне находится дом. Расположение дома, то есть его местонахождение с одной или с другой строны двора, часто бывает (однако не всегда) обусловлено возможностью проникновения солнечных лучей (инсоляции) на его фасад — торцовый и входной боковой с крыльцом. Хлева, как правило, соединены с домом, образуя его продолжение. На участках со стороны деревенской площади место амбара обычно находится также во фронтальной части у въезда напротив фасада дома, тогда как шойна чаще всего располагается позади, закрывая собой двор и обеспечивая выгодный проезд там, где за двором усадьбы или за огородом начинались полевые угодья.

В процессе строительно-исторических исследований деревенской засторойки можно лишь изредка встретиться с явлением, когда вся усадьба представляет собой

сооружение, относящееся к одному строительному этапу. Гораздо чаще встречаются случаи, когда сохранившаяся застройка усадьбы является результатом постепенного процесса сооружения или, точнее, восстановления и перестройки старых объектов, относящихся ко времени, наиболее благоприятному в строительном отношении для той или иной области. Встречаются и такие усадьбы, для возникновения отдельных построек которых характерны значительные временные интервалы, — иногда даже более ста лет. Это свойственно в первую очередь для тех усадеб, доходность которых обнаруживала тенденцию к понижению. Таким образом, старые объекты (если, конечно, они были построены тщательно и не предъявлялись новые требования по их эксплуатации, т. е. такие, как амбары и шойны) лишь содержались и не заменялись более емкими новостройками.

II/2. Дом и изба. В данной главе представлен анализ жилого дома в деревне, его развития и формирования планировки с ее внутренними связями. Первые, дошедшие до нас сведения, опираются на археологические исследования, которые свидетельствуют о наличии в XIII—XIV вв. относительно развитых трехобъемных типов. В зависимости от территориальных условий, а также от топографических и этнических воздействий, этот тип развивался в виде так наз. клетьевого дома с одной стороны, а с другой стороны — в виде хлевового дома, между которыми находился промежуточный тип с сокращенной клетью и коротким коридором в качестве связующего звена между сенями и хлевом. Особое внимание уделяется развитию отопительного оборудования — печи, расположение и обслуживание которой, так же как и формы домовытяжения, явились интегрирующими обстоятельствами в развитии жилой площади дома. Возникло еще одно помещение — черная кухня; применение огнеупорной дымовой трубы дало возможность воспользоваться также чердачным помещением и вело к новому оформлению крыши и фронтона. В соответствии с развитием дома рассматривается также материальная сторона отдельных составных элементов дома и преобразование срубных конструкций в каменные.

II/3 Дом с ярусным амбаром.

В процессе развития жилища в Чехии область южной и юго-западной Чехии выделяется в силу своей определенной специфичности, о чем свидетельствует сохранившийся ряд домов с жилой площадью, расположенной на первом этаже, и двухэтажной задней хозяйственной частью. Задняя часть дома (подсобная) напоминает ярусный амбар, что и вело к закреплению за этим типом дома немецкого названия «шпайхерхаус». Развитие такой постройки, несомненно, восходит к более ранним этапам развития отопительного оборудования со свободным отводом дыма в чердачное помещение. Жилая комната находилось выше (под перекрытием концентрировался дым), а чердачный этаж вообще не использовался. Поэтому было выгоднее использовать высоту кровли, распределив подсобную часть в два яруса. Верхний ярус амбара, выступающий в кровлю, необходимо было предохранить от огня, поэтому амбар строился в основном из камня, а пространство завершалось срубным сводом с массивной глиняной замазкой — изоляцией. В исключительных случаях и этот свод возводился из камня, что однако, гораздо чаще встречается у аналогичного типа домов в австрийском Бургенлауде и в средней Словакии.

II/4 Срубный свод и «лепенец» (т. е. противопожарное обеспечение верхнего яруса амбара под кровлей).

К древнейшим конструкциям в южной Чехии относятся своды из дерева и глины, завершающие верхние ярусы, где в основном располагались помещения для складирования. Речь идет об особом конструктивном образовании, при котором по фронтонным сторонам сруба балки постепенно сокращаются, а боковые стены плавно переходят с отвесной стены на полуцилиндрическую площадь. Затем на данную конструкцию наносится массивный глиняный защитный и изоляционный слой, отделяющий сводчатое пространство и свод от самой конструкции кровли. Речь идет об элементе заимствованном, поскольку срубные своды известны по средневековым изображениям (Библия Велислава); их отпечатки были обнаружены в стенах дворцов и замков, они встречаются также и в городской среде. В жилых помещениях деревенских домов можно обнаружить элементы срубных сводов лишь в исключительных случаях у необыкновенно старых построек. В южной и юго-западной Чехии сохранилось большое число таких образцов, представленных амбарами. Чаще всего встречаются примеры того, как «свод» утрачивает форму полукруга и упрощается, переходя в трапецию или треугольник, наклонные стороны которых совпадают со склоном кровли. На юге Чехии преобладают примеры несоблюдения принципа сруба, когда наклонное перекрытие с глиняной замазкой

конструктивно связано с каменными фронтонами.

II/5 Амбар. Несмотря на то, что амбар не был самым крупным объектом в пределах усадьбы, его сооружению уделялось очень большое внимание, поскольку именно здесь хранились ценнейшие продукты — зерно, посевной материал или мука, продовольствие, одежда и т. д. Амбары должны были выполнять ряд требований: они должны были быть прочными, сухими, гарантированными от возможных грабежей и пожаров. Их расположение в усадьбе на протяжении всего развития претерпело множество изменений; можно сказать что XIX век завершил их ситуативное развитие, закрепив за ними место на фасаде против жилого дома. Целый ряд примеров и расположение амбара дает повод думать, что амбар выполнял также оборонительную функцию, о чем свидетельствуют такие детали, как наличие вентиляционных каналов и место, занимаемое ими. Материалом для построек служила срубная конструкция, с конца XVIII века преобладает постройка каменная. Постройки амбаров, функция которых веками не изменялась, сохранили целый ряд архаических конструктивных элементов (своды, возведенные из дерева и глины, формы вентиляционных каналов, входов и т. д.).

II/6 «Шея». У ряда южночешских деревенских построек, прежде всего у амбаров, можно встретиться с интересным архитектоническим образованием при входе в объект. По сторонам входных дверей, перпендикулярно к стене, располагаются две стенки, завершаемые сверху ровной перемычкой или, чаще, сводом. Такое образование известно, например, в южной Моравии под названием «жудро»; однако в изучаемой области оно пока не было обнаружено. В южной Чехии можно еще встретиться с его древнейшим названием «шея» или «шия». Старейшие, дошедшие до насюжночешские амбары с «шеей», относятся к XVI веку, самые молодые — к половине XIX века. В результате обследований удалось обнаружить несколько десятков таких замечательных примеров и образований, возникновение которых, по-видимому, следует относить к глубокому прошлому, когда появилась необходимость в перекрытии спуска, ведущего в углубленные жилые и хозяйственные помещания.

II/7 Шойна — это следующий композиционный элемент усадьбы. Ее форма в ходе развития претерпела ряд изменений, следуя, по всей вероятности, от формы «оборога» к многоугольным шойнам с высокой соломенной кровлей и с низким ограждающим каменным или срубовым основанием и вплоть до массивных сооружений из кирпича с высокими стенами в XIX веке. Целый ряд дошедших до нас архаических форм и конструкций «на сохах» относится к древним строительным памятникам Южной Чехии.

II/8 Следующим, по-видимому, наиболее молодым строительным объектом усадьбы является сарай. Его форма и его расположение в усадьбе не столь устойчивы по сравнению с другими компонентами усадьбы. Несмотря на это, существует ряд примеров, обладающих архаическими конструктивными признаками (аналогичными тем, которые встречаются напр. у шойны), свидетельствующих об их древности. У сарая также можно проследить ряд конструктивных изменений и преобразований в отношении форм, происшедших в ходе развития — от срубных бревенчатых построек вплоть до кирпичных или даже построек, перекрытых сводом.

II/9 Описание и анализ развития в главе, посвященной отдельным составным элементам усадьбы, завершается разделом об ограждении и въездах, которые с точки зрения внешнего облика архитектуры сооружений, а тем самым и воздействия интерьера и экстерьера деревень, являются определяющими. Ряд примеров свидетельствует о том, что функция этой, в основном весьма дорогостоящей части усадьбы, преобразовалась от сугубо защитной и оборонительной и сохранилась вплоть до XIX века, когда ограждение и въезд стали элементами художественного выражения и общей композиции усадьбы, а тем самым и интегрирующим началом интерьера деревень.

II/10 Последний строительный объект, описание которого представлено во 2-ой главе, уже не является композиционной единицей усадьбы, а строительной разновидностью, ставшей в Южной Чехии, можно сказать, стандартным типом и характерной особенностью южночешских деревенских построек — кузница. Рабочее пространство и оборудование одного из самых древних ремесел в деревне нашли здесь свое воплощение, создав в функциональном и архитектоническом отношении единый тип, который впоследствии встречался лишь с небольшими изменениями, касающимися размеров, в преобладающей части деревень.

III. Третья глава посвящена архитектуре — композиционному и внешнему оформлению южночешских деревень, развитию их планировочного и эксплуатационного устройст-

ва, а также выражению их материальной сущности.

Вступительный раздел, посвященный наиболее древним объектам, вносит свое дополнение в имеющиеся сведения об архитектуре этой части Чехии, описывая ряд новых фактов и наблюдений. Южная Чехия — это одна из областей, в которой в последнее время были обнаружены в деревенской застройке объекты или хотя бы их остатки, гораздо более древние, чем у народных построек раньше предполагалось. Они в основном относятся к позднему средневековью, к XVI — началу XVII вв., ко времени, когда и среди подданых существовал слой относительно зажиточных крестьян -земледельцев, сумевших обеспечить свои постройки теми же приемами работы камнетесов и каменщиков, которые в то время применялись в городах и на феодальных постройках. Достоверность датирования найденных примеров опирается на то обстоятельство, что после длительного перерыва в строительстве, вынужденного тридцатилетней войной в 1-ой половине XVII века и обнищанием деревни в результате крепостной зависимости, произошло радикальное изменение в художественном осмыслении строительной деятельности, исключающее ретроспективу форм. Прямая датировка надписью — явление очень редкое, однако к тому же периоду относится и датирование аналогичных находок в других областях Чехии. В двух случаях определение времени стало возможным благодаря находкам замурованной керамики. Дендрохронологический метод датировки у данных построек пока не был применен. От подлинных объектов и элементов средневековья и ренессанса следует отличать вторичную пристройку архитектонических узлов, перенесенных из разрушенных крепостей, замков или соборов. Однако на основании сопоставления можно сделать вывод, что такие примеры немноточисленны и, как правило, легко распознаваемы. К числу древнейших объектов следует отнести прежде всего амбары, как правило, ярусные постройки с каменными порталами, часты и ворота с каменной тесаной обделкой и т. д. Идентификация старых частей жилых домов затрудняется частыми перестройками, относящимися к более позднему периоду. Значительная концентрация объектов позднего средневековья была обнаружена в области, находящейся между городами Ческе Будеевице и Чески Крумлов, а также на северной границе южной Чехии — в Седлчанской области. Второй раздел посвящен развитию архитектуры деревенских населенных мест южной Чехии в период, сохранивший гораздо большее число объектов, — период XVIII—XIX вв. Это было время, когда после отмены крепостного права в 1781 году происходит сильный размах строительства и воспроизводства строительных фондов деревень, причем здесь, на юге, уже преимущественно за счет новой технологии. Старые срубные постройки, главным образом жилых домов и шоен, заменяются каменными и кирпичными домами. Сначала этот процесс происходит в самых богатых областях южночешского региона, населенного зажиточными крестьянами-земледельцами, но начиная с 30-ых годов XIX века, строительный подъем наблюдается в целой области, не исключая Шумавского предгорья. Сперва наблюдается у архитектуры новых построек либо явное копирование и заимствование господских образцов, либо сооружение простейших построек, базирующихся на формах исконно деревянной архитектуры; однако вскоре появляются примеры того, как мастера-каменщики свободно прибегают к использованию элементов ордерной архитектуры, свободно комбинируя их в новых постройках с подлинно народными орнаментальными и природными элементами. По ряду областей известны мастера-каменщики, запечатлевшие в них характерные черты своего творчества. Это, наряду с местной традицией, неоднородным воздействием господских образцов, а также устремленностью к образцам разных стилей (классицизм, барокко, позднее и романтизм), создало условия для кристаллизации различных территориальных округов в пределах южночешской региональной области. Последняя часть третьей главы рассматривает формирование образа поселений и архитектуры построек южночешской деревни конца XIX—первой половины XX вв. Это период кульминации и одновременного завершения процесса развития народной архитектуры перед началом процесса нивелировки, который в деревню вносит городские образцы строительства и новые стоительные разновидности, как напр. школу, жилье несельскохозяйственного населения — здания, трактиры, часовни и т. д. Характерной особенностью времени является увеличение численности поселков за счет застройки свободных территорий деревенских площадей и общин. Новые перестройки усадеб уже не представляют собой привычную двухфронтонную усадьбу, а получает разви-

тие продольно ориентированный дом с проездом, объединенный с постройкой амбара. Несмотря на все указанные изменения и на переход к «пуризму», ведущему к упрощению живописных очертаний фронтонов, находит применение простой треугольный фронтон, благодаря которому архитектура сохраняет свою красочность и штукатурную декоративность, которая, однако, уже гораздо проще, хотя встречаются и постройки, сохранившие свой местный колорит и пластичность даже после 1900 года и придавшие деревням живописный вид и чистоту выражения.

IV. Четвертая глава состоит из четырех подробных исследований характеристик четырех наиболее примечательных территориально-строительных округов.

IV/1 Прежде всего рассматривается ключевая область южночешского региона — Болота. Эта болотистая область, известная своей деревенской архитектурой, занимает древние болотистые местности, заселенные позднее. Здесь две территории: первая — так наз. Собеславско-Весельские болота в районе нынешних грязевых и торфяных залежей, а вторая — в области прудов Глубокой над Влтавой и Нетолиц. Местностьвторого энклава ощутила на себе влияние водохозяйственных систем XVI века. Здесь до сих пор сохранился целый ряд почти не связанных друг с другом поселений, являющихся воплощением образа чешской деревни XIX века. Здесь встречается большое количество неповрежденных архитектурных памятников, запечатлевших характерные особенности работы таких мастеров, как Ян Шох, Франтишек Шох, Мартин Патак и другие. Глубоцкая архитектура является необыкновенно интересной и, кроме того, она обладает определенным значением с исследовательской точки зрения, поскольку именно здесь до недавнего времени существовал ряд образцов предшествующего этапа строительства — срубных или полусрубных жилищ.

IV/2 Во втором разделе сосредоточено внимание на соседнем строительном округе — Тршебоньском и Индржихоградецком. Названная территория отличается неоднородным топоргафическим характером, охватывая высоко расположенные окрестности городка Трговых Свин, окрестности Индржихова Градце и территорию с многочисленными прудами Тршебоньского бассейна. Архитектура деревни здесь гораздо проще, чем на Болотах, сохранился ряд сооружений, базирующихся на древней срубовой технологии; постройки, относящиеся к более позднему периоду, являются выражением «пуристических» классицизирующих тенденций, о чем свидетельствует наличие плоских лепных украшений.

IV/3 Третье исследование посвящено области Шумавского предгорья. Область Шумавского предгорья является своеобразной сокровищницей архаических строительных форм и строительных конструкций. Благодаря замедленному развитию в ходе последних столетий, без ощутимого влияния промышленного развития и в результате стагнации сельского хозяйства в суровых климатических условиях, здесь был «законсервирован» целый ряд средневековых обычаев, забытых в других областях. Можно встретиться с рубленными конструкциями из необтесанных брусьев, с частым типом дома, обладающим ярусным амбаром, с использованием вальмовой крыши, кровли с коньковым прогоном на жилых домах и хозяйственных постройках.

Древняя традиция сохранилась также в каменных постройках, поскольку для этой области характерно изобилие камня и зачастую лишь скудные лесные насаждения, вырубленные еще в средневековье. Новая каменная волна в строительстве на переломе XVIII—XIX вв., таким образом, была связана со старой традицией. В деревенской архитектуре нашли выражение черты творчества некоторых мастеров-каменщиков, в частности Якуба Бурсы в оркестностях Волыни и Стракониц.

В Шумавской области сохранилось несколько замечательных деревенских комплексов, как напр. Зеховице, Нагоржаны, Бржежаны, Добршин и др., представляющих собой воплощение деревенской среды 1-ой половины XIX века. В горной области Шумавы, где решение горных дворов соответствует суровым условиям климата, преобладают постройки, базирующиеся на деревянных конструкциях; здесь очевидна тенденция к концентрации всех подсобных хозяйственных объектов усадьбы под одной крышей. Наибольший интерес здесь представляет населенный пункт Стахи с типичными шумавскими домами.

IV/4 Последняя «монография» посвящена территориальной полосе, граничащей на севере с территориальным округом Глубоцких Болот, — Писецкой, Таборской и, восточнее, Пацовской областями. В данной, богатой своей архитектурой области, был для подробного изучения выбран энклав, ограниченный течением двух рек и их слиянием — Влтавы и Отавы; затем территория на юге и юго-востоке от Табора, а также

Пацовская область, которая уже отчетливо свидетельствует о принадлежности к архитектурному творчеству Чешско-Моравской возвышенности. В то время как архитектура Писецкой области обладает целым рядом тождественных признаков с архитектурой ключевой области Южной Чехии, строительное творчество Таборской и Пацовской областей, не столь богарых своей продукцией, чаще сохраняет древние архитектонические и конструктивные формы. Здесь имеется большое количество срубных построек; каменная архитектура, в основе своей более позднего периода, отличается большой простотой и зачастую небольшим разнообразием форм и декоративности в отличие от более южных округов.

В. Памятники и современная деревня. Положение и перспектива памятников деревенского зодчества в современной деревне весьма проблематичны. По сравнению с другими памятниками недвижимого имущества их фонд в последний период потерпел большие убытки. В Южной Чехии в данном отношении дело обстоит не лучше, однако, благодаря большому количеству привлекательных объектов, удалось развить мысль об их необыкновенной значимости и незаменимости. К основным причинам отсутствия интереса к деревенским памятникам, ведущим к их повреждению, относится неинформированность относительно их ценности. Недостаточны сведения о ценности древних конструкций в объектах, не привлекающих внимания из за своей внешней простоты.

Основным приемом получения и обработки информации о деревенских постройках можно считать строительно-исторические исследования с последующим архитектоническим описанием и оценкой памятников. Методика таких рабочих приемов была разработана Государственным институтом по реконструкции памятных мест и объектов в Праге на базе обследований исторических центров городов; здесь же в последнее время проводятся и исследования деревень. Исследования подобного характера могут использоваться как данные для учреждений по охране памятников, а также в процессе организации направленности нового строительства.

Недостаток действенности охраны часто обусловлен также ее ограниченностью лишь на минимальное количество наиболее важных объектов, без возможности воздействовать на способы и качество строительной деятельности в ближайших окрестностях. Даже архитектоническое качество современного строительства деревни не находится на должном уровне. Значительным образом восстановлению исторического момента в деревенском строительстве могут содействовать объекты, предназначенные для отдыха. Благоприятным может быть влияние не только удачно адаптированных старых построек, но и чуткое возведение новых объектов.

В тех случаях, когда строительным явлениям угрожает полное вымирание, и охрана объектов на первоначальном месте невозможна, следует открыть музей народного зодчества в природе — сканзен. Так как перенесенные объекты должны располагаться в условиях, близких их исконной среде, а вновь созданный комплекс должен быть однородным, представляется наиболее приемлемым планировать и реализовать такие сдвиги только в пределах небольших территорий с однотипной народной архитектурой. Однако сканзены не должны быть отказом от стремления к изучению, документации и спасению как можно большего числа ценных исторических построек в целой южночешской области во избежание их уничтожения.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Volksarchitektur, das Bauschaffen des Landvolks, nimmt in der Tschechoslowakei und ihrer materiellen Kultur eine recht wichtige Stelle ein. Im Laufe der geschichtlichen Entwicklung hat sich auf dem Territorium unserer Heimat eine bunte Mosaik von Gebieten gebildet, charakterisiert durch den Ausdruck ihrer Dorfsiedlungen und deren Architektur. Diese sogenannten Regionalgebiete unterscheiden sich voneinander durch die angewendeten Baumaterialien, ihre Gestaltung, Anknüpfen an unterschiedliche Entwicklungsetappen der offiziellen Stilarchitektur, und zwar in Abhängigkeit von ethnischen Einflüssen und Natur- und topographischen Bedingungen. Eine eigenartige Stellung unter diesen Gebieten nimmt das Territorium von Südböhmen ein. Die Volksarchitektur hat hier im Laufe des vergangenen Jahrhunderts ein hohes gestalterisches und Architekturniveau erreicht und ihr Bild wurde, bildhaft gesagt, zum Synonym der Architektur der böhmischen Dorfsiedlungen. Während im größten Teil Böhmens die Bauernarchitektur an der herkömmlichen Holztechnologie festhielt, ist man in Südböhmen unter dem Einfluß von spezifischen Bedingungen und dank der Tradition sehr schnell zum Stein- und Ziegelbau übergegangen. Darüber hinaus haben sich im Rahmen des südböhmischen Regionalgebiets einige eingeständige Landkreise herauskristalisiert, die sich gestalterisch und architektonisch voneinander markant unterscheiden und verschiedenartige Typen darstellen.

Dieser bemerkenswerten Erscheinung ist das ganze Buch gewidmet, das sich darum bemüht, die Entwicklungsbedingungen und die Ursachen der Entstehung der südböhmischen Bauernarchitektur zu erforschen und zu erklären. Gleichzeitig macht es den Leser mit den genannten Baulandkreisen, deren charakteristischen Merkmalen und in erster Linie mit den bis zum heutigen Tage erhaltenen Siedlungskomplexen und einzelnen bedeutenden Bauten bekannt.

Das Buch hat fünf Grundsatzkapiteln, die dann in eine Reihe von Unterkapiteln gegliedert werden, die sich mit Detailerscheinungen beschäftigen. Unternehmen wir nun wenigstens einen kurzen Spaziergang durch das ganze Buch und den Inhalt von einzelnen Kapiteln und Abschnitten.

I. Die südböhmische Bauernarchitektur. Dieses Kapitel besitzt den Charakter einer Einführung, in der die südböhmische Architektur in den breiteren Rahmen der tschechoslowakischen Volksarchitektur eingefügt wird.

I/1 Im Abschnitt „Die Besiedlung Südböhmens" wird die nach und nach entstandene zusammenhängende Besiedlung dieses vom Verwaltungszentrum ziemlich weit entfernten Gebietes verfolgt, unter Hinweis auf die schwierigen Bedingungen, die die moorartigen und schwer passierbaren Landstriche und vor allem die relativ große Höhe über dem Meerespiegel (400 m) bildeten. Dieses Gebiet — oder wenigstens das meiste von ihm — gehörte zum Besitz und unter die Verwaltung des mächtigsten südböhmischen Feudaladels, der Witigonen, später der Familie Rosenberg; die Könige haben die Formen der Besiedlung kaum beeinflussen können. Erst seit dem 13. und in der Hauptsache seit dem 14. Jahrhundert bemerken wir da eine etwas regere Besiedlungsaktivität, zuerst an den internationalen Handelsstraßen und dann an dem Straßennetz zwischen den alten Verwaltungszentren. Zuerst werden höher gelegene Gebiete besiedelt. Die eigentlichen Moor- und Sumpfgebiete (nach denen das Kergebiet um Třeboň, Hluboká und Veselí „Blata" benannt wurde) werden ziemlich spät besiedelt. Die wichtigste Bedeutung für das Bild der Besiedlung und der Landschaft hat das 16. Jahrhundert, in dem der Adel zum eigenen Untenehmertum übergeht und die Landschaft durch breitangelegte wasserwirtschaftliche Systeme von Teichen die Landgebiete um Třeboň, Hluboká und Netolice verwandelt. Gleichzeitig werden durch ein System von Abwässerungskanälen Bedingungen für Nutzung, Urbarmachung und Besiedlung weiterer Landstriche geschaffen. Bei der Verfolgung der Siedlungsentwicklung werden dann die negativen Folgen des Dreßigjährigen Krieges in Erinnerung gebracht; damals ist eine Reihe von Dörfern vom Erdboden weggefegt worden. Die Besiedlung wurde schließlich im 17. und 18. Jahrhundert durch die Entstehung einer Anzahl von Nicht-Bauernsiedlungen an Hammern, Glas- und Hüttenwerken — als Feudalmanufakturen gegründet — abgeschossen. Schließlich, am Ende des 18. Jahrhunderts, wie auch auf dem übrigen Staatsgebiet, — sind einige Gemeinden auf dem Boden von konfisziertem Feudaleigentum und aufgelösten Klöstern entstanden.

I/2 Im Anschluß an die Entwicklung der Besiedlung werden die grundlegenden Grundrißtypen von Gemeinden angeführt, die bei der Entstehung und Gründung von Dorfsiedlungen angewendet worden sind. In Südböhmen begegnen wir im Grunde der ganzen Skala von Grundrißtypen vom recht selten anzutreffenden Haufentyp, mit dem Hoftyp, der eine der ältesten Formen der Besiedlung

belegt, weiter mit dem Straßen und Hubentyp (im Grenzgebiet) bis zu dem Dorfplatztyp, der für den ganzen Bereich am meisten charakteristisch ist. Im Anschluß an die Beispiele dieser Typen wird auch die Form der Parzelierung von Flurenfeldern — Ländereien, die den einzelnen Bauernhöfen angehörten — analysiert.

I/3 Formen der Siedlungen. Dieses Unterkapitel schließt direkt an die Übersicht der Grundrißtypen an und stellt die Beziehungen zwischen der Grundrißform und Gestaltungsart an dem Ausdruck einzelner Siedlungen dar. Es werden genauer der Gestaltungsprozess der Siedlungsstruktur analysiert, das Bild der Landschaft und der Siedlungen während der historischen Entwicklung und konkrete Beispiele von Neugründungen angeführt.

I/4 Soziale Unterscheidung der Bebauung. Die ganze Entwicklung der Dorfsiedlungen ist in seiner Entwicklung durch die Existenz der sozialen Unterschiede zwischen den Siedlern bezeichnet. Diese vertiefte sich im Laufe der weiteren Entwicklung bis zu antagonistischen Unterschieden zwischen großen, reichen Höfen und der Bebauung der Landlosen und Dorfarmen. Begreiflicherweise hat sich dies auch in dem Bild der ganzen Siedlung niedergeschlagen und in dem architektonischen Wesen der Bebauung und den Häusern einzelner sozialer Gruppen der Bevölkerung. Es werden Beispiele der Quellenerforschnug der Eigentumslage in den Dörfern anhand der Steuerbulle, des Josephinischen, Theresianischen und des Stabilkatasters angeführt. In diesem Kapitel werden detailiert einige Lokalitäten analysiert, wie z. B. die untergegangene Gemeinde Pfaffenschlag, das Dorf Břežany u. a. m.

II. Objekte und Konstruktionen. Dieses ausführlichste Kapitel untersucht detailiert die Entwicklung der Konstruktion und der Form einzelner Gestaltungselemente des Dorfgrundrisses und -bildes. In einzelnen Unterkapiteln wird immer ein einzelner typologischer und funktioneller Bau analysiert. Im Einleitungsteil wird die Struktur-, Wirtschafts- und Baueinheit der Dorfsiedlungen behandelt — der Bauernhof. Es werden ihre Größen- und Strukturgrundvarianten beschrieben; gleichzeitig wird hervorgehoben, daß die gegenwärtige Bauernhofform in der Regel nicht das Resultat eines einmaligen Aufbaus darstellt. Der Bauernhof entwickelte sich während einer längeren Zeitspanne ebenso hinsichtlich der einzelnen Funktionseinheiten, wie auch in der formalen Hinsicht. Die Struktur und das Bild widerspiegeln die soziale Differenzierung der Dorfbewohner.

II/1 Der Bauernhof. Der Bauernhof war in der Vergangenheit die Grundeinheit der Struktur des Dorfes im Wirtschaftlichen Sinne, und deshalb auch im Siedlungs- und Bausinn. In dem geschichtlichen Zeitraum, den wir anhand von bestehenden Material- oder schriftlichen Quellen zu verfolgen vermögen, bildeten diese Einheit in der Regel mehrere Objekte, differenziert nach Funktion und Betrieb.

In der landwirtschaftlichen Landschaft hängt die Größe und Struktur der Bauernhöfe von einer Reihe von Umständen ab. Eine wesentliche Gruppe kann man unter dem Begriff die Lage des Dorfes zusammenfassen — es gehört hierher die Beziehung der einzelnen Bauernhöfe zu dem Dorfplatz und den Kommunikationen, die Größe und die Gestalt einzelner Parzellen, die Art des Terrains, die Beziehung zu den Weltrichtungen. Eine Reihe dieser Momente konnte durch die Zeit ihrer Entstehung beeinflußt werden gegebenenfals durch eine Reorganisation des Dorfes und seiner Felder. Zu den wichtigsten Bedingungen der Größe und der Gliederung des Bauernhofes gehörte die Sozialstellung des Hofeigentümers, also eigentlich die Größe des landwirtschaftlichen Bodeneigentums, das der Landwirt bzw. seine Familie und Gesinde, gegebenenfalls die Lohnarbeiter bestellten.

Die Grundarten von — gewöhnlich selbständigen — Objekten in einem Bauernhof waren die folgenden: das Wohnhaus, die Stallungen (in den meisten Fällen mit dem Wohnhaus verbunden), der Speicher, die Scheune, der Schuppen.

Die Parzellen, die die Form — grob genommen — eines Rechtecks besitzen, oder deren Form fast ein Rechteck ist, besitzen häufig eine Einfahrt an einer der Längsseiten des Wohnrauses. Die Lage des Hauses an der einen oder anderen Seite des Hauses wird des öfteren (jedoch nicht immer) durch die Möglichkeit der Besonnung seiner Stirnseite — der Giebelseite und der Seiteneingangsseite mit Vorflur beeinflußt. Die Stallungen sind mit dem Wohnhaus in der Art der Verlängerung seiner Masse angebaut. Auf Parzellen mit einer breiteren Dorfplatzseite findet man sie ebenfalls im Vordergrund, anstelle vom Speicher, an der Einfahrt, gegenüber der Hauptfront des Wohnhauses. Die Speicher werden demgegenüber meistens hinten situiert, wo sie den Hof abschließen und sich mit Vorteil durchfahren lassen; das war vor allem dort günstig, wo hinter

dem Bauernhof oder dem Garten direkt die Felder begannen.

Bei der baugeschitlichen Erforschung der Dorfbebauung findet man recht selten einen Bauernhof, dessen Bauobjekte gleichzeitig entstanden sind. Häufiger sind die Fälle, da der erhaltene Teil der Bebauung nach und nach gebaut worden ist, oder aber, genauer gesagt, es handelt sich um neugebaute Objekte und um umgebaute Objekte aus dem Zeitraum, da in dem bestimmten Gebiet die Bedingungen für die Bauaktivität günstig gewesen sind. Wir finden auch Bauernhöfe, die nach und nach entstanden, in recht langen Zeitabständen. Manchmal beträgt der Zeitabstand mehr als hundert Jahre. So ist es vor allem bei solchen Bauernhöfen, deren Prosperität während einer bestimmten Zeitlang eine Talfahrt verzeichnen mußte, so daß die alten Objekte (insofern sie gründlich gebaut worden sind und die an sie gestellten Anforderungen nicht geändert wurden — also z. B. Speicher und Scheune) nur instandgehalten wurden und nicht durch Neubauten mit größeren Kapazitäten ersetzt werden mußten.

II/2 Haus und Hütte. Diese Abhandlung befaßt sich mit der Analyse des Dorfwohnhauses, seiner Entwicklung und der Ausformung seines Grundrisses und den Betriebsformen in ihm. Die ersten Erkenntnisse stützen sich auf archeologische Forschungen, die bereits für das 13. u. 14. Jahrhundert die Existenz von relativ hochentwickelten Dreiraumtypen belegen. In Abhängigkeit von den topographischen und ethnischen Bedingungen des bestimmten Gebietes hat sich dieser Typ zu dem sogenannten Kammerhaus entwickelt und auf der anderen Seite zu dem sogenannten Stallhaus. Zwischen ihnen gibt es auch einen Übergangstyp mit verkürzter Kammer und einem kurzen Verbindungsgang zwischen Hausflur und Stall. Ein Spezialinteresse wird der Entwicklung der Beheizungsanlage gewidmet — dem Ofen, dessen Situierung und Bedienungsart, ebenso wie die Formen der Rauchabführung zu integrierenden Tatsachen der Entwicklung des Wohnraumes geworden sind. Es hat sich ein weiterer Raum entwickelt — die schwarze Küche; die Anwendung des feuerfesten Kamins machte es möglich, den Dachbodenraum zu nutzen und dadurch Dach und Giebel eine neue Form zu geben. Im Zusammenhang mit der Entwicklung des Hauses wird auch die materielle Seite einzelner Hausteile im Auge behalten wie auch die Verwandlung der gezimmerten Konstruktion in eine gemauerte.

II/3 Bauerhaus mit zweistöckigem Speicher. Im Rahmen der Entwicklung besitzt in Böhmen das Gebiet von Süd- und Südwestböhmen ein bedeutendes Spezifikum, nämlich, daß sich eine Reihe von Häusern mit einstöckigem Wohnhaus und zweistöckigem Hinterhaus (dem Wirtschaftsteil) erhalten hat. Das Hinterhaus (Kammer) erinnert an einen einstöckigen Speicher — davon kommt die deutsche Bennenung dieses Haustyps (Speicherhaus). Die Entwicklung dieser Struktur knüpft ohne Zweifel an die älteren Etappen der Entwicklung der Heizstelle und einer freien Abführung des Rauches in den Dachbodenraum. Der Wohnraum mußte höher sein (unter der Decke staute sich der Rauch), und der Dachraum konnte nicht genutzt werden. Deshalb war es von Vorteil, die Höhe des Dachstuhls zu nützen und den Kammerteil in zwei Sockwerke zu teilen. Der obere Teil des Speichers, in den Dachstuhl vorverlegt, mußte gegen Brand gesichert werden — deswegen wird „der Speicher" in der Regel gemauert ausgeführt und der Raum oben mit einer gezimmerten, mit einer mächtigen Lehmschicht (als Dämmung) versehenen Wölbung beendet. Ausnahmsweise war auch diese Wölbung gemauert, häufiger findet man sie jedoch bei einem ähnlichen Haustyp in dem österreichischen Burgenland oder in der Mittelslowakei.

II/4 Zimmergewölbe und Lehm mit Stroh.

Zu den altertümlichsten Konstruktionen in Südböhmen gehören Holzlehmgewölbe, die das Obergeschoß - vorwiegend handelte es sich um Lagerräume im oberen Teil — schlossen. Es geht um ein eigenartiges konstruktives Gebilde. In den Giebelseiten des Blockhauses werden die Balken allmählich verkürzt und dadurch übergehen die Seitenwände von der Vertikalwand in die halbzylindrische Fläche. Auf diese Konstruktion wurde dann eine massive lehmige Schutz- und Dämmschicht aufgetragen, die den übergewölbten Raum und das Gewölbe von der selbständigen Konstruktion des Dachgiebels trennten. Es geht um ein übernommenes Element, denn das Zimmergewölbe überliefern uns mittelalterliche Abbildungen (Die Bibel des Welislaw); ihre Abdrücke wurden gefunden in dem Palastgemäuer von Burgen und Palästen; bekannt sind sie auch aus städtischem Milieu.

In Wohnräumen begegnen wir bei Bauernhäusern Andeutungen des Zimmergewölbes recht selten, immer handelt es sich um Häuser von außergewöhnlichem Alter. In Süd- und Südwestböhmen haben sich

zahlreiche Beispiele erhalten, vor allem geht es um Speicher. Am häufigsten findet man Beispiele, wo das Gewölbe die Halbkreisform verläßt und sich zu einem Trapez oder Dreieck vereinfacht, die mit ihren Schrägseiten die Neigung des Dachstuhls verfolgen. Im Süden Böhmens überwiegen heutzutage Beispiele, wo auch das Prinzip der Zimmerung verlassen und die Schrägdecke mit Lehmbeschmierung konstruktionsmäßig mit den gemauerten Giebeln verbunden ist.

II/5 Der Speicher. Wenn auch der Speicher keineswegs das größte Objekt eines Bauernhofes war, wurde seinem Bau eine beträchtliche Aufmerksamkeit gewidmet, weil der Speicher der Raum war, der der Aufbewahrung und Sicherung des wertvollsten Produkts — des Korns — diente, des Saatguts, eventuell des Mehls, der Bekleidung, der Nahrungsmittel usw. Die Speicher mußten fest und trocken sein, gegen Einbruch und Feuer gesichert. Ihre Situierung war im Laufe der Entwicklung im Bauernhof verschieden, es kann gesagt werden, daß das 19. Jahrhundert ihre lagemäßige Entwicklung durch die Situierung an der Stirnfront, gegenüber dem Wohnhaus, beendet hat. Eine Reihe von Beispielen und die Lage des Speichers läßt den Gedanken an die Verteidigungsfunktion dieser Bauten aufkommen; auch einige Details sprechen dafür, so die Öffnungen und ihre Lage. Als Material dieser Bauten war bis zum Ende des 18. Jahrhunderts in der Regel eine Blockhauszimmerkonstruktion, seit dem Ende des 18. Jahrhunderts überwiegt der gemauerte Bau. An den Speicherbauten hat sich eine Menge archaischer Konstruktionsgewohnheiten erhalten (Holzlehmgewölbe), so zum Beispiel die Form von Luftlöchern, Eingängen usw.

II/6 Der Nacken

An einer Reihe von südböhmischen Dorfbauten, vor allem an Speichern, können wir ein interessantes architektonisches Gebilde antreffen, und zwar gleich beim Eintritt ins Objekt. An den Seiten von Eingangstüren treten senkrecht in der Wandrichtung zwei kleine Mauern hervor, oben durch einen geraden Sturzbalken, oder häufiger ein Gewölbe abgeschlossen. Dieses Gebilde ist aus Südböhmen bekannt, unter der Bezeichnung „žudro" (Traufseitlaube/Žudro-Vorhalle); bisher jedoch in diesen erforschten — Gebiet unbekannt. In Südböhmen kann man noch seine altertümliche Benennung „šíje" — oder „šija" (Nacken) zu hören bekommen. Die ältesten überlieferten südböhmischen Speicher mit „Nacken" stammen aus dem 16. Jahrhundert, die jüngsten aus der Zeit um die Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Forschung konnte etwa 30—40 dieser bemerkenswerten Beispiele und Gebilde feststellen, deren Entstehung mit größter Wahrscheinlichkeit in den fernen Zeiten zu suchen sind, im Zusammenhang mit der Anforderung, den Eintritt in die unterirdischen Wohn- oder Lagerräume zu überdecken.

II/7 Die Scheune stellt ein weiteres wichtiges Gestaltungs- und Funktionselement im Bauernhof dar. Ihre Form hat sich mit der Zeit entwickelt, wahrscheinlich von der einfachen Form des Heubergs über vielseitige Scheunen mit Strohbedachung und einer niedrigen Umfangsmauerung aus Stein oder einem Zimmersockel bis zu den mächtigen Bauten der gemauerten Scheunen mit hohen Wänden im 19. Jahrhundert. Eine Reihe der erhaltenen Beispiele archaischer Form und der Konstruktion „auf die Statue" darf zu den ältesten Baudenkmälern in Südböhmen gezählt werden.

II/8 Ein anderer und wahrsheinlich auch jüngster Bautyp im Bauernhof ist der Schuppen. Weder seine Form noch seine Situierung innerhalb des Bauernhofes ist bei weitem nicht so streng normiert wie die übrigen Teile des Hofes. Doch gibt es eine Reihe von Beispielen, die sich durch ähnliche archaische konstruktive Merkmale auszeichnen, wie z. B. die Scheunen, und zeugen so für ein beträchtliches Alter. Auch bei den Schuppen lassen sich einige Entwicklungs-, Konstruktions- und Formänderungen feststellen, von gezimmerten Säulenbauten bis zu gemauerten oder sogar gewölbten.

II/9 Die Beschreibung und die Analyse der Entwicklung, die in dem Kapitel über die einzelnen Teile von Bauernhöfen vorgelegt werden, sind durch eine Abhandlung über Umzäunung und Einfahrt abgeschlossen, die vom Standpunkt der äußeren Erscheinung — d. h. der Architektur der Bauten und der Wirkung von Interrieurs und Exterrieurs der Dorfsiedlungen als recht wesentlich zu betrachten sind. Eine Reihe von Beispielen bezeugt, daß die Funktion dieses immer aufwändigen Teils des Bauernhofes von der rein schützenden und verteidigungsmäßigen bis zum Zeitraum des 19. Jahrhunderts sich geändert hat. Damals wurden die Umzäunung und Einfahrt zum Teil der architektonischen Gestaltung und der Gesamtkomposition von Bauernhöfen und damit ein Integrationselement des Dorfinterrieurs.

II/10 Die letzte im 2. Kapitel beschriebene Art

von Bauten ist kein Strukturbauteil des Hofes, sondern ein Bau, der in Südböhmen ein Normtyp und Wesensmerkmal der südböhmischen Dorfplatzräume geworden ist — die Schmiede. Der Arbeitsraum und die Einrichtung eines der ältesten Handwerke auf dem Lande hat hier einen funktionalen und architektonisch abgeschlossenen Typ gebildet, der sich dann, bloß mit geringen Größenabänderungen in den meisten Gemeinden wiederholte.

III. Das dritte Kapitel ist der Architektur gewidmet, der Kompositions- und der äußeren Gestaltung in den südböhmischen Dörfern, der Entwicklung ihrer Dispositions- und Betriebsanordnung und der Gestaltung ihrer materiellen Substanz.

Der Einleitungsabschnitt beschäftigt sich mit den ältesten Objekten und fügt der bisherigen Beurteilung der Architektur in diesem Teil Böhmens eine ganze Reihe neuer Tatsachen und Beobachtungen bei. Südböhmen ist einer der Gebiete, in denen es in den letzten Jahren gelingt, in der Dorfbebauung Objekte oder wenigstens ihre Restbestände festzustellen, im Grunde ältere, als es für Bauernhäuser bisher für möglich gehalten wurde. Sie stammen meistens aus dem späten Mittelalter, aus dem 16. Jahrhundert und dem Beginn des 17. Jahrhunderts. In diesem Zeitraum gab es auch unter den Untertanen eine Schicht von relativ vermögenden Bauern, die ihre Bauten mit einer ähnlich anspruchsvollen Maurer- und Steinmetzarbeit auszustatten vermochten, wie sie in dieser Zeit in den Städten und bei der Errichtung von Feudalbauten angewandt wurde. Die Verläßlichkeit der Datierung von gefundenen Beispielen wird durch die Tatsache unterstützt, daß nach der ziemlich langen Unterbrechung der Bautätigkeit in Folge des Dreißigjährigen Krieges in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts und der Verarmung des Landes durch die Leibeigenschaft es zu einer radikalen Veränderung des Bildungscharakters der Bautätigkeit gekommen ist, die mögliche Formretrospektiven ausschließt. Direkte Datierungen durch Aufschrift sind selten, aber in den selben Zeitraum fallen auch Datierungen, analogische Funde in anderen Teilen Böhmens. In zwei Fällen wurde eine Zeitangabe durch den Fund vermauerter Keramik ermöglicht. Die dendrochronologische Datierung wurde bisher bei den hiesigen Bauten verwendet. Von den authentischen Objekten und Elementen aus dem Zeitraum des Mittelalters und der Renaissance ist ein späteres Einbauen von architektonischen Gliedern zu unterscheiden, die aus zerstörten Festungen, Burgen oder Kirchen mitgebracht wurden. Vergleichende Studien bringen jedoch an den Tag, daß es nicht allzuviele solche Beispiele gibt, und daß sie in der Regel leicht zu unterscheiden sind. Unter die ältesten Objekte gehören am häufigsten Speicher, in der Regel einstöckige, gemauerte Bauten mit Steinportalen, häufig sind auch gemauerte Tore mit steinmetzartig bearbeiteten Wandung usw. Die Identifizierung der alten Teile von Wohnhäusern wird durch häufige spätere Umbauten schwierig. Eine ausdruckvolle Konzentrierung von spätmittelalterlichen Objekten wurde in dem Landstrich zwischen České Budějovice und Český Krumlov fesgestellt und im nördlichen Grenzgebiet Südböhmens — in dem Bereich um Sedlčany.

Das zweite Kapitel verfolgt die Entwicklung der Architektur von südböhmischen Dorfsiedlungen in der Zeit des 18. und 19. Jahrhunderts, einer Zeit, aus der sich schon eine größere Anzahl von Objekten erhalten hat. Es ist eine Zeit, wo es nach der Aufhebung der Leibeigenschaft 1781 zu einer regen Bautätigkeit und Reproduktion von alten Dorfbaufonds — hier im Süden bereits überwiegend mit Hilfe neuer Technologie — kommt. Alte Zimmerbauten, vor allem Wohnhäuser, Scheunen werden durch gemauerte Bauten ersetzt. Den Anfang machen die meistvermögenden Bauern, seit den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts ergreift dann der Bauboom den ganzen Landbereich, das Vorgebirge des Böhmerwaldes miteinbezogen. Man kann sehen, daß die Architektur der Neubauten anfangs Kopien sind, Nachbildungen der Bauten der Feudalherren, oder aber recht einfache Bauten, die ihre Form von der ursprünglichen Holzarchitektur übernehmen. Bald treten dann schon Beispiele in Erscheinung, bei deren Errichtung die Maurermeister frei die Elemente der Ordensarchitektur anwenden und sie an den Flächen der neuen Häuser mit rein volkhaften Ornamental- und Naturalelementen kombinieren. In einer Reihe von Landgebieten sind Maurermeister bekannt, die einem bestimmten Landkreis die Eigenart ihres Schaffens einprägten. Dies, in Zusammenwirkung mit der dortigen Überlieferung, beeinflußt in verschiedenem Maße durch die Bauproduktion der Feudalherrschaft und das Haftenbleiben an verschiedenen Stilmustern (Klassizismus, Barrock, schließlich auch Romantismus), hat die Bedingungen geschaffen für die Kristalisierung unterscheidbarer Landkreise im Rahmen des südböhmischen Regions.

Der letzte Teil des dritten Kapitels verfolgt die allmähliche Gestaltung des Bildes von Siedlungen und Architektur der Bauten des südböhmischen Bauernlandes am Ende des 19. und während des ersten Viertelhjarhunderts des 20. Es ist ein Zeitraum der Kulminierung und gleichzeitig die Abschlußphase der Entwicklung der Bauernarchitektur, vor dem Beginn eines Nivellierungsprozesses, der aufs Land Vorbilder des Stadtbaus bringt und neue Bauarten, wie Schule, Behausung für nicht in der Landwirtschaft tätige Bevölkerung, Wirtshaus, Kapelle usw. Ein charakteristisches Merkmal der Zeit bildet das quantitative Wachstum von Dörfern; es werden die Freiflächen der Dorfplätze und das Gemeindeland bebaut. Die neuen Umbauten der Bauernhöfe verlassen das eingelebte Zweigiebelschema des Hofes; es enwickelt sich ein längsorientiertes Haus mit Durchfahrt, verbunden mit der Masse des Speichers. Trotz aller dieser Veränderungen und trotz puristischer Tendenzen, die die malerischen Giebel und Bauernhofkonturen verflachen, wird ein einfacher Dreieckgiebel verwandt, die Architektur behält das Malerische und den Stuckdekor, wenn auch in deutlich einfacherer Form. Wir finden jedoch auch Bauten, die sogar nach 1900 dem Heimatkolorit und Plastizität Treue bewahren und die Ortschaften behalten auch weiterhin ihre Ausdrucksreinheit und das Malerische.

IV. Das vierte Kapitel bilden vier tiefere Sonden — Charakteristiken von vier ausdruckvollsten Baulandkreisen.

IV/2 In erster Linie ist da das Kerngebiet des südböhmischen Regionalgebietes eingegliedert — Blata. Dieses Gebiet, am meisten bekannt, besitzt die ausgeprägteste Dorfarchitektur. Ursprünglich befanden sich da Moore und Naßgebiete, die am spätesten besiedelt wurden. Es handelt sich um zwei Regionallokalitäten. Die erste sind die sogenannten Soběslav—Veselí—Blata (Blata--Torfland) im Bereich der heutigen Torfgruben, und die zweite im Teichgebiet in der Umgebung von Hluboká (an der Vltava--Moldau) und Netolice. Die Landschaft dieser zweiten Enklave wurde wesentlich durch die wasserwirtschaftlichen Systeme des 16. Jahrhunderts beeinflußt. Bis an die heutigen Tage blieb hier eine Reihe von fast intakten Siedlungen erhalten, die das Bild des böhmischen Dorfes des 19. Jahrhunderts representieren.

Hier kann man einer ziemlichen Menge von unverfälschten Architekturen begegnen, denen ihren charakteristischen Ausdruck die Maurermeister Jan Štech, Fr. Štorch, Martin Paták u. a. einprägten. Die Architektur des Gebietes um Hluboká ist außerordentlich anziehend und besitzt darüber hinaus wissenschaftliche Bedeutung, weil es hier noch vor nicht allzu langer Zeit eine Reihe von Proben vorangegangener Bauetappe der Zimmerhäuser und Halbzimmerhäuser gegeben hat.

IV/2 Im zweiten Abteil wird die Aufmerksamkeit an den benachbarten Baukreis um Třeboň und Jindřichův Hradec konzentriert. Es handelt sich um ein Gebiet mit unterschiedlichem topographischen Charakter. Wir finden da einerseits höhere Lagen der Umgebung der Kleinstadt Trhové Sviny, andererseits die Umgebung von Jindřichův Hradec und das Gebiet des Třeboner Teichbeckens. Die Architektur der Dörfer und Bauten ist hier einfacher als auf den „Blata". Es hat sich hier eine Reihe von Bauten, deren Baumeister der älteren Zimmertechnologie treu bleiben, erhalten jüngere, gemauerte Bauten besitzen einen „puristischen", an den Klassizismus sich anlehnenden Ausdruck mit einem flachen Stuckdekor.

IV/3 Die dritte Sonde wurde in das Gebiet des Böhmerwaldes und seines Vorgebirges gerichtet. Namentlich das Gebiet des Vorgebirges ist eine Schatzkammer archaischer Bauformen und Konstruktionen. Dank der verlangsamten Entwicklung in den letzten Jahrshunderten, ohne den Einfluß der Industrieentwicklung und mit einer Stagnierung der Landwirtschaft in sehr harten Bedingungen, wurde hier eine Reihe von mittelalterlichen Angewohnheiten konserviert, die anderswo vergessen und verlassen worden sind. Man findet hier Rundholzblockbauten, geläufig ist ein Typ der Scheune mit Obergeschoß, die Anwendung des Walmdachs, der Dachstuhl mit Firstpfette in Wohm- und Wirtschaftsbauten.

Eine alte Tradition besitzt auch der Steinmassivbau, denn es geht um ein Gebiet mit einem Steinüberfluß, häufig mit armen Wäldbeständen, die bereits am Ende des Mittelalters gefällt wurden. Eine neue Steinbauwelle an der Grenze des 18. und Jahrhunderts knüpfte deshalb an eine alte Tradition an. In der Architektur der Dörfer haben sich damals, ebenso wie auf den Blata, einige Maurerindividualitäten durchgesetzt, vor allem Jakub Burza in der Umgebung von Volyně und Strakonice.

Im Gebiet des Böhmerwaldes haben sich einige bemerkenswerte Dorfkomplexe erhalten, wie Zechovice, Nahořany, Břežany, Dobříš u. a., die ein reines Bild des Dorfmi-

lieus in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts darstellen.

In dem Berggebiet des Böhmerwaldes, wo die Lösung der Berghöfe den rauheren Bedingungen entspricht, verbleibt der Bau meistens bei der Holzkonstruktion; es kommt da zum Ausdruck eine deutliche Tendenz zum Zusammenfassen aller Betriebstätigkeiten unter einem Dach. Der bedeutendste Komplex stellt die Gemeinde Stachy dar, mit typischen gemächlichen Böhmerwaldhäusern.

IV/4 Die letzte „Monographie" ist dem Landstrich gewidmet, der im Norden an den Gebietskreis von Hlubocká Blata angrenzt — den Gebieten um Písek und Tábor — und im Osten an das Gebiet um Pacov. Aus diesem, durch reine Architektur allgemein malerisches Gebiet, wurde zur Detailerforschung, die durch zwei Flüsse — Moldau und Otava — und ihren Zusammenfluß begrenzte Enklave gewählt; weiter das Gebiet südlich und südöstlich von Tábor und das Gebiet um Pacov, das schon deutlich die Zugehörigkeit zu der Architektur der Böhmisch-Mährischen-Höhen vorzeichnet. Während die Architektur des Písek - Gebietes eine Reihe von Merkmalen, die mit den Merkmalen des Kernteils Südböhmens identisch sind, aufweist, verbleibt die Architektur des Tábor- und namentlich des Pacov-Bereiches, die nicht so reich waren, bei den älteren architektonischen und konstruktiven Formen. Es blieb hier eine Menge von Blockbauten erhalten, die Massivbauarchitektur, überwiegend aus späterer Zeit stammend, entbehrt meistens die Formenvielfalt der südlicheren Gebietskreise.

V. Baudenkmäler und das gegenwärtige Dorf. Die Lage und die Perspektiven der Baudenkmäler der Bauernarchitektur sind in den Dörfern der Gegenwart als ziemlich problematisch anzusehen. Dorfdenkmäler haben in der letzten Zeitspanne — im Vergleich mit allen anderen Arten von Baudenkmälern — ohne Zweifel die höchsten Verluste ihres Baufonds zu verzeichnen. Dies ist kaum anders auch in Südböhmen, wo es bisher gelungen ist — angesichts der hohen Anzahl dieser Objekte und ihrer Atraktivität — bis zu einem gewissen Grade — das Bewußtsein ihrer Bedeutung und ihrer Unersetzbarkeit zu erhalten.

Zu den wichtigsten Ursachen von Desinteresse für die Dorfdenkmäler, die zur Folge ihren allmählichen Untergang haben — gehört die ignorante Unkenntnis ihrer Werte. Lückenhaft sind besonders die bisherigen Kenntnisse über die wertvollen altertümlichen Konstruktionen in Objekten, die nicht bereits durch ihre äußere Erscheinung ide Aufmerksamkeit auf sich ziehen.

Als die grundlegende Art der Gewinnung und Bearbeitung von Informationen über Dorfbauten sind die baugeschichtlichen Forschungen mit anschließender architektonischer und Denkmalschutzbewertung anzusehen. Die Methodik dieser Arbeitsprozesse wurde im Staatsinstitut für Rekonstruktion der Denkmalstädte und -objekte ausgearbeitet, bei der Untersuchung und Erforschung von historischen Stadtkernen. Diese Arbeitsstätte wendet diese Methode auch bei der Erforschung von Dörfern an. Forschungen dieses Typs können als Unterlage einerseits den Institutionen des Denkmalschutzes und ihren Mitarbeitern dienen, andererseits auch bei der Organisation und Lenkung des Neuaufbaus genutzt werden.

Die geringe Wirksamkeit des Denkmalschutzes wird häufig auch durch die Begrenzung an eine Minimalanzahl von bedeutendsten Objekten vorprogrammiert; dabei gibt es auch keine Möglichkeit, die Art und die Qualität der Bautätigkeit in der nächsten Umgebung zu beeinflussen. Auch die architektonische Qualität der Bautätigkeit in den Dörfern läßt z. Z. übrig zu wünschen. Bedeutend könnten zu der Regenerierung des historischen Baufonds verschiedene Erholungsobjekte beitragen. Einen günstigen Einfluß könnten dabei nicht nur sachgemäß rekonstruierte Altbauten haben, sondern auch eine mit Kenntnis und Gefühl durchgeführte Neubebauung.

In Fällen, wo im Terrain ein wirklicher Untergang von einigen Bauerscheinungen zu drohen beginnt und der Schutz von Objekten an Ort und Stelle nicht weiter möglich erscheint, ist ein Museum der Volksarchitektur in der Natur zu planen und zu errichten. Da die versetzten Objekte in Bedingungen, die den ursprünglichen Umgebung möglichst entsprächen, und der neue Baukomplex nicht beliebig zusammengewürfelt sein sollte, erscheint es am günstigsten, solche Versetzungen im Rahmen nicht allzu großer Gebiete mit einheitlicher Bauernarchitektur zu planen und zu realisieren. Die Naturmuseen der Bauernarchitektur sollten jedoch keine Resignation bedeuten. Gleichzeitig muß man alle Kräfte dazu mobilisieren, eine möglichst große Anzahl von historisch wertvollen Bauernhäusern in dem ganzen südböhmischen Gebiet zu erkennen, ihre Dokumentation zu erstellen und sie vor dem Untergang zu schützen. Das wertvolle Gebiet Südböhmens darf um ihre unwiderbringliche historische Bauernarchitektur nicht beraubt werden.

MÍSTNÍ REJSTŘÍK

Annín KT 212

Babín KT 63, 71, 83
Balkovy KT 46, 98, 132, 133, 138, 144, 188
Bednáreček JH 175
Bedřichov CB 13
Beranova Lhota TA 95, 96, 127, 199
Bělčice ST 21, 22, 88
Bílsko ST 86
Blata KT 82
Blatenka ST 85, 141
Blažejov JH 127, 131, 169, 171, 172
Bližanovy KT 72, 117
Bočkov ČK 29
Bohatice CL 118
Boletice CK 23
Bolevec (Plzeň) 119, 121
Bor CK 29
Borkovice TA 19, 26, 77, 81, 124, 125, 134, 141, 149, 152, 153, 154, 155
Boršov n. Vlt. CB 24, 166
Bošilec CB 149, 168
Boubín KT 42, 72, 88, 90, 98
Božejov CB 17, 25, 166
Božkov (Plzeň) 119, 187
Branná JH 26
Brloh PI 191
Březí PI 191, 194, 195
Březany KT 32, 33, 41, 43, 55, 59, 60, 62, 63, 66, 70, 81, 86, 100, 101, 102, 177, 179, 188, 208, 209
Břilice JH 26
Buk JH 169, 175
Buková CB 166
Bušanovice PT 102, 181, 186

Capartice DO 27
Cetoraz PE 201, 203

Čábuze PT 177
Čečelovice ST 42, 65, 66
Čejetice ST 92
Čeňkov TA 196
Čepřovice ST 46, 47, 128, 130, 133, 134
Černětice ST 183, 186
Černěves ST 56, 160, 161
Černice PZ 119
Černotice BN 90
Čertyně CK 73, 116, 117, 121
Česká Lhota CB 93, 149, 158
České Budějovice 26, 110, 115, 117, 149, 150, 158,
Český Krumlov 13, 67, 115, 117, 176
Český Rudolec JH 171
Číčenice ST 49, 160
Čížkrajice CB 103
Čížov JI 119, 120
Člunek PT 177

Dědovice PI 192
Dívčice CB 162
Dobev PI 56, 57
Dobrkovice CK 117
Dobronice TA 103
Dobršín KT 188, 210
Dolany KT 69
Dolní Bukovsko CB 144, 149
Dolní Lhota TA 127, 197, 199
Dolní Nekvasovice PT 180, 181
Dolní Novosedly PI 195
Dolní Ostrovec PI 24, 176, 192
Dolní Stropnice CB 13
Dolní Záhoří PI 195
Doudleby CB 158
Drahenice PB 35, 36, 66
Drahenický Málkov ST 16
Draheničky PB 35
Drahovice ST 160, 164
Dráchov TA 149, 151
Draženov DO 73, 74, 118
Dražkov PB 122, 123, 124
Držov PI 194
Dub TA 23, 25, 92, 98
Dublovice PB 111, 114, 121, 122, 123, 124
Dunajovice JH 168
Durdice TA 92
Dvoreček JH 28
Dvory PT 115, 184, 185
Dybeř (Peruc) LN 124

Frahelž JH 27, 165
Františkov m. o. Suchdol n. Luž. JH 165
Františkov m. o. Smilovy Hory TA 29

Hamr JH 168
Hartmanice TA 131, 150, 154
Hejná KT 13, 14, 24
Heřmaň CB 29
Hladná PI 191
Hlavatce CB 76, 149
Hlupín ST 139
Hodonice PI 142
Holašovice CB 25, 149, 158, 164
Homolov TA 29
Horaždovická Lhota KT 82, 83
Horní Planá CK 29
Horní Rápoltice PE 205
Horní Stropnice CB 13
Horusice TA 92, 104, 135, 149, 150, 154
Hosín CB 165
Hradiště PI 196
Hracholusky PT 179, 188
Hráz KT 29
Hůrky JH 165, 171, 172

Chlístov KT 53
Chlum u Třeboně JH 169, 170
Chotoviny TA 196, 199
Choustník TA 196
Chudějov CB 166
Chuděnín KT 27
Chvaletice PI 53, 62, 64, 65, 70, 128, 160, 163
Chýnov TA 196, 200
Chýstovice PE 201

Jamný PI 194, 195
Jedovary CB 167
Jelenov KT 12
Jemnice ST 12, 14, 19, 25, 100

Jetenovice KT 77, 82
Jindřichův Hradec 21, 168, 171
Jindřiš JH 175
Jinín ST 25, 81
Jiřetice ST 74, 97, 102, 181, 183
Jistebnice TA 196, 197

Kadov ST 92
Kájov CK 23
Kaletice CB 21
Kaletice ST 22
Kamenná CB 166, 167
Kamýk KT 49
Kašperk KT 67
Kašperské Hory KT 58, 176, 177
Katovice ST 19, 20, 25
Kersko (zaniklé) NB 203
Kladné CK 23
Kladruby TA 200
Klatovy 212
Klažary CB 17, 24, 166, 168
Klec JH 26
Klečaty TA 26, 88, 149, 154, 155, 157
Klínovice ST 89, 90
Klisinec PI 58
Kloub CB 99, 159, 161, 163
Kluky PI 191, 193, 194, 195
Kojákovice CB 168, 169
Koječín ST 46, 47, 114
Kokšín KT 75
Kolence JH 25, 168, 169, 171
Komárov TA 19, 25, 40, 42, 43, 85, 93, 134, 139, 149, 150, 152, 153, 156, 157
Kondrač CB 166
Koterov (Plzeň) 119
Kovanín PT 24, 181
Kozmice TA 104
Kravín (u Turovce) TA 43, 44
Krč PI 81
Krnín CK 21, 24, 62, 72, 74, 99, 112, 139
Křemže CK 158
Křenovice PI 195
Křepenice PB 110, 111, 124
Křišťanov PT 28
Křtětice ST 25, 168, 169, 171
Kundratice TA 88, 149
Kunějov JH 172
Kunžak JH 172
Kvítkovice CB 105, 158

Lásenice JH 171
Lažánky ST 15
Lažany TA 44, 127, 128
Libějovice ST 92, 94, 135
Libětice ST 63, 64, 81, 96, 101
Libotyně PT 128, 182
Liderovice TA 196
Lipnice PJ 21
Lipovice PT 181, 184
Lišov CB 149
Lnáře ST 11, 139, 141
Lnářský Málkov ST 100
Lniště CB 166, 167
Lodhéřov JH 97, 174, 175
Lomnice n. Luž. JH 26, 117
Louka PI 186, 187, 194
Lužnice CK 168, 169

Majdalena JH 169
Makarov ST 128, 131, 134
Makov TA 199
Malčice PI 96, 192
Malé Chrášťany CB 164
Malíkov JH 171
Malovice PT 158
Malšice TA 97, 196
Malý Bor KT 32
Malý Jindřichov m. o. Nové Hrady CB 12
Malý Ratmírov JH 172
Markl (Pomezí) JH 171
Matná JH 145, 170, 171, 175
Maxov DO 28
Mazelov CB 149, 150
Mažice TA 17, 18, 25, 26, 102, 103, 105, 129, 130, 142, 144, 149, 150, 154, 156, 157
Mečíchov ST 82, 86, 90, 91, 100, 102, 134, 135, 140
Mezimostí (dnes část Veselí n. Luž.) TA 149
Miletín PE 92, 93, 205
Milevsko PI 196
Miličín BN 199
Miloňovice ST 180
Mláka JH 22, 27
Mirotice PI 192
Modlešovice ST 73, 76, 79, 109, 111, 115, 117
Mohuřice CB 12, 14, 17, 23, 165, 167
Mokrá TA 149
Munice CB 158
Mydlovary CB 158

Nadějkov PI 131, 196
Nahořany ST 63, 87, 186, 188
Nákří CB 93, 158, 163, 164
Nepomuk PI 28
Nesměň CB 167
Netolice PT 13, 21, 49, 149, 158
Nežetice CB 168
Něchov CB 12, 17, 18, 23, 165, 167
Němčice u Volyně ST 23
Němčice PT 158
Německá Lhota (Frahelž) JH 27, 165
Nicov PT 190
Nišovice ST 142, 183, 184, 186
Nová Dlouhá Ves KT 55, 56, 57, 61
Nová Hlína JH 23
Nová Ves JH 170, 171, 173, 197
Nové Hrady CB 24, 166
Nové Hutě PT 27
Nové Kestřany PI 29
Novosedly JH 25, 27, 83, 100, 103, 104, 139, 144, 145, 168, 169, 170
Nový Kostelec TA 196
Nuzice CB 152

Oberschützen (Burgenland, Rakousko) 65
Obora u Cerhovic PI 28
Ohrazenice ST 139
Olešnice CB 165
Olešník CB 18
Olšovice PT 158

Opalice CB 13, 24, 116, 117
Opatovice CB 16, 17, 25, 87, 88, 102, 144, 158, 163
Orlov TA 196
Oslov PI 191
Ostřetice KT 74, 86, 112, 113, 120, 121, 188
Otěvěk CB 165, 167
Otín JH 173

Pašice CB 92, 158
Paště KT 189
Pec u Kdyně DO 27
Pejšova Lhota TA 196
Peršlák JH 15, 17, 24
Peruc LN 124
Petrovice KT 69, 188
Pěčín CB 96, 97
Pfaffenschlag (u Slavonic) JH 30, 31, 32, 44, 45, 47, 48, 59, 61, 85, 88, 99, 165
Pivkovice ST 163
Písečné JH 61
Písek 21, 192
Pištín CB 103, 104, 144, 149, 158, 164
Planá n. Luž. TA 17, 196
Plástovice CB 25, 34, 40, 41, 42, 56, 58, 70, 71, 73, 82, 92, 104, 105, 127, 128, 133, 134, 135, 144, 149, 158, 159, 164, 165, 209
Plánice KT 93
Plav CB 121
Plavsko JH 27
Plešovice CB 18
Počepice PB 210
Podeřiště PT 158
Podolí TA 199
Pohnánec TA 105
Pokovy Hutě (Vimperk) PT 27
Pole ST 116, 127, 168
Polště JH 171
Ponědraž JH 149
Prachatice PT 110, 176, 179, 185
Prasetín TA 200
Prášily m. o. Hartmanice KT 27
Pravětín PT 14, 16, 17
Proseč PE 201, 202
Přední Chlum PB 51
Předslavice ST 180, 181
Přelštice CK 23
Přepeře SM 112
Přešťovice ST 24
Putim PI 13, 23, 74, 191, 192, 194

Rabí KT 117
Račí ST 45, 90, 142, 183
Radčice ST 162, 163
Radhostice PT 182
Radomilice CB 12, 14, 56, 164
Radomyšl ST 190
Radostice CB 13, 16
Radostice u Opalic CB 24, 115, 116, 117
Radošovice ST 78, 79, 97, 111, 112, 113, 115
Ratibořice TA 199
Ratibořské Hory TA 11, 127, 199
Ratmírov JH 127
Ražice PI 83
Rejštejn KT 188
Ročovice (zaniklá) CB 26
Roudná TA 150
Rožnov CB 47, 86, 115, 117, 133
Rybova Lhota TA 17

Řepice ST 185
Řetenice PT 49, 90, 190

Salačova Lhota PE 205
Samšín PE 91, 200, 205
Sedlčany PB 123
Sedlec CB 30, 141, 158, 163, 164
Sedlečko TA 199
Sedlice ST 19, 20, 25, 88
Sedlíkovice ST 149
Senožaty PE 74, 205
Sezimovo Ústí TA 85, 86
Skryje CK 23
Slaný KI 118
Slavošovice CB 26
Slivonice KT 100, 102, 139
Smetanova Lhota PI 192
Smrkovec KT 100, 102
Soběnice LT 111, 118
Soběslav TA 149, 196
Solopysky PB 111, 114, 121, 122, 123, 124
Sousedovice ST 15, 17, 25
Stachy PT 90, 209, 210
Stachy-Chalupy PT 210
Stachy-Churáňov PT 49, 51
Stachy-Kůsov PT 52, 210
Stachy-Šebestov PT 51, 190
Staňkov JH 170, 171
Stará Vožice TA 199
Staré Prachatice PT 114
Starý Týn LT 118
Stoklasná Lhota TA 199
Strakonice ST 21, 179
Strašice ST 49
Stráž n. Než. JH 27, 168
Strážovice KT 73
Strmilov JH 171
Strunkovice ST 70, 76
Střelskohoštická Lhota ST 70
Stříbrné Hutě m. o. Vajdice CK 27
Stříbřec JH 27, 171
Střítěž PE 25, 200
Střížovice JH 172
Studenec PT 55
Sudkovice ST 25
Suchdol JH 168
Svatá Anna PI 191
Svatá Maří Magdaléna PT 26
Svatonice PI 195
Svatý Jan nad Malší CB 12, 29, 165
Svébohy CK 24
Svéradice KT 54, 55, 81, 85, 86, 177, 178, 179
Svídna(Drnek) KD 203
Sviny TA 81, 104, 141, 149, 152
Svinky TA 105, 124, 125, 134, 149, 154
Svojšice KT 69
Svořiš TA 198
Ševětín CB 150
Škůdra ST 18, 24
Štědronín PI 192
Štěchovice ST 176

Štěkeň ST 179
Štěkře CB 21, 117
Švejcarova Lhota ST 67, 70, 101
Švihov KT 26

Tábor TA 21, 150
Těchovice KT 70
Tchořovice ST 161
Todně CB 167
Trhové Sviny CB 102, 166, 168
Třebeč CB 167
Třebíz KL 119
Třebomyslice KT 70, 73, 74, 77, 79, 80
Třeboň JH 13, 21, 26, 117, 168, 170
Tučapy TA 143, 211
Tukleky PI 191, 192, 194, 195
Tupesy CB 104, 158
Turovec TA 197
Tvrzice PT 181, 184
Týn n. Vlt. CB 149

Újezd DO 69
Újezd u Chanovic KT 83
Újezdec KT 94
Újezdec u Bělčic ST 12, 22, 23, 24, 88
Unterschützen (Burgenland) Rakousko 72
Útěchovice PE 203, 204, 205

Velenovy KT 100
Velká Turná ST 77, 81, 86, 115
Velký Bor KT 89, 90, 135
Vesce TA 149
Veselí n. Luž. TA 26, 149, 168
Vimperk PT 49, 52
Vitějovice PT 51, 52, 64, 67, 72, 188
Vitín CB 104, 149
Vídeň (Rakousko) 11
Vlachovo Březí PT 125, 180
Vlastiboř TA 30, 101, 102, 125, 144, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157,
Vlhlavy CB 161, 163, 164
Vlkolínec LM 65
Vlkov CB 168
Vodňany ST 13, 16, 21, 24, 26, 149, 158, 159
Vojníkov PI 187, 191, 193
Volary PT 58, 177
Volyně ST 64, 184, 186
Vráž PI 192
Vrcovice PI 187, 191, 192, 193, 194
Vřeskovice KT 188
Vřesník PE 202
Vydří JH 171
Vyšší Brod CK 13, 24

Záblatí JH 158
Záblatíčko CB 163, 164
Záboří CB 158, 165
Zahájí CB 158, 164
Zahořany PI 50, 51
Záhoří PI 195
Zálezly PT 177
Zálší TA 12, 25, 26, 95, 101, 104, 125, 126, 130, 134, 135, 138, 141, 143, 144, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157
Zálužice CB 159
Záluží u Vlastiboře TA 95, 98, 99, 100, 114, 133, 135, 144, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 157
Zárybničná Lhota TA 197
Zbelítov TA 198
Zbudov CB 47, 76, 99, 126, 133, 136, 149, 158, 159, 164, 165
Zbilidy JI 200
Zbynice KT 53
Zdíkovec PT 42, 63, 74, 86, 93, 135, 190
Zechovice ST 78, 102, 184, 186, 187, 188
Zhoř PI 54
Zlatá Koruna CK 158
Zliv CB 25, 159
Zvůle JH 171
Žár CB 166
Žďárské Chalupy PI 12
Želiv PE 203
Žinkovy PJ 69, 188
Živohošť BN 50, 51, 64, 67, 112, 114
Žumberk CB 26, 29, 166

SVATOPLUK VODĚRA
JIŘÍ ŠKABRADA

LIDOVÁ ARCHITEKTURA

V JIŽNÍCH ČECHÁCH

Grafická úprava a přebal s použitím fotografie
F. Dvořáka Jiří Müller
Résumé do ruštiny přeložila dr. Viola Sedláková
Résumé do němčiny přeložil dr. Ivo Žáček
Lektorovali prof. ing. arch. Jiří Štursa, katedra
teorie a vývoje architektury, Praha
Ing. Aleš Krejčů, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Č. Budějovice
Rukopis odevzdán k sazbě v únoru 1983
Vydalo Jihočeské nakladatelství České Budějovice
v roce 1986 jako svou 500. publikaci
Odpovědný redaktor Josef John
Technický redaktor Stanislav Loudát

Vytiskla Stráž, tiskařské závody, n. p., Plzeň, závod Vimperk
61,58 AA (text 23,35, ilustrace 38,23) 62,19 VA
Vydání první
Náklad 3 050 výtisků
JčKNV kult. 1736/82/9

TS 09/13
43-024-86
Cena váz. výtisku 76 Kčs

JIHOČESKÉ NAKLADATELSTVÍ
43-024-86
TS 09/13
Cena váz. výt. 76 Kčs

